T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TRABLUSGARB EYALETİ'NDE MERKEZİ İDARENİN TESİSİ VE ŞEYH GUMA İSYANI (1835-1858)

CEMAL ATABAŞ

2502110062

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MEHMET ALİ BEYHAN

İSTANBUL 2017

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası: 38063.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	CEMAL ATABAŞ	**Numarası**	:	2502110062
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	TARİH / YAKINÇAĞ TARİHİ	**Danışmanı**	:	PROF.DR.MEHMET ALİ BEYHAN
Tez Savunma Tarihi	:	27.11.2017	**Saati**	:	12:30
Tez Başlığı	:	"Trablusgarb Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesisi ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.MEHMET ALİ BEYHAN		Kabul
2-PROF.DR.MAHİR AYDIN		Kabul
3-PROF.DR.MEHMET CANATAR		KABUL
4-PROF.DR.MEHMET HACISALİHOĞLU		Kabul
5-DOÇ.DR.BURCU KURT		kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.ALİ FUAT ÖRENÇ		
2-YRD.DOÇ.DR.EMİNE TONTA AK		

TRABLUSGARB EYALETİ'NDE MERKEZİ İDARENİN TESİSİ VE ŞEYH GUMA İSYANI (1835-1858)

CEMAL ATABAŞ

ÖZ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb Eyaleti'ne 1835 yılında gerçekleştirdiği müdahale ile eyalette kurmaya çalıştığı merkezi idare ve bunun karşısında ortaya çıkan tepki hareketlerinden birisi olarak Şeyh Guma bin Halife isyanı mercek altına alınmıştır.

II. Mahmud ile başlayan eyaletlerde merkezileşme siyasetinin bir uzantısı olarak, 1835 yılında Trablusgarb'a merkezden yönetici gönderilmiş ve eyaleti yüzyıldan fazladır idare eden Karamanlı Âilesi tasfiye edilmiştir. Bu tarihten itibaren, Trablus'ta kurulan merkezi idareyi iç bölgelere doğru genişletmeye çalışan valiler, yerel güç sahiplerinin çeşitli direnişleriyle karşılaşmıştır. Bunlar arasında en uzun soluklusu, Cebel-i Garbî'nin güçlü kabile lideri Şeyh Guma bin Halife'nin giriştiği isyan hareketi olmuştur. Şeyh Guma 1842'de tutuklanıp sürgüne gönderilmişse de, 1855'de kaçıp Trablusgarb'a dönmüştür. Osmanlı idarecilerinin onunla giriştiği zorlu mücadeleler neticesinde 1858'de öldürülmüştür. Bu tarihten sonra eyalette Osmanlı merkezi idaresine karşı ciddi bir yerel direniş görülmemiştir. Bu çalışma ile Trablusgarb Eyaleti'nde 1835-1858 arasında yaşanan bu hadiseler, esas olarak yerli ve yabancı arşiv kaynakları ışığında açığa çıkarılmaya ve değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trablusgarb, Merkezileşme, Eyalet idaresi, Şeyh Guma, İsyan, Kabile/Aşiret.

THE ESTABLISHMENT OF CENTRAL AUTHORITY IN THE TRIPOLI PROVINCE AND THE UPRISING OF SHEIKH GHUMA (1835-1858)

CEMAL ATABAŞ

ABSTRACT

This study aims to examine the Ottoman State's goal to establish a central administration in the Tripoli Province, its direct intervention in the province in 1835 to achieve this goal, and the local resistance movement that rose against the Ottoman intervention, in particular the uprising of Sheikh Ghuma bin Khalifah.

As an extension of his centralisation policies, Mahmud II sent a fleet from Istanbul to Tripoli in 1835 and discharged the Karamanlı Family who had been ruling the region for more than a century. Subsequently the Sultan appointed new governors who tried to expand the central authority further into the region. These governors faced resistance from local power holders, the most resilient one being the uprising of Sheikh Ghuma bin Khalifa who was a strong tribal leader of Jabal al-Gharb district. Although the Ottomans detained and exiled Sheikh Ghuma in 1842, he managed to escape and returned to the Tripoli Province in 1855. After all uphill struggles with him, Ottoman administrators managed to get him executed in 1858. Thus, no serious local resistance took place against the Ottoman central authority in the province from that date forward. My study, based mainly on local and foreign archival sources, sheds a light on and evaluates the events surrounding the Ottoman attempt of establishing a central authority in the Tripoli Province between 1835 and 1858.

Key words: Tripoli (Tarablus al-Gharb), Centralisation, Province administration, Sheikh Ghuma, Uprising, Tribe.

ÖNSÖZ

Trablusgarb Eyaleti'nde, 18. yüzyılın başında iktidarı eline alan Karamanlı Âilesi, bölgede yüz seneden fazla babadan oğula valilik yaptıktan sonra, 1832'de kendi içinde bir iktidar kavgasına tutuşmuştur. 19. yüzyılın başından itibaren eyaletlerde idari etkinliğini arttırmaya çalışan ve yerel güç unsurlarını tasfiyeye girişen Osmanlı Devleti, hem eyaleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak hem de İngiltere'nin ve özellikle Fransa'nın bölgeye dair planlarının önüne geçmek amacıyla 1835'te eyaleti doğrudan kontrolüne alacak bir hamleye girişmiştir. Her ne kadar eyalet merkezi Trablus'un ele alınmasında büyük bir zorluk yaşanmasa da bu merkezi idareyi, eyaletin tümüne teşmil etmek büyük masraf ve emek gerektirmiş ve uzun yıllar almıştır. Çoğunlukla kabile liderlerinin öncülüğünde ortaya konulan yerel direnç hareketleri, bölgedeki Osmanlı idaresine büyük zorluklar yaşatmıştır. Bu hareketler arasında en uzun soluklusu ve merkezi idareyi en çok meşgul edeni Cebel-i Garbî'nin nüfuzlü lideri Şeyh Guma bin Halife'nin başını çektiği isyandır. Eyaletin bütününde tam bir kontrol sağlanması ancak 1858'te Şeyh Guma'nın ortadan kaldırılışıyla mümkün olmuştur.

Bu çalışma, yukarıda bahsedilen Trablusgarb Eyaleti'nin merkezi idareye bağlanış sürecini ve bunun karşısında ortaya çıkan tepki hareketlerini Şeyh Guma İsyanı ekseninde incelemeyi amaçlamaktır. Çalışmada, devletin Kuzey Afrika'daki varlığını korumak ve tahkim etmek için giriştiği bu hareket ve bununla birlikte yerel güç sahiplerinin ellerindeki imtiyazları terketmemek için ortaya koydukları direniş hareketleri mercek altına alınmıştır. Çeşitli bölgelerdeki benzeri hareketler incelenmiş olsa da Trablusgarb'ın bu dönemi dikkatlerden uzak kalmıştır. Dolayısıyla eyaletin, merkezi idareye bağlanışı ve Şeyh Guma'nın ortaya koyduğu hareketle ilgili özellikle Türkçe literatürde derli toplu bir çalışma bulunmamaktadır. Arap dünyasında, çeşitli popüler tarih eserlerine ve akademik çalışmalara konu olan Şeyh Guma, Libya'nın bir "milli kahramanı" olarak tanımlanmaya, inşa edilmeye çalışılmıştır. Onun bu kahramanlığının zeminini oluşturan Osmanlı idaresine karşı direnişine dair Türkçe bir çalışma olmaması ciddi bir eksikliktir. Temel olarak

Osmanlı, İngiliz ve Amerikan arşiv kaynaklarına dayalı olarak yapılan bu tez ile kısmen de olsa bu konudaki bilgi eksikliği giderilmeye çalışılmıştır.

Tarih yazan, her ne kadar yazdığı dönemin şartlarını zihninde yeniden oluşturmaya çalışsa da kendisini, kendisinin bir ürünü olduğu zamanın ve mekânın kalıplarından bütünüyle sıyırması mümkün olmamakla birlikte gerekli de değildir. Dolayısıyla merkezi temsil eden Osmanı Devleti ve devlet adamları ile çevreyi temsil eden Trablusgarb Eyaleti'ndeki yerel güçler arasında yaşanan çatışmalar ve müzakereler incelenirken yaşadığımız coğrafyada süregiden benzeri süreçlerin sık sık zihnimi işgal ettiğini söylemeliyim. Her ne kadar içinde olduğumuz hız çağında hem bulunduğum hem de incelediğim coğrafyada, tezime başladığım günden bitirmeye yaklaştığım zamana kadar yaşanan muazzam değişimleri değil tahmin, hayal dahi etmek zor olsa da, tarihçi ve tarih okuru için yaşanan değişimlerin içinde değişmeyeni görmek daha elzem ve öğreticidir. Tarih boyunca değişmeden kalanlara odaklanan bir bakış açısı, yaşanan hız çağının oluşturduğu baş dönmesini dindirmeyi, insana ve insani durumlara daha kuşatıcı ve daha merhametli bakmayı mümkün kılacaktır. Yine çağımızın sonu gelmeyen *değişim* ve *gelişim* söyleminin içinde, bireysel ve toplumsal sahayı işgal eden zahiri tecrübenin plastikliği, tarih sahnesinde değişmeden kalanlara odaklanılmasıyla kendisini açıkça belli edecektir. Bu nedenle bahsedilen bakışını elde etmek için; tarihte değişimler, dönüşümler ve kesintilerden ziyade, sürekliliklerin olduğuna dikkat edilmelidir. İnsan binyıllardır aynı insandır. İnsanın arzuları, hırsları, zaafları ve bunların üstesinden gelmesini sağlayan varlığına içkin imkânları aynıdır. Varolduğundan beri insanın kendisi ve çevresi ile kurduğu iki temel ilişki, *tabîat*ından kaynaklanan yıkıcılık (ölüm) ve *öz*ünden ilham alan yapıcılık (hayat)tır. Bu iki ilkenin, hem *âfâk*taki hem *enfüs*teki tezahürleri yaşadığımız hadiselerin alacağı rengi tayin etmektedir. Bu nedenle geçmişe bakarak elde edilecek en önemli şey, tarihi tecrübenin *öz*ün prizmasından geçirilmesi ile *ân*da daha fazla *ölüme karşı hayat* yaratmaktır[1]. Bu çalışmanın da bütün mütevazılığına rağmen böyle bir amaca hizmet etmesi dilerim ki yalnızca bir temenni olmaktan öteye gidebilir.

[1] "ölüme karşı hayat" ifadesi Norman O. Brown'dan ödünç alınmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birden fazla kurumun desteği bulunmaktadır. İ. Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP), teknik cihaz (bilgisayar, yazıcı, fotoğraf makinesi ve harddisk) alınması konusunda destekte bulunmuştur. Türk Tarih Kurumu (TTK), Kuzey Afrika Araştırmaları alanında verdiği burs ile çalışmaya katkıda bulunmuştur. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), 2214-A Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı ile çalışmanın İngiltere'de yürütülen ve mevcut halini almasında büyük payı olan kısmını finanse etmiştir. Türkiye'de sosyal bilimler alanında lisansütü araştırmalar yapan herkesin muhakkak yolunun geçtiği İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), hem zengin kütüphanesi hem de elektronik kaynakları ile çalışmaya katkı sağlamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin güleryüzlü personeli, arşiv belgeleri ile uğraşmanın getirdiği meşakkati hafifletmiştir. Bu kurumların hepsine teşekkürlerimi sunuyorum. Nitelikli kadrosu ile geleceğin ilim adamlarının yetişmesinde büyük katkısı olacağına inandığım İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı (İSAR)'na, özellikle Özbekler Tekkesi'inin âsûde çalışma ortamını kullanımıma sunduğu için minnettarım. İngiltere'de beni misafir araştırma öğrencisi olarak kabul eden *the University of Birmingham, School of History and Cultures*'a ayrıca teşekkür etmeliyim. Üniversitenin hem zengin kaynaklarından hem de nezih çalışma ortamlarından istifade etmemi sağladılar.

Yukarıdaki kurumların yanında çalışmamın yürütülmesi konusunda birçok şahsın desteğini gördüm. Bunların başında tez danışmanlığımı üstlenen, sadece benim için değil birçok genç meslektaşım için her daim bir baba şefkatiyle yardımını ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan gelmektedir. Kendisine teşekkür benim için hem bir borç hem de büyük bir zevktir. Mensubu olduğum Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı'nın başkanlığını yürüten Prof. Dr. Mahir Aydın'a hem tez izleme komitemde bulunma nezaketini gösterdiği hem de yol gösterici yorumlarını ve önerilerini esirgemediği için minnettarım. Tez izleme komitemin bir diğer üyesi Prof. Dr. Mehmet Canatar, her daim beni güleryüzle karşılamış ve büyük bir geniş gönüllülükle her türlü kolaylığı sağlamıştır. Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu, kendi ilgi alanı ile tez konum arasında kurduğu bağlantılarla kıymetli tavsiyelerde bulunmuştur. Anabilim dalımızın üyesi Prof. Dr. Ali Fuat Örenç

tavsiyeleri ve desteği ile yanımda olmuş ve her ihtiyacım olduğunda çekinmeden yardımına başvurmam için beni teşvik etmiştir. Doç. Dr. Burcu Kurt, yakın ilgisi ve alana dair uzmanlığı ile bana destek olmuş ve daha iyi hale gelmesi için tezimi titizlikle incelemiştir. Doç. Dr. Gültekin Yıldız, Şeyh Guma İsyanı'na dikkatimi çeken isimdir. Ayrıca ufuk açıcı yorumları ile hem benim hem de birçok arkadaşımın akademik/fikri gelişiminde katkısı büyüktür. Yrd. Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu ile aynı odayı paylaşmak bana, samimi bir dayanışma ve huzurlu bir iş ortamı sunmuştur. Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tanrıverdi, anlayışlı ve nazik bir çalışma arkadaşlığı göstermiştir. Hepsine tek tek sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Vefakar çalışma arkadaşım Araş. Gör. Dr. Adem Korkmaz, uzayan yokluğum sırasında, hem benim yapmam gereken işleri devralmış hem de her ihtiyacım olduğunda çekinmeden işlerimi takip etme enginliğini göstermiştir. O da ayrı bir teşekkürü hak etmektedir. İngiltere'de bulunduğum sırada danışmanlığımı üstlenen Dr. Steve Morewood, ihtiyacım olan her konuda gereken kolaylığı göstermiştir. Dr. Marios Hadjianastasis, güler yüzü ve yakın ilgisiyle beni dersine kabul etmiştir. Kendilerine yürekten teşekkür ediyorum.

Hem şahsi gelişimim hem de çalışmamın olgunlaşması için türlü destekleri ve katkıları olan akademi dışında da birçok kişi vardır. Bunlar arasında çoğunlukla tek başına giriştiği organizasyonlarla bana ve benim gibi yüzlerce öğrenciye, eğitimlerini finanse etmek konusunda destek olan Mustafa Yaşar'a en derin saygılarımı sunuyor ve teşekkür ediyorum. Dilerim onun neslinin samimi gayretlerini diğer nesiller de aynı fedakârlıkla sürdürebilir. Lise yıllarımdan beri hem engin bilgisi hem de ahlaki duruşu ile bana örnek olan Murat Temelli her türlü teşekküre layıktır. Kendime ve etrafıma dair farkındalığımın artmasında, sohbetlerinin ve yaşayan örnekliğinin eşsiz bir yeri olan İsmail Acarkan'a her daim medyun-ı şükranım. İngiltere'de bulunduğum sırada dostluklarıyla beni yalnız bırakmayan ve Türkiye'yi aratmayan arkadaşlarıma da Alican Erdem'in şahsında teşekkürlerimi sunuyorum. Bunların dışında ismini sayamadığım dostlarıma ve hocalarıma da beni mazur görmeleri temennisi ile gönülden teşekkür ediyorum.

Son olarak ifade etmem gerekir ki herkesin olduğu gibi benim de en kıymetli varlığım olan aileme ne kadar teşekkür etsem azdır. Anneme, babama ve

kardeşlerime her türlü takdirin ötesinde gösterdikleri özveriden dolayı teşekkür ediyorum.

Cemal Atabaş

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **x**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **xvi**
RESİMLER LİSTESİ ..... **xvii**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xviii**
GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM

TRABLUSGARB EYALETİ VE KARAMANLILAR DÖNEMİ

1 Coğrafya ve Toplum 21
1.1 Coğrafya 21
1.2 Toplum 24
1.2.1 Nüfus 24
1.2.2 Şehirler 27
1.2.3 Cebel ve Cebel Halkı 31
1.2.4 Kuloğulları 37
2 Siyasi/İdari Arkaplan: Karamanlılar Dönemi 39
2.1 Başlangıçtan İktidar Kavgalarına 39
2.2 İktidar Kavgalarından Trablus Muhasarasına 42
2.3 Trablus Muhasarasından Osmanlı Müdahalesine 45

II. BÖLÜM

MERKEZİ İDARENİN TESİSİ

1 Mustafa Necib Paşa'nın İdaresi 59
1.1 Eyaletteki Konumu ve İcraatları 59
1.2 Vali Arayışları ve Mustafa Necib Paşa'nın Trablus'tan Ayrılışı 63
2 Mehmed Râif Paşa'nın Valiliği 65
2.1 Trablusgarb'ın Yeni Düzeni 65
2.2 Karamanlılar, Borçları ve Gayrimenkulleri 72

2.3 Misurâtalı Osman Ağa ve Tâcûrâ'daki Hadiseler 75
2.4 Maddi Zorluklar 78
2.5 Azmi Efendi'den Şikâyet 81
3 Tâhir Paşa'nın Faaliyetleri 82
3.1 Eyalete Gönderilişi 82
3.2 Misurâta ve Terhûne Seferi 83
3.3 Warrington ve Konsoloslar Meselesi 87
3.4 Tâhir Paşa'nın Eyalete Vali Olarak Atanışı 92
3.5 Tâhir Paşa'nın Valilikten Ayrılma Talebi ve Eyalette Yapılması Gerekenler 93
3.6 Garyan Seferi ve Şeyh Guma 94
3.7 Tâhir Paşa'dan Şikâyet ve Seferlerin Ayrıntıları 96
3.8 Konsoloslardan Şikâyet Edilmesine Tepkiler ve Tâhir Paşa'nın Azli 102
4 Çeşmeli Hasan Paşa'nın Valiliği 104
4.1 Eyalette Bir Barış Ortamı Kurma Çabaları ve Yaşanan Zorluklar 104
4.2 Abdülcelil ve Şeyh Guma ile Müzakereler 108

III. BÖLÜM

MERKEZİ İDARENİN TAHKİMİ

1 Ali Aşkar Paşa'nın Valiliği 112
1.1 Atanışı ve Eyalete Ulaşması 112
1.2 Şeyh Guma ve Abdülcelil ile Barış 113
1.3 Sürgüne Gönderilenler 115
1.4 Bozulan Anlaşma 118
1.5 Abdülcelil ile Mücadele 119
1.6 Bingazi'deki Çabalar 123
1.7 Terfiler ve Taltifler 126
1.8 Yayılan İsyan ve Sertleşen Mücadele: Zâviye ve Terhûne'deki Çarpışmalar 127
1.9 İdari Meseleler 133
1.10 Garyan'nın Kontrol Altına Alınması 139
1.11 Abdülcelil'in Sonu 141
1.12 Ali Aşkar Paşa'nın Soruşturulması ve Ortaya Çıkan Yolsuzluk 148

1.13 Ali Aşkar Paşa'nın İtirazları 153
1.14 Ali Aşkar Paşa'nın Azli 154
2 Mehmed Emin Paşa'nın Valiliği 155
2.1 Atanışı ve Eyalete Ulaşması 155
2.2 Trablusgarb'da Tanzimat'ın İcrası 159
2.3 Şeyh Guma ile Müzakereler, İngiliz Konsolosunun Müdahaleleri ve Guma'nın Trablus'a Gelişi 163
2.4 Guma'nın Trablus'tan Sürülmesi 172
2.5 Cebel-i Garbî'nin Ele Geçirilmesi 175
2.6 Cebel-i Garbî'ye Naib ve Hatipler Tayini ve Cebel Ahalisinin Hanefi Mezhebine Tabi Kılınması 181
2.7 İngiltere'nin Şeyh Guma ile İlgili Talepleri ve Çabaları 184
2.8 Sirte Kabilelerinin Kontrol Altına Alınması 186
2.9 Eyalette Yeni Vergilendirmeler, Müdür Tayinleri ve Taltifler 187

IV. BÖLÜM

SARSILAN DÜZEN VE MÜCADELE

1 Sürgünden Kaçışlar ve Alınan Tedbirler 191
1.1 Şeyh Mevlüd'ün Trabzon'dan Kaçışı 191
1.2 Şeyh Mevlüd'ün Trablusgarb'a Dönüşü ile Yeniden Alevlenen İsyan 194
1.3 Eyaletin Askeri Durumu ve Talepler 197
1.4 Şeyh Mevlüd ile Mücadele 200
1.5 Yefren'in Kaymakamlık Merkezi Haline Getirilişi 202
1.6 Cebel'de Yıkılan Kasırlar 203
1.7 Fizan'daki Hadiseler 209
1.8 Yenilenen Asker Talebi ve Eyaletin Askeri Düzeni 211
1.9 Şeyh Guma'nın Sürgündeki Durumu 214
2 Mehmed Rağıb Paşa'nın Valiliği 215
2.1 Atanışı ve Eyalete Ulaşması 215
2.2 Trablusgarb'da İlk Nüfus Tahririnin Yapılması 217
2.3 Cebel'de Yeni Bir İsyan ve Cebel Kaymakamının Öldürülmesi 218
2.4 Trablusgarb'a Asker Sevki 221
2.5 Kikla Üzerine Sefer 223

2.6 Kikla'dan Sonra 230
2.7 Eyalette Tutuklamalar ve Sürgünler 234
3 Ahmed İzzet Paşa'nın Valiliği 241
3.1 Atanışı ve Eyalete Ulaşması 241
3.2 Tutuklananların Sorgulanmaları ve Serbest Bırakılmaları 243
3.3 Şeyh Guma'nın Ailesinin Yanına Getirilmesi Talebi 246
3.4 Şeyh Guma'nın Satılan Malları ve Maaşına Zam Talebi 247
3.5 Şeyh Guma'nın Serbest Bırakılması Talebi 252
3.6 Şeyh Meşlûh ve Oğlu Ahmed'in Yakalanıp İstanbul'a Gönderilmesi 253
3.7 Evlâd-ı Bû Seyf Kabilesine Vergi Tahsisi 256
3.8 Trablusgarb'da Türkçe Öğretmek İçin Okul Açılması Talebi 258
3.9 İngiltere'nin Eyaletteki Temsilini Konsolusluk Düzeyine İndirmesi 260
3.10 Amerikan Konsolosu'nun Eyalete Dair Görüşleri 260
3.11 Şeyh Mermûrî'nin Affedilmesi Talebi 263
4 Mustafa Nuri Paşa'nın Valiliği 264
4.1 Atanışı ve Eyalete Ulaşması 264
4.2 Nüfus Tahriri Meselesi ve Yeni Sürgünler 266
4.3 Sınır Kabileleri Arasındaki Sürtüşmeler 269
4.4 Şeyh Guma ve Mermûrî'in Af Talepleri 270
4.5 Cebel-i Garbî'de Vergi Meseleleri ve Asker Sevki 271
4.6 Şeyh Guma'nın ve Şeyh Mermûrî'nin Yeni Bir Af Talepleri 277

V. BÖLÜM

GUMA'NIN DÖNÜŞÜ VE ALEVLENEN İSYAN

1 Guma'nın Trablusgarb'a Dönüşü 278
1.1 Sürgünden Kaçış 278
1.2 Guma'nın Tehlike Arz Etmeye Başlaması ve Eyalete Asker Talebi 280
1.3 Yefren'e Saldırı 285
2 İsyanın Zirve Noktası 290
2.1 Guma'nın Orduyu Hezimete Uğratması 290
2.2 Hezimetin İç Yüzü ve İsyanın Genişleyen Boyutları 295
2.3 Guma ile Müzakereler ve Eyalete Asker Sevki 297

2.4 Cebel'in Guma'ya Terkedilmesi ve Kumandanların Mahkeme Edilmesi Teklifi302
2.5 Urfelle'den Dönen Askerlere Saldırı ve Garyan'dakilerin Tutsak Edilmesi 304
3 İdari Meseleler 306
3.1 Trablusgarb İçin Bir Vapur Talebi 306
3.2 Fransız Elçisinin Mustafa Nuri Paşa'nın Görevden Alınması Talebi 307
3.3 Mısır'dan ve Preveze'den Talep Edilen Askerlerin Durumu 308
4 Guma ile Mücadele 312
4.1 Guma'nın Garyan'ı Kuşatması 312
4.2 Kırkarış ve Canzor Muharebeleri 313
4.3 Mâye Muharebesi 318
4.4 Mustafa Nuri Paşa'nın Görevden Alınışı ve Guma'nın Cebel'e Gelişi 320
4.5 Fransa'nın Hadiselerdeki Rolü 322

VI. BÖLÜM

ŞİDDETLENEN MÜCADELE VE GUMA'NIN SONU

1 Osman Mazhar Paşa'nın Valiliği 330
1.1 Atanışı ve Eyâlete Ulaşması 330
1.2 Kasım Paşa'nın Serbest Bırakılması 334
1.3 Guma ile Mücadele Yollarının Araştırılması ve Fransa'nın Cebel'in Guma'ya Terkedilmesi Teklifi 335
1.4 Preveze'deki Askerler 340
1.5 Trablusgarb'da Karamanlı Hânedânı'nı Canlandırma Niyetleri 341
2 Guma'nın Geriletilmesi 348
2.1 Ümmü'l-Cürsân'a Sefer ve Guma'nın Yenilgisi 348
2.2 Mısır'dan Talep Edilen Askerlerin Durumu 357
2.3 Ümmü'l-Cürsân Zaferinin Oluşturduğu Memnuniyet 358
2.4 Şeyh Guma'nın Karamanlı Hânedânı'nı Yeniden Başa Getirme Çabaları 360
2.5 Guma'nın Tunus'a Geçişi ve Sınır Bölgesinde Bekleyişi 364
2.6 Şeyh Guma'nın Cebel'e Dönüşü, Üzerine Kuvvet Sevki ve Cezayir'e Kaçışı 375
2.7 Cebel-i Garbî'de Ele Geçenlerin Sürgün Edilmesi Kararı 384

2.8 Eyaletteki Askerlerin İadesi ve Taltifleri 385
3 Guma'nın Yeni Arayışları 388
3.1 Şeyh Guma'nın Af Talebi ve Fransız ve İngiliz Konsoloslarının Müdahaleleri 388
3.2 Sürgün Kararlarının İcra Edilmeye Çalışılması ve Fransa'nın Engellemesi 395
3.3 Şeyh Guma'nın Affedildiğine Dair Ferman Talebi 399
3.4 Fransa'nın Planları ve Guma ile İlişkileri 402
3.5 Şeyh Guma'nın Hareketini Tunus'a Taşıması 404
4 Merkezi İdarenin Tesisinde Son Merhale 415
4.1 Yeni Bir Yolsuzluk Soruşturması 415
4.2 Guma'nın Trablusgarb'a Dönüşü 420
4.3 Son Muharebe ve Guma'nın Ölümü 424
4.4 Guma'dan Sonra 428
SONUÇ 432
KAYNAKÇA 438
EKLER 450
ÖZGEÇMİŞ 465

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: C. H. Dickson'un 1851 tarihli haritasından Cebel-i Garbî'yi gösteren parça s. 36

Harita 2: Halâyife ve Reyâyine kazalarındaki köylerin ve yıkılan kasırların konumlarını gösteren harita. s. 204

Harita 3: Fesâto Kazası'ndaki köylerin ve yıkılan kasırların konumlarını gösteren harita s. 205

Harita 4: Ruheybât ve Hirâbe kazalarındaki köylerin ve yıkılan kasırların konumlarını gösteren harita s. 206

Harita 5: Nâlût havalisinde bulunan köylerin ve kasırların konumlarını gösteren harita s. 207

Harita 6: Zintân ve Ricbân kazalarındaki köylerin ve yıkılan kasırların konumlarını gösteren harita. s. 208

Harita 7: Kikla Muhârebesi'nin geçtiği bölgeyi gösteren harita s. 236

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Şeyh Guma'nın kendi el yazısı ve mührü ile Nâlût Kazası önde gelenlerine gönderdiği mektubu. s. 283

Resim 2: Osman Mazhar Paşa'ya verilen nişanı gösteren berat s. 331

Resim 3: Zâviye'de bulunan Osmanlı ordugâhını gösteren plan s. 346

KISALTMALAR LİSTESİ

A.AMD	Sadaret Amedi Kalemi Evrakı
A.DVN	Sadaret Divan Kalemi Evrakı
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale/madde
a.g.t.	Adı geçen tez
A.MKT	Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı
A.MKT.MHM.	Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.MVL.	Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.NZD	Sadaret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâ'ir Evrakı
A.MKT.UM	Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayât Evrakı
Bkz.	Bakınız
BOA	Başkabanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.AS	Cevdet Askeriye
C.DH	Cevdet Dâhiliye
C.ZB	Cevdet Zabtiye
Çev.	Çeviren
DFUSCIT	Despatches From United States Consuls in Tripoli
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
FO	Foreign Office

H.	Hicri
HAT	Hatt-ı Humâyûn Tasnifi
Haz.	Hazırlayan
HR.MKT	Hâriciye Nezâreti Mektubî Kalemi Evrakı
HR.SFR.(03)	Hâriciye Nezâreti Londra Sefareti Evrakı
HR. TO	Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı
İ. MTZ.(05)	İrade Eyalet-i Mümtâze Mısır
İ. DH	İrade Dâhiliye
İ.DUİT	İrade Dosya Usulü
İ.HR	İrade Hariciye
İ.MMS	İrade Meclis-i Mahsus
İ.MSM	İrade Mesâil-i Mühimme
İ.MVL	İrade Meclis-i Vâlâ
km	Kilometre
M.	Miladi
MVL	Meclis-i Vâlâ Evrakı
Nr.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
SOAS	The School of Oriental and African Studies
t. y.	Basım tarihi/tarih yok
TNA	The National Archives (İngiltere)

vrk.	Varak
Vol.	Volume (cilt)
Yay.	Yayımlayan
Yay. Haz.	Yayıma hazırlayan/hazırlayanlar
Yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Merkezileşme ve İsyanlar

19. yüzyıl, dünyanın çoğu yeri için olduğu gibi Osmanlı Devleti ve toplumu için de büyük değişimlere sahne olmuştur. Bir önceki yüzyılda başlayan Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi ve bunlarla birlikte ortaya çıkan milliyetçilik ve sömürgecilik hareketleri dünyanın neredeyse tamamında etkisini hissettirmiş ve devletler ve toplumlar yüzyılın sonunda yüzyılın başında bulundukları halden çok farklı bir hal almışlardır. Osmanlı Devleti için değişimler/dönüşümler çağı olan 19. yüzyılın, III. Selim'in 1789'da tahta çıkmasıyla başladığı söylenebilir. Devletin başta ordusu ve mali düzeni olmak üzere bütün kurumlarının kapsamlı bir reformdan geçirilmesi projesi olan *Nizâm-ı Cedîd* için Avrupa'nın "saat gibi işleyen yeni nizamı" örnek alınmıştır[1]. Bu proje ile hem dış düşmanlara, özellikle o dönemde en büyük tehdit haline gelmiş olan Rusya'ya, hem de eyaletlerde yarı bağımsız hareket eden ayânlarla temsil edilen iç düşmanlara karşı merkezi devlet organizasyonunun güçlendirilmesi amaçlanmıştır[2]. Her değişimde olduğu gibi bu değişimde de eski düzenin, *nizâm-ı kadîm* (*ancien régime)in* aktörleri kendilerinin tehdit altında olduğunu görmüş ve buna sert tepki göstermiştir. 1807'de Kabakçı Mustafa İsyanı ile bu ilk teşebbüs ortadan kalkmış olsa da II. Mahmud'un tahta çıkışı ile birlikte bir kere girildiğinde ilerlenmesi kaçınılmaz olan bu yolda gerekli adımlar yavaş yavaş ancak kararlılıkla atılmaya devam edilmiştir. Öncelikle eyaletlerde güçlenen ayânın birer birer ortadan kaldırılmasına girişilmiştir. 1806-1812 arasında Rusya ile devam eden savaşın sona ermesi planlanan projelerin uygulamaya geçirilmesi için gerekli fırsatı sağlamıştır. 1812 ile 1817 arasında Anadolu'nun önde gelen ayanı kontrol altına alırken 1814-1820 arasında aynı süreç Rumeli'de gerçekleştirilmiştir. Fiiliyatta bağımsız hareket eden Kürt emirlerinin hâkim olduğu bölgelerde bu süreç daha uzun sürmüşse de nihayetinde onların da gücü kırılmıştır[3]. Bu şekilde taşradaki

[1] Kemal Beydilli, "Nizâm-ı Cedîd", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 175.
[2] Erik J. Zürcher, Turkey: **A Modern History**, Third Edition, London/New York 2004, s. 21.
[3] Erik J. Zürcher, **a.g.e.** , s. 30.

muhalefetin önünü kesen Padişah, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına girişerek merkezde de kendisine ve gerçekleştirmek istediği projelere karşı ciddi bir direnç odağı bırakmamıştır.

19. yüzyılda yaşanan değişimlerin en belirgin ifadesi hiç şüphesiz "Tanzîmât"tır. 1839'da ilan edilen Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu ile başlayan Tanzîmât Dönemi, girilen değişim yolunda atılan adımların sıklaştırılması ve hızlandırılması olarak ifade edilebilir. Tanzîmât ile birlikte devlet merkezinde ve eyaletlerde yeni idari ve hukuki kurumlar oluşturulmuş, var olanlar tekrar düzenlemeden geçirilmiştir. Ahalinin can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması, iltizamın ve onunla ilgili suiistimallerin kaldırılması, düzenli asker alımı, suçla itham edilenlerin adil ve açık muhakemesi ve kanunların uygulanmasında her din mensubunun eşit sayılması bu dönemde hayata geçirilmeye çalışılan temel ilkeler olmuştur[4]. Bu adımlar ile Weberyan anlamda rasyonel bir devlet olma yolunda ilerleyen Osmanlı Devleti için iki önemli değişim mihveri vardır. Bunlardan biri bürokratikleşme diğeri ise meşru şiddet gücünün devletin tek elinde temerküz etmesidir[5]. Bu güç temerküzünün sağlanması için önemli adımlarından biri idarenin daha fazla merkezden kontrol edilir hale getirilmesidir.

II. Mahmud ismi ile özdeşleşen devletin merkezileşmesi sürecinin eyaletlere yansıması buralarda doğrudan kontrolün arttırılması ve buralardan daha fazla ve düzenli vergi ve asker talep edilmesi şeklinde olmuştur. Tabii olarak bu süreç eyaletlerdeki eski düzen taraftarlarının yani eski düzende sahip olduğu iktidar alanını, sosyoekonomik konumu kaybetmek istemeyen kesimlerin direnişi ile karşılaşmıştır. Bu direnişler kendisini, devletin özellikle merkezden ve dolayısıyla merkezin sıkı kontrolünden uzak olan eyaletlerinde çeşitli isyanlar şeklinde göstermiştir. Bu çerçevede 1826-1836 arasında Bosna Eyaleti'nde ortaya çıkan isyanlar *eski düzen adına* girişilen hareketler olarak tanımlanmıştır[6]. Buradaki irili

[4] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 107.
[5] Weber'in modern devleti açıklarken kullandığı bürokratikleşme ve güç temerküzü için bkz. **Max Weber in Weber's Rationalism and Modern Society**, (Çeviri ve editörlük: Tony Waters ve Dagmar Waters), Palgrave Macmillian, New York 2015, s. 123 ve 136.
[6] Konuyla ilgili olarak bkz. Fatma Sel Turhan, **Rebelling For The Old Order: Ottoman Bosnia, 1826-1836**, Boğaziçi University 2009, Doktora Tezi.

ufaklı birçok hadise arasında en büyüklerinden biri Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine 1826'da ortaya çıkan isyan, diğeri de Bâbıâlî'nin giriştiği *nizâmâta* karşı ortaya çıkan ve Hüseyin Kapudan'ın liderlik ettiği isyandır. Bosna'da görülen isyanların ortak noktası "imparatorluğun merkeziyetçi politikalarına karşı tepkiler" olarak tespit edilmiştir[7]. Eyalette kurulmak istenen merkezi idareye karşı ahali dilekçeler ile tepkisini göstermiştir. 1831'de Bosna Eyaleti'nin *de facto* valisi haline gelen Hüseyin Kapudan'ın valiliğinin onaylanması konusunda eyalet ahalisinin gönderdiği dilekçede –Trablusgarb için de benzeri görüleceği üzere- merkezden gönderilen valilerin ahalinin haklarını gereği gibi muhafaza edemediği ancak "yerli" bir valinin Bosnalıların haklarını teslim edip koruyabileceği ifade edilmiştir[8]. Balkanlarda benzeri isyanların yaşandığı bir diğer bölge Arnavutluk'tur. Bosna'daki isyanları bastırmakta rol oynayan Reşid Mehmed Paşa'nın burada da aktif görev aldığı görülmektedir. Paşa'nın 26 Ağustos 1830'da Güney Arnavutluk'un beylerini devlete olan sadakatleri konusunda ödüllendirmek üzere Manastır'a toplayıp bunların beş yüz kadarını öldürtmesi bölgedeki yerel ileri gelenlerin gücünü kırma konusunda önemli bir adım olmuştur. Reşid Mehmed Paşa, 1831'de İşkodra'da geniş bir halk desteğine sahip olan ve Niş, Üsküp ve Sofya'yı ele geçirmesi üzerine âsî ilan edilen Buşatlı Mustafa Paşa'yı Rozafa Kalesi'nde kuşatmış ve bu şekilde İşkodra Paşalığı'na son vermiştir. 1832'de bölgedeki diğer feodal beylerin kaleleri yıkılmıştır. 1830'lar boyunca bölgedeki beylerin gücünü kırma operasyonları devam etmiş ve birçoğu kaleleri yıkılarak Anadolu'ya sürgün edilmiştir. Kaybedilen otonomi, zorunlu askerliğin ve yüksek vergilerin ağır yükü Arnavutluk'ta Osmanlı idaresine karşı direnişlerin sürmesine sebep olmuştur. Artan vergiler ve merkezileşme karşısında 1844'te Üsküp, Tetova ve Priştine'de isyanlar çıkmıştır. Ertesi yıl Yakova'da bir başkaldırı gerçekleşmiş, 1847'deki isyanlarda binlerce Arnavut tutuklanmış ya da Anadolu'ya sürülmüştür[9].

Küçük çaplı da olsa benzeri hadiselerden bir diğeri Rize ve Hopa bölgesinin âyanı olarak bilinen Tuzcuoğulları'nın giriştikleri isyanlar ve nihayetinde kontrol

---

[7] Fatma Sel Turhan, a.g.t. , s. 2.
[8] Fatma Sel Turhan, "The Rebellious Kapudan of Bosnia: Hüseyin Kapudan (1802-1834)", **Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies**, XLIV (2014), s. 471.
[9] Miranda Vickers, **The Albanians A Modern History**, I. B. Tauris Publishers, London/New York 2001, s. 24-25; Mustafa L. Bilge, "Mustafa Paşa, Buşatlı", **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, s. 345.

altına alınmalarıdır. Bu hadise Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın isyanı ve katli (1814-1817), onun damadı Kalcıoğlu Osman Bey ile oğlu Ahmed Ağa'nın isyanları (1818-1821) ve Tuzcuoğullarından Tâhir, Abdülkadir ve Abdülaziz Ağaların isyanları (1832-1834) olarak üç safhada incelenmiştir[10]. Abdülkadir Ağa'nın Eylül 1834'te ele geçirilip boynunun vurulmasından sonra Tâhir ve Abdülaziz ağalar ile bunların oğulları teslim olmak zorunda kalmıştır. Teslim olan bu kişilerin korunaklı bir bölge olduğu düşünülerek Ruscuk ve Varna tarafına yerleştirilmesine karar verilmiştir[11]. Bu ailenin ortadan kaldırılmasıyla Doğu Karadeniz'de merkezi otoritenin tesis edilmesi mümkün olmuştur[12]. Lazistan olarak da isimlendirilen bu bölgedeki hadiselerin sebebleri de diğer bölgelerdekine benzerdir. Bölgedeki yerel liderler sahip oldukları feodal ayrıcalıkları terketmek istememiştir. Ayrıca ahali de birbiri ardına gelen kötü hasatlardan ve ağır vergilerden etkilenmiştir[13].

1830'lu yıllar boyunca bir yandan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa sorunuyla boğuşan II. Mahmud bir yandan da eyaletlerde merkezileşme politikasını sürdürmeye çalışmıştır. Bu politikanın hedefi olan bir diğer önemli coğrafya Irak'tır. Bağdat Eyaleti'nde 1749'da Süleyman Paşa'nın valiliği ile başlayan geniş ölçüde özerk Kölemen (Memluk) idaresi dönemi 1831'de kadar sürmüştür. Bu dönem boyunca Bağdat valilerinin otoritesi Basra ve Şehrizor'u da içine alacak şekilde genişlemiştir. Son Kölemen valisi olan Davud Paşa (1812-1831) Bağdat'ın modernizasyonu konusunda öne çıkan bir isim olmuştur[14]. Davud Paşa'nın giriştiği reformlar özellikle 1825'ten itibaren Bâbıâlî ile ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. 1831'de Ali Rıza Paşa'nın üzerine gönderilmesiyle hâkimiyeti sona erdirilmiştir. Bu şekilde Bağdat ve Basra merkeze bağlanmıştır. 1834'te Musul'daki Celîlî Âilesi'nin de kontrolüne son verilerek burası da aynı sürece dâhil edilmiştir[15]. Bağdat ve

[10] M. Münir Aktepe, "Tuzcu Oğulları İsyanı"**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C. 3, S. 5-6, İstanbul 1953, s. 21.
[11] M. Münir Aktepe, **a.g.m.** , s. 50-52.
[12] Mehmet Hacısalihoğlu, "Tuzcuoğulları", **DİA**, C. 41, İstanbul 2013, s. 452.
[13] Anthony Bryer, "Son Laz İsyanı ve Karadeniz Derebeylerinin Çöküşü", (Çev. Özgür Yılmaz, Ayşegül Kuş), **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 2016; (20), s. 319.
[14]Ebubekir Ceylan, "Baghdad, from 1500 to Iraqi independence", **Encyclopaedia of Islam, THREE**, (Editörler: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson), [1 Mayıs 2017 tarihinde online olarak erişildi: http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_25112].
[15] Gökhan Çetinsaya, "Irak*"* (Tarih / Osmanlı Dönemi / XIX. Yüzyıl), **DİA**, C. 19, İstanbul 1999, s. 93.

Musul'dan sonra sıra Doğu Anadolu'da ve Kuzey Irak'ta Kürt aşiretlerinin yaşadığı bölgelere gelmiştir. 19. yüzyılın başlarında bu bölgedeki başlıca Kürt Emirlikleri; güneyden kuzeye doğru Süleymaniye'yi merkez alan Baban; Revanduz'u merkez alan Soran; Amidiye'yi (İmadiye) merkez alan Behdinan; Çölemerik'i merkez alan Hakkâri; Cizre'yi merkez alan Bohtan Emirliği'dir[16]. Bu emirlikler ile Bağdat arasındaki güç dengesi hem Bağdat'taki valinin hem de bunların başındaki Kürt beylerinin karakterine göre değişiklik arz etmiştir. Bu beyler bazen Bağdat taraftarı bir tutum sergilerken kimi zaman de İran'ın tarafını tutmuşlardır. Osmanlı merkezi idaresini en çok rahatsız eden de bu değişken bağlılık tarzı olmuştur. Bölgedeki İran etkisi ve bu beylerin Bağdat tarafından sıkıştırıldıklarında İran Şahı'na sığınmaları buralarda doğrudan Osmanlı idaresinin tekrar kurulmasına götüren yoldaki birincil faktörler olmuştur[17]. Bosna'daki ve Arnavutluk'taki hadiseleri bastırmakta aktif rol oynayan Reşid Mehmed Paşa, 1833'te Sivas Valisi olarak atanmış ve geniş yetkilerle donatılarak kendisine Kürdistan'ın ıslahı görevi verilmiştir. Onun ölümüyle bu görevi 1836'da Hafız Paşa devralmış ve 1839'a kadar sürdürmüştür. Girişilen bu harekâtlar ile yüzyılın ortasına gelindiğinde Kürdistan bölgesinde hiçbir emirlik kalmamıştır. Bölge o dönemden sonra doğrudan Osmanlı valileri aracılığı ile yönetilmiştir[18]. 1830'lardan 1850'lere kadar Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta kontrol altına alınan yerel güçlerden başlıcaları Revanduz Beyi Mehmed Paşa (Mir Kör), Van'a bağlı Müküs Sancağı'nın beyi Han Mahmud ve aralarında en meşhuru ve nüfuzlusu olan Cizre merkezli Bohtan'ın emiri Bedirhan Bey'dir[19]. Ayrıca 1837'de Cebel-i Sincar bölgesindeki Yezidiler üzerine bir harekât düzenlenerek bunlar da kontrol altına alınmıştır[20].

---

[16] Cabir Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", **Turkish Studies**, Volume 6/4 Fall 2011, s. 510.

[17] Ebubekir Ceylan, **Ottoman Centralization and Modernization in the Province of Baghdad, 1831-1872**, Doktora Tezi, Boğaziçi University 2006, s. 76.

[18] Martin Van Bruinessen, **Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan**, Zed Books Ltd, London/New Jersey 1992, s. 176.

[19] Konuyla ilgili bilgi için bkz. Fatih Gencer, **Merkeziyetçi Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010; Cabir Doğan, **Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802 – 1869)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Afyonkarahisar 2010; Ebubekir Ceylan, **a.g.t.**

[20] Konuyla ilgili bilgi için bkz. Yurdaer Abca, **Yezidilik ve Osmanlı Yönetiminde Yezidiler**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006.

Suriye ve Filistin bölgesi 18. yüzyıl boyunca çeşitli yerel aileler ya da güçlü aktörler tarafından idare edilen bir diğer bölgedir. Azmzâdeler, Zâhir el-Ömer ve Cezzar Ahmed Paşa bu dönemde bölgenin çeşitli yerlerinde büyük ölçüde bağımsız hareket ettikleri idareler kurmayı başarmışlardır[21]. 1830'lara kadar burası da çeşitli yerel isyanlara ve merkezle taşra idarecileri arasındaki güç mücadelelerine sahne olmuştur. Bu bölgede merkezileşme ya da modernizasyon noktasında ilk adımlar Osmanlı idaresi tarafından değil 1832-1840 arasında burayı kontrol eden Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından atılmıştır. Bu dönemde yerel idarecilerin gücü kırılmış, ortaya çıkan mahalli isyanlar sert askeri tedbirlerle bastırılmıştır. Suriye'yi tekrar yönetimine almak isteyen Osmanlı ordusunun Nizip'te 1839'da bozguna uğraması üzerine dengeleri yeniden tesis etmek isteyen Avrupalı devletler devreye girmiştir. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa 1841'de Suriye'nin tamamından çekilmiş ve Suriye ve Filistin tekrar Osmanlı yönetimine girmiştir[22]. Bölgede merkezi otorite kurmak ve yerel aktörlerin otonomisini sınırlamak isteyen Osmanlı idaresi için diğer yerlerde olduğu gibi burada da, iki zorlu görevin başarılması gerekmekteydi. Birincisi yerel liderlerin ve kabile reislerinin sahip oldukları askeri gücü kırmak için toplu askere alma ve silahsızlandırma, ikincisi ise taşra ileri gelenlerinin sosyal ve ekonomik gücüne kaynaklık eden eski yarı-feodal sistemi kaldırıp yerine doğrudan vergilendirmeyi geçirme[23]. Bu tedbirlerden özellikle zorunlu askere almanın uygulanmaya çalışılması ciddi tepkilere neden olmuştur. 1843-1846 arasında bu sürecin ilk adımı olarak nüfus/mal tahriri yapılmaya çalışılmasına Suriyeliler silahlı direnişle karşılık vermiştir. 1848'deki deneme de yine aynı tepkiyle karşılaşıp beklenen neticeyi vermemiştir. Bu eksik tahrir üzerinden 1850'lerde askere alma çabası devam etmiş ancak özellikle dağlık bölgelerde ve göçebe kabilelerin yaşadığı yerlerde şiddetli dirençle karşılaşmıştır. Bununla birlikte girişilen müzakereler ve askeri operasyonlar neticesinde ortaya çıkan isyanlar

[21] Moshe Ma'oz, **Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861, The Impact of the Tanzimat on Politics and Society**, Oxford at the Clarendon Press, London, 1968, s. 4-5.
[22] Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye" (Tarih / Osmanlı Dönemi), **DİA**, C. 37, İstanbul 2009, s. 552.
[23] Moshe Ma'oz, **a.g.e.** , s. 76.

dindirilmiş ve Bedevîlerin güçlü olduğu sığınakları ve Dürzîlerin yaşadığı Cebel-i Havran dışında bölgede askere alma işlemi belirli bir başarıya ulaşmıştır[24].

Merkezileşme politikaları açısından şaşırtıcı bir örnek Cebel-i Lübnan'ın durumudur. 1832-1840 arasında Mısır idaresinde kaldığı dönemde çeşitli din ve mezhep gruplarının bir arada yaşadığı bölgede uzun sürede oluşmuş olan güç dengeleri sarsılmıştır. Mısır yönetimine karşı duyulan rahatsızlıklar Müslüman, Dürzî ve Hristiyanları bir araya getirmiş ve Haziran 1840'da bir isyan patlak vermiştir. İbrahim Paşa'nın Lübnan'dan tamamen çekilmesi ancak ortak bir Avrupa askeri müdahalesi sonrasında mümkün olmuştur. Bölgenin Mısır kuvvetleri tarafından işgali sadece iç dengeleri bozmakla kalmamış aynı zamanda Lübnan sorununu uluslararası hale getirmiştir. Mısır idaresinin sona ermesiyle buraya atanan III. Beşîr Şihâbî, Dürzîlerin ciddi muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu nedenle 1842'de görevden alınmış ve bölgedeki Şihâbî ailesinin yönetimi sona ermiştir. Diğer yerlerde olduğu gibi Cebel-i Lübnan'ın da doğrudan merkeze bağlanması düşünülmüş ve buraya Ömer Paşa vali olarak atanmıştır. Bununla birlikte Ömer Paşa'nın bölgede yaşayan Müslümanlar, Hristiyanlar ve Dürzîler arasında bir uyum yaratamadığı görülünce Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya'nın da desteklediği yeni –ve istisnai- bir sistem oluşturulmuştur. Buna göre Lübnan iki idari bölgeye ayrılmış, kuzeydeki Mârûnî bölgesine Mârûnî bir kaymakam, güneye ise Dürzî bir kaymakam atanmıştır. Bu şekilde bölgede "çifte kaymakamlık" adı verilen dönem başlamıştır (1843-1860)[25]. Bölgenin bu şekilde yerel güçlerin idaresine bırakılması merkezileşme trendine ters görünse de bunun meselenin uluslararası boyut kazanması dolayısıyla bütün tarafları memnun edecek bir çareye başvurulması olarak görülmesi gerekmektedir. Osmanlı merkezi hükümetinin burayı Ömer Paşa'yı

[24] Moshe Ma'oz, **a.g.e.** , s. 81-86. Nüfus tahrirleri başlangıcından itibaren vergi ve asker alınması amacına dönük olarak planlanmıştır. Özellikle asker alınması konusunun ahalide yaratacağı tedirginlik dikkate alınarak bu konunun yapılan ilk nüfus tahrirlerinden itibaren gizli tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. II. Mahmud, yapılacak işin bu boyutunun nüfus memurlarına gizlice anlatılmasını istemiştir. Nüfus memurlarından hazırlayacakları listelerde Müslüman nüfustan 14-40 yaş arasındaki *matlûba muvâfık* olanlarına mim konulması, *merâm-ı aslî*nin saklı tutulması talep edilmiştir. Bkz. Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfûs Tahrirleri", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)**, Bildiriler Kitabı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 83.

[25] Ş. Tufan Buzpınar, "Lübnan" (Kültür ve Medeniyet / Osmanlı Dönemi) , **DİA**, C. 27, Ankara 2003, s. 250; Bekir Sadık Topaloğlu, **Tanzimat Era Ottoman Administration in Mount Lebanon (1840-1868),** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi University 2014, s. 24-25.

atayarak doğrudan merkeze bağlamaya çalışması ancak bunun başarısızlıkla sonuçlanmasıyla bu yola girmesi bu bakış açısını doğrular niteliktedir.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan ve farklı etnik ve dini grupların yaşadığı birbirinden uzak coğrafyalardaki bu örnekler 19. yüzyılın ilk yarısında birçok eyalette benzeri süreçlerin işlediğini göstermektedir. Merkezileşme ile yerel aktörlerin devreden çıkarılması ve taşra ahalisinden düzenli asker ve vergi talep edilmesi benzer direnişlerle karşılaşmıştır. Birçok bölgede bu yerel direnişlerin kırılması için benzeri pratikler ortaya konulmuştur. Eyalet önde gelenleri, kabile liderleri, ağalar gibi isyanlarda başı çeken kişilere çeşitli makamlar ve unvanlar verilmesi, maaş bağlanması şeklinde kendini gösteren *tedâbîr-i hakîmâne* ile bu kişiler merkezi idarenin tarafına çekilmeye çalışılmıştır. Bu tedbirlerin işe yaramadığı durumlarda ise bu kişilerin sürgüne gönderilmesi yahut idam edilmesi, sahip oldukları (kale, kasır vb.) müstahkem binalarının yıkılması ve mallarına el konulması gibi yöntemlerle bunlara *celâdet-i şâhâne* gösterilmesi yoluna gidilmiştir.

Aynı zaman diliminde örnekleri verilen coğrafyaların uzağında, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki bir eyaleti olan Trablusgarb'da yaşanan benzeri bir süreç araştırma konusu olarak bu çalışmada ele alınmıştır.

Konu ve Kaynaklar

Bu çalışmada, Trablusgarb Eyaleti'nin 1835'teki müdahele ile doğrudan Osmanlı merkezi idaresine bağlanışının, merkezi idarenin burada adım adım genişletilmesi sürecinin ve bunun karşısında ortaya çıkan tepki hareketlerinin Şeyh Guma bin Halife İsyanı ekseninde incelenmesi amaçlanmıştır. 1711'den itibaren eyalette valilik yapan Karamanlı Hânedânı'nın son güçlü temsilcisi Yusuf Paşa döneminde, hânedân içinde başlayan kargaşa neticesinde, eyalet 1832-1835 arasında bir iç karışıklığa sahne olmuştur. Devletin gücü ve imkânları oranında eyaletlerde sürdürülen merkezileşme politikasının yanında yaşanan bu karışıklık, Osmanlı Devleti'ni Trablusgarb'a doğrudan müdahaleye götüren iç şartları oluştururken, Fransa'nın 1830'da Cezâyir'i işgal etmiş olması ve Kuzey Afrika'da İngiltere ve Fransa arasında yaşanan sömürgecilik rekabeti bu sürecin dış şartlarını belirlemiştir. İlk olarak Trablus'un kontrol altına alınmasıyla başlayan süreçte Osmanlı otoritesi

aşama aşama iç bölgelere yayılmaya çalışılmıştır. İç bölgeleri uzun yıllardır kontrolü altında tutan kabile liderlerinin merkezi idareye itaatinin sağlanması için kimi zaman onlara hilatler, hediyeler ve rütbeler verilerek bölgelerindeki yönetimleri tanınmış, bu politikanın başarılı olmadığı zamanlarda askeri operasyonlarla dize getirilmeleri için çalışılmıştır. Eyalette Osmanlı merkezi idaresinin yayılmasına direnç gösteren başlıca aktörler Fizan'dan Sirte'ye kadar olan bölgede Abdülcelil bin Ğays ve kardeşi Seyfunnasr, Terhûne'de Ahmed el-Merîz, Misurâta'da Osman Ağa el-Edğam ve Cebel-i Garbî'de Şeyh Guma bin Halife el-Mahmûdî'dir. Bunlar arasında devleti en uzun süre meşgul eden Şeyh Guma bin Halife olmuştur. 1842'ye kadar bu yerel güç sahiplerinin hepsi ya öldürülerek ya sürgüne gönderilerek ortadan kaldırılmıştır. Ancak Şeyh Guma'nın hâkim olduğu ve eyaletin iç bölgelerine ulaşmak için önemli bir geçiş yolu olan Cebel-i Garbî bölgesinde isyanlar dinmemiştir. Guma'nın 1855'te sürgünden kaçıp gelmesiyle yeniden alevlenen isyan ateşi eyalet merkezindeki Osmanlı idaresini dahi tehdit altında bırakacak bir noktaya kadar büyümüştür. Ancak Guma'nın, kendisi ile girişilen uzun mücadele ve müzakere süreçlerinin sonunda 1858'de öldürülmesinden sonra Osmanlı merkezi idaresinin eyalette bütünüyle tesisi mümkün olmuştur.

Çalışmada kullanılan temel kaynaklar arşiv kaynakları ve literatür olarak ikiye ayrılmaktadır. Arşiv kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerin yanında İngiliz ve Amerikan milli arşivlerindeki belgeler oluşturmaktadır. Eyalette yaşanan hadiselerin birinci elden muhatabı olan Osmanlı valilerinin ve diğer görevlilerinin kaleme aldığı belgeler en geniş ve temel referans kaynağını oluşturmaktadır. Bunun yanında İngiltere'nin bölgedeki başkonsoloslarının ve yardımcı konsoloslarının yürüttükleri yazışmalar; eyalette kurulmaya çalışılan yeni düzene ve yaşanan isyanlara dair aydınlatıcı geniş bilgiler sunmakta ve Osmanlı resmi söyleminin yanında ikinci bir bakış açısını oluşturmaktadır. Bunların dışında bölgedeki Amerikan konsoloslarının yazdıkları raporlara da ulaşılmıştır. İngiliz muadilleri kadar nitelik ve nicelik açıdan zengin olmasalar da bir üçüncü göz olarak sundukları bilgiler ve yorumlar önem arz etmektedir. Ayrıca bu raporlar Osmanlı Kuzey Afrikası'na dair Türkçe literatürde –tespit edebildiğimiz kadarıyla- ilk defa olarak kullanılmaktadır.

Konumuza dair literatürün yayımlandığı dile göre üç ana başlık altında incelenmesi uygundur. Bunlar Arapça, İngilizce ve Osmanlı Türkçesi/Türkçe literatür olarak ele alınacaktır.

A. Arapça Literatür

Konuyla ilgili en önemli kaynak şüphesiz Muhammed İmhammed Tuvayr'ın *Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma el-Mahmûdî li'l-Hukmi'l-Osmânî fî İyâleti Trablusu'l-Ğarb 1835-1858 m* (Trablusgarb Eyaleti'nde Osmanlı İdaresine Karşı Şeyh Guma el-Mahmûdî Direnişi 1835-1858) adlı çalışmasıdır[26]. Bu çalışma, araştırmacının Trablus'taki Fâtih Üniversitesi, Eğitim Fakültesi'nde 1981'de savunmuş olduğu yüksek lisans tezinin basılmış halidir. Şeyh Guma isyanı ile ilgili tek –akademik nitelikli- monografik çalışma olan eser bir giriş, yedi bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Eserin son 256 sayfası ekler kısmını teşkil etmekte ve burada eserde kullanılan belgelerin birçoğunun transkripsiyonu ya da Arapça tercümesi yer almaktadır. Eserin en güçlü yönleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)'ndeki o dönemde araştırmaya açık olan belgelerin yanında Libya arşivinde (şu anki adıyla *el-Merkezu'l-Lîbî li'l-Mahfûzât ve'd-Dîrâsâti't-Târîhiyye*) bulunan Guma Fonu'ndaki belgeleri ve gayet sınırlı sayıda da olsa İngiliz ve Fransız belgelerini kullanması ve akademik bir üslupla kaleme alınmış olmasıdır. En zayıf yönleri ise milliyetçi bir bakış açısı taşıması ve isyanı eyaletteki idari dönüşüm bağlamında ele almamasıdır. Eserin Şeyh Guma'dan bir milli kahraman üretmeye çalışan Arapça edebiyata akademik bir destek sunmak gayesinde olduğu da gözlemlenmektedir. Eserin ithaf kısmı bunu açıkça göstermektedir: "Kendi Arap vatanının evlatlarından baskıyı, zulmü ve istibdadı kaldırmak için hayatını feda eden Şeyh Guma el-Mahmûdî'nin ruhuna". Eserin özellikle ekler kısmında yayımladığı belgeler çalışmamız için önemli bir kaynağı teşkil etmiş ve ulaşma imkânı bulamadığımız Libya arşivindeki belgelerin bir kısmını kullanmamızı sağlamıştır.

1983 tarihli bir belge yayını Şeyh Guma İsyanı için bir diğer önemli kaynaktır. *Vesâik an Târihi Lîbyâ fi'l-Karni't-Tâsia Aşer, El-Cuz'u'l-Evvel: Sevratu*

[26] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma el-Mahmûdî li'l-Hukmi'l-Osmânî fî İyâleti Trablusu'l-Ğarb 1835-1858 m**, Merkezu Dirâseti Cihâdu'l-Lîbiyyin Zıddu'l-Ğazvi'l-Îtâlî, Trablus 1988, 593 sayfa.

Ğûma el-Mahmûdî 1835-1858 m (On dokuzuncu yüzyıl Libya Tarihine dair Vesikalar, Birinci Cild, Guma el-Mahmûdi Ayaklanması 1835-1858)[27] adlı çalışma Libya arşivinde (o zamanki adıyla *Dâru'l-Mahfûzâti't-Târîhiyye*'de) bulunan 210 adet belgenin neşrinden oluşmuştur. Bunların ciddi bir kısmının BOA'daki belgelerin kopyaları olduğu görülmüştür. Bununla birlikte bu eser özellikle Guma'nın Tunus'taki faaliyetlerine dair BOA'da rastlayamadığımız birçok belgeye ulaşılması noktasında katkı sağlamıştır. Ayrıca bu eserde yayımlanan belgelerle M. İ. Tuvayr'ın yukarıdaki eserinin ekler kısmında yayımladığı belgelerin çoğu birbiriyle aynıdır.

Bu iki eserin dışında Arapça'da Şeyh Guma'nın bir "milli kahraman" olarak ele alındığı çeşitli popüler tarih eserleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ali Mustafa el-Misurâtî tarafından 1960'ta kaleme alınmıştır[28]. Bu eserde yazar her ne kadar belgelere dayanarak yazdığını söylese de herhangi bir şekilde kaynak gösterme yoluna gitmemiştir. Eserinde yer alan tarihi bilgiler kısmen doğru olmakla birlikte esere edebi bir üslup hâkimdir. Bunun dışında Dr. İzzeddin İsmail ve onunla birlikte kalabalık bir grup tarafından hazırlandığı ifade edilen "Arap Kahramanları" serisi arasında yayımlanmış bir popüler tarih eserinin[29] ve yine aynı yayın evinin hazırladığı bir tiyatro eserinin[30] bu milli kahraman inşası amacına hizmet ettiği söylenebilir. Bahsi geçen bu üç eserden son ikisi tamamiyle edebi nitelikleri nedeni ile kaynak olarak kullanılmamıştır. Misurâtî'nin eseri akademik bir üsluba ve yönteme sahip olmayıp edebi yönü ağır basmakla birlikte bu esere, bazı bilgilerin temini için sınırlı sayıda başvuru yapılmıştır.

Arapça literatürde Şeyh Guma'ya ve ortaya koyduğu harekete dair popüler ilginin yanında akademik ilgi de farklı tarihlerde yapılan çeşitli çalışmalarla devam

---

[27] **Vesâik an Târihi Lîbyâ fi'l-Karni't-Tâsia Aşer, El-Cuz'u'l-Evvel: Sevratu Ğûma el-Mahmûdî 1835-1858 m**, (Terceme ve Nakl ve Tecmî': Abdusselam Edhem, Tertîb ve İ'dâd ve Takdîm: Abdullah Ali İbrahim), Trablus 1983, 453 sayfa.

[28] Ali Mustafa el-Misurâtî, **Ğûma: Fârisu's-Sahrâ**, Dâru'l-Avde/Dâru'l-Fikr, Beyrut/Trablus 1973? , 290 sayfa. Bu eser ilk olarak Trablus'ta Dâru'l-Fircânî tarafından 285 sayfa olarak 1960'ta basılmıştır, ancak ulaştığımız nüsha diğer baskısına ait olduğu için onun künyesi verilmiştir. Kullanılan nüshada tarih yer almamakla birlikte kütüphane katalogunda (SOAS Kütüphanesi) 1973 tarihi (?) işareti ile verilmiş ve eserin başlangıç sayfasına elle eklenmiştir. Bu katalog bilgisi aynen korunmuştur.

[29] İzzeddin İsmail vd. , **Ğûma el-Mahmûdî: Fârisû's-Sahrâ**, Dâru'l-Avde, Beyrut 1985, 125 sayfa.

[30] Mustafa Mahmûd, **Ğumâ: Mesrahiyye min Selâseti Fusûl an Hayâti'l-Batali'l-Arabî ((Ğûmâ)) Ellezî Kâfeha el-İsti'mâr fî'ş-Şimâli'l-İfrîkī İşrîne Âmen**, Dâru'l-Avde, Beyrut t.y. , 87 sayfa. Yukarıdaki eserle birlikte bu eseri Ürdün'e yaptığı kısa ziyareti esnasında değerli vaktini ayırıp temin eden sevgili arkadaşım İbrahim Ethem Ünal'a teşekkürü bir borç bilirim.

etmiştir. Ömer Ali Bin İsmail'in 1972'de tamamladığı *et-Tatavvuru's-Siyâsî ve'l-İctimâî fî Lîbyâ min 1835 ilâ 1882 (1835'ten 1882'ye Libya'da Siyasi ve Sosyal Gelişme)* [31] adlı doktora tezinde bu ilginin bir örneği görülmektedir. Trablusgarb'da kurulan doğrudan Osmanlı idaresini çeşitli yönleriyle dokuz bölüm altında inceleyen yazar eserinin dördüncü bölümünü Şeyh Guma isyanına ayırmıştır. Akademik bir üslubla kaleme alınan eser çoğunlukla, kendinden sonrakilerin de yapacağı gibi, Trablus'ta (*Dâru'l-Mahfûzâti't-Târîhiyye bi's-Sarâyi'l-Hamrâ*'da) bulunan arşiv belgelerini temel almıştır. İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden istifade etmişse de bu çok sınırlı sayıda (sadece beş belge) kalmıştır ki bunlar da Şeyh Guma ile ilgili değildir. Geniş bir tarih aralığını dönemin sınırlı kaynaklarıyla ele almış olması eserin özellikle Şeyh Guma isyanı konusunda doyurucu bilgiler sunmasının önüne geçmiş, ayrıca –ileride gösterileceği gibi- çeşitli bilgi hatalarına da sebep olmuştur. Bununla birlikte eser Trablusgarb'a ve Şeyh Guma'ya dair en erken akademik çalışmalardan birisi olması açısından önem arzetmektedir ve çalışmamızda yeri geldikçe kullanılmıştır.

1991'de yayımlanan Muhammed Şâkir Meş'al imzalı ve *Sevratu Ğûma el-Mahmûdî fi'l-Cebeli'l-Ğarbî Lîbyâ 1835-1838 m, Dirâse Vesâikiyye fî Uslûb ve Mumâreseti'z-Ziâmeti'l-İklîmiyye,* (Libya Cebel-i Garbî'de Şeyh Guma İsyanı, Bölgesel Liderlik Tarzı ve Uygulaması Üzerine Belgesel Bir Araştırma) [32] adlı çalışma Şeyh Guma'ya karşı devam eden ilginin bir başka örneğidir. Çok özenli olduğunu söyleyemeyeceğimiz bu kısa eser, yukarıda bahsettiğimiz 1983 tarihli belge yayınını temel almış ve bunun dışında birkaç ikincil kaynağa da sınırlı sayıda atıf yapmıştır. Eser, giriş kısmı hariç, Trablusgarb Eyaleti'nde merkezi idarenin kuruluşundan Şeyh Guma'nın öldürülüşüne kadarki olayların özetle aktarılmasından ibarettir. Bazı ilginç tespitlerinin yer aldığı giriş kısmında yazar yukarıdaki yazarlar gibi Şeyh Guma'yı milli bir kahraman olarak tasvir etmese de eserinin başlığında belirttiği gibi onu ülkesindeki yabancı unsurlara karşı koyan bölgesel bir direnişçi

[31] Ömer Ali Bin İsmail, **et-Tatavvuru's-Siyâsî ve'l-İctimâî fî Lîbyâ min 1835 ilâ 1882**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ayn Şems Üniversitesi (Mısır), Kulliyyetu'l-Âdâb, 1972, 535 sayfa (318 safya + ekler).

[32] Muhammed Şâkir Meş'al, **Sevratu Ğûma el-Mahmûdî fi'l-Cebeli'l-Ğarbî Lîbyâ 1835-1838 m, Dirâse Vesâikiyye fî Uslûb ve Mumâreseti'z-Ziâmeti'l-İklîmiyye**, Dâru'n-Nahdatu'l-Arabiyye, Kahire 1991, 83 sayfa.

önder olarak ele almaktadır. Kapakta verilen tarihin (1835-1838) dizgi hatası olduğu girişte, araştırmanın incelediği tarihin 1835-1858 olarak ifade edilmesinden ve çalışmanın bu tarihleri kapsamasından anlaşılmaktadır. Bir diğer dizgi sorunu da eserde 50'den sonra 53'üncü ve 60'tan sonra 63'üncü sayfalara geçilmesidir. İçerik açısından orijinal olmasa da Şeyh Guma'ya olan ilginin devamına işaret etmesi eserin önemli yönüdür. İçeriğini oluşturan kaynakları doğrudan geniş ölçüde kullandığımız için bu çalışmada yazarın giriş kısmında ortaya koyduğu bazı tespitlere yeri geldikçe atıf yapılmasıyla yetinilmiştir.

Arapça literatürde Şeyh Guma'ya dair devam eden akademik ilginin en yakın örneği Mısır'da Ayn Şems Üniversitesi'nde Ali İsa Ali ed-Deab tarafından hazırlanmış olan *Harekâtu'l-Mukāveme fî Trablusi'l-Ğarb 1831-1858* (Trablusgarb'da Direniş Hareketleri 1831-1858) [33] adlı doktora tezidir. Trablusgarb'daki çeşitli isyan/direniş hareketlerini konu alan ve dört bölümden oluşan eser son bölümünü Şeyh Guma'nın giriştiği hareketlere ayırmıştır. Eserin en önemli özelliği Libya'da çeşitli kurumlarda (Merkezu Cihâdi'l-Lîbiyyîn li'd-Dirâsâti't-Târîhiyye ve Dâru'l-Mahfûzâti't-Târîhiyye) yer alan arşiv belgelerine ulaşmış ve bunları kullanmış olmasıdır. Bununla birlikte Osmanlı arşiv kaynaklarından ya da herhangi bir Türkçe eserden istifade etmemiştir. Eserin özellikle Şeyh Guma ile ilgili kullandığı arşiv kaynakları incelendiğinde bunların çoğunun Osmanlı arşiv kaynakları ile aynı içerikte olduğu görülmüştür. Bu nedenle geniş ölçüde kullanılmamışsa da özellikle Napoli Konsolosu'nun yazışmalarından aktardığı bazı bilgilerden istifade edilmesi amacıyla esere çeşitli atıflar yapılmıştır.

Arapça literatürün diğer bir grubu doğrudan Guma ile değil Trablusgarb ile ilgili olan ve Guma isyanına dair parçalı ve kısmi bilgiler sunan eserlerdir[34]. Bu eserlerdeki Guma ve onun döneminde yaşanan olaylar hakkında sunulan bilgilerin çoğunlukla Mehmed Nehîcüddin'in aşağıda bahsedilecek olan eserindekilerle

[33] Ali İsa Ali ed-Deab, **Harekâtu'l-Mukāveme fî Trablusi'l-Ğarb 1831-1858**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ayn Şems Üniversitesi (Mısır), Kulliyyetu'l-Benât, Kismu't-Târîh, 2014-2015, 313 sayfa (252 safya + ekler).

[34] Bu eserlerin künyeleri şöyledir: Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, **Vulâtu Tarablus min Bidâyeti'l-Fethi'l-Arabî ilâ Nihâyeti'l-Ahdi't-Turkî**, Dâru'l-Feth, Beyrut 1970, 295 sayfa; Ahmed Bek en-Nâib el-Ensârî et-Trablusî, **el-Menhelu'l-Azb fî Târîhi Trablusi'l-Ğarb**, Mektebetu'l-Fircânî, Trablusu'l-Garb – Lîbya, t.y. , 400 sayfa.

örtüştüğü dikkati çekmektedir. Aslen Arapça olmayıp Arapça tercümelerinden istifade edilen birkaç eser de konumuz açısından önem taşımaktadır[35]. Bu eserlerin önemli ortak noktası bunların çeşitli Avrupa dillerindeki literatürü ve arşiv kaynaklarını kullanmış olmalarıdır. Bu nitelikleri nedeniyle Trablusgarb'ın ilgilendikleri tarih dönemine dair önemli sayılsalar da bizim konumuz bağlamında sundukları bilgiler sınırlı kalmaktadır. Bunlardan C. Bergna'nın eserinde konumuza dair geniş bilgiler yer almasa da kullandığı İtalyanca kaynaklar bazı noktalarda tamamlayıcı olmuştur. C. Freaud'un eserinde ilgilendiğimiz döneme dair aktardıkları –Avrupa dillerindeki bazı kaynakların yanında- çoğunlukla Ahmed en-Nâib'in *el-Menhel*'ine ve aşağıda gelecek olan Mehmed Nuri ve Mahmud Naci kardeşlerin *Trablusğarb* adlı eserine dayanmaktadır. Aralarında en önemlisi E. Rossi'nin eseridir. Rossi'nin eserinde de konumuz geniş bir yer kaplamamakta ancak Sardunya, Toskana, Livorno ve Sicilyateyn Krallığı konsoloslarının raporlarını kullanmış olması eserine büyük bir orijinallik katmaktadır. Bu nedenle onun eserinden daha geniş olarak istifade edilmiş ve bu konudaki açık kısmen de olsa giderilmeye çalışılmıştır.

B. İngilizce Literatür

İngilizcede Şeyh Guma isyanını doğrudan konu edinen –ulaşılabilmiş- tek çalışma B. G. Martin'in makalesidir[36]. Herhangi bir arşiv kaynağı kullanmayan Martin'in bazı İngilizce ve Arapça basılı eserler üzerinden konuyla ilgili genel bir çerçeve sunmak amacında olduğu anlaşılmaktadır. Kapsamı son derece sınırlı olan bu makale konunun batı dillerinde tanınmasını sağlaması açısından önemlidir.

Konumuzla ilgili iki önemli İngilizce kaynak A. Streicker'in[37] ve Abdallah Ali Ibrahim'in [38] eserleridir. Streicker'in Geç Karamanlı döneminden itibaren

---

[35] Costanzo Bergna, **Trâblus min 1510 ilâ 1850**, (Arapçaya çev. Halife Muhammed Tuleysi), Dârü'l-Cemahiriyye, Misrata 1985, 324 sayfa; Charles Feraud, **Annales Tripolitaines (el-Havliyyâtu'l-Lîbiyye, Munzu'l-Fethu'l-Arabî Hatta'l-Ğazvu'l-Îtâlî)**, (Arapçaya çev. Muhammed Abdülkerim el-Vâfî), Menşûrâtu Câmiatu Karyûnis, Bingazi 1994, 583 sayfa; Ettore Rossi**, Lîbyâ, Munzu'l-Fethi'l-Arabî Hattâ Sene 1911**, (Arapçaya çev. Halife Muhamed Tuleysi), Dâru'l-Arabiyye Li'l-Kitâb, 1991, 579 sayfa.

[36] B.G. Martin, "Gūma bin Khalīfa, a Libyan rebel, 1795-1858", **Studies On Ottoman Diplomatic History**, (Ed. Selim Deringil-Sinan Kuneralp), C.V, The Isis Press, İstanbul 1990, 57-73.

[37] Allen Streicker, **Government and Revolt in Tripoli Regency, 1795-1855**, (Minor Field Thesis), Northwestern University, Illinois 1973, 111 sayfa. Allen Streicker'a yıllar önce tamamladığı çalışmasını tarayıp tarafıma ulaştırma nezaketinde bulunduğu için şükranlarımı sunuyorum.

Trablusgarb Eyaleti'nde yaşanan hadiselere, Osmanlı Devleti'nin eyalete müdahalesine ve Guma'nın isyanına yer veren çalışması Arapça ya da Osmanlı Türkçesi kaynaklar içermemekte bazı İngilizce ve Fransızca basılı eserlerin yanında Amerikan konsoloslarının raporlarını kullanmaktadır ki bu onun bu öncü çalışmasına büyük değer katmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili Amerikan konsoloslarının yazmış olduğu raporlardan haberdar olmamızı da onun eserine borçlu olduğumuzu söylemek yerinde olur. Ibrahim'in eseri daha geniş kapsamlı bir doktora tezidir. Çoğunluğu Arapça ve İngilizce olmak üzere az sayıda da Fransızca basılı kaynağa müracaat eden yazar, Trablusgarb arşivinde yer alan belgelere ulaşmayı da başarmıştır. O dönemde tasnif edilmemiş olduğunu söylediği bu belgeleri kullanması, eserinin orijinalitesini artırırken bizim çalışmamıza da –ulaşma imkânı bulamadığımız bu belgeleri kullanmak konusunda- yardımcı olmuştur. Yazar eserinde Osmanlı idaresinin yeniden tesisine karşı girişilen isyan hareketlerine bir bölüm ayırmıştır. Herhangi bir Osmanlı arşiv kaynağı kullanmamış olması eserinin en belirgin eksikliğini oluşturmaktadır.

Antony Joseph Cachia'nın ilginç başlıklı eseri[39] "İkinci Osmanlı İşgali Dönemi"nde Trabusgarb'ın idari, sosyal ve ekonomik hayatına dair çeşitli bilgiler sunmaktadır. Yalnızca on altı basılı kaynağa ve çeşitli sözlü şahitliklere dayalı olarak hazırlanan eser konumuzla ilgili dikkate değer bir bilgi içermese de Trablusgarb'ın ilgilendiğimiz dönemine dair İngilizce literatürün erken örneklerinden birisi olması açısından önemlidir.

Libya'nın ve dolayısıyla Trablusgarb Eyaleti'nin tarihine dair İngilizcede yayımlanmış iki eser, konumuzla ilgili çok sınırlı bilgiye yer verseler de zikre değerdir. Bunlardan ilki Ali Abdullatif Ahmida'nın[40] diğeri de Lisa Anderson'un[41]

---

[38] Abdallah Ali Ibrahim, **Evolution of Government and Society in Tripolitania and Cyrenaica (Libya) 1835-1911**, (PhD Thesis), The University of Utah 1982, 375 sayfa.
[39] Anthony J. Cachia, **Libya Under the Second Ottoman Occupation, 1835–1911,** Dar Al Farjani, Tripoli-Libya 1975. Eserin ilk baskısı Trablus'ta hükümet yayınevi (Tripoli: Government Press) tarafından 1945'te yapılmışsa da ulaşabildiğimiz nüshası 1975 baskısı olduğu için onun künyesi verilmiştir.
[40] Ali Abdullatif Ahmida, T**he Making of Modern Libya: State Formation, Colonization and Resistance 1830-1932,** State University of New York Press 1994, 222 sayfa.
[41] Lisa Anderson, **The State and Social Transformation in Tunisia and Libya, 1830-1980**, Princeton University Press, New Jersey 1986, 325 sayfa.

eserleridir. Bu iki eser Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'a müdahalesi ve burada ortaya çıkan isyanlara dair ayrıntılı bilgi içermeseler de Trablusgarb Eyaleti'nin (ve daha sonra Libya'nın) 19. ve 20. yüzyılda yaşadığı sosyoekonomik ve siyasal dönüşüme dair geniş bir çerçeve çizmeleri açısından önem arz etmektedirler. Bu açıdan değer taşıyan yakın tarihli bir eser de Mostafa Minawi'ye aittir. Minawi'nin *The Ottoman Scramble for Africa* adlı eserini diğerlerinden ayıran önemli fark Osmanlı arşiv belgelerinden geniş ölçüde istifade etmiş olmasıdır[42].

C. Osmanlı Türkçesi/Türkçe Literatür

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçede (ya da Osmanlı Türkçesinde) Şeyh Guma isyanını doğrudan konu edinen bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu isyanın farklı evrelerindeki bazı hadiseleri konu edinen iki kısa tebliğ metni vardır[43]. Bunlardan ilkini kaleme alan Abdurrahman Çaycı'nın, başlık olarak seçtiği "Guma İsyanı Öncesinde…" ifadesinden kastı 1855'te Guma'nın sürgünden kaçıp gelmesiyle giriştiği harekettir. Çaycı, Fransız arşiv belgelerine dayanarak 1855 öncesinde Fransa'nın Trablusgarb'daki hadiselere dair tutumunu değerlendirmektedir. İkinci metinde ise Guma'nın Trabzon'da sürgün tutulduğu döneme dair kısa bir bilgi sunulmaktadır.

Doğrudan Guma isyanına dair olmayıp Trablusgarb tarihi ile ilgili olan ve bu konuda ayrıntılı bilgiler sunan eserlerden en önemlisi Mehmed Nehîcüddîn'in *Târîh-i İbn Ğalbûn der-Beyân-ı Trablusğarb* adlı eseridir[44]. Bu eser Trablusgarblı tarihçi İbn

[42] Mostafa Minawi, **The Ottoman Scramble for Africa: Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz**, Stanford University Press, Stanford 2016, 219 sayfa.

[43] Bunların künyeleri şöyledir: Abdurrahman Çaycı, "Guma İsyanı Öncesinde Fransa'nın Trablusgarb Siyaseti", **Belleten**, C. XLVI, S. 182, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, 323-335 (III. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nde sunulmuş) ve Orhan Koloğlu, M. Yavuz Erler, "Trabzon'da Sürgün Trablusgarplı Bir Şeyh: Guma (1843-1854)", **CIÉPO (Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi) XVII. Sempozyumu (18-23 Eylül 2006) Bildirileri**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Trabzon 2011, 951-961. Bu metinlerin ilkinden beni haberdar eden Ahmet Kavas'a ve ikincisinden haberdar eden Miraç Tosun'a teşekkürlerimi sunuyorum.

[44] Mehmed Nehîcüddin, **Târîh-i İbn Ğalbûn der-Beyân-ı Trablusğarb**, Cerîde-i Havâdis Matbaası 1284, 155 sayfa. Eser Trablusgarb'a dair Hasan Sâfî'nin eseri ile birlikte latinize edilerek yayımlanmıştır. Bkz. Nehicüddin Efendi / Hasan Sâfî, **Tarih-i İbn Galbun & Trablusgarp Tarihi**, [Yay. Haz. : Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Aydın Özkan], Ed. Ahmet Kavas, İstanbul, 2013.

Ğalbûn'nun *et-Tezkâr fî men Meleke Tarabulus ve Mâ Kâne Bihâ Mine'l-Ahbâr*[45] adlı eserinin tercümesi ve başka kaynaklarla birlikte genişletilip İbn Ğalbûn'un bıraktığı yerden devam ettirilmesiyle oluşturulmuştur. İbn Ğalbûn'un ölüm tarihi net olmasa da, 1745'te vefat eden Karamanlı Hânedânı'nın kurucusu Ahmed Paşa tarafından öldürüldüğü bilinmektedir[46]. Mehmed Nehîcüddîn ise eserini 1860 Ağustosu'nda bölgeye ulaşan Mahmud Nedîm Paşa'nın valilik dönemine kadar getirmektedir. Dolayısıyla eserinin çoğunu kendi derlediği bilgilerden oluşturmuştur. Bu nedenle bu eser bir tercümeden çok telif niteliği taşımaktadır ve onun adıyla anılmayı hak etmektedir[47]. Osmanlı Türkçesindeki konuyla ilgili en eski tarihli kaynak olma niteliğini taşıyan bu kitap kendisinden sonraki birçok eser için temel referans olmuştur. Bu eserin çalışmamıza arşiv belgelerinin bıraktıkları boşlukların doldurulması konusunda büyük katkısı olmuştur. Trablusgarb tarihi ile ilgili olan diğer önemli Osmanlı Türkçesi eserler, Hasan Sâfî'nin *Trablusğarb Târihi* adlı eseri[48] ve Mehmed Nûrî ile Mahmûd Nâcî kardeşlerin kaleme aldığı *Trablusğarb* adlı eserdir[49]. Bu eserlerden Hasan Sâfî'ninki Necib Paşa'nın 1835'te Trablusgarb'a müdahalesine kadarki döneme dair bilgiler sunmakta ve bu tarihten 1864'te Trablusgarb'ın vilayet olmasına kadarki dönemi iki sayfada özetlemektedir. Dolayısıyla konumuzla ilgili ayrıntılı bir bilgi içermemektedir. Hasan Sâfî eserini "birinci kısım bitti" diyerek noktalamaktadır. Bununla birlikte eserini devam ettirdiğine dair bir ize rastlanamamıştır. Mehmed Nûrî ve Mahmûd Nâcî kardeşlerin eseri de Trablusgarb'a dair genel bilgiler vermesi açısından önemlidir. Bunanla

---

[45] Eserin ulaşabildiğimiz ilk yayını için bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Halil Ğalbûn et-Trablusî, **Târihu Trablusi'l-Ğarb el-Musemma et-Tezkâr fî men Meleke Tarabulus ve Mâ Kâne Bihâ Mine'l-Ahbâr**, (Yay. Haz. Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1349, 232 sayfa. Bu yayından anlaşıldığına göre İbn Galbun da eserini Ahmed bin Abdu'd-Dâim el-Ensâri et-Trablusî'nin yazdığı kasideyi şerh ederek oluşturmuştur.

[46] Robert Mantran, "Karamanlı", **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 24, İstanbul 2001, s.452.

[47] Mehmed Nehîcüddin ve eseri ile ilgili ayrıntılı bilgi için eserin latinize edilmiş yayınına Zekeriya Kurşun tarafından yazılan sunuşa bakılabilir: Zekeriya Kurşun, "Trablusgarp'ta Osmanlı Asırlarının Şâhitleri: Nehicüddin Efendi'nin Tarih-i İbn-i Galbun der-Beyân-ı Trablusgarp ve Hasan Sâfî'nin Trablusgarp Tarihi", I-XII, http://www.zekeriyakursun.com/wp-content/uploads/2015/10/Trablusgarpta-Osmanl%C4%B1-As%C4%B1rlar%C4%B1n%C4%B1n-%C5%9Eahitleri.pdf, [08.05.2017 tarihinde erişildi].

[48] Hasan Sâfî, **Trablusğarb Târîhi**, Resimli Kitâb Matbaası, Dersaâdet 1328, 84 sayfa.

[49] Mehmed Nûrî, Mahmûd Nâcî, **Trablusğarb**, Tercümân-ı Hakîkat Matbaası, 1330, 196 sayfa. Bu eserin latinize neşri için bkz. Mehmed Nuri&Mahmud Naci, **Trablusgarp-Hedefteki Ülke Libya'nın Tarihi**,[Hazırlayanlar: Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş, Muhammet Tandoğan], Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012.

birlikte Şeyh Guma ve onun döneminde yaşananlara dair kısa ve Mehmed Nehîcüddin'in eserinin özeti mahiyetinde bilgiler sunmaktadır. Aziz Samih İlter'in *Şimalî Afrika'da Türkler* [50] ve Celal Tevfik Karasapan'ın *Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan* [51] adlı eserleri Trablusgarb'a dair Türkçe olarak erken dönemde kaleme alınan iki önemli eserdir. Bu eserlerde yer alan özellikle Guma ile ilgili bilgilerin kaynağı da çoğunlukla Mehmed Nehcüddîn'in eseridir. Bunun yanında yazarların kendi dönemlerinde ulaşabildikleri çok sınırlı sayıda arşiv belgesi de eserlerinde kaynak olarak kullanılmıştır. Guma isyanı ile ilgili olmasa da Trablusgarb'a dair Osmanlı kaynaklarını geniş ölçüde kullanan önemli çalışmalardan birisi Ammar Gehedr'e aittir [52]. Trablusgarb'a dair çok sayıda Arapça yayının müellifi olan Gehedr'in bu çalışması Guma isyanı sonrasında eyaletin vilayet haline getirilmesiyle oluşan yeni teşkilatlanmaya dair ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Yöntem ve Plan

Çalışmada takip edilen temel yöntem birincil kaynaklar üzerinden incelenen konuya dair ayrıntılı bilgi sunulması şeklinde olmuştur. Konuların aktarılmasında temel olarak kronolojik sıra takip edilmiştir. Bununla birlikte yer yer konu bütünlüğünün sağlanması için kronolojinin dışına çıkılması gerekmiştir. Konuyla ilgili en geniş kaynak olan Osmanlı belgeleri metnin belkemiğini oluştururken ikincil olarak İngiliz ve daha sınırlı olarak Amerikan belgelerinden anlatılan konular desteklenmiş ve yer yer muhtelif kaynaklardaki bakış açısı ve anlatım farklılıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Bunların yanında belge yayınları sayesinde ulaşılan Libya arşivindeki kaynaklar da bu kaynakların tamamlayıcısı mahiyetinde kullanılmıştır. Birincil kaynaklarda yer alan bazı ifadeler faillerin olayları kavrayış ve bunlara yaklaşım tarzını yansıttığı düşünüldüğünde orijinalliği korunarak verilmiştir. Osmanlı kaynaklarındaki bu tür ifadeler italik olarak yazılırken İngilizce ve Arapça kaynaklardakiler tırnak içinde gösterilmiştir. İkincil kaynaklardaki bilgilerin çoğu zaman birbirini tekrarladığı ve zaman zaman da hatalar içerdiği görüldüğünden

[50] Aziz Samih İlter, **Şimalî Afrika'da Türkler**, İkinci Cild, İstanbul 1937.
[51] Celal Tevfik Karasapan, **Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, Ankara 1960.
[52] Ammar Gehedr, **Osmanlı Resmi Kaynaklarına Göre Trablusgarb Vilayeti (1282-1312/1865-1894) Eyaletten Vilayete Geçiş,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim Dalı, İstanbul 1996.

bunların kullanılmasından mümkün mertebe uzak durulmuş ancak belgeler arasındaki boşlukların doldurulması için ihtiyaç duyuldukça bu eserlere de başvurulmuştur. Ayrıca kullanılan belgelerde ve diğer kaynaklarda yer alan hicri tarihlerin çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu'nun web sitesinde yer alan kılavuz kullanılmıştır[53].

Çalışma bir giriş, altı bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen merkezileşme politikalarına ve bunun Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerindeki yansımalarına dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmış, konuya ve kaynaklara dair bilgiler sunulmuş ve bunun yanında çalışmanın yöntemi ve planı ortaya konulmuştur. Birinci bölümde bir idari ve sosyal birim olarak Trablusgarb Eyaleti'ni tanımlayıcı genel bilgiler sunulduktan sonra kısaca eyaletin Karamanlı Hânedânı tarafından yönetildiği dönem ve daha sonra Osmanlı müdahalesine giden süreç ele alınmıştır. İkinci bölüm Mustafa Necib Paşa'nın 1835'teki müdahalesinden sonra eyalette kontrolün sağlanması ile başlayıp Çeşmeli Hasan Paşa'nın valiliğinin sonuna (1838) kadarki hadiseleri ele almaktadır. Bu dönem eyaletteki "İkinci Osmanlı İdaresi"nin başlangıcını teşkil etmekte ve sonraki dönemlerde yerel aktörlerle yaşanacak olan müzakere ve mücadele süreçlerinin nüvelerini içermektedir. Ali Aşkar Paşa'nın atanması ile başlayan dönem eyalette müzakere süreçlerinin yanında ağır askeri operasyonlarla birlikte yeni idarenin tahkim edildiği bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemi ele alan üçüncü bölüm; 1843 sonlarında Şeyh Mevlüd'ün sürgünden kaçışı ile sona ermektedir. Dördüncü bölümde, sürgünden kaçışlar ve yeni isyanlarla eyalette kurulmaya çalışılan düzenin ciddi sarsıntılar geçirdiği devre ele alınmıştır. Birçok mücadelenin yaşandığı bu dönem 1855'de Guma'nın da kaçıp gelmesiyle farklı bir aşamaya evrilmiştir. İsyanın en hararetli dönemini oluşturan 1855-1858 arası iki bölümde incelenmiştir. Beşinci bölüm Guma'nın gelişi ile birlikte eyalette giriştiği ilk saldırıları, büyüyen isyanla birlikte eyaletteki Osmanlı idaresini sona erdirme noktasına kadar getirmesini ve onun kontrol altına alınması için girişilen çabaları ele almaktadır. Son bölüm olan altıncı bölüm isyanı nihayete erdirecek olan Osman Mazhar Paşa'nın 1855 Eylülü'nde valiliğe atanması ile başlamaktadır. Bu bölüm Guma'nın geriletilmesi,

[53] Bu kılavuz http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/ adresinde yer almaktadır.

Tunus'a kaçışı, oradaki faaliyetleri, eyalete dönüşü ve yeniden giriştiği hareketleri içermekte ve onun 1858 Martı'ndaki öldürülüşü ile sona ermektedir. Sonuç bölümü 1835-1858 arasında yaşanan hadiselerin bir özetini sunarak Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'a müdahalesini ve bununla başlayan tepki hareketlerini Şeyh Guma isyanı ekseninde kısa bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır.

I. BÖLÜM

TRABLUSGARB EYALETİ VE KARAMANLILAR DÖNEMİ

1 Coğrafya ve Toplum

1.1 Coğrafya

Trablusgarb, Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları olarak adlandırılan Kuzey Afrika eyaletlerinden birisidir[1]. Bu eyaletlerin en doğusunda, Tunus ile Mısır arasında yer alan, Akdeniz sahilinden Büyük Sahra'nın iç kesimlerine kadar uzanan geniş bir bölgedir. Şemseddin Sami bölgenin, girinti ve çıkıntılar hariç olmak üzere, Tunus sınırından Mısır'a kadar 1600 kilometrelik bir sahile sahip olduğunu ve içeriden boyutlarının doğudan batıya 1450 km, güneyden kuzeye 1250 km olduğunu söyler[2]. Bir başka eserdeki bilgiler de buna yakındır. Greenwich'e göre 10 derece doğu ile 28 derece doğu boylamları arasında uzanan sahili doğru üzerinde 300 ligden (1666,8 km), girinti çıkıntıları ile 400 ligden (2222,4 km) fazla bir uzunluğa sahiptir[3].

Trablusgarb, coğrafi olarak çöllerle birbirinden ayrılan üç temel bölgeden oluşur: Nefs-i Trablus (Tripolitania), Bingazi/Berka (Cyrenaica) ve Fizan (Fezzan). Nefs-i Trablus bölgesi Trablus, Hums ve Cebel-i Garbî mutasarrıflıklarından oluşur. Sahillere yakın yerler ile iç tarafların bazı vadilere tesadüf eden yerleri hurma, zeytin, portakal, limon ve diğer meyve ağaçlarına sahiptir ve toprakları verimlidir. Bu bölgede Nefûse ve Garyan adlı birkaç dağ batıdan doğuya uzanarak sahile doğru yalnız yağmur yağdığında akan birkaç vadi oluşturur. Bu dağların tepeleri çıplak ise de etekleri ağaçlarla ve tarım arazileriyle kaplıdır[4]. Cebel bölgesinin batı kısmını

---

[1] Atilla Çetin, "Garp Ocakları", **DİA**, C. 13, İstanbul 1996, s. 382.
[2] Şemseddin Sâmî, "Trablusğarb", **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.4, İstanbul 1311, s. 2999.
[3] James Playfair, **A System of Geograpy, Ancient and Modern**, Vol. VI, Edinburg 1814, s.162-163.
[4] Şemseddin Sâmî, **a.g.e. ,** s. 2999.

oluşturan Cebel-i Nefûse, Nâlût'un batısından başlayıp Garyan'ın doğu sınırında sona erer. Bu mesafenin uzunluğu yaklaşık 200 km'dir. Buradan Hums'a kadar uzanan dağ silsilesinin devamı ile birlikte mesafe 400 km'yi bulur. Burada birçok pınar bulunur. Bunlar Garyan'da Aynu't-Türk, Yefren'de Aynu'r-Rûmiye, Aynu'r-Râbıta, Aynu'r-Reyâyine, Aynu'z-Zerkâ ve Aynu Ummi'l-Kurb'dur. Bu pınarların kaynaklarının kuvveti değişmekle birlikte tarım için en faydalı olanları Aynu'r-Râbıta ve Aynu'r-Rûmiye'dir. Eyaletteki büyük Berberi bölgelerinden biri olan Nefûse aynı zamanda İbâdî mezhebinin de en yaygın olduğu yerlerden biridir[5]. Atlas Dağları'nın devamı olan bu silsilenin Cebel-i Nefûse'nin yanında diğer kısımları da Cebel-i Garyan, Cebel-i Terhûne ve Cebel-i Msallâte (Kasubât) gibi mahalli adlarla anılmaktadır. Cefâra Ovası'dan güneye doğru bu dağ kuşağı aniden yükselmekte, kuzey kısımları bir duvar ya da keskin bir uçurum gibi durmaktadır. Buna karşın güney kısımları tedrici olarak alçalmaktadır[6].

Nefs-i Trablus (Tripolitania) bölgesinin kıyı kesiminde yer alan Zâviye'den Misurâta'ya kadar olan bölge Sâhil ya da Menşiye adıyla anılır. Yerleşik tarımın yapıldığı yer daha çok bu bölgedir. Buradan dağlara kadar olan kısımda Cefâra Ovası uzanır. 19. yüzyılda bu ova kısmen kum tepecikleriyle kaplıdır ve sınırlı tarım alanlarına ve otlaklara sahiptir. Ovanın ötesinde yer alan batı dağları ya da *Cebel-i Garbî* ovadan daha fazla yağış alır ve burada tarımı mümkün kılan su kaynakları bulunur. Cebel, Misurâta'da sahile yakınlaşır. Güney tarafı *Hamâdetu'l-Hamrâ* adlı platoya ulaşıncaya kadar kuru ve kayalıktır. Bu platonun ötesinde yer altı sularının ulaşılabilir ve bol olduğu vadilerin kestiği geniş çöllerle kaplı Fizan bölgesi yer alır[7]. Fizan kuzey, batı ve güney yönlerinden dağlarla çevrili olup vadileri doğuya doğru uzanır. Trablus'un batı ucunda Gadâmis ve güneybatı ucunda Gat vahaları çöllerle kaplıdır ve bu iki kasaba mamuriyet ve ticari önemleriyle meşhurdur. Bingazi'nin Kuzey sahilleri kayalık ise de Nefs-i Trablus'un sahilleri tamamen kumluk ve alçak olup girinti çıkıntıları azdır. Tunus sınırından Misurâta Burnu'na dek sahil batıdan

[5] Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, **Mu'cemu'l-Buldânu'l-Lîbiyye**, Trablus 1968, s. 97-98.
[6] Abdulaziz Tarîh Şeref, **Coğrâfyetu Lîbyâ**, Tevzîu Munşeetu'l-Maârif, el-İskenderiyye 1971, s. 46-47.
[7] Ali Abüllatif Ahmida, T**he Making of Modern Libya: State Formation, Colonization and Resistance 1830-1932,** State University of New York Press 1994, s. 14.

doğuya uzanıp bu kısımda Züvâre, Trablus, Lebde ve Misurâta iskeleleri bulunursa da hiç birinin emin limanı yoktur[8].

Eyaletin coğrafi koordinatlarına bakmak gerekirse bölge; güneyde 24º 22' kuzey paralelinde bulunan Tecehri Kasrı'ndan en uzak noktası 33º 15' kuzey paralelinde bulunan Buhayratu'l-Bîbân'daki Re'su'l-Bibân'a kadar 8º 53' enlem genişliğine sahiptir[9]. Boylam olarak Greenwhich'e göre 8º 38' ile 25º 20' doğu boylamları arasında yer almaktadır[10]. Eyaletin yüz ölçümüne dair bir bilgi 1883/1884 tarihli bir yazmada şu şekildedir: Trablusgarb ve Bingazi arazisi 1.033.349 kilometre karedir. Buna Küfre, Cağbub bölgeleri ve Libi sahrasının bir kısmı da eklendiğinde 1.250.000 kilometreyi aşan bir coğrafya olduğu görülmektedir[11].

Bölgeyi gezen H. S. Cowper, Trablusgarb'ın geleceğini tartışırken bölgenin jeostratejik önemiyle ilgili şunları söyler:

> Ülkenin yüzü kolonizasyon için fakir bir saha sunsa da daha önemli olan başka meseleler vardır. Trablusgarb Afrika'nın zenginliğinin Avrupa'nın kucağına aktığı eski kapılardan biridir. Burası Bornu'dan, Çad Gölü'nden, Vaday'dan, Tibesti'den Timbuktu'dan, Darfur'dan, aslında Sudan'ın bütün verimli bölgelerinden en yakın Akdeniz çıkışlarına giden bütün ticaret yollarının kesiştiği bir merkezdir.[12]

Onun bu yorumunu vilayet salnamesi de destekler. Salnamede bölgenin Sudan coğrafyasına yakınlığından bahisle Sudan ticaretinin geçiş yolu ve merkezi olmasıyla Trablusgarb'ın fevkalade bir ehemmiyete sahip olduğu ifade edilmektedir[13]. Trablusgarb'a dair küçük bir eser kaleme alan Mehmed Hilal de bölge halkının en büyük ticaretinin Sudan ile yapıldığından bahseder. Tüccarlar Sudan'dan bol miktarda fildişi ve deve kuşu tüyü getirmektedir. Bir teşvik maksadında olduğu hissedilen yazar Sudan'a giden gelen tüccarların bire bir kar

---

[8] Şemseddin Sâmî, **a.g.e. ,** s. 3000.
[9] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1301, Def'a 10, s. 76-77.
[10] **Trablusgarp ve Bingazi'de Erkan-ı Harb Miraleyn Zeki ve Fuat Beyler Tarafından Yapılan Erkan-ı Harbiye Seyahati Hakkında Rapor,** , İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, nr. T8897, vrk. 30b. (Raporda görülen ilk tarih 12 Rabîu'l-Âhir 1306 [25 Kasım 1890] ve mühürler: Erkan-ı harbiye kolağalarından Mehmeh Fuad, Erkan-ı Harbiye kolağalarından Osman Zeki, Reis Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından Muhyiddin İbrahim bin Emin şeklindedir.)
[11] **Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir**, 1301, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, nr. T5002, s. 22.
[12] H. S. Cowper, **The Hill of the Graces**, London 1897, s. 305.
[13] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1301, Def'a 10, s. 78.

ettiklerinden bahseder. Ona göre buraya giden tüccarların bazısı on bin kuruş sermaye ile ticarete başladıkları halde az bir zamanda on bin lira ve daha fazla bir meblağa sahip olabilmektedir[14].

1.2 Toplum

1.2.1 Nüfus

Trablusgarb Eyaleti, Osmanlı Devleti'nin ilk nüfus sayımı kabul edilen 1831 nüfus sayımının dışında kalmıştır[15]. Eyaletin nüfus istatistiklerinde ilk olarak yer aldığı tarih olan 1877/78 tablolarına bakıldığında Trablusgarb için 1.010.000 kişilik bir nüfustan bahsedildiği görülmektedir[16]. 1881/82-1893 tarihlerinde yapılan sayıma dâhil edilmeyen eyalet için tahmin edilen nüfus Trablusgarb için 800.000, Bingazi için 500.000'dir[17]. 1883/1884'te devrin padişahına sunulan bir eser bölgede nüfusun tespit edilmesinin zorluklarından bahsetmektedir. Bu eserde medeni araçlardan yoksun bu bölgenin halkının çoğunlukla *ehl-i bâdiye ve seyyâr ya'ni göçebe ve gayr-i mutî'* bulunmalarının nüfusun doğru tespit edilmesini zorlaştırdığından bahsedilmiştir. Salnameler, yabancı konsolos raporları ve bölgeyi gezen seyyahların verdiklerin rakamlardan yola çıkarak yaklaşık nüfusun 1844 tarihinde 750.000 olduğun söyleyen eser 1877 salnamesindeki 1.010.000 rakamını mübalağalı bulur[18]. Bölgede uzun süre İngiliz konsolosu olarak görev yapan H. G. Warrington; Trablus'ta 12.000 Müslümanın, 1500 civarında Hıristiyanın ve 2000 civarında Yahudinin yaşamakta oğlunu ifade eder. Bütün bölgenin nüfusu için 1.500.000 tahmininde bulunur[19]. Vilayetin ilk salnamesi, bölge nüfusunun Avrupa haritalarında bir buçuk milyon yazıldığını fakat nüfusun ancak bir milyona ulaşabileceğini söylemektedir[20]. Bu rakamlara bakıldığında 19. yüzyıl boyunca bölgede bir milyon civarında bir nüfusun yaşadığı sonucuna varılabilir.

---

[14] Mehmed Hilal, **Trablusgarb'a Dair Malumat**, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, nr. T6621, vrk. 6a-6b.
[15] Orhan Sakin, **Osmanlı'da Etnik Yapı**, İstanbul, t.y. , s. 173.
[16] Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, (Çev. Bahar Tırnakcı), İstanbul 2003, s.160.
[17] Kemal H. Karpat, **a.g.e. ,** s.189.
[18] **Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir**, s. 24.
[19] G.H. Warrington, "Extract from 'A Short Account of Tripoli in the West' ", **Journal of the Royal Geogralphic Society of London**, Vol. 14 (1844), s. 106.
[20] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1286, Def'a 1, s. 93.

Bölgenin en eski yerli halkı Berberilerdir. İslam'ın doğuşu, bu bölgelere hicret eden Arapların yoğunluğu ve Berberilerin İslam'ı kabulleriyle Araplar ve Berberiler büyük oranda karışmıştır. Ahalinin bütününe yakını Arapça konuşmakla birlikte dağlar ve çöllerle çevrili bazı vahalarda aralarında Berberi dili konuşan ve Arapça'yı da bilen Berberi kabileleri yaşamaktadır. Müslüman nüfusun çoğunluğu Sünni olup Maliki mezhebine tabidirler. Trablus şehrinde ve diğer merkezlerde bulunan ahalinin bir miktarı da Hanefi mezhebindedir. Trablus şehrinde ve diğer bazı kasabalarda Arapça konuşan bir miktar yerli Yahudi de yaşamaktadır. Eyaletin batısında İbadi mezhebine bağlı bazı Berberiler bulunmaktadır. Bunların ehl-i sünnet dışı oluşları Osmanlı kaynaklarına *mezheb-i hâmis nâmıyla mezheb-i ibâdîye* tabi oldukları ifadesiyle yansımaktadır[21]. *Mezheb-i hâmisî* mensuplarının özellikle Cebel-i Garbî tarafında yaşayan birkaç bin nüfus olduğundan bahseden bir diğer kaynak, bunların mezhep ve adetlerini epey gizli tuttuğuna, Malikilerden kız alıp vermediklerine ve cenaze alaylarını farklı bir tarzda icra etmekte olduklarına işaret etmektedir[22].

Konumuz olan isyanın geçtiği coğrafyada yaşayan İbadilerle ilgili Cebel-i Garbî Sancağı'nı bizzat gezen Hasan Safi'nin gözlemleri aydınlatıcıdır. Hasan Safi bölge halkının büyük kısmının şekil ve sima olarak ve mezhebce diğer sakinlere benzemediklerini ve hususi bir dil konuştuklarını ifade etmekte ve onların dört mezhebin dışında İbadi olmaları hasebiyle *hâmîsî* olduklarına dikkat çekmektedir. Kendilerine Nefûse denilen bu ahalinin diğer mezheplerin mensuplarıyla karışmadıkları ve evlenmediklerinden ırki hususiyetlerini hatta iklimin tesirine rağmen beyazlıklarını dahi dikkat çekecek derecede korudukları gözleminde bulunmaktadır[23].

Trablusgarb halkı ikamet biçimlerine göre üç kısma ayrılabilir. Bir kısmı şehir ve kasabalarda toplu olarak; bir kısmı hurmalık ve bahçeliklerde ikamet etmektedir.

---

[21] Şemseddin Sâmî, **a.g.e.** , s. 3000.
[22] **Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir**, s. 28.
[23] Hasan Safî, **Trablusgarb Târihi**, Dersaâdet 1328, s. 6-7. Bölge halkının dini inançları konusundaki bu tanımlama Osmanlı belgelerine de "dört mezhep dışında 'hâmisî' adlı batıl bir mezhebe tabi oldukları" ifadeleri ile yansımaktadır. Kaynak: BOA, **İ.MSM. 73/2091**, Lef 5, 9 Safer 1260 (29 Şubat 1844).

Büyük kısmı ise göçebe aşiret ve kabilelerden oluşup çadır ve çardaklarda dağınık olarak ikamet etmektedir[24].

Eyaletin üretiminde yün, ipek ve pamuktan dokunmuş ihram ve yün şal, hasır, kilim gibi şeyler başta gelip ahalisi bir düzeyde kuyumculukla da uğraşmaktadır. Arazisinde buğday, arpa, mısır gibi hububat ile hurma, zeytin, zaferan, pamuk ve kök boya üretilmektedir. Dağları kısmen yüksektir; su kaynakları az ve havası gayet sıcaktır. Ahmed Rıfat Efendi bölgenin coğrafi şartlarının zorluğuna *gurebâya ikâmet müteassirdir* sözleriyle işaret ekmektedir[25].

Osmanlı kaynaklarında bölge insanının kılık kıyafeti hakkında şu bilgiler verilmektedir: Varlıklılar bezden bir gömlek ve bir potur ile vücutlarını bütünüyle örten ipek ihram giyerler. Ayrıca başlarında Tunus fesi, bellerinde *trabes* denilen ipek veya yünden mamul kuşak, ayaklarında bazısı fotin kundura ve ekserisi *balka* denilen sarı veya kırmızı sahtiyandan mamul yemeni bulunur. Fakir olanlar tepeden tırnağa kadar yalnız bir yün ihram kullanırlar. Kadınların *fota* denilen elbiseleri erkeklerin elbisesinin hemen aynıdır. Zengin aileler topuklarına halhal dedikleri altın veya gümüş halkalar takarlar[26]. Bölge halkının kıyafetlerine dair bir başka Osmanlı kaynağı şu bilgilere yer verir:

> Bu vilayetin ahalisinin yabancı mallara ihtiyaçları pek az olup elbiselerinin ekserisi yündendir. Erkeklerin her birisi yünden mamul birer ihrama sarınıp başlarından geçirirler. Bu ihramlar kendilerini kışta soğuktan muhafaza ettiği gibi kendi sözlerine göre yazda da sıcaktan muhafaza eder. Ayaklarına kundura yerine Trablus'un ve Tunus'un mamulâtından olup yemeniye benzeyen *balka*yı giyerler. Tencereleri ve sahanları bakırdan değil topraktan yaparlar[27].

Vilayetin ilk salnamesinde bölge halkının kıyafeti hakkında, şehirlilerin bir don, bir gömlek ile bir de ihram giydikleri, yerleşik olmayan ahalinin ise yalnızca bir ihramla iktifa ettiklerinden bahsedilmektedir[28].

---

[24] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1301, Def'a 10, s. 80-81.
[25] Ahmed Rıfat Efendi, "Trablusğarb", **Luğât-ı Târihiyye ve Coğrafiyye**, C.4, İstanbul 1300, s.231.
[26] **Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir**, s. 29.
[27] Mehmed Hilal, **a.g.e.** , vrk. 3a.
[28] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1286, Def'a 1, s. 95.

Bölge halkının kılık kıyafetine dair ayrıntı bir tasviri seyyah H. S. Cowper yapmaktadır. O, Trablusgarb'da, ister şehirde ister kırsalda olsun bütün yerli Müslümanların giydiği –ve Osmanlıların ihram olarak andığı- kıyafeti *barracan* olarak isimlendirir. Bu dış kıyafetin Tunus ve Mısır arasındaki bölge haricinde görülmediğine işaret eder. Bu kıyafet, bedeni saran tek bir beyaz roptan ibarettir. Sağ kolu serbest bırakacak şekilde kullanılır ki böylece ucu, başı örten bir kapüşon gibi ayarlanabilir. Cowper, bu kıyafetin Roma'nın Afrika eyaletinin büyük bölümünde kullanıldığı gibi kullanıldığını söyleyerek bu kıyafetle antik Roma harmanisinin korunduğuna işaret eder. Müslüman fatihler, ülkenin kıyafeti olarak bunu görmüş ve benimsemiştir. Bu kıyafeti pek kullanışlı bulmayan Cowper, rehberlerinin bu kıyafetle ata binerken yaşadıkları zorlukları şaşkınla karşılamıştır[29]. Bu kıyafetin ekonomik sınıflara göre farklılıkları konusunda en fakirlerin kahverengiye çalan beyaz, bazen de koyu kahverengi dokunmuş olanını giydiğini, ortalama insanların giydiklerinin ise beyaz yünden olduğunu, daha varlıklı olanların ise ipek şeritlerle süslü olanını tercih ettiklerini ifade etmektedir[30].

1.2.2 Şehirler

Bölgedeki en büyük şehir olan Trablus, Akdeniz sahilindeki küçük bir burnun üzerinde kuruludur. Şehrin doğusunda yer alan tabii limanı geniş olmakla birlikte 1301 (1883/1884) yılı salnamesinde limanın, yaz ve kış mevsimlerinde vapur ve gemi barındırabilmek için temizlenmeye ve tamire ihtiyacı olduğundan bahsedilir. Salnameye göre şehrin etrafı, bir sur ile çevrili olup kıble tarafında Bâbü'l-Hendek ve Bâbü'l-Menşiye, batı tarafında Bâbül-Cedîd ve kuzey tarafında Bâbü'l-Bahr adıyla dört kapı bulunur. Bu dönemdeki diğer yerleşim merkezleri olan Hums, Cebel-i Garbî ve Fizan sancaklarının merkezi olan Hums, Yefren ve Murzuk kasabaları ile Garyan, Zâviye, Misurâta, Zlîtan, Msallâte, Urfelle ve Gadâmis kazalarının merkezleri hükümet konaklarının etrafında bina olunmuş iki üç yüz haneden ibaret köylerdir[31].

[29] H. S. Cowper, **a.g.e.** , s. 18.
[30] H. S. Cowper, **a.g.e.** , s. 19.
[31] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1301, Def'a 10, s. 109-113.

Yerleşim merkezleriyle ilgili daha eski bazı bilgileri buraları gezen seyyahlardan edinmek mümkündür. 1821/22'de Trablus'u ziyaret eden Beechey kardeşler; şehrin etrafının yıkılmaya yüz tutmuş, ancak eskiden çok sağlam olduğu anlaşılan yüksek ve kalın duvarlarla tamamen çevrili olduğunu söylemektedir. Şehrin güney doğu köşesinde, duvarları alışılmamış derecede yüksek bir kale yer almaktadır. Şehrin doğusunda, antik bir şehrin gömülü olduğu yüksekçe bir kayalık bölgede, Konsolos Warrington'un yürüttüğü araştırmalarda ilginç nesneler bulunmuştur[32]. 1850'lerde şehirde on ila on iki bin arasında nüfusun yaşadığı tahmin edilmektedir. Yahudi mahallesi hariç, temiz bir şehirdir. Etrafındaki surlar kötü durumdadır. 1849'da Trablus Kalesi bazı tamiratlar görmüştür[33].

Bir başka seyyah -H. S. Cowper'in gözlemini teyit eder şekilde- Trablus'u, Büyük Sahra'nın kuzeyindeki en yakın liman oluşu ve güneye giden üç büyük kervan yolunun odak noktası olması nedeniyle *Sahra'nın Kapısı* olarak adlandırmıştır. Buradan başlayan kervan yolları; Gat, Gadâmis ve Murzuk yoluyla Fizan üzerinden Çad Gölü'ne, buradan da daha güneye doğru uzanmaktadır[34].

Misurâta, Trablus'un 50 lig (277 km) doğusunda aynı adla anılan bir burnun yakınında bir sahil kasabasıdır[35]. Diğer şehirlere göre daha düzenli inşa edilmiştir. Caddeleri birbirini doğru açıyla keser ve merkezde pazar yer alır. Evler tek katlıdır ve kaba taş ve kerpiçten yapılmıştır. Bahçelerde hurma, zeytin, kavun/karpuz, nar, kabak, havuç, soğan, turp ve biraz da tütün ve pamuk yetiştirilmektedir. Temel imalat ürünleri kilim, keçi kılı çuvallar ve çömlektir[36].

Trablus'tan Misurâta'ya giden kervan yolu Tâcûrâ'dan geçer. Tâcûrâ bazılarının çatıyla bazılarının da saman ile örtülü damları olan, kil duvarlı kulübelerden oluşmuş, hurmanın bol olduğu bir yerdir. Buranın yaklaşık 7 lig (38 km) doğusunda vadilerle birbirinden ayrılan Garyan tepeleri ve Msallâte yer alır.

---

[32] F.W. Beechey, H.W. Beechey, **Proceedings of the Expedition to Explore the Northern Coast of Africa from Tripoli Eastward**, London 1828, s. 15.
[33] Ettore Rossi**, Lîbyâ, Munzu'l-Fethi'l-Arabî Hattâ Sene 1911**, (Arapçaya çev. Halife Muhamed el-Tuleysi), Dâru'l-Arabiyye Li'l-Kitâb, 1991, s. 444.
[34] Charles Wellington Furlong, **The Gateway to Sahara**, New York 1909, s.173.
[35] James Playfair, **a.g.e.** , s.163.
[36] F.W. Beechey, H.W. Beechey, **a.g.e.** , s. 89-90.

Derne, bir sahil yerleşimi olup antik Cyrenaica (Berka)'nın bir parçasıdır. III. Flip'in İspanya'dan kovduğu Arapların buraya yerleşmesi ile yeniden kurulmuştur. Suyu bol, ancak ziraatın olmadığı bir bölgedir. Dağların eteklerinde kuruludur ve etrafı hafif bir duvarla çevrilidir[37].

Fizan, Misurâta'nın 362 mil (582 km) güneyinde, çölün ortasında, batı tarafı hariç dağlarla çevrili bir bölgedir. Batıdan Büyük Sahra'ya açılır. Yağmurlar burada çok nadir olsa da su kaynakları boldur. Nisan'dan Kasım'a kadar sıcaklıklar yüksektir. Burada mısır, hurma, çeşitli meyve ağaçlar yetiştirilir. Koyun, keçi, deve, ceylan ve devekuşu önemli gelir kaynaklarını oluşturur[38].

Fizan'ın merkezi olan Murzuk, Trablus'tan doğru üzerinde 420 mil (675 km), yolun kıvrımlarıyla birlikte 500 mil (804 km) mesafededir[39]. 1850'de Murzuk'ta bulunan seyyah Barth, şehrin etrafının yuvarlak burçları olan kilden duvarlarla çevrili olduğunu anlatır. En büyük kapısı doğudadır. Batıda bir kapısı ve kuzeyde küçük bir kapısı daha vardır. Kasabanın bir kısmı Abdülcelil'in buraya hâkim olduğu dönemde yapılmıştır. Kıt nüfusuna göre büyük bir yerdir. O sıralarda nüfusunun 2800 kişi olduğu söylenmektedir[40].

Gadâmis, Trablus'un yaklaşık 150 mil (241 km) güney batısında yer alır. Bazı antik kalıntıların olduğu birkaç küçük köye sahiptir. Burada büyük miktarda hurma, biraz da mısır yetiştirilir[41]. Ticari olarak Gadâmis ve Murzuk'un durumu farklıdır. Gadâmis, bütün sermayelerini ticari girişimlere yatıran ve mallarını evlerine getiren zengin tüccarların yerleşim yeridir. Murzuk ise hatırı sayılır bir ticaretin merkezi olmaktan çok bir geçiş yoludur. Murzuk'un önde gelen tüccarlarının azı yerlisidir. Batı ya da Sudan yolu, Bornu yolundan daha çok tercih edilen bir ticaret yoludur[42].

1821/22'de Zlîtan Kasabası'nı ziyaret eden Beechey kardeşler, kasabada ikamet eden Şeyh Binzahir'in verdiği malumata dayanarak burada 3-5 bin kişinin

[37] James Playfair, **a.g.e.** , s.164.
[38] James Playfair, **a.g.e.** , s.166.
[39] James Richardson, **Narrative of A Mission to Central Africa**, Vol. I, London 1853, s. 85.
[40] Henry Barth, **Travels and Discoveries in North and Central Africa**, Ward, Lock, And Co., London, New York and Melbourne 1890, s. 76.
[41] James Playfair, **a.g.e.** , s.167.
[42] Henry Barth, **a.g.e.** , s. 77.

yaşamakta olduğunu söylemektedir. Zlîtan bölgesinin geniş sınırları ise Vadi'l-Hahan'dan Selin'e kadar uzanıp en az 15 köyü ve 10 bin nüfusu içine almaktadır. Evlerin çoğunluğu kerpiçtendir. Çatılar hurma dallarından hasırlar ile örtülüdür. Zlîtan'in kendisi ve diğer köyler hurma ve zeytin ağaçlarıyla çevrilidir. Buradaki üretim yerel tüketimden fazladır[43]. Dikkatleri çeken bir diğer husus; Zlîtan'da ciddi miktarda Yahudi nüfusun bulunmasıdır. Bölgedeki imalat işleri büyük oranda Yahudilerin elindedir[44].

Beechey kardeşlerin Bingazi'de gördükleri ev manzaraları diğer şehirlerden farklı değildir: Kaba ve oransız kesilmiş taşların çamurla tutturulmasıyla inşa edilmiş, kare bir avlunun etrafına sıralanmış evler. Taş döşeli olmayan bu avluların bazısının ortasında bir kuyu yer almaktadır. Çatılar, etraftaki ormanlardan gelen çam ağacı kalaslarıyla inşa edilmiştir. Kalasların üzerine hasırlar serilmiş, hasırların da bir miktar deniz yosunu vb. malzeme ile örtülerek en üste kalın bir çamur tabakası serilmiştir[45]. Bingazi Limanı, o günkü meskûnların dahi hatıralarında yer alacak kadar yakın zamanlarda iyi durumda olup büyük gemilerin yanaştığı bir yerken o dönemde ancak tekneleri barındıracak bir haldedir[46]. Bingazi Yahudilerinin, bölgenin önde gelen tüccarları olduklarını söyleyen Beechey kardeşler, evlerinin genellikle Müslümanların evlerinden daha temiz ve iyi döşenmiş olduğu gözleminde bulunmakta, ayrıca bütün aile fertlerini faydalı bir işle meşgulken görmedikleri hiçbir Yahudi evine girmediklerini söylemektedirler[47].

18 Temmuz 1850'da Gat'tan geçen J. Richardson, şehrin hafif yükseltideki bir tepenin yamacında kurulu olup kuzeyden tepeye nazır olduğunu söyler. Etrafı, 10 fitten (3 m) yüksek olmayan ve 6 hafif kapısı bulunan zayıf surlarla çevrilidir. Evler badanasız, kerpiçtendir. Şehirde görülen tek bir minare zikre değerdir. Pansiyon olarak kullanılan geniş bir bina vardır. Tarlalarda biraz buğday ve arpa yetiştirilir.

[43] F.W. Beechey, H.W. Beechey, **a.g.e.** , s. 83.
[44] F.W. Beechey, H.W. Beechey, **a.g.e.** , s. 86.
[45] F.W. Beechey, H.W. Beechey, **a.g.e.** , s. 283.
[46] F.W. Beechey, H.W. Beechey, **a.g.e.** , s. 287-288.
[47] F.W. Beechey, H.W. Beechey, **a.g.e.** , s. 299.

Bazı meyve bahçeleri vardır. Temiz su, kuyulardan sağlanır, ancak hurma ziraatı güdük kalmıştır[48].

1.2.3 Cebel ve Cebel Halkı

Çalışmamız için özel bir öneme sahip olan Cebel-i Garbî bölgesi ile ilgili İngiliz Konsolosu Warrington'un, 1840 sonlarında kaleme aldığı raporundan çeşitli bilgilere ulaşılabilmektedir. Rapora göre; Trablus'tan batıya doğru üç gün uzaklıkta bulunan bu bölge, Benî Gassan soyundan gelen Şeyh Guma'ya aittir. Zikre değer olan bu dağ tabii olarak ele geçirilmesi zor bir yerdir. Neredeyse dimdik olan bu dağ epey yüksektir. Zirvesine giden zikzaklı yol bir savunma alanı oluşturmaktadır. Zirvedeki plato göreceli olarak verimli bir yerdir. Burada hayatın sürdürülmesi için gerekli olan mısır, yağ, hurma ve su bol miktarda bulunur. Dört yıl boyunca Sultan [II. Mahmud], buradaki kabilenin liderine yıllık kaftanını göndermiştir. Ancak ne yazık ki o sırada bu kabile Osmanlılar ile savaş halindedir. Cebel'in doğu tarafında, aynı dağ silsilesinin bir parçası olan Garyan bulunur. Burası yağ, mısır, safran gibi ürünlerin üretiminin bol olarak yapıldığı bir yerdir. Trablus'un güney batısında, iki gün uzaklıktaki bu yerin ahalisi yer altındaki mağaralarda yaşar. Terhûne, yine Trablus'a iki gün uzaklıkta ve bu dağ silsilesinin bir parçası olan diğer bir bölgedir. Buradaki kabilenin lideri Şeyh Merîz'dir. Garyan ve Terhûne, o sıralarda Osmanlılar ile savaş halindedir. Trablus'un güney doğusunda yer alan Msallâte, yağ ve mısır üretimi yapılan bir yer olup Osmanlıların tarafındadır. Dağ silsilesinin sona erdiği Selin ve Lebde, Trablus'tan yaklaşık dört günlük uzaklıkta olup Osmanlılara taraftardır. Yaklaşık 130 mil (209 km) güneyde Benî Velîd Vadisi yer alır. Burası çok zengin ve verimli bir vahadır. Fas Sultanı'nın kayın biraderi olan Şeyh Abdülcelil'in toprakları buradan başlayıp bölgenin en güney ucunda bulunan Tecehri'ye kadar uzanmaktadır. Bölgenin en güçlü liderleriden olan Abdülcelil, ayrıca Sirte Körfezi'nin yer aldığı kıyının tamamını kontrol etmektedir[49].

---

[48] James Richardson, **a.g.e.** , s. 158-159.

[49] TNA, **FO 101/4**, H. Warrington'dan John Bidwell'e, 2 Aralık 1840. Aynı belgenin yer aldığı tespit edebildiğimiz diğer dosyaların künyeleri şu şekildedir: TNA, **FO 195/104**, H. Warrington'dan Vikont Ponsonby'e, 2 Aralık 1840; TNA, **FO 195/180**, H. Warrington'dan John Bidwell'e, 2 Aralık 1840; TNA, **FO 195/212**, H. Warrington'dan Sir Stratford Canning'e, 28 Mayıs 1842. Eyaletteki güçlü şahıslardan biri olan Abdülcelil'in liderlik ettiği Evlâd-ı Süleyman, 11.yüzyılda Kuzey Afrika'yı Benî Hilâl ile birlikte ele geçiren Evlâd-ı Süleyman'ın devamıdır. 18.yüzyıldan itibaren Sirte bölgesinin

Cebel'in hâkimi olan Şeyh Guma'nın kabilesi Mahâmid olarak anılmaktadır. Mahâmid Kabilesi'nin kökeni 11. yüzyılda Kuzey Afrika'ya Benî Hilâl ile birlikte gelen Benî Süleym'e [50] kadar uzanmaktadır. Cebel-i Garbî'de yoğun oldukları bölgeler Kikla, Garyan ve Yefren'dir. Cebel dışında sahildeki Zâviye ve Surmân da Mahâmid Kabilesi'nin yaşadığı yerlerdendir. Cebel'in en güçlü grubu olan kabilenin liderliğini Benî Nuveyr kolu yapmaktadır[51]. Mahâmid'in iki önemli kolu Evlâd-ı Saîd bin Sûla ile Evlâd-ı Mermûrî'dir. Şeyh Guma, Evlâd-ı Mermûrî koluna mensuptur. Kabilenin diğer kolları arasında Sebea, Evlâd-ı Şibl, el-Ğanâime, ez-Zintân, er-Ricbân, Evlâd-ı Avn, Evlâd-ı Sultân (Kasım Paşa'nın mensup olduğu kol), en-Nevâil, el-Alâlika, Belâize, er-Reyâyine ve Ruheybât yer almaktadır. Guma'nın babası Halife bin Avn el-Mahmûdî, bölgenin nüfuzlu ve sözü dinlenen liderleri arasındadır [52] . Mahâmid, Trablusgarb'da Karamanlı idarecilerini desteklemiştir. Bunun karşılığında Cebel'deki otoriteleri tanınmış ve vergilerden muaf tutulmuştur. Bu iş birliğinin örneği olarak iki olay zikredilebilir. Birincisi; 1793'te Trablus'u işgal eden Ali Burgul'a karşı kabilenin lideri Halife bin Avn'ın Karamanlı Âilesi'ne idarelerini yeniden ele almaları için askeri destek vermesidir. İkincisi; 1814-1815 arasında Nâlût'taki bazı kabileler Benî Nuveyr'in otoritesine isyan edince babasının ölümüyle liderliğe geçen Guma'nın ağabeyi Şeyh Ebu'l-Kâsım'ın Yusuf Paşa'dan yardım istemesidir. Yusuf Paşa'nın oğulları Ahmed ve Ali komutasında gönderdiği destek ile Ebu'l-Kâsım otoritesini yeniden sağlamıştır[53].

İngiliz Donanma İstihbarat Birimi'nin Coğrafya el kitapları dizisinin 1920'de basılan Libya kitabında, aradaki tarih farkına rağmen Cebel ve Cebel halkı hakkında

---

güçlü bir kabilesi olarak öne çıkmaktadır. Karamanlı dönemi boyunda Sirte, güneydoğu Tripolitanya ve Fizan arasında geniş bir hareket özgürlüğüne sahip olmuştur. Yusuf Paşa Fizan'ın hâkimi olan Evlâd-ı Muhammed'i 1804'te ortadan kaldırdıktan sonra Evlâd-ı Süleyman ile mücadeleye başlamıştır. Yusuf Paşa'nın kuvvetleri 1808'de kabilenin lideri Seyfunnasr'ı ortadan kaldırıp kabileyi Mısır'a ilticaya zorlamıştır. Kısa bir süre sonra eyalete dönüp tekrar Yusuf Paşa ile mücadeleye başlayan kabile 1831-1832'de onun yaşadığı ekonomik ve siyasi zorluklardan istifade ederek Sirte'yi kontrol altına almayı başarmış ve Fizan'da tam bir otonomi elde etmiştir. Kabilenin bu hâkimiyeti 1842'de Abdülcelil'in ortadan kaldırılışına kadar sürmüştür. Bkz. Abdallah Ali Ibrahim, **a.g.t.** , s. 89-91.

[50] Benî Süleym ve Benî Hilâl ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Azimli, "Süleym (Benî Süleym)", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 55-56; Ahmet Kavas, "Hilâl (Benî Hilâl)", **DİA**, C. 18, İstanbul 1998, s. 15-19.

[51] Abdallah Ali Ibrahim, **a.g.t.** , s. 101-102.

[52] Ali Mustafa el-Misurâtî, **a.g.e.** , s. 57-58.

[53] Abdallah Ali Ibrahim, **a.g.t.** , s. 103-105.

ilgilendiğimiz dönem için önemli bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu bilgiler, bölgenin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısının aradan geçen zamana rağmen büyük oranda korunduğunu göstermektedir. Bu esere göre; Nâlût'tan Kasûbât'a kadar Cebel, özellikle doğuda bazı Arap unsurlar içerse de asıl olarak Berberilerin ikamet yeridir. Berberiler Araplar gibi kan birliği üzerinden değil, sahip oldukları köy grupları üzerinden birçok küçük kabileye ayrılırlar. Dil, hayat tarzı ve karakter olarak Araplardan epey ayrılırlar. Yerin altına oyulmuş taş evlerde yaşayan yerleşik bir nüfustur. Her önemli köyün ya da köy grubunun savunma amaçlı bin *kasr*ı (kalesi) vardır. Berberiler, Cebel'in kıt, ancak verimli topraklarında tarım yaparlar, hayvan da beslerler. Tunus sınırı civarında Evlâd-ı Mahmûd kabilesi yaşar. Bu kabile, Nâlût'un 6 mil (9,6 km) güney doğusunda kendi isimleriyle anılan bir köyde ikamet eden göçmen bir kabiledir. Havâmid, eskiden Gadâmis kaymakamları tarafından sıklıkla sınır muhafızı olarak istihdam edilen bir kabiledir. Nâlût'un 10 mil (16 km) doğusunda bir grup köyde yaşarlar. Daha doğuda on tane küçük köyde sakin olan Hirâbe adlı Arap-Berberi kabilesi yaşar. Buranın doğusundaki Cadu'da ikisi de İbadi olan -doğuda Rojeban [Ricbân], batıda Rehibat [Ruheybât] adlı- iki küçük kabile yaşar. Bunlar değirmen taşı yapar ve satarlar, zeytin yetiştirir ve göçebe komşularına az miktar da olsa yağ sağlarlar. Toprakları çok fakirdir.

Nefûse Berberileri, Zintân civarında Cebel-i Nefûse'de yaşarlar. Bunlar Araplarla evlenmeyen saf Berberilerdir. Sarışın mavi gözlü Berberi tipi halen aralarında görülür. Zintân asıl olarak Berberidir ancak burada Araplar meskundur. Yarı göçebedirler ve Maliki mezhebindedirler. Berberi aksanıyla Arapça konuşurlar.

Yefren'in asıl yerlileri, bölgenin özgün Yefren Berberileridir. Arap fetihleri sırasında Nefûse Berberileri tarafından burası işgal edilmiş ve Araplar tarafından sahil bölgelerine sürülmüşlerdir. Bugünkü Yefren, büyük oranda Nefûse unsurları içerir. İbâdî olan bu halk yerleşik zirai bir hayat yaşar. Yer altı mahzenleri bulunur, anlaşılan komşuları Garyanlılar gibi eskiden yer altında yaşamışlardır. Genellikle kuvvetli şekilde savunulabilir konumlarda birçok köyleri vardır. Cesur ve gözüpektirler; denildiğine göre dağlık bölgelerde ciddi gerilla savaşı yapma kapasitesindedirler.

Mahâmid, Zintân ve Yefren'in aşağısında Cebel'in kuzey yamacında yaşayan bir Arap kabilesidir. 14. yüzyılda Cebel-i Nefûse'yi fethetmiş güçlü ve antik bir kabilenin bakiyesini temsil ederler. Osmanlılara direnme girişimleri (1835-1855) kırılmış ve çoğunluğu güneye, Sahra'ya doğru kaçmıştır.

Yefren'in doğusunda Garyan Berberileri, Arap unsurlar içerse de mizaç olarak tümüyle Berberidir. Her odanın bir aileyi aldığı yer altı evlerinde yaşarlar. Bu odalar, üstü açık bir avlunun etrafına dizilmiştir ve bunlara sarmal koridorlardan geçilerek ulaşılır. Sığırları da yer altı yaşamını paylaşırlar. Kabile tarihine dair kadınların koruduğu güçlü bir sözlü gelenekleri vardır. Toplam nüfusları 30.000 kadardır.

Eski bir Berberi kabilesi olan Terhûne, çoğunlukla Araplaşmıştır. 800 civarında kişi Kasr Terhûne'de yerleşik yaşar, kalanı çoğunlukla göçebedir. Bazıları Garyan Berberileri gibi yer altında yaşar. Savaşçı ve isyankâr olarak tasvir edilirler. İçlerinde murabıt ve şerifler de vardır.

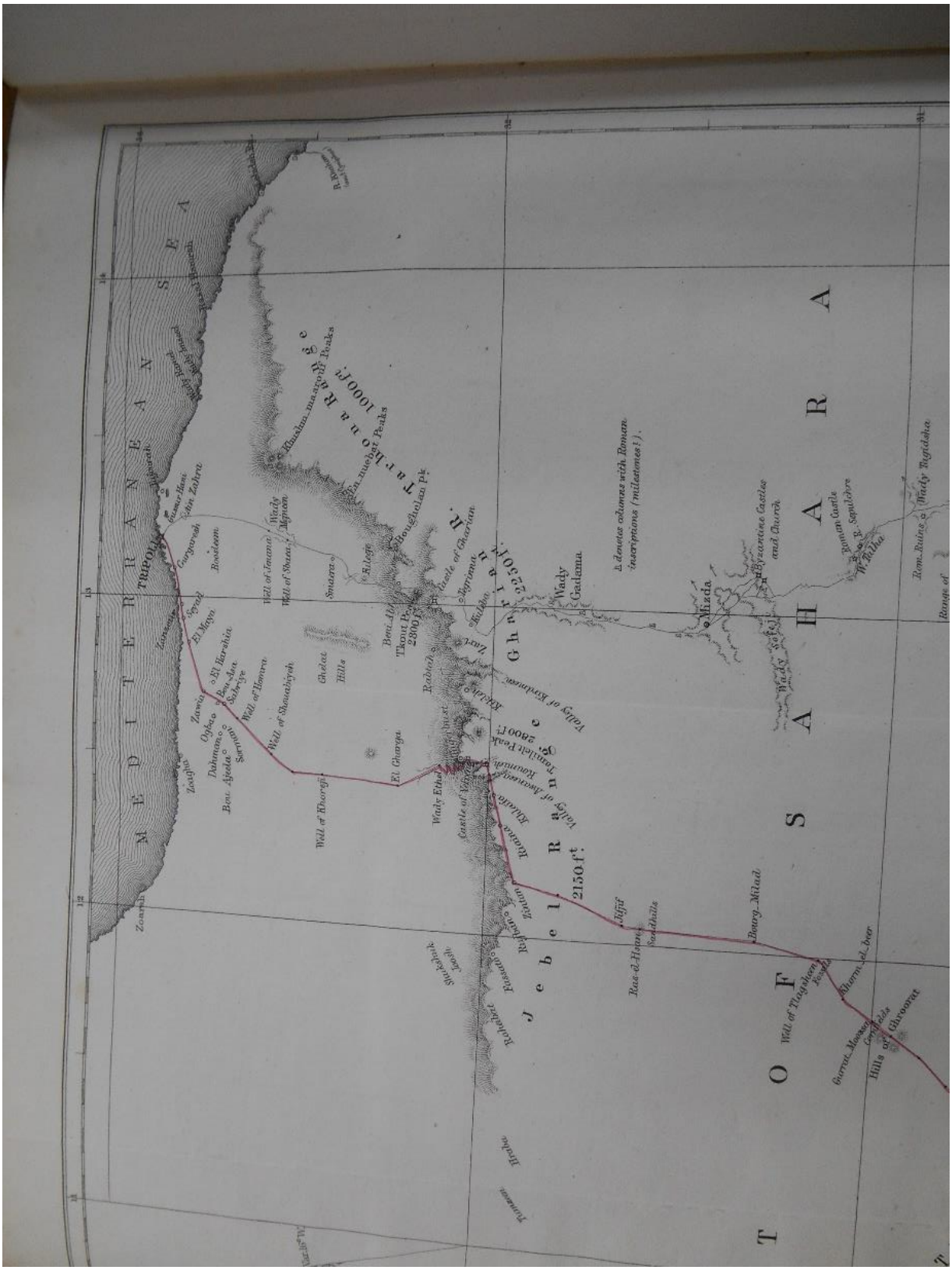
Msallâte, aynı şekilde antik bir Berberi kabilesi olup şimdi bütünüyle Araplaşmıştır. Cebel'in kuzey doğu ucundaki verimli bölgede yaşarlar. Kısmen yerleşik kısmen göçebedirler. Ana kasabaları, Kusâbât, 3500 nüfuslu önemli bir ticaret merkezidir[54].

Cebel'in ticari önemi daha çok bulunduğu konumdan kaynaklanmaktadır. Bölge bir ticaret merkezi olan Gadâmis ile Trablus arasında orta noktada yer almaktadır. Bunun yanında Sahra ötesi ticaret ağının ana yollarından birinin (Trablus-Gadâmis-Tuat-Timbuktu) geçiş güzergâhıdır. Bu yol üzerinde Trablus ile Gadâmis arasındaki ana duraklar Garyan, Mizde ve Nâlût'tur. Cebel üzerinden geçen bu yoldan, güvenli geçiş karşılığında, Mahâmid şeyhleri tüccarlardan haraç ve çeşitli hediyeler almaktaydı. Cebel, en azından 16. yüzyıldan itibaren bölgeyi babadan

[54] **A Hand Book of Libya**, Compiled by Geographical Section Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admirality, London 1920, s. 42-45.

oğula yöneten Mahâmid şeyhlerinin yönetiminde olup Trablus'un ne siyasi ne de mali olarak doğrudan kontrolüne girmiştir[55].

[55] Abdallah Ali Ibrahim, **a.g.t.** , s. 107-108.

(Seyyah ve İngiliz Viskonsülü C. H. Dickson'un 1851 tarihli haritasından bir parça. Burada Trablus'tan güneye giden yol üzerindeki dağ silsilesi açık olarak görülmektedir. Kaynak: TNA, **FO 101/32**, Sketch of a route from Tripoli to Ghadamis by C. H. Dickson, British Vice Consul 1851)

1.2.4 Kuloğulları

Aslolarak Osmanlı askeri teşkilatında "yeniçeri, kapıkulu askerlerinin oğulları" anlamına gelen "kuloğlu" ifadesi Garb Ocakları'na yerleşen Türklerin Arap, Berberi ve Endülüs asıllı müslüman kadınlarla evlenmesinden doğan çocukları için de kullanışmıştır. Kuloğulları, Trablusgarb'da özellikle kendisi de bir koluğlu ailesi olan Karamanlı Hânedânı döneminde önemli kamu görevleri üstlenmiş ve eyaletin asayişinde görev almışlar ve nüfuzlarını artırmışlardır. 1835'ten sonra kendilerini idare etmek üzere aralarından başağalar seçilerek görevlendirilmiştir[56].

Trablusgarb toplumunun yarı-askeri bir sınıfını oluşturan kuloğulları, bölgede memuriyette bulunmuş olan Hasan Safi'nin anlatımına göre, Trablusgarb'ın fethi esnasında Turgut Paşa ile beraber "karakol" adıyla gelmiş olan Yeniçerilerin evlatlarıdır. Bu kişiler, kendilerine "karakol oğulları" denmesinden galat olarak "kuloğlu" adıyla anılmaktadırlar. Kuloğlları, Alâvine, Menşiye, Sahil, Rukey'ât, Verşifane-Aziziye nahiyelerinde otururlar ve bir tür jandarma vazifesi ifa ederlerdi. Bu vazifeye karşılık vergi ve aşardan muaf idiler. Bunların idaresi hükümetin tayin ettiği bir başağa vasıtasıyla yürütülürdü. Elli altmış binden fazla bir nüfusu olan kuloğlu başağalığı 1317-18 (1899-1900) senesinde Vali Hafız Mehmed Paşa tarafından ilga edilerek yerine Nevahi-i Erbaa ve bilahare de Aziziye kazaları tesis edilmiştir[57].

1301 (1883/1884) yılında kaleme alınan bir eserde; kuloğullarının muafiyetlerine karşılık, yerine getirdikleri bir vazifenin de, gerektiğinde düzenli orduya yardım etmek üzere, maliyetini kendileri karşılayarak silah ve teçhizatlarıyla hazır olmaları olduğunu görüyoruz. Bu tarihte, bahsedilen şekilde hazır edilecek asker sayısının 5000 civarında olduğu ve bunların 1600 kadarının atlı olduğu tahmin edilmektedir[58].

Kuloğullarıyla ilgili bir başka bilgi kaynağı bir düşman istilası ihtimaline karşı bölgenin durumunu tespit için giden bir askeri heyetin raporudur. Burada da kuloğullarının, *zamân-ı kadîmede* Trablus muhafazası için gönderilmiş askerlerin

[56] Ahmet Kavas, "Kuloğlu", **DİA**, C. 26, Ankara 2002, s. 359-360.
[57] Hasan Safî, **a.g.e.** , s. 42-43.
[58] **Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir**, s. 47.

yerli kadınlarla evlenmesiyle ortaya çıkan bir nesil olduğu söylenmekte ve o gün tamamen Araplaşmış oldukları ifade edilmektedir. Bu eserden, ihtiyaç duyulduğunda gönderdikleri eli silah tutan askeri yardımcı kuvvetin yiyecek, içecek ve yol masraflarını bu grubun diğer üyelerinin karşıladığını öğrenmekteyiz[59]. 1890'da kaleme alındığı anlaşılan raporda; Kuloğullarının sayısı ile ilgili net bir bilgi bulunmadığından bahisle, geçici olarak başağalığa atanan bir askerin elde ettiği bilgilere dayanarak 8182 piyade ve 1580 süvari olmak üzere, toplamda 9762 kişilik bir kuloğlu askerinin silâh altına gelmeğe hazır olduğu ifade edilmektedir[60].

[59] **Trablusgarp ve Bingazi'de Erkan-ı Harb Miraleyn Zeki ve Fuat Beyler Tarafından Yapılan Erkan-ı Harbiye Seyahati Hakkında Rapor**, vrk. 7a.
[60] **Trablusgarp ve Bingazi'de Erkan-ı Harb Miraleyn Zeki ve Fuat Beyler Tarafından Yapılan Erkan-ı Harbiye Seyahati Hakkında Rapor**, vrk. 7b-8a.

2 Siyasi/İdari Arkaplan: Karamanlılar Dönemi

2.1 Başlangıçtan İktidar Kavgalarına

Osmanlı merkezi idaresinin eyaletler üzerindeki kontrolünün zayıflamasıyla 18. yüzyıl başlarında Trablusgarb, buraya Anadolu'dan göçmüş bir asker ailesi olan Karamanlıların hâkimiyetine geçmiştir. Karamanlı Âilesi, 1711'den 1835'e kadar babadan oğula eyaletin idaresini elinde bulundurmayı başarmıştır[61]. Bu dönemde eyalet idaresinin temel geliri Karamanlı donanmasının Akdeniz'de ticaret yapan – ve özellikle küçük Avrupa devletlerine ait olan- gemilerden haraç alarak yürüttüğü korsanlık faaliyetleri sayesinde olmuştur[62]. Karamanlılar döneminde Trablusgarb'ın eyaletten ziyade müstakil bir memleket şeklini aldığını söyleyen Mehmed Nuri ve Mahmud Naci kardeşler, Karamanlıların *metbû'-ı muazzamları* olan İstanbul hükümetini yok hükmünde tuttuklarını ve Avrupa devletleriyle kendi başlarına anlaşmalar, savaşlar ve barışlar yaptıklarını ifade etmektedirler. Yazarların en şiddetli eleştirilerinden biri Karamanlıların kendilerine *bilâ hayâ* "emirü'l-mü'minin" namını vermeleridir[63].

1711'de Karamanlı Ahmed Bey'in kendisini eyalete vali olarak tayin ettirmeyi başarmasıyla bölgede yüz yıldan fazla sürecek olan Karamanlılar dönemi başlamıştır. Kuloğullarına karşı Arapların desteğiyle idareyi ele geçirmiş olan Ahmed Bey, 1713-1723 arasında Trablus'un güneyinde, Bingazi'de ve Fizan'da çıkan isyanları bastırmış ve 1722'de paşa unvanını da elde etmiştir. Muhaliflerinden birçok önemli kişiyi hatta onun övgüsünü yapan dönemin tarihçisi İbn Ğalbûn'u öldürtmüştür. Böylece hâkimiyetini bütün eyalete yaymayı başarmıştır[64]. 1745'te vefat eden Ahmed Paşa'dan sonra yerine oğlu Mehmed Paşa geçmiştir. Öncelikli faaliyeti donanmayı yenilemek ve güçlendirmek olmuştur. Onun zamanında eyaletin korsanlık faaliyeti Akdeniz havzasının bütününe genişlemiş, Fransa ve İngiltere'yle – İstanbul'a müracaat etmeksizin- anlaşmalar yapılmıştır. 1754'te Mehmed Paşa'nın

[61] Eyaletin bu dönemiyle ilgili Türkçe literetürdeki tek müstakil çalışma Abdullah Erdem Taş'ın 2016 yılında tamamladığı doktora tezidir. Karamanlılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bu çalışmaya müracaat edilebilir. Bkz. Abdullar Erdem Taş, **Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
[62] Ali Abüllatif Ahmida, **a.g.e.** , s. 23.
[63] Mehmed Nuri, Mahmud Naci, **a.g.e.** , s. 139.
[64] Robert Mantran, **a.g.m.** , s. 451-452.

vefatıyla oğlu Ali Paşa valilik makamına oturmuştur[65]. Ali Paşa döneminde de denizciliğe önem verilmiş ve yabancı devletlerle sözleşme yapma siyasetine devam edilmiştir. 1763'te Venedik'le bir sözleşme yapılmıştır. Bu sırada Rusya ve Avusturya üzerine sefere hazırlanan Osmanlı Devleti olan bitene sessiz kalıp Trablusgarb Eyaleti'nden, Adriyatik'e yapılacak harekâta üç gemi göndermesini talep etmekle yetinmiştir. Ali Paşa'nın kırk yıl gibi uzun bir süre devam eden valiliğinin son dönemlerinde yabancı devletlerle yapılan sözleşmelerin de etkisiyle korsanlık gelirleri zayıflamış ve eyalette sıkıntılar baş göstermiştir. Paşa'nın ilerleyen yaşı nedeniyle aciz ve yorgun durumda olması da nizam ve asayişin sağlanmasını zorlaştırmıştır. Eyalete bir yabancı müdahalesinden korkan ileri gelenlerin İstanbul'u durumdan haberdar etmeye çalıştıklarını haber alan Ali Paşa'nın küçük oğlu Yusuf Bey idareyi ele geçirme planları yapmaya başlamıştır[66].

Yusuf Bey bölgenin güçlü kabilelerinden Benî Nuveyr Şeyhi (ve Şehy Guma'nın da babası olan) Halife bin Avn Mahmûdî'ye bir mektub yazarak, babasının güçsüzlüğünden bahisle idarenin yabancıların eline geçmemesi için kendisine destek istemiştir. Aldığı olumlu cevap üzerine valilik yolundaki diğer engeller olan büyük kardeşine ve babasının veliahd ilan ettiği diğer kardeşi Hasan Bey'e yönelmiştir. *Târîh-i İbn Ğalbûn* müellifi Mehmed Nehîcüddin'in anlatımına göre Yusuf Bey, kardeşi Hasan'ı annesiyle yalnız oturduğu bir sırada tabanca ile öldürmeye kalkmış, onu engellemeye çalışan annesinin iki elini kılıçla kesmeğe tereddüt etmemiştir. Hasan'ı saklandığı yerde bulup öldürmüş ve Şeyh Halife'nin yanına kaçmıştır. Halife'nin aracılığı ile diğer kabile şeyhlerinin de desteğini almayı başarmıştır. Menşiye ve Sahil ahalisinin de bu ittifaka katılmasıyla Yusuf'un valiliğinin kabul edilmesi için Haziran 1793'te Trablus'a isyan bayrağı açılmıştır. Böyle bir duruma rıza göstermeyen Ali Paşa, Hasan'ın ölümüyle veliahd ilan ettiği Ahmed'in kendisinden sonra vali olması arzusunda olduğunu göstermiştir[67].

Eyaletin içinde bulunduğu bu durum Karamanlı hanedanının bölgedeki hâkimiyetine neredeyse son verecek bir gelişmeye neden olmuştur. Olaylar o sırada

[65] Mehmed Nuri, Mahmud Naci, **a.g.e.** , s. 141.
[66] Celal Tevfik Karasapan, **a.g.e.** , s. 125-126.
[67] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 55-56.

tahtta bulunan III. Selim'e arz edildiğinde, Cezayir valisinin kardeşi Ali (Bulgur) Paşa bu kargaşaya son vermek üzere Trablusgarb'a gönderilmiştir. 30 Temmuz 1793'te Trablus Limanı'na varan Cezayirli Ali Paşa kendisine verilen fermanla vali olarak atandığını Ali Paşa'ya bildirmiştir. Bu haber üzerine hanedan içindeki iktidar kavgası bir kenara bırakılarak hanedanın varlığını kurtarmak üzerine yeni planlar yapılmaya başlanmıştır. Cezayirli Ali Paşa'ya güç yetiremeyeceğini anlayan Karamanlı Âilesi, çareyi Cezayir ve Tunus arasındaki çekişmeden faydalanmakta bulmuştur. Karamanlılar ailecek Tunus Valisi Hammûde Paşa'ya sığınmaya karar vermiştir. Bu şekilde Cezayir valisi ile arasında düşmanlık bulunan Hammûde'nin onların eyalete tekrar hâkim olmasına yardım etmesini sağlamayı planlamışlardır. Karamanlı Âilesi, Şeyh Halife'nin de yardımıyla şehri, Cezayirli Ali Paşa'ya terk ederek Tunus'a geçmiştir. Karamanlıların gidişiyle Şeyh Halife'nin kabilesi olan Benî Nuveyr dışındaki kabileler ve halk Cezayirli Ali Paşa'ya itaat etmiş ve bölgede asayiş sağlanmıştır [68] . Bir süre sonda Cezayirli Ali Paşa, o sırada Tunus hâkimiyetinde olan Cerbe Adası'na saldırınca Tunus valisi de Karamanlıların, eyaletin idaresini yeniden elde etmelerine yardım etmiştir. Karamanlı Âilesi bu şekilde, Trablus'a bir buçuk saat mesafedeki Mecbûde adlı yerde Cezayirli Ali Paşa'yı yenilgiye uğratmıştır. Karamanlı Ali Paşa, Trablus'a girerek oğlu Ahmed Bey'i vali, küçük oğlu Yusuf Bey'i de kumandan tayin edip köşesine çekilmiştir. Ancak çok geçmeden uzun seferlerin yol açtığı masrafların ahaliye yüklenmesinin yarattığı rahatsızlığı fırsat bilen Yusuf, yıllardır hayalini kurduğu iktidar için harekete geçmiştir. Ahmed Bey'in Tâcûrâ'da olduğu bir sırada çıkan bir isyanla Yusuf Bey valiliğini ilan etmiştir (1795). Ahmed Bey önce Misurâta'ya, oradan da Malta'ya kaçmak zorunda kalmıştır [69] . 1797'de Yusuf'un valiliği III. Selim tarafından tanınmıştır. Yusuf Paşa, Trablusgarb'daki karışıklıklara son vermeye çalışırken bir yandan da deniz korsanlarını himaye etmiştir[70].

[68] Hasan Safi, **a.g.e.** , s. 74-75. Cezayirli Ali Paşa döneminde Trablus'a bir ara pirinç getirilemeyince askere bulgur verilmiş ve bu nedenle Ali Paşa'ya "Bulgurcu" lakabı verilmiştir. Bkz. Hasan Safi, **a.g.e.** , s. 75-76.
[69] Mehmed Nuri, Mahmud Naci, **a.g.e.** , s. 143.
[70] Robert Mantran, **a.g.m.** , s. 452.

2.2 İktidar Kavgalarından Trablus Muhasarasına

Yusuf Paşa'nın valilik dönemi (1795-1832), deniz korsanlığından elde edilen haraç sayesinde Karamanlıların gücünün zirvede olduğu dönemdir. Bu gelirler paşanın hâkimiyetini iç bölgelere yaymasını sağlamıştır. Ancak Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan savaş, İngiltere ve Fransa'nın getirdiği kısıtlamalar haraç gelirlerini düşürünce bu kaybın telafisi için Yusuf Paşa politikasını değiştirip Sahra ticaretini kontrole yönelmiştir. 1810'da Gadâmis'i denetim altına almış, 1817'de Evlad-ı Süleyman'nın reisi Abdülcelil'i Muhammed el-Kanimi'ye yardıma göndermiştir. 1820'lerin sonlarında Yusuf Paşa'nın bu gelir arttırma çabaları giderek daha sonuçsuz kalmıştır. Tarım ürünlerinin ticaretinden alınan vergilerin arttırılması yetmeyince yeni vergiler önceden muafiyetleri olan Kuloğullarına kadar uzanmıştır. Bu durum yeni isyanların yolunu açmıştır[71].

Yusuf Paşa, iktidarı ele geçirmek için babası ve kardeşlerine karşı giriştiği eylemlerin benzerlerini tarihin bir cilvesi olarak kendisi de oğullarının elinden görmüştür. Paşa'nın büyük oğlu olan ve eyalette valiliğin varisi olarak bey unvanı taşıyan Mehmed, babasının dikkatini ilk olarak 1816'da çok miktarda tüfek almasıyla çekmiştir. Taraftarlarını silahlandırmakla muhtemelen paşayı iktidardan indirmeye niyet etmiş olan Mehmed Bey, merkezden uzaktaki tehlikeli bir göreve, Bingazi'ye isyancı kabilelerinin üzerine yürümeğe gönderilmiştir. Bu görevi başarıyla tamamlamıştır. Ancak Trablus'a dönerken bu hizmetinin onu iktidara götüreceği düşüncesiyle babasının hayatına kastetmiş fakat başarısız olmuştur. Yeniden vergi ödemeyi reddeden başka bir kabilenin üzerine gitmek üzere doğu illerine gönderildiğinde isyancılara katılarak onların başına geçmiştir. Yusuf Paşa, ikinci oğlu Ahmed'i onun üzerine yollamak zorunda kalmıştır. Ahmet kardeşinin kuvvetlerini dağıtmış ve onu Mısır'a doğru sürmüştür. İşin sonunda Ahmed, bey unvanıyla ödüllendirilmiş, Mehmed ise Derne valisi yapılmıştır[72]. Mehmed Bey'in üzerine sefere çıkan Ahmed Bey'in ordusuna doktor olarak eşlik eden Paolo Della Cella, Mehmed Bey hakkında ağır ithamlarda bulunmaktadır:

[71] Ali Abüllatif Ahmida, **a.g.e.** , s. 23-24.
[72] Robert Greenhow, **The History and Present Condition of Tripoli**, Richmond 1835, s. 36.

> Trablusgarb'ın o günkü paşasının en büyük oğlu olan Mehmet Karamanlı –antik dönemlerde canavarlar ülkesi olarak adlandırılan -Afrika'nın ürettiği bütün canavarlar arasında ilk sırayı alır. Zekâ olarak en anlayışsız ve en kalın kafalısı, akıl olarak en aydınlanmamış ve en aşağılığı, karakter olarak en gaddarı, zalimce tutkularını tatmin etmekte en dizginsizi; lekelenmediği hiçbir zulüm, girişmediği hiçbir zorbalık yoktur. En büyük zevklerinden birisi idare etmek için ara sıra belirli dozlarda arsenik verdiği kölelerinin can çekişiyorken yaşadığı acıları ve çırpınışları seyretmektir. Bu vahşi, babasının emrinde küçük bir ordunun başında, vergisini ödemeyi reddeden, körfez kıyılarını işgal etmiş ve çevre bölgeleri tahrip eden bir Bedevi kabilesini itaat altına alma ile vazifelendirilmiştir. Görevini başarı ile yerine getirmiş ve kabileden tek bir kişi dahi canlı kalmamıştır.
>
> Bu zalim, seferden başarıyla dönmenin hazzı içinde Trablus'a gelirken -emirlerine itirazsız kör bir itaate alışmış olduğu- babasına artık saygıyla davranmamış, hırslarının ona hücum ettiği bir anda babasına hançerle saldırmış ancak bu, son anda bir cariye tarafından önlenmiştir[73].

Yukarıdaki satırlarının yanında Paolo Della Cella'nın, Karamanlılara olan nefreti ve önyargısı kendisini ordusunda istihdam eden Ahmet Bey'in bu eylemini; *kendi inancında olanlarda nadiren görülen bir temkinle, seferde kendisine bir doktorun eşlik etmesini istemiş* olduğu şeklinde ifade etmesinden de anlaşılmaktadır[74]. Bununla birlikte onun satırları yaşanan mücadelelerin şiddetine dair bir fikir vermektedir.

İktidarın muhtemel varisi Ahmed Bey'in ani ölümü dengeleri yeniden bozmuştur. Mehmed, babasını iktidardan edecek yeni bir komploya girişmiş, ancak bu girişimi de başarısız olunca Mısır'a kaçmış ve 1829'da burada ölmüştür. Mehmed, Trablus'ta yine Mehmed (yerel telaffuzla İmhammed) adlı bir oğul bırakmıştır. Yusuf Paşa, vali adayı olarak diğer oğlu Ali'yi seçmiştir ve Ali, bey unvanı alarak birliklerin başına geçmiştir. Ali Bey, zenginliğini ve nüfuzunu artırmak için, etkili bir isim olan Başnazır Muhammed D'Ghies'in kızıyla evlenmiştir[75].

---

[73] Paolo Della Cella, **Narrative of An Expedition From Tripoli in Barbary to the Western Frontier of Egypt**, (İtalyancadan çev. Anthony Aufrere), London 1822, s. 4-6.
[74] Paolo Della Cella, **a.g.e.** , s. 6.
[75] Robert Greenhow, **a.g.e.** , s. 53.

Tahmin edileceği üzere bundan sonraki iktidar kavgası Yusuf Paşa'nın oğlu Ali ile torunu Mehmed arasında gerçekleşecektir[76]. Mehmed yetişkinliğe eriştiğinde amcası ve dedesinin yakın takibi altında olsa da, onların baskılarından kendilerini kurtaracak birini arayan insanların içinden kendisine taraftar bir grup toplamayı başarmıştır. Fransızlara karşı tarafgir tutumuyla bilinen Ali'den, hem bu nedenle hem de D'Ghies ailesiyle olan ilişkisi nedeniyle nefret eden İngiliz Konsolosu Warrington, bu fırsatı intikamını almak için bir araç olarak görmüştür. Bu sırada vergi meselesi yüzünden Menşiye'de çıkan isyana civardaki kabileler de katılmıştır. Mehmed, şehirden kaçmayı başararak isyancılar tarafından *Trablus Paşası* ilan edilmiştir. Ali Bey, hemen taraftarlarını toplamış ve 27 Temmuz 1832'de deniz kenarında isyancılarla karşılaşmış ancak sonuçta Mehmed'in grubu başarılı olmuştur. Ali Bey'in birlikleri şehre geri çekilmek zorunda kalmıştır. İsyancılar kısa sürede şehrin iç bölgelerle iletişimini kesmeyi başarmış ve gemilerin girişini engellemek için limanın doğu girişine de bir batarya yerleştirmiştir. Birkaç gün içinde şehir bütünüyle kuşatma altına alınmış, iç bölgelerden şehre temel ihtiyaç maddelerinin girişi engellenmiş, şehir sakinleri açlık korkusuyla yüz yüze bırakılmıştır[77].

Şehrin bu şekilde kuşatma altına alınması karşısında, otuz yedi yıllık valiliğinden sonra yaşı hayli ilerlemiş olan Yusuf Paşa, 5 Ağustos 1832'de İngilizlerin desteklediği Mehmed yerine, Fransızların ve Bingazi halkının desteklediği Ali lehine valilikten çekilmiştir[78]. Valilikten çekildiğini İstanbul'a bildirdiği ve oğlu Ali ile birlikte imzaladığı belgede Yusuf Paşa, karşıtlarının niyetini *asâkir-i muhammediye-i nizâmiyeyi kaldırıp ve cümle teklîfât-ı mîrîyi ibtâl etmek ve mağrib tarafını şeyhlik etmek* olarak açıklamaktadır. Yaşlılığı ve hastalığı sebebiyle *kıyâmdan ku'ûda ku'ûddan kıyâma* iktidarı olmadığından bahisle ulemanın, kadıların, müftülerin ve eyalet ileri gelenlerinin ittifakıyla oğlu Ali'yi yerine vekil

[76] Mantran, iktidar yarışının iki tarafındaki Ali ve Mehmed'in her ikisini de Yusuf Paşa'nın oğlu olarak göstermektedir. Bkz. Robert Mantran, **a.g.m.** , s.452. Ancak Greenhow'dan aktarılan yukarıdaki bilgiden anlaşıldığı üzere Ali'nin karşısında yer alacak isim Mehmed'in oğlu olan İmhammed'tir. Muhammed isminin yerel bir telaffuzu olan bu isim Osmanlı kaynaklarında yine Mehmed olarak anıldığı için bu şekilde kullanılcaktır. Ali'nin karşısında yer alan rakibin Yusuf Paşa'nın "torunu" Mehmed olduğu ifadesi için ayrıca bkz. Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.114; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1301, Def'a 10, s. 127.

[77] Robert Greenhow, **a.g.e.** , s.76.

[78] Robert Mantran, **a.g.m.** , s. 452.

bıraktığından bahsetmekte ve oğlunun valiliğinin tanınmasını talep etmektedir[79]. Ali Bey ile Mehmed Bey'in eyalet merkezi çevresindeki çekişmesi devam ederken aşiretler de, Cebel tarafında Şeyh Guma, Fizan'dan Sirte'ye kadar olan bölgede Abdülcelil liderliğinde ikiye ayrılmış ve rekabetteki yerlerini almıştır[80]. Bunun yanında konsoloslar da iki gruba ayrılmıştır. Fransa, İspanya, Napoli ve Hollanda konsolosları Ali'yi desteklerken İngiltere başta olmak üzere Amerika, Toskana ve Portekiz konsolosları Mehmed'i desteklemiştir[81].

2.3 Trablus Muhasarasından Osmanlı Müdahalesine

Trablusgarb'da iç karışıklıkların zirveye ulaştığı bu dönemde Osmanlı merkezi hükümetinin başı, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ile dertteydi. Eyaletteki olaylara etkili bir müdahalede bulunamayan merkezin çözüm arayışları sırasında Trablusgarb'ı Tunus'a ilhak etmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır. Tunus Valisi Hüseyin Paşa, bu konuyu emrindeki vezirleri ile görüşmüş ve Trablusgarb'a asker gönderip karışıklığı dindirmeyi ve buraya kardeşi Mustafa'yı vali olarak tayin ettirmeyi planlamıştır. Bu planını gerçekleştirmek için İstanbul'dan gelecek haberleri beklemeden bazı hazırlıklara dahi girişmiştir. Tunus Eyaleti'nde bu iş için asker toplanmasına ve büyük bir gemi inşa edilmesine hemen başlanmıştır. Sûsa bölgesine askeri birlikler nakledilmiştir. Konuyu Tunus Beyi ile görüşmek için eyalete gelen Şakir Efendi, beye merkezin taleplerini iletmiştir. Eyaletin kendisine bırakılması karşılığında Hüseyin Paşa'dan İstanbul'a yıllık yüklü miktarda bir vergi ve belirli miktarda Tunus fesi göndermesi istenmiştir. Paşa'yı bu projeden vazgeçirecek asıl mesele ise ondan Trablusgarb'ın borçlarını ödemesinin de istenmesidir[82]. Bu şartlar karşısında Tunus Valisi Hüseyin Paşa, Trablusgarb'ın Avrupa devletlerine olan borçlarının yüklülüğünden bahisle böyle bir ilhak niyetinin Trablus'ta duyulmasıyla Yusuf Paşa'nın cüz'i miktarlar karşılığında yüklü tahviller vererek bu borcu iyice altından kalkılmaz rakamlara ulaştıracağı endişesini dile getirmiştir. Hüseyin Paşa'nın bu şekilde ilhaka sıcak bakmaması ve merkezden birinin vali olarak

[79] BOA, **HAT 366/20242-D,** 1248. Sadece yıl olarak tarihlenen (1248= 31 Mayıs 1832-19 Mayıs 1833) bu belge hem Yusuf Paşa'nın hem de oğlu Ali'nin (paşa olarak) mührünü taşımaktadır.
[80] Orhan Koloğlu, "Libya", (Tarih/Osmanlı Dönemi), **DİA**, C. 27, Ankara 2003, s. 180.
[81] Robert Greenhow, **a.g.e.** , s. 77.
[82] Suâd Muhammed el-Cefâl, **el-Alâkâtu'l-Lîbiyye – et-Tûnisiyye Hilâle'l-Ahdi'l-Osmânî es-Sânî (1835-1911 M)**, Trâblus 2006, s. 24-25.

gönderilmesinin büyük külfet gerektirmesi nedeniyle bu fikirlerden vazgeçilmiş ve Yusuf Paşa'nın oğlunun valiliği için talep ettiği iltimasın *hasbe'l-îcâb* kabul edilmesi kararlaştırılmıştır [83] . 17 Eylül 1833'te Ali'nin valiliğini tanıyan bir ferman yayımlanmıştır. Ancak bu ferman, Mehmed Bey taraftarlarını hareketlerinden vazgeçirmemiştir. Ayrıca Ali Bey'le arası iyi olmayan Yusuf Paşa'nın veziri Beytülmal Hacı Mehmed'in Malta'dan gönderdiği cephaneyle Mehmed Bey taraftarları gücünü takviye etmiştir[84].

Ali Bey ile Mehmed Bey arasında devam eden çekişmede çözüme ulaşmak için Osmanlı merkezi hükümeti pragmatik bir yol izlemiştir. Bölgeye temsilci olarak gönderilecek olan Mehmed Şakir Efendi'ye, oraya vardığında eğer Ali Bey kalede tutunmaya devam ediyorsa onun, Mehmed Bey kaleye girmeyi başarmışsa da onun valiliğini ilan edecek fermanlar verilmiştir[85]. Ayrıca valilik için öncelikli tercih olan Ali Bey için bir kılıç ve yakası sırmalı bir hırvânî gönderilirken, valiliği *hasbe'z-zarûr* gündeme gelmesi durumunda Mehmed Bey için de makam hilati olarak, yalnızca bir hırvânî gönderilmesi kararlaştırılmıştır[86]. 18 Eylül 1834'te Mehmed Şakir Efendi'yi taşıyan bir Osmanlı gemisi Trablus'a ulaşmıştır. Dönemin çağdaş kaynağı Greenhow'ın Şakir Efendi'nin görevinin ne olduğunun bir süre anlaşılmadığı ifadesine bakıldığında, yukarıda bahsedilen görevi gereği, ortamı yoklamak ve duruma göre hareket etmek için bir süre beklediği anlaşılmaktadır. Mehmed Şakir Efendi, 25 Eylül'de Ali Bey'in vali olarak tanındığını bildiren bir ferman getirdiğini açıklamış ve onun otoritesinin tanınmasını istemiştir. Bunun

[83] BOA, **İ.DUİT 139/42**, t.y.
[84] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.120-121.
[85] BOA, **HAT 454/22449**, t.y. Görevlilerin buradaki gibi, birden fazla ferman taşıyıp ortamı yoklayarak birini uygulamaya koymasına şeklindeki pragmatik yaklaşımın başka örneklerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Kalcıoğlu Osman Bey'in ve Hacısalihoğlu Ali Ağa'nın 1819-1820 tarihlerinde Trabzon bölgesinde giriştikleri isyanı bastırmakta zorlanan Bâbıâli, buraya göndereceği mübaşire bir af bir de idam fermanı vermiştir. Mübaşir bölgeye ulaştığında *vakt ü maslahat kangısının icrasını icab eder* ise o fermanı ortaya çıkarıp uygulayacak diğerini ise gizleyecektir. Bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, **Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzâde Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)**, Trabzon 2014, s. 103-104.
[86] BOA, **HAT 681/33183**, t.y. Hırvânî, "setre biçiminde üste giyilen elbise" olarak tanımlanmıştır. Bkz. Fehmi Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2010, s. 244.

üzerine İngiliz ve Toskana konsolosu dışındaki konsoloslar Ali'ye tebriklerini iletmiştir[87].

Bölgedeki Amerika Birleşik Devletleri Konsolosu McCauley, Mehmed Şakir Efendi'nin 25 Eylül'de, Ali Paşa'nın Sultan tarafından vali olarak atandığına dair fermanı yabancı devlet temsilcilerine ilan ettiğini bildirmektedir. Konsolos, hükümetinden konuyla ilgili talimat bekleyen İngiliz Başkonsolosu'nun da, Ali Paşa'yı vali olarak tanıyacağına inandığını söylemektedir. Bâbıâlî'nin temsilcisi Şakir Efendi, bölge ahalisini bu karara itaat etmeye ikna etmek için çok çalışmışsa da bir başarı elde edememiştir. Şakir Efendi eyaletin ileri gelenleriyle şehir dışındaki düzlükte buluşmuş, genel bir af ilan edileceği sözü vererek onlardan Ali Paşa'yı tanımalarını istemiştir. Ancak bu kişiler, Sultan'a dualar ettikten sonra Mehmed [İmhammed] Bey'in kendilerine vali olarak atanmasını istediklerini söylemiştir. Elçi, ahalinin bu konudaki kararlılığını görüp şehre geri dönmüş ve ertesi gün Sultan adına isyancıların işgali altında olan sahil bölgesinin ablukaya alındığını ilan etmiştir. Konsolos McCauley, Ali Paşa'nın bu ablukayı uygulayacak kuvveti bulunmadığını bildirmektedir. Ayrıca Ali Paşa'nın tercih edilmesinde Fransızların etkisinin olduğunu, Fransızların menfaatinin bu kişinin idareye getirilmesinde yattığını ifade etmektedir. Bunun dışında, Trablusgarb ahalisinin beşte dördünün taleplerinin aksine başlarına atanan Ali Paşa'nın popülaritesinin düşük olduğunu, bu kişinin tercih edilmesinin ahalinin ve liderlerinin cehaleti nedeniyle taleplerini duyuracak araçlara sahip olmamalarından, dertlerini diğer milletlere duyuramamalarından kaynaklandığını söylemektedir. McCauley'in görüşüne göre Ali Paşa, yabancı bir gücün aktif müdahalesi olmaksızın, kendisini eyaletin *de facto* idarecisi haline getirme konusunda başarılı olamayacaktır. Ayrıca Bâbıâlî'nin mevcut durumda ona bu konuda bir yardımda bulunması pek mümkün görünmemektedir. Böylesi bir

[87] Robert Greenhow, **a.g.e.** , s. 79. Rikâb-ı hümayun kapıcı başısı ünvanını taşıyan Mehmed Şakir Efendi'nin getirdiği bu ferman Ali Bey'e paşalık rütbesi tevcih etmekte ve onun *ibkâ-yı me'mûriyeti*ni yani valilik görevinde devamını ihtiva etmektedir. Bkz. **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1301, Def'a 10, s. 127. Ali Bey, babası Yusuf Paşa ile birlike imzaladığı ve babasının valiliği ona bıraktığını bildirdiği belgeye paşa olarak imza atmışsa da onun paşalığının merkezden bu tarihte onaylandığı anlaşılmaktadır.

müdahale için sekiz ila on bin adamın çok uzaktan ve muazzam masraflarla eyalete nakledilmesi gerekecektir[88].

Amerikan Konsolosu'nun eyalette idareyi fiilen eline alamayacağını düşündüğü Ali Paşa, 7 Kasım 1834 tarihinde İstanbul'a hitaben yazdığı yazısıyla ilk icraatlarına başlamıştır. Paşa, Mehmed Şakir Efendi'nin gelişinden, kendisinin *mîr-i mîrânî* rütbesi ile vali olarak tanınmasından, Şakir Efendi'nin getirdiği murassa kılıç ve sırmalı hirvânîden duyduğu memnuniyeti dile getirmekte ve bölgedeki karışıklığın devamından İngiltere'yi sorumlu tutmaktadır[89]. Paşa, İstanbul'a gönderdiği 9 Kasım 1834 tarihli yazısında; İngiliz Konsolosu Hanmer Warrington'un, isyancıları açıktan açığa desteklediğinden şikâyetle; *şerrinden ümmet-i Muhammed'in ve bütün sekene-i eyâletin* kurtarılmasını talep etmektedir[90]. Şakir Efendi, 11 Kasım 1834 tarihli yazılarında; İngilizlerin bu tutumunu, onların *evvelkinden ziyâde muhâlifîne alenen muâvenet ve murâfakat* ettikleri şeklinde eleştirmekte ve bundan yüz bulan Fransızların da kuşatma altındaki grubu destekleme kaygısına düştüğünden şikâyet etmektedir[91]. Ayrıca Tunus Valisi'nin de, bölgeye İstanbul'dan asker gelmesi durumunda, kendi konumunun tehlikeye gireceği kaygısını taşıdığından bahseden Şakir Efendi, onun bu nedenle mevcut karışıklığın İstanbul'a aksetmesine engel olmaya çalıştığını ifade etmektedir[92].

Eyalette yaşananlar yabancı devletler tarafından da takip ediliyordu. İstanbul'daki Avusturya Elçisi'ne 3 Aralık (3 Kânûn-ı Evvel) tarihinde ulaşan bir mektup Şakir Efendi'nin Trablusgarb Eyaleti'nin Karamanlı Ali Paşa'ya verildiğini bildirmek ve eyaletteki karışıklığı dindirmek için çalışmak üzere bölgeye

---

[88] Despatches From United States Consuls in Tripoli, 1796-1885, Roll 7, **Volume 6**, (January 9, 1834- October 3, 1848); The National Archives, National Archives and Records Service, General Services Administration; Washington 1955, **Despatch No: 21**, Daniel Smith McCauley'den John Forsyth'e, 27 Ekim 1834. (Bu kaynağa daha sonraki atıflarda, kaynak isminin baş harflerinden [DFUSCIT] ve cilt ile yazışma numaralarından [bu kaynak için =**6/21**] oluşan kısaltma kullanılacaktır.) Bu kaynağın temin edilmesi konusunda kıymetli vakitlerini ayırarak yardımlarını esirgemeyen Hasan Umut'a ve eşine yürekten teşekkür ederim.

[89] BOA, **HAT 456/22487-H**, 5 Receb 1250 (7 Kasım 1834).

[90] BOA, **HAT 456/22487-İ**, Lef 2, 7 Receb 1250 (9 Kasım 1834). Ali Paşa'nın bu yazısı *mutasarrıf-ı Trablusgarb* imzasını taşımaktadır. Karamanlı paşaların vali yerine kullandıkları bu unvan daha sonra Trablusgarb'da düzeni sağlamakla görevli Mustafa Necib Paşa tarafından kullanılmıştır. Bu kullanımın Necib Paşa'nın azledilmesinin sebeplerinden birisi olduğu iddiası için bkz. Celal Tevfik Karasapan, **a.g.e.** , s. 143.

[91] BOA, **HAT 456/22487-C**, 9 Receb 1250 (11 Kasım 1834).

[92] BOA, **HAT 456/22487-D**, 9 Receb 1250 (11 Kasım 1834).

gönderildiğini, ancak onun ikinci görevini yerine getirmede başarılı olamadığını ifade etmektedir. Bu nedenle Şakir Efendi, önce Tunus'a gelmiştir, oradan da acilen İstanbul'a dönerek eyalete asker gönderilip yardım edilmemesi durumunda Ali Paşa'nın mağlup olabileceğini bildirecektir. Çünkü; *eşkıya gürûhu ismi var ve hükmü yok bir baş altında, bir nev' cumhuriyet şeklinde bulunmalarıyla* Ali Paşa'ya itaat etmemek konusunda kararlıdır. Bu arada İngiliz Konsolosu, konsolosluğuna ait itimadnâmesini paşaya iletmiş ve konsoloshaneye 1832 Temmuz'undan beri çekilmeyen bandırasını çekmiştir. Bu hareketleri onun Ali Paşa'yı tasdik ettiği anlamına gelmektedir[93]. Konsolos Warrington'un bu tavır değişikliğinin arkasında, Londra'daki Osmanlı Sefiri Namık Paşa'nın gayretlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Namık Paşa, konsolosun azledilmesi talebini kabul ettiremese de Ali Paşa'nın valiliğini 1834 sonlarında İngiltere Kralı IV. William'a tasdik ettirmiştir. Ali Paşa'ya bir mektup gönderen Kral, onu baba ve dedelerinin makamına geçip vali olduğu için tebrik etmiş ve aralarındaki dostane ilişkilerin devamı dileklerini iletmiştir. Krala bir teşekkür mektubu yazan Ali Paşa, burada Warrington'dan şikâyet ile onun azledilmesini talep etmiştir[94].

Ali Paşa, 28 Aralık 1834 tarihli yazısında, vali olarak atandığı ve kendisine kılıç ve hirvânî gönderildiği için tekrar teşekkürlerini ifade etmektedir. Ayrıca Mehmed Şakir Efendi'nin asilere olan nasihatleri, urban şeyhleri ve kabilelere mektuplar ve özel adamlar göndererek yanına çekme ve onlardan asilere karşı asker talep etme çabaları konusundaki memnuniyetini de bildirmektedir [95] . Aynı tarihlerdeki bir diğer yazısında, Şakir Efendi'nin asilere olan itaat nasihatlerinin işe yaramamasının askeri gücü bulunmamasından kaynaklandığını ifade ederek bu açığın, kabilelerden toplanmaya çalışılan askerle kapatılmasını beklediğini söylemektedir. Bunun yanında isyancıların denizden ablukaya alınmaya çalışıldığı, onların buna karşılık İngiltere dışındaki devletlerin gemilerine zarar vermeye başladıkları ve bir Fransız gemisine top atarak zeminini deldikleri anlaşılmaktadır. Ali Paşa isyancıları, Fransa'nın ve diğer devletlerin tüccarlarını korumak için

[93] BOA, **HAT 961/41197-S**, t.y.
[94] Abdullah Erdem Taş, **a.g.t.** , s. 405.
[95] BOA, **HAT 454/22446-A**, 26 Şa'bân 1250 (28 Aralık 1834).

üstlerine gemi gönderecekleri şayiası yayarak korkutmaya çalıştığını ifade etmektedir[96].

Tunus Valisi Hüseyin Paşa, İstanbul'a gönderdiği 13 Şubat 1835 tarihli yazısında, kendisine Yusuf Paşa'nın yerine atanan Ali Paşa'ya komşuluk hasebiyle gerekli yardımı yapması konusunda sadaret emri ulaştığını bildirmektedir. Ancak Trablus'ta bir süredir devam eden isyan nedeniyle, bu işe memur kılındığını bildiren bir ferman olmaksızın yardıma kalkışmasının *fiten ve fesâda müeddî* olacağını ifade ederek, kimsenin dahline ya da taarruzuna meydan vermemek için, bu işle görevlendirildiğine dair ferman talep etmektedir[97].

Bundan sonra yaşananlar 1835 kışında kaleme alınan uzun bir belgeden takip edilebilmektedir. Belgeden anlaşılanlara göre; bütün çabalara rağmen bölgedeki karışıklığın yatışmadığı ve kuşatmacıların İngiliz Konsolosunun da etkisiyle itaate yanaşmadığı, Mehmed Şakir Efendi'nin yazıları ile İstanbul'a bildirilmiştir. Olaylardaki rolü nedeniyle, konsolosun azli için Namık Paşa Londra'da temaslarda bulunurken, hükümet merkezinde de konsolos, İngiliz Elçisi'ne şikâyet edilmiştir.

Ayrıca Trablusgarb'dan gelen bir mahzarda ahali, Yusuf Paşa'dan ve oğlu Ali Paşa'dan hoşnutsuzluklarını bildirmiştir. Kale dışında bulunan Mehmed Bey'in de Mısır taraftarı olduğu ifade edilerek ikisinin de aslında devletin maslahatına layıkıyla yarar kişiler olmadığı, bu gidişle bölgeden *Frenklerin yed-i melânetlerinin* kesilmeyeceği ifade edilmektedir. Çare olarak Sisam'a gönderilip başarılı olunduğu gibi gereği kadar gemi ile Trablusgarb Valiliği için de merkezden uygun birinin seçilip gönderilmesi düşünülümüştür. Eyaletin yabancılara olan borcunun, eyalette düzen sağlandıktan sonra oradan tahsil edilmesi mümkün olsa da, yabancıların borç bahanesiyle müdahalelerin önünün hemen kesilmesi için merkezden ödenmesi planlanmıştır.

Merkezden gidecek valiye muhtemel bir muhalefet ve böyle bir durumda Tunus'un da ifsadı söz konusu olacağından, zor kullanılması ve bölgenin sürekli olarak askeri kuvvetle zabtı gerekeceği, ayrıca bölgenin Sisam gibi yakın olmaması nedeniyle gereği kadar asker gönderilmesinin zor olduğu ifade edilmiştir. Gidecek

[96] BOA, **HAT 454/22446-B**, 24 Şa'bân 1250 (26 Aralık 1834).
[97] BOA, **HAT 454/22446-C**, Lef 2, 14 Şevvâl 1250 (13 Şubat 1835).

donanma ile on, on iki bin nefer askerin ve bunların mühimmat ve erzakının gönderilmesi gerekeceği ancak, *hasbelvakt* böyle yüklü miktar askerin gönderilmesinin uygun olmadığı kararına varılmıştır. Ayrıca bölgeye gönderilecek memurun vazifesini hemen açıklamasında da bir fayda görülmeyerek, görevini gizli tutması ve önce abluka altındaki Ali Paşa ile urbanın arasını bulmak için gönderildiğini söylemesi uygun bulunmuştur. Daha sonra karışıklık sona erdirildiğinde, ahalinin Ali Paşa'dan hakikaten rahatsızlık duyup yerine gelecek bir memuru valiliğe kabul edecekleri anlaşıldığında, durumun İstanbul'a bildirilerek yapılacakların kararlaştırılmasının uygun olduğu düşünülmüştür. Bu şekilde fazla askere gerek kalmadan bir alay asker gönderilmesinin yeterli olacağı ifade edilmiştir.

Ancak içinde bulunulan mevsim kış olduğu için bahardan önce böyle gemiler gönderilemeyeceği, dolayısıyla bu planın hemen uygulanamayacağı düşüncesiyle, geçici olarak Ali Paşa'nın hüküm ve nüfuzunun sağlanmasıyla sorunun çözülmeye çalışılması, asıl çözümün uygun zamana ertelenmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Tunus Valisi'ne tekrar bir mektup yazılarak, Ali Paşa'ya yardımın kendisine *farîza-i zimmet* olduğu ve ne gerekiyorsa yapmasının beklendiğinin bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Trablus ahalisinin mahzarına cevaben kale içindeki ve dışındaki herkese hitapla Arapça fermanlar çıkarılarak bölgede yaşanan zulümlerin, Ali Paşa'nın babasının dönemine ait olduğu ve artık böyle şeyler yaşanmayarak herkesin gereği gibi koruncağı, kale dışındakilerin hareketleri geçmişe ait sayılarak affedilecekleri mesajının verilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca muteber urban şeyhlerine de işe yarayacakları düşünüldüğünde verilmek üzere, isimlerinin açıkça yazılı olduğu bu tür ifadeler içeren emirlerin hazırlanması da ihtiyata uygun görülmüştür[98].

Yukarıdaki planın uygulanması aşamasına geçildiğinde Seraskerin, Damad Paşa'nın, Kaptan-ı Derya'nın ve diğer bazı devlet adamlarının katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Burada Trablus'un dışında bulunan kişilerin Yusuf Paşa ve Ali Paşa'dan şikâyet ederek bunların dışında *taraf-ı saltanât-ı seniyyeden* vali tayini talep ettikleri tekrarlanarak[99] İngiltere'nin de kale dışındaki Mehmed Bey'i desteklediği ifade

[98] BOA, **HAT 457/22542**, t.y.

[99] BOA, **HAT 457/22540**, t.y. Trablus ahalisinin Ali Paşa'dan hoşnutsuzluklarını bildiren Arapça bir mahzarın İstanbul'a ulaştığı anlaşılmaktadır. Kaynak: BOA, **HAT 454/22447**, t.y. Bunların dışında

edilmiştir. Trablusgarb valiliği için merkezden atanacak kişinin yanına bir alay asker verilmesi için Necib Paşa kumandasında olup iki taburu Çanakkale Boğazı'nda, bir taburu İzmit'te bir taburu da Şumnu'da bulunan alayın gizlice Çanakkale Boğazı'nda toplanması kararı alınmıştır. Bu alay için gerekli mühimmat ve erzakın hazırlanmasının yanında, görev için gönderilecek donanma kaptanının, mirlivanın ve valinin (beylerbeyinin) başka başka kişiler olmasının faydalı olacağı mülahazası ifade edilmiştir. Vali adayı olarak gösterilen Teke Muhassılı Osman Paşa'nın teklifine sebep olarak, Şam'da görev yapmasıyla edindiği tecrübe ve *Trablus tarafı her ne kadar berüde olan Arabistan ahvâlinin aynı değil ise de yine cümlesi bir cins ve tâife-i urbân dimek olarak nev'ama pâşa-yı mûmâ ileyhin ahvâl ve lisânlarına ve bâ-husûs mizâclarına ma'lûmatı* olması gösterilmiştir. Ancak her ihtimale karşı donanma Trablus'a ulaşıp kale ele geçirilmedikçe böyle bir vali değişikliği niyetinde olunduğunun gizli tutulması gerektiği ifade edilmiştir[100]. Osman Paşa, İstanbul'a çağrılıp bu görevden kendisine bahsedildiğinde Trablus'taki karmaşada, Mehmed Bey üzerinden Mehmed Ali Paşa'nın parmağı olduğunu ifade ederek kendisinin halen bulunduğu Teke Sancağı'nın da Anadolu'nun kalbi mesabesinde bir iskele ve Mehmed Ali Paşa'nın Antalya'da gözü olduğunu söylemiştir. Paşa, buranın korunmasının önemine dikkat çekmiş ve Arabistan ve Hicaz ahvaline vakıf olsa da Trablusgarb için dışarıdan gönderilen bir memurdan hiçbir farkı olmayacağını beyan ederek mevcut görev yerinde kalmak istemiştir.

Osman Paşa'nın talebi uygun görülerek Trablusgarb'a gönderilmesinden vazgeçilmiştir. Yerine Kayseri eski mutasarrıfı Osman Nuri Paşa'nın ya da Çanakkale Boğazı muhafızı Mehmed Râif Paşa'nın gönderilmesinin uygun olduğu ifade edilmekte birlikte, Trablusgarb için ilk planda vali gönderme meselesinin mahzurlarına dikkat çekilmiştir. Yabancı elçilere gidecek donanmanın oradaki asayişi sağlamak üzere gittiğinin bildirileceği göz önüne alındığında, gerek İstanbul'da gerek Akdeniz'de var olan *tecessüsât-ı efrenciye* yani yabancı casusluk faaliyetleri nedeniyle, merkezden bir vali gönderildiği haberinin alınmasının, Trablus'a giden donanma görevini yerine getirmeden orada karışıklığın artmasına

---

Mehmed Nehicüddin, Şakir Efendi'ye Trablus'ta Karamanlı hanedanının istenmediğini bildiren bir umumi mahzarın gizlice verildiğini ifade etmektedir. Bkz. Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 122.

[100] BOA, **HAT 457/22540**, t.y.

sebep olacağı düşünülmüştür. Trablus'a donanma ve asker gönderilmesindeki asıl maksadın kaleye girilerek Yusuf Paşa ve oğlunun, kale dışındaki Mehmed Bey ve destekçisi urbanın *hakîmâne tedbîrlerle* tutuklanması olduğu, vali atanmasının bu maksat gerçekleştikten sonraki bir mesele olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle vali gönderilmesinden vazgeçilmesi ve askerlerle birlikte gönderilmesi kararlaştırılan Mirliva Necib Paşa'nın itibarını güçlendirmek için feriklik rütbesine yükseltilerek *beylerbeyliği için olmayarak yalnız şimdilik oranın zabtı ve tâife-i urbânın ele alınması zımnında me'mûr kılınması* kararlaştırılmıştır[101].

Osmanlı merkezi hükümeti, Trablusgarb'da doğrudan bir idare kurmak istiyor, ancak bu niyetini açık edemiyordu. Hem yabancı müdahalesi hem de eyaletteki mukavemet ihtimali, bu niyetini gizli tutmasını gerektiriyordu. Mustafa Necib Paşa kumandasında gönderilen donanma ve bir alay askerle mümkün olan en iyi neticenin alınabilmesi için Necib Paşa'ya ucu açık bir görev verilmişti. En çok istenilen netice, Yusuf Paşa'nın ve Ali Paşa'nın ele geçirilip donanmayla İstanbul'a gönderilmesi, daha sonra Mehmed Bey'in *gûyâ yerine beylerbeyi nasb ve ta'yin olunmak üzere letâyifü'l-meyl ile bir takrîb* kaleye çağrılıp ele geçirilmesi ve onun da İstanbul'a gönderilmesiyle gelecek yeni emirlerin beklenmesiydi. Ancak Necib Paşa, böyle bir durumda vali değişimi şayiasının halkta rahatsızlık yaratacağını ya da dışarıdan vali gönderilmesinin bölgedeki karışıklığın şiddetini arttıracağını ve Ali Paşa'nın da işe yarayacağını bizzat görüp anlarsa, her halükarda onu hükümet makamından alıp durumu merkeze bildirecek ve Ali Paşa'nın İstanbul'dan yeniden vali olarak atandığına dair emir bekleyecektir. Böyle durumlarda çeşitli ihtimallerin tasavvur olunabileceği ifade edilerek işin aslının bölgeye gidecek memurların *hüsn-i dirâyet ve reviyetlerine* kaldığı ifade edilerek Necib Paşa'dan karşılaşacağı durumu, Mehmed Şakir Efendi ile de müzareke ederek maslahata en uygun olanını uygulamasının beklendiği belirtilmiştir[102].

Bu sıralarda Trablus'ta muhasara altında bulunan Ali Paşa İstanbul'a, kendisine donanma ve asker gönderilerek yardımda bulunulmasını talep eden yazılar göndermişti. Aynı zamanda, Ali Paşa'nın bu talebi ulaşmadan önce Mustafa Necib Paşa donanma ve askerle yola çıkmıştı. Ali Paşa'nın bu talebi, giriştiği harekâtı zaten

[101] BOA, **HAT 455/22484**, t.y.
[102] BOA, **HAT 457/22538**, t.y.

gizlemek arzusunda olan Osmanlı merkezi hükümetinin ekmeğine yağ sürmüştü. Ali Paşa'ya *tahrirâtınız gelmezden evvel şöyle böyle donanma ve asker i'zâm olundu, inşallâhu teâlâ tez vakitte yetişirler siz hemân vusûllerine kadar gayret edin filan diyerek* cevap verilmesi kararı alınmıştı[103].

1835 ilkbaharında Trablus'ta bir Osmanlı donanmasının İstanbul'dan Trablus'a gönderilmek üzere olduğu söylentileri yayılmıştı. Bazıları bunun Ali Paşa'ya karşı olan bütün muhalefeti bitirmek için olduğunu düşünürken bazıları ise Sultan'ın, bölgenin hâkimiyetini bütünüyle eline almak niyetinde olduğunu söylüyordu. İkinci seçenek bütün Avrupa gazeteleri tarafından tasvip ediliyordu[104]. Trablusgarb'daki İngiliz Konsolosu Hanmer Warrington, 14 Mayıs 1835 tarihli raporunda, bu işin aslını tahkik etmek üzere bir İngiliz fırkateyninin 10 Mayıs'ta bölgeye ulaştığını bildirmektedir. Bu haberlerin kaynağının Tunus olduğunu bildiren konsolos, söylentilere inanmamaktadır. Tunus Beyi'nin, bahsedilen donanmanın hedefinin Avusturya'ya olan borçlarını ödemesini sağlamak üzere Tunus olduğu söylentileri nedeniyle alarma geçtiğini ve bu haberin Tunus'ta üretildiğini bildirmektedir. Konsolos, sultanın kendisine itaate bu kadar istekli olan bir nüfusla savaşa girmeyeceğini, ayrıca böyle bir işin başarılması için kırk bin adama ihtiyaç olacağını düşünmektedir[105].

Konsolosun düşüncelerinin aksine, 20 Mayıs'ta Mehmed Şakir Efendi tekrar Trablus'a ulaştı ve Osmanlı donanmasının yaklaşmakta olduğunu bildirdi. Ali'yi, bunun tamamen onun lehine olduğu konusunda temin etti. 25 Mayıs akşamı Osmanlı gemileri göründü. Resmi karşılamalar ve ziyaretler yapıldı. 27 Mayıs günü öğlen vakti dört binden fazla Osmanlı askeri silah ve topları ile şehre girdi. 28 Mayıs'ta Ali tekrar şehirdeki birliklerin komutanına refakat etmek için gemiye gitti. İki saat sonra gemiden atılan toplar önemli bir zatın kıyıya çıkmak üzere olduğunu bildiriyordu. Osmanlı kaptan-ı deryası karaya çıktı ve muhafızlarıyla birlikte kaleye girdi. Kısa bir süre sonra Ali Paşa'nın gemide esir olduğu anlaşıldı. Saat dörtte, Kaptan-ı Derya Mustafa Necib'in Trablusgarb Eyaleti *Paşası* olarak atandığını bildiren ferman

[103] BOA, **HAT 453/22416**, t.y.
[104] Robert Greenhow, **a.g.e.** , s. 80.
[105] TNA, **FO 76/38**, H. Warrington'dan H. W. Hay'a, 14 Mayıs 1835; aynı belge **FO 160/55** künyeli dosyada da yer almaktadır.

halkın huzurunda okundu[106]. Dönemin çağdaş kaynağı Greenhow'un işaret ettiği bu ferman, Necib Paşa'nın vali olduğunu gösteren bir ferman olmayıp Trablusgarb'da asayişi sağlamakla görevlendirildiğine dair bir ferman olmalıdır. İngiliz Konsolosu Warrington'un verdiği bilgiler, Greenhow'u teyit etmekte ve tamamlamaktadır. Donanma 25 Mayıs günü hava karardıktan sonra limana demirlemiştir. Bu donanma 1 yolcu gemisi, 5 fırkateyn, 3 korvet, 10 brik, 1 gulet, 1 filika ve Mehmed Şakir Efendi'nin brikinden oluşmaktadır. 27 Mayıs'ta karaya çıkan 4000 civarındaki birlikler "Hristiyan tarzında" giyinmiş ve büyük bir disiplin ve düzen içindedir. Konsolos, birliklere ait 16 sahra topu ve 20 vagon cephane saymıştır. 28 Mayıs'ta Trablus parasının dolaşımı yasaklanmış, yerine Osmanlı parası konulmuştur. İngiliz Kaptan Mundy ile birlikte Mustafa Necib Paşa'yı ziyaret eden konsolos, onun iyi görünümlü, kibar ve cana yakın birisi olduğunu söylemektedir. Paşa ona, İngiltere ile iyi ilişkiler içinde olmak arzusunda olduğunu ifade etmiştir. 30 Mayıs'ta Konsolos, Mehmed Bey'in kırk şeyhle birlikte geceleyin Menşiye'yi terkettiğini ve dağlara çekildiğini haber almıştır[107].

Trablusgarb'a Osmanlı merkezinin müdahalesi Fransız gazetelerine yansımıştır. Gazetelerde çıkan haberlerin derlendiği bir belgede, donanmanın gelişinin, Mehmed Bey taraftarlarının Ali Paşa'ya itaatini sağlamak olduğu düşünülürken, Ali Paşa'nın ailesiyle birlikte bir gemiye bindirilip İstanbul'a gönderildiği ifade edilmiştir. Gazetelerde ayrıca muhaliflerin bir kısmının bu durum karşısında itaatlerini bildirdiği, Mehmed Bey'in ise bazılarına göre kaçıp dağlara sığındığı, bazılarına göre ise bir İngiliz korvetiyle kaçtığı haberleri yapılmış ve kan dökülmeden eyalette asayişin temin edildiğinden bahsedilmiştir [108] . Mehmed Nehîcüddin, Mehmed Bey'in, amcası Ali Paşa'nın tutuklanması üzerine sıranın kendisine geleceği kaygısıyla tabancayla intihar ettiğini, kardeşi Ahmed Bey'in ise Malta'ya kaçtığını bildirmektedir[109]. Daha sonra yazılan kaynakların çoğunda bu

[106] Robert Greenhow, **a.g.e.** , s. 80.
[107] TNA, **FO 195/122**, Konsolos Warrington'tan Aberdeen Kontu'na gönderilen bir mektubun hülasası, 31 Mayıs 1835.
[108] BOA, **HAT 1186/46759-Ç**, t.y. Fransızca gazetelerden derlenmiş ilgili küpürler 'BOA, **HAT 1186/46759-D,** Lef 1, 2, 3, 4, 5 ve 6' künyesi altında yer almaktadır.
[109] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 125.

bilgiler yer almaktadır[110]. Mehmed Nehîcüddin'in verdiği bu bilgiyi İngiliz Konsolosu'nun raporu teyit etmekte ve tamamlamaktadır. Mehmed Bey'in en önemli destekçisi olan konsolos, onun Menşiye'yi terkettikten sonra çölde kendini vururak intihar ettiği haberini üzüntü içinde aktarmaktadır. Ona göre Mehmed Bey'e, kendi ata yurdunun "yabancı güçler" tarafından işgali, Karamanlı Âilesi'nin yok edilmesi ve kendisinin de Trablusgarb'ın hükümranı olduğu halde, kaçak durumuna düşüp bir Arap çadırına sığınması ağır gelmiştir ve bu korkunç sonucu üretmiştir. Adının Hamid (diğer kaynaklarda Ahmed olarak geçecektir) olduğunu bildirdiği diğer kardeşi ise o sıralarda bir grup Arabın başında dağlardadır ve nihayetinde Trablusgrab Paşası olmak için büyük bir şansı vardır[111].

Eyaletin Mustafa Necib Paşa tarafından kontrol altına alındığını bildiren yazısında İngiliz Konsolosu H. G. Warrington önemli tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre bölgedeki mevcut güç, Trablus'u bir askeri karakol olarak tutmaya yetecek olsa da bütün eyaleti kontrol etmek için, bunun on katı dahi yeterli olmayacaktır. Mustafa Necib Paşa, eyaletin Avrupalılara olan yarım milyon riyallik[112] borcunu ödemeye hazır görünmektedir. Paşa, Trablusgarb'ı bir koloni hatta bir askeri karakol olarak

---

[110] Bkz. Hasan Safi, **a.g.e.** , s. 83; Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Erzurum 1970, s. 11.

[111] TNA, **FO 76/38**, Warrington'dan Aberdeen Kontu'na, 6 Haziran 1835.

[112] Çalışma boyunca kullanılacak olan İngiliz arşiv belgelerinde geçen para birimi "$" işareti ile gösterilmekte ve "dollar" şeklinde yazılmaktadır. Bu para biriminin bölgede yaygın olarak kullanılan ve İngilizcede "pillared/pillar dollar" olarak anılan İspanyol direkli riyaline işaret ettiğini düşünmekteyiz. Daha sonra gelecek olan bir İngiliz belgesinde Trablusgarb Eyaleti'nin payına düşen olağanüstü vergi miktarı $100.000 (£25.000) olarak belirtilmiştir (TNA, **FO 101/31**, G. F. Herman'dan Malmesbury Kontu'na, 1 Eylül 1852). 1838 ve 1852'de Filistin bölgesini ziyaret eden Edward Robinson, 1838'de 21 kuruşun 1 İspanyol direkli riyaline, 100 kuruşun da 1 pounda eşdeğer olduğunu belirtmektedir. (Bkz. Edward Robinson, Eli Smith and Others, **Biblical Researches in Palestine and the Adjacent Regions: A Journey of Travels in the Years 1838&1852**, Vol. 1, London 1867, s. xvi.) Bu bilgi dikkate alınarak hesap yapıldığında İngiliz konsolosunun verdiği riyal-pound karşılığı yaklaşık olarak doğru çıkmaktadır. Ayrıca Tuvayr, –yine daha sonra geleceği üzere- Şeyh Guma'dan ve Abdülcelil'den alınacak vergi ile ilgili miktarları belirtirken bunun "riyal douro" cinsinden olduğunu söylemektedir. Ayrıca Abdülcelil'den alınacak miktarın 25 bin riyal olduğuna işaret etmektedir (Bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma… ,** s. 97). Bunun yanında eyalete gönderilen Musa Ağa adlı kişi yazdığı raporunda Abdülcelil'den alınması düşünülen miktarın aynı şekilde 25 bin riyal olduğunu kaydetmektedir. (BOA, **HAT 453/22423-B,** t.y.) İspanyol riyaline işaret eden bu ifadeler yukarıdaki çıkarımımızı desteklemektedir. Ayrıca çeşitli Osmanlı belgelerinde eyaletle ilgili mali konularda doğrudan "riyal" ifadesinin kullanıldığı görülecektir. Bundan sonra kullanılacak olan İngiliz belgelerinde geçen bütün "dollar ($)" ifadeleri riyal olarak karşılanacaktır. Riyal ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Riyal", **DİA**, EK-2, İstanbul 2016, s. 430-432. İngiliz belgelerinde geçen bu para biriminin tespit edilmesi konusundaki yardımları için Sayın Hüseyin Al'a teşekkürlerimi bildirmek benim için zevktir.

dahi elde tutmanın masrafının, bölgenin gelirlerini aştığını görecektir. Trablusgarb'ın bu şekilde kontrol altına alınmasını, Cezayir'i ele geçiren Fransızların durumu ile karşılaştıran Konsolos, iki gücün de amaçlarına ulaşmakta başarısız olacağı öngörüsünde bulunmaktadır. Konsolosun işaret ettiği bir başka nokta da Arab şeyhlerinin paşayı tanımayacağı ve çok geçmeden bir tepkinin doğmasının muhtemel olduğudur. Osmanlı'nın bu girişimini bir koloni elde etme çabası olarak gördüğü anlaşılan Warrington, yazısına eklediği notta sabır, sebat ve iyi polikita ile bu "koloni"nin nihayetinde başarılı olabileceğini ama bir süre gelirlerinin giderlerini karşılamayacağını ifade etmektedir[113]. Konsolos, 9 Haziran 1835 tarihli raporunda Trablus Şehri'nde sükûnetin sürdüğünü ifade etmektedir. Ancak ona göre; ahalinin gönlünde içten içe tatminsizlik hâkimdir. Araplardan gelip itaat bildiren olmamıştır. Bunun yanında Rişfâne Kabilesi'nden dört yüz kadar atlı, şehrin surlarına kadar gelip altmış sığır ve beş yüz koyunu sürüp götürmüştür. Osmanlılar bu "koloni"yi bir gelir kapısına dönüştürme konusunda asla başarılı olamayacaktır. Mehmed Bey'in ölümü herkesi üzmüştür. Kardeşi (Hamid/Ahmed) Malta'ya, oradan da Mısır'a gitmek üzere Misurâta'dan gemiye binmiştir[114].

Konsolos, 22 Haziran 1835 tarihini taşıyan yazısında, benzeri gözlemlerine devam etmektedir. Mustafa Necib Paşa'nın ve adamlarının İngiliz bayrağına büyük saygı gösterdiklerini bildirmektedir. Eyalette hızlı bir fethin muaazzam bir masraf ve en az kırk bin kişilik bir ordu gerektireceğini tekrarlayarak, bölgedeki Osmanlı kuvvetinin bataryalar düzeyini geçmediğine ve ahalide "Türk işgaline" karşı genel bir olumsuz duygu olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca eyaletin büyük şeyhleri olan Abdülcelil, (Misurâtalı) Osman Ağa, (Terhûne Şeyhi Ahmed) Merîz, (Garyan'daki) Evlâd-ı Seyyid ve Şeyh Guma, hükümeti tanımayı reddetmiştir. Bölgedeki Arap kabileleri birbiriyle barış içinde ve Osmanlıların işgaline karşıdır. "Meşru varis" olan Hamid (Ahmed) Bey de Mısır'a gitmek üzere Malta'yı terketmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın tepkisinin ne olacağını merak eden Konsolos, eyaletin Sultan'dan çok ona itaat etmeye meyilli olduğunu bildirmektedir. Berka bölgesindeki Tobruk ve Bomba gibi büyük limanları ele geçirmenin Mehmed Ali Paşa'ya büyük menfaat

[113] TNA, **FO 76/38**, Warrington'dan Aberdeen Kontu'na, 31 Mayıs 1835.
[114] TNA, **FO 160/55**, Warrington'dan Aberdeen Kontu'na, 9 Haziran 1835.

sağlayacağını ve eyaletteki genel arzunun Hamid (Ahmed) Bey'i paşa yapmak olduğunu söylemektedir. Bingazi'den o sıralarda ulaşan bir gemiden de oradaki halkın, Osmanlı yönetimini tanımayacağını öğrenmiştir[115].

Warrington'un gözlemini doğrular şekilde, bölgenin merkeze bağlanmasından şehirliler memnun olsa da, aşiretlerin rahatsızlıkları devam etmiştir. İngilizlerin ve Fransızların durumu kabullenmesi ancak Karamanlı yöneticilerin Avrupalılardan aldıkları yüklü miktarlara ulaşan borçların Osmanlı Devleti tarafından üstlenilmesiyle mümkün olmuştur[116].

[115] TNA, **FO 76/38 ve FO 160/55**, Warrington'dan Lord Glenelg'e, 22 Haziran 1835.
[116] Orhan Koloğlu, **a.g.m.** , s. 180.

II. BÖLÜM

MERKEZİ İDARENİN TESİSİ

Trablusgarb'da 1835 sonrası dönem Osmanlı merkezi idaresi tarafından yeni bir başlangıç olarak görülmüştür. Vilayetin ilk salnamesinde 1835 yılının, *vilâyetin doğrudan doğruya saltanât-ı seniyye idâre-i âdilesine târîh-i ilhâkı* olduğu ifade edilmekte ve bu tarihten itibaren görev yapan valilerin bir listesi sunulmaktadır[1]. 1883/1884 (1301) tarihinde II. Abdülhamid'e sunulan bölgeye dair bir eserde, bu tarih *Trablusğarb'ın idârece bidâyet-i tebeddülü* olarak nitelenmiş ve yine bu tarihten sonraki valililerin bir listesi verilmiştir[2]. Bu dönem sadece Osmanlı Devleti için değil Trablusgarb ile ilişkide olan diğer devletler için de eyalet idaresinde yeni bir sayfa olarak görülmüştür. Trablusgarb'a bağımsız bir krallık muamelesi yapan Avrupalı devletler için 1835'teki bu müdahale bir devletin valisini değiştirmesi olarak değil, bir devletin başka bir devleti işgal etmesi olarak algılanmıştır[3].

Bu dönemde eyalette ilk olarak idareyi eline alan Mustafa Necib Paşa olmuştur.

1 Mustafa Necib Paşa'nın İdaresi

1.1 Eyaletteki Konumu ve İcraatları

Trablugarb salnamelerinde Mustafa Necib Paşa, Osmanlı müdahalesi sonrası beş ay sekiz günlük görev süresiyle eyaletin ilk valisi olarak anılmaktadır[4]. Ulaştığımız

---

[1] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1286, Def'a 1, s. 31.

[2] **Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir**, s. 15. Bu dönem literatürde "İkinci Osmanlı Devri" olarak anılmıştır. Bu şekildeki ve benzeri dönemlendirme örnekleri için bkz. Celal Tevfik Karasapan, **a.g.e.** , s. 142; Anthony J. Cachia, **a.g.e**.

[3] Abdullah Erdem Taş, **a.g.t.** , s. 428. Yazar, İngiltere ve Fransa'nın çeşitli tarihlerde Trablusgarb ile yaptığı anlaşmalardaki hitap örneklerini sunmakta ve Trablusgarb için kingdom/royaume (krallık), regency (kral naipliği) gibi unvanların öne çıktığına dikkat çekmektedir. Bkz. Abdullah Erdem Taş, **a.g.t.** , s. 427-428.

[4] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1286, Def'a 1, s. 31 (görev süresi 6 Muharrem 1251=4 Mayıs 1835 – 14 Cemaziye'l-Evvel 1251= 7 Eylül 1835); **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1287, Def'a 2, s. 33; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1302, Def'a 11, s. 65.

bir yazma eserde[5] ve literatürde[6] de bu bilgi tekrarlanmıştır. Ancak yukarıdaki belgelerden alınan ifadelerin hiçbirinde paşanın vali olarak atandığına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Hatta gösterildiği üzere vali atamasının sonraya bırakılması kararı alınmıştır. Ayrıca 1835 Temmuzu'nun sonlarında (1251 Rabîu'l-Evveli Evâhiri), Şeyh Guma'ya hitaben Arapça olarak yazılan ve üstünde II. Mahmud'un tuğrası bulunan uzun ve gösterişli bir fermanda, Necib Paşa'nın eyalete *kaimmakâm* olarak atandığından bahsedilmektedir. Ancak Yusuf Paşa'nın akrabaları ve çevresinin bölgede ikametine engel olma konusunda yetersiz kalması nedeniyle onun yerine eyaletin Mehmed Râif Paşa'ya *tevcîh* edildiği söylenmektedir[7]. Bu bilgiler göz önüne alındığında Mustafa Necib Paşa'nın eyalete vali olarak atanmasının gerçekleşmediği, bunun yerine bir vali atanana kadar eyalette idareyi elinde bulunduran bir nevi vali vekili olarak bulunduğunu söyleyebiliriz.

Mustafa Necib Paşa'nın, konumu her ne olursa olsun, eyalette Osmanlı merkezi hükümetinin görevlisi olarak ipleri eline almayı başardığı açıktır. 17 Haziran 1835 tarihli yazısında Trablus'ta kalenin kolaylıkla ele geçirildiğini, çekişmenin iki tarafındaki ahalinin ve urbanın çoğunluğunun kontrol altına alındığını, ancak henüz itaat altına alınamayanların bulunduğunu ifadeyle bunların üzerine asker sevkiyle *izhâr-ı celâdet* olunması gerektiğini bildirmektedir. Bunun için kendi maiyetinde bulunan bir alay askerin yeterli olmayacağını, eyaletin baştan ayağa düzene sokulabilmesi için külliyetli askere ihtiyaç olduğunu belirterek, orada bulunan donanmadan üç geminin, üç dört bin Arnavut askeri getirmek üzere Komaniçe'ye gönderildiğini söylemekte ve bu konuda onay istemektedir[8]. Necib Paşa'nın askeri güç kullanarak eyaletin bütününü hızla kontrol altına almaya yönelik bu isteği, Arnavutlardan asker alma karşılığında ödenmesi gereken meblağın büyüklüğü karşısında tereddütlere yol açmıştır. Arnavutların adet olan ulufenin iki katını

[5] **Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir**, s. 15.
[6] Örnekler için bkz. Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 124-125; Aziz Samih İlter, **a.g.e.** , s. 244; Celal Tevfik Karasapan, **a.g.e.** , s. 142; Abdurrahman Çaycı, **a.g.e.** , s.11.
[7] BOA, **İ.MSM 73/2093**, Lef 6, Evâhir-i Rabîu'l-Evvel 1251 (16-26 Temmuz 1835). Fermanı, Muhammed İmhammed Tuvayr kullanmış ve eserinin ekler bölümünde tam metin olarak yayımlamıştır. Bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 83-85 ve 375-377, Vesîka No: 12, Evâhir-i Şehr-i Rabîu'l-Evvel (1251 h) (1835 m).
[8] BOA, **HAT 413/21455-G**, Lef 2, 20 Safer 1251 (17 Haziran 1835); Paşa'nın bu belgeyi "Ferik-i asâkir-i Mansûre" unvanıyla imzalaması yukarıda onun vali olarak atanmadığı ile ilgili söylediklerimizi teyid eder mahiyettedir.

talepleri, sefere giderken evlerine harçlık bırakmak için en az ikişer aylık peşin talep etmelerinin yanında, bu seferin deniz seferi olması dolayısıyla deniz seferine çıkmaya alışık olmadıkları için tamamen bu işten imtina etmeleri ihtimalleri bu talebin gerçekleşmesini engellemiştir[9].

Ayrıca Mustafa Necib Paşa ile birlikte Trablusgarb'a gönderilen bir alay askerin maaşlarının ve diğer giderlerinin karşılanması sorunu gündeme gelmiştir. Bu askerlerin İstanbul'dan hareket etmeden Mart-Nisan 1835'ten itibaren altı aylık maaşları ve erzakları hazineden karşılanmıştır. Bölgeye defterdar olarak gidecek olan Azmi Efendi, askerlerin maaş ve diğer masraflarının eyalet gelirlerinden karşılanacağını ancak bölgedeki gelir durumunun henüz belli olmaması dolayısıyla Eylül-Ekim 1835'ten itibaren altı aylık maaş ve masrafların da hazineden karşılanmasını talep etmiştir. Onun bu talebine karşılık yanına iki bin kese akçe verilmesi ve askerin fes dışındaki elbiselerinin de *bu def'alık* kaydıyla Azmi Efendi ile birlikte gönderilmesi kararı alınmıştır[10]. Bu hadise, Trablusgarb'ın İstanbul'dan ardı arkası kesilmeyecek olan akçe, asker, mühimmat ve erzak gibi taleplerinin başlangıcını oluşturmuştur.

Mustafa Necib Paşa'nın, Trablus'ta idareyi eline aldıktan sonra, kontrolünü eyaletin tamamına yayma çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Etrafa gönderdiği yazılarla arz-ı itaat talebinde bulunmuş ancak bu talebi büyük bir yankı bulmamıştır. Şeyh Guma davete icabet ederek kabilesinin ileri gelenleri ile birlikte Trablus'a gelmiş ve bağlılık bildirmiştir. Bölgede adet olduğu üzere gelişleri top atışlarıyla karşılanmış ve hepsine sırmalı bornozlar giydirilmiştir. Şeyh Guma'ya gösterilen iltifatın diğerleri üzerinde de olumlu etki yaratıp onların da itaatini sağlayacağını düşünen Nehîcüddin, Necib Paşa'nın bir süre sonra Şeyh Guma'yı tutuklatması ve top atılması usulünü kaldırması karşısında şaşkınlığını gizlememektedir. Paşa, Guma'nın bu şekilde hapse atılmasının *herkesce soğukluğu mûcib* olacağını söyleyerek serbest bırakılmasını isteyen bölge ileri gelenlerine de kulak asmamıştır[11].

[9] BOA, **HAT 413/21455-E**, Lef 2, 10 Rabîü'l-Evvel 1251 (6 Temmuz 1835).
[10] BOA, **HAT 1594/12,** Ğurre-i Rabîu'l-Âhir 1251 (27 Temmuz 1835). Evrakın arkasında yer alan bu tarihte Mansure defterdarına bu taleplerin yerine getirilmesi emri verilmiştir.
[11] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 126.

Konsolos Warringon, Necib Paşa'nın Guma'yı davet etmek üzere bir heyet gönderdiğini ve Guma'nın 200 süvari ile birlikte 7 Temmuz 1835'te Trablus'a geldiğini teyit etmektedir. Ancak Paşa, Guma'yı kabilesi Sidi İbrahim adlı kişiyi serbest bırakana ve Ali Paşa'dan aldıkları topları iade edene kadar tutuklamıştır[12]. Necib Paşa'nın bu davranışını *ba'zı ğarazkârânın iğvâât-ı iblis-pesendânelerine* kanarak gerçekleştirdiğini söyleyen Mehmed Nuri ve Mahmud Naci kardeşler, bu hareketin, söndürülmesi seneler alacak fitnelerin ortaya çıkmasına sebep olduğu değerlendirmesinde bulunur[13]. Paşa'nın bu davranışının merkezde nasıl bir etki yarattığı bilinmemekle birlikte, 1835 Temmuz sonları tarihini taşıyan yukarıda bahsedilen ferman, şeyhin tutukluluğunun İstanbul'da bilinmediği izlenimini uyandırmaktadır. Şeyh Guma'ya bu fermanda, *Şeyh-i Meşâyih-i Urbân Şeyh Mahmûdî* olarak hitap edilmekte ve eyaletin Osmanlı Devleti'ne aidiyetine dair vurgulardan sonra, özellikle Yusuf Paşa ve oğlu Ali Paşa'dan duyulan hoşnutsuzlukla azledildikleri ifade edilmektedir. Necib Paşa'nın eyaleti itaat altına almakta görevlendirildiğini ancak yukarıda geçen Yusuf Paşa'nın akrabalarına engel olma konusundaki yetersizliği nedeniyle onun yerine eyaletin Mehmed Râif Paşa'ya verildiği söylenmekte ve kendisinden Râif Paşa'ya tabi olmasının ve her konuda ona destek olmasının beklendiği bildirilmektedir[14].

Karamanlı dönemindeki iç karışıklıkta Mehmed Bey'in tarafını tutmuş ve dolayısıyla da Osmanlı merkezi hükümetinin politikalarına ters düşmüş olan İngiliz Konsolosu Warrington'un eyaletteki yeni idareye karşı ciddi bir güvensizlik içinde olduğu açıktır. Verdiği bilgilere bu açıdan bir ihtiyat kaydı konulmakla birlikte, bu bilgiler eyaletteki atmosferi yansıtması açısından önemlidir. 31 Temmuz 1835 tarihli raporunda; eyaletteki büyük kabile şeyhleri olan Abdülcelil'in, Misurâtalı Osman Ağa'nın, Terhûneli Merîz'in ve Garyan'daki Evlâd-ı Seyyid'in güçlerini Osmanlı askerlerine direnmek üzere birleştirdiğini haber vermektedir. Eyalet merkezine kervanların ulaşmadığını ve ahalinin çarşı pazarı terkettiğini eklemektedir. Ayrıca Tunus halkı da Trablusgarb'da olanlardan rahatsızdır. Çok geçmeden sıranın kendilerine geleceği korkusunu taşımaktadırlar. Mehmed Ali Paşa da gelişmeleri

[12] TNA, **FO 76/39**, H. Warrington'dan R.W. Hay'e, 7 Temmuz 1835.
[13] Mehmed Nuri, Mahmud Naci, **a.g.e.** , s. 149.
[14] BOA, **İ.MSM 73/2093**, Lef 6, Evâhir-i Rabîu'l-Evvel 1251 (16-26 Temmuz 1835).

kaygıyla takip edecektir. Çünkü Osmanlıların eyaleti "kolonize" etme çabası başarılı olursa, bu durum onun için ölümcül sonuçlar doğuracaktır. Mehmed Ali Paşa, Mısır'a giden Hamid (Ahmed) Bey'le görüşmüş ve Misurâtalı Osman Ağa'ya bir kurye göndermiştir[15].

1.2 Vali Arayışları ve Mustafa Necib Paşa'nın Trablus'tan Ayrılışı

Mustafa Necib Paşa, Trablusgarb'da vaziyete hâkim olur olmaz daha önce kararlaştırıldığı üzere eyalete bir vali tayini konusu gündeme gelmiştir. Teke Mutasarrıfı Osman Paşa'nın kendi görevinde kalmak istemesiyle Trablusgarb valiliği için gündeme gelen iki isimden birisi olan Kayseri eski mutasarrıfı Osman Nuri Paşa, valilik için ilk adı geçen kişi olmuştur. Onun valiliğini onaylayan fermanda, Trablusgarb'a atanacak valinin, *aheste aheste tedâbîr-i hakîmâne ve uslûb-ı âkılâne ile derûn-ı eyâlette serkeş bulunan ba'zı urbânın külliyen te'dîb ve terbiyeleri*ni acilen sağlayabilecek bir kişi olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu görev için diğer adaylar arasında en uygun kişinin Osman Paşa olduğu düşünülmüştür. Ayrıca vali bölgeye ulaştığında Necib Paşa'ya, askerleri onun emrinde bırakıp yalnızca kendi özel adamları ve Karamanlı Yusuf Paşa, Ali Paşa ve ailenin diğer üyelerini alarak dönmesinin yazılacağı bildirilmektedir[16]. Osman Nuri Paşa, Trablusgarb valiliği için uygun görülmüş olsa da Bâbıâlî'ye çağrılması için kendisine davetçi gönderildiğinde paşanın, bir süre önce hayvandan düşerek ayağını ağır surette incittiği anlaşılmıştır. Durum paşanın ayağına bakan çıkıkçıdan soruşturularak tahkik edilmiş ve paşanın kırk beş elli gün hareket edemeyeceği anlaşılmıştır. Bu gelişmenin bir *hikmet-i hafiyye-i ilâhiye tahtında olarak inşâAllâhu teâlâ müntic-i hayr olacağında şüphe yoksa da* vilayete gidecek memur bir an evvel orada olması gerektiği için görevin bir başkasına verilmesi kararlaştırılmıştır[17].

Osman Paşa'nın bu şekilde devreden çıkmasıyla vali olarak adı geçen diğer isim, yani Biga Sancağı Mutasarrıfı ve Çanakkale Boğazı Muhafızı bulunan Mehmed Râif Paşa, 1835 Temmuz'unda Trablusgarb valisi olarak atanmıştır[18]. Bu belge, Şeyh Guma'ya gönderilen fermanla yan yana konulduğunda Necib Paşa'nın 1835

[15] TNA, **FO 76/39**, Warrington'dan Lord Glenelg'e, 31 Temmuz 1835.
[16] BOA, **HAT 471/23069**, t.y.
[17] BOA, **HAT 634/31295**, t.y.
[18] BOA, **C.AS. 557/23359**, Evâsıt-ı Rabîu'l-Evvel 1251 (6-16 Temmuz 1835).

Mayıs'ının sonlarında bölgeye varışının üzerinden iki ay geçmeden Râif Paşa'nın valiliğinin kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Nehîcüddin, Necib Paşa'nın azil tarihi olarak, salnamelerde yer alan 7 Eylül 1835'i göstermiştir. Ayrıca Necib Paşa'nın bu kadar kısa süre içinde görevden alınmasına yukarıdaki hoşnutsuzlukların yanında, kendi başına sikke kestirmesi, yazışmalarında vali yerine Karamanlı Hânedânı'nın kullandığı "mutasarrıf" unvanını kullanması ve henüz itaat altına alınmamış ahaliye mahzar yazdırıp İstanbul'a göndermesi gibi davranışlarının sebep olduğunu söylemektedir[19]. Necib Paşa'nın rahatsızlık yaratan bu tür davranışlarda bulunduğunu diğer kaynaklar da doğrulamaktadır. Ali İsa Ali ed-Deab, Necib Paşa'nın eyalette dolaşımda bulunan parayı ıslah kaygısıyla da olsa para bastırmakla kendini eyaletin hâkimi ve bağımsız bir yöneticisi konumuna soktuğunu ve bunun onun azlinde acele edilmesine neden olduğunu kaydetmektedir[20]. Ayrıca A. Çaycı, İtalyan kaynaklarına dayanarak Necib Paşa'nın İstanbul'un talimatı dışına çıkması sebebiyle, halefi tarafından tutuklanarak 17 Eylül 1835'te Trablus'tan uzaklaştırıldığını ifade etmektedir[21]. Bununla birlikte halefi Râif Paşa'nın bölgede Azmi Efendi ile birlikte imzaladığı bir belgede Necib Paşa'nın kendisine eşlik eden on adamıyla birlikte, *itmâm-ı mehâbet ve mesâlih-i sâiresiyle* 19 Eylül 1835'te, *Nesîm-i Zafer* fırkateyni ile İstanbul'a yelken açtığı bildirilmektedir[22]. Dolayısıyla Necib Paşanın tutuklanması söz konusu değildir. Bu bilgilere bakıldığında Eylül 1835 tarihinin, Necib Paşa'nın valilikten azli olarak değil Temmuz'dan itibaren vali olduğu görülen Râif Paşa'nın bölgeye gelişi ve Necib Paşa'nın Trablusgarb'dan ayrılışı olarak alınmasının doğru olduğu görülmektedir. Nitekim İngiliz Konsolosu Warrington 14 Eylül 1835 tarihli raporunda, Mehmed

---

[19] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 127-128.

[20] Yazar, Necip Paşa'nın eyaletteki para birimleri ile ilgili neşrettiği menşurlara dayanarak bazı bilgiler vermektedir. Buna göre; Paşa'nın bastırdığı bakır para birimi 65 kuruşa eşittir. Ayrıca bir diğer para birimi daha bastırmış ve burada gümüş para ile bakır parayı eşit kabul etmiştir. Yusuf Paşa kuruşu adıyla bilinen Trablus kuruşunun karşılığı 100 bakır ya da gümüş para, beşliğin karşılığı 200 para, mahbubunki 8 kuruş, Tunus riyalininki ise bir buçuk kuruş on para olarak belirlenmiştir. Bkz. Ali İsa Ali ed-Deab, **a.g.t.** , s. 194.

[21] Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Erzurum 1970, s.11.

[22] BOA, **HAT 456/22505-D**, Lef 2, 27 Cemâziye'l-Evvel 1251 (20 Eylül 1835). Mustafa Necib Paşa, Enderun'dan yetişmiş bir askerdir. Trabusgarb'dan ayrıldıktan sonra Varna muhafızlığına atanmış, Abdülmecid'in saltanatı başlangıcında vefat etmiştir. Bkz. Abdurrahman Çaycı, **a.g.e.** , s.11. Necib Paşa'ya Trablusgarb'dan ayrılırken askerlerin yiyecekleri için gerekli erzakın halefi olan Mehmed Râif Paşa'ya teslimi sırasında ondan makbuz senedi alıp almadığı sorulmuş ve paşa da Varna'ya giden vapurda bulunduğunu, ulaştığında cevap vereceğini bildirmiştir. Kaynak: BOA, **HAT 455/22463**, t.y.

Râif Paşa'nın 8 Eylül 1835'te eyalete ulaştığını bildirmektedir. Paşa, konsoloslarla resmi bir iletişime henüz geçmemiş olsa da İngiliz Konsolosu yeni valiye nezaketen iki defa saygılarını sunmuştur.

Konsolosun verdiği diğer bilgiler, Râif Paşa'nın Trablusgarb'a ulaştığı sırada eyaletin içinde bulunduğu durumu göstermektedir. Konsolos; Karamanlı Âilesi'nin tamamının, yolculuğa katlanamayacak kadar yaşlı ve hasta olan Yusuf Paşa haricinde, eyaletten uzaklaştırılacağını öğrenmiştir. Menşiye'yi ablukaya alan gemiler geri çağrılmış ve dört küçük savaş gemisi dışındakileri Arnavutluk'a gönderilmişitr. Bunların da birkaç gün içinde, artık Sultan'ın güvenine sahip görünmeyen Necib Paşa ile birlikte yola çıkacağını düşünmektedir. Konsolos, Trablusgarb'ın asla bir Osmanlı/Türk "kolonisi" haline gelmeyeceği fikrinin hala devam ettiğini belirtmektedir. Eyaletin güçlü şeyhleri Misurâtalı Osman Ağa, Abdülcelil, Merîz ve Evlâd-ı Seyyid aralarında anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşma; saldırma, savunma ve Osmanlı işgaline karşı direnmeyi içermektedir. İklimin ve coğrafyanın onlara sağladığı avantajlar göz önüne alındığında elli bin asker dahi bölgenin kontrolünü ele geçirmek için yeterli olmayacaktır. Ayrıca öğrendiğine göre yeni gelen vali, selefinden daha sert ve katı politikalar uygulamak niyetindedir ki bunun sonuçları korkutucu olacaktır. Dört aydır bölgede olmalarına rağmen, Osmanlıların eyaletteki kuvveti oldukça azdır. Bölgedeki garnizon yaklaşık iki bin adama kadar azaltıldığı için bu durumda savunma harekâtlarını göz önüne almaları gerekmektedir[23].

2 Mehmed Râif Paşa'nın Valiliği

2.1 Trablusgarb'ın Yeni Düzeni

Mehmed Râif Paşa'nın, asakir-i nizamiye nazırı Azmi Efendi ile birlikte imzaladığı ve 20 Eylül 1835 (27 Cemaziye'l-Evvel 1251) tarihini taşıyan çok sayıda yazışma kendi dönemindeki birçok olayı aydınlatmaktadır. Bunlardan ilkinde eyalete ulaştığı ve görevine başladığı bilgisine yer vermektedir. Görevlendirildikten sonra yola çıkmış, Kal'a-i Sultaniye'ye uğramış ve buradan hareketinin yirmi dördüncü

[23] TNA, **FO 160/55**, Warrington'dan Lord Glenelg'e, 14 Eylül 1835.

günü olan, 8 Eylül 1835'te (15 Cemaziye'l-Evvel 1251) Trablus limanına ulaşmıştır[24]. Bir diğer belgede Trablus'a 9 Eylül 1835'te (16 Cemaziye'l-Evvel 1251) ulaştığından bahisle göreve başlamasıyla ilgili ayrıntılara değinmektedir. Paşa, vakit geçirmeden karaya çıkmış, hemen ertesi günü divanı toplayarak Mahmûdî Kabilesi'nin şeyhi Guma, Sibâî Kabilesi'nin şeyhi Muhammed bin Halife; Menşiye, Sahil, Tâcûrâ ve Zintân kaidleri ve Trablus ahalisinden gerekli görülen şeyhler ve ileri gelenlerin önünde valiliğini ilan eden fermanı okutmuştur. Bunun dışında İstanbul'dan eyaletteki kabile ve urban şeyhlerine gönderilen Arapça fermanların kendilerine yollandığını ifade eden Mehmed Râif Paşa, Menşiye ve Sahil bölgesinin Trablus Kalesi'ne yakınlığından bahisle bu bölgenin Ali Paşa zamanında ele geçirilemediği gibi Mustafa Necib Paşa döneminde de istenildiği gibi kontrol altına alınamadığından yakınmaktadır. Kaleye böylesine yakın olan bu yerin emniyetinin gereği gibi sağlanmasını, yapılacak ilk işlerden biri olarak niteleyen yeni vali, bu iş için bin civarında süvariye şiddetle ihtiyaç olduğunu bildirmiştir[25].

Mehmed Nehîcüddin ve kaynak olarak onu kullandığı anlaşılan araştırmacılar, Râif Paşa'nın göreve gelir gelmez yaptığı ilk icraatlardan birinin Şeyh Guma'yı serbest bırakmak olduğunu söylemektedir[26]. Guma'nın tam olarak ne zaman serbest kaldığı net olmasa da, paşanın valiliğini ilan ettiği mecliste hazır bulunanlardan birinin Guma olduğuna bakıldığında bu sırada serbest olduğu anlaşılmaktadır.

Şeyh Guma'yla olan olumlu ilişkilerin bir diğer ifadesi Azmi Efendi ve Râif Paşa'nın mührünü taşıyan 20 Eylül tarihli bir başka belgede görülmektedir. Râif Paşa, eyalete ulaştıktan sonra Necib Paşa döneminin muhasebesini incelemiş ve burada itaat gösterip Trablus'ta bulunan Mahmûdî Kabilesi şeyhi Guma ve Sibâî Kabilesi şeyhi Muhammed bin Halife'ye yapılan masrafları görmüştür. İki şeyhe ve adamlarına bölgenin âdeti üzere hilatler giydirilmiş, tayinatları ve nakdi harçlıkları verilmiştir. Bunlarla birlikte Trablus'ta bulunan diğer bazı şeyhlere de aynı şekilde

[24] BOA, **HAT 456/22505-G**, Lef 2, 27 Cemâziye'l-Evvel 1251 (20 Eylül 1835).
[25] BOA, **HAT 456/22505-V**, 27 Cemâziye'l-Evvel 1251 (20 Eylül 1835). Aynı belge şu katalog numaraları altında da bulunmaktadır: **HAT 456/22505-B**, Lef 1; **HAT 456/22505-C**, Lef 1 ve **HAT 456/22505-L.**
[26] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 128; Mehmed Nuri, Mahmud Naci, **a.g.e.** , s. 149; Aziz Samih İlter, **a.g.e.** , s. 245; Celal Tevfik Karasapan, **a.g.e.** , s. 143; Abdurrahman Çaycı, **a.g.e.** , s.11-12.

ödemeler yapılmış ve Râif Paşa'nın eyalete ulaşmasına kadar bu harcamaların toplamı dört yük elli sekiz bin yedi yüz seksen kuruşa ulaşmıştır. Râif Paşa, bu rakamın ucuza getirilmiş bir iş olduğunu, aslında kaideleri üzere hilat, tayinat ve akçe verilmesi durumunda sadece sekiz dokuz yüz hilat verilmesi gerekeceğini, Necib Paşa'nın kendisinin *kaimmakâm* olduğunu ifade edip bu kadar masrafla işin içinden sıyrılmasının *hakîmâne* bir davranış olduğunu sözlerine eklemektedir. Bu masrafı da bölgedeki askerlere gönderilen altı aylık paranın iki aylığından yapmıştır. Dolayısıyla askerin iki aylık ödemesi sarkmış ve ciddi bir sıkıntı ortaya çıkmıştır. Tunus Valisi'nin gönderdiği dört yüz kese akçe, on bin kile buğday ve otuz bin kıyye zeytinyağı askere *hızır gibi yetişmiş* ve o zamana kadar idare edilmesini sağlamıştır. Râif Paşa, askerin bu eksik iki aylığının yanında, yukarıda bahsedilen iki şeyhin dışında diğer bölgelerin şeyhleri de geldikçe kaideleri üzere onlara da hilat giydirileceği ve para ödeneceği için, yüklü miktarda paraya ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Bu ödemelerin geri dönüşüne dair ifadeleri bölgedeki işleyişi açıklamaktadır. Her şeyh, yanına ordu denilen üçer dörder yüz adam verilerek bölgelerine gönderilecek ve onlar da devlete ait meblağı yerinden ve icap edenlerden toplayıp eyalet merkezine ulaştıracaktır. Usul böyle olsa da, bu çarkın döndürülmeye başlaması için biraz vakit gerekmektedir. Bu nedenle Râif Paşa, yanlarındaki paranın yeterli gelmeyeceğini söyleyerek bir buçuk ay zarfında dört bin kese akçeye daha ihtiyaç olacağını, paranın bulunamaması durumunda diğer devletler ve urban karşısında utanılacak bir duruma düşüleceğini bildirmekte ve bu paranın acilen gönderilmesini talep etmektedir[27].

Azmi Efendi ve Râif Paşa'nın mührünü taşıyan 20 Eylül tarihli belgelerden bir diğerinde; Trablus'ta iyi durumda olmayan birkaç küçük yerli gemiden başka gemi olmadığından bahisle, idari işlerlerin yürütülmesi için, iki brik ve beş altı gulete ihtiyaç olduğu ifade edilmekte ve bunların temini talep edilmektedir[28].

[27] BOA, **HAT 456/22505-D**, Lef 1, 27 Cemâziye'l-Evvel 1251 (20 Eylül 1835). Aynı belge '**HAT 456/22505-J**, Lef 2' katalog numarası altında da bulunmaktadır. Ayrıca askerlerin aylığı ve bölge ileri gelenlerine verilecek hilat ve tayinat için dört bin kese akçeye ihtiyaç olduğunu bildiren bir başka belge '**HAT 456/22505-C**, Lef 2, 27 Cemâziye'l-Evvel 1251 (20 Eylül 1835)' künyesi altında yer almaktadır.
[28] BOA, **HAT 456/22505-B**, Lef 2, 27 Cemâziye'l-Evvel 1251 (20 Eylül 1835).

Trablusgarb'da yeni bir düzen kurulduğuna ve buna karşı ilk dönemden itibaren bazı tepkilerin oluştuğuna dair önemli bir işaret de bölgedeki bazı etkin kişilerin ve devlet görevlilerinin İngiliz ve Fransız himayesine geçmeleridir. Bu kişilerden bahseden Râif Paşa, bölge naibinin, beytülmalin, liman reisinin, bunlarla birlikte diğer on beş kişinin, ayrıca Yusuf Paşa'nın ve diğer bazı kişilerin eşlerinden yedi hanımın Fransız ve İngiliz himayesine geçtiğini bildirmektedir. Bu kişilerden en çok, *şerîat-ı mutahharayı icrâya me'mûr* eyalet nâibinin böyle bir işe kalkışması rahatsızlık yaratmıştır. Bu nedenle vasıfları uygun bir kişinin bu vazife için merkezden gönderilmesi talep edilmektedir[29]. Bu talep olumlu karşılanmış ve eski Bosna Kadısı, o sıralarda Ahi Çelebi Nâibi olan Nazif Efendi'nin ehil ve Arapçaya vakıf olması dolayısıyla Trablusgarb'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Belgede o zamana kadar Trablus'a merkezden hâkim gönderilmeyip bölge halkından münasip olanlarının bu işi icra ettiği, ancak bölgenin *şimdiki usûl ve nizâmına göre* merkezden birinin gönderildiğine dikkat çekilmiştir. Trablusgarb Mollası unvanıyla gidecek nâibe, bir kazânın arpalık olarak verilmesi, orada rüsûmat alınmadığı için *refâh-ı hâl* ile idaresi için gereken aylığın da tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır[30].

Râif Paşa'nın yukarıda bahsi geçen suvari, gemi, akçe ve kadı/nâib taleplerinin olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır. Bu konuda görüş beyan eden ve yazarının ismine yer vermemekle birlikte Necib Paşa'nın kaleme aldığı anlaşılan bir belgede; kendisinin Trablusgarb'da olduğu sıralar ortaya çıkan masrafa göre elde bulunan akçenin çok az olduğunu ifade ederek, istenilen dört bin kese akçenin her halükarda gönderilmesi gerektiğini bildirmektedir. İstenilen gemilerle ilgili, kendisi bölgedeyken bütün konsoloslarla Trablus, Bingazi ve Derne dışındaki iskelelere gemi yanaştırılmamasıyla ilgili mukavele yapıldığını zikretmektedir. Bu gemiler abluka altına alınan yerlerde kullanılır ve bu üç bölgenin dışına gemi yanaştırılmazsa, bu iskelelerin gümrük ve zecriye (alkollü içki) vergilerinin ve diğer

[29] İstenilen naibin vasıfları şöyle ifade edilmektedir: " *…şerîat-ı muhammediyeyi kemâliyle icrâya muktedir ve hall-i müşkilât eder ve ilm-i Arabiye ile fıkhiyeyi eyü bilür sâhib-i iktidâr ve perhizkâr ve müstakîmü'l-etvâr bir efendinin bu tarafa nâib nasbının…"* Kaynak: BOA, **HAT 456/22505-A,** Lef 2, 27 Cemâziye'l-Evvel 1251 (20 Eylül 1835). Aynı belge farklı katalog numaralarında da yer almaktadır. Bunlar: "BOA, **HAT 456/22505-H**, Lef 2; **HAT 456/22505-J**, Lef 3 ve **HAT 827/37459-A**" şeklindedir.

[30] BOA, **HAT 465/22790**, t.y.

gelirlerinin yıllık on bin keseye ulaşacağını ifade ederek bahsedilen gemilerin fazlasıyla gönderilmesi gerektiğini söylemektedir. Bölgede süvariye duyulan şiddetli ihtiyaç dolayısıyla istenilen miktarın gönderilmesi gerektiği, ne kadar fazla gönderilirse de o kadar faydalı olacağı fikrini beyan etmektedir. Kadı talebiyle ilgili yukarıda bahsedildiği üzere rüsûmat almamak üzere bir kadının gönderilmesinin uygun olacağını bildirmektedir[31].

Trablusgarb Valisi Râif Paşa'nın ve Asakir-i Nizamiye Nazırı Azmi Efendi'nin bahsi geçen taleplerinin görüşüldüğü Meclis-i Şûrâ, Trablusgarb'ın yeni düzenine dair Osmanlı merkezi hükümetinin bakış açısına dair örnekler ortaya koymaktadır. Bu mecliste taleplerle ilgili Necib Paşa'nın yazılı görüşünün alındığı ifade edilmektedir. Bu, yukarıdaki belgenin Necib Paşa tarafından yazıldığını teyit etmektedir. Mecliste, Trablusgarb'daki dönüşümün bir yeniden fetih (*feth-i cedîd ve sânî*) olduğu ifade edilerek bu durumun Osmanlı Devletine, özellikle Avrupa'da prestij kazandırdığı vurgulanmıştır. Böyle bir hareketin başlangıçta bir takım külfetleri olsa da, ileride çeşitli faydalarının görüleceği düşünülmüştür. Eyalet gelirlerinin elde edilmesinin ancak kale dışındaki bölgelerin de kontrol altına alınmasıyla mümkün olduğu söylenmiştir. Böyle bir işin masraf ve külfetini hazinenin kaldıramayacağı mülahazasıyla, eyaletin yeniden İstanbul'da bulunan Ali Paşa'ya, ya da eyalete talip olan Tunus Valisi'ne verilmesi şıkları düşünülmüştür. Ancak zabtından kısa bir süre sonra, eyaletin yeniden *hey'et-i asliyesine ircâı Devlet-i Aliyyelerine züll ve nakîsa* sayılacağı için bu düşünce bir kenara bırakılmıştır. Ayrıca Namık Paşa da Cezayir'in Fransa'nın eline geçmesiyle İngiltere'nin, Trablus'a gözünü diktiğini ve devletin buraya elini uzatmaması durumunda arzusuna ulaşmasının yolunun açılacağını ifade etmiştir. Eyalet için yapılacak masraflar çok olsa da, ileride eyaletten fazlasıyla çıkarılmasının ümit edildiği belirtilerek, bölgenin imkân ölçüsünde kuvvetlendirilmesinin en doğrusu olduğu düşünülmüştür.

İstenilen bin nefer süvari için hassa süvarilerinden dört bölüğün gönderilmesi ve buna ilaveten bölgeden, özellikle Menşiye ahalisinden, subayları merkezden

[31] BOA, **HAT 827/37459**-B, t.y. Bir başka belgede Râif Paşa'nın akçe, süvari ve gemi talebinin bölgeyle ilgili etraflı malumatı olduğu için Necib Paşa'ya sorulduğu söylenmektedir. Kaynak: BOA, **HAT 456/22505-R**, t.y. Bu da önceki belgenin Necib Paşa tarafından yazıldığını göstermektedir.

gönderilmek üzere beş yüz nefer süvari toplanması kararlaştırılmıştır. Süvarilerin masrafları için en az bin kese ek ile birlikte talep edilen dört bin kese akçenin gönderilmesi gerekli görülmüştür. Mansûre hazinesinin beş bin keseyi bulan bu miktarı o sıralar karşılayamayacağı düşünülerek üç bin kesesi buradan alınıp kalan iki bin kesenin başka bir kaynaktan sağlanması kararı alınmıştır. Ayrıca nâib talebi konusu da şeyhülislama havale edilmiştir. Mecliste alınan kararlar bunlar olsa da padişahın onayı aynı şekilde gerçekleşmemiştir. Padişah, *mevsîm-i deryâ* geçtiği için dört bölük süvarinin bölgeye gönderilmesinin mümkün olmadığını ifade ederek, bu işin bahara ertelenmesini, bu durumda beş bin keselik bir masrafa gerek kalmaması nedeniyle istenilen dört bin kesenin mansûre hazinesinden karşılanmasını kararlaştırmıştır[32]. Eyaletten talep edilen gemi meselesi Asakir-i Bahriye Feriki Namık Paşa'ya sorulduğunda Paşa, eyalette bulunan gemilerin bir listesini göndermiş ve bölgede bulunan gemilerin sağlam olduğunu ayrıca deniz mevsiminin de geçmekte olduğunu ifade ederek bu işten vazgeçilmesini istemiştir. Paşanın bu isteği ve bölgeye gidecek dört bin kese akçenin özel bir korvet tahsis edilerek gönderilmesi uygun bulunmuştur[33].

Râif Paşa ve Azmi Efendi bir diğer yazılarında eyalette yeni bir düzeni oturtmak için güdülmesi gerektiğini düşündükleri politikaya dair bilgiler sunmaktadır. Ali Paşa'nın, asakir-i muntazama binbaşısı olan Arab Hasan Ağa'nın maiyetindeki bir kısım askere ek olarak yerli topçular temin edip önce gizlice asakir-i mansureyi basarak yok etmeyi, sonra da kendilerini ortadan kaldırarak kaleyi ele geçirmeyi planladığı ve onunla ittifak eden bazı grupların olduğu bilgisine ulaşmışlardır. Buna karşılık gerekli gördükleri yerlerde karakollar kurup gizlice toplar hazır etmişler, bu durumu haber alan Hasan Ağa da hareketinden vazgeçmiştir. Böyle bir eyleme kalkışan Hasan Ağa'nın *sûret-i hakîmâne* ile bölgeden uzaklaştırılması gerektiğini ifade ederek bunun için Hasan Ağa'ya, bir alay asker toplanacağı ve kendisinin bu alaya miralay tayin edilmek istendiği, tayin işlemi ve alay için gerekli malzemelerin

[32] BOA, **HAT 827/37459**, t.y. Trablusgarb'ın durumu ile ilgili konuşulan ihtimallerin bölgedeki İngiliz Konsolosu'na da ulaştığı görülmektedir. Konsolos, eyaletin yıllık 250 bin riyal vergi karşılında Tunus Beyi'ne bırakılacağı ya da Fransa'nın etkisiyle yeniden Ali Paşa'ya verileceğine dair iki raporun eline ulaştığını bildirmektedir. Kaynak: TNA, **FO 76/39**, Warrington'dan Lord Glenelg'e, 2 Aralık 1835.
[33] BOA, **HAT 453/22434**, t.y. ; **HAT 456/22505-P**, t.y.

temini için İstanbul'a gidip *isbât-ı vücûd* etmesi gerektiği söylenmiştir. Bu kişinin Ali Paşa taraftarı ve *sâî bi'l-fesâd* olduğu söylenerek, kesinlikle eyalette bulunmaması gerektiği, buna benzer başka kişiler varsa da bunların yabancı devlet himayesine girmeleri nedeniyle onlara bir süre için karışılamayacağı ifade edilmiştir. Râif Paşa ve Azmi Efendi bu belgede, eyaletin bütünüyle kontrol altına alınmasının asker ve en az iki bin güzide atlı ve bunun da ciddi masraf gerektirdiğini ifade etmektedirler. En önemlisi, eyaletin bu iki yöneticisi yerel güçlerle (kabileler ve urban ile) kesin bir silahlı mücadele gerektiği düşünmektedirler ve bunu şöyle dile getirmektedirler:

> *"... urbân ve kabâili te'lîf ve güler yüz irâesiyle insâf eder ve taht-ı raiyyete girer makūleler olmayup bunlar darb-ı şedîd ve tazyîk ve tehdîd ile kabûl-i raiyyet eyleyecekleri güzelce anlaşılarak âşikâr olduğu halde ne vecihle olur ise olsun kahr-ı satvet-i şâhâne bunlara bir kere irâe olunmadıkça emâna gelmeyecekleri ve gûyâ itaat sûretiyle gelmiş olan şeyhler dahî hudâ bilir hakîkî olmayub meyl-i fesâda ve Necîb Paşa hazretlerinden plan ve politika ile bir takım kuruş aldıkları gibi şimdi bu çâkerlerinizden dahî akçe isticlâbına mâil oldukları şüpheden müberrâ olub…"*

Burada ayrıca urban şeyhlerinin Ali Paşa'nın kalede kuşatıldığı dönemde bölgedeki vergileri toplayarak bunu kendilerine ait bir gelir addettikleri için şimdiki halde kendilerinin bir vergi ödemeleri gerekeceğini bildiklerinden *politikaya gelmeyecekleri* ifade edilmiştir. Benimsemiş oldukları bu gelirlerden vazgeçmek istemeyeceklerinin açık olduğunu belirtilerek bu nedenle muhakkak askeri güç (*kuvve-i kahr-i şâhâne*) gösterilmesi gerektiği düşüncelerini teyit etmektedirler[34].

Mehmed Râif Paşa, yalnızca kendi mührünü taşıya bir başka belgede; Trablusgarb Eyaleti'nin *aşâir ve kabâilden ibâret olarak tâğî makūlesinden* olduğunu ve bunların gerektiği gibi itaat altına alınması için yumuşaklıkla davranılmasında kusur edilmeyeceğini ifade etmektedir. Ancak *ber-muktezâ-yı halkiyet izhâr-ı habâsete cür'et eyledikleri hâlde* üzerlerine asker sevk etmek gerekecektir. Ayrıca maden bulunan bazı bölgelerin de aşiretlerin olduğu yerlerde bulunması nedeniyle buralara da asker gönderilmesi gerekirse bunlara bir başbuğ tayin edilmesi gerekmektedir. Eğer kendisi askerin başında giderse Trablus'ta bir kaymakam

[34] BOA, **HAT 456/22505-E**, Lef 3, 27 Cemâziye'l-Evvel 1251 (20 Eylül 1835).

bırakmak ve her konuda kendisine yardımcı olmak üzere birisinin tayinini talep etmektedir. Buna ilaveten işinde mâhir bir mühendise de ihtiyaç duyulmaktadır. Râif Paşa bu işler için Humbarahane lağımcı miralaylarından Osman Bey'in mirlivalık rütbesiyle kendisine yardımcı kılınmasını talep etmektedir. Onun talebi uygun bulunmuş, ancak Osman Bey zaten mühendis olduğu ve maharetli mühendisin azlığı nedeniyle ayrıca bir mühendis gönderilmesine gerek olmadığı ifade edilmiştir. Konu padişaha aksettiğinde Osman Bey mirlivalık rütbesiyle tayin edilmiş, uygun bir kişi bulunması halinde bir mühendisin gönderilmesiyle memurlara bir noksanlık gelmeyeceği ifade edilerek, ayrıca bir mühendisin de gönderilmesi kararı verilmiştir[35].

2.2 Karamanlılar, Borçları ve Gayrimenkulleri

Râif Paşa ve Azmi Efendi mühürlü bir diğer belge, Karamanlı Hânedânı'ndan eyalette kalanların durumuna dairdir. İstanbul'a gönderilen Ali Paşa'nın kardeşleri, Derne ve Bingazi'de mütesellim olarak ikamete devam etmektedir. Bunların bir seferde buradan alınmaları uygun olmayacağından, gerekli teminatlar verilerek bir süre daha yerlerinde bırakılmaları uygun görülmüştür. O sırada Trablus'ta ikamet eden Yusuf Paşa'nın, hayli ihtiyar olduğu ve gözleri de görmediği için herhangi bir olumsuz harekete girişemeyeceği düşünülerek, haline ve yaşına hürmeten yerinde bırakıldığı bildirilmiştir. Ali Paşa'nın Bingazi'de mütesellim olan kardeşi Osman Bey'in bir şekilde ele geçirilip yerine başka birinin mütesellim tayin edilmesi için gayret edileceği ifade edilmektedir. Zâviye'de bulunan kardeşi İbrahim Bey, Şeyh Guma'nın kefâletiyle Trablus'a gelmiştir. Belgede, Şeyh Guma'nın *cemî' urbân şeyhlerinin büyüğü ve mu'teber ve etrâflısı* olduğu ifade edilerek, kendisinden büyük fayda görüleceğinin zannedildiği bildirilmektedir. Bu nedenle onun kefâletiyle Trablus'ta bulunan İbrahim Bey'in İstanbul'a gönderilmesinden vazgeçildiği söylenmektedir. Ali Paşa'nın ailesi, çocukları ve hizmetçileri altmış iki kişiyi bulup Necib Paşa ile İstanbul'a gönderilmiştir. Ailenin dağınık bulunan diğer üyeleri ise daha sonra aranıp bulunacak ve bunların gayrimenkulleri de tespit edilecektir. Ancak aile, emlakinin bir kısmını borçlarına karşılık Fransızlara ve İngilizlere rehin

[35] BOA, **HAT 1110/44695**, t.y.

bırakmıştır[36]. İstanbul'a gönderilen bu altmış iki kişilik sürgün grubun ihtiyaçlarını karşılamak devlete düşmüş ve bunlara aylık on beş bin kuruş maaş bağlanmıştır[37].

Râif Paşa'nın, Bingazi ile ilgili planlarını gerçekleştiridiği, bölgedeki İngiliz Viskonsülü'nün 25 Ekim 1835 tarihili raporundan anlaşılmaktadır. Paşa'nın kardeşi Mustafa Bey, Bingazi'ye gönderilmiş ve 24 Ekim 1835'te görev yerine ulaşmıştır. Ayrıca Mustafa Bey'le birlikte bir miktar asker de hiçbir engelle ya da direnişle karşılaşmadan bölgeye ulaşmıştır. Viskonsül, bu şekilde bölgede müesses bir idarenin ve bu idarenin de kendini destekleyecek uygun miktarda gücünün bulunmasıyla işlerin yoluna gireceğini ümit etmektedir. Bir süredir bölgeye hâkim olan ve her sınıftan Avrupalının çeşitli şikâyetlerinin kaynağı olan düzensizlikler ve aşırılıklar sona erecektir[38].

Ali Paşa'nın kardeşi olan Osman Bey, Kaptan Paşa'ya hitaben gönderdiği bir belgede, Mehmet Râif Paşa'nın Ali Paşa'nın akrabalarını eyaletten çıkarma vazifesini ilan ettikten sonra İbrahim Bey'i hapsettiğini ve kendi kardeşini mütesellim atayarak yüklü miktarda askerle Bingazi üzerine gönderdiğini ifade etmekte ve viskonsülün verdiği bilgileri teyit etmektedir. Osman Bey, bu durum üzerine devlete olan hizmetlerini ve bağlılığını vurgulayarak İstanbul'a hicret etmeyi tercih ettiğini, bunun için beş yüz franka bir tüccar gemisi kiralayarak kendi maiyetiyle birlikte Malta'ya gelip burada İstanbul'a geçişi için irade beklediğini bildirmektedir. Ayrıca geminin ücretini ödemeye gücü olmadığını da ifade ederek bunun devletten inayet edilmesini talep etmektedir[39]. Osman Bey'in talebi kabul edilmiş ve gemi ücreti Hazîne-i Âmire'den karşılanmıştır[40]. Ayrıca Osman Bey'in gemi ücreti için rehin olarak Malta'da bıraktığı iki top tersaneye getirilip teslim edilene kadar gemi ücretinin tersane hazinesinde bekletilmesi kararlaştırılmıştır[41].

---

[36] BOA, **HAT 456/22505-A**, Lef 1, 27 Cemaziye'l-Evvel 1251 (20 Eylül 1835).
[37] Abdullah Erdem Taş, **a.g.t.** , s. 423.
[38] TNA, **FO 160/55**, T.Wood'dan H. Warrington'a, 25 Ekim 1835.
[39] BOA, **HAT 633/31285-B**, 20 Şevvâl 1251 (8 Şubat 1836). Osman Bey, mektubunun Arapça orjinalinde kendisinin Ali Paşa tarafından Derne ve Bingazi'ye "vali" olarak gönderildiğini ifade etmektedir. Kaynak: BOA, **HAT 633/31285-A**, 15 Şevvâl 1251 (3 Şubat 1836). Bu ifade mektubun işaret edilen tercümesinde "mütesellim" olarak karşılanmıştır.
[40] BOA, **HAT 633/31285**, t.y.
[41] BOA, **HAT 633/31285-C**, t.y.

Trablusgarb'ın eski valileri Yusuf Paşa ve Ali Paşa'nın yabancılara olan borçları meselesi yeni dönemde eyaletin en büyük sorunlarından birisi olmuştur. İstanbul'dan yüklü miktara ulaşan bu borçların muhasebesinin görülmesi, mümkün olan miktarının tenzili ve kalanının eyalet tarafından ödenmek üzere taksite bağlanması için çalışılması istenilmiştir. Râif Paşa ve Azmi Efendi bu borcun bir miktarının indirilmesinin, kalanının belirli bir mühlette eyalet halkı tarafından ödenecek taksitlere bağlanmasının mümkün olduğunu, ancak bu işin zaman gerektireceğini belirtmektedirler. Ayrıca asıl borç miktarı tespitinin bir politika gerektirdiğine, çünkü Frenklerin alıp verme işlerinde habbeyi kubbe yaptıklarına işaret etmektedirler[42]. Borçların hesaplanmasına başlandığında öncelikle İngiliz Konsolosu, devletinin Yusuf Paşa'dan seksen sekiz bin riyal, İngiliz tüccarlarının da iki yüz bin küsur riyal alacağı olduğunu göstermiştir. Öncelikli olarak devletinin alacağı olan seksen sekiz bin riyali talep etmiştir. İngiliz tüccarlarının alacağı olan miktarın bir kısmının tenzilinin mümkün olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Fransa Devleti'nin yirmi iki bin küsur riyal alacağı olduğu ifade edilerek, toplam yüz on bin küsur olan bu borcun devletçe karşılanmasının gerektiği bildirilmektedir. Bunların yanında Sardunya, Flemenk ve Napoli tüccarlarının da Yusuf Paşa ve Ali Paşa'dan yirmi bin sekiz yüz yetmiş beş riyal alacakları olduğunu konsolosları bildirmiştir.

Karamanlıların bahsedilen borçlarına rağmen, Ali Paşa'nın ailesiyle birlikte İstanbul'da bulunması nedeniyle bölgedeki gayrimenkullerinden elde edilen gelirlerin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Paşa'nın kale içindeki han, ev ve dükkânları; Menşiye ve Sahil'deki bahçeleri ortaya çıkarılmış, ancak kuşatma altında olduğu sırada bunları yabancılara rehin olarak verdiği, Menşiye'deki bahçeleri de Mehmed Bey'in yabancılara sattığı görülmüştür. Geriye kalan gayrimenkuller ve rehin altında olanlar kurtarılıp kiralandığında, yıllık dört bin iki yüz riyal, bunlar zamana yayılarak dört beş senede satıldığında da yüz elli bin riyal gelir elde edileceği ifade edilmiştir. Ancak bu gayrimenkuller paşanın akrabaları üzerinde dağınık halde olduğundan, satılıp parasının yabancılara olan borçlara karşılık verilmesinin padişah iradesine bağlı olduğuna işaret edilmiştir[43].

[42] BOA, **HAT 456/22505-H**, Lef 1, 27 Cemaziye'l-Evvel 1251 (20 Eylül 1835).
[43] BOA, **HAT 457/22553-C**, t.y.

2.3 Misurâtalı Osman Ağa ve Tâcûrâ'daki Hadiseler

İngiliz Konsolosu Warrington, 12 Ocak 1836 tarihli raporunda; Misurâtalı Osman Ağa'nın niyetlerinden bahsetmektedir. Ağa'nın büyük bir zenginliğe ve nüfuza sahip olduğunu belirten konsolos, onun eyaletteki Osmanlı "işgal"ini kabul etmediğini ve eyaletin idaresine hâkim olmayı arzu ettiğini bildirmektedir. Osman Ağa'nın kendisine bir adamıyla gönderdiği mektubu cevaplamayı reddetmiştir. Eyaletin gelecek hâkimi ile ilgili doğrudan ya da dolaylı bir yorum yapamayacağını söylemiştir. Mektupta Osman Ağa, eyaletin bütün borçlarını hemen ödeyebileceğini belirtmişse de konsolos, mevcut durumda ancak paşadan gelecek ödemeleri kabul edebileceğini, paşanın rızası haricinde başka müzakerelere girişemeyeceğini bildirmiştir[44].

Râif Paşa ve Azmi Efendi'nin 26 Ocak 1836 tarihini taşıyan bir yazısı bölge kabileleri ile kurulmaya çalışılan olumlu ilişkilerde beklenilen sonuçların alınamadığından ve askeri güç kullanılmasının gerektiğinden bahsetmektedir. Urban şeyhlerine, *dâire-i itaate girerler hülyâlarına binâen* hilatler giydirilmiş, külliyetli akçeler verilmiş ve adalet buyrulduları çıkarılarak ellerine verilmiştir. Yanlarına kaidler tayin edilerek bölgelerine gönderilen bu şeyhlerden Mahmûdî Kabilesi Şeyhi Guma bin Halife, bölgesine ulaştıktan yirmi üç gün sonra iki yüz on sekiz baş koyun ve keçi, on yedi sığır ve dört deveyi hediye olarak göndermiştir. Diğer kabilelerden de bu şekilde dostluk işaretleri beklenirken Misurâtalı Osman Ağa, Garyan Şeyhi Muhammed Seyyid ve Terhûne Şeyhi Hacı Ahmed Merîz ile ittifak etmiş, itaat altına giren şeyhlerin bazılarını korkutarak, bazılarının da mallarını yağma ettirerek yanlarına çekme ve itaatten çıkarma çabalarına girişmiştir. Bunların yanında Menşiye ve Sahil halkını da Trablus'taki Osmanlı idarecilerinin padişahın gazabına uğrayıp bir çeşit sürgüne gönderilmiş kimseler oldukları, yiyecek paraları kalmadığı ve kısa zamanda kaçacakları gibi sözlerle tahrik etmeye gayret etmektedir. Bunların sözle itaat edecek kişiler olmadığını ifade eden Râif Paşa ve Azmi Efendi gerekli olanın *mutlaka kuvve-i kâhire-i şâhâne* olduğunu bildirmektedirler. Bunun için külliyetli atlı, bir alay asker, dört adet brik ve on adet gulete şiddetli ihtiyaç olduğunu

[44] TNA, **FO 76/38**, Warrington'dan Lord Glenelg'e, 12 Ocak 1836.

bildirmekte ve bunların mühimmatları ve diğer masrafları da *Devlet-i Aliyye'den inâyet* olunmadıkça hiçbir iş görülemeyeceğine dikkat çekmektedirler[45].

Râif Paşa ve Azmi Efendi'nin yazışmalarından bir süredir isyan halinde olan ve yakın zamanda Mısır tarafına kaçmış bulunan ve 'Veled Bey' adıyla bilinen Karamanlı Âilesi'nden Muhammed Bey'in Tâcûrâ'da oturan annesinin, Mısır'da bulunan oğlunun buradan yüklü miktarda askerle gelmekte olduğu dedikodularını yaydığını öğreniyoruz. Yazdığı mektuplarla halkı tahrik eden bu kadının yerinden alınması için de yukarıda bahsi geçen süvari askere ihtiyaç olduğu bildirilmektedir[46]. Muhammed Bey'in annesinin ve kız kardeşlerinin Tâcûrâ'da bulunmalarını sakıncalı bulan Râif Paşa, Trablus'a gelmeleri için onlara haber göndermiştir. Ancak onlar gelmeğe razı olmadıkları gibi, Tâcûrâlılar da onları bırakmama kararı almıştır. Bu şekilde emrine isyan ettikleri için zaten askeri tedbirler konusunda istekli olan vali üzerlerine asker sevki kararı almıştır. Bir miktar nizamiye askeri ile Menşiye ve Sahil ahalisinden bazıları Miralay Dursun Bey komutasından bölgeye gönderilmiştir. 23 Ocak 1836'da Tâcûrâ'ya giren askerler bir gün şiddetli çatışmalar ve büyük kayıplardan sonra şehri itaat altına almıştır. Ancak Muhammed Bey'in ailesi Misurâta'ya kaçmayı başardığı için ele geçirilememiştir[47].

Paşa'nın Tâcûrâ üzerine gönderdiği kuvvet, Konsolos Warrington'un raporuna göre 2000 nizamiye askeri, Menşiye ve Sahil'den de 1500'er kişi ve 5 hafif koşulu topçudan oluşmaktadır. Tâcûrâ'ya ulaşan bu kuvvet 6000 riyallik bir meblağın ve Muhammed Bey'in annesinin teslim edilmesini istemiştir. Parayı ödemeyi kabul eden Tâcûrâ ahalisi Muhammed Bey'in annesini teslim etmeyi reddetmiş ve onu Misurâta'ya göndermiştir. Tâcûrâ'ya gidip buradaki muharebede ölenleri gören konsolos, Türk askerlerinin 50 ölü, 100 yaralı, Menşiye ve Sahil'den gelenlerin 50 ölü ve yaralı, Tâcûrâlıların ise 80 ölü verdikleri tahmininde bulunmaktadır. Tâcûrâ'nın üçte birinin ele geçirildiğini ve yolların Menşiye'den gelen yağmacılarla

---

[45] BOA, **HAT 453/22424-B**, 7 Şevvâl 1251 (26 Ocak 1836); Aynı evrak, "**HAT 453/22424-E**" künyesi altında da yer almaktadır.
[46] BOA, **HAT 457/22553-C**, t.y.
[47] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 128. Tacura Muharebesi'nde yaralanan askerler bir süre Trablusgarb'da bakıldıktan sonra -ileride eyalete gelecek olan- Tâhir Paşa tarafından artık işe yaramayacakları düşüncesiyle emekli edilmek üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir. Bu askerler Seretıbbâ'nın muayenesinden sonra yaralarının durumuna göre maaşları bağlanarak emekli edilmiştir. Kaynak: BOA, **HAT 1305/50915-A**, t.y.

dolduğunu bildirmektedir. Muharebe neticesinde girişilen müzakerelerde Tâcûrâlılar 7000 riyal ödemeyi ve iyi niyetlerini temin için rehineler vermeyi kabul etmiştir. Konsolos, Osmanlıların buradaki davranışlarını "iğrenç" (obnoxious) olarak nitelemekten çekinmemekte ve elde edilen sonucun kayıpları karşılamadığını söylemektedir. Bu şekilde davranmaya devam ederlerse, eyaletin kısa süre içinde harabeye döneceğini ve İngiliz tebaasının alacaklarının ödenmesinin mümkün olmayacağını bildirmektedir. Eyalette izlenen politikanın, ahalinin aileye ve mülke bağlı olduğu bahçelik yerlerde başarılı olabileceğini ancak bedevilerin durumunun tamamen farklı olduğunu ifade etmektedir. Bedeviler için geri çekilme güvenli bir adımdır ve onların arkasına düşmek pratik olarak imkânsızdır[48].

Râif Paşa, 9 Şubat 1836 tarihli yazısında Tâcûrâ'da yaşanan muharebenin kâtip eksikliği nedeniyle gereği gibi rapor edilemediğini, bununla birlikte Miralay Dursun Bey'in seraskere verdiği raporda yazdıklarının görüldüğünü ve hepsinin doğru olduğunu bildirmektedir. Bu yazısında dört aydır maaş ödenemeyen askerlerin yine de her ay maaşını alıyor gibi hizmetten geri durmadıklarından bahisle, Tâcûrâ'daki muharebeden sonra Dursun Bey'e yakın bölgelerin itaat altını alınması vazifesinin verildiğini ifade etmektedir. Râif Paşa, gerek kuvvet kullanarak gerek gözdağı verilerek itaat altına alınan yerler arttıkça ve buralardan gelirler elde edildikçe askerin de maaşının verilmekte olduğu söylemektedir. Bu şekilde şiddetli bir zaruret yaşanmasının kısmen önüne geçilmiştir. Ancak eyalette gereği gibi hâkimiyet kurulabilmesi için talep edilen bir alay süvari ve bir alay piyadenin gönderilmesi beklenmektedir. Râif Paşa, bu şekilde bir iki ay içinde eyalete hâkim olunabileceğini yazmaktadır[49].

Konsolos Warrington, 20 Şubat 1836 tarihli raporunda, Tâcûrâ'da yaşanan muharebeden sonra halkın neredeyse tamamının evlerini ve bahçelerini terkederek dağlara kaçtığını bildirmektedir. Onlarla yapılan anlaşmaya göre alınacak olan 7000

[48] TNA, **FO 76/44 ve FO 195/129**, Warrington'dan Lord Glenelg'e, 3 Şubat 1836.
[49] BOA, **HAT 455/22471**, 21 Şevvâl 1251 (9 Şubat 1836). Trablusgarb'da asker barındırmanın zorluğuna dair ilginç bir örnek buradaki tımarlı süvari alayı için yağmurluk, kışlık elbise ve çizme talebinde görülmektedir. Tımarlı süvarilerin bu ihtiyaçlarını kendi tımar gelirlerinden karşılamaları gerekse de yazıda bu alayın önce İşkodra'da sonra Selanik'te bulunup oradan Trablusgarb'a geldikleri için üç seneye yakın bir zamandır kendi memleketlerine dönüp elbise tedarik edemediklerinden bahsedilmektedir. Bu askerin *çırlak çıplak* kaldıkları oraya giden memurlar tarafından da görüldüğü için yağmurlukla birlikte birer kat kışlık elbise ve çizmelerinin ihsanen verilmesi talep edilmektedir. Kaynak: BOA, **HAT 455/22470**, t.y.

riyal yerine sadece 1500 riyal tahsil edilebilmiştir. Ayrıca eyalet valisi batı tarafına bir ordu göndermek üzereyken Şeyh Guma'dan gelen tehditkâr bir mektup nedeniyle bunu iptal etmiştir. Eyaletteki yeni idareye karşı ittifak eden kabile şeyhleri, Tâcûrâ konusunda Osmanlılara yardım eden Menşiye ve Sahil ile de çatışmaya girmiştir. Trablusgarb'ın padişaha yıllık 100 bin riyallik bir haraç vermeye hazır olduğunu düşünen konsolos, eyaletteki muhalefetin arzusunun Karamanlı Hânedânı'ndan birisinin hükümran olması olduğunu ifade etmektedir. Mevcut durumda takip edilen politikanın herkes için en yıkıcısı olduğunu düşünmektedir[50].

2.4 Maddi Zorluklar

Râif Paşa döneminde eyaletin nizama alınması için sık sık akçe, asker, erzak ve mühimmat gibi ihtiyaçlar İstanbul'dan talep edilmeye devam edilmiştir. Paşa'nın yine Azmi Efendi ile birlikte kaleme aldığı 26 Ocak 1836 tarihli bir belgede; Trablus'ta kışı geçirmekte olan askerlerin günlük tayinatlarının tükendiği bildirilmektedir. Yabancılardan yüksek fiyatlarla erzak alınarak o zamana kadar idare edildiği, ancak kış mevsiminde erzak ve zahire bulunmasının imkânsız hale geldiği belirtilerek altı aylık zahirenin acilen İstanbul'dan gönderilmesi istenmektedir. Kış dolayısıyla erzak ve zahire gönderilmesinden vazgeçilmesi halinde askerin büyük bir zarurete duçar olacağı ifade edilmektedir. Paşa'nın ifadeleriyle; elde olan para bitmiş, mevcut eşyalar satılarak bunun parasıyla bir süre idare edilmiştir. Ancak elde ne para ne de satılacak eşya kalmıştır. Ayrıca yabancı tüccarlar kendilerine olan borçları talep için her gün tacizlerde bulunmakta ve tahammül edilmesi güç sözler sarf etmektedirler. Eyalette bu duruma sabretmeye çalışmakta ve *inâyet-i rabbânînin* ne taraftan ortaya çıkacağını yeis içinde beklemektedirler[51].

Beklenen bu inayet Tunus'tan gelmiştir. Tunus Beylerbeyi Mustafa Paşa, 1 Şubat 1836 tarihli yazısında, daha önce Trablus'a on bin kile buğday, otuz bin kıyye zeytinyağı ve iki yüz bin kuruşun iane olarak gönderildiğinden bahsetmektedir. Bu yardımların yanında bu sefer Mehmed Râif Paşa'nın talep ettiği üç bin beş yüz yirmi kile buğdayın, dört bin sekiz yüz İstanbul kilesi arpanın ve üç yüz kantar peksimetin,

[50] TNA, **FO 76/44 ve FO 195/129**, Warrington'dan Lord Glenelg'e, 20 Şubat 1836.
[51] BOA, **HAT 453/22424-C**, Lef 2, 7 Şevvâl 1251 (26 Ocak 1836). Aynı belge 'BOA, **HAT 453/22424-D**' künyesi altında da bulunmaktadır.

yine iane olarak ücretlerini kendisinin ödediği üç tüccar gemisiyle gönderildiğini ifade etmektedir. Trablus'taki asakir-i mansûre aylıklarının verilememesi ve kış mevsimi dolayısıyla İstanbul'dan istenen nakdin henüz ulaşmaması nedeniyle yine kendisinden talep edilen altı yüz bin kuruştan güç yetirebildiği üç yüz bin kuruşun ve üç bin iki yüz adet Tunus fesinin de iane olarak gönderildiğini bildirmektedir. Mustafa Paşa bu yardımlaşmaların gerekliliğini, *cümlemiz bir efendi kulu olub ve hemcivâriyet sebebi her umûr ve husûsât-ı vâkıamızda birbirlerimize imdâd ve iâne ve mevcûdiyeti olmuş olsa mâl ve cânım uğur-ı hazret-i pâdişâhîye fedâ kılınmış olduğu* şeklinde ifade etmektedir[52].

Bahar aylarına ulaşıldığında eyalete İstanbul'dan da yardımların geldiği görülmektedir. Trablusgarb'daki askerlerin aylıklarının ve tayinat ücretlerinin karşılanması için Mansûre Hazinesi'nden üç bin kese akçe tahsis edilmiştir. Bu paranın gönderilmek istendiği ilk vakit kış mevsimi olduğu için önce sigortalanıp kiralık bir tüccar gemisiyle gönderilmesi düşünülmüş ve bu konuda bir Fransız tüccarla müzakereler yapılmıştır. Ancak Mart ayının yaklaşması ve tersanede çok geminin bulunması göz önüne alınarak donanmadan bir geminin hazırlanması ve Mart'a doğru yola çıkarılmasının daha uygun olacağı kararı verilmiştir. Bu karar padişaha bildirildiğinde bu paranın Râif Paşa'ya bir an önce gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Kışın şiddetli günlerinin geride kaldığına, görüşülen Fransızın gemisinin gulet olduğuna ve Tersane'de de *Feth-i Bülend* adlı *bî-nazîr* bir guletin bulunduğuna dikkat çekilerek Mart'a kadar beklenmesi yerine ya bahsedilen Fransız gemisiyle ya da *Feth-i Bülend* ile bu paranın gönderilmesi emredilmiştir. Bununla birlikte *Feth-i Bülend* ile gönderilmesinin *daha şanlu ve yakışıklu* olacağı da eklenmiştir[53]. Daha şanlı ve yakışıklı olan seçeneğin tercih edildiği Râif Paşa'nın 6 Nisan 1836 tarihli yazında görülmektedir. Asker maaşları ve diğer işler için harcanmak üzere üç bin kese akçe getiren, Alay Emini Nuri Bey'in eşlik ettiği *Feth-i Bülend*, 25 Mart 1836'da Trablus'a ulaşmıştır. Bu paradan askerlerin geçmiş olan iki aylık maaşları ödenmiştir[54]. Bu paranın dışında Galos ve Kıbrıs'tan temin edilen

[52] BOA, **HAT 454/22443-A**, Lef 2, 13 Şevvâl 1251 (1 Şubat 1836). Aynı konunun yer aldığı farklı bir belgenin künyesi 'BOA, **HAT 455/22480**, Lef 2, 13 Şevvâl 1251 (1 Şubat 1836)'dır.
[53] BOA, **HAT 320/18792**, t.y.
[54] BOA, **HAT 283/16906**, 19 Zi'l-Hicce 1251 (6 Nisan 1836).

zahirenin ve İstanbul'dan temin edilen erzakın da bölgeye gönderildiği anlaşılmaktadır[55].

Kış aylarında ciddi mahrumiyet yaşayan Râif Paşa'nın, baharı fırsat bilerek eyaleti güçlendirmeye çalıştığı görülmektedir. 28 Nisan 1836 tarihli yazısında gönderilen üç bin kese akçenin yetersizliğini bildirmektedir. Bu paranın iki bin iki yüz kesesi; askerlerin geçmiş maaşlarına, Tunus Valisi aracılığıyla Tunus'tan ve bir kısmı da Trablusgarb'dan alınan yüzden fazla atın ücretine, Trablus Kalesi'nin acilen tamir gerektiren kısımlarının tamirine, yerli topçuların talimi için diktirilen elbiselere ve Tâcûrâ ve Zâviye tarafına gönderilen orduya harcanmıştır. Elde kalan sekiz yüz kesenin de bir iki ay dahi idare etmeyeceği açıktır. Durumu bu şekilde ifade eden Râif Paşa, daha önce talep ettiği iki tabur piyade ve bin nefer süvarinin, bunun yanında gerekli top, cephane vesairenin ve en az dört beş bin kese akçenin daha bir an önce gönderilmesini istemektedir. Bu talepleri yerine geldiğinde denizden ve karadan kalabalık ordular çıkararak eyaleti kontrol altına almasının mümkün olacağını bildirmektedir[56].

Râif Paşa, 28 Nisan 1836 tarihli bir diğer yazısında; deniz kıyısındaki Misurâta'nın, bölgenin ağası olan Osman'ın kontrolünde olduğundan bahsetmektedir. Vali tarafından bir memur bulunmayan böyle yerlere konsolosların vekil göndermemesi gerektiği halde İngiliz Konsolosu'nun Misurâta'ya vekil gönderip bandırasını açtığı ve tüccar gemilerinin buraya gelerek çeşitli mallar, barut ve kurşun getirerek sattığı ve zeytinyağı ve bazı mallar yükleyerek gittikleri haberini almıştır. İngiliz Konsolosu'nu çağırarak durumu sorduğunda, konsolos bandıra açılmasından vazgeçileceğini ancak tüccar gemilerini engellemeye memur olmadığını ifade etmiştir. Râif Paşa bu yazısında, eyaletteki iskelelerde mevcut kontrol durumunu bildirmektedir. Eyalette Derne, Bingazi ve Trablus dışında iskele yokken Misurâta, Msallâte, Zlîtan ve Sahil taraflarında Osman Ağa ve Sirte körfezinde Fizan Şeyhi Abdülcelil iskeleler kurmuştur. Eyalete giren çıkan mallar hükümetin kontrolünde olan iskeleler yerine buralardan girip çıkmakta ve bu durum onları günbegün kuvvetlendirirken eyaletin gümrük gelirlerini azaltmaktadır. Vali bu

[55] BOA, **HAT 453/22424**, Lef 2, t.y.
[56] BOA, **HAT 852/38174**, 11 Muharrem 1252 (28 Nisan 1836).

konuda Fransa ve İngiltere elçileriyle görüşülüp Derne, Bingazi ve Trablus dışında ihdas edilen bu iskelelere abluka konulmasını talep etmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için de talep ettiği iki tabur piyade ile bin süvari ve mühimmata ihtiyacı olduğunu bildirmektedir. Ayrıca altı ay önce talep ettiği ve eline ulaşan paranın biriken borçlara harcandığını, ordu masrafları için gereken dört-beş bin kese akçenin gönderilmesi talebini de hatırlatmaktadır[57].

Paşa'nın asker talebine olumlu cevap verildiği, İstanbul'dan ve Selanik'ten Trablusgarb'a asker gönderilmesi kararı alındığı ve bunların sevk mevsimi olması dolayısıyla gemiler kiralandığı görülmektedir. Daha önce bölgeye giden askerlerle birlikte gerekli top ve mühimmat fazlasıyla verilmiş olduğundan bu sefer askerle beraber üç yüz varil barut ve üç sandık fişek gönderilmesi kararlaştırılmıştır[58].

2.5 Azmi Efendi'den Şikâyet

Râif Paşa, 28 Şubat 1836 tarihli yazısında İstanbul'a giden birçok evrakta birlikte imzasının bulunduğu Azmi Efendi'den ciddi şikâyetlerde bulunmaktadır. Azmi Efendi'nin bölgedeki konsolosların konaklarına, onların da Azmi Efendi'nin konağına gelip gitmekte olduğunu bildirmektedir. Azmi Efendi'nin özellikle İngiliz Konsolosu ve *hâin-i dîn ü devlet ve hâin-i veliyyünnimet* olarak tavsif ettiği İngiliz himayesinde bulunan Beytülmal Hacı Mehmed ile gece gündüz beraber olduğunu ve Hacı Mehmed'e Trablus'u kendisine tevcih ettireceği vaadinde bulunup ondan dört yüz kese akçe istediğini ifade etmektedir. Bahsi geçen kişilerin bu şekilde bir iş karıştırdıklarını söyleyen Râif Paşa, bu konudaki delillerini sıralamaktadır. Hacı Mehmed, bölgenin Arap şeyhlerine şal, gümüşlü eğer, para, at gibi değerli hediyeler dağıtmaya başlamıştır. Verdiği şeylerin çoğunu Yusuf Paşa'nın Zehra isimli Arap cariyesinden almaktadır. Bu cariyenin birçok mücevhere sahip olduğunu ifade ile örnek olarak beş sene evvel yabancılardan altı bin riyale aldığı mücevherli bir çift nalını göstermektedir. Hacı Mehmed'le birlik olan bu cariye için de İngiliz himayesi (patente) alınmıştır. Râif Paşa mücevherlerini, altınlarını ve parasını yabancılara ve sağa sola kaçıran bu cariyeyi ve Hacı Mehmed'i yakalayıp İstanbul'a göndermeyi planlamışsa da himaye altında olmalarını bahane eden Azmi Efendi'nin onu bu

[57] BOA, **HAT 852/38172**, 11 Muharrem 1252 (28 Nisan 1836).
[58] BOA, **HAT 453/22420**, t.y.

fikirden caydırdığını bildirmektedir. Vali, Azmi Efendi'nin bu hareketinin kendi çıkarı için olduğunu daha sonra anladığını ifade etmektedir. Ayrıca Hacı Mehmed'in, Mehmed Bey'in Trablus Kalesi'ni kuşatması sırasında Malta'dan top, humbara ve barut getirdiğini, Sahil ve Menşiye Araplarını da kendisine yaklaştırıp kale ele geçirildiğinde Mehmed Bey'i, Yusuf Paşa'yı ve Ali Paşa'yı öldürerek Trablus'u kendi eline geçirmek arzusunda olduğunu ve bu konuda Zehra ile de ittifak ettiğini bildirmektedir. Râif Paşa, bu *hâinler* için gerekenin yapılmasını talep etmektedir[59].

3 Tâhir Paşa'nın Faaliyetleri

3.1 Eyalete Gönderilişi

Necib ve Râif paşalar Trablus'ta hâkimiyeti kurmuş ve sağlamlaştırmış olsalar da, 1835 yılı sonlarında Batı Trablus, Cebel ve Cefara havalisi Guma'nın, Terhûne havalisi Şeyh Ahmed'in, Misurâta havalisi Osman Edğam'ın, Sirte ile Fizan arasındaki geniş saha (Yusuf Paşa'nın son zamanlarından beri) Abdülcelil'in, Bingazi havalisi ise Karamanlı Âilesi'nin kontrolünde bulunmaktaydı[60]. Bunlardan bir kısmının merkezi idareye karşı doğrudan tavır aldıkları Râif Paşa'nın yukarıdaki yazışmalarında yer almıştı.

Eyalette kabile reislerinin kontrol altına alınması ve Karamanlı Âilesi'nin tasfiye edilmesi konusunda beklenen başarı sağlanamayınca merkezi hükümet, yeni çözümler aramaya başlamıştır. Râif Paşa'nın, kabilelere hediyeler dağıtma türünden taltif ile başarı sağlanamadığı ve askeri güç kullanmanın zorunlu olduğuna dair sözleri dikkate alınmış olacak ki Kaptan-ı Derya Tâhir Paşa, 6 Mayıs 1836 (19 Muharrem 1252) tarihli fermanla Trablusgarb'a görevlendirilmiştir. Fermanda Râif Paşa'nın Bingazi ve bazı yerlerin asayişini sağladığı ancak geniş bir bölge olan eyaletin layıkıyla emniyet altına alınamadığından bahisle Tâhir Paşa'dan maiyetine

[59] BOA, **HAT 456/22488-B**, 11 Zi'l-Ka'de 1251 (28 Şubat 1836).

[60] Abdurrahman Çaycı, **a.g.e.** , s. 11-12. Misurâta'da ciddi bir sosyo-polilik güce sahip olan Osman Ağa el-Edğam, bölgenin tanınmış ve başarılı tüccarlarındandır. 1832-1835 arasında eyalette süren iç karışıklık sırasında Trablus bölgesinin neredeyse bütün ticareti onun elinden geçmiştir. Trablus'un muhasara altına alınmasından sonra Afrika'dan ve eyalet içinden yapılan ticaret Misurâta'ya yönelmiş, bu da Osman Ağa'ya zenginliğini artırmak için büyük fırsat vermiştir. Misurâta'da tam bir Osmanlı hâkimiyeti kurulması, onun için hem liderlik pozisyonunun sonu hem de ekonomik menfaatlerinin ciddi anlamda tehdit altına girmesi demekti. Bkz. Abdallah Ali Ibrahim, **a.g.t.** , s. 84.

verilen nizamiye askerleri ve gemilerle itaat altında olanları taltif, olmayanları tedip ederek eyaletin hüsn-i nizamına gayret etmesi istenmektedir[61].

Vilayet salnamelerinde Tâhir Paşa'nın ismi valiler listesinde yer almakta, Tophane Müşirliği unvanı eklenerek atandığı söylenmekte ve atanış tarihi olarak 24 Nisan 1836 (7 Muharrem 1252) gösterilmektedir[62]. Ancak Tâhir Paşa, bu tarihte vali unvanıyla değil Trablus Seraskeri olarak atanmış, gerekli mühimmat ve erzak yüklü iki gemi ve emrindeki çok miktarda nizamiye askeri ile 22 Haziran 1836'da Trablus'a ulaşmıştır[63].

3.2 Misurâta ve Terhûne Seferi

Tâhir Paşa, Trablus'a ulaştıktan kısa bir süre sonra bölgenin ileri gelen kabile şeyhlerine mektuplar göndererek gelip itaat etmelerini aksi takdirde savaşa hazır olmalarını bildirmiştir. Paşa'nın şedit üslubu, bölgede Osmanlı görevlileri ile yerel güçler arasında kurulamamış olan güvenin tesisini daha da zorlaştırmıştır. Kimseden beklediği cevabı alamayınca, yanındaki askerlere ek olarak Menşiye, Sahil ve Verşuffâne (Rişfâne) ahalilerinden topladığı iki bin askerle Misurâta üzerine hareket etme kararı almıştır[64]. Tâhir Paşa, bu kararını 6 Haziran tarihinde yabancı devlet konsoloslarına bildirmiştir. Misurâta üzerine yürümek niyetinde olduğunu ifadeyle konsoloslardan bölgedeki tebaalarını ve korumaları altında olan kişileri muhtemel karışıklıklardan etkilenmemeleri için çekmelerini istemiştir[65].

Trablus'taki İngiliz ve Toskana konsolosları, 6 Temmuz 1836'da Tâhir Paşa'ya gönderdikleri mektuplarında, karadan ve denizden asker göndererek Misurâta'yı itaat altına alma niyetinde olduğunu duyduklarını haber vermektedirler. Konsoloslar, bölgedeki tebaalarından bazı kişilerin ve bir kayığın getirilmesi için *Santo Tereza* adlı bir İngiliz gemisinin taraflarından kiralanıp gönderildiğini bildirmekte ve bu gemiye donanma tarafından yardım edilmesini talep etmektedirler. Tâhir Paşa onlara

---

[61] Aziz Samih İlter, **a.g.e.** , s. 245.
[62] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1286, Def'a 1, s. 31; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1287, Def'a 2, s. 33; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1302, Def'a 11, s. 65.
[63] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 129. Belgelerde de Trablus'un *hüsn-i nizâm ve intizâmına bakmak üzere* kaptan paşanın, donanmadan gemiler ve uygun miktarda askerle Trablus'a memur kılındığı ifade edilmektedir. Kaynak: BOA, **HAT 456/22488**, t.y. Bu belgede ayrıca Azmi Efendi'nin değiştirilmesi gerekirse yerine atanmak üzere bir memurun kaptan paşa ile gönderilmesinin uygun olacağından söz edilmektedir.
[64] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 129.
[65] BOA, **HAT 1336/52146-A**, t.y.

verdiği cevabında, tebaalarını alıp dönmek üzere gönderilen bu geminin donanma tarafından taarruza uğramaması için emir verdiğini, ancak geminin donanmadan gelecek işaretlere dikkat ve itaat etmesi için kaptanına tembihte bulunulmasını, donanmadan top atılmasına sebep olacak hareketlerden uzak durulması gerektiğini bildirmektedir[66].

Tâhir Paşa, harekâtının detayları netleştikçe bölgedeki konsoloslara durumu aktarmaya devam etmiştir. Misurâta ve çevresini denizden ablukaya almaya karar vermiş ve bunu 25 Temmuz'da konsoloslara ilan etmiştir. Trablus'taki bütün dost devletlerin konsoloslarına hitaben yazdığı beyannamede onlardan savaş gemilerinin ve himâyelerinde bulunan tüccar gemilerinin bu bölgelere yaklaşmamaları konusunda uyarılmasını istemiştir[67]. Trablus'taki İngiltere Konsolosu Warrington, Mehmed Râif Paşa'ya bu konudaki protestosunu bildirmiştir. Tâhir Paşa'nın İngiliz tüccar gemilerinden birisini durdurması, gidip gelmelerine ya da ticaretlerine mani olması durumunda devleti nezdinde cevap verilmesi için teşebbüste bulunacağını ifade etmiştir. Bölgeyi nizam altına alma konusunda hakları olduğunu ancak limanları bu şekilde abluka altına alamayacaklarını yazmıştır[68]. Warrington'un Tâhir Paşa'ya gönderdiği diğer yazışmalar, protestosundan vazgeçip ablukayı kabul ettiğini göstermektedir. Konsolos, dost devletlere kendi tüccar ve tebaalarına haber vermek üzere belirli bir süre tanınarak ilan edilen bu ablukanın, maslahat gereği olarak konulduğunu bildiğini, protestosunu geri aldığını ve devletinin meşru olan bu uygulamayı kabul edeceğini bildirmektedir[69].

25 Temmuz 1836 tarihli bir belgede Tâhir Paşa'nın, 9 Temmuz Cumartesi günü denizden Misurâta'ya ulaştığı ve ulaşır ulaşmaz karaya asker çıkardığı bildirilmektedir. Tâhir Paşa kendisi de askerleriyle birlikte Osman Ağa'nın üzerine saldırmış ve uzun muharebelerden sonra birkaç yüz Arap askeri öldürülmüştür. Misurâta yakınlarında ordusunu ikamet ettiren Tâhir Paşa'ya yardım için, Mirliva Hüseyin Paşa komutasında süvari askerler ve mühimmat hazırlanmış ve 22 Temmuz'da yola çıkmıştır[70]. Tâhir Paşa'nın kuvvetleriyle karşılaşan Osman Ağa, 27

[66] BOA, **HAT 1336/52146**, t.y.
[67] BOA, **HAT 1337/52151-A**, t.y.
[68] BOA, **HAT 1336/52138-A**, t.y.
[69] BOA, **HAT 1337/52191**, t.y. ; BOA, **HAT 1333/52002**, t.y.
[70] BOA, **HAT 283/16907**, 9 Rabi'u'l-Âhir 1252 (24 Temmuz 1836).

Temmuz 1836'da Warrington'a bir mektup yazarak onun aracılığını talep etmiştir. Durumu valiye haber veren konsolos, Tâhir Paşa'nın rızası dışında bir adım atmayacağını bildirmiş ve Osman Ağa ile birlikte iki önemli kabile liderinin, seferin bütün masraflarını ve yabancılara olan borçları ödemeyi teklif ettiklerini haber vermiştir.

Osman Ağa, konsolosa gönderdiği mektupta Kaptan Paşa'nın donanmasıyla Misurâta'ya geldiğini, kendisinden adalet talebiyle yanına gittiklerini, sefer masraflarını ve arzu edeceği diğer şeyleri ödemeye hazır olduklarını ifade ettiklerini söylemektedir. Ancak Kaptan Paşa, sanki sadece savaşmak için gelmiş gibi, onları dinlememiştir. Osman Ağa, bu kuvvetle savaşma konusunda korkuları olmadığını, ancak kendilerinin Sultan'ın düşmanı olmadıkları için böyle bir arzu içinde bulunmadıklarını ifade etmiştir. Ağa, Fransız Konsolosu'nun Tunus'u Kaptan Paşa'dan koruduğu gibi, İngiliz Konsolosu'nun da aynı şeyi Trablus için yapmasını talep etmekte, Kaptan Paşa ile aralarındaki anlaşmazlıkları çözmesi için konsolostan yanlarına gelmesini istemektedir. Konsolos, Osman Ağa'ya verdiği 1 Ağustos 1836 tarihli cevabında, Mehmed Râif Paşa'ya isim vermeden Sultan'la iyi ilişkiler ve barış arzu eden bazı şeyhlerin kendisinden aracılık talep ettiğini bildirdiğini söylemektedir. Râif Paşa, bu talebi Kaptan Paşa'ya bildireceğini ve gelecek cevabı konsolosa ileteceğini söylemiştir[71]. Konsolosun 4 Ağustos 1836 tarihli raporu, Tâhir Paşa'nın karşısındaki kuvvetin büyüklüğünü ve Osman Ağa'nın Tâhir Paşa ile savaşmaktan çekinmeyeceği, ancak Sultan'a karşı düşmanlık etmek istemediği için geri durduğu iddialarının blöf olmadığını göstermektedir. Konsolosun anlattıklarına göre; gönderilen askerler Misurâta sahiline çıkalı yirmi beş gün olmasına ve dört kere takviye edilmelerine rağmen sahilden içeriye 90 metre (100 yard) dahi ilerleyememiştir. Misurâta'nın, Terhûne'nin, Garyan'ın ve Cebel'in büyük şeyhleri Osmanlılara karşı birleşmiş ve tahminen 11 bin süvariden ve 30 bin piyadeden oluşan bir kuvvet oluşturmuştur. Onlara katılmaya devam eden diğer Araplarla birlikte bu gücün 50 bine ulaşması söz konusudur. Şeyh Guma, beraberindeki 500 süvari ile Abdülcelil ve Osman Ağa arasında barış tesis etmek için Benî Velîd'e gitmiştir. Tâhir Paşa, Hacı Muhammed Beytülmal ve Mustafa Gürcü'yü isyancılar

[71] TNA, **FO 76/44**, Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 2 Ağustos 1836.

karşısında kendisine aracı olmak üzere göndermiştir. Tunus'tan Misurâta'ya 300 at götüren bir fırkateyn yola çıkmış olsa da, bunun bir faydası olmayacaktır[72]. Tâhir Paşa, İngiliz Konsolosu'na aracılık teklifi ile ilgili Misurâta'dan verdiği 7 Ağustos 1836 tarihli cevabında, isyancıların hâlihazırdaki seferin masraflarını ve eyaletin Avrupalılara olan borçlarını ödeyeceklerini telaffuz etmenin bile akla sığmayacağını bildirmiştir. Böyle bir teklifin, Mehmed Râif Paşa'nın durumu aktarırken yaptığı bir hatadan kaynaklanmış olacağını, aksi takdirde kendisinin Arapların aptalca vaatlerine inanmış olduğunu düşüneceğini ifade etmiştir. Paşa, bahsedilen miktarın, onların bütün imkânlarının çok üzerinde olduğunu söyleyerek konsolosa iyi niyetli teklifi için teşekkürlerini bildirmiştir[73].

Tâhir Paşa'nın Misurâta'ya ve Terhûne'ye düzenlediği seferlerin ayrıntılarına dair diğer belgelere daha sonra yer verileceğinden bu konuda şimdilik Nehîcüddin'nin ve M. Tuvayr'ın aktardıkları ile yetinilecektir. Nehîcüddin'in ifadelerine göre; Tâhir Paşa, emrindeki kuvvetlerle deniz yoluyla Misurâta'nın Bu Şeâyife adlı limanına ulaşmış, burada Tunus Valisi'nin gönderdiği iki tabur asker ve diğer yardımlar ona ulaşmıştır. Yirmi sekiz gün süren muharebelerden sonra iki taraftan de epey kayıp verilmiş, nihayetinde, isyancıların elebaşı Osman Ağa Edğam kaçmak zorunda kalmıştır. Bu şekilde itaat altına alınan bölgeye görevliler tayin edilerek kara yoluyla Trablus'a dönülmüştür. Yol üstündeki kazalar da muharebeye girişmeksizin itaat etmiştir[74]. M. Tuvayr'ın eserindeki bilgilere göre Paşa, 9 Ağustos 1836'da (25 Rabiu'l-Âhir 1252) Misurâta'yı ele geçirmiştir. Bölgede büyük siyasi nüfuza sahip Edğam ya da Ağa Âilesi olarak bilinen aile ise Terhûne'ye, buranın şeyhi, Ahmed el-Merîz'in himayesine sığınmıştır[75]. Tâhir Paşa'nın Misurâta'da uzun süre sonra elde ettiği bu zafer, Warrington'a göre; Arap kabilelerine gizlice dağıtılan rüşvet ve paralar sayesinde bir kısmının Osmanlı tarafına çekilmesiyle mümkün olmuştur[76].

---

[72] TNA, **FO 76/44**, Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 4 Ağustos 1836.
[73] TNA, **FO 76/44**, Tâhir Paşa'dan Konsolos'a hitaben, 7 Ağustos 1836, s. 193a ve 193b.
[74] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 129-130.
[75] Ayrıca bu iki nüfuzla aile arasında akrabalık bağı da kurulmuş, Osman Edğam'ın oğlu Mustafa ile Şeyh Ahmed Merîz'in kızı evlendirilmiştir. Bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 89.
[76] TNA, **FO 76/44**, Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 19 Ağustos 1836.

Misurâta'dan Trablus'a dönen ordu burada bir süre istirahattan sonra Mehmed Râif Paşa, Liva Hüseyin ve Osman paşalar, Miralay Dursun Bey ve Arnavut askerlerinin reisi Abbas Ağa komutasındaki kuvvetlerle birlikte Terhûne üzerine harekete geçmiştir. Buradaki kabileler ikiye ayrılıp bir kısmı itaat etmiştir. Diğer kısmı bir günlük mücadeleden sonra Garyan tarafına çekilmiştir. Bu grubun içinde bulunan Misurâtalı Osman Ağa, oğlu Mustafa ve diğer üç şeyh ele geçirilerek Trablus'a gönderilmiştir[77]. Osmanlı ordusuna bu seferinde yerel güçlerden bazıları yardımcı olmuştur. Hasan Abdullah Bil'azi, Mahmud Tabci ve Mahmud Türki Osmanlı tarafında yer alan yerel reislerdendir. Seferi tamamlayan ordu, 17 Kasım 1836'da Trablus'a dönmüştür[78]. Ordu bu seferinde çeşitli kayıplar vermiştir. Halim Bey'in alayında ikinci binbaşı olan Mustafa Reşid Ağa, Terhûne Muharebesi'nde yaralanıp vefat etmiştir. Onun yerine aynı alayın sağ kolağası İbrahim Edhem Ağa atanmıştır. Ayrıca *dîn ü devleti uğruna fedâ-yı cân etmiş olan* Mustafa Reşid Ağa'nın ihtiyar bir annesinden başka kimsesi olmadığı için annesine hazineden yüz kuruş aylık bağlanmıştır. Aylık bağlanması emrini veren devrin padişahı II. Mahmud sözlerine şunları da eklemektedir: *Bu misüllülerin kadr ve haysiyetleri ind-i şâhânemizde ne derece muazzez ve mükerrem olduğunu geçende iş'âr etmiş idim. Hakk Teâlâ hazretleri taksîrâtlarını afv eyleye*[79].

3.3 Warrington ve Konsoloslar Meselesi

İngiliz Konsolosu Warrington, sık sık Tâhir Paşa ile ilgili şikâyet bildiren raporlar kaleme almıştır. Onun paşaya dair görüşlerini yansıtan 17 Eylül 1836 tarihli raporuna bakıldığında; burada Kaptan Paşa'nın bir fanatik olduğunu ve bütün Hristiyanlık âleminden nefret ettiğini bildirdiği görülmektedir. Konsolosun ifadelerine göre; Tâhir Paşa, Arapların Sahil'deki Hristiyanlardan alışveriş yapmasını gücü yettiğince engellemeye çalışmaktadır. Ayrıca hem ahalinin hem de askerlerin Hristiyanların dükkânlarına girmelerini ve buralardan alışveriş yapmalarını yasaklamıştır. Daha önceki anlaşmalara bakmaksızın Hristiyanlardan, canının istediği her vergiyi almaktadır. Askerleri, Fransız Konsolosluğu'na girmiş ve Fransız himayesinde bulunan bir Cezayirliyi buradan çekip çıkarmıştır. Ayrıca Napoli

[77] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 130.
[78] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma… ,** s. 89.
[79] BOA, **HAT 317/18611**, t.y; BOA, **HAT 603/29531**, t.y.

Konsolosluğu'na da zorla girmiş ve buradaki tercümanı sadece bir Araba, bir Napoli tebaası hakkında davacı olmamasını tavsiye ettiği için tutuklamıştır. Konsolos, güvenilir bir kaynaktan, Tâhir Paşa'nın Mehmed Râif Paşa'ya, bir İngiliz gemisine çıkıp saygılarını sunması nedeniyle epey kızdığı bilgisini edinmiştir. Tâhir Paşa'nın eyaletteki bütün Maltalıları kovacağına dair sözler söylediğini ifade eden Warrington, onun bu kadar ileri gitmemesini ummaktadır. Konsolos, metnine eklediği notta eyaletteki Maltalıların pazara çıkmasına izin verilmediğini ifade etmektedir. Kaptan Paşa'nın davranışlarının kendisi için anlaşılamaz olduğunu ve Necib Paşa'nın ve Mehmed Râif Paşa'nın davranışları ile zıt olduğunu söylemektedir[80].

İngiliz konsolosu Warrington'un Tâhir Paşa'dan şikâyetlerinin yanında, Osmanlı kaynaklarında da onun davranışlarından şikâyetlere rastlanmaktadır. Konsolosun Misurâta'nın ablukası karşısındaki tavrı hatırda tutularak Toskana Konsolosu ile birlikte talep ettikleri gemi gönderme izninden sonra yaşananlara bakıldığında, bunun bir örneği görülmektedir. İzin taleplerinden yirmi gün sonra Misurâta'ya asker çıkarıldığı ve buranın kuşatma altına alındığı sırada sahilde devriye gezen Osmanlı koterlerinden birisi, soruşturma için verilen işarete uymaması sebebiyle bir Malta gemisini yakalayıp Tâhir Paşa'ya getirmiştir. Paşa'nın iddialarına göre; sahilde bu gemiyi bekleyen eşkıyalar, onu yakalayan koterin üzerine tüfek atarak saldırmıştır. Geminin kaptanı, İngiliz Konsolosu tarafından, Misurâta'da bulunan İngiliz tebaasını almaya memur edildiğini bildirmiş ve Tâhir Paşa'nın konsolosun talebiyle vermiş olduğu izinnamesini ibraz etmiştir. Kaptana, bu amaçla yola çıktıysa neden Sicilyateyn tarafına gidip doğrudan Misurâta'ya gelmediği sorulduğunda, korktuğu için gelmediğini ve geminin boş olduğunu bildirmiştir. Gemi arandığında, beş fıçı barut taşıdığı görülmüş, bunun sebebi sorulduğunda kaptan, konsolosunun siparişiyle bu yükü aldığını ifade etmiştir. Tâhir Paşa, İngiliz Konsolosu'nun verilen izni suiistimal ettiğini ve bunu, isyancılara cephane taşıma fırsatı addettiğini söylemektedir. Bu kaptanı, iki devlet arasındaki iyi ilişkilere ve uyuma muhalif bu tür davranışların tekrarlanmamasını ifade eden bir mektupla konsolosa gönderen Tâhir Paşa, bu konuda kendilerine teşekkür edileceği yerde, kaptanın kendi

[80] TNA, **FO 195/131**, H. Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 17 Eylül 1836.

aleyhlerine verdiği protestonun konsolos tarafından kabul edildiğini ifade etmektedir. Kaptan gemisini aramaya gelen memurların kendisini darp ve gasp, bandırasını da tahkir ettiklerini söylemiştir. Tâhir Paşa, konsolosun kendi mektubu yerine, kaptanın sözlerine itimat ettiğini ve Malta'dan bir fırkateyn getirerek, kaptanın iddialarına binaen kendisinden alınan yüz yetmiş altı riyalin derhal tahsil edilmesi için Trablus Valisi'ne haber gönderdiğini bildirmektedir. Tâhir Paşa, İngiltere Konsolosu'na karşı protesto mahiyetinde olan ifadelerinin, İngiliz Elçisi'ne iletilmesi ve konsolosun bu uygunsuz davranışları nedeniyle azledilmesini talep etmektedir[81].

Tâhir Paşa'nın bu iddiaları karşılık bulmamış olacak ki bu geminin kaptanının İngiliz Konsolosu'na ilettiği protesto ona ulaşmış[82] ve geminin uğradığı zararı gösteren cetveller hazırlanmıştır[83]. Tâhir Paşa'nın İngiltere Konsolosu'yla yaşadığı ihtilaflar bu meseleyle sınırlı kalmamıştır. Konsolos Warrington, 25 Ekim 1836 tarihinde Tâhir Paşa'ya gönderdiği yazısında, kendi hizmetinde bulunan tercüman ve hizmetkârların İngiltere bandırası altında himayede sayılmalarının ve bu himayenin getirdiği imtiyazlardan faydalanmalarının eskiden beri uygulanan kaide olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, hizmetinde bulunan bu kişileri, başka bir devletin *mahkûm ve cizye-güzârı* saymadığını ifade etmekte, Tâhir Paşa'nın bu konudaki uygulamasının ne olacağını sormakta ve bunu devletine bildirmek istediğini söylemektedir. Paşa, bir gün sonra yazdığı yazısında, beklenilen cevabın devletiyle istişare edilmeksizin verilemeyeceğini, ancak bu kişilerin haddizatında Osmanlı tebaası olduğunu, kendisinin de onları bu şekilde addettiğini bildirmektedir. Bu kişilerin, bölgenin usulüne ve nizamına aykırı bir eylemde bulunmaksızın âkılâne hareket etmeye devam ettikleri sürece, hiçbir zulme uğramayacaklarını da eklemektedir[84]. Tâhir Paşa'nın, 30 Ekim 1836 tarihli yazısı ile bu durumu merkeze bildirdiği görülmektedir. İngiliz Konsolosu'nun, hizmetinde bulunan yedi kişinin

[81] BOA, **HAT 1336/52135**, t.y. Tâhir Paşa'nın İngiliz Konsolosu'na gönderdiği, bahsedilen mektupta Sicilyateyn tarafına çıkan ve eşkiyaya teslim etmek maksadıyla barut yüklü variller taşıyan İngiliz himayesindeki bir Malta gemisinin yakalandığı bildirilmektedir. Bu gemiye yirmi gün önce İngiltere'nin işlerine görmeye memur olan Toskana Konsolosu'nun, tebaalarından birini Misurâta'dan almak için izin istediği ve bu iznin verildiği hatırlatılarak bu suiistimali yapanların cezalandırılacağının beklendiği ifade edilmektedir. Kaynak: BOA, **HAT 1337/52151,** t.y.
[82] BOA, **HAT 1336/52148**, Lef 6, t.y. Bu dosyadaki ilk beş lef kaptanın gönderdiği 30 Temmuz 1836 tarihli İtalyanca evraktan oluşmaktadır.
[83] BOA, **HAT 1337/52157**, t.y.
[84] BOA, **HAT 1336/52119**, t.y.

davalarının vali tarafından görülmeyip kendi tebaaları gibi kendisi tarafından görülmesini istediğini ifade etmektedir. Paşa, böyle bir talebin mahzurunu işaret babında, bölgede on bir yabancı devlet konsolosu bulunduğunu, her birinin böyle iddialara kalkışmaları halinde, ahalinin yarısının bunlardan kâğıt alıp himaye altında oldukları bahanesiyle devlet görevlilerine itaat etmeyeceklerini, bunun da bölgedeki nizama halel getireceğini söylemektedir. Tâhir Paşa ayrıca, bölgedeki konsolosların her birinin bir yerde uzun süre ikamette bulunması nedeniyle, halktan bir kısmı ile yakın ilişkiler ve ortaklıklar tesis ettiklerine dikkat çekerek, bu konsoloslar bölgede bulundukları ve bu şekilde uygunsuz hareketlere devam ettikleri sürece, bölgenin iç düzeninin sağlanmasının zorlaşacağını ve gecikeceğini bildirmektedir. Özellikle İngiliz Konsolosu'nun, hiçbir devlette geçerli olmayan bu iddiaları nedeniyle değiştirilmesinin, İstanbul'daki İngiliz Elçisi'nden talep edilmesini istemektedir[85].

Tâhir Paşa, aynı tarihi taşıyan bir diğer yazısında, kâtipliğini yapan Şekib Efendi'nin bazı konuları görüşmek üzere İstanbul'a gönderildiğini bildirmektedir. Onun ayrılışından sonra, maiyetinde söz anlar ve layıkıyla iş görür kâtibinin olmadığına ve işlerin de çok olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle, Şekib Efendi geri dönmemek için bir özür ya da bahane ileri sürerse, buna bakılmadan işi biter bitmez Trablus'a gönderilmesini istemektedir. Ayrıca, bölgedeki konsoloslardan şikâyetini tekrarlamakta ve hepsinden daha şedit ve tahrik edici olduğunu söylediği İngiliz Konsolosu'na sabır ve tahammül olunamadığını ifade etmektedir. Konsolosun, Malta'dan yanında getirdiği bir grubu kale içinde ikamet ettirdiğini ve bu kişilerin etrafa rahatsızlık verdiğini bildirmektedir. Bir takım *hammâl ve edebsiz gürûhu* olarak nitelediği bu kişilerin; sarhoş gezerek etrafa tasallut ettiğini, askerlerden ya da halktan birine bir zararları dokunduğunda, konsolosun bu kabahatlerini örtmek için suçun bütününü kendi taraflarına yüklediğini iddia etmektedir. Bu kişilerin zararının önüne geçilmesi için kefalete bağlanmaları konsolostan talep edildiğinde, buna razı olmamıştır. Tâhir Paşa, en uygun yolun konsolosun azledilmesi olduğunu ifade etmekte, onun yanında Fransa, İspanya ve Napoli konsoloslarının da azlini istemektedir[86].

[85] BOA, **HAT 1335/52086**, 19 Receb 1252 (30 Ekim 1836).
[86] BOA, **HAT 1337/52177**, 19 Receb 1252 (30 Ekim 1836).

Tâhir Paşa'nın özellikle İngiliz Konsolosu'yla yaşadığı sürtüşmelerin önemli sebeplerinden biri de, muhtemelen daha önceki Trablusgarb ve Tunus valilerinin yabancı devletlerle merkeze sormadan yapmış oldukları anlaşmaların münfesih sayılması konusundaki talebidir. Paşa, yine 30 Ekim tarihini taşıyan yazısında, Tunus ve Trablus valilerinin Devlet-i Aliyye tarafından uhdelerine verilen mülkü, *princeplik* addederek müstakil bir idare hükmüne soktuklarını ifadeyle, eyaletteki konsoloslar aracılığıyla, yabancı devletlerle aralarındaki anlaşmaları güçlü senetlere bağladıklarından, aralarında çeşitli anlaşmalar yaparak işlerini yürüttüklerinden bahsetmektedir. Yusuf ve Ali paşaların azledilerek, yerlerine merkezden vali atanmasıyla eyaletin, *nizâm-ı sâbıkasından çıkıb zabt ve tasarrufu müstakilen yed-i müeyyed-i Devlet-i Aliyyeye girmiş olduğu* için, Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasındaki anlaşmaların dışında bir anlaşma kabul edemeyeceklerine dair bölge konsoloslarına açıklamalar yapılmışsa da onlar, eyaletle yapılan anlaşmaların terk edildiğine ilişkin Osmanlı merkezi hükümetinin devletlerine bir beyanatta bulunmadığını ve kendilerine de devletlerinden bir ilan yapılmadığını öne sürerek, eyaletin eski anlaşmalarını icraya mecbur olduklarını bildirmişlerdir. Tâhir Paşa, bu şekilde bir ilan eğer halen yapılmamışsa dost devletlere, buraların eski anlaşmalarının feshedildiği ve eski usulünün terk edildiğini gösteren resmi ilannameler gönderilmesini talep etmektedir[87].

Tâhir Paşa'nın taleplerinin İngiliz Hükümeti'ne kadar ulaştığı ve burada rahatsızlıklar oluşturduğu görülmektedir. Warrington'un Tâhir Paşa'ya gönderdiği 14 Kasım 1836 tarihli yazının tercümesinde, İngiltere Kralı'nın, Trablus'ta ikamet eden tebaasının hukukunun iptal edilmesi dolayısıyla rencide olduğu ve eyaletteki Osmanlı memurlarından Bâbıâlî'ye şikâyette bulunulmasını elçisinden istediği bildirilmektedir. Konsolos, Tâhir Paşa'ya hitaben, *îcâd eylediğiniz yeni nizâmâtın terk olunduğunu* devletine bildirmek zorunda olduğunu ifade etmektedir[88]. 18 Kasım 1836 tarihli yazısının tercümesinde ise, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşma gereği, İngiltere tebaasının Trablus'a ayak basmasını engelleyen bir madde olmadığına ve bu tebaa için konsoloslarının bir kefil göstermesinden sonra vali

[87] BOA, **HAT 1336/52134**, 19 Receb 1252 (30 Ekim 1836).
[88] BOA, **HAT 456/22497-B**, t.y.

tarafından tekrar kefil talebinin yersiz olduğuna işaret etmektedir[89]. Tâhir Paşa, konsolosa verdiği cevabında; İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmasının iptaline ne kendisinin ne diğer Osmanlı memurlarının asla cevaz vermeyeceklerini ve konu İngiltere Devleti tarafından böyle anlaşılıyorsa ona yanlış anlatılmış demek olacağını bildirmektedir. İngiltere tebaasının bölgede ticaret yapmalarına mani olmak şöyle dursun, bunun teşvik edildiğini söyleyen paşa, ortaya çıkan zorluğun kaynağının konsolosun kendisi olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda girişimlerde bulunmaya mecbur kaldığını ifade etmektedir[90].

3.4 Tâhir Paşa'nın Eyalete Vali Olarak Atanışı

Haziran'dan beri eyalette bulunan Tâhir Paşa'nın etkin konumu, onun yanında Mehmed Râif Paşa'nın vali olarak bulunuşunu anlamsız hale getirmiştir. Hem Tâhir Paşa'ya daha kuvvetli bir konum kazandırmak, hem de yönetimde birliği sağlamak için, 24 Kasım 1836'da Tâhir Paşa'nın Trablusgarb Valisi olarak atanmasının kararlaştırıldığı görülmektedir. Bu atamada, münhal olan Tophâne-i Âmire Müşirliği'nin de paşanın uhdesine verilerek *bilfiil* Trablusgarb Eyaleti valisi olduğu ifade edilmiştir[91].

Kaptan-ı Deryâ unvanı taşıyan Tâhir Paşa'nın atanışıyla ilgili ferman, onun yakın zaman önce Trablus Eyaleti'nin nizam altına alınması için memur kılındığını, epey iş görmekle birlikte istenilen nizamın çarçabuk sağlanamadığını ve biraz vakit gerektirdiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Tersâne-i Âmire'nin ve kaptanlığa bağlı işlerin vekâleten Ahmed Fevzi Paşa tarafından yürütüldüğüne işaret edilmiş, bunun asalet gibi olamayacağına dikkat çekilmiştir. Bu iki görevlinin bahsedilen durumları göz önüne alınarak, Tâhir Paşa'nın *hâricden şöylece me'mûr sûretiyle çalışmakta olmaktan ise* bilfiil Trablusgarb Eyaleti valisi, Ahmed Fevzi Paşa'nın ise kaptan-ı deryalığa asaleten atanmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Belgede Tâhir

[89] BOA, **HAT 456/22497-A**, t.y.
[90] BOA, **HAT 456/22497**, t.y.
[91] BOA, **C.DH. 69/3413**, Lef no yok, 1. Evrak, 14 Şa'bân 1252 (24 Kasım 1836). Tophâne-i Âmire Müşirliği maaşı olan on bin kuruşun Tâhir Paşa'ya, bir önceki yılın Kasım ayından itibaren verilmesi kararlaştırılmıştır. Kaynak: BOA, **C.DH. 69/3413**, Lef no yok, 2. Evrak, 24 Şa'bân 1252 (4 Aralık 1836).

Paşa'ya, Mehmed Râif Paşa'yı İstanbul'a gönderip kendisinin memuriyetini ifa için bir kat daha gayretle çalışması konusunun etraflıca bildirilmesi istenmiştir[92].

3.5 Tâhir Paşa'nın Valilikten Ayrılma Talebi ve Eyalette Yapılması Gerekenler

Tâhir Paşa, 2 Şubat 1837 tarihli yazısında, Trablus'a gönderilen Ahmed Muhtar Paşa'nın kendisine bildirdiği irade ile eyalet valiliğinin ve Tophane-i Âmire Müşirliği'nin kendisine verildiği haberini aldığını ifade etmektedir. Eyaletin nizam altına alınması çabalarının devamı için de üç bin kese akçe, çadır ve levazımat gönderilmiştir. Tâhir Paşa'nın kendisine yüklenen vazifenin ağırlığı altında kaleme aldığı ifadeleri, Trablusgarb'da kurulmaya çalışılan düzene ve bunun zorluklarına dair çarpıcı bilgiler ve yorumlar sunmaktadır.

Paşa'ya göre, halkının çoğunluğu kabilelerden oluşan bölgenin itaat altına alınması ve burada tam bir nizamın kurulması *sûret-i hâle nazaran* uzun süre cebri güç kullanmayı ve büyük masrafları gerektirmektedir. Ancak devletin mevcut birçok uğraşı ve masrafı arasında, Trablusgarb'a bu şekilde sürekli para ve levazımat göndermesi de zor bir iştir. Bölgedeki askerlerin maaşları ve ihtiyaçları bir süre daha karşılanabilse de, eyaletin çeşitli masrafları için yeterli paranın gönderilemeyeceği aşikârdır. Eyaletteki *aşâyir-i muhtelife ve kabâil-i vahşiyyenin bundan böyle feth-i cedîd ve umumen kuvve-i cebriye irâesiyle teshîr-i küllî suretleri güzel olur ise de*, bu iş, birkaç senelik çaba ve ciddi masraf gerektirecektir. Tâhir Paşa, böylesi bir toptan itaat altına alma projesinin zamana bırakılıp bunun yerine, elde olan bölgelerin korunmasını ve etrafın da mümkün mertebe istimâlet ile zabt altına alınmasını içeren bir hareket tarzı önermektedir. Bu şekilde bir politikanın da yine uzun zamana ihtiyacı olacağını, bunun *hilmiyet cihetiyle* kendisinden üstün birini gerektireceğini ve Tophane-i Âmire'nin işlerinin görülmesi için de memuru olan kişinin işinin başında bulunmasının meselenin tabiatından olduğunu ifade ile eyalet valiliği için Bosna eski valisi Davud Paşa'yı önermektedir. Bir süredir isyan halinde olan Osman [Edğam]'ın da direnemeyerek af dilediğini ve kendisine teslim olduğunu, bazı kişilerin de rehin olarak ele geçirildiğini bildiren Tâhir Paşa, Terhûne ve çevresinin bütünüyle kontrol altına alındığını da haber vermektedir. Garyan tarafının kontrol

[92] BOA, **HAT 456/22950**, t.y.

altına alınmasının henüz gerçekleştirilemediğini söylemekte ve bunu konsolosların Yusuf Paşa'nın yabancı devletlere olan borcunu peyderpey talep etmelerine ve böyle bir gailenin içinde bunlara cevap yetiştirilmeye çalışılmasına bağlamaktadır. İtaat altına alınamayan Garyan'a da yakın zamanda bir harekât düzenleneceğini ifade eden Tâhir Paşa, kendisinin eyalette kalması konusunda sakıncalı gördüğü birkaç hususa da işaret etmektedir. İsyana alışık ve Trablusgarb Kalesi'ni üç sene işgale cesaret etmiş asileri kendisinin dört beş ay içinde kontrol altına almasının, Mısır valisini ve Tunus'un bir nevi hamisi olan Fransa'yı endişelendirdiğini ifade eden paşa, bu kadar emekle elde edilmiş asayişin ileride bu güçler tarafından ihlal edilebileceği mülahazasını bildirmektedir. Bölgede Garyan'dan başka bir sorun kalmadığını tekrar etmekte ve Bosna eski valisi Davud Paşa'nın ya da o sırada İşkodra Valisi olan Osman Paşa'nın veyahut uygun görülen bir başkasının acilen Trablusgarb'a gönderilmesini talep etmektedir[93].

Tâhir Paşa'nın bu talebine nasıl bir cevap verildiğine dair bir kayda rastlanmamakla beraber, bir süre daha görevinde devam ettiğini ve yarım kalan askeri harekâtını sürdürmeye çalıştığını görüyoruz. Trablusgarb gibi bir bölge için uygun aday bulmanın zorluğu ve vali değişiminin gerektirdiği uzun zaman, bu tür taleplerin hemen dikkate alınmasının önüne geçen muhtemel sebeplerdendir.

3.6 Garyan Seferi ve Şeyh Guma

Mehmed Tâhir Paşa, her ne kadar askeri güç kullanılmasından vazgeçilmesini teklif etse de Misurâta ve Terhûne seferlerinin tamamlayıcısı olmak üzere Garyan üzerine bir harekâtı önceden beri planlamaktaydı. 27 Şubat 1837 tarihli yazısında, bu konuda harekete geçme vaktinin gelmiş olduğunu bildirmektedir. Cebel-i Garbî'nin önemli bir parçası olan Garyan itaat altına alınmadıkça, bunun başka bölgelere sirayet etme ve diğerlerine de uygunsuz hareketlere girişme cesareti verme ihtimali olduğunu bildiren Tâhir Paşa, sefer için ordu hazırlığına girişildiğini ifade etmektedir. Yüklerin taşınması için bölgenin âdeti üzere o sıralarda itaat altında olan Terhûne Şeyhi [Ahmed] Merîz ile ve diğer bazı önde gelenlerle kendilerinden iki yüz deve alınması konusunda muvafakata varılmıştır. Ancak Paşa, daha önce affedilmiş olan Misurâtalı Osman'ın, Şeyh Ahmed Merîz'in ve bunların akrabaları olan bazı

[93] BOA, **C.DH. 107/5342**, 25 Şevvâl 1252 (2 Şubat 1837).

kişilerin, *cibilliyet-i zâtiyelerinde merkûz olan habâsetlerini icrâ zımnında* Garyan'da bulunan asilerle müzakere ederek bir harekete girişeceklerini, bir şekilde hissettiğini bildirmektedir. Tâhir Paşa, bu durumu onlara hissettirmeden, kendilerine yumuşak davranarak; Şeyh Merîz'in oğulları Abdülhadi, Muhammed ve Abdullah, kardeşinin oğlu Muhammed, Misurâtalı Osman ve oğlu Mustafa, kardeşinin oğlu Ruhayz ve maiyetlerinde bulunan yüz kişiyi, yanına davet etmiştir. Onlara ordunun hareket etmesini bütünüyle engelleyen bir durum olan, söz verdikleri develerin ulaşmamasının nedenini sormuştur. Buna bir cevap veremediklerini söyleyen paşa, urbânın kendilerine itaat etmemesinden dolayı develeri toplayamadıkları mazeretini bildirdiklerini ifade etmektedir. Tâhir Paşa bu kişilere, *Devlet-i Aliyye aleyhine tüfenk-endâzlıkta emriniz câri olub hizmette adem-i itâat akl kabul etmeyeceği*ni bildirmiş ve rehin olarak bir süre Trablus'ta ikamet etmeleri gerekeceğini söylemiştir. Bu kişilerin eşyaları arandığında, Garyan'daki isyancılarla haberleşme içinde olduklarını gösteren kâğıtlar ortaya çıkmış ve birlikte isyana girişecekleri anlaşılmıştır. Bu kişiler hapse konularak gereken develer başka bir şekilde temin edilmiş ve sefer için hazır hale gelinmiştir[94].

Tâhir Paşa'nın eyaletteki başarılı kariyerinin sonunu getirecek bu harekâtla ilgili bilgiler yine Nehîcüddin ve M. Tuvayr'ın eserlerinde bulunmaktadır. Tuvayr'ın Hasan Fakih'ten aktardığına göre, işin başında Tâhir Paşa hızlı bir başarı kazanmıştır. Paşa Garyan'a girmiş ve Trablus'ta 12 Mart'ta onun zaferini bildiren toplar atılmıştır. Ancak Tuvayr, Hasan Fakih'in verdiği bilgileri, onun Osmanlı takibinden korkusu ve Osmanlı kültürüne yakınlığı nedeniyle güvenilir bulmamaktadır[95]. Başlarda durum ne olursa olsun, nihayetinde Tâhir Paşa'nın kesin

[94] BOA, **HAT 454/22442-B,** 21 Zi'l-Ka'de 1252 (27 Şubat 1837). Tâhir Paşa'nın Trablus'ta bozgunculuk peşinde olan bazı kişileri tutuklayıp hapsettiği ve Garyan üzerine sefere çıkmak üzere olduğu çeşitli belgelerde ifade edilmiştir. Kaynak: BOA, **HAT 454/22442**, t.y.; BOA, **HAT 454/22442-A**, Lef 1, t.y.

[95] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma… ,** s. 91-92. Dönemin görgü tanığı olan Hasan el-Fakîh Hasan Trablus'ta tüccarlık yapmıştır ve kendi tuttuğu kayıtlardan oluşan *el-Yevmiyyâtu'l-Lîbiyye* adlı önemli bir eser bırakmıştır. Eserin ilk iki cildi tahkik edilip yayımlanmış olmakla birlikte geriye kalanı henüz yayımlanmaştır. İkinci cildi 1835'teki olaylarla sona erdiğinden daha sonra gelen ve konumuzla ilgili bilgilere M. Tuvayr'ın el yazması üzerinden yaptığı nakillerle ulaşılmaktadır. Yayımlanmış ilk iki cilt için bkz. Hasan el-Fakih Hasan, **el-Yevmiyyâtu'l-Lîbiyye**, el-Cuz'u'l-Evvel (958-1248h/1551-1832), [Tahkik: Muhammed Usta, Ammar Cüheydar], Merkezu Cihâdi'l-Lîbiyyin li'd-Dirâsâti't-Târîhiyye, Trablus 2001; Hasan el-Fakih Hasan, **el-Yevmiyyâtu'l-Lîbiyye**, el-Cuz'u's-Sânî (el-Harbu'l-Ehliyye ve Nihâyetu'l-Ahdi'l-Karamanli 1248-1251h/1832-

bir yenilgi aldığı nettir. Ve görünen o ki, netice üzerinde belirleyici olan da Şeyh Guma'nın yardıma gelişidir. Guma'nın, Garyan ahalisinin talebi üzerine yardıma geldiğini söyleyen Nehîcüddin, şiddetli geçen yirmi sekiz muharebeden sonra, Tâhir Paşa'nın ağır bir yenilgiye uğradığını, ayrıca bir top ve çok miktarda mühimmatı da savaş meydanında terk etmek zorunda kaldığını yazmaktadır[96]. Ali ed-Deab'ın bölgedeki Napoli Konsolosu'nun mektuplarından aktardığına göre, Tâhir Paşa adamlarının 600 kadarını ve bazı toplarını kaybedince geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca birçok adamı da vebadan ölmüş ve bu şekilde, kuvvetlerinin yarısını kaybetmiştir. Çöllerdeki uzun yürüyüşler, su ve yiyecek azlığı ve her türden zorluk, Tâhir Paşa'nın emrindeki askerlerin gücünü iyice kırmıştır[97].

3.7 Tâhir Paşa'dan Şikâyet ve Seferlerin Ayrıntıları

Trablusgarb valiliğinden azledilen ve İstanbul'a gönderilmesi istenen Mehmed Râif Paşa, 7 Nisan 1827 tarihli iki yazısında halen Trablusgarb'da bulunma sebebini açıklamakta ve henüz ağır bir yenilgi almış olan Tâhir Paşa'yı şiddetle eleştirmektedir. Ayrıca Tâhir Paşa'nın bölge ileri gelenlerini tutuklamasına dair anlattığı hikâyenin bir başka ağızdan farklı bir versiyonunu sunmaktadır.

Bu yazılarından epey uzun olan ilkinde Râif Paşa, kendisinin valilikten azli ve İstanbul'a dönüşü ile ilgili ferman çıkmasına rağmen, Tâhir Paşa'nın padişahın iradesine uygun davranmadığını ve kendisini maiyetinde kalması ve Garyan üzerine sebepsiz yere düzenlediği sefere katılması konusunda zorladığını bildirmektedir. Râif Paşa bu sefere, daha önce katıldığı Misurâta ve Terhûne seferlerinde uğradığı hakaretler nedeniyle katılmak istemediğini iddia etmektedir. Paşa, yazısında Misurâta ve Terhûne harekâtının ayrıntılarına yer vermektedir. Verdiği bilgilere göre; bu bölgeler kontrol altına alınıp Suvari Miralayı Halim Bey halka yüklenen vergilerin tahsili için bölgede bırakılmıştır. Dönüş esnasında, Garyan ileri gelenlerinden birkaç kişi gelip kendilerinin de aynı şekilde *kānûn-ı kadîm*leri üzere vergilerini ödemek, diğer yükümlülüklerini yerine getirmek istediklerini, bu konuda rehineler vereceklerini ve üzerlerine bir görevli tayin edilmesini kabul edeceklerini

---

1835), [Tahkik: Ammar Cüheydar], Merkezu Cihâdi'l-Lîbiyyin li'd-Dirâsâti't-Târîhiyye, Trablus 2001.

[96] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 131.

[97] Ali İsa Ali ed-Deab, **a.g.t.** , s. 201.

bildirmişlerdir. Bu durum Tâhir Paşa'ya bildirildiğinde teklifi kabul etmemiş ve ordunun hemen Trablus'a dönmesini emretmiştir.

Râif Paşa, Trablus'a döndüğünde Tâhir Paşa'nın onu haksız sorgulamalara tabi tutup herkesin içinde tahkir ve tekdir ettiğini, bunun sebebinin ise Terhûne şeyhinin ve Misurâtalı Osman'ın Tâhir Paşa'dan kaçıp kendisine teslim olmalarından duyduğu rahatsızlık olduğunu bildirmektedir. Bu duruma tahammül ettiğini bildiren Râif Paşa, kendisinin talebi ile Garyan'dan, ahalinin temsilcisi olmak üzere bir âlimin ve önde gelen bir kişinin Trablus'a geldiğini bildirmektedir. Bu kişiler, diğer bölgeler gibi affolunmaları, talep edilecek vergiyi verecekleri, rehine teslim edecekleri ve vergi tahsili ve bölgenin *zulmden vikâyesi* için bir görevli tayinini kabul edecekleri tekliflerini yinelemişlerdir. Râif Paşa, Tâhir Paşa'nın bu teklife yanaşmadığını ve görülmemiş bir uygulama olarak, öncelikle bölgedeki on kişiye karşılık bir kişi rehine gönderilmesini, daha sonra kendisinin tekliflerini bildireceğini söylediğini aktarmaktadır. Temsilcilerin on kişiye karşılık bir kişi rehinenin görülmemiş bir şey olduğunu söyleyip çabalamalarının bir faydası olmamıştır. Temsilciler bu ağır şartları kabul edip rehineleri toplamak üzere dönmüş olmasına rağmen Tâhir Paşa, orduyu hazırlayıp Trablus'a altı saat mesafede bir yere çadırları kurdurmuştur. Ayrıca Tâhir Paşa, Râif Paşa marifetiyle ve devletin emanı verilerek gelmiş ve itaat altına girmiş olan Terhûne Şeyhi Merîz'i ve Misurâtalı Osman'ı da yanında götürmüştür. Onları, iki gün sonra tekrar Trablus'a göndermiştir. Bu kişilerin çocukları ve kabileleri, üzerlerine memur olan Halim Bey onlardan ordu için gerekli develerin ve Terhûne'den de verginin tahsilinde olduğu sırada, ordunun çıkışını duymuşlar ve hizmette bulunmak için yüz kadar süvari ile gelmişlerdir. Râif Paşa, bu kişilerin devletin emanı ile gelip affedilmiş ve hizmete hazır kişiler olduğunu ve bu halleriyle de diğerlerine örnek olduklarını, ancak Tâhir Paşa'nın işin sonunu hesap etmeden, onların ve bütün adamlarının tutuklanması, hayvanlarına ve eşyalarına el konulması emrini verdiğini söylemektedir. Ayrıca bu kişilerin evlerine adamlar gönderilip mevcut mallarına ve develerine de el konulmuş ve her iki bölgenin büyüğü olan Şeyh Merîz ile Misurâtalı Osman da tutuklanıp hapse konulmuştur. Bu durum karşısında Garyan ahalisi orduya temsilciler gönderip, *aman efendim biz islamız sabiy sıbyâna terahhumen sâir kazâlar misüllü bizim dahî kabahatimizin afv buyurulmasını ricâ ve niyâz ederiz* diyerek af dilemiş olsalar da bu

dilekleri kabul edilmemiştir. Râif Paşa, Tâhir Paşa'nın bu kişilere son derece mağrurane davranıp savaşa hazır olmalarını, hatta barut ve kurşunları yoksa istedikleri kadar vereceğini söylediğini bildirmektedir. Çaresiz kalan Garyan ahalisinin, Mahmûdî Kabilesi Şeyhi Guma'ya müracaat ederek ondan yardım istediklerini, Guma'nın da birkaç yüz süvari ve piyade ile yardımlarına geldiğini ifade etmektedir. Tâhir Paşa ise orduyu harekete geçirip doğu tarafından Garyan'a girmiş ve bir küçük köyü yağmalayarak halkını esir etmiştir. Bu başarının onu iyice mağrur ettiğini söyleyen Râif Paşa, Tâhir Paşa'nın bu zaferi kutlamak için Trablus'ta kaleden ve gemilerden top atılması emrini verdiğini bildirmektedir. Garyan ahalisinin toplandığı bölgeye hücum edildiğinde ise bölgenin taşlık ve derin vadilerinden oluşması, hem süvarileri zora sokmuş hem de piyadelerin manevra yapmasını imkânsız kılmıştır. Burada bozguna uğrayan ordu; toplamda yüz seksen şehid, yaralı ve esir vermiş, bir de topu düşmana kaptırmıştır. Birkaç günlük muharebeden sonra subayları toplayan Tâhir Paşa, dört saatlik bir mesafe geriye çekilinmesini istemiş, subaylar bu durumu sakıncalı bulup razı olmamışlarsa da, ertesi gün bu fikrini uygulamıştır. Geri çekilme sırasında, isyancılar ordunun başına çökmüş ve ancak muharebe edilerek geri çekilmek mümkün olmuştur. Bu hadiselerden sonra, ordu bahsedilen bölgede on beş gündür ikamet etmektedir ve bu süre zarfında bir muharebe gerçekleşmemiştir.

Râif Paşa, Terhûne Kabilesi'nin, bölgenin büyük bir kabilesi olduğunu, şeyhlerinin ve adamlarının hapsedilip mallarına ve hayvanlarına da el konulunca darmadağınık olduklarını, kimisinin Garyan tarafına, kimisinin de başka bölgelere kaçtıklarını ifade etmektedir. Bu nedenle, onlardan talep edilen vergi bütünüyle tahsil edilememiş, Şeyh Merîz'in kardeşi etrafı yağmaya ve Garyan ile irtibata girişmiştir. Trablus'a yirmi saat uzaklıkta olan Garyan'ın bu durumunu gösteren Râif Paşa, Fizan ve onun gibi uzak yerlerin ne durumda olduğunun buradan anlaşılacağını ve işlerin bu noktaya gelişinin, Tâhir Paşa'nın tedbirsiz ve mağrur tavrı yüzünden olduğunu ifade etmektedir.

Râif Paşa'ya göre, daha önce oldukça yoluna girmiş ve cüzi bir sorunu kalmış olan eyaletin, akılane hareketle bütün sorunlarının çözülmesi mümkün idiyse de, artık eyalette işleri yoluna koymak için en az iki üç tabur askere ve epeyce masrafa ihtiyaç olacaktır. Paşa, vali kim olursa olsun kendisinin devletin hizmetiçisi

olduğundan hadiseleri arza mecbur olduğunu söylemekte ve *zîrâ nâmus devlettir* ifadesiyle bu davranışının sebebini ortaya koymaktadır. Bölgedeki asâkir-i mansûreye üç aydır maaş ödenmediğini, her geçen gün ödemelerin biriktiğini ifade eden Râif Paşa, asker ve akçe gönderilmesinde gecikilmemesini, çünkü bir bozgun daha yaşanırsa itaat altında olan bölgelerdeki askerlerin de zorluklara duçar olacağını bildirmektedir. Râif Paşa, bölge halkının Tâhir Paşa'ya güveninin kalmadığını, Fizan Beyi'nin, Şeyh Guma'nın ve diğer önde gelenlerin –itaatlerini arz etmek üzere Trablus'a- gelmek üzere olduğu bir sırada akılane hareket edilmiş olsaydı, asker ve akçe talep edilmesi bir yana, eyaletten akçe ve bir miktar askerin gönderilmesinin dahi mümkün olabileceğini söylemektedir. O andan sonra yapılacaklarla ilgili de bir fetih zuhûru söz konusu olursa, tebdil-i havaya muhtaç askerin İstanbul'a gönderilmesinin münasip olacağından bahsetmektedir.

Râif Paşa, eyaletteki bu durumun kendisi tarafından daha önce neden bildirilmediği sorusunu sormakta ve cevabını kendisi vermektedir. Tâhir Paşa'nın İstanbul'dan her gelen gemiye adamlarını gönderip bütün yazışmaları aldığını, okuduğunu ve isteğini sahiplerine verip istediğini vermediğini bildirmektedir. Kendi evine gelen yazışmaları bile önce Tâhir Paşa'nın okuyup sonra kendisine gönderdiğini söyleyen Râif Paşa, bu ithamlarına kethüdasını şahit tutmaktadır[98].

Râif Paşa, aynı tarihi (7 Nisan 1837) taşıyan bir diğer yazısında; kendisi azledileli beş ay geçmesine rağmen Tâhir Paşa'nın ona karşı davranışlarında, *kemâl-i nefsâniyetinin güneş gibi âşikâr* olduğundan bahsetmektedir. Burada Tâhir Paşa'nın ona, *Deraliyye'ye gitmek sevdasındasan hesablarını ru'yet ile bu tarafta ikāmetini istemem, Allah selâmet versün* demesine rağmen, on beş günlük bir mesele olan hesap görülmesi işini halen bitirmediğini bildirmektedir. Tâhir Paşa'nın bu davranışının, kendisini hesaplar konusunda ya da diğer konularda lekelemeye çalışmak için olduğunu ifade etmektedir. İstanbul'a gelişi için tekiden ferman gönderilmesini ve *şu mağrûrun cevr ü cefâsından* kurtarılmasını isteyen Râif Paşa, bir bölgeden azledildikten sonra sebepsiz yere orada bu kadar uzun süre kalınmasının duyulmuş bir şey olmadığına ve usule aykırı olduğuna işaret etmektedir. Kendisinin on iki sene ilm-i hendese ve yirmi sekiz sene de devlet işleri ile meşgul olduğunu

[98] BOA, **HAT 1332/51947,** Ğurre-i Muharrem 1253 (7 Nisan 1837).

ifadeyle, kırk senelik emektarlığını hatırlatmaktadır. Böyle sebepsiz tahkire uğrayarak ve kale içinden çıkmamak üzere hapis gibi tutularak orada bulunmasının; konsoloslar, diğer yabancılar ve halk karşısında *şân-ı devlet* olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca Tâhir Paşa'nın kendisine ettiği haksız muamele dolayısıyla mahkeme olunmasını talep etmekte, mahkeme sonrası kusur kimdeyse ortaya çıkacağını ve kendisinin her şekilde hakkına razı olacağını ifade etmektedir[99].

3 Mayıs 1837'de, Mehmed Râif Paşa'nın özel adamıyla gönderdiği anlaşılan yukarıdaki iki yazısının İstanbul'a ulaştığı ve değerlendirmeye alındığı görülmektedir. Değerlendirmenin yer aldığı belgede, Tâhir Paşa hakkında Malta tarafından ortaya çıkan kötü havadislerin doğru olmadığı, bazı uygunsuzluklar yaşanmış ise de sonucun Tâhir Paşa'dan gelecek yazılarla anlaşılacağından bahsedilmiştir. 7 Mayıs 1837'de, Râif Paşa'nın İstanbul'a gönderilmesi hususunda Tâhir Paşa'ya yazı yazılması ve Râif Paşa'ya da bir cevap yazılması konusunda karar çıkmıştır[100].

Mehmed Râif Paşa'nın yazdıklarına benzer şikâyetlerde bulunan ve onun arpa eminliğini yapıp İstanbul'a geldiği söylenen Abdülkerim Ağa, muhtemelen onun yukarıda geçen iki yazısını getiren özel adamıdır. 3 Mayıs 1837 tarihinde kaleme alınan yazıda, Tâhir Paşa'nın eyalete varışından bir ay kadar sonra gerçekleştirdiği Misurâta seferinden bahsedilmiştir. Paşa, Misurâtalı Osman'ı bir süre kuşatma altında tuttuktan sonra Osman kaçıp Terhûne'ye gitmiştir. Tâhir Paşa, emrindeki askerden iki bölüğü ve bir binbaşıyı Misurâta'da bırakıp Trablus'a dönmüş ve Râif Paşa'yı, bir tabur süvari, bir tabur piyade ve bir miktar Arap askeriyle Terhûne üzerine göndermiştir. Terhûne'de bir Perşembe günü beş altı saatlik bir muharebeden sonra Osman ve Terhûne Şeyhi Merîz kaçmıştır. Arkalarından adam gönderen Râif Paşa; ikisini, onların çocuklarını ve kabilelerinin şeyhlerini yanına çekmeyi ve beraberinde Trablus'a götürmeyi başarmıştır. Terhûne'ye ise Süvari Miralayı Halim Bey kaid olarak atanmış ve her iki bölgenin de geçmiş vergilerinin çoğu tahsil edilmiştir. Bunun yanında Fizan Şeyhi [Abdülcelil], otuz günlük mesafeden kardeşini gönderip itaatini ve bütün yükümlüklerini yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Garyan halkı da Râif Paşa'ya gelip bir isyan içinden olmadıklarını,

[99] BOA, **HAT 1332/51947-A,** Ğurre-i Muharrem 1253 (7 Nisan 1837).
[100] BOA, **HAT 1332/51930,** Ğurre-i Safer 1253 (7 Mayıs 1837).

kendilerine bir kaid atanmasını ve vergilerini vereceklerini söylemişlerdir. Râif Paşa, bu kişileri yanına alıp Tâhir Paşa'nın huzuruna çıkarmış, Tâhir Paşa da -daha önce geçen- on kişide bir kişi rehin talebini ve aksi durumda üzerlerine yürüyeceğini ifade etmiştir. Abdülkerim Ağa'nın ifadesine göre ahali, şeyhlerini ve önde gelenlerinin çocuklarını rehin vermeğe razı olsa da Tâhir Paşa bunu kabul etmemiş ve onları kovmuştur. Misurâtalı Osman'ı ve Şeyh Merîz'i ise *siz bana gelmeyüb Râif Paşa'ya geldiniz* diyerek hapse atmıştır. Bu durum karşısında Fizan Şeyhi'nin kardeşi, bir yolunu bulup kaçmış, Terhûne halkı ise korkuya kapılıp Garyan'a toplanmıştır. Tâhir Paşa ise dört bölük piyade ve bir bölük süvariyi kalede bırakarak, kalan askerini alıp Trablus'a altı saat mesafedeki Vadiyü'l-Mecn'de (Mecîneyn) karargâh kurmuştur. Garyan ahalisi tekrar gelip eman dilemişler, ancak bu yine kabul edilmemiştir. Bu şekilde Garyan üzerine yürünmüş, bir süre muharebeden sonra Fizan Şeyhi'nin kabilesi, bölge halkı ve urban birleşerek orduya hücum etmiştir. Üç yüz kadar şehit verilmiş, bir top orada terk edilerek bir miktar yaralı ile ordu Vadiü'l-Mecn'e çekilmiştir. Abdülkerim Ağa'nın iddiaları bu kadarla da kalmayarak Tunus Beyi Mustafa Paşa'nın bazı hediyeler ve mektup ile göndermiş olduğu adamının da Tâhir Paşa tarafından azarlandığını ve Tâhir Paşa'nın ona, *bu taraf mesâlihini bitürdikden sonra paşanız vaktine hâzır olsun, ol tarafa varacağım* dediğini bildirmektedir. Buna karşılık korkuya kapılan Mustafa Paşa'nın üç tarafa ordu gönderdiğini ve bölge Araplarını ifsat ettiğini ifade etmektedir[101].

Tâhir Paşa'nın Trablus'ta yaşadığı başarısızlığın yankıları kısa zamanda etrafa yayılmıştır. 19 Haziran 1837 tarihinde hariciye nazırının gönderdiği ifade edilen yazılarda, Trablusgarb'da on on beş gündür bir muharebenin gerçekleştiği ve Tâhir Paşa'nın esir düştüğü gibi bazı korkutucu dedikoduların yayılmış olduğu ancak bunların hakikat olmadığı ve hiçbir şekilde bir aslının çıkmayacağı ümidi içinde olunduğundan bahsedilmektedir[102].

[101] BOA, **HAT 1332/51930-A,** 27 Muharrem 1253 (3 Mayıs 1837).
[102] BOA, **HAT 1186/46753,** 15 Rabîu'l-Evvel 1253 (19 Haziran 1837).

3.8 Konsoloslardan Şikâyet Edilmesine Tepkiler ve Tâhir Paşa'nın Azli

Tâhir Paşa ile İngiliz Konsolosu Warrington arasındaki sürtüşme uzun süre devam etmiş ve devletler nezdinde daha üst makamlara taşınmıştır. İngiliz Hariciye Nazırı Palmerston, 3 Ocak 1837'de, devletinin İstanbul'daki büyükelçisi Ponsonby'ye gönderdiği yazısında, Warrington'un Trablusgarb'da İngiliz imtiyazlarının yok sayıldığına dair yeni olaylar rapor ettiğinden bahsetmektedir. Kaptan Paşa tarafından meydana gelen ihlallere artık müsamaha gösterilemeyeceğinden bahisle, Bâbıâli'nin bu konuda gerekli önlemler almaması durumunda, devletinin tebaası hakkında adaletin sağlanması için kendi vesilelerine başvuracağını bildirmektedir[103]. 5 Ocak 1837'de, Trablusgarb'daki İngiliz tebaasına karşı Osmanlı idarecilerinin davranışları ile ilgili sürekli şikâyetler alındığı, Palmerston imzalı bir belge ile Osmanlı Hariciye Nazırı Reşid Paşa'ya bildirilmiştir[104].

Tâhir Paşa'nın Warrington'un azli ile ilgili talebinin, İngiltere tarafından olumsuz karşılandığı görülmektedir. Palmerston, Reşid Paşa'ya yazdığı 21 Şubat 1837 tarihli cevabında, 5 Şubat'ta Warrigton'un azlini talep eden yazının alındığından bahsetmektedir. Bu yazıda, hükümetinin Warrington'un davranışlarını dikkatle incelediğini, ancak herhangi bir suçunun tespit edilemediğini ifade etmektedir. Diğer taraftan, Tâhir Paşa'nın İngiliz tebaasına karşı davranışlarının sert, adaletsiz ve keyfi olduğundan şikâyet etmektedir. Bu nedenle, hükümetinin bir süre önce Trablus'a, bölgedeki İngiliz çıkarlarını korumak için bazı savaş gemileri göndermek zorunda kaldığını ifade etmektedir[105]. Bu konu ile ilişkili olarak kaleme alınan tarihsiz bir yazıda, Malta'da bulunan İngiltere donanmasının Trablus'a geleceği konusunda yayılan havadisin İngiltere Elçiliği'ne sorulduğundan ve alınan raporda Tâhir Paşa'dan şikâyet edildiğinden bahsedilmektedir. İngiliz Elçisi, Tâhir Paşa ile yaşanan sürtüşme konusunda haberleşmeyi sağlamak üzere bir İngiltere amiralinin Trablus'a memur edildiği bilgisini devletinden aldığını haber vermektedir.

[103] BOA, **HR.SFR.(3) 1/11**, 3 January 1837.
[104] BOA, **HR.SFR.(3) 1/12**, 5 January 1837.
[105] BOA, **HR.SFR.(3) 1/14**, 21 February 1837.

Yazıda, Tâhir Paşa'dan gelecek malumata göre işin hakikatinin ortaya çıkacağı ve ona göre hareket edileceği bildirilmektedir[106].

Tâhir Paşa'dan İngiliz Hükümeti'nin şikâyetlerinin yanı sıra, paşanın Fransız Konsolosu'nun azlini talebi de şikâyet konusu olmuştur. Fransa Maslahatgüzarı'nın 11 Mart 1837'de verdiği ifade edilen talimatnamede, Tâhir Paşa'nın Fransız Konsolosu hakkında, aslı olmayan şikâyetlerde bulunmasının ve konsolosun azlini talep etmesinin şaşkınlıkla karşılandığı ifade edilmektedir. Tâhir Paşa'nın iki devlet arasında çeşitli zorluklar ve sorunlar yaratacak gayrimeşru hareketlerde bulunduğuna dikkat çekilerek, rütbesi ne olursa olsun hiçbir elçinin kendisine özel bir emir gelmedikçe devletinin tayin ettiği bir memuru değiştiremeyeceği bildirilmiştir[107].

Tâhir Paşa, Şubat ayının başında kendisinin valilikten alınması talebinde bulunmuş, ancak bir taraftan da eyaletteki askeri harekâtına devam etmiştir. Garyan Seferi'ndeki başarısızlığı, İngiltere ve Fransa'nın kendisinden şikâyetlerine eklenince, Nisan 1837'de valilikten alınmış olduğu görülmektedir. Palmerston, Reşid Paşa'ya gönderdiği 7 Nisan 1837 tarihli yazıda, paşanın 4 Nisan tarihli mektubunu aldığını ve kendisine Tâhir Paşa'nın valilikten alınarak yerine Hasan Paşa'nın atandığının bildirildiğini ifade etmektedir. Yazıda buna karşılık, İngiliz Hükümeti'nin de Warrington'u azledip yerine başka birini atayacağı ümidinin taşındığının bildirildiğini söyleyen Palmerston, üzülerek bunu yapamayacağını ifade etmektedir. Warrington'u geri çağıramayacağını, ancak onun Tâhir Paşa'nın yerine gelecek olan yeni vali ile iyi geçineceğinden şüphesi olmadığını ve Warrington'a bu şekilde davranması için özel bildirimde bulunulacağını yazmaktadır[108].

Tâhir Paşa'nın İngiltere ve Fransa konsoloslarından şikâyetleri ve daha sonra da bu iki devletin de Tâhir Paşa'dan şikâyetleri olduğunu ifade eden tarihsiz bir belgede, durumun Fransa ve İngiltere hariciye nazırlarına bildirildiği, gerekli teşebbüslerde bulunulduğu, ancak henüz bir sonuç alınamadığından bahsedilmektedir. Bununla birlikte Tâhir Paşa'nın eyalet valiliğinden ayrılmasıyla konsolos azli meselesinin de çözülmesinin beklendiği ifade edilmektedir[109].

---

[106] BOA, **HAT 453/22419**, t.y.
[107] BOA, **HAT 1193/46905-R**, t.y.
[108] BOA, **HR.SFR.(3) 1/21**, 7 April 1837.
[109] BOA, **HAT 828/37491**, Lef 1, t.y.

Osmanlı makamlarının beklentisinin aksine, İngiltere'nin konsolos azline yanaşmadığı ve daha önceki görüşlerini tekrar ettiği görülmektedir. Palmerston, Reşid Paşa'ya yazdığı 1 Haziran 1837 tarihli yazısında da, Warrington ile Tâhir Paşa arasındaki anlaşmazlıklardan bahseden yazıyı aldığını ifade etmekte ve Tâhir Paşa valilikten alındığı için bu sorunların yeni vali ile konsolos arasında devam etmeyeceğini umduklarını bildirmektedir[110].

4 Çeşmeli Hasan Paşa'nın Valiliği

4.1 Eyalette Bir Barış Ortamı Kurma Çabaları ve Yaşanan Zorluklar

Bahriye Feriki unvanıyla anılan Çeşmeli Hasan Paşa'ya 2 Mart 1837'de, *mertebe-i celîle-i mansûre* eklenerek Trablusgarb Beylerbeyiliği'nin verildiği bildirilmektedir[111]. Paşa, 24 Mayıs 1837'de eyalete ayak basmıştır. Onun gelişi ile birlikte İngiliz Konsolosu, Tâhir Paşa'nın yedi sekiz gün içinde İstanbul'a yola çıkmasını beklemektedir[112]. Bu gelişmeler üzerine Garyan'da bulunan ve durumu haber alan Tâhir Paşa, Şeyh Guma ile bir barış anlaşması yaparak Trablus'a dönmüştür. Anlaşmaya göre; Şeyh Guma savaşta ele geçirdiği bütün mühimmatı iade edecek ve Garyan Kazası'na onun taraftarı olan Köle Hasan Ağa adlı birisi müdür tayin edilecektir. Bu şekilde vazifesini tamamlayan Tâhir Paşa, daha önce hapsettiği Osman Ağa'yı, onun oğlunu ve üç şeyhi alarak İstanbul'a dönmüştür[113]. İstanbul'a dönen Tâhir Paşa'nın Tophâne-i Âmire Müşirliği'nden de ayrıldığı anlaşılmaktadır. Çeşmeli Hasan Paşa ile daha barışçıl bir politika izlemek niyetinde olduğu anlaşılan

[110] BOA, **HR.SFR.(3) 1/22**, 1 June 1837.
[111] BOA, **HAT 1604/45,** 24 Zi'l-Ka'de 1252 (2 Mart 1837).
[112] TNA, **FO 76/47**, H. Warrington'dan John Bidwell'e, 29 Mayıs 1837.
[113] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 131. Osman'ın, oğlu Mustafa'nın ve yeğeni Ruhayz'ın beraberlerindeki yedi köle ile birlikte İstanbul'a getirildiği, Süvari Miralayı Halim Bey'in ele geçirdiği yüzden fazla destekçisinin ise Trablusgarb Valisi Hasan Paşa'ya teslim edildiği anlaşılmaktadır. Kaynak: BOA, **HAT 478/23398-B**, t.y. Ayrıca M. Tuvayr, Garyan'a Hasan Ağa'nın değil Şeyh Guma'nın müdür olarak atandığını ifade etmekte, ancak bu konuda herhangi bir kaynak göstermemektedir. Bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma… ,** s. 93. Şeyh Guma'nın, Tâhir Paşa ile yaptığı anlaşmaya göre, Garyan Müdürü olarak atandığı ve Tâhir Paşa'dan aldığı mühimmatı teslim ettiği bilgisinin M.Tuvayr'dan daha önceki kaynakları için bkz. Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, **Vulâtu Tarablus…** , s. 242; Ahmed Bek en-Nâib el-Ensârî et-Trablusî, **a.g.e.** , s. 343. Bununla birlikte Ali ed-Deab'ın bölgedeki Napoli Konsolosu'nun mektuplarından aktardığına göre Tâhir Paşa isyancılarla yaptığı anlaşmada Şeyh Guma'nın ele geçirdiği silahları ve zahireyi iade etmesine karşılık Hasan Ağa adlı kişinin Garyan müdürü olarak tayin edilmesini kabul etmiştir. Bkz. Ali İsa Ali ed-Deab, **a.g.t.** , s. 201.

Bâbıâli, Misurâtalı Osman'ı da İstanbul'da esir tutmak istememiş ve Tâhir Paşa'dan onu, yardımcılarını ve eşyalarını yakında Trablus'a gidecek olan kaptan-ı deryaya teslim etmesini istemiştir[114]. Bazı kaynaklar, Misurâtalı Osman'ın, Ahmed [Fevzi] Paşa komutasında 1837 Ağustosu'nun sonlarında bölgeye ulaşan bir donanma ile ve kendisine hediyeler verilerek vatanına gönderildiğini bildirmektedir. Bu şekilde, Bâbıâli'nin özellikle Cezayir'deki Fransız işgaline karşı bir cihâd-ı mukaddes için ahalinin istimaletini arzu ettiğine ve Hasan Paşa'nın da mutedil bir siyaset takip ettiğine işaret edilmektedir[115].

Trablusgarb'da barışçıl bir siyaset dönemine girilmesine dair bir işaret de; bölgeye giden -ve daha önce Tâhir Paşa'nın yerine kaptan-ı deryâ olarak atandığından bahsettiğimiz- Ahmed Fevzi Paşa'nın yazdığı 20 Eylül 1837 tarihli belgede görülmektedir. Ahmed Paşa, Trablusgarb ahalisine ve urbanına müşahede ettikleri hallerine uygun olarak *ref'-i vahşetle bir kat dahî itmi'nân-ı kalb ve emniyet-i tâmme husûlünü müstevcib vasâyâ-yı lâzımen*in yapıldığını, yani onlarla kendilerinden korkuyu kaldırıp gönül emniyetlerini sağlayacak şekilde konuştuğunu bildirmektedir. Bunun yanında, sadakatten ayrılmadıkları sürece haklarında merhamet ve şefkatle muamele olunacağını, isyana kalkıştıklarında ise ağır cezalandırmalara maruz kalacaklarını hatırlatmıştır. Böylelikle bölge halkının emniyet ve asayişinin sağlanmaya çalışıldığından bahseden Ahmed Fevzi Paşa, orada bulunan askerleri ve askerlerin bulunduğu hastaneleri ziyaret ederek, hatırlarını sormayı da ihmal etmemiştir. Garyan Seferi'nde yaşanan hezimet ve zikredilen kayıp ve yaralı sayıları göz önüne alındığında, paşanın bu davranışı daha da anlam kazanmaktadır. Ayrıca hastanelerdeki bazı hasta ve yaralılar gemilere taşınarak burada tedavi edilmiştir. Kaptan-ı Derya, Trablusgarb'la ilgili son olarak Trablus Ferîki olarak andığı Hasan Paşa ile Defterdarı Osman Bey arasında yaşanan bir sürtüşmeden bahsederek Osman Bey'in bölgede kalmasını faydalı görmeyip onu İstanbul'a götürmek üzere yanına aldığını bildirmektedir[116].

Çeşmeli Hasan Paşa ile birlikte gelen bu geçici barış ortamını M. Tuvayr, geçen üç yıllık süreçte isyancılara karşı kullanılan zor üslubunun başarısızlığı sonucu

---

[114] BOA, **HAT 478/23398**, t.y.
[115] Costanzo Bergna, **a.g.e.** , s. 296; Charles Feraud, **a.g.e.** , s. 455.
[116] BOA, **HAT 454/22451-B,** 19 Cemâziye'l-Âhir 1253 (20 Eylül 1837). Ahmed Fevzi Paşa'nın yazdıklarının sultana da bildirildiği anlaşılmaktadır. Kaynak: BOA, **HAT 454/22451-B**, t.y.

uygulanan bir politika olarak nitelemektedir[117]. Kabilelerin düşmanlıkları şiddetini korurken, iç bölgelere yapılan bütün askeri operasyonların durdurulmasıyla ortaya çıkan bu barışçıl politikaya dönüşün, barışçıl bir yapı kurulmasına dönük bir arzudan çok hükümetin fakirliğinden kaynaklandığı görüşünde olan Allen Streicker, askeri hareketleri karşılayacak gelirin yetersiz olduğuna, İstanbul'dan gelen yardımın azlığına ve bölgede Yusuf Paşa döneminden itibaren yaşanan ticari istikrarsızlığa dikkat çekmektedir[118]. Nehîcüddin ise bu değişimi Hasan Paşa'nın şahsi istirahatına düşkünlüğüne ve sadece yazışma ile eyaleti idare etmeye kalkışmasına bağlamaktadır. Ona göre; Hasan Paşa'nın bu tutumu nedeniyle bölge kabileleri ortamı boş bulmuşlar, üç dört yıldır büyük masraflar ve can kayıplarıyla kontrol altına alınan yerler de eski hallerine dönmüştür. Bu şekilde Trablusgarb Valiliği -Trablus dışında- Menşiye, Sahil ve Tâcûrâ ile sınırlı kalmıştır[119].

Hasan Paşa'nın bu ilk yılında her ne kadar bir barış ortamı kurulmaya çalışılsa da, eyaletin içinde bulunduğu durumun buna çeşitli engeller teşkil ettiği anlaşılmaktadır. İngiliz Konsolosu Warrington'un 24 Aralık 1837 tarihli raporu yaşanan zorluklara dikkat çekmektedir. Warrington öncelikle Fransız Konsolosu'nun Araplarla ittifak ederek Osmanlılara karşı entrikalar çevirdiğini haber vermektedir. Valinin yazışmaları o sıralarda Osmanlı-Fransız ilişkilerinin belirsizlik içinde olduğunu göstermiştir. Araplar, Fransızların müdahelesiyle Osmanlıların eyaletten çıkarılacağı düşüncesini taşımaktadır. Osmanlılar ise Tunus'u almak [yani Tunus'ta da Trablusgarb'da olduğu gibi merkezi bir idare kurmak] niyetindedir. Tunus'u almamaları durumunda, Trablusgarb'tan da ayrılmak zorunda kalacaklardır. Çünkü eyaleti elde tutmak için yapılan masraflar, o tarihe kadar iki milyon riyali aşmıştır. Ayrıca sahilde oturanlar hariç, eyalet ahalisi de vergi ödememektedir. Bölgedeki Osmanlı askeri 2000 kişiye kadar düşmüştür. Bunlara da yedi aydır ödeme yapılamamaktadır. Aralarından sağa sola firar edenler bulunmaktadır.

Konsolosa göre Hasan Paşa nazik, medeni, yardımsever ve makul birisidir. Ayrıca, eyaletteki boş bahçeleri uygun bir kira ile Maltalılara vermeyi kabul etmiştir. Eğer Malta'dan gayretli ve çalışkan kişiler gelirse bu girişim faydalı sonuçlar

[117] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 94.
[118] Allen Streicker, **a.g.e.** , s. 80-81.
[119] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 131-132.

doğuracaktır. Eyaletteki önemli sorunlarından biri olan veba ile ilgili de bilgi veren konsolos, vebadan ölenlerin sayısının 70 binden fazla olmadığını söylemektedir. Trablus, pis ve harap vaziyettedir. Şehri bu kadar sefil ve perşian halde daha önce hiç görmediğini söyleyen konsolos, bu konudaki üzüntüsünü dile getirmektedir[120]. Warrington'un Akdeniz'deki İngiliz donanmasının komutanına gönderdiği bir diğer rapor, Fransız Konsolosu'nun giriştiği faaliyetlere açıklık getirmektedir. Rapora göre; Fransız Konsolosu'nun bölgede Sultan'ın güçlerine karşı bağımsızlığını koruyan batı kabilelerinin önde gelen şeyhleri ile sürekli bir yazışma içinde olduğu açıktır. Ayrıca Fransız Konsolosu'nun bu davranışları, paşayı rahatsız etmektedir. Batı Araplarının önde gelen şeyhlerinden olan Guma'nın karısına ve oğluna sağladığı himaye ile Fransız Konsolosu, bu insanlar ile Osmanlılar arasında düşmanlığı tahrik etmek ve bunlar üzerinde nüfuzunu arttırmak amacındadır. Bölge ahalisinde, Sultan'ın kuvvetlerine karşı düşmanca bir duygu bulunmaktadır. Bu duygu, kötü idare ve ağır vergilerden kaynaklanmış ve bunlar nedeniyle sürmektedir. Sahil boyunca doğuya doğru olan bölgeler itaat altına alınmıştır. Ancak dağlardakiler ve batıya doğru olan bölgelerdekiler direnmeyi sürdürmekte ve itaat etmiş olan kabilelere ara sıra saldırılar düzenlemektedir. Konsolos, bu olumsuz tabloyla birlikte Hasan Paşa ile gayet iyi anlaştığını ve onu her zaman iyi huylu ve İngiliz tebaasına karşı adaletli bulduğunu belirtmektedir[121].

Mehmed Nehîcüddin, eyaletin yaşadığı zorluklar arasında bulunan maddi imkânsızlıklara dikkat çekmektedir. Hasan Paşa, eyaletin kontrol altında olmayan bölgeleri üzerine yürümek için defalarca ordu toplamış, ancak bunları Salı Pazarı adlı yerde birkaç gün beklettikten sonra geri çağırmıştır. Ayrıca Warrington'un yedi ay ödenemediğini söylediği maaşların Mehmed Nehîcüddin'in aktarımında on aya çıktığı, bunun eyalette sarsılmış olan askeri düzeni iyice bozduğu görülmektedir[122].

---

[120]TNA, **FO 76/47 ve FO 195/145**, Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 24 Aralık 1837. Warrington aynı gün Malta Hükümeti Genel Sekreteri Hector Greig'e de yazarak, Hasan Paşa'nın olumlu eğiliminden istifade edilmesinin ve Malta'daki nüfus fazlasının bir kısmının Trablus'a gönderilmesinin uygun olacağını bildirmektedir. Bu teklifin iki tarafından da menfaatine olduğunu söylemektedir. Ayrıca bölgenin sağlık durumunun gayet iyi olduğunu söylerek son vebada ölenlerin 70 binden fazla tahmin edilmediği, bölgedeki Osmanlı askerinin 2 bin kişiye indirildiği bilgilerini ona da aktarmakta ve Sultan'un bu sahilde asla bir "koloni" kurmayı başaramayacağından korktuğunu eklemektedir. Kaynak: TNA, **FO 160/56**, H. Warrington'dan Hector Greig'e, 24 Aralık 1837.

[121] TNA, **FO 195/145**, H. G. Warrington'dan Sir Robert Stopford'a, 20 Aralık 1837.

[122] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 132.

Warrington'un 16 Mart 1838 tarihli raporu eyaletteki zorlukların ve istikrarsızlığın devam ettiğini göstermektedir. Ahaliden çok az miktarda vergi toplanabilmektedir. İstanbul'dan da bir süredir para gönderilmemiştir. Askerlerin biriken maaşları on bir aylık olmuştur. Paşa ile Fransız konsolosu arasındaki soğukluk sürmektedir. Paşa, Fransız Konsolosu'nun bölge halkını eyalet idaresine (orijinal ifadeleriyle "Türk işgaline") karşı direnmeye teşvik ettiğini düşünmektedir. Konsolosun güvenilir kaynaklardan aldığını söylediği bilgilere göre, Fransızların (Cezayir'deki) Kostantin'i ele geçirmeleri, Sultan'nın sinesinde şiddetli duyguları tahrik etmiştir. Bu durum onu, ciddi ve ağır protestolarda bulunmaya itmiştir[123].

Konsolosun 24 Nisan 1838 tarihli raporu İstanbul'dan gelen bir brikin eyalete 125 bin riyal getirdiğini bildirmektedir. On bir aydır ödeme almamalarına rağmen itidal, tahammül ve güzel bir davranış içinde beklediğini söylediği birliklerin bu halini bütün övgülerin üzerinde bulmaktadır. Abdülcelil de o sıralarda Trablus'a vergisi ile birlikte bir kervan ve hediyeler göndermiştir[124].

4.2 Abdülcelil ve Şeyh Guma ile Müzakereler

Çeşmeli Hasan Paşa'nın en önemli girişimlerinden biri, Şeyh Guma'nın Cebel-i Garbî'deki, Abdülcelil'in de Fizan'daki hâkimiyetini yıllık vergiler karşılığında kabul etmek üzere onlarla giriştiği müzakerelerdir. Hasan Paşa'nın bu girişimi, eyaletin modern öncesi tarihinden beri süregelen teamüllerine uygundur. Eyaletin çeşitli bölgelerini birbirine bağlayan sağlam bağların olmaması buralardaki yerel güçleri kendi bölgeleriyle sınırlı kalmaya zorlarken, diğer taraftan da Trablus'u elinde bulunduran güçlerin bu geniş bölgelerde belirli sürelerin dışında uzun vadeli hâkimiyet kuramamalarına sebep olmuştur. Bu nedenle Trablus'a hâkim olan güçler kendilerine tabi olmaya alışık olan bu bölgesel liderlerle anlaşmaya açık davranmıştır [125] . İç bölgeleri doğrudan eline alma konusunda yeterli gücü bulunmadığının farkında olan Hasan Paşa, muhtemelen hâkimiyet alanlarının genişliğini ve ticari hacmini göz önüne alınarak Abdülcelil'den yıllık yirmi beş bin riyal, Şeyh Guma'dan ise sekiz bin riyal vergi istemiştir. Her iki lider bu şartları

[123] TNA, **FO 101/2 ve FO 195/146**, H. Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 16 Mart 1838.
[124] TNA, **FO 101/2**, Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 24 Nisan 1838.
[125] Muhammed Şâkir Meş'al, **a.g.e.** , s. 5.

kabul etmiş olsalar da Hasan Paşa'nın verginin geriye dönük işlemesi konusundaki ısrarı, müzakerelerin bir kez daha sonuçsuz kalmasına neden olmuştur[126].

Hasan Paşa'nın Abdülcelil ve Şeyh Guma ile giriştiği bu müzakerelere İngiliz Konsolosu Warrington aracılık etmiştir. 9 Mayıs 1838 tarihli raporunda Warrigton, kendisinden taleb edilen bu aracılığın ve hazırladığı mukavelenin ayrıntılarına yer vermektedir. Abdülcelil ona gönderdiği ilk mektubunda, Paşa'nın kendisinden Benî Velîd ve Fizan haracı olarak 25 bin riyal istediğini, ancak bu miktarı ahaliden toplamasının mümkün olmadığını bildirmektedir. Abdülcelil bu miktarın 15 bine indirilmesini istemekte ve bu takdirde ödemeyi hemen yapmayı taahhüt etmektedir. Konsolos, Abdülcelil'e gönderdiği cevabında, paşanın miktarı indirmeye razı olmayacağını, hazırladığı anlaşma taslağını paşaya sunduğunu bildirmekte ve bunun kendisi tarafından onaylanmasının büyük fayda getireceğini ifade etmektedir. Aralıcılık vazifesini yürüten konsolosun hazırladığı anlaşma metnine bakıldığında iki tarafın da çıkarını gözeten ve tartışmalı meseleleri sonraya bırakan bir metin olduğu görülmektedir. Anlaşmaya göre; Benî Velîd ve Fizan'ın idaresine karşılık Abdülcelil, Hasan Paşa'ya ya da onun haleflerine yıllık 25 bin riyal vergi ödemeyi kabul edecektir. Bunun karşılığında Paşa, Trablus'a ulaşan ve buradan ayrılan kervanların vergilerini ödedikten sonra herhangi bir engelle ya da tacizle karşılaşmayacaklarını taahhüt edecektir. Ayrıca Abdülcelil yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece üzerine asker gönderilmeyecektir. Anlaşma iki yıl geçerli olacak ve iki yılın sonunda ticaretin artması ile Abdülcelil'in ödeyeceği miktarın artırılması konusu gündeme gelebilecektir. Beş yıldır vergi ödenmediği meselesine gelince, paşa bu konuyu Abdülcelil'in göndereceği iki adamıyla barışçı şekilde çözüme kavuşturmayı taahhüt edecektir. Abdülcelil, konsolosa gönderdiği bir diğer mektubunda, sırf barışın sağlanması ve ahalinin sükûnete kavuşması için, bu şartları kabul etmeye razı olduğunu bildirmektedir. Bunun yanında, Şeyh Guma ile aralarında bir ahit olduğunu, bu nedenle kendisinin giriştiği her hizmette onun da bulunması gerektiğini

[126] Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, **Vulâtu Tarablus… ,** s. 243. Bu kaynakta para birimi kuruş olarak verilmiştir. Ancak bunun riyal olması gerektiği daha güvenilir olduğunu düşündüğümüz İngiliz arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Literatürde para birimi olarak sıklıkla kuruş geçtiği gibi bazen miktarlarda da hatalar yapılmıştır. Ömer Ali Bin İsmail, Şeyh Guma'dan istenen yıllık verginin 80,000 kuruş olduğunu söylemektedir. Muhtemelen yazım hatasından kaynaklanan bu miktarla birlikte geriye dönük olarak istenen verginin yedi yıllık olduğunu kaydetmesi önemlidir. Bkz. Ömer Ali Bin İsmail, **a.g.t.** , s. 131.

belirterek, onu da anlaşmaya dâhil etmek istemiştir. Warrington verdiği cevabında, konuyu Hasan Paşa ile görüştüğünü ifade etmektedir. Hasan Paşa, Abdülcelil Sultan'a karşı hiçbir zaman düşmanlık etmediği için onunla iş tutmaktan memnun olacağını, ancak Şeyh Guma ile ilgili bir şartı kabul etmeyeceğini söylemiştir. Guma'nın kendisini çok defa aldattığını ve onu güveni olmadığını bildirmiştir. Guma meselesinden vazgeçmesi durumunda, diğer konuların aralarında çözülmüş olduğunu ifade etmiştir. Konsolos, Abdülcelil'i yürüklendirmekte, 25 bin riyal verginin çok olmadığını söylemektedir. Ayrıca Hasan Paşa'nın yerine bir başka valinin gelmesi durumunda, anlaşmanın aynı şekilde bağlayıcı olacağını ifade etmektedir. Konsolos üstlerine yazdığı raporda, Abdülcelil'in iç bölgelerdeki bütün ticareti kontrol ettiğini ve topraklarının kuzeyden güneye 1000 mili (1609 km'yi) aştığını ifade etmektedir. 50 bin asker toplayabileceğini ve diğer kabile şeyhlerinin de onun politikasını takip ettiklerini söylemektedir. Anlaşmanın sağlanması durumunda, paşanın Abdülcelil'den elde edeceği gelirin yıllık 60 bin riyali bulacağını, barışın eyaletin geneline yayılması durumunda ise 350 bin riyallik bir gelirin söz konusu olacağını bildirmektedir[127]. Abdülcelil, konsolosa gönderdiği bir diğer mektupta Şeyh Guma ile ilgili talebinin kendisi için olmadığını, eyaletin ve bütün ahalinin selameti için olduğunu tekrarlayarak, bu konuyu tekrar gündeme getirmiştir. Konsolos, mektubu paşaya gösterdiğinde karşılaştığı soğuk ve ilgisiz tavrı açıklanamaz bulmaktadır. Ona göre Sultan'ın, ahalinin tabiiyeti ve tam bir gelir dışında eyaletten bir şey elde etmesi mümkün değildir. Konsolos, Hasan Paşa'nın, Abdülcelil ile barış yapmakla onun bütün kuvvetlerini diğer kabilelerin üzerine çevirmek gibi bir niyeti varsa, bu konuda yanılacağını ifade etmektedir. Ayrıca Hasan Paşa'nın Guma üzerine ve Garyan dağlarına yürümek için ordusunu topladığını bildirmekte, hem mevsim hem de bölgenin tabiatı dolayısıyla başarılı olamayacakları tahmininde bulunmaktadır[128]. Warrington, aynı gün İstanbul'daki Büyükelçisi Ponsonby'ye de yazmış, Hasan Paşa'nın rızası dâhilinde Abdülcelil ile giriştiği yazışmalardan bahsetmiş ve bunların kopyalarını ona göndermiştir. Abdülcelil'in genel olarak barış istediğini söylemiştir. Hasan Paşa'nın, Abdülcelil'in Guma ile ve diğer şeyhlerle savaşacağı konusunda bir zannı olduğunu ve bu konuda yanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca vali, Garyan bölgesi

[127] TNA, **FO 101/2 ve FO 195/147**, H. Warrington'dan Vikon Palmerston'a, 9 Mayıs 1838.
[128] TNA, **FO 101/2 ve FO 195/147**, H. Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 19 Mayıs 1838.

ve Guma üzerine yürümek için ordusunu hazırlamıştır. Ancak konsolos, bu seferin başarılı olacağına inanmaktan uzaktır. Warrington, Hasan Paşa'nın sefer hazırlıklarıyla ilgili şüphe içinde olsa da onun mükemmel bir adam olduğunu ve ona güvendiğini sözlerine eklemektedir[129].

Warrington, 1 Ağustos 1838 tarihli raporunda, aracılık çabasının sonuçsuz kaldığını bildirmektedir. Ona göre; Abdülcelil barışın yayılmasını istemiş, ancak paşa buna yanaşmamıştır. Konsolos, Hasan Paşa'nın aşırı derecede soğuk yaklaşması nedeniyle kendisinin daha fazla üstelemediğini, paşanın da tekrar konuyu açmadığını ifade etmektedir. Bir diğer gelişmeye geçen konsolos, Şeyh Guma'nın Garyan Kalesi'nde bulunan küçük bir Osmanlı karargâhının tedarik yolunu kestiğini ve kalenin kırk gün sonra teslim olduğunu bildirmektedir. Esir alınan altmış kişiye iyi davranılmış ve bunlar yanlarına verilen eskortla buradan uzaklaştırılmıştır. Ayrıca Abdülcelil, iki üç bin süvari ile Misurâta'ya gelmiş, söylenene göre 200 Türk ve 300 Arabı yok etmiş, bölgedeki bütün sürüleri de önüne katıp götürmüştür. Konsolos, bu durumlar karşısında Hasan Paşa'nın önüne gelen barış fırsatını nasıl kaçırdığına hayıflanmaktadır. Ayrıca Hasan Paşa'nın bölgeden ayrılacağını da haber almıştır. Warrington, sık sık yaşanan bu idari değişikliklerin hem Sultan'ın hem de eyaletin menfaati için zararlı olduğunu düşünmektedir. Her vali için eyaletin işlerine aşina olmak tam bir yıl almaktadır. Bu süre dolduğunda ise bölgenin diline ve idarenin gerektirdiği işlere yabancı olan yeni bir vali gönderilmektedir[130].

Kabile liderlerinin Hasan Paşa ile anlaşmayı kabul etmemesine rağmen paşanın onların üzerine gitmekte zayıf kalışı, askeri ve maddi gücünün yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Eyalette sık sık yaşandığı gibi Hasan Paşa da uzun süre askerlere maaş verememiştir. On ay boyunca biriken maaşlarını alamayan ordusundan Garyan üzerine 700 süvari ve 2000 piyadeden oluşan bir güç sevketmeye çalışmışsa da bahsedilen maddi imkânsızlıklar nedeniyle bu girişiminden de bir sonuç alamamıştır[131].

[129] TNA, **FO 195/104**, H. Warrington'dan Vikont Ponsonby'ye, 19 Mayıs 1838.
[130] TNA, **FO 101/2 ve FO 195/148**, H. Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 1 Ağustos 1838.
[131] Ali İsa Ali ed-Deab, **a.g.t.** , s. 203.

III. BÖLÜM

MERKEZİ İDARENİN TAHKİMİ

1 Ali Aşkar Paşa'nın Valiliği

1.1 Atanışı ve Eyalete Ulaşması

Eyalette beklenen başarıyı gösteremeyen Çeşmeli Hasan Paşa valilikten alınarak 1838 Haziranı'nda yerine, Şehrizor eski valisi Ali Aşkar Paşa atanmıştır. Atanışını yeni valiye bildiren fermanda padişah ondan, eyaletin *kâmilen istihsâl-i hüsn-i asayişiyle, ahâli ve sekenesinin sâye-i merâhim-vâye-i pâdişâhânemde bilvücûh istikmâl-i istirâhat ve asâyişi maddesine ihtimâm ve dikkat* göstermesini talep etmektedir[1]. Konsolos Warrington'a İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'nden 15 Haziran 1838 tarihinde gönderilen yazı ile Hasan Paşa'nın yerine Ali Aşkar Paşa'nın vali olarak atandığı haber verilmiştir[2]. Salnamelerde yeni valinin atanış tarihi olarak yer alan 5 Eylül 1838 (15 Cemâziye'l-Âhir 1254)[3] tarihinin, onun bölgeye varıp valiliğini ilan ettiği tarih olması muhtemeldir.

2 Eylül 1838 tarihli raporunda İngiliz Konsolosu Warrington, yeni vali Aşkar Paşa'nın birkaç gün önce bir korvetle eyalete ulaştığını ve Hasan Paşa'nın da aynı korvetle İstanbul'a dönmek için hazırlık yaptığını bildirmektedir[4]. Nehîcüddin'in yeni valinin bölgeye ulaşmasına dair verdiği tarihler bu tarihle uyuşmaktadır. O, yeni valinin maiyetinde Süvari Livası Halim Paşa ve piyade livalığı görevini yürüten Mirliva Dursun Bey ile birlikte Evâsıt-ı Cemâziye'l-Âhir 1254'te (31 Ağustos-10 Eylül 1838'de) Trablus'a geldiğini bildirmektedir. Trablusgarb'a ulaştıktan kısa bir süre sonra Halim Paşa Bingazi kaymakamlığı ile görevlendirilip bölgeye gönderilmiş, yeni vali ise harap olan cami ve kalelerin tamiratı işlerine girişmiştir[5]. Ayrıca Urfelle'de bir kasır (kale) ve Sûkne ve Urfelle arasında bulunan Ebû

---

[1] BOA, **C.DH. 70/3451**, Evâhir-i Rabîu'l-Evvel 1254 (13-23 Haziran 1838).
[2] TNA, **FO 101/2**, Draft, H. Warrington, No: 5, 2 Ağustos 1838.
[3] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1301, Def'a 10, s. 66; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1302, Def'a 11, s. 65.
[4] TNA, **FO 101/2**, Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 2 Eylül 1838.
[5] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 132-133.

Nüceym'de de hükümet işlerinin yürütülmesi için bir merkez yaptırmış ve burada bir nahiye kurmuştur. Yaptırdığı eserleri ve kurduğu nahiyeyi, "Âsâr-ı Mecîdiye" olarak isimlendirmiştir[6].

1.2 Şeyh Guma ve Abdülcelil ile Barış

Ali Aşkar Paşa, valiliğinin ilk dönemlerinde, imar işlerinin yanı sıra bölgedeki kabilelere karşı Hasan Paşa dönemindeki yumuşak politikayı sürdürmüştür. Hasan Paşa'nın geriye dönük vergi fikrini terk ederek Şeyh Guma ve Abdülcelil ile akim kalan anlaşmayı canlandırmıştır. İki reis de kendi bölgelerindeki hâkimiyetlerine karşılık, belirli oranlarda yıllık vergi vermeyi kabul etmiştir[7].

Ali Aşkar Paşa, Liman Reisi Mustafa Gürcü ve Kaid Muhammed et-Türkî'nin aralarında bulunduğu bir heyet göndererek kabile reisleriyle bir anlaşma yapmıştır. Şeyh Guma, Garyan, Cebel-i Garbî ve Zâviye'nin kontrolüne karşılık yıllık üç bin riyal (douro); Abdülcelil, Benî Velîd Vadisi, Sûkne ve Fizan'dan oluşan geniş toprakların kontrolü karşılığında yıllık yirmi beş bin riyal (douro); Ahmed el-Merîz ise Terhûne ve Cefâre'yi kontrol edip tarım ürünlerinin ve hayvanların öşrünü vermeyi kabul etmiştir. Kabile liderleriyle bu anlaşmayı yapıp 2 Kasım 1838'de Trablus'a dönen heyet, top atışlarının eşlik ettiği sevinç gösterileriyle karşılanmıştır[8].

Yapılan anlaşmaya dair bilgiler, Ali Aşkar Paşa'nın 15 Ocak 1839 tarihini taşıyan yazısında görülmektedir. Paşa burada, eyaletin kazalarında dağınık halde bulunan ve bu nedenle zorluk çeken askerleri Trablus'a topladığından, onlara maaşlarını, elbise ve diğer ihtiyaç duydukları malzemeleri vererek refahlarını temin ettiğinden bahsetmekte ve kabile liderleri ile yaptığı müzakereleri anlatmaktadır. Valiliğini ilan ettikten sonra Şeyh Guma'ya, Abdülcelil'e ve Merîz'e Arapça mektuplar göndermiştir. Eyaletin önde gelen bu kabile liderlerinin kendileri ile görüşülmek üzere itibarlı kimseler gönderilmesi talepleri üzerine Vali, Mirliva Tosun Paşa'yı, Trablus'un önde gelen ailelerinden Mustafa Reis-i Mersâ (Liman Reisi Mustafa Gürcü) adlı kişiyi ve onlarla beraber birkaç kişiyi daha Garyan'a göndermiştir. Liderler, geçmiş hatalarının affını ve mevcut maslahatlarının

[6] Ahmed Bek en-Nâib el-Ensârî et-Trablusî, **a.g.e. ,** s. 344; Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, **Vulâtu Tarablus… ,** s. 244.
[7] Allen Streicker, **a.g.e.** , s. 81.
[8] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma… ,** s. 97.

himayesini talep etmişler, Ali Paşa ise Hasan Paşa zamanında Garyan'da terk edilen bir topun ve cephanelerin eksiksiz teslimini istemiştir. Liderler ayrıca, Garyan ve Fizan aşar-ı bedeliyesi adlı yıllık bir vergiyi vermeyi ve Terhûne ahalisinin göndermekte oldukları yıllık vergilerini ulaştırmayı taahhüt etmiştir. Bu anlaşmanın sağlama alınması için onlara hediyeler gönderilmiştir[9]. Ali Aşkar Paşa'nın bu başarısını merkeze bildirmek üzere gönderdiği Musa Ağa'nın raporu, konunun ayrıntılarına ışık tutmaktadır. Musa Ağa'nın raporuna göre; eyaletten kaçmış olan urbandan iki bin kadarı valinin mutedil tavrını işitince dönmüştür. Ayrıca urban şeyhlerinden Şeyh Abdülcelil, Trablus'a otuz konak mesafedeki Fizan'dan hareket edip Müzde'ye gelmiştir. Kabileleri ile birlikte isyan halinde olan Şeyh Guma ve Şeyh Merîz de buraya gelerek Vali'nin gönderdiği Mirliva Tosun Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Tosun Paşa, geçmiş suçların affı karşılığında Abdülcelil'den yirmi beş bin riyal yıllık vergi sözü almıştır. Şeyh Guma ve Şeyh Merîz de yıllık aşarlarını vaktinde ödeyecekleri sözünü vermişlerdir. Anlaşmanın pekişmesi için Tosun Paşa'nın Trablus'a dönüşünden sonra kabile reislerine çeşitli hediyeler gönderilmiştir. Abdülcelil'e donanmış bir at, bir kabza kılıç; yeğenine bir kabza kılıç, bir sırmalı bornoz ve bir şal; Şeyh Guma'ya aynı şekilde donanmış bir at, bir kılıç, bir sırmalı bornoz ve bir şal ve Şeyh Merîz'e de aynılarından Musa Ağa ile gönderilmiştir. Musa Ağa şeyhlerin bölgelerine yaklaştığında şeyhler onu bizzat karşılamış, padişaha dualar edilerek yirmi bir adet top atılmıştır. Bölgelerine ay yıldızlı sancaklar asılmış ve bundan sonra padişahın rızası hilafına hareket edilmeyeceği, kabilelerinden böyle bir hareket sadır olursa, bizzat kendilerinin bunu cezalandıracaklarına dair sözler sarf edilmiştir. Ağanın raporundaki hayli ilginç olan bir nokta, reislerin *ilerüde bilcümle kabilelerine elbise-i nizâmiye iksâsıyla cümlesini asâkir-i nizâmiye usûlünce istihdam edeceklerini* ifade ettiğinin söylenmesidir. Bunun dışında Musa Ağa, onlarla bu anlaşmayı yapan Ali Aşkar Paşa'nın bölgede

[9] BOA, **HAT 453/22423-A,** 9 Zi'l-Ka'de 1254 (15 Ocak 1839). Aşkar Paşa'nın bu yazısına eklediği bir diğer bent, eyalette oluşturmak isteği olumlu atmosfere dair işaretler vermektedir. Paşa burada, Trablus Şehri'nde devlet taraftarı olan muteber kişilerin ve ailelerin taltif edilmesinin faydalı olduğunu ifade ederek, şehirde bazı kişilere çeşitli rütbeler verilmesini talep etmektedir. Paşa'nın bu talebi olumlu karşılanmış ve böylesi taltiflerin onun *vak' ve i'tibârını müstelzem olmasıyla oraca fâideden hâlî* olmayacağı ifade edilmiştir. Ancak kimlere hangi rütbelerin verilmesini istediğini belirtmediği için, ondan bu bilgilerin talep edilmesi ve ona göre rütbe verilmesi kararı alınmıştır. Kaynak: BOA, **HAT 453/22423,** t.y.

uzun süre kalacağına dair kabilelere güven vermek için, paşanın ailesinin de Trablusgarb'a gönderilmesini teklif etmektedir. Eğer Ali Aşkar Paşa ailesini getirmek istemezse, kendisinin bu konuda ayrıca bir dilekçe sunacağını bildirmiştir[10].

Ali Aşkar Paşa, yapılan barış ile ilgili İngiliz Konsolosu Warrington'dan Abdülcelil'e bir mektup yazmasını istemiştir. Konsolos, yazdığı 18 Nisan 1839 tarihli mektubunda Abdülcelil'e, paşa ile yaptığı anlaşmadan dolayı duyduğu memnuniyeti iletmiştir. Anlaşmanın hem Sultan'nın hem kendisinin hem de ülkenin hayrına olacağını bildirmiştir. Zenginliğin, gücün ve mutluluğun barış ve ticaretten kaynaklandığına işaret eden konsolos Abdülcelil'e, bunların hepsinin artık onun elinde olduğunu ifade etmiştir. Ali Aşkar Paşa, konsolosun bu davranışından çok memnun olmuştur[11].

1.3 Sürgüne Gönderilenler

Ali Aşkar Paşa döneminin dikkat çekici hadiselerinden biri, Karamanlı döneminde Ali Paşa ve Mehmed Bey arasındaki çekişmelerde etkin rol alan ve daha sonra İngiliz himayesi edinmesi rahatsızlık konusu olan Beytülmal Hacı Mehmed'in, yukarıda bahsedilen müzakereleri yürüten heyetin üyesi Muhammed Türkî'nin ve onlarla birlikte bir müftünün eyaletten sürgün edilmesidir. Nehîcüddin, ilginç bir şekilde bu sürgünün, Ali Aşkar Paşa'nın selefinin aksine derecesiz ihtiyatlı davranışından ve iki kişinin bir araya gelip gizli konuşmasından şüphelenmesinden kaynaklandığını söylemektedir. Ona göre; eyaletin muteber kişilerinden bazıları bir bahçede ziyafet ve eğlence için bir araya gelmiş ve Ebu Abdullah adıyla meşhur olan Beytülmal Hacı Mehmed Çelebi de onlara katılmıştır. Bu toplantıda aleyhine sözler söylendiği şeklinde hilaf-ı vaki bilgilerin valiye ulaştırılmasıyla, Beytülmal Hacı Mehmed, Mehmed Ağa Türkî ve Maliki Müftüsü Abdüsselam tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir[12].

Osmanlı belgelerinde sürgün edilen bu kişilerin, Trablusgarb'da ortaya çıkan uygunsuzlukların sebebi olan elebaşları oldukları ve ahaliyi tahrik ettikleri iddiaları yer almaktadır. Ayrıca Nehîcüddin'in Türkî lakabıyla andığı Mehmed Ağa için Kürd Mehmed ismi kullanılmaktadır. Ali Aşkar Paşa, 31 Mart 1839 tarihli yazısında,

[10] BOA, **HAT 453/22423-B,** t.y.
[11] TNA, **FO 101/3**, Warrington'dan Vikont Ponsonby'ye, 22 Nisan 1839.
[12] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 133.

eskiden beri işledikleri çeşitli suçların üstüne kendisi eyalete geldiğinden beri de ahaliyi tahrik etmekte olduklarını gizlice tahkik ettiğini söylediği bu kişileri, cezalarının verilmesi için Miralay Mustafa Bey'e teslim ederek İstanbul'a gönderdiğini bildirmektedir[13]. İngiliz Konsolosu Warrington, aynı tarihi (31 Mart 1839) taşıyan raporunda bu konuyu ele almıştır. Hacı Mehmed Beytülmal'ın tutuklanıp bir gemiye konulduğu haberini alır almaz Ali Aşkar Paşa'nın yanına gitmiştir. Onun İngiliz himayesinde olduğunu gösteren; kendisi, Mustafa Necib Paşa ve İngiliz Kaptan Mundi arasında imzalanmış 2 Haziran 1835 tarihli anlaşmayı paşaya göstermiştir. Bu belgeden haberi olmadığını söyleyen vali konsolosa, Hacı Mehmed'i bölgedeki en iyi adamlardan biri addettiğini, onun tutuklu olarak değil, Bâbıâlî'ye bazı açıklamalar yapmak üzere gönderildiğini, dolayısıyla korkulacak bir şey olmadığını söylemiştir. Ayrıca konsolosun gemiye gidip Hacı Mehmed ile görüşmesini kabul etmiş, ondan Hacı Mehmed'i korkulacak bir şey olmadığı konusunda temin etmesini istemiştir. Konsolos gemiye gidip söyleneni yaptığında, Hacı Mehmed'in memnun olmuş göründüğünü aktarmaktadır. Konsolos, onun koruma altında olduğunu gösteren anlaşmanın bir kopyasını İstanbul'daki üstlerine göndermiş ve onlardan yine de tedbir almalarını istemiştir. Hacı Mehmed'in Sultan'nın menfaatlerinin samimi bir takipçisi olduğunu belirterek, onun İstanbul'daki düşmanları Karamanlı Ali Paşa'nın ve Muhammed D'Ghies'in entrikalarının bu işe sebep olduğunu söylemektedir. Onunla birlikte gönderilen Mehmed Türkî'nin de böyle bir himayeye sahip olmamakla beraber, iyi bir insan ve Sultan'ın dostu olduğunu, birkaç yıl kendisi ile idare arasındaki iletişimi sağlama konusunda paşa tarafından istihdam edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Ali Aşkar Paşa konsolosu, Hacı Mehmed'in yokluğunun iki üç ayı geçmeyeceği konusunda temin etmiştir[14].

Yaşanan hadisenin Trablusgarb'ın önceki valilerinden birine sorulduğu ve görüş alındığı görülmektedir. Buradaki ifadelerden, Beytülmal Hacı Mehmed'in ve kardeşlerinin İngiliz Elçiliği'nin teşebbüsüyle kurtarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Eski vali, kendisi Trablusgarb'da bulunduğu sırada da bu kişilerin, *müfsîd ve muharrik makūlelerinden* olduğunu ve ellerinde gizli himayelerinin (patentelerinin)

[13] BOA, **HAT 453/22439-D,** 15 Muharrem 1255 (31 Mart 1839).
[14] TNA, **FO 101/3 ve FO 195/104**, Warrington'dan Vikont Ponsonby'ye, 31 Mart 1839.

olduğunu haber aldığını, ancak hasbelicab sükût ile muamele ettiğini bildirmektedir. Bu kişilerin her ne kadar ortadan kaldırılması gerekse de böyle bir usulün terk edilmiş olması nedeniyle, konsolos bulunmayan Edirne gibi bir yere sürülmelerinin kendi görüşüne göre uygun olduğunu ifade etmektedir [15] . Konu görüşmeye alındığında; sürgün için adı geçen Edirne'de konsolos bulunması, bir diğer şık olarak ileri sürülen Filibe'nin ise ticaret bölgesi olması nedeniyle uygun olmadıkları düşünülmüş ve Pazarcık'ın bu iş için en uygun yer olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Mesele padişaha arz edildiğinde, bu kişilerden nihai olarak kurtulma kararı alınmıştır. İngiliz Elçisi'nin tutumundan, bu kişileri kurtarmaya çabalayacağı anlaşılmış ve konu kaptan paşa ile gizlice görüşülerek *ser-rişte ve renk verilmeyecek suretle, bir zeminle merkūmların itmâm-ı kârlarına bakması* yani onları gizlice öldürmesi istenmiştir. Bu konuda, Pazarcık Ayanı Kavanoszâde Ahmed Bey'le de gizlice görüşülerek ayrıntılı bilgi verilmesi ve herhangi bir renk verilmeden, *bir takım beyhûde sadâ'ı mûcib* olmadan bu işin tamamlanması istenilmektedir[16].

Kaptan Paşa ile yapılan görüşmede bu kişilerin ortadan kaldırılmalarının lüzumu vurgulanarak, üçünün aynı yere gönderilmesinin uygun olmadığı, ayrıca renk verilmemesi için üçünün öldürülmelerinin aynı anda değil, ikişer üçer ay arayla olması gerektiği ifade edilmiştir. Kaptan-ı Derya, bu üçünden *eşnâ'ı* olarak tavsif ettiği Beytülmal Hacı Mehmed'in, İngiliz Elçisi'nin kurtarmaya çalışacağı kişi olduğunu, diğerleri öldürülmese de ileride onları için bir talep gelmesinin beklenmediğini ve Trablusgarb'dan uzaklaştırılmalarının yeterli olacağı ifade ederek, *lutfen ve merhameten isrâf-ı demleri*nin affedilmesini istemiştir. Hacı Mehmed'in Niş'e, diğer ikisinin de iskân edilmek üzere Varna'ya gönderilmesinin, ayrıca Hacı Mehmed'in yolda *itmâm-ı kârına bakılması* ya da Niş'e ulaştıktan sonra *renksizce tebdîl-i dünyâsı* çaresine bakılmasının, Niş Müşiri Vasıf Paşa'ya gizlice bildirilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Kaptan Paşa'nın bu teklifleri aynı şekilde kabul edilmiştir[17]. Mayıs 1839 (Evâhir-i Safer 1255) tarihini taşıyan yazıda Niş naibine, Hacı Mehmed'in hilaf-ı rıza hareketleri dolayısıyla Niş Kalesi'ne sürüldüğü, onun padişah fermanı olmaksızın buradan hareket etmemesi gerektiği ve

[15] BOA, **HAT 453/22439-E,** t.y.
[16] BOA, **HAT 453/22439,** t.y.
[17] BOA, **HAT 498/22434-A,** t.y; BOA, **HAT 498/22434,** t.y; BOA, **C.ADL. 55/3329,** Lef no yok, Belge 1, t.y.

bu konuda kendisinin mesul olduğu bildirilmiştir. Belgenin alt kısmında ise Varna Nâibi'ne hitaben, Maliki Müftüsü Abdüsselam'ın ve Kürd Mehmed'in iskân edilmek üzere Varna Kalesi'ne sürüldüğü notu düşülmüştür [18].

İstenilen infazın gerçekleştirildiği, Warrington'un 1 Eylül 1839 tarihli raporundan anlaşılmaktadır. Hacı Mehmed'in kardeşi Hacı Ali ve bütün aile, alınan haberin yasını tutmaktadır. Ali Aşkar Paşa'ya, Hacı Mehmed'in ölüp ölmediğini soran konsolos, öldüğü cevabını almıştır. Konsolos, bunun tabii bir ölümle mi yoksa katl mi olduğunu sorduğunda paşa, bilmediği cevabını vermiştir. Onun koruma altında olduğunu gösteren anlaşmadan bahseden konsolosa vali, durumun kendisiyle ilgili olmadığını, kendisinin Hacı Mehmed'te bir kusur görmediğini, ancak kendisine onu İstanbul'a göndermesinin emredildiğini ve himaye anlaşmasından haberi olmadığını söylemiştir. Konsolos Hacı Mehmed'in gemiye bindirildiği günü hatırlatıp, anlaşmayı o gün kendisine okuduğunu söylediğinde, üç dakika önce onun nasıl öldüğünü bilmediğini söyleyen vali, onun öldürülmesine Kaptan Paşa'nın sebep olduğunu ifade etmiştir. Valiye verdiği sözleri hatırlatan konsolos, himaye anlaşmasına ailenin sağ kalan diğer üyeleri hakkında saygı duyup duymadığını sormuş ve olumlu cevap almıştır. Ancak yaşananlardan sonra paşanın sözlerine güvenmediğini söyleyen konsolos, üstlerine anlaşmanın geçerli olup olmadığını sormaktadır[19].

1.4 Bozulan Anlaşma

Kabile liderleri ile yıllık vergi karşılığında yapılan anlaşmanın çok uzun sürmediği görülmektedir. Anlaşmanın bozulmasına sebep olarak A. Streicker, 1839 sonlarında hasadın zayıf olmasıyla Şeyh Guma ve Abdülcelil'in istenilen vergiyi verememesini göstermektedir[20]. C. Bergna ve C. Feraud da benzeri bir iddia ile kabilelerin 1839 yılı hasat mevsiminde vergi vermeyi reddederek ahitlerine uymadıklarına işaret etmektediler[21]. M. Tuvayr ise kabile liderlerinin ahitlerine uymadıkları iddialarına yer veren eserleri sıralamakta ve Hasan Fakih'in şahitliğine başvurarak bunun doğru olmadığını söylemektedir. Onun ifadelerine göre; Ali Aşkar

[18] **C.ADL. 55/3329,** Lef no yok, Belge 2, Evâhir-i Safer 1255 (5-15 Mayıs 1839).
[19] TNA, **FO 101/3 ve FO 195/104**, Warrington'dan Vikont Ponsonby'ye, 1 Eylül 1839.
[20] Allen Streicker, **a.g.e.** , s. 81. Onu kaynak olarak kullanan B.G. Martin de aynı iddiayı tekrarlamaktadır. Bkz. B.G. Martin, **a.g.m.** , s. 65.
[21] Costanzo Bergna, **a.g.e.** , s. 297; Charles Feraud, **a.g.e.** , s. 457.

Paşa, 7 Nisan 1839 tarihinde Trablus'taki Osmanlı kuvvetlerini Ezrâriyye Meydanı'nda toplamış ve isyancıların üzerine saldırmaya hazırlamıştır. Hasan Fakih'in barış anlaşmasının tarihi olarak gösterdiği aralık ise 19 Ekim ile 2 Kasım 1838'a tekabül etmektedir. Bu tarih ile Ali Aşkar Paşa'nın ordusunu hazırladığı tarih arasında bir hasat söz konusu değildir. Dolayısıyla Tuvayr'a göre bu hareket, ancak "valinin vatandaşlara karşı olan kötü niyetinin bir göstergesi" olabilir. Yapılan anlaşmanın ise vali için güç toplamak üzere gereken vakti kazanmaktan öte bir anlamı yoktur [22]. Hasan Fakih üzerinden Tuvayr'ın aktardıklarına göre Ali Bîzân ve Zâviye'deki Osmanlı kuvvetlerinin komutanı Bekir Bey'in komuta ettiği, Şeyh Guma'nın karargâhını hedef alan, 7 Nisan'dan 17 Eylül'e kadar süren bu sefer, büyük neticeler doğurmamıştır. En önemli neticesi, Mahâmid Aşireti saflarında bir çatlak oluşturmasıyla, aşiret içinden Evlâd-ı Sûla'nın başını çektiği bir grubun Şeyh Guma'nın karşısına geçmesi olmuştur. 20 Eylül 1839'da, Mahâmid Şeyhi Guma ile Evlâd-ı Sûla arasında yaşanan çatışmada, Şeyh Guma'nın tarafından Eş-Şâviş [Çavuş?] bin Nuveyr ile birlikte bir bazı kayıplar verilmiştir [23]. Ali ed-Deab'ın ifadelerine göre; 1839 Eylülü'nde Şeyh Guma ile Osmanlı kuvvetleri arasında ortaya çıkan çatışmanın sebebi, Ali Aşkar Paşa'nın sorunları bitirme konusundaki isteksizliği üzerine Şeyh Guma'nın itaat altında olan Zâviye ve Canzor'u kontrolüne alma çabasına girişmesidir. Bunu duyan Paşa, Abdülcelil üzerine gönderilip başarılı olan kuvveti Guma üzerine sefere çıkarmıştır. Bekir Bey'in ve Komutan Ahmed et-Tabcî'nin önderliğindeki 400 askerden oluşan bu kuvvet, Trablus'un on iki saat batısında bulunan Vadi'l-Hîre'de Şeyh Guma ile karşılaşmıştır. Beş saat devam eden muharebeden sonra Şeyh Guma üstünlüğü ele geçirmiştir. Osmanlı kuvvetleri arkalarında 200 civarında ölü, çok sayıda yaralı ve esir bırakmıştır[24].

1.5 Abdülcelil ile Mücadele

1839 sonlarında, Sirte şeyhi olup Karamanlı Yusuf Paşa zamanından beri Fizan bölgesinde kontrolünü yaymaya çalışan Abdülcelil'in; -muhtemelen sıranın kendisine geleceğini anlamasıyla- Zlîtan, Tâvurgâ, Sâhil-i Hamîd, Hums ve Msallâte kazalarını yakıp yıkarak Trablus'a doğru gelmekte olduğu haber alınmıştır. Buna

[22] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma… ,** s. 100-101.
[23] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma… ,** s. 101.
[24] Ali İsa Ali ed-Deab, **a.g.t.** , s. 206.

karşılık Canzor Kazası Müdürü Kolağası Ahmed Ağa, Binbaşı Hasan Ağa Bil'azî, Menşiye Müdürü Mehmed Ağa, Kolağası Abdurrahman Ağa, süvari nizamiye askerleri ve Sâhil'den toplanılan kalabalık bir grup Arap atlısı ile Abdülcelil'in üzerine hareket etmişlerdir[25].

Seferin ayrıntıları, Ali Aşkar Paşa'nın hadiseyi İstanbul'a bildirdiği, 6 Ocak 1840 tarihini taşıyan yazısından takip edilebilmektedir. Paşa'nın ifadesiyle; sekiz sene önce ortaya çıkan Fizan Şeyhi Abdülcelil, Trablus'un doğusundaki Tâvurgâ, Sâhil-i Hamîd, Sirte, Zlîtan ve Msallâte ahalisini ve şeyhlerini, dahası Menşiye Araplarını tahrik etmektedir. Bu bölgeler ahalisini kendine tabi kılmasının yanında, *hâşâ sümme hâşâ* "sultan" unvanını dahi kullanma cüretini göstermektedir. Bulunduğu Urfelle Kazası'nda isyan etmek üzere harekete geçmiş, öncelikle burada bulunan askerlerin kasırlara kapanmasına sebep olmuş ve onları muhasara altına almıştır. Bunun üzerine, iki tabura yakın piyade ve dört yüz altmış süvari toplanmıştır. Bunların kumandası Binbaşı Ahmed Ağa'ya verilmiştir. Binbaşı Hasan Ağa, Süvari Abdler Bölüğü Kolağası Abdurrahman Ağa, Menşiye Kaidi ve Trablus hanedanından olan Mehmed Ağa ve çeşitli subaylar da onun emrine verilerek acilen Tâcûrâ'ya gönderilmiştir. Bunların ardından hazırlanan on ikinci alayın birinci taburu ile mansûre ve yerli topçuları, Kaymakam Bekir Bey komutasında cephaneleri ve topları ile Tâcûrâ'ya sevkedilmiştir. Binbaşı İsmail Ağa da iki bölük asker, iki adet uskona ve koter ile birlikte, Hums ve Zlîtan sahiline gönderilmiş ve onlara muhasara altındaki askerlerin kurtarılması vazifesi verilmiştir. Karadan giden taburlar ve toplar Tâcûrâ'da bekletilmiştir.

Msallâte'de muhasara altında olan iki yüz seksen askeri kurtarmak için, Binbaşı Ahmed Ağa komutasındaki kuvvetlere hareket emri verilmiş ve bunlar 25 Aralık 1839 Çarşamba günü seher vaktinde isyancıların bulunduğu yere yaklaşmışlardır. Burada onları, Msallâte'nin sayıları dört binden fazla olan isyancı grubu karşılamış, ardından Abdülcelil de altı binden fazla askeriyle yetişmiş ve beş saatten uzun aralıksız çarpışma gerçekleşmiştir. Trablus taburu binbaşısı olan Hasan

[25] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 133. Sâhil-i Hamîd ya da Sâhilu'l-Ehâmid olarak anılan bölge, Libde (antik Leptis Magna) civarındaki kıyı bölgesidir. Uzunluğu doğudan batıya 18 km civarındadır. Doğuya doğru Ayn Ke'âm'da sona erer ki buradan da Zlîtan toprağına ulaşılmış olur. Ehâmid ya da Ehâmide, Sevâlim Kabilesi'nden olup burada oturan halkın ismidir. Bkz. Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, **Mu'cemu'l-Buldânu'l-Lîbiyye**, s. 179.

Ağa'nın emri üzerine, tek top ateşiyle yüzden fazla isyancı öldürülmüştür. Sağ ve sol taraflarda bulunan Süvari Abd, Kadıkıran ve Rişfane kuloğulları ise şiddetli hücumlarla isyancılara büyük kayıplar verdirmiştir. Uğradıkları hezimetle kaçmaya başlayan isyancıların dört bayraklarından üçü ele geçirilmiştir. Arkalarından gidilmek yerine, asker Msallâte'ye sevkedilmiş ve harben şehre girilmiştir. Kasırlarda mahsur kalan askerler kurtarılmış ve orduya katılmıştır. Orduyla savaşanların, *eşkiyâsına nedâmet ve emsâline ibret içün* evleri yağmalanmış ve askerler bol miktarda ganimet ele geçirmiştir. Bir gece şehirde kalan ordu, ertesi Perşembe günü Abdülcelil'in saklandığı Şerfâ/Şurfe Köyü'ne, o kalkıp Msallâte'ye hareket etmeden, bir saldırı düzenlemiş ve üç saate yakın çarpışma gerçekleşmiştir. Bu baskınla Abdülcelil, çadırlarını, cephanesini, iki yüze yakın devesini hatta yanında getirdiği bir cariye ve bir kölesini dahi bırakıp kaçmak zorunda kalmıştır. Abdülcelil'nin daha önce Hums'ta kuşatma altına aldığı ve birinin öldürüldüğü (hatta paşanın ifadesine nazaran cesedinin dahi yakıldığı) on yedi askerden, esir edilen on altısı da sağ olarak kurtarılmıştır. Adbdülcelil kaçarken üç buçuk saat takip edilmiş ve üzerine açılan ateşlerde birkaç kurşunun ona isabet ettiği görülmüştür. Onun bir kolu ile bir ayağından yaralandığı ele geçirilen cariye ve kölesinin ifadesi ile tahkik edilmiştir. Ali Aşkar Paşa'nın yazısında, yaralanan ancak yakalanamayan Abdülcelil'in yanındaki on kadar adamıyla Urfelle tarafına kaçtığı, ancak nerede saklandığı ile ilgili henüz bir haber alınamadığı bildirilmektedir. Onunla yapılan iki muharebede, taraftarlarından altı yüzden fazlasının öldürüldüğü ve yüzden fazlasının esir edildiği, eyalet askerinden ölen ve yaralananların ise az sayıda olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Abdülcelil'den kurtarılan on altı asker Trablus'a getirilerek terfi ettirilmiş, mülazım olanı yüzbaşı, çavuş olanı mülazım, on başı olanı çavuş ve diğerleri de on başı yapılmıştır. Abdülcelil'in ele geçirilen eşyaları arasında bulunan Arapça mektuplar da gizlice okunmuş ve onun Trablus'un batısındaki urbanı da kendisine bağladığı ve giriştiği harekâtta hepsinin desteği olduğu anlaşılmıştır. Abdülcelil'in yenilgiye uğramasıyla bunların ayaklanamayacakları, şimdilik kendi bölgelerine bulunup birer ikişer itaate girmekte oldukları bildirilmektedir[26].

[26] BOA, **İ.DH. 7/294,** Lef 5, Ğurre-i Zi'l-Ka'de 1255 (6 Ocak 1840). Belgenin daha önceki bir kullanımı için bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma… ,** s. 102-105.

Ali Aşkar Paşa, aynı tarihi (6 Ocak 1840) taşıyan bir diğer yazısında, Abdülcelil'in etrafına toplanan isyancıların çokluğuna rağmen az miktardaki askerle ulaşılan bu zaferi, bir ayetin "kem min fietin kalîletin ğalebet fieten kesîraten bi-iznillâh, vallâhu mea's-sâbirîn" [27] şeklindeki son bölümüne atıfla tebcil etmektedir. Bu zaferde katkısı bulunanlara çeşitli taltiflerin yapıldığı ve terfilerin verildiği, bölgenin uzaklığı ve bu konuda izin talebine vakit olmaması nedeniyle, bunların merkezin izni sorulmadan ilan edildiğini bildirmektedir. Misurâta'da kaid olarak bulunan Mahmud Rıfkı Bey'e tımarlı süvari kaymakamlığı, Menşiye Kaidi Mahmud Ağa'ya üst rütbe ve binbaşılık nişanı verilmiştir. Diğer alt rütbeli askerler için istenen terfiler ayrı bir defterde sunulmuştur. Sürgün olarak bölgede bulunan Kadıkıran süvarilerinin ve onların dışında Rişfane süvarilerinin de büyük gayretleri görüldüğünden ve daha sonra da istihdam edilmeleri düşünüldüğünden, Kadıkıran süvarilerinin sürgün olmaktan çıkarılmaları ve Rişfane süvarilerinin de senelik vergiden muaf sayılmaları talep edilmiştir[28]. Ali Aşkar Paşa'nın bu talepleri, 8 Şubat 1840 tarihini taşıyan fermanla kabul edilmiştir[29].

Eyaletin en güçlü kabile reisi olan Abdülcelil'e karşı Msallâte'de kazanılan bu zafer, bölgede Osmanlı idaresine karşı direniş gücünü önemli ölçüde azaltmıştır. M. Tuvary bu zaferle Abdülcelil isyanının neredeyse tamamıyla sona erdiğini ifade etmektedir. Abdülcelil, on bin kişiye ulaşan kuvvetlerini savaş meydanında bırakarak yanındaki on yakın adamıyla son anda kaçmayı başarmıştır. Bu şekilde Abdülcelil'in

---

[27] "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah, sabredenlerle beraberdir", (Bakara/249) http://mushaf.diyanet.gov.tr/# (01.09.2015 tarihinde erişildi).

[28] BOA, **İ.DH. 7/294,** Lef 6, Ğurre-i Zi'l-Ka'de 1255 (6 Ocak 1840). Alt rütbeli askerlerin atamalarına dair bahsedilen defterdeki bilgiler şöyledir: Birinci Alay: Trablus'ta olan Mirliva Tosun Paşa livasının birinci alayı kaimmakamı Bekir Bey aynı alaya miralay; Alayemini Musa Bey aynı alaya kaimmakam; birinci alayın ikinci taburu binbaşısı İsmail Ağa aynı alaya alayemini; Birinci alayın ikinci taburu Kolağası Ahmed Ağa aynı alayın ikinci taburuna binbaşı; Birinci alayın üçüncü taburu Kolağası Ahmed Ağa aynı tabura binbaşı; Birinci alayın dördüncü taburu Kolağası Ahmed Ağa aynı tabura binbaşı olarak tayin edilmiştir. İkinci Alay: Birinci alayın dördüncü taburu binbaşısı Ahmed Ağa ikinci alaya miralay; Bahriyeden muhreç olup ikinci alayın alay emini Çakır Bey aynı alaya kaimmakam; Birinci alayın üçüncü taburu binbaşısı Süleyman Ağa ikinci alaya alayemini olarak tayin edilmiştir. On sekizinci alayın sekizinci taburu binbaşısı Ahmed Ağa açıktan alayemini; On sekizinci alayın ikinci taburu kolağası Hüseyin Ağa ikinci tabura binbaşı; Trablus taburu binbaşısı Hasan Ağa açıktan alay emini; On sekizinci alayın ikinci taburu kolağası Osman Ağa, Hasan Ağa'nın yerine binbaşı; Bahiryeden muhreç ikinci alayın binbaşısı Ahmed Ağa açıktan alay emini; On ikinci alayın birinci taburu kolağası Mehmed Ağa Ahmed Ağa'nın yerine binbaşı; Tımarlı süvari alayı katiplerinden Mehmed ve Rıfkı Bey açıktan tımarlı suvari kaimmakamı; Suvari Ubeydullah Ağa kolağası ve Abdurrahman Ağa binbaşı; Piyade asakir-i muntazama topçu beşinci alayının dördüncü taburu katibi Ahmed Efendi açıktan binbaşı olarak atanmıştır. Kaynak: BOA, **İ.DH. 7/294,** Lef 3, t.y.

[29] BOA, **İ.DH. 7/294,** Lef 7, 4 Zi'l-Hicce 1255 (8 Şubat 1840).

Karamanlı Yusuf Paşa'ya karşı 1831'de kazandığı zaferden beri elinde tuttuğu Msallâte, Zlîtan, Hums, Tâvurgâ ve Benî Velîd Osmanlı kontrolüne girmiştir[30].

1.6 Bingazi'deki Çabalar

Ali Aşkar Paşa Trablus tarafında Abdülcelil meselesi ile uğraşırken Bingazi tarafında, Halim Paşa'nın yerine buraya 'Bingazi Muhafızı' olarak gönderildiği anlaşılan Mustafa Tosun Paşa, buranın kabilelerini kontrol altına almaya çalışmaktaydı. Muhtemelen Abdülcelil'in yenilgi haberinin buralara ulaşmasıyla, kabile şeyhlerinin birer birer itaat arz etmeye geldikleri görülmektedir. Tosun Paşa, 26 Aralık 1839 tarihli yazısında Bingazi'ye ulaştığından itibaren bölgenin şeyhleriyle çeşitli görüşmeler yapmaya çalıştığından bahsederek bu konuda bilgiler aktarmaktadır. Verdiği bilgilere göre; Eyalet-i Süleyman adı verilen grubun şeyhlerinden Bû Harîs kendisiyle görüşmeye gelmiştir. Mektup yazarak davet ettiği kişilerden Şeyh Kâsih ve Şeyh Bû Şenîf de görüşmeye gelmiş ve kendi bölgelerine tayin edilen memurun nakli için gereken develeri getirmişlerdir. Ramazan bayramından beş gün evvel, Şeyh Bû Harîs de develerle gelerek Ucla memuruyla birlikte bölgeye gönderilmiştir. Derne ilerisinde bulunan Defne adlı kara gümrüğünün de vakti yaklaştığı için, buraya beş on süvari ile bir zabit gönderilmiştir. Bingazi çevresinde ve daha ilerisinde bulunan kabile bölgelerine de gereğine göre, ondan yirmi beşe kadar değişen miktarlarda süvariler gönderilerek vergi tahsiline çalışılmıştır. Paşa, yakın yerlerin vergilerinin tahsil edildiğini, uzak olanların tamamlanmasının ise on beş yirmi günü bulacağını düşünmektedir. Tosun Paşa vergi tahsili tamamlanınca Meric (?) adlı yere gidecektir. Daha önce talep ettiği abd süvarilerinden ve Arab kıran askerlerinden altmış yetmiş adedin gönderilmesi hususunda, o sırada elindeki askerlerin yeteceğini ve boşuna gemi navlunu verilmekten kaçınılarak bu talebinin ertelenebileceğini bildirmektedir. Paşa ayrıca, Eyalet-i Süleyman'nın adı geçen şeyhlerinin maruzatlarını yazısının ekinde gönderdiğini ve onlara cevaben sadaretten ayrı ayrı motivasyon mektupları yazılmasını talep etmektedir. Mektuplarda şeyhlere, Bingazi'ye gelip Tosun Paşa'nın hizmetinde bulunmalarından duyulan memnuniyetten ve ona karşı işlenilen

[30] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Sevratu Abdulcelîl Seyfunnasr Zidde'l-Hukmi'l-Osmânî fî Vilâyeti Trablusi'l-Ğarb (1831-1842 m)**, Menşûrâtu Fâyid, Zâviye 2002**,** s. 131.

kusurlarının affedildiğinden bahsedilmesini ve *göreyim sizi hizmetinizde mukîm olub sâye-i pâdişâhîde ecr-i azîme nâil olursuz* şeklinde ifadeler kullanılmasını istemektedir. Tosun Paşa, bunun bölgede arzu edilen *halâsın* sağlanmasına katkıda bulunacağı ümidini dile getirmektedir[31].

Tosun Paşa'nın aynı tarihi (26 Aralık 1839) taşıyan bir diğer yazısı, Bingazi'de güvenliğin ve kontrolün büyük oranda temin edildiğini teyit etmektedir. Bu yazıda bölgedeki kabile şeyhlerinden gelip itaat bildirecek kimsenin kalmadığı, baştanbaşa bütün urbanın itaat altında olduğu ifade edilmektedir. Yazıda ayrıca Bingazi'de bulunan tımarlı süvarilerin, kendi vilayetlerine dönmelerine izin verildiği haberini aldıklarından bahsetmektedir. Bu süvariler, bölgede süvariye olan şiddetli ihtiyaç nedeniyle bir süre bekletilmişlerdir. Paşa onlardan, gitmeleri için irade çıkana kadar beklemelerini rica etmiştir. Ancak sözlerinin hiçbir tesiri olmamış ve *ruhsat-ı şâhâne olmuş, bizi bu tarafta sen te'hîr ediyorsun* cevabını almıştır. Askerler hayvanlarını çadırlarının önünde bırakıp Bingazi iskelesine akın etmiş ve birkaç gün burada beklemişlerdir. Padişah askerinin, böyle *sefil ve sergerdân ve bâ-husûs Arab-ı civâriye arasında* bulunmasını uygun bulmayan paşa, navlunlarını ödeyerek tüccar gemileri tutmuş ve bunları kendi vilayetlerine göndermiştir. Tosun Paşa'nın yazısına eklediği ilginç bir nokta ise, dördüncü taburun avcı bölüğünden beş altı ay önce kaçarak Abdülcelil'e katılan askerin suçundan pişman olup döndüğü ve gereken *terbiyesi icrâ olunarak* başka bir bölüğe kaydedildiği bilgisidir[32].

Tosun Paşa'nın 6 Ocak 1840 tarihli yazısı, Bingazi'nin doğusunda bulunan Berâize ve Harabî aşiretleriyle yaşanan bazı sorunlarından bahsetmektedir. Berâize aşiretinden Şeyh Ebubekir Huddus (?)'un bazı kötü niyetleri olduğu anlaşılmış ve diğer şeyhler Mansûr ve Ömer Celkâf'ın hareketleri gözlenerek, Ebubekir'le aynı çizgide olup olmadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu iki şeyhe mektup ve hususi elçiler gönderilmiş, onlardan Derne tarafına gidip bornozlarını giymeleri istenmiştir. Harabî şeyhleri de deniz yoluyla gelmiş ve bornozlarını giymişler, ayrıca vergilerini vereceklerine Derne ahalisi kefil olmuştur. Bu şeyhler Derne'ye vardığında, Şeyh Mansûr da gelip bornozunu giymiştir. Bu durumdan hoşlanmayan Şeyh Ebubekir kızarak, Harabî kabilelerinin mallarını ve hayvanlarını yağma ettirmiş, bu şekilde

[31] BOA, **HAT 1624/14,** Lef 2, 19 Şevvâl 1255 (26 Aralık 1839).
[32] BOA, **HAT 1624/14,** Lef 3, 19 Şevvâl 1255 (26 Aralık 1839).

onları korkutarak kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Şeyh Mansûr ve Celkâf ona taraftar olmaya yanaşmamış, aralarında böyle fesadın olmaması gerektiğini söyleyerek yağma edilen malları iade ettirmiştir. Eyalet-i Süleyman ve Meğâribe şeyhleri de gelip bornoz giyerek itaat ettiklerinden, yalnız kaldığını gören Şeyh Ebubekir, kendi kabilesinden bazılarını, Harabî aşiretinden oranın şeyhlerinin yerine geçmek isteyen Ali Fercâni ve birkaç kişiyi ve üç yüzden fazla süvari ve piyadeyi yanına katarak Bingazi'ye gelmeye niyet etmiştir. 1 Ocak 1840 günü zeval vakti Bingazi'ye gelen Ebubekir, istediği miktarda asker toplayamamıştır. Tosun Paşa'nın ifadesine göre; topladığı grubun sebebi sorulduğunda cevap verememiş ve hemen etrafları kuşatılarak zincire vurulmuş ve ertesi gün zindana konulmuştur. Onun yakalanmasıyla, Şeyh Mansur ve Ömer Celkâf gelip itaat bildirmiş ve bornozlarını giymiştir. Aynı şeyin Abdülcelil'in de başına gelmesi dualarında bulunan Tosun Paşa, 'Bingazi Şahı' olarak anılan Ebubekir'in ele geçirildiği gibi yakında 'Trablus Şahı' denilen Abdülcelil de ele geçirilince, ikisinin işinin birden görüleceği ifadelerini satırlarına eklemektedir[33].

Ali Aşkar Paşa, 22 Ocak 1840 tarihli yazısında, Şeyh Ebubekir'in yakalanmasından ve onun Abdülcelil ile ilişkisinden bahsetmektedir. Firarda olan Abdülcelil'nin hurcunda bulunan Arapça mektuplardan, Trablus'un batısındaki şeyhler ve urbanla ittihadı olduğu gibi Şeyh Ebubekir'i de kendisine bağladığı anlaşılmıştır. Abdülcelil, bir süredir kendisine mesken edindiği Urfelle'de isyana kalkıştıktan sonra, Şeyh Ebubekir'in de kendisine tabi olanlarla Bingazi tarafında isyan bayrağını açmasını kararlaştırmıştır. Şeyh Ebubekir'in 1 Ocak 1840'taki hareketinin, bu planın parçası olduğunu söyleyen Aşkar Paşa, bir muharebe yaşanmadan Şeyh Ebubekir'in ve beraberindeki şeyhlerin tutuklanması ve bunların dışındaki şeyhlerin gelip itaat bildirmeleriyle bu planın suya düştüğünü bildirmektedir. Abdülcelil'le savaşan askere yapıldığı gibi, Mustafa Tosun Paşa'nın da bu başarısı nedeniyle terfi ettirilerek ona feriklik rütbesinin verilmesini talep etmektedir. Ayrıca onun livalık rütbesinin de emrindeki ikinci alaya miralay olması talep edilen Ahmed Bey'e verilmesini istemektedir[34].

[33] BOA, **HAT 1624/14,** Lef 4, Ğurre-i Zi'l-Ka'de 1255 (6 Ocak 1840).
[34] BOA, **HAT 1624/14,** Lef 8, 17 Zi'l-Ka'de 1255 (22 Ocak 1840).

Ali Aşkar Paşa aynı belgede yer alan ikinci bir konu olarak Abdülcelil'in hurcundan çıkan yazışmaların kimlerle olduğu bilgisine yer vermektedir. Bunlar arasında, Abdülcelil'in Fas şahına ve Mısır bölgesinde bulunan Evlâd-ı Ali ve Evlâd-ı Süleyman'a gönderdiği iki mektup bulunmaktadır. Ayrıca Fizan, Terhûne, Zlîtan, Msallâte, Sûkne ve Bingazi'de bulunan bazı şeyhlerle; Mahmûdî şeyhleri; Sahil murâbıtlarından Hacı İbrahim Fercânî, Zlîtan tarafındaki Evlâd-ı Şeyh Abdüsselam, Sâhil Nâibi ve Trablus'ta ikamet ettirdiği kâtibi ile arasında geçen çeşitli tarihleri taşıyan yirmi üç adet yazışma bulunmuş ve bunlar İstanbul'a gönderilmiştir. Paşa, Abdülcelil'in yakalanması için Trablus'tan çıkan ordunun, savaşmaksızın Tâvurgâ'ya girdiğini ve Urfelle'ye doğru ilerlediği, Urfelle'nin ele geçirilmesiyle Abdülcelil'in de ortadan kaldırılmasının umulduğu ifadeleri ile yazısına son vermektedir[35].

1.7 Terfiler ve Taltifler

Ali Aşkar Paşa'nın Bingazi'deki gayretleri sebebiyle Mustafa Tosun Paşa ve Ahmed Bey için istediği terfiler kabul edilmiş ve Tosun Paşa'ya feriklik rütbesi, Ahmed Bey'e ise mirlivalık verilmiştir[36].

Hem Abdülcelil meselesinde hem de Bingazi'deki hadiselerde yararlık gösterenlere terfiler verilir, taltifler yapılırken bütün bu işlerin başında bulunan eyaletin valisi de unutulmamış, 10 Mart 1840 tarihli toplantıda, muhalifler üzerinde meydana gelen zaferde Ali Aşkar Paşa'nın da büyük gayretleri olacağına nazaran, ona müşirlik rütbesinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Paşanın, *şecâ'at ve gayretle mevsûf asdıkâ-yı bendegân-ı saltanât-ı seniyyeden* olduğu ifade edilerek kendisine bahsedilen rütbenin verilmesi ve taltif edici bir mektubun yazılması padişah tarafından kabul edilmiştir[37].

Ali Aşkar Paşa, 17 Mart 1840 tarihli yazısında, o sırada Misurâta şeyhi olan Abdullah için taltif talebinde bulunmaktadır. Şeyh Abdullah, eyalette yayılan ve artık üstesinden gelinmiş olan isyan günlerinde dahi itaatten çıkmamıştır. Ayrıca bölgesinin isyancılardan korunmasına memur askerlerin ve o sıralarda Urfelle, Bin Velîd ve Vadi bölgelerinde bulunan ordunun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için

[35] BOA, **HAT 1624/14,** Lef 8, 17 Zi'l-Ka'de 1255 (22 Ocak 1840).
[36] BOA, **HAT 1624/14,** Lef 9, t.y. ; BOA, **HAT 1624/14,** Lef 6, t.y.
[37] BOA, **İ.DH. 9/405,** 6 Muharrem 1256 (10 Mart 1840).

büyük gayret göstermiştir. Paşa, ona ve onun gibi olan birkaç şeyhe verilmek üzere dört beş adet altın nişanın yaptırılarak kendisine gönderilmesini talep etmektedir[38]. Böylesi urban şeyhlerinin taltif ve teşvik edilmesinin *fevâid ve muhassenât-ı kesîreyi müstevcib* olacağı düşünülerek bu talep kabul edilmiştir[39].

1.8 Yayılan İsyan ve Sertleşen Mücadele: Zâviye ve Terhûne'deki Çarpışmalar

Trablusgarb'daki isyanlarda sık tekrarlanacak olan bir hadise, bir bölgedeki isyanının başarı ümidi göstermesi durumunda hızla diğer bölgelere de yayılmasıdır. Bu durum, bölgedeki barış dönemlerinin hem merkezi idare hem de yerel unsurlar tarafından geçici olarak algılandığı izlenimini oluşturmaktadır.

1840-1842 arası, bölgede yayılan isyanların ve şiddetli mücadelelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Eyaletteki çatışma ortamı İngiliz Konsolosu Warrington'un raporlarına da yansımıştır. Ona göre; Osmanlılar uzlaşma politikası izlemedikleri için, eyaleti asla bütünüyle ele geçiremeyecek ve Araplarla sürekli savaş halinde kalacaklardır. Abdülcelil'in istediği, sağlam bir zeminde barış elde etmektir. Kendi çıkarları için böylesine yararlı bir plana, Sultan da itiraz etmeyecektir. Ayrıca Abdülcelil; Borno, Vaday, Bagirmi ve Sudan ile iletişimin ve ticaretin anahtarını elinde tutuan kişidir[40]. Konsolosun İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'ne gönderdiği raporu da benzeri ifadeler içermektedir. Konsolos bu raporunda, kendisinin samimi olarak Sultan'ın menfaatine bağlı olduğunu, ancak Trablusgarb'daki valilerin izlediği yanlış politikalar silsilesinin onu derinden üzdüğünü bildirmektedir. Valiler, Arap kabileleri ile uzlaşıp bölgede mal ve can emniyetini sağlamak ve bu şekilde iç bölgelerin endişe etmeden merkeze sığınmasının yolunu açmak yerine; savaş, fetih ve son kuruşa kadar haraca kesme yolunu izlemektedir. Konsolosa göre, eğer farklı politikalar izlenmiş olsa Mısır sınırlarına en az 120 bin kişilik bir kuvvet konuşlandırılarak, Mehmed Ali Paşa'nın Suriye ordusunun kuvvetini muhafaza etmesine engel olunabilirdi. Ayrıca konsolos, Abdülcelil'nin Mehmed Ali Paşa tarafından kendisine teklif edilen yardımı almak için onunla yazışıyor olabileceğinden çekinmektedir. Her şeye rağmen, eyalette

[38] BOA, **İ.DH. 11/542,** Lef 2, 13 Muharrem 1256 (17 Mart 1840).
[39] BOA, **İ.DH. 11/542,** Lef 3, 10 Safer 1256 (13 Nisan 1840).
[40] TNA, **FO 101/4**, Warrington'dan Vikont Palmerston'a, 10 Nisan 1840.

valilerin daha "liberal" bir politika izlemesi halinde, hala yapılacak çok şey bulunmaktadır[41].

İngiliz Konsolosu'nun odağı; eyalette bir uzlaşının oluşması, güvenin artması ve ticaretin gelişmesi olsa da, bu dönemde Osmanlılar için birincil öncelik, yayılan isyanlar karşısında kontrolü sağlamaktır. Osmanlı ordusunun Urfelle'ye kaçan Abdülcelil ile meşgul olduğu bir sırada, eyaletin batı tarafı askersiz kalmış ve bu bölgelerde çeşitli hareketlenmeler ortaya çıkmıştır. Abdülcelil ile ittifak içinde oldukları anlaşılan Şeyh Guma, Terhûne şeyhi Hacı Ahmed Merîz ve onun oğlu Abdülhadi'nin itaat altında olan bazı bölgelere tasallut ettikleri haber alınmıştır. Mecîneyn tarafında bulunan Miralay Bekir Bey'in komutasındaki dört yüz kadar askerle isyancılar arasında Vadi-i Hire'de meydana gelen ve beş altı saat süren bir muharebe, Osmanlı askerlerinin hezimetiyle sonuçlanmıştır. Şeyh Guma elde ettiği bu zaferden sonra Zâviye, Uceylât ve Zuvâre kazalarını da kontrolü altına almaya çalışmıştır. Bölge halkının Guma ile mücadeleye teşvik edilmesiyle ona karşı duranlar olmuşsa da, Guma ve taraftarlarının çokluğu nedeniyle merkezden yardım talebinde bulunulmuştur. Bu talep üzerine Urfelle tarafında bulunan Liva Ahmed Paşa, emrindeki kuvvetle bölgeye sevk olunmuştur. Ahmed Paşa'nın Zâviye'ye ulaşmasıyla, 11 Mayıs 1840 tarihinde meydana gelen muharebede, Guma ve taraftarları yenilmiş ve Guma Cebel'e çekilmek zorunda kalmıştır. Ali Aşkar Paşa, isyancıların çoğunun kılıçtan geçirildiğini ve isyancılara ait üç bin kadar çadırın, hayvanların ve çeşitli eşyaların yağma edildiğini haber vermektedir. Zâviye'deki hadiselerden üç dört gün sonra Ahmed Paşa Terhûne'ye ulaşmıştır. Burada da şiddetli muharebeler yaşanarak birçok isyancı öldürülmüş ve malları yağmalanmıştır [42]. Mecîneyn'de yaşanan hezimet, İngiliz Konsolosu'nun raporlarına da yansımıştır. Konsolosun raporuna göre; buraya gönderilen 600 Türk ve yaklaşık 2000 Araptan oluşan ihtiyat ordusunun üzerine saldıran isyancılar, bu kuvveti neredeyse tamamen yok etmiştir. 125 Türk ve bir miktar Arap askeri kılıçla yaralanmış vaziyette, 15

[41] TNA, **FO 160/58**, Warrington'dan Vikont Ponsonby'e, 8 Nisan 1840.
[42] BOA, **İ.DH. 14/680,** Lef 6, 11 Rabîu'l-Evvel 1256 (13 Mayıs 1840); BOA, **İ.DH. 14/680,** Lef 7, 11 Rabîu'l-Evvel 1256 (13 Mayıs 1840); Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 134-135. Zâviye'de yaşanan muharebenin şiddeti, Ahmed ez-Zâvî'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Yazar, şehrin Hûşu'l-Hazrâvî adlı bölgesinde bazı evlerin dış duvarlarında ve balkonlarında 1950'lere kadar bu muharebeden kalan top izlerinin durduğunu aktarmaktadır. Kaynak: Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, **Vulâtu Tarablus… ,** s. 245.

Nisan 1840'da Trablus'a ulaşmıştır. Bu zaferi elde eden isyancı grup, Şeyh Guma'nın liderlik ettiği 2500 Arap süvarisinden oluşmaktadır. Guma, zaferin ardından düşmanlarının silahlarını ve elbiselerini aldırmıştır. Gelen askerler çıplak halde merkeze ulaşmıştır. Konsolos ayrıca, Benî Velîd'de bulunan ordunun da etrafının Araplar tarafından sarılmış ve büyük tehlike altında olduğuna dikkat çekmekte, onların da aynı şekilde ortadan kaldırılmamasının bir mucize olacağını söylemektedir. Warrington, isyancıların bu zaferinin eyalette genel bir kalkışmaya neden olacağını ve Osmanlıların sadece Trablus şehrini bir askeri üs olarak tutmaya razı olacak hale geleceğini varsaymaktadır[43].

Düzenlenen bu seferlerden Mecîneyn ve Terhûne seferlerinin sebepleri ve ayrıntılarına dair bilgilere, Ali Aşkar Paşa'nın 26 Haziran 1840 tarihli hayli uzun yazısından ulaşılabilmektedir. Paşa, Abdülcelil'in yenilgisinden ders almayan Guma, Merîz, Abdülhadi ve Belhûşât'ın bir takım planlar içinde olduklarının anlaşıldığını ve bunun üzerine Şeyh Guma ve adamlarına mektuplar ve elçiler gönderilerek kendisine nasihat edildiğini, ancak bunun etkili olmadığını bildirmektedir. Ayrıca bu kişiler, ahalinin ürünlerini kendi süvarilerinin hayvanlarına yedirmek ve itaat altında olan kişilere rastladıklarında bunlara zarar vererek hayvan ve eşyalarını yağmalamak gibi eylemlere girişmiştir. Bu kişilerin, kaçıp Sirte taraflarında gizlenen Abdülcelil'e adamlar gönderdikleri ve onunla birlikte Vadi-i Bin Velid'te bulunan orduya saldırı planları içinde oldukları haber alınmıştır. Vadi-i Bin Velid'in Trablus'a uzak olması ve önünün Guma ve adamları, arkasının da Abdülcelil tarafından sarılması durumunda, yolların kapatılacağı ve zahire ve malzeme sevkinin imkânsız hale geleceği göz önüne alınarak, bir an önce harekete geçilmesi kararı alınmıştır. Trablus'taki orduların kumandanı Mirliva Ahmed Paşa'nın refakatinde bulunan Miralay İsmail Bey'in Trablus'a celbi için gerekli yazışmalar yapılmışsa da, yol güvenliğindeki sorunlar nedeniyle bu iş ertelenmiştir. Öncelikle Miralay Bekir Bey kumandasında topçu binbaşısı Şerif Ağa, birkaç yüz piyade muntazama askeri ve Menşiye, Sahil, Canzor, Civârî, Rişfâne ve Ruğey'ât urbanı süvari ve piyadelerinden iki bin kişi, iki adet top ile birlikte Trablus'a altı saat uzaklıktaki Mecîneyn'e gönderilmiştir. Bunun dışında Zâviye'yi Guma'dan korumak için, Alayemini Hasan

[43] TNA, **FO 160/58**, H. Warrington'dan Amiral Sir Robert Stopford'a, 16 Nisan 1840.

Bey buraya kaid ve Kolağası Ramazan da binbaşı tayin edilmiş, bu komutanlar yanlarına mümkün miktar asker verilerek Zâviye'ye sevk edilmiştir. Hums tarafının muhafazası için yardım olarak, Binbaşı Hüseyin Ağa bölgeye gönderilmiştir. Bekir Bey'in Civârî, Rişfâne, Ruğey'ât süvarilerini dört saat ilerideki Vadi-i Hire'ye sevki sırasında isyancılarla bir karşılaşma ve çarpışma gerçekleşmiş ve Bekir Bey'in kuvvetleri; Terhûne eski şeyhi Mer'uk bin Sultan'ı, Şeyh Merîz'in yeğeni Muhammed'i, Şeyh Kerdvari adlı kişiyi ve Terhûne'nin önde gelenlerinden on iki kişiyi öldürmeyi başarmıştır. Bunların yanında Guma'nın yeğeni Şeyh Bin Kasım ve isyancılardan yüz kadar kişi de öldürülmüştür.

Bu kısmi başarıdan sonra, isyancıların on iki binden fazla süvari ve piyadeyi de yanlarına alarak orduya hücum edecekleri haberi alınmış, ordu ve toplar bir hücum gerçekleşmeden ileriye sevk edilerek, beş saat ilerlendiğinde bir karşılaşma daha gerçekleşmiştir. Merkez ordusunun süvarilerinde görülen başarı ile isyancılar iki üç saat geriye sürülmüştür. Ancak Guma ve Abdülhadi bir miktar süvari ile yetişmiş, bu sırada merkez ordusunun sağ ve solunda bulunan Rişfâne, Civârî ve Ruğey'ât süvarilerinden Ruğey'ât süvari ve piyadeleri de isyancıların safına geçerek onlarla birleşmiştir. Bu şekilde Osmanlı ordusundaki süvari birlikleri bozulmuş, üç yüz civarındaki piyade muntazama askeri meydanda yarım saat kadar daha güçleri yettiğince çarpışmışsa da, kumandada ortaya çıkan aksaklık nedeniyle geriye çekilip topların selamete çıkarılması gerekmiştir. Miralay Bekir Bey, askerlerinin yanında sebat ederek Mecîneyn Sahrası'na gelmiş ve toplar Binbaşı Şerif Ağa'nın kontrolünde selamete çıkarılmıştır. Geri çekilen ordunun peşine düşen isyancılarla Osmanlı tarafında yer alan Şeyh Mermûrî ve emrindeki atlılar gurup vaktine kadar çarpışmaya devam etmiştir. Bu çarpışmalarda isyancıların önde gelenlerinden altmış kişi ve diğerlerinden dört yüzden fazlası öldürülmüştür. İsyancılar yaralılarını alıp Terhûne tarafına çekilmiştir. Ordudan yaralanan yüz elli asker Trablus hastanesine getirilmiş ve yüz kırk altısı gerekli bakımlarla iyileşmiş, dördü ise vefat etmiştir. Yaralıların dışında, muharebe sırasında da yüz yirmi dört asker vefat etmiş veya kayıp olmuştur.

Ordunun büyük zarar gördüğü ve bir sonuç alamadığı bu çarpışmalardan sonra hemen yeni hazırlıklara girişilmiştir. Vadi-i Bin Velid'de bulunan İsmail Bey'in Trablus'a gelmesiyle, yanına hassa askerlerinden elli nefer verilmiş ve

Mecîneyn'e yakın Kumluk adlı yere gönderilmiştir. Arkasından Alayemini Ahmed Bey, Şeyh Mermûrî, Rişfâne ve Civârî süvarileriyle topçu binbaşısı Şerif Ağa gönderilerek onun kumandasına verilmiştir. İsmail Bey kumandasındaki bu güçler, Ahmed Paşa'ın emrindeki orduyla birleşmeye muvaffak olmuştur. 1840 Mayısı başlarında Mecîneyn'de istirahat eden ordu, Terhûne'de toplanmış olan isyancıların üzerine harekete geçmiştir. Bölgenin dağlık ve sarp oluşu nedeniyle kumandan paşa, askerleri üç kola ayırarak saldırı kararı alınmıştır. Asker çetin mücadelelerle dağlık bölgelere tırmanmış ve ovada üç kol birleşmiştir. İsyancıların kaçmasıyla altı binden fazla çadır, yüklü miktarda koyun, sığır, deve ve diğer eşyalar; bunların yanında kadın ve erkekler ele geçirilip esir edilmiştir. Kaçan isyancılar kovalanarak, Abdülhadi'nin biraz ileride Davin adlı yerdeki kasrı yıktırılmıştır. *Evvelce ahâli ve fukaraya ettikleri hasârâta bedel olmak üzere,* bu bölgede ve Terhûne'deki ekinleri hayvanlara yedirilmiştir. Altı saat süren mücadelede, piyade muntazama askerleri paşanın kumandasında geride bulundukları ve önden giden süvariler isyancılara galip geldiği için, piyade askerlerden yaralanan olmamıştır. Süvarilerden on beşi yaralanmış ve on yedisi vefat etmiştir. İsyancılar ise Hammâm denilen sarp bir mahalle kaçmıştır. Ordunun burada kalması mahzurlu görüldüğünden, isyancıların peşine daha sonra düşülmek üzere, Mecîneyn Sahrası'na geri çekilme kararı alınmıştır.

Bu harekâttan sonra da, daha önce olduğu gibi ordudan başarısı görülenlere çeşitli rütbeler verilmiş, yerli ahaliden orduya yardım edenlere de hilatler giydirilmiştir. Hammâm'daki isyancıların durumu ile ilgili, Ali Aşkar Paşa bazı malumat edinmiştir. Merîz, kardeşi Abdülmevla'yı, Abdülcelil'in saklandığı Sirte bölgesindeki Ağlun'a göndermiş ve daha önce sözleştikleri üzere harekete devam edeceklerini bildirmiştir. Abdülcelil de bir miktar süvari ile yeğeni Sadi'yi ona terfik ederek göndermek istemişse de Abdülmevla, kabilesi ile birlikte kendisinin gelip onlarla birleşmesi konusunda ısrar etmiştir. Abdülcelil de bunu yapacağı sözünü vermiştir. Abdülcelil Sirte tarafına kaçtığında, onun asıl kabilesinden olan Süleyman ve Ğadâdife kabileleri ayrılıp Mısır bölgesine ve diğer kabileler ise Fizan tarafına gitmiş olduğundan, kaçarken yanında götürdüğü Urfelle ahalisinden bazılarını yanına alıp Hammâm'a ulaşmıştır. Ayrıca yeğeni Sadi'yi bir miktar süvari ile Garyan'a gönderdiği ve o sıralarda arkasından kendisinin de gittiği bilgisine ulaşılmıştır. Aşkar

Paşa onların bu gibi eylemlerden, daha sonra da uzak durmayacaklarını "el-A'râbu eşeddu kufran ve nifâkan" (Bedeviler inkâr ve nifak bakımından daha ileridir) *nass-ı mübîni* ile aktarmaktadır[44].

Şeyh Guma ile Zâviye'de gerçekleşen mücadelenin ayrıntıları, Ali Aşkar Paşa'nın 21 Temmuz 1840 tarihli yazısında yer almaktadır. Bu yazıya göre; Zâviye'nin Sabriye ve Harşe köylerinin ahalisi şeyhlerinden olan Salih, Hüseyin ve Kuloğulları Başağası Hamza adlı kişiler, Guma ile birlik olarak Zâviye'nin ele geçirilmesi konusunda sözleşmiştir. Bu konuda, Zâviye'ye kaid ve muhafız olarak görevlendirilen Alay Emini Hasan Bey'e gerekli yazışmalarla uyarı yapılmıştır. Guma'nın Garyan'dan beş yüz kadar süvari ile hareket edip bu köylere yaklaştığı ve anlaştığı kişilerin onu karşılayıp evlerine götürdüğü haberi Hasan Bey'e ulaştığında, hemen harekete geçmiştir. Bölgede bulunan Binbaşı Ramazan Ağa ona katıldığı sırada, Guma üzerlerine hücum etmiş ve bir süre mücadele etmişlerse de gecenin bastırmasıyla Zâviye tarafına çekilmişlerdir. Mecîneyn'de bulunan Ahmed Paşa'nın, emrindeki kuvvetlerin yarısını Miralay İsmail Bey'in komutasında bırakarak, diğer kısmıyla Zâviye'ye hareket etmesi kararı alınmış ve kendisine bildirilmiştir. Ahmed Paşa, lüzumu miktar asker ve iki topla Zâviye'ye yaklaştığı zaman Hasan Bey ve Ramazan Ağa'nın Guma ile muharebe içinde olduğu bir vakte tesadüf etmiştir. Ahmed Paşa'nın kuvvetlerinin yardıma gelmesiyle, mücadeleye güç yetiremeyeceğini anlayan Guma kaçmaya başlamış, yanında bulunan süvarilerinden birçoğu öldürülmüş, hayvanları ve silahları yağma edilmiştir. Şeyh Guma, *işbu hezimetle firârından gûyâ ar eylediğinden* Garyan tarafına gitmeyerek, Cebel'deki Fesâto adlı yere kaçmıştır. Ahmed Paşa da ordusuyla beraber tekrar Mecîneyn'e dönmüştür.

Ali Aşkar Paşa yazısında, bu hadiselerden sonra, Şeyh Guma'nın bölgedeki etkisine ve amaçlarına dair önemli bilgilere yer vermektedir. Ona göre; Şeyh Guma, *devrânı hâlî zannıyla Yusuf Paşa merhûmun zamânından berü ifsâd ve tezvîrâtın envâ'ını icrâ ederek* bölgenin urbanı içerisinde öne çıkmış ve kendisi gibi olan diğerlerinin de gözlerini doldurmuştur. Çünkü hiçbir yerde yenilip bozguna uğradığı

[44] BOA, **İ.DH. 18/869,** Lef 5, 25 Rabîu'l-Âhir 1256 (26 Haziran 1840); BOA, **İ.DH. 18/869,** Lef 8, 27 Cemâziye'l-Evvel 1256 (27 Temmuz 1840). Paşanın alıntıladığı ifade Tevbe Sûresi 97. ayetin bir parçasıdır. Bkz. http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/tevbe-suresi-9/ayet-97/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1, (21.05.2017 tarihinde erişildi).

görülmemiştir. Abdülcelil'i de kendi yanına çekerek perişanlığa mahkûm etmiştir. Onu Garyan'a bırakıp Zâviye üzerine yürüdüğü için, yenilgisi kendisi için utanç vesilesi olmuştur. Bu hareketindeki amacı ise Zâviye'yi ele geçirip batı sahilini kontrolüne almaktır. Daha sonra Yusuf paşazadelerden Muhammed Bey'i Malta'dan ve ihtiyacı olan cephane ve levazımatı başka yerlerden getirerek, Nefs-i Zâviye'yi günden güne tahkim edecek ve isyanının karargâhı haline getirecektir[45].

1.9 İdari Meseleler

Eyalette isyan ortamının getirdiği asayiş sorunlarından birisi kervan soygunlarıdır. İngiliz Konsolosu'nun 22 Temmuz 1840 tarihli raporu, Şeyh Guma ve Abdülcelil'in giriştiği yüklü bir soygundan bahsetmektedir. Vali, Gadâmis ve Timbuktu'dan gelen zengin ve kalabalık bir kervana, Trablus'a kadar muhafızlık etmesi için, 500 süvari göndermiştir. Ancak Abdülcelil ve Guma'nın gönderdiği bir grup süvari, kervana el koymuş ve valinin gönderdiği muhafiz kuvveti yok etmiştir. Bu yağma ile Abdülcelil ve Guma'nın eline büyük zenginlik ve çok miktarda zenci köle geçmiştir. Ayrıca 19 Temmuz 1840'ta doğudan gelen başka bir kervana da el konulmuştur. Konsolos, bölgedeki köle ticaretine dair ayrıntılar verdikten sonra Abdülcelil'in, hâkimiyeti altındaki yerlerden geçen kervanlardan dörtte bir oranında vergi aldığını, ancak onun köle ticaretinden hoşnut olmadığını ifade etmektedir. Son sekiz yıldır köle elde etmek için yağma ordusu göndermemiş olmasını bu düşüncesine delil olarak sunmaktadır[46].

1840 yılının sonlarına doğru bölgeyi denetlemek üzere İstanbul'dan bir elçi gönderildiği anlaşılmaktadır. İngiliz Konsolosu, görüştüğü bu elçinin "liberal hassasiyetlere sahip üstün nitelikli" birisi olduğunu söylemektedir. Konsolosluğu ziyaret eden elçi, Warrington'un eyaletin durumu ile ilgili görüşlerini ve takip edilecek en iyi politikaya dair tavsiyelerini sormuştur. Konsolos, uzlaşmanın ve bölgeyi fethe girişmemenin başarıya ulaştıracağını bildirmiştir. İç bölgelerle ticaretin sağlanması ve can ve mal güvenliğinin temin edilmesi ile elde edilen gelirler belki on kat arttırılabilecektir. Elçi, konsolostan Ali Aşkar Paşa ile de görüşmesini, ona eyaletin asayişe kavuşturulması konosunda elinden gelen yardımı yapmasını rica

[45] BOA, **İ.DH. 18/879,** Lef 2, 21 Cemâziye'l-Evvel 1256 (21 Temmuz 1840).
[46] TNA, **FO 160/58**, H. Warrington'dan Sir Hector Greig'e, 22 Temmuz 1840.

etmiştir. Böyle bir şeye her zamankinden daha çok ihtiyaç olduğunu bildiren konsolos, valinin kuvvetlerinin eyaletin 200 mil (320 km) ötesinde bir kuryenin yolunu kestiğini ve bu şekilde Abdülcelil ve Guma'dan Mehmed Ali Paşa'ya gönderilen mektupların ele geçtiğini söylemektedir. Abdülcelil ve Guma mektuplarında, Mehmet Ali Paşa'dan Osmanlıları eyaletten çıkarmalarına yardımcı olmak üzere bir kuvvet göndermesini talep etmektedirler. Bölge ahalisi arasında Ali Aşkar Paşa pek muteber değildir ve ona güvenmedikleri için, onunla bir barış anlaşması yapılması zor görünmektedir. Konsolosun görüşüne göre, Trablusgarb için, eyalete gelen elçiden daha iyi bir vali bulunmamaktadır[47].

Eyaletin içinde bulunduğu asayiş sorunları, uluslararası komuoyunda bazı söylentilerin yayılmasına sebep olmuştur. Tunus'taki İngiliz Konsolosu Thomas Reade, 18 Mart 1841 tarihli raporunda, Tunus Beyi'nin kaygılanmasına sebep olan bu söylentilerden bahsetmektedir. Söylentilerden birincisi, Tunus Beyi'nin Trablusgarb'ı kendisi için istediğidir. Diğeri, birleşik bir İngiliz, Avusturya ve Osmanlı filosunun Tunus'a gönderileceğidir. Bey, bu söylentilerin Fransız ve Malta gazetelerine ulaşmış olmasından ve kendisi aleyhine bir izlenim oluşturmasından endişe duymuştur. Ayrıca bu haberlerden birincisinin İstanbul'a ulaşıp, burada itibara alınması ihtimali onu alarma geçirmiştir. Bu nedenle, bu söylentiyi resmi olarak yalanlayabilmesi için, konsolostan kendisine konuyla ilgili bir yazı yazmasını istemiştir. Konsolos üstlerine beyin arzusu yerine getirilirse çok memnun olacağını bildirmektedir.

Thomas Reade Fransızların, bölgede hem İngiliz menfaatlerini engellemek hem de beyi rahatsız etmek için, Suriye'deki hadiseler sırasında yaydıkları ölçüsüz dedikodulardan bahsetmektedir. Suriye'den zafer haberlerinin gelmesiyle bunlar etkisiz kalmışsa da beyi, Cezayir'deki Fransız kuvvetlerinin Abdülkadir'in işini bitirdikten sonra dikkatlerini Afrika'nın bu tarafına yönelteceği söylentileri ile endişeye sevketmeye devam etmektedirler[48].

Eyalette bir yandan isyanlar ve bastırma harekâtları, bir yandan da asayişi sağlama çabaları devam ederken, ileride daha da büyüyecek olan idari sorunlar da gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Ali Aşkar Paşa'nın 2 Haziran 1841 tarihli yazısı,

[47] TNA, **FO 160/58 ve FO 195/180**, H. Warrington'dan John Bidwell'e, 1 Aralık 1840.
[48] TNA, **FO 195/104**, T. Reade'den Vikont Ponsonby'ye, 18 Mart 1841.

daha önce Bingazi'de başarılı operasyonlara imza atmış olan Tosun Paşa ile yaşadığı sürtüşmeler konusunda bilgi vermektedir. Yazıdan anlaşılana göre, Ali Aşkar Paşa'nın valilikten alınması gündeme gelmiş ve bu sırada Tosun Paşa kendisinin vali olarak atandığına dair Malta ve İzmir gazetelerinde yayımlanan bir takım gerçekdışı haberlere ve Ali Paşa'ın kethüdası Kenan Efendi'nin kendisine verdiği taahhütlere dayanarak vali gibi davranmaya, adamlarını çeşitli görevlere atamaya başlamıştır. Bu huzursuzluklar Tosun Paşa'nın İstanbul'a çağrılması neticesini vermiştir. Eyalet valiliği ise Ali Aşkar Paşa'da kalmıştır. Aşkar Paşa'nın iddialarına göre, Tosun Paşa birkaç aydan beri eyaletin düzenini bozma konusunda gizlice faaliyet yürütmektedir. İstanbul'a giderken dört beş adamını yanına alıp geriye kalanları ve eşyalarını ise Trablus'ta bırakmıştır. Terk ettiği adamları ve eşyaları bölgede kaldıkça onun Trablusgarb valisi olduğu şayiasını yaymaya devam edeceğinden endişelen Aşkar Paşa, Tosun Paşa'nın adamlarını ve eşyalarını da arkasından gönderme yoluna gitmiştir[49].

Ali Aşkar Paşa'dan ve onun politikalarıdan hiç hoşnut olmayan İngiliz Konsolosu Warrington'un raporları, yaşanan hadiselerin farklı bir yüzünü ortaya koymaktadır. Konsolos, Aşkar Paşa'nın kendisi ve Tosun Paşa hakkında bir entrikaya giriştiğini söylemektedir. Eyaletin önde gelenlerinden birkaç kişi konsolosa gelerek, valinin onlara zorla bir evrak imzalattığını haber vermiştir. Buna göre konsolos ve Tosun Paşa, valiye karşı ittifak ederek eyalette huzurun tesis edilmesine engel olmakta, Arapların onunla barış yapmasının önüne geçmektedir. İthamlar karşısında Abdülcelil ile yazışmalarının valinin aracılık talebi üzerine olduğunu, Tosun Paşa ile görüşmesinin de dostane maksatlara dönük olduğunu ifade eden konsolos, Aşkar Paşa'nın üst düzey memurlara konsolosluklara girip çıkmayı yasak ettiğini haber vermektedir. Tosun Paşa'nın İstanbul'a yola çıkmasından hemen sonra bir adamı gelerek konsolosa, paşanın atlarının pazara çıkarıldığı, eşlerinin ve bütün eşyalarının da İstanbul'a gönderilmek üzere bir Yunan kaptanın gemisine konulduğunu haber vermiştir. Ali Aşkar Paşa'yı "yaşamış en kinci ve acımasız tiran" olarak niteleyen konsolos, buna şahitlik etmenin kendisine verdiği acıya işaret ederek

[49] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 3, 11 Rabîu'l-Âhir 1257 (2 Haziran 1841).

yazısını bitirmektedir [50]. Ayrıca Tosun Paşa'nın İstanbul'dan vali olarak döneceği söylentileri, konsolosun kulağına da gitmiştir. Ali Aşkar Paşa'nın zulümlerinin ve gaddarlığının, eyaletin tamamında kendisine karşı bir nefret oluşturduğunu iddia eden Warrington, Tosun Paşa'nın vali olduğu haberlerinin doğru olması durumunda, bölgede barışın tesis edilip ticaretin işleyeceğine dair ciddi bir umut taşımaktadır[51].

Konsolosun iddialarının yanında Ali Aşkar Paşa, Tosun Paşa'nın vali olduğu söylentisi yaymasının, eyaletteki isyanlar üzerinde etkili olduğunu iddia etmekte ve bu konuda açıklamalar yapmaktadır. Birkaç ay önce Abdülcelil üzerine gönderilen ordunun başarısıyla Abdülcelil, Fizan'ın sınır bölgelerine kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Garyan'a sığınmış olan Guma, Abdülhadi ve Merîz ise bu durum karşısında eman talep edip itaate girme arzusunda oldukları sırada Tosun Paşa'nın valiliğini ilan etmesi, *zulm ve i'tisâf-ı sâbıkasını bi'l-mütâlaa ahâliye vahşet ve dehşet vermiş* ve onları da tereddüte düşürmüştür. Bu konularda harcadığı emeklerin boşa gitmemesi için gayret edeceğini ve Kenan Efendi'nin de artık kendi kapı kethüdalığı görevinde bulunmasının uygun olmadığını bildiren Ali Aşkar Paşa, Fizan'da elde ettiği başarılardan bahsetmekte ve ordu için zahire ve birikmiş maaşların gönderilmesi talebinde bulunmaktadır. Ayrıca Garyan üzerine gönderilmek üzere, Trablus'ta bir ordu hazırlandığı ve ordunun 25 Mayıs 1841 tarihinde Mecîneyn Sahrası'na çıkarıldığı bilgisini de eklemektedir. Paşa sözlerini, Trablusgarb'ın durumunu yazdığını, ancak kendisinin İstanbul'a geçici olarak çağrılıp eyaletteki vaziyeti bizzat müzakere etmesinin daha uygun olacağını ifade ederek bitirmektedir [52]. Aşkar Paşa'nın bu arzusu gerçekleşmemiş, kendisinin İstanbul'a çağrılmasına gerek görülmemiştir. Talebi üzerine Kenan Efendi, kethüdalıktan alınmış, yerine başkası atanmıştır. Trablus'taki ordunun geçmiş maaşlarının hazineden gönderilmesi ve bunun bölgede doğru şekilde dağıtılmasına dikkat gösterilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca Ali Aşkar Paşa'nın görev süresine ait muhasebesinin kontrolü için bir memur tayin edildiği ve bu memurun, onun diğer

[50] TNA, **FO 101/5**, H. Warrington'dan Vikont Ponsonby'ye, 8 Mayıs 1841.
[51] TNA, **FO 101/5**, H. Warrington'dan John Bidwell'e, 9 Mayıs 1841. Warrington'un Tosun Paşa ile ilgili taşıdığı ümitleri gösteren daha eski bir belge, 6 Ocak 1841'de yazdığı rapordur. Konsolos burada, Tosun Paşa'nın eyaleti fethe girişmeyi faydasız bulduğunu ve Ali Aşkar'ın savaş taraftarı olduğu kadar onun barış taraftarı olduğunu ifade etmektedir. Kaynak: TNA, **FO 195/104**, H. Warrington'dan Vikont Ponsonby'ye, 6 Ocak 1841.
[52] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 3, 11 Rabîu'l-Âhir 1257 (2 Haziran 1841).

hallerini de dikkat çekmeden yoklayıp İstanbul'a haber verebilecek birisi olduğu bildirilmektedir. İleride genişleyecek olan bir soruşturmanın başlangıcını teşkil eden bu aşamada, Aşkar Paşa'ya kendisi ile ilgili özellikle asker maaşları konusunda bazı kayıtsız ve yolsuz davranışlar sergilediği rivayetleri geldiğinden bir uyarı yazılması kararlaştırılmıştır. Bu uyarıda, önce kendisinin bölgedeki başarılarından bahsedilecek daha sonra *siz dahî silk-i askeriyeden neş'et etmiş bendegân-ı şâhâneden bulunduğunuzdan ve asâkir-i merkūmenin ta'yînât vesâireden dolayı zahmet çektikleri rivâyet kılınarak, bu sûret doğrusu zâtınıza yakıştırılamamış* şeklinde yakınmalarda bulunulacaktır[53].

Aşkar Paşa'nın eyalet idaresinde yol açtığı sorunlar merkezde ifadesini bulduğu sıralarda, ondan hiç memnun olmayan İngiliz Konsolosu Warrington, "gizli" koduyla bir rapor yazarak eyaletin genel durumuna dair fikirlerini sunmuştur. 20 Kasım 1841 tarihli raporunda konsolos, Fransa'nın Tunus ve Trablusgarb politikasını Cezayir'de uyguladığı politikaya göre daha iyi bulduğunu ve gayet uzlaşmacı yollar izleyen bu politikanın başarıya ulaşmasının daha muhtemel olduğunu söylemektedir. Son zamanlarda ortada dolaşan Tunus'a karşı bir Osmanlı seferi olacağı söylentileri, Fransız entrikasından başka bir şey değildir. Bu şekilde Tunus Beyi'ne ve ahalisine Fransız kuvvetlerinin onları ölümcül olabilecek bir darbeden kurtardığı izlenimi oluşturulmuştur. Fransızların, bu entrikalar ve sevimli politikalarla Tunus ve Trablusgarb üzerinde kayıtsız bir nüfuz kazanacakları şüphesizdir. Birkaç gün önce, eyaletin önde gelenlerinden biriyle giriştiği bir sohbette adını vermediği bu kişi konsolosa, eyaletin Fransızların mı yoksa İngilizlerin mi olacağını sormuştur. Bu kişi, eyaletteki durumun bütün nüfusu ikisinden birine taraf olmaya sevkettiğini, bütün eyaletin İngilizlerin lehine bulunduğunu belirtmiştir ve Fransızların Tunus'a karşı sergilediği tavrı kendilerinin neden Trablus'a karşı sergilemediğini sormuştur. Bu kişinin büyük murabıtlardan biri olduğunu bildiren konsolos, onun ifadelerinin bölgedeki bütün ahalinin duygularına tercüman olduğunu söylemektedir. Eğer Fransızlar, Sultan ile Trablusgarblıların arasına girerlerse, Oran'dan Mısır'a kadar ulaşan bir koloniye sahip olacaklardır ve kendileri için gayet güzel olan bu politika nedeniyle onları kınamak da mümkün olmayacaktır.

[53] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 11, 28 Cemâziye'l-Âhir 1257 (17 Ağustos 1841).

Konsolos, Trablusgarb'ın 1835'te Osmanlılar tarafından "işgal" edilmesinin arkasındaki siyasi hedefin, Fransızları Cezayir'de sınırlamak olduğunu düşünmektedir. Bu hedef o zamana kadar gerçekleştirilmiş olsa da Osmanlılar, takip ettikleri çirkin ve kör politikayla ahaliyi kendilerinden nefret ettirmiştir. Bu nedenle eyalet ahalisi, kendilerini herhangi bir Hristiyan gücün kollarına atmaya hazırdır. Eyaletteki ilk "işgalci", iyi kalpli ve hoş tabiatlı birisi olan Necib Paşa'dır. Eğer onun uzlaşmacı politiları takip edilmiş olsa, Sultan o zamana kadar Trablusgarb'ın yanında Tunus'a da sahip olabilirdi. Bazı entrikalar Necib Paşa'yı üzmüş ve paşa birkaç ay sonra geri çağrılmıştır. Onu takip eden Mehmed Râif Paşa, aynı politikayı izlemişse de kısa zamanda görevden alınmıştır. Daha sonra gelen Tâhir Paşa, eyalete vebayı getirmiş ve 70 bin nüfus ortadan kalkmıştır. Ayrıca silah ve kılıçla eyaleti fetih gayretine düşmüştür. Ne var ki başarısız olup geri çağrılmıştır. Ondan sonra gelen Hasan Paşa, iyi bir insandır. Hristiyanlara, ticarete ve medeniyete dosttur. Ancak onun devri de beklenen vergiler İstanbul'a gönderilmediği için kısa sürmüştür. Daha sonra gelen Ali Aşkar Paşa, eyalette o zamana kadar dahi seleflerinin hepsinden uzun kalmıştır. Daha önce bahsedilen zalimliklerine ve gaddarlıklarına rağmen, gönderdiği muazzam miktarlardaki rüşvetlerle eyalette devamını sağlamaktadır. Ahalinin çektiği sıkıntıları araştırmak için eyalete bazı görevliler gönderilmiş olsa da rüşvet her zaman olumlu bir raporun yazılmasını temin etmiştir. Ahali perişan, eyalet ise harabe olmuştur. O, bölgede kaldıkça barışın ve asayişin sağlanması mümkün olmayacaktır. Konsolos, Hasan Paşa'nın giderken ona söylediği sözün teyit edilmiş olduğunu belirtmektedir. Hasan Paşa ona "Ali Aşkar'ın benim gibi olacağını bekleme, onun tam bir vahşi olduğunu göreceksin" demiştir.

Konsolosa göre, Fransızlar hem Trablusgarb'da hem de Tunus'ta ciddi bir popülarite kazanmıştır. Bunu yerli ahaliyi buralarda Osmanlıların büyümesine karşı çıkacaklarına inandırarak yapmışlardır. Eğer Osmanlılar da ahalinin tabiiyetini kazanmak istiyorlarsa ateşi kesmeli ve kılıcı kınına koymalıdırlar. Konsolos ayrıca, kendisinin Türklere [Osmanlılara] karşı olmadığını, onların takip ettiği politikaya ve gereksiz kan akıtılmasına karşı olduğunu belirtmektedir[54].

[54] TNA, **FO 160/59** ve **FO 195/191**, H. Warrington'dan John Bidwell'e, 20 Kasım 1841.

1.10 Garyan'nın Kontrol Altına Alınması

Zâviye ve Terhûne'deki hareketlerin bastırılmasından sonra sıra, isyancıların toplanma merkezi haline gelmiş olan Garyan'a gelmiştir. Aşkar Paşa'nın Mecîneyn'e çıkardığı orduyu, yine daha önce başarılı harekâtlar düzenleyen Ahmed Paşa kontrol etmektedir. Mecîneyn'de hazır bekleyen Ahmed Paşa, Guma'nın 3 Haziran 1841'de kendisine bir murabıt vasıtasıyla bir mektup ulaştırdığını bildirmektedir. Bu yazıda ve daha sonraki yazılarında Guma'yı sıkça *hâin-i bî-dîn* olarak anmaktadır[55].

6 Haziran'da Mecîneyn'den hareket eden Ahmed Paşa, aynı gün akşam dörtte Kilta denilen suyun başına ulaşmıştır. Ertesi sabah on raddelerinde, buradan ayrılıp Garyan'a doğru gittikleri sırada, buraya üç saat mesafedeki Ğân denilen yerde isyancılar karşılarına çıkmıştır. Guma ve adamlarının yanında, Urfelle'den yardıma gelen dört yüz piyade ve elli süvari ve Garyan isyancılarından oluşan gruba karşı, urban süvarileri öne çıkarılmış ve saat on bir sularına kadar çarpışma devam etmiştir. İsyancıların bu saldırısı püskürtülmüştür. Ordu, Hamîde aldı yerde çadır açtırılmış ve ertesi gün isyancılara eman kâğıtları gönderilip itaat etmeleri istenmiştir. İsyancılardan itaati kabul eden bir kısmı ordunun bulunduğu yere gelmiştir. Guma'nın *dârulemân* addettiği Garyan Kasrı üzerine ise Çarşamba ya da Perşembe günü saldırı planladığını bildiren Ahmed Paşa, Garyan'nın Urfelle gibi olmayıp bir ada gibi ve taşlık olduğu ifadesini yazısına eklemektedir[56].

Ahmed Paşa, diğer bir yazısında, 6 Haziran Pazar günü meydana gelen muharebedeki kayıpların bir listesini sunmaktadır. Merkez ordusu yerine urban askerinin gerçekleştirdiği bu mücadelede 17 asker ölmüş, 43'ü yaralanmıştır. Ayrıca 24 hayvan telef olmuş, 37'si yaralanmıştır. İsyancılardan ise 56 kişinin başı kesilmiş, 18 at ve 649 tüfek ele geçirilmiştir[57]. Ordu, Hamîde'de beklerken Garyan murabıtlarının çoğu gelip eman talep etmiştir. Murabıtlar ayrıca Urfelle'den gelen yardımın başında bulunan Sadi ve Guma'nın taraftarı olan Şeyh Şaban'ın yaralandığını ve çevredeki isyancıların itaate meylettiklerini bildirmiştir. Daha

[55] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 4, 14 Rabîu'l-Âhir 1257 (5 Haziran 1841).
[56] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 5, 17 Rabîu'l-Âhir 1257 (8 Haziran 1841).
[57] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 2, t.y.

önceki mücadelede ele geçirilen kesik başlar Kolağası İshak Ağa'ya teslim edilmiş ve Çarşamba günü Garyan Kasrı'na saldırmak üzere hazırlıklar tamamlanmıştır[58].

Harekâtın her aşamasında kısa da olsa merkeze bilgi gönderen Ahmed Paşa, Çarşamba günü (9 Haziran 1841) seher vakti ordu ile harekete geçip Garyan Kasrı'nın önüne yaklaştıklarında, Guma'nın onları Tâhir Paşa zamanında yaptırılmış olan metrislerden tüfek atışları ile karşıladığını haber vermektedir. Buna karşılık ordunun hücumu ile metrisler ve kasrın önünde yer alan cami zapt edilmiştir[59]. Paşanın iki gün sonraya tarihli yazısı, fetih müjdesini vermektedir. Perşembe günü (10 Haziran 1841) Garyan Kasrı ele geçirilmiştir. Kasırda kesilen yetmiş üç baş Kolağası Mustafa Ağa, Şeyh Ğamûdî ve Fakı Ömer bin Tantavî ile gönderilmiştir. Bölge kabilelerinin bir kısmı gelip itaat arz etmiştir. Diğerlerinin de gelmesi beklenmektedir. Zaferinden memnun olan Ahmed Paşa bunu, *böyle birkaç Ğaryân Kasrı dahî olsa ele almak sevdâsında bulunulmuş* olduğu ifadesi ile dile getirmektedir. Garyan şeyhlerinden ve murâbıtlardan itaat bildirenler taltif edilmiş, bazılarına bornoz ve kisveleri verilmiştir. Verilemeyenler için de eyalet merkezinden bu tür taltif simgeleri talep edilmiştir[60]. Garyan Kasrı'na saldırı esnasında ordunun kayıpları merkez ordusundan 29 ölü, 44 yaralı, urbandan ise 34 ölü, 73 yaralı şeklinde olmuştur. Bunların yanında merkez ordusunun 6 atı telef olmuş, bir atı yaralanmış, urbanın ise 22 atı telef olmuş, 91 atı yaralanmıştır[61]. Bu muharebede Şeyh Guma'nın, Garyan Kasrı'nın arkasındaki derede çadırlarıyla birlikte bulunan eşyaları yağmalanmıştır. Kendisi ise kasrın kapısının arkasını taş ile tahkim ettikten sonra, duvarlardan birinde açtıkları delikten Sadi ve yedi adamı ile birlikte kaçmayı başarmıştır[62].

Ahmed Paşa'nın Garyan'dan aktardığı müjdeli haberleri Ali Aşkar Paşa, 27 Haziran 1841 tarihli yazısı ile İstanbul'a bildirmektedir. Aşkar Paşa yazısında Guma, Merîz ve Abdülhadi'nin çok defa sıkıştırıldığına, ancak her seferinde *dâru'n-necât* addettikleri Garyan'a sığındıklarına ve daha sonra buradan hareketle tekrar eylemlerine devam ettiklerine dikkat çekmektedir. Ahmed Paşa'nın gerçekleştirdiği

[58] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 6, 18 Rabîu'l-Âhir 1257 (9 Haziran 1841).
[59] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 7, 19 Rabîu'l-Âhir 1257 (10 Haziran 1841).
[60] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 8, 21 Rabîu'l-Âhir 1257 (12 Haziran 1841).
[61] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 1, t.y.
[62] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 9, 21 Rabîu'l-Âhir 1257 (12 Haziran 1841).

harekâtta, her ne kadar Guma kaçıp kurtulmuşsa da, bölge kontrol altına alınmıştır. Trablus'a gönderilen asi şeyhler burada tutularak, yerlerine Garyan'dan başkaları tayin olunmuştur. Ayrıca her zaman olduğu gibi, başarı gösteren askerlere ve komutanlara da çeşitli taltifler ve terfiler verilmiştir[63]. Garyan'ın muteberlerinden olan ve tutuklanarak Trablus'a gönderilen yetmiş şeyhin hepsi Nehîcüddin'in ifadesi ile *sâire ibreten* idam olunmuştur[64].

1.11 Abdülcelil'in Sonu

Garyan'daki başarılı harekât ile Guma'nın etkisinin kırılmasından sonra sıra, eyaletin bir diğer büyük isyancısı Abdülcelil'e gelmiştir. Daha önce Urfelle tarafına kaçan Abdülcelil, eyalet merkezine uzaklığı nedeniyle daha rahat nüfuzu altına alabildiği Fizan'da faaliyetlerine devam etmektedir. Abdülcelil'in Sükne, Hûn ve Veddân kazalarını kontrolü altına almaya çalıştığı ve muhalefetle karşılaşması nedeniyle, burada büyük kıyımlar yaptığı bilinmektedir. Veddân'da ele geçirdiği otuz yedi önde gelen şeyhi, Nehîcüddin'in ifadesiyle *koyun boğazlar gibi bir anda kesmiş ve fukarânın hâricdeki hayvânlarını yağma ve mezrûâtlarını itlâf* etmiştir. Ayrıca *bin beşyüz kiselikten mütecâviz hurma ve zeytûn* ağacını da kesmiş ve tahrip etmiştir. Ahalinin yardım çağrıları bölgenin uzaklığı ve yardım imkânlarının kısıtlılığı nedeniyle cevapsız kalmıştır[65].

Abdülcelil'in verdiği zararın bir şahidi de, 1850 yılında bölgeden geçen seyyah Henry Barth'dır. Seyyah, ekibiyle birlikte Murzuk'a doğru giderken, bir vadinin ortasında sekiler yaparak yükselen dik bir tepenin üstünde kurulu Ederi adlı kasabanın görünüşünden etkilenmiştir. Buranın ön dört yıl önceye, yani Evlad-ı Süleyman'ın reisi Abdülcelil bin Seyfunnasr tarafından ahalisinin özgürlük ruhu yok edilene kadar dikkate değer bir yer olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir. Abdülcelil'in bu bölgede 6000 ağacı kestiği söylentisini abartılı bulsa da, çevredeki dağınık bahçelerin Abdülcelil'den büyük zarar görmüş olması gerektiği kanaatini dile getirmektedir[66].

---

[63] BOA, **İ.DH. 43/2113,** Lef 10, 7 Cemâziye'l-Evvel 1257 (27 Haziran 1841).
[64] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.135.
[65] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.135-136; Ahmed Bek en-Nâib el-Ensârî et-Trablusî, **a.g.e.** , s. 347.
[66] Henry Barth, **a.g.e.** , s. 66-67.

Abdülcelil ile ilgili bu olumsuz yorumların yanında, onun bölgede İngiltere'nin bir numaralı iş ortağı olduğunu ve İngiliz Konsolosu Warrington'un ona dair büyük umutlar taşığıdını söylemekte yarar vardır. 1 Eylül 1841 tarihini taşıyan raporunda konsolos, onunla bir buluşma ayarlamaya çalıştığından bahsetmektedir. Aşkar Paşa bölgede olduğu sürece, konsolosla buluşamayacağını söyleyen Abdülcelil, başka birisi atandığı anda Trablus yakınlarına kadar gelebileceğini bildirmiştir. Bu raporda konsolos bölgede ulaşılması gerektiğini düşündüğü üç hedefi şöyle sıralamıştır: 1) Köleliğin kaldırılması, 2) İç bölgelerle ticaretin sağlanması, 3) Buradaki talihsiz insanların nihai olarak medenileştirilmesi.

Sayılan amaçlara ulaşmada Abdülcelil'den faydalanmak isteyen konsolos, karşılığında ona gücünü ve nüfuzunu genişletme olanağı sunacaktır. Osmanlıların bölgeyi harap ettiklerini düşünen konsolos, faal olan tek ticaret alanının, ciddi derecede artan köle ticareti olduğunu söylemektedir. Osmanlılar böylesine ölümcül ve kör bir politika izlediği sürece, bölgedeki hiçbir grup için bir fayda söz konusu olmayacaktır. Ancak konsolosa göre İngiltere, Abdülcelil'le bu üç hedefi gerçekleştirecek bir anlaşma yapıp eyalette iç bölgelerin ürünlerinin getirileceği güvenli bir liman oluşturursa bu durum değişebilecektir[67]. Konsolos, 3 Eylül 1841 tarihli raporunda, Abdülcelil ile yapacağı bir ittifakın faydalarını saymaya devam etmektedir. Konsolosa göre; Abdülcelil'in sahilde iç bölgelerin ürünlerinin getirileceği bir limana sahip olması çeşitli avantajlar sağlayacaktır. Böyle bir durum öncelikle onun, İngiltere ile yapılması muhtemel anlaşmalara karşı sadakatini temin edecektir. İkinci olarak, Abdülcelil kendi isteğiyle Sultan'a vergi verecektir. Bu şekilde, o zamana kadar bilinmeyen gelirler ve faydalar temin edilecek ve bu fakir eyalet asayişe kavuşturulacaktır. Abdülcelil'in hâkim olacağı liman konusunda konsolos, Bingazi Limanı'nın en uygun seçenek olduğunu söylemektedir. Bu şekilde Sultan, sadece gelirlerini arttırmakta kalmayacak, o sırada isyan halinde bulunan eyaletin tabiiyetini de kazanacaktır ve bütün taraflar bu işten kazançlı çıkacaktır[68].

İngiliz Konsolosu, Abdülcelil ile buluşmak ve bahsettiği amaçlarını gerçekleştirmek için, 1842 Nisanı'nda Sirte tarafına yola çıkmıştır. *Locust* adlı gemiye binen konsolos, beraberindeki heyetle 14 Nisan 1842'de Za'ferân Limanı'na

[67] TNA, **FO 101/5**, Warrington'dan Palmerston'a, 1 Eylül 1841.
[68] TNA, **FO 160/59**, Warrington'dan Palmerston'a, 3 Eylül 1841.

ulaşmıştır. Heyet, Abdülcelil'in yakınlarda olduğu haberini almıştır. Abdülcelil'in kardeşi Seyfunnasr ve birkaç şeyh, gelen heyeti büyük bir misafirperverlik ve dostlukla karşılamıştır. Seyfünnasr, ağabeyine gönderdiği bir kurye ile buluşma yeri ayarlamaya çalışmıştır. Abdülcelil ile buluşmak için heyet 16 Nisan'da, 30 mil (48 km) iç bölgelere doğru yol almıştır. Ancak bir yanlışlık eseri, Abdülcelil de o sırada sahil bölgesine gelmiştir. Ertesi gün geri dönen heyet, hemen onunla buluşmuştur. Konsolos, Abdülcelil'e bu görevinin amacını açıklamıştır. Bunlar; köleliğin kaldırılması, ticaretin teşvik edilmesi ve iç bölgelerin siyahi kabilelerinin şartlarının iyileştirilmesi ya da bunların medenileştirilmesidir. Abdülcelil, bu talepleri olumlu karşıladığını samimiyetle bildirmiş ve iç bölgelerdeki şeyhlerin de aynı şekilde davranacağına dair sorumluluğu üstlenmiştir. Abdülcelil'in kendisinden bir riyal dahi istemediğini, Murzuk'taki depolarının dolu olduğunu bildiren konsolos, onun talebinin belirli bir vergi karşılığında, ticaretin can ve mal emniyeti ile sahile kadar ulaşması olduğunu ifade etmektedir. İngiliz Hükümeti'nin ona sahilde güvenli bir çıkış noktası sağlayacak bir anlaşmaya dâhil olması durumunda, Abdülcelil eyaletteki İngiliz alacakları karşılığında, yıllık belirli bir meblağ temin etmeyi ve iyi niyetinin bir göstergesi olarak 5000 köleyi hemen serbet bırakmayı taahhüt etmiştir[69].

İngiltere'nin bölgede uzun süredir Abdülcelil üzerinden yürüttüğü bu politika, Abdülcelil'in beklenmedik şekilde öldürülmesiyle boşa çıkmıştır. Ali Aşkar Paşa, Abdülcelil meselesinin nihayete erdiğini haber veren, 14 Haziran 1842 tarihli yazısında onu, "Fizan Şeyhi" olarak anmakta ve on iki yıldır itaatten çıkmış bulunduğunu ifade etmektedir. Aşkar Paşa'nın, Abdülcelil'in isyan geçmişi ile ilgili verdiği bilgilere göre Abdülcelil, Karamanlı Yusuf Paşa'nın oğulları Ali Paşa ve İbrahim Paşa kumandasında üzerine gönderdiği ve onunla bir yıl süreyle çarpışan kırk bin kişilik orduyu bozguna uğratmayı başarmıştır. Bu zaferin aldığı güçle, "Sultan" unvanını kullanma cüretini göstermiş ve kardeşi Seyfunnasr ile birlikte Fizan'dan Trablus üzerine harekete geçmiştir. Urfelle'yi kendisine bağlamış, burada birkaç sene kalmıştır. "Sultan Abdülcelil" unvanıyla buralarda gezmeye başlamıştır. Ona tabi olan Şeyh Merîz ve oğulları, Osman el-Edğam'ın oğlu Mustafa gibi kişiler, çok defa sıkıştırıldıklarında Fizan tarafına kaçıp burada saklanma imkânı

[69] TNA, **FO 195/212**, H. Warrington'dan Aberdeen Kontu'na, 26 Nisan 1842.

bulmuşlardır. Ali Aşkar Paşa bir süre önce Abdülcelil'nin Sirte'ye geldiği ve burada İngiliz Konsolosu'yla bir ittifak içinde olduğu, ara ara onunla yazıştığı haberlerini almıştır. Bu durumdan fevkalade rahatsız olan paşa, hemen hazırlıklara girişmiş ve Misurâta kaidi olan *zenciyyü'asl* Alayemini Hasan Bey'i, emrine asker vererek deniz yoluyla gizlice Abdülcelil'in üzerine göndermiştir. 14 Mart 1842'de Misurâta'dan hareket eden ordu, Vadi-i Bey denilen yerde isyancılarla karşılaşmış ve sekiz saat süren muharebede onları hezimete uğratmıştır. Abdülcelil bu karşılaşmadan kurtulmayı başarıp Kâratu'l-Buğle aldı bir dağa sığınmıştır. Onun *umum müdiri* olarak anılan Muhammed Bû Ayşe'nin Fizan'dan bir kuvvet toplayıp yardıma geldiği haber alınmış ve bunların karşılanması için orduya sürat verilmiştir. Üç buçuk saatlik bir çarpışmadan sonra epeyce kayıp veren isyancılar, yine kaçıp dağlık bölgeye sığınmıştır. Zlîtan kaidi olan Abdurrahman ve Ömer ağalar da bölgedeki orduya yardımla görevlendirilmiştir. Bu yardımın gelmesiyle isyancıların sığındığı dağın dört yanı muhasaraya alınmıştır. 29 Mayıs 1842'de, saat üçte isyancıların sığındıkları tabyalara ve metrislere gerçekleşen hücum ile saat altıda Abdülcelil ve Seyfunnasr, *dunyâda ru'yet-i mukaddime-i cezâ olub telef ve helâkleri* gerçekleşmiştir. İkisinin kesik başları eyalet merkezine gönderilmiştir. Diğer isyancılardan kimisi idam kimisi esir edilmiştir. Dört adet topları, sancakları, eşleri, cariyeleri ve çocukları da ele geçirilmiş ve merkeze gönderilmiştir. Zaferin kutlanması için Trablus Limanı'ndaki gemilerden toplar atılmıştır. Başarı gösterenler, müjde getirenler, orduya yardım edenler adet olduğu üzere terfiler ve taltiflerle ödüllendirilmiştir. Hasan Bey miralay, Abdurrahman Bey kaymakam olarak atanmıştır. Bu başarının eyalet için önemini anlatırken Ali Aşkar Paşa; Kâratu'l-Buğle'nin Trablus'a yüz on beş saat mesafede olduğuna, Urfelle'den ilerisinin yerleşimsiz ve susuz çöl bulunduğuna, bu muharebenin Abdülcelil ve kardeşinin yirmi birinci muharebesi olduğuna ve bu şekilde Fizan yolunun açıldığına dikkat çekmektedir[70].

[70] BOA, **İ.MSM. 72/2083,** Lef 2, 5 Cemâziye'l-Evvel 1258 (14 Haziran 1842);); **İ.MSM. 72/2083,** Lef 4, 23 Cemâziye'l-Evvel 1258 (2 Temmuz 1842); **İ.MSM. 72/2083,** Lef 5, t.y. Paşanın Abdülcelil'in ortadan kaldırıldığını İstanbul'daki üstlerine haber veren bu yazılarının İngilizce bir özeti 'TNA, **FO 160/60**' ve 'TNA, **FO 195/202**' künyeli dosyalarda 11 Temmuz 1842 tarihiyle bulunmaktadır. Bu yazının İngiliz Elçiliği'nin ya da Konsolosluğu'nun eline nasıl geçtiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ettore Rossi de Abdülcelil'in Fizan'dan çıkıp Sirte'ye gelmesinin, İngiliz Konsolosu ile buluşma amacına dönük olduğunu belirtmektedir. Onunla sahil bölgesinde buluşmak isteyen konsolos, köle ticaretinden el çekmesi karşılığında Fizan'daki idaresini tanıma ve ona yardım taahhüdünde bulunmuştur. Bu mücadele ile Abdülcelil ve kardeşi Seyfunnasr'ın yanında, Seyfunnasr'in iki çocuğu, Mustafa Edğam ve Terhûne Şeyhi Ahmed el-Merîz, onun oğlu ve kardeşi de ortadan kaldırılmıştır[71]. Ahmed el-Merîz ve Mustağa Edğam'ın diğerlerine ibret olmak üzere Menşiye Kapısı'nın dışında öldürülmelerinin yanında, Abdülcelil ve kardeşi Seyfunnasr'ın kesilerek Trablus'a gönderilen başları bir tepsi üzerine konularak sokaklarda gezdirilmiş, bir gece kandiller yakılıp toplar atılarak sevinç gösterileri yapılmıştır[72].

İngiliz Konsolosu'nun 1 Haziran 1842 tarihli raporu, Trablus'ta yapılan bu sevinç gösterilerinden bahsetmektedir. Zafer alameti olarak, kaleye Karamanlı Âilesi'nin bayrakları asılmıştır. Nehîcüddin'in de söylediği gibi; Abdülcelil ve Seyfunnasr'ın kesik başları bir tepsi üzerine konulmuş, arkalarından gelen bir bando eşliğinde sokaklarda dolaştırılmıştır. Daha sonra da bu kesik başlar, İstanbul'a gönderilmek için işlemden geçirilmiştir. Konsolos, daha birkaç hafta önce görüştüğü bu cesur, cömert ve insancıl adamların bu şekilde ölümünden ciddi üzüntü duymuştur. Konsolosun ifadelerine göre; bu iki kardeş altında doğdukları bayrak için sürekli olarak savaştıkları için isyancı olarak adlandırılacaklarsa, onların tek suçu budur. Aşkar Paşa onları ele geçirmek için cebir ve para gibi her türle yöntemi kullanmıştır. Yakalanmaları da rüşvet verilen iki kabilenin onların karşısına geçmesi ile olmuştur[73]. Warrington, 13 Haziran 1842'de yazdığı yazısında, iki kardeşin

[71] Ettore Rossi**, a.g.e.** , s. 431-432. İngiliz Konsolosu'nun 24 Haziran 1842 tarihli raporu, Abdülcelil ve Seyfunnasr'ı ortadan kaldıran ordunun 50-60 esirle döndüğünü haber vermektedir. Abdülcelil'in yanında savaşıp Ali Aşkar Paşa'nın verdiği rüşvetlerle onun karşısına geçmiş olan Misurâta Ağası'nın oğlu (Mustafa Edğam), Terhûne Şeyhi Ahmed Merîz ve onun iki oğlu Trablus'a ulaştığında ödülleri boğazlarının kesilmesi olmuştur. Konsolosun ifadelerine göre; izleyenler için iğrenç bir görüntü olsa da kimse onların başına gelene üzülmemiştir. Bunların dışında Ali Aşkar Paşa, en büyüğü 14, en küçüğü 7 yaş civarında olan Seyfunnasr'ın üç, Abdülcelil'in bir oğlunun da boğazlarını kestirmişitr. Bu masum çocukların öldürülmesi, büyük üzüntü yaratmıştır. Bu kanlı manzara, eyaletin iç bölgelerini kargaşaya itmiştir. Şeyh Sadi ve Abdülcelil'in taraftarları, Trablus'la olan ticareti ve dahası iletişimi tamamen yasaklamıştır. Kaynak: TNA, **FO 160/60**, H. Warrington'dan Sir Stratford Caning'e, 24 Haziran 1842.

[72] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.137.

[73] TNA, **FO 160/60**, H. Warrington'dan Aberdeen Kontu'na, 1 Haziran 1842; TNA, **FO 195/212**, H. Warrington'dan Sir Stratford Canning'e, 1 Haziran 1842.

kesilen başlarının bir Osmanlı guleti ile İstanbul'a yola çıkarıldığını haber vermektedir[74].

Abdülcelil ile girişilen mücadele, Amerika Birleşik Devletleri Konsolosu'nun raporlarına da yansımıştır. Konsolos McCauley, 22 Temmuz 1842 tarihli raporunda geçen Nisan ve Mayıs aylarında, Abdülcelil'in liderliğindeki kabileler ile paşanın kuvvetleri arasında en az 32 karşılamanın meydana geldiğini ve bu karşılaşmalarda avantajın Abdülcelil tarafında kaldığını bildirmektedir. Bununla birlikte paşa, Terhûne'nin güçlü şefi Merîz'i ve babası kalede tutsak olan Mustafa bin Osman Ağa [el-Edğam]'ı yanına çekmeyi başarmıştır. Bu şefler, barış arzusunda olan Abdülcelil'i, bulunduğu muhkem pozisyonu terkedip paşanın komutanı Bil'azi [Misurâta kaidi olan Alayemini Hasan Bey] ile ateşkes şartlarını görüşmek üzere bir araya gelmeye ikna etmişlerdir. Görüşme yerinde Merîz ve Mustafa'nın komutasındaki kuvvetlerin saldırıya geçmesini, Bil'azi'nin kuvvetlerinin hücumu izlemiş ve bu şekilde Abdülcelil tuzağa düşürülmüştür. Abdülcelil'in ve kardeşi Seyfunnasr'ın kesilen başlarının şehirde gösterişli bir geçit töreni ile sergilendiği bu raporda da yerini almıştır[75].

Abdülcelil'in ortadan kaldırılması üzerine Ali Aşkar Paşa'ya, eyaletin çeşitli bölgelerinden bu durumdan duyulan memnuniyeti bildiren yazılar gönderilmiştir[76]. Bu olay, İstanbul'da da büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Abdülcelil'in özellikle İngiltere Konsolosu ile olan ilişkisinden duyulan rahatsızlık ve konsolos vasıtasıyla kendisini devlete tanıtmak amacında olduğu vurgulanarak, böyle bir aracılık ihtimalinin de önüne geçilmesi hoşnutluk yaratmıştır. Ayrıca Abdülcelil'in ele geçirilen oğlunun bir gemi ile İstanbul'a gönderildiği ifade edilmiştir[77].

Ali Aşkar Paşa'nın 6 Temmuz 1842 tarihini taşıyan yazısı, Abdülcelil'in ortadan kaldırılmasından sonraki gelişmelere ışık tutmaktadır. Bu yazısında, Abdülcelil ile kardeşi Seyfunnasr'ın kesilen başlarının İstanbul'a gönderildiği bildirilmektedir. Abdülcelil'in yenildiği yer olan Kâratu'l-Buğle'de ordusuyla birlikte bulunan Miralay Hasan Bey'e, onun karargâhı olup on iki yıldan beri adına hutbe okuttuğu Murzuk'a ilerleme emri verilmiştir. Öncelikle Hasan Bey'in yeğeni

[74] TNA, **FO 195/198**, H. Warrington'dan Koramiral Sir Edward Owen'a, 13 Haziran 1842.
[75] DFUSCIT, **6/57**, D. Smith McCauley'den Daniel Webster'a, 22 Temmuz 1842.
[76] BOA, **İ.MSM. 72/2083,** Lef 1, 14 Cemâziye'l-Evvel 1258 (23 Haziran 1842).
[77] BOA, **İ.DH. 62/3060,** 16 Cemâziye'l-Evvel 1258 (25 Haziran 1842).

olup Urfelle'ye kaid olarak atanmış bulunan Fakı Muhummmed'in yanına yeterli miktar asker verilmiş; ondan Sûkne'ye gitmesi ve buraya kadar geçtiği yerlerde ahaliye durumu açıklaması istenmiştir. Fakı Muhammed'in Sûkne'ye ulaşmasıyla, buraya üç saat mesafede bulunan Hûn'da kaid olarak bulunan Abdülcelil'in yeğeni Şeyh Sadi, hemen hareketle Murzuk'a varıp Abdülcelil'in galip olduğu söylentisini yaymıştır. Sadi, Murzuk'ta bir iki gün geçirmişse de Hasan Bey'in bölgeye hareketinden haberdar olduğu için ele geçirilmekten korkmuştur. Abdülcelil'in Murzuk'ta vekili olan oğlu Muhammed, kardeşi ve kethüdaları Hacı Muhammed bin Diyab adlı kişiyle birlikte, hafif eşyalarını yanlarına alıp kalanını Murzuk Kalesi'nde toplayıp yakmışlar ve 17 Haziran 1842'de güney bölgelere kaçmışlardır. Bu şekilde Abdülcelil'in son temsilcilerinin de kaçışıyla, bölgeden Aşkar Paşa'ya teşekkür ve itaat bildiren mektuplar gönderilmiştir. Trablus Kalesi'nden atılan toplarla bu durum halka ilan edilmiştir. Paşa yazısında, bu şekilde Fizan sınırına kadar hiçbir isyan eserinin kalmadığını bildirmektedir. Trablus gibi sur içinde bir şehir olup yedi kale kapısı bulunan, 24 kazaya ve 76 nahiyeye sahip Murzuk bu şekilde Trablus'a ilhak edilmiştir. Trablus'a iki yüz otuz iki saat mesafede bulunan bu bölgenin de ele geçirilmesiyle, eyaletin Trablus dışındaki bölgelerinde de büyük oranda bir kontrol sağlanmıştır[78].

1883/1884 (1301)'de II. Abdülhamid'e sunulmak üzere hazırlanmış olan Trablusgarb'a dair bir eserde, Abdülcelil'in isyanı ve ölümüne dair kısaca bilgi verilmektedir. Buradaki ifadelere göre Abdülcelil, Fizan'da ikamet edip Orta Afrika'dan ticaret etmek üzere Trablus'a gelen kafile ve kervanları kandırmakta ve onları Cezayir'e ya da Mısır'a göndermektedir. Bu şekilde Trablus ticaretine zarar vermek istemektedir. Daha sonda esir ticaretini engellemek bahanesiyle, İngiltere'den yardım için bir İngiliz kaptanıyla görüşmek üzere sahile kadar gelmiştir. Niyetini anlayan Osmanlı Devleti, Hums'da bir pusu hazırlayarak dönüşünde onu ele geçirip öldürmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Evlad-ı Süleyman Kabilesi, Fizan havalisinde tutunamayarak Borno tabiiyetine girmiş ve Çad Gölü etrafında iskân edilmiştir[79].

[78] BOA, **İ.MSM. 72/2082,** Lef 7, 27 Cemâziye'l-Evvel 1258 (6 Temmuz 1842).
[79] **Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir**, s. 13-14.

Abdülcelil'in ortadan kaldırılması sadece onun kabilesi olan Evlâd-ı Süleyman için değil, eyaletin genelinde Osmanlı idaresine karşı var olan direniş için büyük bir darbe olmuştur. Onun ölümüyle Osmanlı idaresi karşısında bir direniş odağı olarak Şeyh Guma tek başına kalmıştır[80].

1.12 Ali Aşkar Paşa'nın Soruşturulması ve Ortaya Çıkan Yolsuzluk

Ali Aşkar Paşa, eyalette her ne kadar çeşitli askeri başarılara imza atmış olsa da, uyguladığı politika ile hakkında ciddi şikâyetlere yol açmıştır. Paşanın giriştiği işlerden bazılarını, ondan hiçbir zaman hoşlanmayan İngiliz Konsolosu'nun raporlarından takip etmek mümkündür.

Warrington, 30 Aralık 1840 tarihiyle kaleme aldığı yazısında, paşanın bazı "korkunç ve zalim" davranışlarına örnekler vermektedir. Paşa, birkaç kişiyi kazığa oturtmuştur. Bir başkasını iki gün işkencede tutmuştur. Saygın bir Trabluslu, mahrem bölgelerine bir ip sarılarak öldürülmüştür. Arap şeyhlerinden Malta'ya mektup götürürken yakalanan bir kuryenin burnu kesilmiş ve hemen ardından bu şekilde eşek sırtında sokaklarda dolaştırılmıştır. Birkaç defa paşanın önüne getirilen bu kişiye paşa, ne zaman ve nerede asılmak istediğini soran şakalar yapmış ve bu kişi birkaç gün sonra asılmıştır. Konsolos, paşanın ihanetle itham edilen 70 kişiyi gizlice ve en korkunç şekillerde öldürttüğüne inanmaktadır. Ayrıca, bu caniliklerin İstanbul'da bilinmediğini ve bu şekilde Sultan'ın Arapların itaatini bekleyemeyeceğini söylemektedir[81]. İngiliz Hâriciye Nâzırı Lord Palmerston, İstanbul'daki büyükelçisi Vikont Ponsonby'ye, 17 Şubat 1841'de bir yazı yazmış ve Warrington'un kendisine bildirdiği üzere, Ali Aşkar Paşa'nın giriştiği canilikler nedeniyle ondan Bâbıâlî nezdinde şikâyet edilmesini ve onun yerine bir başkasının atanmasının uygun olacağının bildirilmesini istemiştir. Bu yazıda, paşanın takip ettiği politikanın eyalet ahalisini tahrik ve buldukları her fırsatta isyan etmeye teşvik ettiği söylenmiştir[82].

Aleyhinde birçok iddia olan Ali Aşkar Paşa'nın davranışlarının ve eyaletin durumunun Osmanlı otoriteleri nezdinde araştırılması, yılsonunu bulmuştur. Trablusgarb'a, askerlerin birikmiş maaşlarını ödemek ve vali hakkındaki iddiaları el altından soruşturmak vazifesiyle gönderilen Miralay Azmi Bey ve Şakir Efendi, 9

[80] B.G. Martin, **a.g.m.** , s. 66.
[81] TNA, **FO 195/180**, H. Warrington'dan John Bidwell'e, 30 Aralık 1840.
[82] TNA, **FO 195/180**, Lord Palmerston'dan Vikont Ponsonby'ye, 17 Şubat 1841.

Ekim 1841'de bölgeye ulaşmıştır. Vali, getirilen paranın gemiden çıkarılmasına üç gün izin vermemiş, üç günün sonunda ortaya çıkabilecek dedikoduların doğuracağı tehlike kendisine ifade edildiğinde, para gemiden indirilebilmiştir. Öncelikle Trablus'ta, Ahmed Paşa'nın emrinde bulunan askerlere, onar aylık birikmiş maaşları ödenmiştir. Vali, görevlilerin eyalet merkezi dışına çıkıp kazalara gitmelerini istememişse de, ellerindeki ferman gereği gitmek durumunda olduklarını ifade eden heyet, doğudaki beş kazaya gidip buradaki birliklere de onar aylık birikmiş maaşlarını ödemiş ve on gün içinde dönmüştür. Daha sonra, batıdaki altı kazada bulunan askerlere de 19 Aralık 1841 günü birikmiş maaşları ödenmiş ve on dört gün içinde dönülmüştür. Ali Aşkar Paşa'dan, yapılan ödemelerle ilgili düzenlenen evrakları mühürlemesi istendiğinde, buna razı olmamıştır. Çıktıkları bu ziyaretler sırasında askerlerin durumunu da denetleyen görevliler, çeşitli eksikler tespit etmiştir. Pirinç ve diğer erzak olması gerekenden yüzde on noksan verilmektedir. Ayrıca verilen arpa kumlu ve taşlı, pirinç de kum ve toz ile karışıktır. Et, yağ, tuz ve odun gibi maddelerin temininde bazı yolsuzluklar tespit edilmiş, ordunun hayvanlarının zayıf ve güçsüz olduğu görülmüştür. Topçuların denetlenmesine izin verilmemiştir. Heyetin gözüne çarpan bir diğer husus, Tâhir Paşa zamanında düzenlendiği gibi kalan askeri hastanede maharetli hekimin bulunmamasıdır[83].

Bu sıralarda Trablusgarb'dan İstanbul'a gelmiş olan Muhammed Kaptan adlı kişiden de, eyaletin durumuna dair bilgi vermesi istenmiştir. Kaptanın verdiği bilgilere göre; Aşkar Paşa kabileleri itaat altına almışsa da bazılarını gereksiz yere suçlamaktadır. Vali, Şeyh Abdullah'ın bir miktar köle ve cariye hediye etmiş olmasına kanaat etmemiş, kendisinden fazlaca akçe talep etmiştir ve bu kişi hapsedilmiştir. Ahaliden bir kısmı memleketi terk etmiş, bir kısmı ise fesat için fırsat kollamaktadır. Muhammed Kaptan, bölgede yakın zamanda bir karışıklık çıkmasını beklediğini ifade etmektedir. Bunun yanında askerlerin ekmek ve et tayinatları eksik verilmektedir, verilenler de yenmeğe müsait değildir. Kazalara subaylar arasından kaid tayin edilmek adet iken, Aşkar Paşa bunun yerine kendi hizmetkârlarını tayin

[83] BOA, **İ.DH. 56/2747,** Lef 2, t.y. Serhezâr Ahmed, Emin-i Alay Hüseyin, Kaimmakam Süleyman, Kaimmakam Musa, Miralay Seyyid İsmail, Mirliva Seyyid Ahmed mühürlerini taşıyan belgede Azmi Bey ve Şakir Efendi'nin Trablus'a ulaşma tarihi 22 Şa'bân 1256 [19 Ekim 1840] olarak verilmişse de bu muhtemelen bir kâtip hatasıdır. Olay akışına bakıldığında asıl tarihin 22 Şa'bân 1257 [9 Ekim 1841] olması gerektiği anlaşılmaktadır.

etmektedir. Gürcü Reis-i Mersa (Liman Reisi Mustafa Gürcü), Topal Hasan ve Tercüman Muhammed Ali Bey, onun maiyetinden olup bu kişiler ona menfaat temin etmektedir, tütünün kıyyesi beş kuruş iken vali bu kişilere on altı kuruşa satmaya izin vermiştir. Bu konu konsoloslar arasında dedikoduya sebep olmuşsa da dikkate alınmamıştır[84].

Muhammed Kaptan'ın ifadelerine göre; Aşkar Paşa'nın idaresi, ahalinin sefaletini arttırmakta ve yerlerini yurtları terk etmelerine neden olmaktadır. Terkedilen köyler günden güne harap olmaktadır. O yıl mahsulat bereketli olmasına rağmen, her yerde kıtlık ve pahalılık hüküm sürmektedir. Bazı kazalardaki ahali, zahire temin etmek için muvakkaten paşaya itaate mecbur olmuştur. Trablusgarb'dan alınan vergi hayli ağır olduğu için, geçen iki sene zarfında zahireden alınan vergi hesap edilse, paşanın epeyce akçe almış olduğu görülür. Hâlbuki önceki yıllarda yalnızca kıtlık zamanında bölgeye zahire ithaline izin verilmiş ve yabancılarla yapılan anlaşmalar gereğince zahireden Karamanlı paşalar tarafından vergi alınmamıştır. Şeyh Abdülcelil ile Aşkar Paşa arasındaki düşmanlık nedeniyle Fizan'dan gelip giden kervanlar da epeydir durmuştur. Abdülcelil, hükmettiği yerlerde ahaliye zulmettiği için ahali, Trablusgarb Valisi'nin idaresine geçmek istemektedir. Ali Aşkar Paşa ise onunla anlaşmaya yanaşmamaktadır. Arap redif askerleri, daha önce vuku bulan muharebeler nedeniyle fakirlik ve zorluk içindedir. Bu nedenle tekrar vali için muharebeye güçleri yetmeyecektir. Böyle bir durumda valinin, Abdülcelil'i alt edecek kuvve-i cebriyesi bulunmamaktadır[85].

Azmi Bey ve Şakir Efendi'nin yazdığı anlaşılan bir başka belgede, askerlerin birikmiş maaşı olarak dağıtılan miktarın, iki bin dört yüz küsur kese olduğu görülmektedir. Aşkar Paşa'nın göreve başladığı zamandan itibaren muhasebesi ile de memur olduklarını ifade etmeleri, onun infialine sebep olmuştur. Bu nedenle muhasebenin istendiği gibi açığa çıkarılması mümkün görünmese de, daha önce hazineye takdim edilen defterler ile zamanı gelmiş ve paşa tarafından hazırlanıp takdim edilmiş bir defter dikkate alınarak muhasebe işlemi yapılmıştır. Bu şekilde paşanın kendisinin hazırladığı defterlerden işin hakikatini tespit etmenin mümkün olmadığını düşünen görevliler, başka yöntemlere başvurmuştur. Ahalinin validen

[84] BOA, **İ.DH. 56/2747,** Lef 3, t.y.
[85] BOA, **İ.DH. 56/2747,** Lef 4, t.y.

korkması nedeniyle, gizlice Misurâta ve Garyan şeyhleri bulunan Abdullah ve Ğamûdî ile ve bazı urban şeyhleriyle görüşülmüştür. Bu kişilerin devlete kemal derecede sadık oldukları ifade edilerek, bunlardan Trablus ve civarındaki kazalardan elde edilen gerçek gelire dair epey bilgi alındığı bildirilmektedir. Buralardan Mirliva Ahmed Paşa aracılığıyla tahsilat yapıldığı öğrenilmiştir. Bu kişilere, kendileriyle yapılan görüşmenin Ali Aşkar Paşa'ya sızmayacağına dair yemin edilerek teminat verilmiştir. Yapılan hesap sonucunda, valinin defterde gösterdiği miktardan sadece bir sene için beş bin yüz yirmi bir kese civarında fazla gelir olduğu anlaşılmıştır. Bunun dışında Garyan'ın Ahmed Paşa tarafından fethi sırasında, ahaliden ordu masrafı adı altında para toplandığı görülmüştür. Bu paranın gelir olarak gösterilen kısmı düşüldüğünde, buradan valinin beş yüz seksen beş kese küsur kuruş zimmetine para geçirdiği anlaşılmıştır.

Eyalette o zamana kadar gerçekleşen karışıklıklar ve kıtlıklar dolayısıyla kabilelerin ve özellikle Terhûne ve Garyan bölgesinin *aç bî-ilâç ve fulûs-ı ahmere muhtâc* olduğu görülmüştür. Bunların çoluk çocuğu, aç ve çıplak kalmış ve bazıları açlıktan ölmüştür. Ayrıca bin beş yüzden fazlası Trablus'a gelerek çarşı pazarda ve kapılarda ekmek dilenmektedir. Çoğunun tüccar teknelerinden sokaklara dökülen taneleri toplayıp bunlarla karın doyurmaya çalışmakta olduğu görülmüştür. Bingazi'ye memur kılınan Muhammed Bey'in zulmünden bizar olan ahali, valiye üç kere mahzar göndermişse de dikkate alınmamış ve bölge ahalisinin bir kısmı İskenderiye tarafına kaçmıştır.

Trablusgarb'daki askere ödenmiş olan on aylık maaş, Temmuz 1841'e kadarki dönemi kapsamaktadır. Bunun yanında Mart 1842'ye kadarki ödenmesi gereken sekiz aylık maaşları için tahminen iki bin, Hasan Paşa zamanından kalıp ödenmemiş maaşları için de, bin üç yüz altmış dokuz kese olmak üzere askere toplam üç bin üç yüz altmış dokuz kese akçe ödenmesi gerekmektedir.

Ali Aşkar Paşa'nın zimmetine geçirdiği paranın hesaplanması için eyaletin gerçek geliri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için alınan cezalar, askerlere eksik verdiği tayinatın fazlası olarak defterlere geçirdiği miktar, devlet ambarlarından satılmış olan buğday, arpa vesaire ile devlet bahçelerinden kesilip askere verildiği halde gider gösterilmiş odunun karşılığı hesaplanmıştır. Ayrıca isyan edenlerden alıp askere verdiği koyun etlerinin ve Trablus dışında olup satılmış olan devlete ait

bahçelerin fiyatları, vakıf hasılatları, Bingazi ve çevresinin hasılat ve gümrük gelirleri toplanmıştır. Ulaşılan –tahmini- gerçek gelir miktarından, eyaletin gerçek gideri düşülmüştür. Nihayetinde paşanın zimmetine yirmi-yirmi beş bin kese kadar para geçirdiği sonucuna varılmıştır[86].

Garyan'ın ele geçirilmesi sırasında Ahmed Paşa'nın, bölgenin şeyhi olan Ğamûdî aracılığıyla ahaliden topladığı paranın miktarını gösteren tabloya bakıldığında da ahaliden toplanan para, havyan ve diğer eşyaların toplam değerinin 470.835 kuruş olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu paradan gelir olarak kayda geçen miktar ise 178.133 kuruştur. Burada 292.702 kuruşluk bir açığın ortaya çıktığı görülmektedir[87].

Ali Aşkar Paşa hakkındaki raporlar, düzenlenen defterler ve Muhammed Kaptan'ın ifadeleri 1842 Martı'nın sonlarında Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da görüşmeye alınmıştır. Paşa hakkındaki rivayetlerin gerçek olduğunun anlaşılmasıyla, azlinin gerektiği ifade edilmiştir. Ancak Trablusgarb'ın uzak bir bölge olması ve ahalisinin mevcut durumu dikkate alındığında, orada sık sık vali değiştirilmesinin mahzurlu olduğu düşünülerek vali değişiminden vazgeçilmiştir. Ayrıca vali hakkında yabancı devletler tarafından bir şikâyet olmadığı ve eyaleti karmaşa ve isyandan muhafazanın elzem olduğu ifade edilmiştir. Yeni bir vali gönderilse bir süre acemilik çekeceği ve idareye alışmakla vakit geçireceği, gidecek kişinin birkaç gemiyle birlikte gönderilmesinin gerekeceği ve bunun da vaktinin uygun olup olmadığın meçhul olması, vali değişimine gidilmemesinin diğer sebepleri olarak sıralanmıştır. Aşkar Paşa'nın değiştirilmesinin sebepleri; askere gereği gibi bakmaması, şahsi menfaatini fazlasıyla araması ve bundan dolayı bazı aşırılıklara cüret etmiş olması olarak ifade edilmiştir. Nihayetinde görevde bırakılması ve kendisine nasihat edilmesi uygun bulunmuştur.

Ali Aşkar Paşa'nın muhasebesinde, *kendü i'tirâfıyla biraz zimmeti* göründüğü ve bunun Azmi Bey ile Şakir Efendi'nin hesaplarına göre yirmi-yirmi beş bin kese olduğu göz önüne alınarak, eyaletin mali işlerini görmek üzere bir defterdar tayin edilmesi ve bu defterdara durumdan *mahremâne* bahsedilmesi kararı alınmıştır. Bu defterdar adım adım durumu takip edecek ve merkeze bildirecektir. Gelen bilgilere

[86] BOA, **İ.DH. 56/2747,** Lef 6, t.y.
[87] BOA, **İ.DH. 56/2747,** Lef 10, t.y.

göre daha sonra yapılması gerekenler düşünülecektir. Bu vazife için eyaletin eski defterdarı Azmi Efendi uygun bulunmuştur.

Bütün bu görüşmeler ve alınan kararlar Ali Aşkar Paşa hakkında İngiliz Elçisi Canning'in şikâyette bulunması ile bir hükme bağlanamamıştır. Durumu bütünüyle değiştiren bu gelişme karşısında padişah, konunun yeniden değerlendirilmesini istemiştir[88].

1.13 Ali Aşkar Paşa'nın İtirazları

Vali Paşa, kendisiyle ilgili soruşturmalar devam ederken, hem eyaletteki olaylara hem de soruşmalara dair kendi bakış açısını yansıtan bir dizi yazı kaleme alarak merkeze göndermiştir. Bunlardan ilkinde, İngiliz Elçisi'nin ondan şikâyetinin sebebi izah edilmektedir. Abdülcelil, Abdülhadi, Şeyh Guma, Seyfunnasr ve Merîz gibi eyaletin önde gelen isyancılarına yardım konusunda o güne kadar çekinmemiş olan İngiliz Konsolosu ile ilgili yazdığı yazıların bir karşılık bulmamasından şikâyet eden vali, konsolosun bu faaliyetlerini arttırdığını bildirmektedir. Konsolos bu defa Sirte bölgesinde çadır kurarak etraflarına eşkıyayı toplayan ve onları kendilerine bağlayan Seyfunnasr ve Abdülhadi'ye karadan ve denizden yardım etmektedir. Onlarla arasında sürekli adamlar gidip gelmektedir. Paşa, konsolosun bu işlerden el çektirilerek diğer devletlerin görevlileri gibi kendi işiyle meşgul olmasını sağlayacak adımların atılmasını talep etmektedir[89].

Diğer bir yazısında vali, kendisiyle ilgili *ağyâr-ı ma'lûmenin* İstanbul'da yaydığı söylentilerin ciddiye alınmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Eyalete askerlerin birikmiş maaşlarını dağıtmak üzere hususi olarak gönderilen memurlardan Azmi Bey'in, görevinin dışına çıkarak Trablus'taki devlet işlerini olur olmaz kişilerden soruşturduğunu ifade etmektedir. Paşa, Azmi Bey'in urbandan yabancılara ve Yahudilere kadar gizli ve aleni olarak yaptığı bu soruşturmanın *ifsâd-ı bilâd* demek olduğunu bildirmektedir[90]. Diğer bir yazısında vali, asker aylıkları için gönderilen paranın tamamının bu iş için harcandığından bahisle, o zamana kadar gönderilen asker maaşlarının Trablus hazinesinin gelirleri arasına eklenerek hazinenin denkleştirildiği ve bu şekilde hem asker maaşlarının hem de diğer

[88] BOA, **İ.DH. 56/2747,** Lef 14, 23 Safer 1258 (5 Nisan 1842).
[89] BOA, **İ.DH. 57/2839,** Lef 1, 11 Safer 1258 (24 Mart 1842).
[90] BOA, **İ.DH. 57/2839,** Lef 2, 11 Safer 1258 (24 Mart 1842).

masrafların zorluk çekilmeden karşılandığını ifade etmektedir. Kendisi ile ilgili *ağyâr-ı ma'lûmenin* yaydıkları ithamlara dayanılarak, bu sefer asker maaşlarının müstakil memur ile gönderilmesi nedeniyle, gönderilen meblağ daha önceki gibi hazine gelir ve giderlerine eklenememiştir. Askerlerin on aylıklarının birden toptan verilmesiyle hazinenin dengesi bozulmuştur. Bu nedenle, gelir giderin birbirini karşılaması ve eyaletin bu şekilde idaresi mümkün değildir. Ayrıca askerler de verilen aylıklarını hemen harcadıkları için zarurete düşmüşlerdir. Bu nedenle kalan maaşlarının ödenmesi için gerekli paranın da gönderilmesi gerekmektedir[91].

1.14 Ali Aşkar Paşa'nın Azli

Trablus'tan dönen memurların sorgularında Ali Aşkar Paşa'nın muhasebesini hakkıyla gördürmediği ve Miralay Azmi Efendi'nin gıyabında Şakir Efendi'ye *tahvîfî lisân* kullandığı, yani onu korkuttuğu anlaşılmıştır. İngiltere Elçisi Canning, Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği haberde, Devlet-i Aliyye'nin Aşkar Paşa'nın azlini gerçekleştirmemesi durumunda İngiltere'nin, *istiklâl-i âl-i saltanat-ı seniyyeyi vikâye edecek suretle Trablus'un bir çaresine bakmak lâzım gelür* şeklinde şikâyetini tekit etmiştir. Daha önce valinin azlinin ertelenmesi ve bir defterdar tayini yeterli görülmüşse de Trablus'tan dönen memurların ifadeleriyle *saded başkalaşmış* ve Canning'in lisanı da şiddetlenmiştir. Bu durumda, valinin azli gereği vücub mertebesine ulaşmıştır. Uygun bir vali arandığında akıllara, Boğaz Muhafızı Saib Paşa gelmiştir. Kendisinin eyalet için gerekli vasıfları taşımasının yanında, Ali Aşkar Paşa'nın muhasebesini de görebilecek birisi olduğu düşünülmüştür. Maiyetine Azmi Efendi'nin defterdar olarak verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bölgenin uzak olması ve orada bulunan nizamiye askerlerinin on seneye yakın orada bulunmalarından dolayı kendilerine bıkkınlık geldiği, oradaki iki alayın mevcudunun ise bir alaydan dahi eksik olduğu ifade edilmiştir. Biraz daha orada kalmaları halinde *bütün bütün çürüyüp cümlesi tekâüdlüğe kesb-i istihkâk* edecekleri, bu durumun her birine maaş tahsisiyle hazineye zarar vereceği göz önüne alınarak, konunun Saib Paşa ve Azmi Efendi ile görüşülüp bir çaresine bakılması düşünülmüştür. Saib Paşa'nın uygun bulması durumunda, yanına başka asker verilmesi gerekirse bunların *biraz kendülerine gelmek* ve yakınlarıyla hasret gidermek için birer sene izinli sayılarak

[91] BOA, **İ.DH. 57/2839,** Lef 4, 11 Safer 1258 (24 Mart 1842).

memleketlerine gönderilmelerinin uygun olacağı kararlaştırılmıştır. Alınan bu kararlar padişah tarafından aynen onaylanmıştır[92]. Ali Aşkar Paşa'nın eyaletin bütçe dengesinin bozulduğu ve asker maaşları için para gönderilmesi ile ilgili talebi de bu sırada değerlendirilmiştir. İstenen para asker için olduğundan, Saib Paşa'ya bin kese akçe verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Trablus uzak bir yer olduğu için, Saib Paşa'nın memuriyeti ilan edilmeyip kendisinin o sıradaki görev yeri olan Boğaz'dan ayrılışına kadar beklenilmesi uygun görülmüştür. İngiltere Elçiliği'nden Aşkar Paşa'nın azledilip azledilmediğinin sürekli olarak araştırılması nedeniyle bu konuda temin edilemedikleri ifade edilerek, bir süre daha oyalanmaları uygun bulunmuştur. Eğer ısrar ederlerse, valinin azlinin kararlaştırıldığının Hâriciye Nezâreti tarafından elçiliğe bildirilmesi kararı alınmıştır[93].

2 Mehmed Emin Paşa'nın Valiliği

2.1 Atanışı ve Eyalete Ulaşması

Her ne kadar Saib Paşa'nın vali olarak atanması kararlaştırılmış olsa da, onun daha sonra Manisa'da ikametle memur edildiği görülmektedir. Yeni birinin aranması sırasında mazul vezirlerden Trablusgarb için uygun birisi bulunamamıştır. Memuriyeti devam edenlere bakıldığında Selanik, Elviye-i Selâse ve Aydın valileri akla gelmiştir. Trablusgarb'ın büyük ve müstakil bir bölge olması ve konum olarak uzak bulunması nedeniyle atanacak kişinin *usûl-i devlet ve mizâc-ı vakt ve maslahatı ve politika-i hârici bilür ve müdebbir ve evsâf-ı matlûbe ile mevsûf ve müştehir* olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Aydın Valisi diğerlerine göre daha yetkin bulunmuşsa da, biraz yaşlı olması nedeniyle elenmiştir. O sırada Bolu Valisi bulunan Mehmed Paşa'nın, Bolu Eyaleti'ndeki işleri yoluna koyduğu ve liyakatli bulunduğu için, Trablusgarb'a memuriyeti uygun bulunmuştur. Mehmed Paşa'nın, Trablusgarb Valisi olarak atanması padişah tarafından da onaylanmıştır[94].

Mehmed Emin Paşa, 28 Mayıs 1842'de İstanbul'a ulaşmış ve ertesi gün Bâbıâlî'ye çağrılarak kendisiyle bir görüşme yapılmıştır. Ayrıca Trablus'tan yeni haberler alınmış, Aşkar Paşa ile urban arasında gerçekleşen yirmi bir muharebede

[92] BOA, **İ.DH. 57/2815,** 9 Rabîu'l-Evvel 1258 (20 Nisan 1842).
[93] BOA, **İ.DH. 57/2839,** Lef 5, 17 Rabîu'l-Evvel 1258 (28 Nisan 1842).
[94] BOA, **İ.DH. 59/2928,** 7 Rabîu'l-Âhir 1258 (18 Mayıs 1842).

urbanın galip geldiği bilgisi edinilmiştir. Mehmed Paşa'nın tayin edilip Aşkar Paşa'nın azledildiğinin böyle bir ortamda duyulması, urbanın cesaretini artıracak ve Aşkar Paşa'nın nüfuzunu bir kat daha kıracaktır. Bu nedenle, Mehmed Paşa'nın bir an önce görev yerine ulaştırılması düşünülmüştür.

İngiltere Elçisi Canning de Hâriciye Nezâreti'ne, Trablus'un içinde bulunduğu kötü durumdan şikâyet eden bir yazı göndermiştir. Bölgedeki konsolosun tercümanı, Aşkar Paşa'dan gördüğü muamele nedeniyle Malta'ya gitmiştir, konsolos da paşadan emin olamayıp korku içindedir. Konsolosun, paşadan bir zarar görmesi ihtimaline karşılık İngiltere Amirali, Trablus sahiline iki küçük gemi göndermiştir. Bu durumda Mehmed Paşa'nın görev yerine bir an önce ulaştırılması elzemdir. Elçiye yazılı bir cevap verilmesi gerektiğinden, azlin onun talebiyle olmadığı manasını içeren müsvedde bir cevap yazılmış ve padişahın onayına sunulmuştur. Padişahın cevabında, Mehmed Paşa'nın, bir an önce görevine gitmesi için 31 Mayıs 1842'de huzura kabul edileceği söylenmiştir. Elçiye verilecek yazılı cevap konusunda padişah, Aşkar Paşa'nın azledilmesinden sonra böyle bir cevap yazılmasının, bu işin onların talebiyle gerçekleştiği konusunda zımni bir delil olacağına dikkat çekmektedir. Bunun başka konulara da sirayet edebileceğine işaret ederek, konunun yazılı cevap yerine sözlü cevap ile savuşturulmasına karar vermiştir[95].

Mehmed Emin Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan kadrosuna görevliler ekleyerek bunları beraberinde götürmek istemiştir. Bingazi'nin deniz kenarında ve mutena bir yer olduğuna ve buraya dirayetli memurlar gerektiğine işaret ederek, oğlu Mirliva Salih Paşa'nın buraya atanmasını ve kendisiyle Trablus'a gönderilmesini, damadı Hasan Bey'e ve kendisinin divan kâtipliğini yapan Ali Mahir Efendi'ye de hâcelik rütbesi verilmesini talep etmiştir[96]. Paşanın bu talepleri, 6 Haziran 1842'de kabul edilmiştir[97].

---

[95] BOA, **İ.DH. 60/2972,** Lef 2, 19 Rabîu'l-Âhir 1258 (30 Mayıs 1842). İngiliz Konsolosu'nun paşa ile yaşadığı sorunlar, Amerikan raporlarına da yansımıştır. Bunlardan birinde anlatılana göre; konsolosun ve İngiliz tebaasının son üç yıldır paşadan gördükleri kötü muamelenin boyutları o dereceye varmıştır ki İngiliz Amirali onların korunması için bir filoyu eyalete göndermek zorunda kalmıştır. Bu filodan her gece bir miktar asker karaya inerek, konsolosun bahçesinde koruma nöbeti tutmaktadır. Kaynak: DFUSCIT, **6/57**, D. Smith McCauley'den Daniel Webster'a, 22 Temmuz 1842.
[96] BOA, **İ.DH. 61/3003,** Lef 2, t.y.
[97] BOA, **İ.DH. 61/3003,** Lef 3, 26 Rabîu'l-Âhir 1258 (6 Haziran 1842).

Mehmed Emin Paşa'nın 31 Mayıs'ta huzura kabul edilmesi daha önce kararlaştırılmışsa da, bu işin ve onun görev yerine doğru yola çıkışının geciktiği anlaşılmaktadır. 25 Haziran 1842 tarihli yazıda, paşanın hazırlıklarını tamamladığı ve 28 Haziran 1842'de kendisi için hazırlanan gemi ile yola çıkmasının uygun olduğu ve bir an önce görev yerine gitmesi gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca Trablus defterdarı olarak atanan Azmi Bey'in de onunla birlikte huzura çıkmasının uygun olduğu ifade edilmiştir. Paşanın ve Azmi Efendi'nin 27 Haziran'da, saat altı civarında huzura kabulleri ve ertesi gün yola çıkmaları kararı alınmıştır[98]. Mehmed Paşa'nın 28 Haziran 1842 öğleninde, bir firkateyne binerek İstanbul'dan ayrıldığını, İngiliz Büyükeliçisi Malta'daki koramiraline bildirmiştir. Bir gulet ve bir nakliye gemisi yeni valiye eşlik etmektedir. Ayrıca başka nakliye gemileri de yola çıkacaktır. Paşa ile birlikte İngiltere'nin Murzuk viskonsülü olarak atanan Giambattista Gagliuffi de aynı firkateynde yola çıkmıştır[99].

Yeni vali ve defterdar 15 Temmuz 1842'de görev yerlerine ulaşmışlardır. Bu haberi veren Azmi Efendi, eski vali Aşkar Paşa'nın muhasebesinin görülerek bittiğinde bildirileceğini ifade etmiştir[100]. Mehmed Paşa, 24 Temmuz 1842 tarihini taşıyan yazısında, görev yerlerine ulaştıkları haberinden sonra, Trablus Limanı'nda demirlemiş olan İngiltere gemileri ile icra edilen merasimin ayrıntılı bir tasvirine yer vermiştir. Gemilerden toplar atılarak karşılama töreni yapılmış, kendisinin bulunduğu kalyondan da buna mukabele edilmiştir. İngiltere Konsolosu, gemilerin kaptanları ile birlikte ve resmi kıyafetleri ile paşanın gemisine gelip onu karşılamışlar ve İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk ve birlikteliği vurgulamışlardır. Gemilerin burada bir süre kalmaya ve paşadan gelecek taleple buradan ayrılmaya memur olduklarını bildirmişlerdir. Konsolunun ayrılması ile toplar atılarak merasim tamamlanmıştır.

Yeni vali görev yerine ulaşmasının dördüncü günü, adet olduğu üzere askeri yetkilileri, bölgenin eşrafını, urban şeyhlerini ve diğer hazır bulunması gerekenleri davet ederek valiliğini bildiren fermanı okumuştur. Bu tören askerlerin ateşli talimi, gemilerden ve kaleden top atışları ve İngiltere gemilerinin de donanmış ve neferleri

[98] BOA, **İ.DH. 62/3064,** 16 Cemâziye'l-Evvel 1258 (25 Haziran 1842).
[99] TNA, **FO 160/60**, Koramiral E. W. C. R. Owen'dan Albay Warrington'a, 3 Temmuz 1842.
[100] BOA, **İ.DH. 64/3193,** Lef 1, 15 Cemâziye'l-Âhir 1258 (24 Temmuz 1842).

saf tutmuş halde toplar atmasıyla devam etmiştir. Daha sonra Osmanlı gemilerinin kaptanlarına ve neferlerine hediyeler ve bahşişler dağıtılmıştır.

Bu törenlerden sonra eyaletin idari işlerine girişen Mehmed Paşa, Abdülcelil ortadan kaldırıldığı için Fizan'a bir görevli atanmasının gerektiğini bildirmektedir. Bu konuda yanındaki askerlerden Miralay Bekir Bey liyakatli bulunmuş ve eyalet meclisinin onayıyla Fizan'a kaymakam olarak atanmıştır. Yanına iki kâtip, bir bölük piyade askeri, otuz kavas ve yüz elli süvari verilmiştir. Mehmed Paşa'nın Bingazi'ye kaymakam olarak daha önce atanan oğlu Mirliva Salih Paşa da görev yerine gönderilmiştir. Son olarak yeni vali, muhasebesi tamamlandığında Aşkar Paşa'nın defterlerinin; ayrıca Bekir Bey aracılığıyla Abdülcelil'in terekesine ait bir defterin hazırlanıp gönderileceğini bildirmektedir[101].

Mehmed Paşa'dan gelen haberler İstanbul'a ulaştığında, özellikle onun varışıyla İngiliz gemilerinin Malta'ya dönmüş olması memnuniyet yaratmıştır. Bunların geliş sebebinin, Aşkar Paşa'ya karşı duyulan emniyetsizlik olduğu yeni valinin ulaşmasıyla bölgeden ayrılmalarından anlaşılmıştır[102].

İngiliz Konsolosu Warrington, Mehmed Emin Paşa'nın gelişinden büyük memnuniyet duymuştur. Konsolos, yeni valinin gerçekleştirilen karşılama törenlerindeki davranışlarını, tam bir centilmenlik örneği olarak ifade etmektedir. Paşa, İngiliz karşılama heyetine; eyalete her şeyi değiştirmek için geldiğini, bundan sonraki her süreçte adaletin ve insaniyetin hükümferma olacağını söylemiştir. Eyalette yeni bir devrin başladığını düşünen konsolos, hizmetlilerin ve diğer görevlilerin paşaya olan davranışlarından da memnun olmuştur. Görevliler paşaya ayakkabılarıyla ve bir özgüven atmosferinde yaklaşmaktadır. Ali Aşkar Paşa'nın zamanında ise görevliler ayakkabısız ve bir köle alçaltıcılığı içinde ona yaklaşmaktadır. Mehmed Paşa'nın Bingazi'ye atanan oğlunu da ziyaret eden heyet, onu da babası gibi nazik bir beyefendi olarak görmüştür. Warrington, ziyaretlerden sonra konsolosluğa ulaştığında [Muhammed] Bû Ayşe ve Osman Ağa gibi eyaletin bazı önde gelen kişilerinin hapisten salıverildiklerini görmüştür. Teşekküre gelen bu kişilerden Bû Ayşe kazığa oturtulmak, Osman Ağa ise boğazının kesilmesi korkusu içinde yaşamaktan kurtulmuştur. Konsolos, böylesi merhamet ve affetme tavrının

[101] BOA, **İ.DH. 64/3193,** Lef 2 ve Lef 3, 15 Cemâziye'l-Âhir 1258 (24 Temmuz 1842).
[102] BOA, **İ.DH. 64/3193,** Lef 4, 3 Receb 1258 (10 Ağustos 1842).

eyalet ahalisinde sadık bir bağlılık oluşturmaması durumunda, onların davalarını bir daha savunmayacağını söylemektedir[103]. Yeni vali, Amerikan Konsolosu tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Hakkında işitilenlere göre paşa, "yeni ekol"den akıllı bir devlet adamı olmasının yanında, selefinin karakterinin güçlü bir belirleyicisi olan bağnaz Hristiyan düşmanlığından da tamamen uzaktır. Konsolos, paşanın eyaletin ahalisine karşı daha liberal bir siyaset izleyerek, bölgenin tamamında barışı sağlayacağını ve böylece de iç bölgelerle serbest ve kesintisiz ticareti temin edeceğini ümit etmektedir[104].

2.2 Trablusgarb'da Tanzimat'ın İcrası

Nehîcüddin, Trablusgarb'da Ali Aşkar Paşa döneminde muharebe ve mukatelelerle uğraşıldığı için dâhili nizam ile ilgilenilemediği ve *tanzîmât-ı hayriyenin* icrası gerektiği halde, bunun da bazı mahzurlar mütalaasıyla ertelendiğini ifade etmektedir. Mehmed Emin Paşa'nın gelişiyle birlikte tanzimatın icrasına girişilmiş, kaza, liva ve müdürlüklerin yanında eyalet meclisi teşkil edilmiştir. Bekir Bey, Fizan Kaymakamı olarak atanmıştır. Kazalara da kuvvetli kefile bağlanarak, yerli ahalinin muteberlerinden müdürler ve aza atanmıştır. Mürur tezkireleri çıkarılmış, vergiler ve aşarın düzenlenmesi konusunda büyük gayret gösterilmiştir. Bunların yanında Menşiye'de bir askeri hastane inşa edilmiştir[105].

Mehmed Emin Paşa'nın tanzimatın uygulanması kapsamında olduğunu söyleyebileceğimiz en önemli icraatı, ahalinin Aşkar Paşa döneminde el konulan mallarını iade etmesidir. Bölge halkına karşı gayet yumuşak bir dil kullanan paşa, ahalinin bir kısmının daha önce Fizan Şeyhi Abdülcelil'in iğvasına kapılarak *bi-hasebi'l-beşeriyye* muhalefete meylettiklerini ve bunun üzerine emlak ve arazilerine Aşkar Paşa tarafından el konulduğunu bildirmektedir. Mehmet Paşa'nın Azmi Bey ile birlikte mühürlediği belgedeki ifadelere göre; bu kişilerin bir kısmı, yaptıklarına pişman olarak itaat etmiş, bir kısmı ise vefat etmiştir. Vefat edenlerin çoluk

[103] TNA, **FO 101/7**, H. Warrington'dan Stratford Canning'e, 20 Temmuz 1842.
[104] DFUSCIT, **6/57**, D. Smith McCauley'den Daniel Webster'a, 22 Temmuz 1842.
[105] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.137-138; Nehîcüddin'in verdiği bilgiler aynıyla **el-Menhelu'l-Azb fî Târîhi Trablusi'l-Ğarb** adlı eserde tekrarlanmakta ve Menşiye'de hastane inşa edildiği kısmı eklenmektedir. Bkz. Ahmed Bek en-Nâib el-Ensârî et-Trablusî, **a.g.e.** , s. 350. Bu ve bunun gibi birçok örnek bize bu eserde yer alan siyasi/idari konularla ilgili bilgilerin en önemli kaynağının Nehîcüddin olduğunu göstermektedir.

çocuğundan hayatta kalanların başka bir geçim imkânı olmayıp geçimleri el konulan mallarının gelirlerine dayanmaktadır. Bu nedenle mevcut durumda perişanlık içinde bulunan bu kişiler, mallarının iadesini istirham etmişlerdir. Konuyu araştıran vali, bu kişilerin bir kısmının Abdülcelil'in ifsadına aldanarak, bir kısmının da korkudan ona tabi olduklarını görmüştür. Ayrıca bir kısmı sabit bir suçu olmadığı halde, bazı *ashâb-ı ğarazın ifâdât-ı kâzibeleri* üzerine cezalandırılmıştır. Bu şekilde el konulan mallar bir buçuk ev, iki yüz seksen dokuz bağ, yüz seksen üç buçuk dönüm tarla, üç bin hurma ve üç yüz yetmiş zeytin ağacı olarak tespit edilmiştir. Bu mallardan kırk adet bahçe; gümrük, harac-ı hüccet ve harac-ı daire gibi isimler altında bir miktar para alınarak bazı urban şeyhlerine ve tabilerine verilmiştir. Geriye kalanlardan iki yüz on dört bahçe, bir buçuk ev, yirmi iki dönüm tarla, bin dört yüz doksan sekiz hurma ve yüz elli yedi zeytin ağacı, toplam iki yük altmış yedi bin yüz doksan iki kuruş paha karşılığında isteseler de istemeseler de ahaliye dağıtılmıştır. Bu meblağın bir yük otuz altı bin beş yüz elli iki buçuk kuruşu tahsil edilmiş, kalanı da ahalinin borcu olarak durmaktadır. Alınan paranın, bir yük otuz bin beş yüz elli iki buçuk kuruşu hazineye gelir kaydedilmişken kalan altı bin kuruşu, Ali Aşkar Paşa'nın zimmetine geçirdiği anlaşılmıştır. El konulan mallardan otuz beş bahçe, yüz altmış bir dönüm tarla ve bin beş yüz iki hurma ve iki yüz on üç zeytin ağacı, o sırada satılmamış ve elde bulunmaktadır.

Mehmed Emin Paşa, eyalette uzun süredir görev yapmakta bulunan Mirliva Ahmed Paşa'nın ve diğer erbab-ı vukufun şahitliklerine dayanarak, eyalette Tâhir Paşa zamanından beri bu tür isyancıların devlete olan borçlarına karşılık mallarının mahsulünün alındığını, ancak mülklerinin zapt edilip başkasına satılması uygulamasının bulunmadığını bildirmektedir. Bu malların sahiplerine iadesini talep eden paşa, bunun asıl maksat olan *hoşnûdiyet-i ahâlîye* hizmet edeceğini bildirmektedir. Ek olarak bu kişilerin maliki mezhebine bağlı olduğunu, bu nedenle vefat edenlerden erkek varisi olmayanların terekelerinin bütününü kızlarına ve diğer vereseye bırakamadıklarını, miraslarının bir kısmının beytülmala kaldığını bildirmektedir. Bu şekilde hazineye de mümkün mertebe gelir sağlanacaktır. Ahalinin el konulan mallarının iadesi için vali, satılan malların deftere kaydedilen kısmının eyalet emvalinden, kaydedilmeyen kısmının Aşkar Paşa'dan alınarak sahiplerine verilmesini talep etmektedir. Urban şeyhlerine ve diğerlerine hediye

edilen mallar, kendilerinden alınan gümrük ve haraçlar o zamana kadar elde etmiş oldukları hasılata sayılıp sahiplerine verilecektir. Vefat edenlerin mallarından beytülmala ait olanlar ise *ma'rifet-i şer'* ile belirlenip ayrılacaktır[106].

Eyalette Mehmed Paşa ile birlikte esmeye başlayan ılımlılık rüzgârı, ahalide karışlığını memnuniyet mektupları ile bulmuştur. Mehmed Paşa, eyalette uygulanan *lutf ve şefkat ve kemâl-i adâlet-i hazret-i zillullâhîye* teşekkür için sunulan iki mahzarı, 12 Ağustos 1842 tarihli yazısı ile İstanbul'un dikkatine sunmuştur[107]. Bunun yanında vali, eyaletin önde gelenlerini de taltif ederek kendi yanına çekme politikasını takip etmiştir. Bu şekilde Türkî Muhammed Bey, rabia nişanına sahip Mustafa Bey, hamis nişanı taşıyan Misurâta şeyhi Abdullah Bey, Misurâta'nın önde gelenlerinden Ahmed Ebyaz Ağa, Garyan Şeyhi Ğamûdî ve Evlâd-ı Said bin Sula Kabilesi Şeyhi Mermûrî ve Terhûne'de bulunan Şîbûn Kabilesi Şeyhi Abdullah ve Civârî kabilesi şeyhi Muhammed Bû Rihâl'in *yarar ve kâr-güzâr* kişiler olduğu ve ahali içinde nüfuzlu bulunduklarına işaret edilmiş, Terhûne'deki Evlâd-ı Müslim Kabilesi Şeyhi Abdulhadi bin Murabıt'ın ise *bazı erbâb-ı şurûrun iğva-yı mefsedet-âsârıyla* ortaya çıkmış olan hareketlerinden pişman olduğunu ve itaate girmiş bulunduğu bildirilmiştir. Bu kişilerden Muhammed, Mustafa ve Abdullah beyler ile Ahmed Ebyaz'a kapıcıbaşılık ruusu verilmiştir. Ğamûdî, Mermûrî, Abdullah ve Abdülhadi'ye rabia nişanları, Muhammed Bû Rihâl'e ise hamis nişanı verilmiştir. Mehmed Paşa ve Azmi Efendi, henüz ellerinde bulunan bir kapıcıbaşılık ve iki rabia nişanının yanında, gerektiğinde kullanılmak üzere beşer kapıcıbaşılık, rabia ve hamis nişanının daha kendilerine gönderilmesini talep etmektedirler[108].

Eyaletin yeni idarecileri bir diğer yazılarında, eyalette uzun süredir sekteye uğramış olan ticareti canlandırmaya yönelik taleplerde bulunmaktadırlar. İki bölgeye kasırlar yapılması planlanmaktadır. Bu bölgelerden ilki, Bingazi ile Misurâta arasında bulunan Za'feran İskelesine bitişik Sirte'dir. Burası münbit ve geniş bir bölge olmasının yanında; içinde bakır, demir, kalay ve kükürt gibi madenler de bulunmaktadır. Fransızlar buradaki iskeleye bir kasır yapmak için geçen sene Abdülcelil ile anlaşmıştır. Abdülcelil'in kâtibi Muhammed [Bû Âişe] Efendi de

[106] BOA, **İ.DH. 67/3328,** Lef 1, t.y.
[107] BOA, **İ.DH. 67/3328,** Lef 2, 5 Receb 1258 (12 Ağustos 1842).
[108] BOA, **İ.DH. 67/3328,** Lef 3, 5 Receb 1258 (12 Ağustos 1842).

buraya bir kasır yapılması ve asker bulundurulması gerektiğini teyit etmiştir. Trablus'un önde gelenleri bu teklifi yerinde bulmuştur. Çünkü Sirte'nin boş kalması Bingazi yolunu kapatmış, Fizan'dan bu iskeleye emtia gelişi kesilmiştir. Bu iskeleye bir kasır inşa edilip dört top ve yeterli asker konulmasıyla burası urbanın tasallutundan korunursa, tüccarlar kara yolundan istedikleri gibi gidip gelebilecektir. Bu iskele Trablus, Bingazi ve Fizan ortasında bulunduğu ve müstakil limanı olduğu için, iskelenin iyi işleyip ticareti artırması beklenmektedir. İleride, bahsedilen madenlerin işletilmesiyle de iskeleye gümrük konularak vergi alınabileceği düşünülmüştür. Bir diğer bölge, Fizan'ın kilidi olarak ifade edilen Bin Velîd'tir. Buraya da bir kasır inşa edilmesi istenmiştir. Fizan, Trablus'a üç yüz saatten fazla bir mesafededir ve yolunun çoğu susuz çöllerden oluşmaktadır. Havanın aşırı sıcaklığından dolayı, tüccarların buraya gidip gelemediği ifade edilmiştir. Ayrıca oraya evrak gönderilmesi de zordur. Bazı yerlere kuyular kazılır ve urbanın korunması için beşer onar bin kuruş masrafla küçük kasırlar inşa edilirse, gidip gelmek kolaylaşacaktır[109].

Eyalet idarecilerinin bu teklifleri, 16 Eylül 1842'de İstanbul'da görüşülmüştür. Aşkar Paşa'nın zimmetine geçirdiği miktarın o zamana kadar ortaya çıkan kısmının, kendi itirafıyla altı bin keseye yakın olduğu, gerçek miktarın ise muhasebenin tamamlanmasıyla ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. Gerçek miktar ortaya çıktıktan sonra, kalanın da kendisinden tahsil edilmesi kararı alınmıştır. İnşa olunması istenen kasırların gerekli ve masraflarının cüzi olması nedeniyle bu teklif kabul edilmiştir. İstenilen nişanlarla ilgili paşanın yanına verilen on adet nişanın yeterli olduğu, ayrıca taltif gerektiğinde bunu şal ve kaput gibi eşyalarla yapmasının uygun olacağı düşünülmüş ve ona bu tür eşyalar gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bölge ahalisine iadesi talep edilen emlakin iade edilmesi gerektiği bildirilmiştir[110].

---

[109] BOA, **İ.DH. 67/3328,** Lef 4, 5 Receb 1258 (12 Ağustos 1842).

[110] BOA, **İ.DH. 67/3328,** Lef 5, 10 Şa'bân 1258 (16 Eylül 1842). Kasırlardan birinin yapılması düşünülen bölge her ne kadar Sirte olarak anılsa da bahsi geçen kasrın (kalenin) 1843 yılı sonlarında yapılmış olduğu ve bunun Za'ferân Limanı Kalesi olarak anıldığı görülmektedir. Bkz. Charles Feraud, **a.g.e.** , s. 462.

2.3 Şeyh Guma ile Müzakereler, İngiliz Konsolosunun Müdahaleleri ve Guma'nın Trablus'a Gelişi

Trablusgarb'da yoğun askeri harekâtlarla geçen bir dönemden sonra Mehmed Emin Paşa ile gelen uzlaşma ve barış dönemi, en önemli meyvesini Şeyh Guma ile girişilen müzakereler ve onun Trablus'a gelip isyana son vermesiyle vermiştir. Valinin gelişi ile birlikte Şeyh Guma'nın, eyaletin nüfuzlu kişileri ile iletişime geçtiği ve onlardan aracılık talep ettiği görülmektedir. Eski Liman Reisi Mustafa Gürcü'ye yazdığı mektubu ile Şeyh Guma, Mehmed Emin Paşa'nın eyalete gelişinden duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir. Guma'nın ifadelerine göre; Ali Aşkar Paşa, her türlü aracılığı reddetmiştir. Hakkı söyleyeni yanından uzaklaştırmıştır. Onun döneminde eyalette kıtlık ve pahalılık yayılmıştır. Çünkü onun giriştiği eylemler ne Allah katında ne de insanlar nezdinde makbul değildir. Mustafa Gürcü'ye kendisinin daha önce nüfuz sahibi bir kimse ve aracısı olduğunu söyleyen Guma, niyetinin sadakat ve hizmet olduğunu ifade etmektedir. Şeyh Guma, kendisi eyalet merkezinde bulunmasa da Mustafa Gürcü orada olduğu ve kendisinin işlerine vakıf olduğu için ondan aracılık talep etmektedir. Ayrıca Abdülhâdî'nin de selamlarını ileten Guma, yeni gelen vali, her ne emreder ve ne hizmet talep ederse buna hazır olduğunu ifade etmektedir[111].

Yeni vali tarihsiz olarak kaleme aldığı hayli uzun yazısında, Şeyh Guma'nın Trablus'a gelip eyalet meclisine aza yapılmasına kadarki süreci ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Şeyh Guma ve Abdülhâdî bin Murâbıt üç dört ay önce giriştikleri eylemleri terk edip Trablus'a otuz saatten fazla mesafede bulunan Cebel-i Garbî'ye gelmiş ve burada ikamet etmeye başlamışlardır. Ancak Evlâd-ı Mermûrî ve Evlâd-ı Müslim gibi büyük kabilelerin liderleri olan bu kişiler, eylemlerini terk etseler de itaat altına girmemiş olduklarından, bu durumun doğurabileceği tehlikeleri eyalete ulaştığında fark ettiğini söyleyen vali, bunların *sûret-i hakîmâne* ile kontrol altına alınmaları çaresini araştırmaya başlamıştır. Bu sırada İngiltere Konsolosu ile yaptığı bir görüşmede konsolos, Şeyh Guma'nın diğer muhaliflere kıyas kabul eder bir kişi olmadığından ve kontrol altına alınmaması durumunda ileride büyük sorunlara yol açabileceğinden bahsetmiştir. Konsolos Guma'yı temin için ona nasihatler içeren bir

[111] **Vesâik an Târihi Lîbyâ…** , s. 227-228, Vesîka 86, t.y.

yazı yazma konusunda validen izin istemiş, vali ise onun bu şekilde eyaletin iç işlerine karışmasını engellemek istemiştir. Vali, bu tekliften duyduğu memnuniyeti ifade etmiş, ancak kendisi Trablus'a yeni geldiği ve Şeyh Guma'dan kendisine ulaşmış bir yazı bulunmadığı için şimdilik buna gerek olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine konsolos, iyi niyetini göstermek için yazacağı yazıyı önce valiye gösterip onay alması durumunda göndereceğini söylemiştir. Vali onu, *bir nev' politika* ile engellemek için böyle bir ihtiyaç olursa kendisine bildireceğini söyleyerek savuşturmuştur. Ancak konsolosun buna rağmen daha sonra Şeyh Guma ile yazıştığı görülmüştür.

Konsolos ile yapılan bu görüşmeden sonra, her iki şeyhten de valiye yazılar gelmiştir. Yazılarında, *gûyâ kendüleri fi'l-asıl bendegân-ı saltanat-ı seniyyeden olub ba'zı ashâb-ı ğarazın âsâr-ı nefsâniyet ve ifâdât-ı kâzibeleriyle* daha önceki valiler tarafından görecekleri kötü muameleden çekindiklerini ifade etmişterdir. Ortaya koydukları muhalefetlerinin, duydukları bu emniyetsizlikten kaynaklandığını bildirmişlerdir. Bunun üzerine vali de onlara, *usûl-i adâletin ahkâm-ı müstahsenesi mantûkınca merkez-i rızâ-perveri ve mutâbaatta payidâr olanların istihsâl-i refâh ve râhatlarına ne vecihle sa'y u dikkat olunacağı ve keyfiyyât-ı sâbıka nesyen mensiyye hükmünde bulunacağı* ifadelerini içeren cevaplar kaleme almıştır. Valinin bu cevabı ve af teklifini Abdülhâdî bin Murâbıt kabul ederek Trablus'a gelmiştir. Şeyh Guma ise öncelikle kendisi gelmek yerine kethüdası Mevlüd'ü Abdülhâdî ile Trablus'a göndermiştir. Mevlüd, Şeyh Guma'nın mesajlarını valiye bildirmiştir. Guma pişmanlığını ve itaate girme arzusunu ifade ettikten sonra, İngiliz Konsolosu'nun tavassutunun kendisini hemen itaate girmekten alıkoyduğunu ve *ekâbir-i urbândan* olduğu için kendisine bir hilat ve bir müzeyyen at gönderilmesini ve tam emniyet verilmesini talep etmiştir. Mevlüd, Guma'nın konsolosa cevaben gönderdiği yazısını valiye göstermiş, vali de bunun bir kopyasını çıkarmıştır. Buradan Guma'nın İngiliz Konsolosu'ndan Trablus Limanı'ndaki İngiliz firkateyni kumandanının kefaletini istediği anlaşılmıştır. Konuyu bu şekilde bir aracılıktan uzak tutmak isteyen vali, Guma'ya cevap yazarak onu temin etmeye çalışmış ve istediği hilat ve atın da ancak Trablus'a gelmesiyle verilebileceğini ifade etmiştir.

İngiliz Konsolosu'nun meseleye müdahaleleri bununla sınırlı kalmamıştır. Guma'dan kendisine gelen yazıyı, oğlu ile valiye göndermiş ve istenildiği şekilde

kefaleti içeren bir cevap yazılması için izin istemiştir. Mektubun içeriğinden habersizmiş gibi davranan vali konsolosa, Mevlüd'ün kendisine ulaştığını ve onunla konunun etraflıca görüşüldüğünü, *mûris-i bâr-ı külfet olmamak* için cevap yazılmasına gerek olmadığını bildirmiştir. Bundan iki gün sonra konsolosun oğlu, yine valiye gidip Şeyh Guma'nın Trablus'a gelmek istediğini, ancak yol üzerinde bulunan urban kabileleriyle arasında eskiden beri düşmanlık bulunduğunu, bunlardan korktuğu için gelemediğini ifade etmiş ve konsolosun onu karşılayıp getirmek üzere beş on saat ileriye gitme konusunda izin istediğini bildirmiştir. Bu müdahaleyi de nezaketle savuşturmak isteyen vali, yolda bu şekilde bir tehlike varsa konsolos beye bir zarar gelebileceğinden çekindiğini bildirmiştir. Ayrıca kendisi müşir rütbesi ile eyalete vali olarak geldiğinde, konsolosun onu iki mil açıkta vapur ile karşıladığını ve Şeyh Guma'nın ise *bir Arab sergerdesi olup* onu da bu şekilde karşılamasının onu müşir ile bir tutmak demek olacağını ifade etmiştir. Bu emeline de ulaşamayan konsolosun Guma'ya mektup yazarak, bundan sonrasına karışmayacağını, başının çaresine bakması gerektiğini, kesinlikle Trablus'a gelmemesini yazdığı Mevlüd'ün daha sonra valiye ulaştırdığı yazılardan anlaşılmıştır. Konsolosun daha sonra da bu meseleye karışıp Guma'yı itaat altına girmekten alıkoymaya devam edeceğini düşünen vali, kadı ve müftüleri ve eyalet meclisi azasını toplamıştır. Mevlüd'ün de hazır olduğu bir ortamda, hem kendisinin hem de meclisin ağzından Şeyh Guma'ya teminat içeren mektuplar hazırlatmıştır. Bunları meclis azası Kapıcıbaşı Mustafa Bey ve mahkeme kâtibi aracılığıyla ona göndermiş ve bundan sonra itaate girmekten imtina ederse *eşrâr ve bâğî* hükmüne gireceğinden, verilecek fetva gereğince kendisinin ortadan kaldırılmasına çalışılacağını ifade etmiştir. Görevliler, Şeyh Guma'ya ulaşıp mesajlarını ilettiklerinde Guma onlara, İngiliz Konsolosu'nun kendisine yazılar ve iki defa hususi adam göndererek kesinlikle gelmemesini, ele geçtiği anda idam edileceğini bildirdiğini ve bunun onu çekindirdiği ve korkuttuğunu ifade etmiştir. Bu nedenle tekliflerine cevap için bir gece süre istemiştir. Ertesi gün kararını, *milel-i sâirenin tavassutuna minnetdâr ve iğfâl-i vehâmetine giriftâr olmaktan, bilâ-tavassut dâmen-i afv u âtıfet-i cenâb-ı zillullâhîye temessük etmek evlâ ve evfâdır* diyerek bildirmiş ve bu iki görevli ile birlikte Trablus'a gelmiştir.

Guma ve Abdülhâdî Trablus'ta uygun birer ikametgâha yerleştirilmiş ve onlara bir daha *muğâyir-i rızâ-yı âlî* hareket etmeyeceklerine ve doğru yoldan

ayrılmayacaklarına dair Kur'an'a el bastırılarak yemin ettirilmiştir. Ayrıca bu konuda düzenledikleri senetler, eyalet meclisince kabul edilmiş ve mühürlenmiştir. Bu şekilde eyalette muhalefetin sona erdirildiğini söyleyen vali, ileride vergilerinin de düzenlenmesinin umulduğunu bildirilmektedir.

Şeyh Guma ile vakit geçirmeden vergi meselelerini görüşen Mehmed Paşa, Cebel'de yaşayan kabilelerinden eskiden beri aşar ve vergi alınmadığını, sadece yeni vali geldiğinde 'zîfe' adıyla bir miktar eşya ve kıtlık zamanlarında kazalardan zahire satışına izin verilmesi için her köyden bir köle ve bir cariye alındığını bildirmektedir. Buraya biraz vergi tahsis edilmesini hiç olmazsa *a'şâr-ı şer'iyenin* alınmasını ve içlerinde bir kaymakam ve yeterli miktar asker barındırılmasını isteyen vali, bunu Guma ile müzakere etmiştir. Guma, şimdilik vergi ve aşar teklifi ve memur ikame ettirilmesinin *bir nev' sızıldıyı mûcib olacağı* ihtimali uzak olmadığı için, öncelikle mutat olduğu üzere 'zîfe' akçesi alınmasının ve daha sonra şeyhlerin çağrılarak diğer konuların görüşülmesinin uygun olacağını söylemiştir. Konu eyalet meclisinde görüşüldüğünde, Cebel'de Evlâd-ı Mermûrî, Said bin Sûla ve Sıbâîler olmak üzere üç kabilenin yaşadığı, bunların arasında yüz seneden fazladır çatışma olduğu, hâlihazırda birbirlerine düşman oldukları, birbirlerinin canlarına ve mallarına el uzattıkları ifade edilmiştir. Öncelikle bu kabilelerin şeyhleri ve önde gelenleri davet edilerek araları bulunmalıdır. Bu şekilde çoğunluğu kontrol altına da girmiş olacaktır ve muhalefet eden olursa *terğîb ve terhîb ve iktizâsına göre icbâr olunarak* memur ikamesi, aşar ve vergi tahsisi hususları kararlaştırılacaktır[112].

Mehmed Emin Paşa'nın bahsettiği, Şeyh Guma ve Abdülhâdî'nin düzenleyip eyalet meclisinin mühürlerdiği senetlerin birbirinin aynısı olan metinlerinde şeyhler özetle, daha önce can korkusu sebebi ile Trablus'a gelmediklerini, ancak Mehmed Emin Paşa'nın eyalete ulaşmasıyla, onun sağlayacağı adelete güvenerek geldiklerini ifade etmektedirler. Kendi bölgelerini terkederek birer mansure askeri olduklarını,

[112] BOA, **İ.DH. 70/3462,** Lef 2, t.y. Bu belgenin yayımlanan Arapça tercümesi 10 Şa'bân 1258 (16 Eylül 1842) tarihlidir. Bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 385-389, Vesîka No: 15, 10 Şa'bân 1258 (16 Eylül 1842). Şeyh Guma İsyanı ile ilgili kısa bir çalışma yapmış olan M. Ş. Meş'al, Cebel kabilelerinden alınan zîfe ile ilgili kelimenin etimolojik kökenine dayanarak, bunun misafire verilen bir hediye kabilinden olduğu yorumunu yapar. Misafir anlamına gelen 'zayf'a verilen bu 'zîfe'nin, Cebel kabilelerinin Türkleri bölgelerinde misafir olarak gördüğüne ve onlara bir çeşit ikramda bulunmalarına işaret ettiğini söyler. Bkz. Muhammed Şâkir Meş'al, **a.g.e.** , s. 25. Ancak sadece etimolojik kökenden yola çıkan bu yorumun aşırılığı bu 'vergi'nin uygulanış şekline bakıldığında anlaşılmaktadır.

bütün güçleriyle hayatta oldukları sürece Devlet-i Aliyye'nin hizmetinde çalışacaklarını beyan etmektedirler. Eyalet meclisi de onların söylediklerini tasdik etmiş ve onlara kefil olmuştur. Guma, metnini Guma bin Halife bin Avn el-Mahmûdî olarak imzalarken Abdülhâdi, Abdülhâdî bin el-Hac Ahmed el-Merîz et-Terhûnî olarak imzalamıştır[113].

Guma ile yapılan müzakereler konusunda İngiliz Konsolosu Warrington'un yazdıklarına bakıldığında bunların, Mehmed Paşa'nın yazdıklarıyla büyük oranda örtüştüğü, ancak bazı farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Konsolun, daha önce bahsettiğimiz şekilde, Mehmed Emin Paşa'ya büyük güven duyduğu ve ondan övgüyle söz ettiği görülmektedir. Ona göre, Mehmed Paşa'nın insancıl duyguları ve aydınlanmış politikası eyalette harikalar yaratmaktadır. Eyaletteki isyancı kabileler birer birer gelip itaatlerini bildirmektedir. Konsolosun Guma meselesini anlatımındaki önemli bir farklılık, kendisinin paşanın talebiyle Guma'ya mektup yazdığıdır. Guma'ya yazdığı mektubun içeriğine bakıldığında, mektubun pozitif mesajlarla yüklü olduğu görülmektedir. Mektuba göre; Padişah, malum olan merhameti ve iyi kalpliliği sebebiyle, eyaletin içinde bulunduğu durumdan büyük memnuniyetsizlik duymuş ve Aşkar Paşa'yı geri çağırmıştır. Onun yerine atanan Mehmed Paşa, erdemli, nazik ve merhametli birisidir. Eyaleti adaletle yönetip tebaayı zengin ve müreffeh kılacaktır. Konsolos Guma'ya, Mehmet Paşa ile görüştüğünü, kendisinin tam bir mal ve can emniyeti içinde Trablus'a gelebileceğini bildirmektedir. Mehmed Paşa'nın ne kadar iyi ve merhametli olduğunu kanıtlamak için, eyalete geldiğinde yaptığı ilk işin, hapishanenin kapılarını açmak ve mahkûmları serbest bırakmak olduğunu söylemektedir. Trablus'a gönül rahatlığı ile gelebileceğini, isteğidi zaman ne bir esir de rehin muamelesi görmeden tekrar kabilesine dönebileceğini bildirmektedir. Bu güvencenin kendisine Mehmed Paşa tarafından, İngiliz kaptanın huzurunda verildiğini söylemektedir. Eğer arzu ederse Trablus'a iki üç saat kala onunla buluşup paşanın huzuruna beraber çıkabileceklerini ifade etmektedir.

[113] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 211-213, Vesîka 77, 24 Receb 1258 (31 Ağustos 1842). Aynı belgenin daha sonraki bir yayını için bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 391-392, Vesîka No: 16, Evâhir-i Receb 1258 (27 Ağustos-5 Eylül 1842).

Guma, İngiliz Konsolosu'na verdiği ilk cevabında, onun aracılığından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bu tür işlerin bir aracı olmadan gerçekleşmediğini ve İngilizlerin de onurlu ve Bâbıâlî'nin memnun olduğu kişiler olduğunu ifade etmiştir. Konsolosa, kendisinin uzun zamandır eyalette olması dolayısıyla durumlarını iyi bildiğini söyleyen Guma, Trablus'a geliş şartı olarak konsolosun ve İngiliz amiralinin garantör olmasını talep etmektedir. Guma, gönderdiği adamı Mevlüd'ün paşa ile görüşeceğini ifade etmektedir. Warrington, Guma'ya gönderdiği 2 Ağustos 1842 tarihli diğer mektubunda, Mehmed Paşa ile tekrar görüştüğünü ve onun fikirlerinde bir değişiklik olmadığını bildirmektedir. Aşkar Paşa'nın o sabah ayrıldığını, Mehmed Paşa'nın onurlu ve iyi bir adam olduğunu, dolayısıyla korkulacak bir şey kalmadığını ifade etmektedir[114].

Konsolosun 10 Ağustos 1842 tarihini taşıyan raporu, Guma'dan kendisine gelen cevabın Mehmed Paşa'ya gösterildiğini ve paşanın konsolosun müdahalesini reddettiğini bildirmektedir. Bu nedenle Şeyh Guma'ya yeni bir mektup yazarak, kendisinin bütün sorumluluğu bıraktığını söylemiştir. Guma'nın konsolosa gönderdiği mektuba bakıldığında, bunun Mehmed Paşa'nın bahsettiği yol güvenliği ile ilgili yazı olduğu anlaşılmaktadır. Guma, yol üzerindeki kabileler nedeniyle can güvenliğinden endişe ettiğini, Trablus'a gelmesi için konsolosun ya da onun oğlu Frederick'in gelip kendisini karşılamasını istemektedir. Konsolos ona verdiği cevapta, Mehmed Paşa'nın kendisinin ya da oğlunun gitmesine izin vermediğini bildirmektedir. Bu durumda konuyla ilgili yapacağı bir şeyin kalmadığını, kendisinin de herhangi bir şekilde kefalet ya da garanti sunmasının mümkün olamayacağını ifade etmektedir. Ancak Bâbıâlî ile aralarında barışın ve uzlaşının sağlandığını gördüklerinde memnun olacaklarını bildirmektedir[115].

---

[114] TNA, **FO 101/7**, Hanmer Warrington'dan Aberdeen Kontu'na, 6 Ağustos 1842. Warrington, Şeyh Guma ile yaptığı bahsedilen yazışmaların örneklerini çeşitli tarihlerde farkı birimlere göndermiştir. Bunlardan İstanbul'a gönderdiği yazışmaların künyeleri şöyledir: TNA, **FO 195/212**, H. Warrington'dan Sir Stratford Canning'e, 22 Temmuz 1842; TNA, **FO 195/212**, H. Warrington'dan Sir Stratford Canning'e, 4 Ağustos 1842. 22 Temmuz 1842 tarihli mektubun Arapça tercümesi için bkz. **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 397-398, Vesîka 182, 13 Cumâde's-Sânî 1258 (22 Temmuz 1842).

[115] TNA, **FO 101/7**, Hanmer Warrington'dan Aberdeen Kontu'na, 10 Ağustos 1842. Ayrı yazışmaların yer aldığı diğer bir dosyanın künyesi şöyledir: TNA, **FO 195/212**, H. Warrington'dan Sir Stratford Canning'e, 10 Ağustos 1842.

Konsolosun yazılarında Mehmed Paşa'nın bahsettiği şekilde Guma'ya kesinlikle gelmemesi, geldiğinde idam edileceği şeklinde korkutucu ifadeler kullanmak bir yana daha çok teşvik edici olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte herhalükarda konsolosun kabile liderleriyle yakın temasta olması ve eyalet idaresi ile onlar arasında bir aracı rolü üstlenmesinin sakıncalı bulunduğu görülmektedir.

Warrington bir diğer raporunda, 18 Ağustos 1842'de Şeyh Guma'nın Trablus'a ulaştığını bildirmektedir. Konsolosun orada bulunan birinden öğrendiğine göre paşa, Guma ile buluştuğunda ona şöyle demiştir: "Yani, İnglizlerin yardımı olmaksızın gelmeyecektin. Ne yaparlarsa yapsınlar başarılı olamayacaklar. Bak Abdülcelil'e. Biz onların müdahalesini istemiyoruz." Konsolos, kendisinden istenmediği ve o şekilde emir almadığı durumlarda böyle şeylere kalkışmadığını söylemekte ve bu olayın eyalette büyük bir nüfuza sahip olduklarını gösterdiğini belirtmektedir. Fransızların bunu kırıp kendi nüfuzlarını oluşturmak için çok çalıştıklarını, bunun da Osmanlı politikası açısından Tunus'ta olduğu kadar Trablusgarb'da da büyük zararları olduğunu bildirmektedir. Paşa'nın yabancı müdahelesi istememesinin doğal olduğunu söyleyen Warrington, yine de onun İngiltere'den Fransa'ya göre daha çok şey elde edeceğini düşünmektedir[116].

İngiltere Konsolosu'nun Guma konusundaki müdahaleleri hoşnutsuzluk yaratsa da, bu meselenin ne konsolosla ne de İngiltere ile olan ilişkileri bozmamasına özen gösterilmiştir. Eyalette bir barış havası estiren yeni valinin, yabancı devlet temsilcileri ile de onların ihlallerine rağmen iyi geçinmeye çalıştığı görülmektedir. Mehmed Paşa, 9 Eylül 1842 tarihini taşıyan yazısında, bütün konsoloslara gereği gibi hürmetle muamele edildiğini, onların da eyaletin iç işlerine karışmadıklarını ifade etmektedir. İngiltere Konsolosu'nun, Şeyh Guma konusunda *icrâ-yı âyin-i dostî ve muâvenet yüzünde nev'amâ muğâyereti* görülmüş olsa da, durum merkeze bildirilmiş ve konsolosun Guma'yı tahrik için yazdığı kâğıttan haberdar olunduğu ona sezdirilmemiş ve *usûl-i politikaya* halel gelmemiştir. Ayrıca tertip edilen ziyafetlerle dostluk ilişkileri güçlendirilmektedir. Konsolos da artık eyaletin idari işlerine karışmamaktadır[117].

[116] TNA, **FO 195/212**, H. Warrington'dan Sir Stratford Canning'e, 19 Ağustos 1842.
[117] BOA, **İ.DH. 70/3462,** Lef 9, 3 Şa'bân 1258 (9 Eylül 1842).

Konsolos ile ilişkilerin olumlu devam ettiğinin bir başka göstergesi, Warrington'un 22 Eylül 1842 tarihli raporudur. Bir gün önce Mehmed Paşa'ya dostça bir ziyarette bulunduğunu söyleyen konsolos, paşanın eyalette barışı korumak için niyetinin tam olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte Arab kabileleri arasında halen savaşın ve hırsızlığın devam ettiğine dikkat çekerek, Mehmed Paşa'nın eyaletin durumu ile ilgili görüşünü söylemesi için kendisine ısrar ettiğini bildirmektedir. Mehmed Paşa'ya görüşlerini ifade eden konsolos, küçük ya da büyük her toplumun kendini yönlendirecek bir otoriteye ihtiyaç duyduğunu belirtmiş ve şeyhlerin Trablus'ta rehin tutulmasını eleştirmiştir. Bunun kabilelerin kontrolsüz kalmasına ve yağma için fırsat bulmalarına sebep olduğunu söylemiştir. Ayrıca eyalete gelen her valinin bir kabileyi diğerine karşı savaştırma politikası izlediğini, bunun hem bölgeyi fakirleştirdiğini hem de kindar bir kötü niyeti bölgede yaygın hale getirdiğini söylemiştir. Paşaya, şeyhleri huzuruna davet edip padişaha bağlılık sözü almasını ve onları kabilelerine geri göndermesini tavsiye etmiştir. Paşa, konsolosa görüşlerini isabetli bulduğunu ve bunları uygulayacağını ifade etmiştir. Ayrıca konsolos ve oğlu, paşa ile bir akşam yemeğine katılmıştır ve konsolos burada gayet güzel vakit geçirdiğini bildirmektedir[118].

9 Eylül 1842 tarihini taşıyan bir diğer yazısında Mehmed Paşa, Abdülhâdî'den sonra Guma'nın da yirmi gün önce itaate girdiğini ve mutat olduğu üzere kendilerine ve adamlarına hilat giydirildiğini bildirmektedir. Ayrıca Guma'ya nişan ile birlikte bir adet kapıcıbaşılık ruusu verilmiş ve şeyh eyalet meclisi üyeliği ile taltif edilmiştir[119].

Mehmed Emin Paşa, Guma'nın ve Abdülhâdî'nin itaate girmesiyle eyalette giriştiği diğer faaliyetlere, 26 Eylül 1842 tarihli yazısında yer vermiştir. Paşa'nn ifadelerine göre; Cebel-i Garbî'de yaşayan ahali, *mechûlü'l-mezheb* isyancı ve yağmacı bir gruptur. Bunların arasında çatışma eksik olmadığı gibi bunlar, diğer bölgelerin ahalisine ve yolculara da el uzatmaktan çekinmemektedirler. Ayrıca diğer

---

[118] TNA, **FO 101/7** ve **FO 160/60**, Hanmer Warrington'dan Aberdeen Kontu'na, 22 Eylül 1842; TNA, **FO 195/212**, H. Warrington'dan Sir Stratford Canning'e, 22 Eylül 1842.

[119] BOA, **İ.DH. 70/3462,** Lef 10, 3 Şa'bân 1258 (9 Eylül 1842). Şeyh Guma'ya verilen "kapucıbaşılık" rütbesinin Trablusgrab'da sık sık dağıtıldığı gibi farklı bölgelerdeki ve tarihlerdeki benzeri hadiselerde, devletle anlaşma yoluna giden eyalet önde gelenlerine verildiği anlaşılmaktadır. Bunun bir örneği olarak giriş kısmında bahsedilen Rize Ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa'ya 1810'da bu rütbenin verildiği görülmektedir. Bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, **a.g.e.** , s. 88.

kabilelere tabi olan bazı hırsızlar, katiller ve yol kesiciler, Cebel'e kaçıp burada saklanmaktadır. Bölgenin sarp ve ulaşılması zor oluşu nedeniyle burası, hiçbir vakit zabt u rapt altına alınamamıştır. Bölgedeki kabileler de isyan ve muhafelet içinde süregelmiştir. *Menba'u'l-fesâd ve reîsu'l-usât* olan Abdülcelil'in cezasını bulmasından sonra, bölgedeki muhalefet liderleri Guma ve Abdülhâdî de kontrol altına alınmış ve eyalette isyancıların önü kesilmiştir. Aynı zamanda ahalinin kalbinin kazanılması ve temin edilmeleri için gayret sarfedilmiş ve eyalette bir düzen sağlanmıştır. Cebel'in zararlı faaliyetlerden korunması için eyalet meclisi oradan aşarın ve az miktarda bir verginin toplanmasının gerekli olduğuna karar vermiştir. Bölgenin şeyhlerine ve önde gelenlerine konuyla ilgili yazılar gönderilmiştir. Şeyhlerle birlikte Cebel'den Şeyh Guma'nın akrabası olan Şeyh Mermûrî'nin de Trablus'a gelmesi sağlanmıştır. Toplanan meclis-i umumide eyaletin bu önde gelenlerine, düzenin korunması ve suçların önlenmesi ile ilgili çeşitli nasihatler yapılmış ve iş birliği yapacaklarına dair ellerinden senetler alınmıştır. Cebel'e bir miktar asker gönderilmesi ve kaymakam atanması konusu gündeme geldiğinde Cebel'in şeyhleri, bunun daha önce örneği olmadığı gerekçesiyle kaymakam atanmasına karşı çıkmışlardır. Ancak üç beş adamın eşlik ettiği bir görevli gönderilmesini kabul etmişlerdir. Cebel'in dışında yetiştirilen ürünlerden aşar verilmesini de onaylamışlardır. Cebel'den alınacak vergi yerine de eskiden beri adet olduğu üzere, "zîfe" adıyla bir iki köle göndermeyi kabul etmişlerdir. Bölgeye bir görevli gönderilmesi fikrinden, bir fayda sağlamayacağı ve çeşitli mahzurlar doğurabileceği için vazgeçilmiştir. Aşar ve zîfe meselesi kararlaştırıldıktan sonra, şeyhlerin kendi kabilelerinin şeyhliğine devam edeceklerine dair vali onlara menşurlar vermiş ve hilatler giydirmiştir. Ayrıca şeyhlere o andan sonra pazarlara çıkma, alışveriş ve ticaret yapma ve Cebel'in dışında nerede isterlerse ekip biçme hakkı tanınmıştır. Vali eyalette bundan sonra ahitlerini bozmaya cüret edenlerin ağır şekilde cezalandırılmayı kendilerinin hakedeceğini ifade etmektedir. Ayrıca Şeyh Guma, Abdülhâdî, Mermûrî ve Mevlûd "sağlam ayakkabı" olmamakla birlikte onları temin ve tatmin etmek için her birine hürmet edilerek ve lütuflarda bulunularak bunlar Trablus'ta tutulmaya çalışılmaktadır[120].

[120] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 397-398, Vesîka No: 18, 20

Yukarıdaki konuların İstanbul'da görüşülmesi, 15 Aralık 1842'yi bulmuştur. İngiliz Konsolosu'nun eyaletin işlerine müdahalesi konusunda, Hâriciye Nezâreti'nden İngiliz Elçisi Canning'e yazı yazılması düşünülmüştür. Ancak valinin konsolosun müdahalesinin sadece Şeyh Guma meselesi ile sınırlı kaldığı ve bu konuda da mesele çözüme kavuşturularak bir zarara yol açmadığı ifadeleri göz önüne alınmış ve bu fikirden vazgeçilmiştir. Guma'ya verilen nişan ve ruusun da gerekli kayıtları yapılmıştır[121].

2.4 Guma'nın Trablus'tan Sürülmesi

Şeyh Guma'nın Trablus'a gelip çeşitli taltiflerde burada ikamet ettirilmesinin üzerinden çok geçmeden yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi, ona zaten pek güvenmeyen Mehmed Paşa'nın, kısa süre içinde onunla yaptığı anlaşmadan beklediklerini bulamayacağı kanaatine ulaştığını göstermektedir. Paşanın Azmi Efendi'yle birlikte kaleme aldığı, 30 Aralık 1842 tarihini taşıyan yazısı, Guma'nın Trablus'ta kısa ikametine ve sürgüne gönderilmesine dair bazı bilgiler içermektedir. Guma'ya dair tutumun değiştiği, yazının daha başında *Trablusgarb Eyaleti'nde kâin Mahmûdîler ta'bîr olunan gurûh-ı eşkiyâ sergerdelerinden Şeyh Ğûma bin Halîfe* olarak nitelendirilmesinden açıkça anlaşılmaktadır.

Valinin ve Azmi Efendi'nin ifadelerine göre; eyalette muhaliflerin karargâhı durumunda olan Cebel-i Garbî'de ikamet ederken birkaç ay önce çeşitli teminatlarla çağrılıp affedilmiş olan Şeyh Guma'ya kapıcıbaşılık rütbesine mahsus bir nişan ve çeşitli hediyeler verilmiştir. Kabilesinin yanına gönderilmesi uygun görülmediğinden Guma, eyalet meclisine tayin edilmiş ve kabilesi de Zâviye'ye nakledilmiştir. Şeyhe geçimi için aylık iki bin beş yüz kuruş maaş tahsis edilmiştir. Onun dışında kâhyası bulunan Mevlüd'e, yeğeni Abülcelil'e ve damadı Şeyh Mermûrî bin Mermûrî'ye de hilatler giydirilerek taltifler yapılmıştır. Yine daha önce isyan etmiş olmasına rağmen Mahmûdilerden olan Evlâd-ı Said bin Sûla Şeyhi Mermûrî bin Ali'ye de itaat edip bazı hizmetlerde bulunmasından dolayı rabia nişanı verilmiştir. Bu kişiler, kendilerine yapılan bütün taltiflere rağmen, üzerlerine düşen sadakati göstermemişlerdir. Ayrıca hiçbir zaman itaat altına girmemiş olan Cebel-i Garbî'nin

---

Şa'bân 1258 (26 Eylül 1842).

[121] BOA, **İ.DH. 70/3462,** Lef 12, 12 Zi'l-Ka'de 1258 (15 Aralık 1842).

durumu nispeten düzelmekte olduğu halde, bunları yeni baştan tahrik ve ifsada çalıştıkları haber alınmıştır. Bu konuda kendilerine yapılan uyarılar da fayda etmemiş, *muktezâ-yı cibilliyet-i reddiyelerini* icra etmek için ahaliyi ifsada ve eyaleti ihtilale sürükleyecek eylemlere devam etmişlerdir. Bu nedenle cezalandırılmaları gerekmekte ise de ahalinin emniyet duygusuna zarar gelmemesi için bundan vazgeçilmiş, *bir vesîle-i hasene* ile Trablus'tan uzaklaştırılmalarının uygun olacağına karar verilmiştir. Taşıdıkları nişanlar gizlice alınarak eyalette İstanbul'a gönderilmelerine irade çıktığı söylentisi yayılmıştır. Bu kişiler Yüzbaşı Hasan Ağa, iki çavuş ve bir kavas refakatiyle Yaldızlı Koter'e bindirilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Mehmed Paşa ve Azmi Efendi, eyalette düzenin korunması için bu kişilerin, bir daha Trablus'a ayak basmamak üzere, ebedi olarak uzak bir yere sürülmeleri ya da onlara başka bir uygun cezanın verilmesini talep etmektedirler[122].

Guma'nın ele geçirilmesi konusunda Nehîcüddin, onun *her nasıl ise nasıl* Liva Ahmed (Hamid) Paşa ile uyuşamadığını, Ahmed Paşa'nın bir akşam evinde bir ziyafet düzenlediğini ve Guma'yı buraya davet ederek gece yarısı habersizce onu yakaladığını ve hazırlatılan gemiye bindirip İstanbul'a sürgüne yolladığını ifade etmektedir[123].

Guma'nın durumu İngiliz Konsolosu'nun raporlarına da yansımıştır. 29 Aralık 1842 tarihli raporunda Warrington, Şeyh Guma'nın birkaç gün önce konsolosluğa ulaştığını bildirmektedir. Guma konsolosa, Mehmed Paşa'nın kendisini İstanbul'a göndereceğine dair sağlam bir bilgi aldığını iletmiş ve onun görüşünü ve tavsiyesini sormuştur. Konsolos ona, bu konuya müdahale edemeyeceğini, ancak Mehmed Paşa'nın böyle bir niyeti olduğunu düşünmediğini söylemiştir. Guma, İngiltere'nin övgülerinin kendisini şehre gelmeye ikna ettiğini belirtmiştir. Bu hadisenin akabinde konsolos, (raporun tarihine göre) dün gece Guma'nın zenci bir hizmetçisinin gelerek, efendisinin Hamid Paşa'nın evinde tutuklandığı haberini ilettiğini bildirmektedir. Sabah olduğunda konsolos, Guma'nın geceleyin gemiye bindirildiğini anlamıştır. Durumu Mehmed Paşa'dan sorduğunda, paşa ona, -diplomatik bir manevra ile- kendisi Guma'da bir hata görmese de İstanbul'dan onu

[122] BOA, **İ.MSM. 72/2084,** Lef 1. Bu yazı 27 Zi'l-Ka'de 1257 (10 Ocak 1842) tarihini taşısa da olay akışına bakıldığında bunun bir kâtip hatası olduğu, yazının 27 Zi'l-Ka'de 1258 (30 Aralık 1842) tarihli olması gerektiği anlaşılmaktadır.
[123] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.141-142.

göndermesi için emir aldığını bildirmiştir. Bu durum karşısındaki derin üzüntüsünü bildiren Warrington, bunun Ali Aşkar Paşa'nın entrikası olduğuna dair genel bir kanaat olduğundan bahsetmektedir. Onun eyaleti kendi zamanındaki gibi sefil bir hale sokmak arzusunda olduğunu ifade etmektedir[124].

Amerikan Konsolosu McCauley de Guma'nın bu şekilde sürgüne gönderilmesinden rahatsızlık duymuştur. Konsolos, 8 Ocak 1843 tarihli raporunda, son altı aydır Araplarla oluşturulmuş görünen barış ortamının, paşanın bu "ihanet" eylemi ile ihlal edildiğini söylemektedir. Guma, Abdülcelil'in yenilgisiyle birlikte paşaya karşı düşmanlık eden tek kabile şefi olarak kalmıştır. Paşa, affedileceği ve güvenliğinin sağlanacağı sözü ile Guma'yı itaat etmeye davet etmişse de o, İngiliz Konsolosu'nun garantisi olmadan gelmeyi reddetmiştir. Paşanın talebi ile İngiliz Konsolosu, Guma'ya garanti vermiş ve o da gelip teslim olmuştur. Guma, şehre geldikten sonra çeşitli bahanelerle burada alıkonulmuş ve nihayetinde birkaç gün önce yakalanıp İstanbul'a gönderilmiştir. Bu güven sarsan hareketi konsolos protesto etmişse de, bu protesto ahalinin gözünde kendi bayrağının şerefini kurtaracak enerjiklikten yoksun kalmıştır[125].

Trablus'tan gönderilenlerin durumu İstanbul'da tartışılırken, Trablus'tan İstanbul'a bir İngiliz gemisinin geldiği ve bunun üzerine Şeyh Guma'nın durumunun İngiltere Sefareti'nden soruşturulduğu görülmektedir. İngiltere Sefareti'ne verilecek cevapta, Guma'nın ve yanındaki adamlarının eyalette isyana teşebbüs ettikleri ve ahaliyi isyana davet ettikleri halde, kendilerine başka bir şekilde ceza verilmesi yerine, merhamet olunarak sürgün edildikleri cevabı verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kişilerin, bir daha Trablus'a ayak basmamak üzere, müebbet olarak Trabzon'a sürgün edilmeleri uygun bulunmuştur[126]. Şeyh Guma'nın ve adamlarının sürülmesi, eyaletteki barış ortamını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Guma'nın oyuna getirilerek tutuklanması ileride onunla girişilecek bütün müzakerelerde valilere güvensizliği için ciddi bir dayanak teşkil edecektir.

Ebedi sürgüne gönderilen Şeyh Guma ve diğer şeyhler, yanlarındaki birçok hizmetkârla 31 Ocak 1843'te Trabzon'a ulaşmıştır. Sürgün yerlerine ulaşmalarının

[124] TNA, **FO 101/9, FO 160/60 ve FO 195/212**, Hanmer Warrington'dan Sir Stratford Canning'e, 29 Aralık 1842.
[125] DFUSCIT, **6/59**, D. Smith McCauley'den Daniel Webster'a, 8 Ocak 1843.
[126] BOA, **İ.MSM. 72/2084,** Lef 2, t.y.

ertesi günü, yanlarındaki adamlarından birisi, bölgenin İngiliz Konsolosu'nu ziyaret ederek, Trablus'a mektup göndermelerine yardımcı olup olamayacağını sormuştur. Vali ile iyi geçinmesi konusunda emir almış olan konsolos, bu konuda ihtiyatlı davranarak bu talebe olumlu cevap vermemiştir. Konsolosun Trabzon Valisi Abdullah Paşa'dan öğrendiğine göre vali, sürgünlere iyi davranılması konusunda talimat almıştır. Sürgünler, Türk mahallesinde, masrafları hükümet tarafından karşılanan güzel bir ikametgâha yerleştirilmiştir. Bölgenin dışına çıkma yasakları bulunmakla birlikte, bölgede serbestçe dolaşabilmektedirler. Hizmetkârları ise bütünüyle serbesttir[127].

2.5 Cebel-i Garbî'nin Ele Geçirilmesi

Eyalette Abdülcelil'in ortadan kaldırılmasıyla Fizan kontrol altına alınmış, Guma'nın sürülmesinden sonra da sıra eyaletin muhalefet merkezi olan Cebel'in ele geçirilmesine gelmiştir. Bu iş için daha önce de büyük çaplı askeri harekâtlar gerçekleştiren Ahmed Paşa görevlendirilmiştir.

Ahmet Paşa, 28 Nisan 1843 tarihli yazısında, Cebel-i Garbî'ye gerçekleştirilen harekâta dair ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. 10 Nisan 1843'te, Garyan'da bulunan ordu hareket ederek Cebel'e üç saat mesafedeki Kerdemin adlı yere gelmiştir. Burada bölgenin şeyhlerine ve ahalisine hitaben mektuplar yazılmış, nasihatler edilmiştir. Ancak alınan cevaplardan bunların faydalı olmadığı görülmüştür. 12 Nisan 1843'te buradan hareket edilerek Kikla'ya yarım saatlik bir yere ulaşıldığında, burada isyancıların ordusuyla karşı karşıya gelinmiştir. Yaşanan muharebe iki saat sürmüş, sonunda isyancıların inşa ettikleri tabya ve siperlerin bütünü ele geçirilmiş ve çoğu öldürülmüştür. İsyancılar arasında bulunan Ali Şûşân, Mahmûdîlerden Abdülcelil ve birkaç kişi canlı ele geçirilmiştir. O gün metrisler içinde çadır kurularak ikamet edilmiştir.

Cebel coğrafyasının zorluğunu Ahmed Paşa, buranın *misli nâ-meşhûd bir câ-yı duşvâr* olduğu ifadeleriyle anlatmaktadır. Cebel'in her tarafı yukarılara kadar uzanan taşlıklar, ortası ise dipsiz bir vadidir. Bu nedenle, muhalifler gruplar halinde kaçıp bir yerlere saklanmaktadır. O gün isyancılarla akşam saat beşe kadar aralıksız çarpışmalar devam etmiştir. Ertesi gün (13 Nisan 1843) daha önce itaate girmiş

[127] Orhan Koloğlu, M. Yavuz Erler, **a.g.m.** , s. 954.

görünenlerin de isyancılarla müttefik oldukları ve çarpışmalarda yer aldıkları haber alınmıştır. İki gün su yetersizliği ve şiddetli hava muhalefeti nedeniyle bir çarpışmaya girişilememiş, ancak isyancıların taarruzları nedeniyle, gündüzleri ve geceleri saat beşe kadar metrislerden tüfek sesleri kesilmemiştir. 15 Nisan 1843'te Miralay İsmail Bey'i ordunun dinlenme yerinin muhafazası için bırakan Ahmed Paşa, yanındaki askerlerle isyancıların toplanma mekânı olan bir saatlik mesafedeki bölgeye ulaşmış ve burada muharebeye girişilmiştir. Ordunun başarısı ile sonuçlanan bu muharebeden sonra ahali, kısım kısım itaat bildirmeye başlamıştır. Mahmûdî kabilelerinden olan Bin Sûla Şeyhi Balhûşât, adamlarıyla birlikte ele geçirilmiştir. Bu şekilde Kikla'daki harekât tamamlanmış ve Cebel'in diğer bir nahiyesi olan Kıla' (Kale) tarafına hareket edilmiştir. 22 Nisan 1843'te, kalabalık bir isyancı grubunun ordunun dinlenme mahalline üç saatlik bir yerde toplandığı haber alınmış ancak akşam vakti olduğu için o gün muharebeye girişilmemiştir. Ertesi günü üzerlerine hücum edilmiştir. İki üç saat içinde isyancıların liderlerinden ikisi canlı, bir kısmı da ölü olarak ele geçirilmiştir. Diğerleri ise arkalarında çok sayıda yaralı bırakarak kaçmıştır. 24 Nisan 1843'te ordu Kıla' tarafına ulaşmıştır. Burada önce Kıla', sonra Hirâbe, Fesâto, Ruheybât ve Mevlûd kabileleriyle Nevfel dışındaki bütün köy ve kasaba ahalileri itaatlerini bildirmiştir. Abdurrahman bin Abdülcelil Mahmûdî ile Ahmed bin Celal ele geçmiştir. Cebel'in büyük bir yer olduğunu, bazı yerlerinin ordunun dinlenme yerine kırk saatten uzak olduğunu bildiren Ahmed Paşa, henüz itaat bildirmeyenlerin, bu uzaklık dolayısıyla kendisine ulaşamamış ya da halen muhalefete devam etmekte olmaları gerektiğini ifade etmektedir. İşin hakikatini anlamak için casuslar gönderen Ahmed Paşa, ahalinin kalanının da itaatiyle Cebel meselesinin sona ermesini ümit etmektedir. Bu şekilde, diğer bölgelerde olduğu gibi her kabileden muteber rehinler alınması, üzerlerine gereken verginin ve idarecilerin tayini konularını müzakereye başlamayı düşünmektedir ancak Cebel halkının durumu biraz farklıdır. Paşa bu farklılığı şöyle ifade etmektedir:

> *... Cebel takımının ahvâli ta'rîf ve beyân kabûl eder mevâddan olmayub ez-cümle bunlar bunca sinîn ve a'sârdan berü zabt u rabt ne olduğunu görmemiş ve her biri vahşî sûretine girmiş olduğundan mâadâ hâric-i ez-mezâhib-i celîle-i erbaa neûzubillah Vehhâbî'nin iştihâdı olan*

beşinci mezhep diyerek bir tarîk-i bâtıleye zâhib olduklarından bu makūlelere bu cihetle i'timâd câiz olmayacağı…

Ahmed Paşa, Cebel halkına, sayılan özellikleri nedeniyle güvenilemeyeceğini, eğer muhalefette devam ederlerse diğer bölgeler üzerine de orduyla hareket edilip oraların da itaat altına alınacağını bildirmektedir[128].

Cebel'e yapılan harekâttan İngiliz Konsolosu da bahsetmektedir. Konsolos, 26 Nisan 1843 tarihli raporunda öncelikle, sürgündeki Şeyh Guma'nın gayet iyi durumda olduğuna dair, Trabzon'daki viskonsül Francis Iliff Stevens'dan aldığı haberden duyduğu memnuniyeti ifade etmektedir. Daha sonra onun kabilesi ile yaklaşık 8000 kişilik bir orduya kumanda eden Hamid [Ahmed] Paşa'nın üç haftadır savaşta olduğunu söylemektedir. Ordu topraklarına yaklaştığında, Araplar dağlarından inerek bir kuyunun savunmasına girişmiştir. Dört gün dört gece şiddetli çarpışmalardan sonra büyük kayıpla birlikte ordu buradaki mevziyi kazanmıştır. Üç gün devam eden bir başka çarpışma ile ve yine benzeri kayıplarla bir başka mevzi daha kazanılmıştır. Konsolos, Arapların burada olağanüstü katı bir kararlılıkla savaştığını bildirmektedir. Mehmed Paşa, Arapları itaat altına aldığını ve seferin amacına ulaştığını söylemiştir. Ancak konsolosun duyumlarına göre, Osmanlı ordusu ve ona destek veren Araplar (konsolosun ifadesiyle "Turkish Arabs") ölü, yaralı ve esir olarak ciddi kayıplar vermiş ve büyük eziyet çekmiştir. Bunun yanında konsolos bu savaşta, bazı "medeniyet ve insanilik örnekleri" gördüğünü de ifade etmektedir ki bunlar ona göre, Mehmed Paşa'nın faziletidir. Paşa eyalete geldiğinden beri halka açık hiçbir idam gerçekleşmemiştir. Esirler öldürülmemiş ve iyi muamele görmektedir. Savaşta öldürülenlerin yerinde defnedilmesini, kesik kafaların merkeze gönderilmemesini emretmiştir. Buna rağmen eyalete getirilen bir tanesinin hemen gömülmesini emretmiştir. Eskiden olduğu gibi, düşmanın kafasını vahşi bir zafer göstergesi olarak sergiletmemiştir. Bu davranışlar, Ali Aşkar Paşa'nın davranışlarına benzememektedir. Konsolosa göre; bu sefer başarısız olmuş olsaydı bile Mehmed

[128] BOA, **İ.MSM. 72/2085,** Lef 8, 28 Rabîu'l-Evvel 1259 (28 Nisan 1843). Paşanın, Cebel halkının Vehhâbî'nin yolunu takip ettiği yorumu açıkça yanlıştır. Bu ifadelerin onların yine "dört mezhep dışında" olan İbâdî mezhebine tabi olduklarını anlatmak için kullanıldığına dikkat çekilmelidir.

Paşa'nın ılımlılığı ve insancıllığı Türk (Osmanlı) adının şerefi için en kanlı fetihlerden daha çok iş yapacaktır[129].

Mehmed Paşa ve Azmi Bey'in, Cebel'deki harekâtı İstanbul'a bildirdikleri 5 Mayıs 1843 tarihli yazılarından, bazı ek bilgilere ulaşılabilmektedir. Öncelikle Cebel'i ve Cebel ahalisini, Ahmed Paşa'nın ifadelerine benzeyen cümlelerle İstanbul'a tanıtarak yazılarına başlamaktadırlar:

... Trablusğarb Eyâleti'nde kâin Cebel-i Garbî nâm mevki'de mütemekkin sunûf-ı kabâil bâ-cem'ihim ef'âl-i mezmûme-i kıtâl ve ğârâta me'lûf ve mütemâyil ve ekserisi mezâhib-i eimme-i erbaadan hâric bir tarîk-i bâtıla sulûk ederek usûl-i din-i mübîn ve İslâmiyetten dahî ğâfil bir tâife-i şûm-nuhûset- i umum olub maa hâzâ Mahmûdî ve müteferriâtından Sibâ'î nâmgerde eşkıyâ ez-mâ tekaddem tâife-i mezbûreyi teğalluben reâyâ ve me'kel ve Cebel-i merkûmu mülk ve makarr ittihâz ederek batnen ba'del-batn zabt ve istîlâ edegelmişler…

Bu şekilde hiçbir zaman bütünüyle kontrol altına alınamamış olan Cebel'in durumu ifade edildikten sonra, Ahmed Paşa'nın sefere gönderilmesini tetikleyen olaya da yer verilmektedir. Cebel ahalisinden bulunan Zintân ve Ricbân kabileleri Gadâmis'e müdür olarak tayin edilen Hasan Ağa'yı görev yerine giderken yolda katletmişler ve eşyalarını da yağma etmişlerdir. Bunun üzerine Kuloğullarından, Rişfân ve Civâri kabilelerinden toplanan yedi binden fazla süvari ve piyade, muntazama askerlerinden üç bölük süvari ve tam olarak üç tabur piyade, bir adet havan ve beş adet obüs topundan oluşan bir ordu hazırlanıp Mirliva Ahmed Paşa'nın kumandasına verilmiştir. Bu ordu Cebel'de, yukarıda bahsedilen muharebeleri gerçekleştirmiştir. Kikla'da yapılan muharebede muntazama askerlerinden 67, urbandan 120 kayıp verilmiştir. Yine bu muharebede muntazama askerlerinden 54, urbandan 27 kişi yaralanmıştır. Kıla' (Kal'a) nahiyesinde yapılan muharebede ise 3 urban askeri vefat etmiş ve ikisi yaralanmıştır. Burada isyancılardan on dördü öldürülmüş, birkaç kişi ile bir miktar hayvan da canlı olarak ele geçirilmiştir[130].

İngiltere Konsolosu'nun 21 Mayıs 1843 tarihli raporu, yukarıdaki "medeniyet ve insanilik örnekleri"nin sürdürülemediğini göstermektedir. Konsolos, paşanın insani söylemlerinin eylemleriyle uyuşmadığını üzülerek bildirmektedir. Yazısından bir önceki gece, altmış dokuz kesik kafa Trablus'a ulaşmış ve halka teşhir edilmiştir. Konsolosa bu kafalarla ilgili iki farklı rivayet ulaşmıştır. Doğru olduğuna inandığı

[129] TNA, **FO 160/61 ve FO 195/212**, Hanmer Warrington'dan Drummond Hay'a, 26 Nisan 1843.
[130] BOA, **İ.MSM. 72/2085,** Lef 9, 5 Rabîu'l-Âhir 1259 (5 Mayıs 1843).

rivayete göre; Hamid [Ahmed] Paşa, Guma'nın kabilesi ile onların belirlediği şartlarda barış yapmıştır. Bu altmış dokuz kişi, belirlenen vergiyle birlikte ordunun karargâhına gönderilmiştir. Gayet iyi karşılanmışlar, ayrıca kendilerine hediyeler sunulmuştur. Karargâhta bu şekilde üç kaldıktan sonra, Hamid [Ahmed] Paşa bu kişilerin kellerinin vurulmasını emretmiştir. Diğer dedikoduya göre bu kişiler Osmanlı ile savaş halinde değildir. Ordu geldiğinde Gadâmis'e doğru geriye çekilmişlerdir. Barış yapıldıktan sonra Hamid [Ahmed] Paşa, Gadâmis'e 600 adam göndermiştir. Bu adamlar yolda bu altmış dokuz kişiye rastlamış ve hepsini öldürmüştür. Konsolos, böylesine gaddarca bir olay görmediğini, bunun vahşi bir katliam olduğunu ifade etmektedir[131]. Altı gün sonraki (27 Mayıs 1843) raporunda konsolos, Şeyh Guma'nın kabilesine karşı düzenlenen bu seferden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Yaşanan gereksiz can ve mal kaybından hayıflanmaktadır[132].

Yaşanan hadiselere dair benzer bilgiler, Amerikan Konsolosu McCauley'in raporlarında da görülmektedir. Guma'ya yapılanların, bütün Garyan'ı paşanın otoritesine karşı koymaya ittiğini söyleyen konsolos, Gadâmis'e atanan kaymakamın yolda Guma'nın kabilesi tarafından saldırıya uğrayıp öldürüldüğünü bildirmektedir. Paşanın bunların üzerine gönderdiği on bin kişilik ordusunun başarısından ilk planla şüpheli olan konsolosun kulağına, Arapların Tunus Beyi'nden gizli yardımlar aldığı dedikoduları ulaşmıştır. İki tarafın birbirine olan aleyhtar duyguları nedeniyle bu durum ona mümkün görünmektedir. Arapların düşmanlığı nedeniyle eyaletin diğer bölgeleriyle iletişim kesilmiştir ve kervanların geçişlerine izin verilmemektedir[133]. Bir sonraki raporunda konsolos, Cebel'e düzenlenen seferin beklenenden daha büyük başarı getirdiğini bildirmektedir. Daha önce bunun üç katı kuvvetle başarılamayan bu zaferin sebebi yine, "en utanç vericisinden bir ihanet"tir. Konsolosun anlatımına göre; Araplar Hamid [Ahmed] Paşa'nın kuvvetlerinin ilk saldırısını büyük bir cesaret ve başarı ile savuşturmuştur. Kuvvet kullanarak ciddi bir başarı elde edemeyeceğini anlayan Hamid Paşa, birliklerini geri çeker gibi yaparak Araplara kabule meyledecekleri şartlarda bir barış teklifi sunmuştur. Hamid Paşa bu şekilde, önde

[131] TNA, **FO 195/199**, H. Warrington'dan Koramiral Sir Edward Owen'a, 21 Mayıs 1843.
[132] TNA, **FO 195/199**, H. Warrington'dan Koramiral Sir Edward Owen'a, 27 Mayıs 1843.
[133] DFUSCIT, **6/60**, D. Smith McCauley'den Daniel Webster'a, 2 Temmuz 1843.

gelen şeyhlerden altmış kişiyi veda etmek üzere kendi kampını ziyarete ikna etmiştir. Şeyhler burada büyük bir nezaket ve misafirperverlikle karşılanmıştır. Güvenleri kazanılıp muhafızsız kaldıklarında ise aniden etrafları çevrilerek ateş altına alınmışlardır. Ortaya çıkan panik ve kargaşa sırasında paşanın süvarileri Cebel'in geçitlerini tutmayı başarmıştır. Bu talihsiz şeyhlerin kesilen kafaları şehre gönderilmiş ve şehir surlarında sergilenmiştir. Kabilelerin yaşadığı bozguna, birliklerin giriştiği yağma ve gayrimenkullerin tahribi eklenmiştir. Bölgenin Arapları, sakladıkları kıymetli şeyleri teslim etmeleri için falaka, kazığa oturtma ve diğer işkenlere maruz kalmışlardır. Batı bölgesinin, kendi dağlarında yenilmemiş bulunan bu Arap kabileleri bu şekilde dağılmıştır. Çoğu, Tunus tarafına iltica etmiştir. Geriye kalanları da, paşanın birliklerine karşı "gerilla savaşını" sürdürmektedir. Şeyhlerin ele geçirilmesinden sonra, şehrin önde gelenlerinden altı kişi de kabilelerle gizli yazışmalar yaptıkları ve onları isyana teşvik ettikleri gerekçesiyle tutuklanmıştır. Bu kişiler, ağır şartlarda zincire bağlanmak ve hapiste tutulmak üzere, Bingazi'ye gönderilmiştir. Konsolosa göre bu tedbirin nedeni, eyalette uzun süredir geliştirilip uygulanan bir politika olan, ahaliyi nüfuz sahibi ve önemli yerli liderlerden mahrum bırakmaktır. Tutuklananlar arasında, şehrin idarecisi olan Şeyhü'l-Beled de bulunmaktadır. Çocuk ve kadınlardan oluşan ailesi, korunmak için Amerikan Konsolosluğu'na sığınmıştır. Şeyhü'l-Beled'in aynı görevi yürüten babasının, 1803-1804'te Amerikan esirlerine iyi davrandığını belirten konsolos, bu aileye yardım için aracı olmuştur[134]. Tutuklanan bu nüfuzlu Şeyhü'l-Beled'in isminin, Muhammed bin Muhsin olduğu anlaşılmaktadır. İsyancılar için casusluk yaptığı iddiasıyla zincire vurularak Bingazi'ye gönderilmiştir. Trablus Şehri'nin ahalisi yaşananlar nedeniyle korkuya kapılmış ve kendilerini yağmadan ve gasptan korumak için Tunus, Cezâyir, Marakeş ya da Mısır tarafına göç etmiştir. Bu şekilde eyaletten kaçanların sayısının, seksen bini bulduğu ifade edilmektedir[135].

Ahmed Paşa'nın zafer haberi İstanbul'a ulaştığında, burada ciddi bir rahatlama yaratmıştır. Çünkü bu haber gelmeden önce, İngiltere Sefareti'nin tercümanı, Cebel'e sevk olunan ordunun bütünüyle mağlup olduğunu ve eyalette ihtilal ortamının hüküm sürdüğünü, ayrıca ordunun büyük miktarda kayıp verdiğini

[134] DFUSCIT, **6/61**, D. Smith McCauley'den Daniel Webster'a, 6 Temmuz 1843.
[135] Charles Feraud, **a.g.e.** , s. 461.

Hâriciye Nezâreti'ne bildirmiştir. Trablusgarb Valisi'nden gelen müjde ile bu haber tekzip edilmiştir. Bu durum tercümana bildirilmiş ve vali ile defterdara da duyulan memnuniyeti ifade eden cevaplar yazılmıştır[136].

Cebel'in ele geçirilmesinden sonra alınan ilginç bir karar, bu bölgedeki isyanın başını çeken Mahmûdi ve Sibâî kabilelerinin isimlerinin yasaklanmasıdır. Mehmed Emin Paşa'nın 20 Mayıs 1843 tarihli, eyaletin şeyhlerine, ayanına ve bütün ahalisine hitab eden emrinde, Mahmûdîlerin ve Sibâîlerin şer ashabı olduğu ve eyalette ortaya çıkan fitnenin sorumluları olduğu ifade edilmiştir. Eyalette bundan sonra hiçkimsenin, 'falan Mahmûdî' ya da 'filan Sibâî' gibi bir söz söylememesi istenmektedir. Bu lafızlar iptal edilmiştir. Bu iki nisbeye sahip olanlardan geriye kalanları zaten başka bölgelere kaçmıştır. Bu kişilerden ele geçen olursa, tutulup eyalet merkezine gönderilmelidir[137].

Cebel'e Ahmed Paşa tarafından yapılan bu harekât, Arapça literatürde ağır ifadelerle anılmıştır. Ömer Ali Bin İsmail bu harekâtı, Cebel halkına Osmanlılar tarafından yapılan en çirkin muamelelerden biri ve Libya'nın Osmanlı döneminde gördüğü en çirkin intikam hareketi olarak nitelemektedir. Bu harekâtla Mahâmid ve onları destekleyen Sebea kabilelerinden çok sayıda kişi öldürülmüş, bunların malları yağmalanmış ve hayvanları çalınmıştır. Bu kabilelerden olan kişiler, nefislerini, mallarını ve ailelerinin geleceğini koruma kaygısıyla mensubiyetlerini ifade etmekten korkar hale gelmiştir[138].

2.6 Cebel-i Garbî'ye Naib ve Hatipler Tayini ve Cebel Ahalisinin Hanefi Mezhebine Tabi Kılınması

Cebel-i Garbî'nin ele geçirilip kontrol altına alınmasından sonra sıra, buranın idari olarak düzenlenmesine gelmiştir. Daha önceki yazılarda vurgulanan Cebel'in 'mezhepsiz' olması, 'İslamiyet'le tanışmamış' bulunması gibi ifadeler muhtemelen bölge halkının çoğunluğunun bağlı bulunduğu ve Hariciliğin bir kolu olan İbâdîliğe işaret etmektedir[139]. Osmanlı devlet adamları nezdinde muteber bir itikadı ve mezhebi bulunmayan Cebel halkının Hanefi mezhebine tabi kılınmasıyla buranın

[136] BOA, **İ.MSM. 72/2085,** Lef 11, t.y.
[137] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 203-204, Vesîka 72, 1 Cemâziye'l-Evvel 1259 (30 Mayıs 1843).
[138] Ömer Ali Bin İsmail, **a.g.t.** , s. 142-143.
[139] İbâdîlik ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, **İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 160, Ankara 1983.

hukuki-şer'î olarak da meşru daireye ve dolayısıyla kontrol altına alındığı görülmektedir.

Mehmed Paşa ile Azmi Efendi'nin ortaklaşa kaleme aldığı, 7 Haziran 1843 tarihli yazıda, Cebel-i Garbî'nin çoğu bölgesindeki ahalinin *maâzallâhu teâlâ bu ana değin dîn ve mezheb ne demek olduğunu bilmeyerek birer tarîk-i bâtıle-i nâ-mesmûaya sapmış ve ahkâm-ı şerîat-ı ğarrâ ne merkezde bulunduğunu derk eylemeyerek* davalarını kendi aralarında çözmeye alıştıkları ifade edilmektedir. Ancak artık her açıdan itaat altına girdiklerinden *şâh-râh-ı mezheb-i celîle-i hanefiyeye sulûke arzu-keş* olduklarını Cebel'deki ordunun kumandanı Ahmed Paşa bildirmiştir. Ahaliye İslamiyetin ve ehl-i sünnet mezhebinin gereklerini öğretmek ve hukuki davalarını görmek üzere Hanefi mezhebine bağlı bir naib ve birkaç müftü gönderilmesi gerekmektedir. Bu hizmetler için Trabluslu Şeyh Ahmed Efendi ve yine Trabluslu Hacı Ali ve Zâviyeli Abdullah Efendiler uygun görülmüştür. Cebel-i Garbî naibliği, eyalet meclisinin kararı ile Şeyh Ahmed Efendi'ye ve müftülük ise diğer iki kişiye verilmiştir. Trablus Kadısı gerekli yazılarını hazırlayıp onlara vermiş ve yanlarına birkaç *müteşerri'* adam verilerek görev yerlerine gönderilmişlerdir. Ayrıca Cebel-i Garbî köylerinde minber ve hatip bulunmadığı, bayram ve Cuma namazı o zamana kadar hiç kılınmadığı için, gerekli yerlere minberler konulacağı ve hatipler tayin edileceği bildirilmektedir[140]. Bu konular İstanbul'da görüşülmüş, Hacı Ali ve Abdullah efendiler için fetva verme iznini içeren menşurlar, Şeyhülislam tarafından hazırlanmış ve valiye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Cuma ve bayram namazı için hatip tayininin de valinin daha sonra göndereceği evraklara göre tamamlanması düşünülmüştür[141].

Kısa bir süre sonra Cebel'de hutbe okunması ve Cuma namazı kılınması iznini veren, üst kısımları tuğralı ve içlerinde hatiplerin ve camilerin isimlerinin bulunduğu on bir adet beratın Cebel'e ulaştığı görülmektedir. Cebel'den Mehmed Paşa'ya gönderilen mektubun tercümesinde, bu haberin Cebel çevresindeki imamlara, hatiplere duyurulduğu, bütün şeyhler ve Cebel'in ayanı ile bir divan düzenlendiği ve burada beratların ilgililere teslim edildiği bildirilmektedir. Cebel-i

[140] BOA, **İ.MSM. 72/2086,** Lef 2, 9 Cemâziye'l-Evvel 1259 (7 Haziran 1843).
[141] BOA, **İ.MSM. 72/2086,** Lef 3, 25 Cemâziye'l-Evvel 1259 (23 Haziran 1843); BOA, **İ.MSM. 72/2086,** Lef 4, t.y. ; BOA, **İ.MSM. 72/2086,** Lef 1, t.y.

Garbî ahalisinin ve imamların, hatiplerin ve ayanın bu durumdan sevinç duydukları ve bunu birer mahzar hazırlayarak ifade ettikleri söylenmektedir. Bu mahzarlarda, Cebel ahalisinin *tarîk-i hidâyete dâhil ve cemî'-i ibâdât ve tâatde Nu'mân bin Sâbit radıyâllahu anhın mezhebine iktidâ ve taklîd ile mertebe-i necâta vâsıl olarak mukaddemki sû-i i'tikād ve revşlerinden teberrî eylemiş* olduklarının ve bu yola kendi tercihleriyle ile girdiklerinin ifade edildiği bildirilmektedir.

25 Ekim-3 Kasım 1843 (Evâil-i Şevvâl 1259) tarihli olan, din adamlarının ve ayanın hazırladığı mahzarın tercümesinde, Cebel-i Garbî ahalisi olarak kendilerine daha önce bir hâkimin hükmünün cari olmadığına dikkat çekilmektedir. Bu nedenle, bölgede *siyâset-i ahkâm* görülmediği ifade edilmekte ve bu nimetlerden mahrum kalmalarına *usât-ı Arabın* sebep olduğu bildirilmektedir. Ahmet Paşa'nın bölgeye hâkim olmasıyla, ahaliyi itaatten uzak tutan kabileler memleketten temizlenmiş ve ona biat edilmiştir. Paşa ahaliye, ayrıca Cuma namazını, cemaati ve dört mezhep imamından birini taklit etmeyi emretmiştir. Mahzarda bu şekilde, İmam-ı Azam'ın mezhebine tabi olunduğu ve bazılarının da İmam-ı Malik'in mezhebinde bulunduğu bildirilmektedirler.

23 Şubat 1844 tarihini taşıyan ahalinin hazırladığı diğer bir mahzarın tercümesinde, Cebel-i Garbî ahalisinin itaat altına alınmış olmasından duyulan memnuniyet bildirilmekte ve *bundan evvel bizi kimesne bilmez ve hâlimizden kimesnenin haberi yok idi* denilmektedir. Bölgeye bir lütuf olarak geldiği söylenen Mehmet Paşa onları, *kâffe-i gafletten îkāz ve cum'a ve cemâat ve muhâfaza-i salavâta irşâd* eylemiştir. Bu emrin yerine getirilebilmesi için, içinde her bir hatibin ve caminin isimlerinin yazılı olduğu hutbe ve cumaya izin veren beratlar gönderilmiştir. Bu beratlar, Mehmet Paşa'nın inşa ettirdiği Kasr-ı Mecidiye adlı yerde, ahalinin ve ayanın huzurunda ilgililere teslim olunmuştur[142].

Mehmed Paşa ve Azmi Efendi'nin ortaklaşa kaleme aldığı, 29 Şubat 1844 tarihli yazıda, Cebel'in uzun yıllardır isyan içinde bulunduğu, çoğunluğunun dört mezhep dışında, *hâmisî* adında bâtıl bir mezhebe tabi oldukları tekrarlanmış ve bölgeye ulaşan beratlardan, bunların Cebel Nâibi aracılığı ile dağıtıldığından bahsedilmiştir. Bu yazıda ayrıca Cebel halkının itikat ettikleri kitaplarından,

[142] BOA, **İ.MSM. 73/2091,** Lef 4, Evâil-i Şevvâl 1259 (25 Ekim-3 Kasım 1843) ve 3 Safer 1260 (23 Şubat 1844).

muharebe esnasında ele geçirilmiş bulunan Arapça iki ciltlik kitabın, *mesâil-i ğarîbeyi* kapsayan sayfalarının, kenarlarına *sûret-i i'tikād-ı bâtıleleri* işaret olunarak İstanbul'a gönderildiği bildirilmektedir[143]. Trablusgarb'dan gönderilen bu kitapların, *hâl-i butlânda ve yazuları dahî ziyâdesiyle uygunsuz* olduğu ifade edilerek, tercüme edilmesinin zor olduğu ve bir faydasının da bulunmadığı söylenmiştir. Bu kitapların Şeyhülislam'a gönderilmesi ve o gördükten sonra mühürlenip Takvimhane'de saklanması kararı alınmıştır[144].

2.7 İngiltere'nin Şeyh Guma ile İlgili Talepleri ve Çabaları

Trabzon'da sürgünde bulunan Şeyh Guma için, 1843 başlarından itibaren İngiltere'nin bir aracılık rolü üstlendiği ve onun Trablus'a dönmesini, eğer bu mümkün olmazsa da İstanbul'da ikamet ettirilmesini istediği görülmektedir. Bu şekilde, İngiltere Konsolosu'nun Guma'ya teminat verme çabalarıyla meseleye dâhil olma konusunda takip ettiği politikanın devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

Konsolosluğun gönderdiği bir yazının özeti olduğu anlaşılan tarihsiz bir belgede, Mehmed Paşa'nın talebine binaen, İngiliz Konsolosu'nun teminatı ile Cebel'den Trablus'a gelen Şeyh Guma'nın, *hilâf-ı va'd* tutuklanarak İstanbul'a gönderildiği ve oradan da Trabzon'a sürüldüğü bildirilmektedir. Onun ve akrabalarının Trablus'a gönderilmesi uygun bulunmasa da, en azından İstanbul'da ikamet ettirilmeleri istenmektedir[145].

İngiliz makamlarının İstanbul'daki İngiliz Elçisi'ne gönderdiği 3 Nisan 1843 tarihli yazı, Başkonsolos Warrington tarafından Şeyh Guma lehine girişilen eylemlerin İngiliz Hükümeti tarafından onaylandığını bildirmektedir[146]. Bu yazıdan epey sonra, 17 Aralık 1843 tarihinde, Şeyh Guma ile ilgili talep Trablusgarb Valisi'ne bildirilmiştir. Valiye, şeyhin Trablus'a dönmesinde ya da İstanbul'da ikamet ettirilmesinde bir mahzur olup olmadığının sorulduğu bir yazı gönderilmiştir[147]. Trablusgarb Valisi'ne yazılan yazıdan, İngiltere'nin bu talebini daha önce de dile getirdiği, ancak validen, Guma'nın Trablus'a gelmesinin ya da İstanbul'da ikamet ettirilmesinin mahzurlu olduğu cevabının geldiği anlaşılmaktadır.

---

[143] BOA, **İ.MSM. 73/2091,** Lef 5, 9 Safer 1260 (29 Şubat 1844).
[144] BOA, **İ.MSM. 73/2091,** Lef 6, t.y.
[145] BOA, **HR. MKT. 8/34**, Lef no yok, Belge 2, t.y.
[146] TNA, **FO 195/218**, Aberdeen Kontu'ndan Sir Stratford Canning'e, 3 Nisan 1843.
[147] BOA, **HR. MKT. 8/34**, Lef no yok, Belge 3, t.y.

Bu cevabın üzerinden çok vakit geçtiği için yeniden gündeme gelen mesele ile ilgili validen tekrar görüş istenmektedir[148]. İngiliz Başkonsolosu Warrington'un 23 Temmuz 1844 tarihli yazısı, İngiltere'nin bu girişimine de olumlu bir cevap alamadığını göstermektedir. Konsolos burada, Şeyh Guma'nın eyalete dönüşünde bir mahzur olmadığı şeklinde yazı yazması için vali ile görüştüğünden bahsetmektedir. Warrington, vali ile görüşmüşse de ona, Şeyh Guma'nın ve adamlarının eyalete dönüşünde artık bir mahzur olmadığını bildiren bir rapor yazdırmak konusunda muvaffak olamamıştır. Vali, Guma ve adamlarının İstanbul'a gönderilişinin kendisinin değil, Sultan'un iradesi olduğunu ifade etmiştir. Guma'ya ve adamlarına karşı olumsuz bir duygu taşımadığını, onları görmekten mutlu olacağını, özellikle de şehirde ikamet etmeleri durumunda, geri dönmelerinde bir sakınca görmediğini bildirmiştir. Konsolos, valinin bu duygu ve düşüncelerine katılmakla kalmayıp Osmanlıların, baskıcı eylemler yerine böylesi bir adalet ve insaniyet eylemine girişmelerinin, onlara olan rağbeti ve inancı arttıracağını söylemektedir. Resmi bir görevli olarak, bir garanti vermesi mümkün olmasa da, şahsen Guma'nın sorumluluğunu almakta tereddüt etmeyecektir. Konsolos, son olarak yazısının muhatabı olan İstanbul'daki elçiye, bu talihsiz kişi için giriştiği çabaların ve gösterdiği insaniyetin öbür dünyada da ödüllendirileceğini ifade etmektedir[149].

İngiliz Elçisi ve konsolosları Şeyh Guma'nın serbest kalması ile ilgili çabalarının yanında, onun sürgün şartlarının iyileştirilmesine de çalışmışlardır. 16 Temmuz 1844 tarihiyle Trabzon Valisi'ne yazılan yazıdan, İngiltere Sefareti'nin Şeyh Guma'nın orada fazlasıyla hapis ve tazyik olunduğu, bu nedenle sefalet ve sıkıntı içinde bulunduğunu bildirdiği ve onun rahatı için gerekli önlemlerin alınmasını talep ettiği anlaşılmaktadır. Trabzon Valisi'ne, Guma ile birlikte sürgünde bulunan iki şeyhin de kendi bölgelerinde muteber kişiler bulundukları ve bunların hiçbirine *cevr ü ezâ* ile muamele edilmesinin uygun olmadığı bildirilmiş, kendilerinin emin bir yerde ikamet ettirilerek, muhafazalarının sağlanması istenmiştir[150].

İngiliz Konsolosu Warrington'un İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'nden Kont Pisani'ye gönderdiği 4 Mayıs 1845 tarihli yazı, İngilizlerin Şeyh Guma'nın durumu

[148] BOA, **HR. MKT. 8/34**, Lef no yok, Belge 1, t.y.
[149] TNA, **FO 195/212**, Hanmer Warrington'dan Sir Stratford Canning'e, 23 Temmuz 1844.
[150] BOA, **HR. MKT. 5/50**, Selh-i Cemâziye'l-Âhir 1260 (16 Temmuz 1844).

ile bu tarihte de ilgilendiklerini göstermektedir. Şeyh Guma ve adamlarının Osmanlı Hükümeti'nden gördükleri muamele ile ilgili eline ulaşan bir yazıdan bahseden konsolos, bunların talihsizliğe uğramış kişiler ("the children of misfortune") olduğunu ifade etmektedir. Ona göre; bu kişilerin akrabaları da bir keder ailesi ("a family of sorrow") olarak isimlendirilebilir. Warrington, Kont Pisani'ye, bu kişilerin şartlarını iyileştirmek konusundaki çabalarından dolayı majestelerinin (İngiliz Elçisi'nin) öbür dünyada ödüllendirileceğini söylemektedir. Konsolosa göre; şefkat ve merhamet Hristiyanlığın özellikleridir. Ne var ki Osmanlıların, Kādir-i Mutlak'ın buyruklarını takip etmenin en hikmetli ve sağlam siyaset olduğunu, saadeti ve refahı artırmanın en emin yolunun ise, kendimize davranılmasını istediğimiz gibi başkalarına davranmaktan geçtiğini halen öğrenmeleri gerekmektedir. Baskı ve zulüm, ancak nefret ve düşmanlık üretir. Eyalette yaygın olan duygular, bunlardır. Eğer Osmanlı Hükümeti bu talihsiz insanlara marhemet elini uzatırsa, kılıç güvenle kınına dönecektir. Eyaletteki valinin şahsen onlara karşı olumlu bir yaklaşımı olsa da, vali hükümetinin eylemlerine müdahale etmekten korkmaktadır[151].

2.8 Sirte Kabilelerinin Kontrol Altına Alınması

Cebel-i Garbî'de istenilen sonucun alınmasıyla eyaletin diğer bölgelerindeki eksik kalan işlerin tamamlanması mümkün olmuştur. Bunun bir örneği olarak; Abdülcelil'in bölgeye hâkim olduğu sırada, Fransızların Sirte'ye yapmayı tasarladıkları, ancak yapamadıkları kasrın buraya Osmanlı merkezi idaresi tarafından yapıldığından söz edilmişti. Bir diğer örnek olarak Sirte kabilelerinin merkezin kontrolü altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir.

Daha önce burada sakin olan Urfelle ve Evlâd-ı Süleyman kabilelerinin etrafa dağılmasıyla, Sirte boş ve muattal kalmıştır. Bu kabilelerin kendi bölgelerine dönüşü, bir süre Bingazi tarafının en etkili kişilerinden olan Şeyh Ali Latvîş tarafından engellenmiştir. Bu kabileleri kendine bağlayan şeyh, isyan için fırsat kollamış ve Cebel meselesinin ne şekilde sonlanacağını gözlemiştir. Cebel'de yaşanan muvaffakiyet sonrası şeyhin ve bölge ahalisinin gözünün korkacağını düşünen vali, bu işin *hakîmâne* çözülmesi, yani şeyhin ve bölge ahalisinin çatışma olmaksızın kendi yanlarına çekilmesi görevini, Bingazi Kaymakamı Salih Paşa'ya vermiştir.

[151] TNA, **FO 195/212**, Hanmer Warrington'dan Kont Pisani'ye, 4 Mayıs 1845.

Bahsedilen kasrın inşaatının tamamlanmasıyla da buraya top, mühimmat, bir bölük süvari ve dört bölük piyade yerleştirilmiştir. Kaymakamın ve Bingazi Meclisi memurlarından Kabzımal Emin Efendi ve Mürur Memuru Bin Zeylah Muhammed Efendi'nin gayretleriyle, Şeyh Ali Latvîş'in eyalet idarecilerinin tarafına çekilmesi ve Muhammed Bey'in refakatiyle eyalet merkezine gönderilmesi mümkün olmuştur. Burada vali ona gereği gibi hürmetle muamele etmiş, bornoz, şal, kılıç ve diğer gereken eşya ile onu taltif etmiştir. Şeyh de dağılmış bulunan ahaliyi kendi kabilesiyle birlikte naklettirerek Sirte tarafını ihya etmiş ve aşar ve diğer yükümlülüklerini toplamayı taahhüt etmiştir. Muhammed Efendi de şeyhe kefil olmuştur. Bunun üzerine Sirte, Bingazi Kaymakamlığı'na ilhak edilmiş ve urban nezareti görevi de Ali Latvîş'e verilmiştir. Bu şekilde bu bölgenin ahalisi zor kullanılmadan kontrol altına alındığı gibi bölgenin imar ve ihyası da gerçekleşmiştir. Ayrıca daha önceleri Mısır tarafına gitmiş olan bir kısım ahali de geri dönmeye başlamıştır[152]. Mehmed Paşa'nın özellikle zor kullanmadan gerçekleştirdiği bu tür başarılar, İstanbul'da her zaman büyük hoşnutlukla karşılanmıştır. Bu seferki haberlerin üzerine *bu gûne hüsn-i muvaffakiyetler doğrusu mevsûf-ı zâtiyeleri olan istikāmet ve kâr-şinâsîlerini isbât ve i'lân* ettiği ifade edilerek Mehmed Paşa'ya övgü içeren bir cevap yazılması talep edilmiştir[153].

2.9 Eyalette Yeni Vergilendirmeler, Müdür Tayinleri ve Taltifler

Trablusgarb'da isyanların bastırılması ile eyalette kontrol büyük oranda sağlanmıştır. Sıra kontrol altına alınan bölgelerin vergilendirilmesine gelmiştir. Eyaletin iki idarecisi Mehmed Paşa ve Azmi Efendi, 14 Ocak 1844 tarihli yazılarında Fizan ve çevresinden alınacak verginin belirlendiğini haber vermektedir. Bingazi Kaymakamlığı'nın yıllık vergileri 1259 (1843-1844)'dan itibaren maktu olarak belirlenmiş ve merkeze bildirilmiştir. Buradan sonra sıra Fizan'a gelmiştir. Abdülcelil'den büyük zarar gören bu bölgeye, ahalinin gücüne göre bir vergi konulmuştur. Bu işle görevlendirilmiş olan Fizan Kaymakamı Hasan Bey, 1259 senesi için bu bölgeye, beş yük beş bin beş yüz kuruş vergi tarh etmiştir. Bu verginin, ahalinin o günkü durumuna göre mutedil olduğu, ileride servetleri arttıkça verginin

[152] BOA, **İ.MSM. 72/2088,** Lef 3, 7 Zi'l-Ka'de 1259 (29 Kasım 1843).
[153] BOA, **İ.MSM. 72/2088,** Lef 1, t.y.

arttırılmasının da mümkün olacağı ifade edilmiştir [154] . Konu İstanbul'da görüşüldüğünde, valinin ve defterdarın bu gayretleri memnuniyetle karşılanmıştır. Valinin eyalette işleri yoluna koymuş ve hazineye beş yük beş bin beş yüz kuruş gelir oluşturmuş olması nedeniyle ona ve defterdara taltif edici yazılar yazılması, gayretlerini arttırmak için bu durumun Takvim-i Vekāyi'ye de alınması kararlaştırılmıştır[155]. Bunun yanında Bingazi ve çevresindeki hayvan sahiplerinden ondalık ağnam vergisi alınmasının kararlaştırıldığı görülmektedir. Ayrıca Zlîtan ile Bingazi'nin batısındaki urbandan daha önce Mısır tarafına göç etmiş olan Muhace (?) ve Hemâmile ve Amâyim kabileleri memleketlerine dönmek istemişler ve bunlara gelmeleri için yazılar yazılmıştır[156]. Bu bölgedeki ahaliden Anadolu ve Rumeli'de cari olduğu üzere, âdet-i ağnâm alınmasının yıllık ciddi bir gelir olacağı ifade edilmiştir[157].

Ertesi yılın tarihini taşıyan bir diğer belge, Bingazi ve çevresinde vergilendirme işleminin başarılı olduğunu göstermektedir. 1845 (1261) senesi için bu bölgeden alınan yıllık vergiye, ahalinin hoşnutluğu ile üç yük kuruş, âdet-i ağnâma ise iki bin beş yüz baş zam yapılmıştır. Taksit zamanı girdiğinde bu verginin ödeneceği, bölgenin şeyhleri tarafından taahhüt edilmiştir. Ahalinin maddi imkânlarının müsait olmasıyla, mevcud on dört yük on bir bin küsur kuruş yıllık vergilerine ve iki bin yedi yüz küsur baş ağnâm vergilerine, rızaları alınarak böyle bir ilave yapılması memnuniyet yaratmıştır[158].

21 Mayıs 1844 tarihini taşıyan yazılarında eyalet idarecileri, Sirte bölgesi urban nazırı tayin edilmiş olan Ali Bey bin Latvîş ve Cebel-i Garbî nazırı bulunan Evlad-ı Ebi Seyf meşayihinden Ali Efendi bin Abdurrahman'ın taltifini talep etmektedir. Ali Bey, bölgenin dağınık ahalisinin toplanması ve 1260 senesinden itibaren vergilerinin tanzimi işinde yararlık göstermiştir. Ali Efendi'nin, Cebel'in zaptı sırasındaki gayretlerinin yanında Cebel'e vergi tahsisi işinde de büyük yardımı

[154] BOA, **İ.MSM. 72/2089,** Lef 2, 23 Zi'l-Ka'de 1259 (14 Ocak 1844).
[155] BOA, **İ.MSM. 72/2089,** Lef 3, 5 Rabîu'l-Evvel 1260 (25 Mart 1844); BOA, **İ.MSM. 72/2089,** Lef 1, t.y.
[156] BOA, **İ.MSM. 72/2090,** Lef 1, t.y.
[157] BOA, **İ.MSM. 72/2090,** Lef 2, 28 Rabîu'l-Evvel 1260 (17 Nisan 1844).
[158] BOA, **İ.DH. 108/5436,** 20 Şa'bân 1261 (24 Ağustos 1845).

görülmüştür. Bu nedenle Ali Bey'e kapıcıbaşılık, Ali Efendi'ye ise hâcelik rütbesi verilmesi talep edilmektedir[159].

Cebel-i Garbî ve Gadâmis'ten oralara yapılan seferler sırasında 'Zîfe' adıyla epey şey alındığı için bunların vergileri 1260 (1844-1845) senesinden itibaren alınmaya karar verilmiştir. Gadâmis, Cebel ve buralara bağlı sayılan kabilelere toplamda altı yük bin iki yüz on beş kuruş maktu vergi tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.[160]

Mehmed Paşa ile Azmi Efendi'nin 21 Mayıs 1844 tarihli yazısı, eyaletteki müdür atamalarına ve Tanzimat kararlarının eyalette uygulanışına dair bilgiler vermektedir. Tanzimat'ın icrası ile kazalara, yerli ahalinin muteberlerinden müdür atanması ve bunlara maaş tahsis edilmeyerek resm-i deâvî ve diğer aidatlarla geçimlerini sağlamaları kararı alınmıştır. Trablusgarb'a ulaştığından itibaren, *te'sîs-i usûl-i tanzîmât*a giriştiğini söyleyen vali, Trablusgarb'ın diğer bölgelere kıyas kabul eder bir yer olmadığına, ahalisinin bütününün kabilelerden ve Araplardan oluştuğuna, çoğunun ise kıtal, yağma ve hırsızlık gibi işlere alışmış bulunduğuna dikkat çekmektedir. Bu nedenle bunlara hemen emniyet edilemediğini, eskisi gibi kazalara askeri yetkililerden müdür tayin edilmesi usulünün takip edildiğini bildirmektedir. Bu müdürlere maaş tahsis edilmiş, ayrıca onların yanlarına nazır ve baş şeyh ismiyle muteber şeyhlerden memurlar tayin edilmiştir. O zamana kadar bu şekilde idare edilmiştir. Artık eyaletin idaresi yoluna girdiği için, ayrıca maaş tayini ile müdürler atanmasına gerek görülmemektedir. Kazalarda güvenliği sağlamak için eskisi gibi yeterli miktar asker bırakılacak ve müdürler de Tanzimat usulüne göre yerli ahaliden atanacaktır. Ancak yeni itaate girmiş olan Yefren yani Cebel-i Garbî ve Gadâmis kazalarının, yerli ahaliden atanacak müdürle idaresi henüz uygun değildir. Askeri zabitlerin idari görevlere atanması yasaklandığı için, bu kazalara askerler dışında münasip olan birileri atanacak, diğer kazalar ise 1844 Nisanı'ndan itibaren nazır ve baş şeyhlerin idaresine verilecektir. Fizan'ın uzaklığı nedeniyle bu uygulamanın orada icrasının mahzurlu olup olmadığı araştırılıp ona göre hareket edilecektir. Paşa, kazalara yerli ahaliden müdür atanması esnasında onlara verilen

[159] BOA, **A.MKT. 12/56**, Lef no yok, Belge 1, 3 Cemâziye'l-Evvel 1260 (21 Mayıs 1844); BOA, **A.MKT. 20/77**, Lef no yok, Belge, 3 Cemâziye'l-Evvel 1260 (21 Mayıs 1844).
[160] BOA, **İ.MSM. 73/2092,** Lef 8, 29 Cemâziye'l-Evvel 1260 (16 Haziran 1844).

bornoz, şal ve kılıç gibi eşyalar nedeniyle bir miktar masraf olunmuş olsa da bunun yeni usulün ve ahalinin hoşnut edilmesinin bir gereği olduğuna işaret etmektedir[161].

Eyalet idarecilerinin bu gayretleri büyük memnuniyet yaratmıştır. Onlara övgü içeren cevaplar yazılmasının yanı sıra padişah, valiye murassa bir kılıç, defterdara ise murassa bir kutu hediye edilmesine karar vermiştir[162]. 11 Ağustos 1844 tarihli yazıda, eyalet valisine hitapla giriştiği faaliyetlerden övgüyle söz edilmiş ve kendisine hediye edilen kılıcın gönderildiği bildirilmiştir[163]. Valiye ve defterdara bu taltif yapılırken Cebel'deki askeri harekâtın kumandanı olan Ahmed Paşa da unutulmamıştır. Kendisine gönderilen altın kılıcın 8 Ekim 1844'te Cebel-i Garbî'de eline ulaştığını bildiren Ahmed Paşa, 12 Ekim tarihli yazısıyla bu konudaki teşekkürlerini bildirmektedir[164]. Onların dışında, Bingazi İskelesi'nde görev yapan Mehmed Salih Paşa'ya da, mirmiranlık rütbesi layık görülmüştür[165]. Fizan Kaymakamı Hasan Paşa'ya ise mirülümeralık rütbesi verilmiştir[166].

Eyalet idarcilerine yapılan taltiflerle ilgili teşekkürlerin İstanbul'a ulaştığından ve padişaha sunulduğundan bahseden bir yazı, Guma'nın ve diğer isyancıların akrabaları ile ilgili bazı bilgilere de yer vermektedir. Guma'nın oğlu, yeğeni ve bir akrabası ile Mevlüd ve Ali Bû Seyf'in oğulları doğabilecek zararlarına karşı ihtiyaten tutuklanmış ve asker kaydedilmişlerdir. Bu kişilerin Trablusgarb'da ya da İstanbul'da bulunmasını uygun görmeyen Mehmed Paşa, onları Anadolu ve Rumeli ordularında görevlendirilmek üzere Miralay Osman Bey'in refakatiyle İstanbul'a göndermiştir[167].

---

[161] BOA, **İ.MSM. 73/2092,** Lef 6, 3 Cemâziye'l-Evvel 1260 (21 Mayıs 1844). BOA, **İ.MSM. 73/2092,** Lef 1, t.y.'de kazalara yerli ahaliden atanan kişilerin bir listesi sunulmaktadır.
[162] BOA, **İ.MSM. 73/2092,** Lef 9, t.y.
[163] BOA, **A.MKT.MHM 1/38**, 29 Receb 1260 (11 Ağustos 1844).
[164] BOA, **İ.MSM. 73/2094,** Lef 1, 29 Ramazan 1260 (18 Ekim 1844).
[165] BOA, **İ.MSM. 73/2094,** Lef 2, 15 Ramazan 1260 (28 Eylül 1844).
[166] BOA, **İ.MSM. 73/2094,** Lef 4, 9 Zi'l-Ka'de 1260 (20 Kasım 1844).
[167] BOA, **İ.MSM. 73/2094,** Lef 5, t.y.

IV. BÖLÜM

SARSILAN DÜZEN VE MÜCADELE

1 Sürgünden Kaçışlar ve Alınan Tedbirler

1.1 Şeyh Mevlüd'ün Trabzon'dan Kaçışı

Ali Aşkar Paşa'nın askeri operasyon yoğunluklu valilik döneminde, eyaletin başta Fizan ve Bingazi olmak üzere birçok yeri kontrol altına alınırken, önemli kabile liderleri de pasifize edilerek iç bölgelerin direnç odakları kırılmıştır. Mehmed Emin Paşa ile birlikte müzakere süreçlerinin yoğun olduğu bir döneme geçilmiştir. Bununla birlikte ciddi bir direnç merkezi olan Cebel-i Garbî, önce Şeyh Guma'nın sürgünü ve sonra da ağır operasyonlarla itaat altına alınmıştır. Bu şekilde eyalette kurulan merkezi idarenin tahkim edildiği bir süreç yaşanmıştır. Bu süreç sürgüne gönderilen kabile liderlerinin kaçıp Trablusgarb'a gelmesi ile farklı bir hale evrilmiş ve eyalette tekrar bir mücadele devresine geçilmiştir.

Trabzon Valisi Abdullah Paşa'nın 18 Ocak 1844 tarihini taşıyan yazısı, Şeyh Guma ile birlikte Trabzon'da sürgünde bulunanlar arasında yer alan Tâğıma ve Şakârine şeyhi ve Guma'nın kethüdası olan Şeyh Mevlüd'ün sürgünden kaçışını haber vermektedir. Trabzon'a sürgüne giden kişiler Şeyh Guma, Şeyh Mevlüd, Guma'nın yeğeni Abdülcelil, damadı Şeyh Mermûrî ve Evlâd-ı Saîd bin Sûla Şeyhi diğer bir Mermûrî olmak üzere beş kişidir. Bu kişilere hususi bir yer tayin ederek, yiyeceklerini ve içeceklerini yeterli miktarda tedarik ettiğini söyleyen Abdullah Paşa, bir süre sonra *hasbe'l-ğurbe* ihtiyaçtan hali olmadıkları için kendilerinin dışındaki bir adamlarını, tanıdıkları tüccar ve hemşerilerinden harçlık temin etmek üzere İstanbul'a göndermeğe izin istediklerini bildirmektedir. Abdullah Paşa, adı sürgün edilecekleri bildiren fermanda geçmeyen altıncı bir kişinin onlarla birlikte olduğunu, *aynen ve ıyânen* görmüştür. Bu şekilde sürgün edilmesine dair bir kayıt bulunmayan bu kişinin İstanbul'a gitmesinde bir mahzur görmeyen paşa, gereken izni vermiştir. Abdullah Paşa bu kişilerin hepsinin, *ihrâm-pûş ve birbirine müşâkil ve müşâbih olarak esâmi-i muharrere-i mahsûsalarından başka fark ve temyîz edecek bir yerleri*

olmadığına yani, bu kişileri birbirinden ayıracak net bir farklarının bulunmadığına işaret ederek, daha sonra bu işin bir hile olduğunun anlaşıldığını bildirmektedir.

İşin açığa çıkması içlerinden birinin vefat etmesi ve bunun teçhiz ve tekfini için validen para talep edilmesiyle mümkün olmuştur. Vefat edenin kim olduğu sorulduğunda, bu kişinin sürgün emrinin dışında kalan Musa adlı yardımcıları olduğu, dolayısıyla da İstanbul'a gidenin sürgün edilenlerden biri olduğu anlaşılmıştır. Paşa, kaçan bu kişinin İstanbul'da da durmayıp memleketine gideceğini tahmin ettiğini bildirmektedir. Yazıya eklenen notta, kaçan kişinin Şeyh Mevlüd olduğunun tespit edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu şekilde bir hileye başvurmaları nedeniyle, artık onlara güvenilemeyeceği söylenerek hapse konuldukları bildirilmekte ve bundan sonra ne şekilde davranılması gerektiği sorulmaktadır[1].

Abdullah Paşa'nın yazısından önce Mevlüd'ün kaçış haberleri Trablus tarafına ulaşmıştır. Mevlüd'ün Tunus'a bağlı Cerbe Adası'na geldiğini duyan Trablusgarb Valisi, buraya bir casus göndererek durumu tahkik etmiştir. Rişfâneli Şeyh Muhammed bin Nuri adlı casus raporunda, 17 Ekim 1843'te Cerbe'ye gitmek üzere Trablus'tan hareket ettiğini ve 20 Ekim'de Cerbe'ye ulaştığını bildirmektedir. Tesadüf ettiği Zintânlı bir Arap ile sohbeti esnasında, Mevlüd'ün Zâviyetü'l-Uzzâbiye adlı medresede, Şeyh Sa'd bin Uzzâbî'nin yanında bulunduğu bilgisine ulaşmıştır. Bu medreseye giden casus, burada Mevlüd'ü, Mahmûdilerden Dârvîl'in oğlunu ve Guma'nın kölesi İsa adlı kişiyi birlikte bir geziye çıkmak üzereyken görmüştür. Kimliğini sorduklarında, Tunus Eyaleti'ne bağlı Rişfâne Kabilesi'nden olduğunu söyleyen casus, onlara kim olduklarını sormuş ve kimliklerini öğrenmiştir. Mevlüd'ün yanındakiler, Cerbe'ye ulaştıktan sonra yazdığı mektup üzerine Mevlüd'ü görmek ve Guma ile Mermûrîlerden haber almak üzere geldiklerini söylemişlerdir. Casus Mevlüd'e, nasıl serbest kaldığını ve Guma ile Mermûrîlerin durumunu sormuştur. Mevlüd cevabında, Abdullah Paşa'ya verdiği arzuhal üzerine serbest kaldığını, Cebel muharebesini duyup Mahmûdîlerden ölen ve sağ kalanları haber almak için Şeyh Guma'nın İstanbul'a kadar mürur tezkiresi alıp onu Cerbe'ye

[1] BOA, **İ.MSM. 72/2088,** Lef 6, 23 Zi'l-Hicce 1259 (18 Ocak 1844). Bu evrakı eserinde kullanan Tuvary, tarihini yanlış olarak 23 Safer 1259, miladi karşılığını da 25 Mart 1843 olarak göstermektedir. Bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 190-191, dipnot 36,37,38.

gönderdiğini, İstanbul'dan Fransız vapuruyla Malta'ya, oradan da Cerbe'ye geldiğini söylemiştir. Şeyh Guma ile Mermûrîlerin sağ olduğunu bildiren Mevlüd, Guma'nın bazı kişilere gönderdiği mektupları ulaştırdığını, bunların cevaplarını ve Mahmûdîlerin durumuyla ilgili bilgileri de Malta üzerinden Guma'ya gönderdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Guma ve Mermûrîlerin de Cerbe'ye geleceğini ve burada onları beklediğini söylemiştir. Casus ona, götürdüğü mektuplar ele geçerse, Guma ve Mermûrîlerin mühürlerini herkes tanıdığı için etrafa haber yayılabileceğini söylemiştir. Mevlüd ise mektuplar ele geçse de kimsenin anlamayacağını, şeyhlerin mühürlerini Trablus Valisi onları İstanbul'a gönderdiğinde aldığını, bu nedenle mektupların mühürsüz olarak onların el yazılarıyla ve alıcılarla aralarındaki bir parola ile yazılmış olduğunu, ancak ehli tarafından anlaşılabileceğini söylemiştir. Daha fazla soru sorması durumunda kendisinden şüphelenilebileceğini söyleyen casus, bu şekilde yanlarından ayrılmıştır[2].

Trablusgarb valisi ve defterdarının ortaklaşa yazdıkları 29 Kasım 1843 tarihli yazı, bu konuyla ilgilidir. Burada Tâğıme ve Şakârine Şeyhi *hâmisü'l-mezheb* Mevlüd'ün kaçarak Cerbe'ye geldiği haberleri üzerine, durumun casus marifetiyle tahkik ettirildiğinden bahsedilmektedir. Cebel'in zorlukla kontrol altına alındığı süreçlerden bahseden vali, buradan sürülmüş olan bu kişilerin bölgeye tekrar gelmeleri halinde, isyan için fırsat kollayan bir kısım ahalinin de onlara katılmasıyla tekrar bir ihtilal ortamına girilebileceğini söylemektedir. Ayrıca Trablus'tan kaçan bir kısım isyancı liderlerinin Tunus'ta saklanması dolayısıyla, Mevlüd'ün oradan talep edilmesini faydasız görmektedir. Eyalette sağlanan düzenin devamı için, onun ortaladan kaldırılmasını ve halen Trabzon'da bulunan sürgünlerin ise bir daha Trablus'a ayak basamayacak ve hiçbir şekilde kaçamayacak şekilde korunmalarını talep etmektedir. Hatta bu kişilerin, *belki izâleleriyle indifâ'-ı mazarratları vesâilinin istihsâl*ini yani, öldürülüp ortadan kaldırılmaları teklifini sadrazamın görüşüne sunmaktadır [3] . Mehmed Paşa ile Azmi Efendi'nin bu teklifi İstanbul'da görüşüldüğünde, Guma ile yanındakilerin sıkı bir şekilde muhafaza edilmelerinin

[2] BOA, **İ.MSM. 72/2088,** Lef 2, t.y. Bu raporun tercümesi "**Vesâik an Târihi Lîbyâ …**" adlı eserde yer almıştır. Ancak raporun aslında geçen "cümlesi birden gezmeğe gitmek sıralarında iken" ifadesi Arapça tercümeye " Cuma namazı için abdest almaktalar iken" şeklinde çevrilmiştir. Bkz. **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 276-277, Vesîka 116, t.y.
[3] BOA, **İ.MSM. 72/2088,** Lef 5, 7 Zi'l-Ka'de 1259 (29 Kasım 1843).

Trabzon Valisi'ne tekiden ifade edildiği ve bir yere kaçmaları ihtimali uzak olduğu söylenmiştir. Ayrıca sürgün müddetleri uzadıkça, bölgede onlarla ilgili söylentiler yayılmasının engelleneceği açık olduğu için, bu talebin icrasına lüzum görülmediği bildirilmiştir[4].

Mevlüd'ün kaçış meselesi İstanbul'da görüşmeye alındığında, öncelikle Abdullah Paşa'nın kendisinden İstanbul'a gelme izni istendiği sırada bunu merkeze sormamakla hata ettiğine dikkat çekilmiştir. Sürgünde kalan diğerlerinin bundan sonra kalebend olarak muhafazalarının sıkılaştırılması kararı alınmıştır. Cerbe'deki Mevlüd'ün ortadan kaldırılması meselesinin ise Trablusgarb Valisi'nin gayretine bağlı bir konu olduğu ifade edilmiştir. Bunların yanında Sirte tarafının kontrol altına alınması konusundaki gayretleri dolayısıyla paşaya ve defterdara övgü içeren yazılar yazılması ve bu başarının Takvim-i Vekâyi'ye alınarak ilan edilmesi kararı alınmıştır[5].

1.2 Şeyh Mevlüd'ün Trablusgarb'a Dönüşü ile Yeniden Alevlenen İsyan

Cerbe'de bulunan Şeyh Mevlüd'ün, bir süre sonra buradan Trablusgarb'a geçtiği ve burada çeşitli faaliyetlere giriştiği görülmektedir. Cebel'in Reyâyine bölgesindeki Evlâd-ı Ali kabilesinden, Şeyh Mevlüd'ün kuryeliğini yaptığı anlaşılan Muhammed Subbû' adlı kişinin sorgulandığında verdiği ifade, Mevlüd'ün Cebel'deki ilk icraatlarına dair bilgiler sunmakta ve daha önce gönderilen casusun edindiği malumatı teyit etmektedir. Muhammed Subbû', Mevlüd Cebel'e geldiğinde onunla Şakârine Kasrı'nda görüşmüştür. Mevlüd ona, Şeyh Guma'ya bir mektup göndereceğini söylemiş ve mektubu okumuştur. Mektubun nakledilen kısmında, Şeyh Guma'ya hitaben "Biz şu anda Şeyh Ali bin Sâsî'nin yanındayız, bölge ahalisini tesir altına aldık, senden isteğimiz acilen gelmendir. Bir gemiye bin ve hızla gel" denmektedir. Mevlüd'ün bir diğer mektubu, Cerbe'de mukim Hristiyan ahaliden Kambûs adlı kişiye, diğeri de el-Vekil İyâd bin el-Fûretî adlı Araba hitaben yazılmıştır. Muhammed Subbû', Salih Ahmed bin Sûla adlı kişi ile birlikte bu mektupları götürmek üzere yola çıkmıştır. Cercîs adlı yerde, el-Fûreti'ye ulaşıp onun

[4] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 30, t.y.
[5] BOA, **İ.MSM. 72/2088,** Lef 8, t.y.

mektubunu teslim etmiştir. Kambûs'a ikamet ettiği Cerbe'de, çarşıda rastlamıştır. Birisi ona hitaben yazılan, diğeri Şeyh Guma'ya yollaması için gönderilen iki mektubu dükkânına gittiklerinde Kambûs'a teslim etmiştir. Kendisine gönderilen mektupta ne yazdığını okumasını istediklerinde Kambûs onlara, okuma bilmediğini söylemiştir. Buradan Sefâkus'a giden iki kurye, orada Guma'nın kölesi İsa'yı sormuştur. Öğrendiklerine göre İsa, Tunus'a at temin etmeye gitmiştir[6].

Mevlüd'ün Cebel'e döndüğüne dair bir diğer haber, Cebel Nâzırı unvanını taşıyan Ali bin Abdurrahman Bû Seyf'in Mehmed Paşa'ya yazdığı 7 Temmuz 1844 tarihli yazısında görülmektedir. Nâzır, Mevlüd'ün bölgeye geldiğini ve burada karışıklık çıkarma peşinde olduğunu bildirmektedir. Paşadan bölgeye yardım için, başlarında zabitiyle birlikte iki yüz civarında süvari göndermesini istemektedir[7].

Mehmed Paşa ile Azmi Efendi'nin 12 Ağustos 1844 tarihini taşıyan bir dizi yazısı, Şeyh Mevlüd'ün Cebel'e dönmesi ile burada yeniden bir isyan başlatması sürecindeki olayların ayrıntılarına ışık tutmaktadır. Cerbe'de bulunan Mevlüd, alınan bütün önlemlere rağmen, bir şekilde kendi köyüne ulaşmayı başarmış ve burada gizlice faaliyetlere başlamıştır. Cebel-i Garbî kabilelerinden Reyâyine Kabilesi'nin Evlâd-ı Ali kolunu kendi yanına çekerek onları, Cebel nazırı bulunan Ali Efendi bin Abdurrahman Bû Seyf'in ortadan kaldırılması konusunda teşvik ettiği haber alınınca, hemen bölgeye asker gönderilmesi kararı alınmıştır. Miralay İsmail Bey, yanına süvari nizamiye askerleri ve urban verilerek Cebel sınırında olan ve Cebel'den sayılan Garyan'a; Binbaşı Osman Ağa, bölgenin muhafazasından sorumlu askerlere takviye olmak üzere nizamiye ve urban süvarileri ile Mecidiye Kasrı'na, eyalet meclisi azası Muhammed Efendi de, Mecidiye Kasrı ve Reyâyine Kabilesi tarafına gönderilmiştir. Ancak bölgeye ulaştıklarında, ne böyle bir meseleden ne de Mevlüd'den bir iz bulamamışlar ve bölgenin kabileleri de itaat içinde olduklarına dair Muhammed Efendi'ye mazbatalar sunmuştur. Cebel Nazırı Trablus'a çağrılıp işin hakikati soruşturulduğu sırada Mevlüd'ün Tâğıme, Şakârine ve Kal'a köyleri urbanını tahrik ettiği, Guma'nın büyük miktarda askerle Tunus tarafından geleceği ve Trablus Limanı'na da İngiltere donanması ulaşacağı için, Trablus'tan Cebel üzerine

[6] **Vesâik an Târihi Lîbyâ…** , s. 154-156, Vesîka 46, t.y.
[7] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 443-444, Vesîka No: 34, 20 Cumâde'l-Âhire 1260 (7 Temmuz 1844).

ordu gönderilmesinin mümkün olmadığı şeklinde söylentiler yayarak diğer kabileleri de iğfale çalıştığı anlaşılmıştır. Ayrıca yanında çok miktarda para da getirdiği için, bununla da kabileleri yanına çekerek, 4 Ağustos 1844'te Cebel şeyhlerinden olup devlete sadık bir kişi olan ve bir iş için Kal'a Köyü'nde bulunan Ali bin Sâsî'yi öldürmüştür. Bunun üzerine isyan bayrağını açarak adamlarıyla maktülün köyünü basıp buradaki kasrın ve Mecidiye Kasrı'nın suyunu ve yolunu zabt etmiştir. Ayrıca Mecidiye Kasrı'na ateş açmış, burada bulunan Cebel ve Fesâto naiplerinin kaçmalarıyla eşyalarını yağmalamıştır. İki gün sonra bu kasrı muhasaraya almış ve bu sırada da "garb askerleriyle Guma geldi" şeklinde söylentiler yayarak, taraftarlarını takviye etmeye çalışmıştır. Miralay İsmail Bey komutasındaki süvari ve alelacele yetiştirilmiş olan yüz elli Arap süvarisi, isyancıların toplantığı bölgeye gönderilmiştir. Cebel Nâzırı da bir bölük süvari ve yüz elli Arap atlısıyla İsmail Bey'e katılmıştır. İsyancılar, karşılaştıkları bu kuvvetleri Garyan tarafına kadar geri püskürtmeyi başarmıştır. İki taraftan birkaç kayıp verilmiştir. Bunun üzerine isyan kuvvet kazanmış ve Cebel urbanı birleşmiştir. Mecidiye Kasrı da muhasara altında olduğu için isyanın bastırılmasının, ancak üzerlerine acilen ordu sevkiyle mümkün olacağı İsmail Bey ve Cebel Nâzırı tarafından merkeze bildirilmiştir. Eyalet idarecileri bu hadisenin, yeterli miktarda asker sevkedilmeden halledilemeyeceğine, bu işin ertelenmesinin isyancıları kuvvetlendireceğine ve isyanın diğer bölgelere yayılmasına sebep olacağına işaret etmektedirler. Ayrıca eyalet meclisinden de isyancıların üzerine kuvvet gönderilmesi konusunda, i'lâm-ı şer'iye[8] çıkması ve gerekli mazbataların verilmesi beklenmektedir. Ne var ki asker ve mühimmat azlığı nedeniyle, ordunun hemen sevki mümkün görünmemektedir. Nizamiye askerlerinden ve urbandan oluşturulan hususi ordunun, Mirliva Ahmed Paşa kumandasında 17 Ağustos 1844'te Trablus'tan çıkarılması planlanmaktadır[9].

Mevlüd'ün üzerine asker gönderilmesinin hukuki zeminini oluşturacak olan eyalet meclisi mazbatasında, Şeyh Guma'nın sürgüne gönderilmesi sürecindeki olaylardan başlanarak Mevlüd'ün kaçışı, Cerbe'ye gelişi ve oradan gizlice Cebel'e ulaşmasına kadarki olaylar özetlenmiştir. Mevlüd, başına topladığı adamlarıyla Şeyh

[8] İ'lâm, "Kadıların mahkemeye intikal eden bir davanın kararının tasdikini temin amacıyla şeyhülislamlığa veya herhangi bir konuda bilgi vermek üzere üst makamlara yazdıkları resmi yazı" olarak tanımlanmıştır. Bkz. Fehmi Yılmaz, **a.g.e.** , s. 277.
[9] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 14 ve Lef 16, 27 Receb 1260 (12 Ağustos 1844).

Ali bin Sâsî'yi vergi ödemek bahanesiyle yanına davet etmiş ve katletmiştir. Daha sonra aleni olarak bayrak açarak isyanını göstermiştir. Askerlerin mukim olduğu kasırlarına saldırmıştır. Kendisine yapılan nasihatler kar etmemiştir. İsyana girişen bu grubun ıslahının mümkün olmadığı bilindiğinden, verilen fetva gereğince üzerlerine asker sevkedilmesi ve harp ile itaat altına alınmalarına karar verilmiş ve eyalet valisine, bu kararı bildiren mazbata sunulmuştur[10].

Asker sevkini onaylayan i'lâm, 8 Ağustos 1844 tarihlidir. Trablus Kadısı'nın çıkardığı i'lâmda, Guma'dan beri yaşananlar anlatılarak, Mevlüd'ün Cebel'de yaptıkları sıralanmıştır. Açıkça isyan etmesinin yanında, Araplardan olan nizamiye askerlerinin köylerindeki çoluk çocuğunu esir etmiş, eşyalarını yağmalamıştır. Yol kesmiş ve asker ile gece gündüz muharebeye girişmiştir. Islahı imkânı bulunmadığı için, üzerine asker sevkine karar verilmiştir. Bu konuda Hanefi ve Maliki müftülerinin verdikleri fetvalara ve "fekâtilulleti tebğî hattâ tefîe ilâ emrillâh" ayetine müracaatla, Cebel ahalisinin *şakî ve bâğî ve usât* hükmünde olduklarını ifade eden kadı, itaat etmemeleri halinde katillerinin meşru olduğunu bildirmektedir[11].

Warrington, eyalette yaşananları 18 Ağustos 1844'te İstanbul'daki büyülelçisine bildirmektedir. Raporunda Cebel'in yeniden isyana kalkıştığını ve Osmanlı ordusunun isyanı bastırmak üzere yola çıktığını haber vermektedir. Konsolosa göre isyanın sebebi, baskı ve aşırı vergilendirmedir. Bu isyan, alınacak ne hayat ne de para kalmayıncaya kadar sürecektir. Zavallı Guma bu durum karşısında Trabzon'da, kabilesinin başında olsa çekeceğinden daha fazla acı çekecektir. Eğer kabilesinin başında olmuş olsa, bu sürekli başkaldırılar kesinlikle gerçekleşmeyecekti. İsyancıların başarılı olup olmamasına bağlı olsa da konsolos, bu isyanın genişlemeyeceğine inanmaktadır. Valinin ifadesine göre Araplar, ona karşı alçakça bir nankörlük sergilemiştir[12].

1.3 Eyaletin Askeri Durumu ve Talepler

Mehmed Paşa ile Azmi Efendi'nin 12 Ağustos 1844 tarihini taşıyan bir diğer yazısı, eyaletin askeri durumunu ortaya koyarak isyanlarla birlikte aciliyet kesbeden

[10] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 9, 23 Receb 1260 (8 Ağustos 1844).
[11] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 10, 23 Receb 1260 (8 Ağustos 1844). Hucurât Sûresi 9. ayetin bir parçası olan ifadenin meali "Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın" şeklindedir. Bkz. http://mushaf.diyanet.gov.tr/# (21.06.2016 tarihinde ulaşıldı).
[12] TNA, **FO 160/62** ve **FO 195/212**, H. Warrington'dan Sir Stratford Canning'e, 18 Ağustos 1844.

asker ihtiyacından bahsetmektedir. Mirliva Ahmed Paşa komutasında eyalette bulunan kuvvetlerden birinci ve ikinci alayın, görev süresinin uzamasından ve çoğu vakitlerinin muharebelerle geçmesinden dolayı nefer sayısı azalmıştır. Mehmed Paşa'nın valiliği döneminde, yirmi üçüncü alaydan tefrik edilen taburun da yarısı eksik bulunmaktadır. Eyaletin genişliği ve ahali ve urban kabilelerinin durumuna nazaran, mevcut asker sayısı cüzidir. Eyalette bir alay süvari nizamiye askeri tanzim edilmiş, eksik bulunan piyadelere de kendi asker sayıları kadar Arap kabilelerinden yeni asker alınarak eklenmiştir. Ancak eski askerlerin bazıları malul olmuş, bazıları yaşlanmışlar; akraba ve memleket hasretinden, çatışmaların çokluğundan kendilerine bıkkınlık gelmiştir. Ayrıca Araplardan alınan askerlere de pek emniyet olunamayacağı açıktır. Eyalette inzibatın korunması, gerekli yerlere yeterli miktarda asker ikamesi ile mümkündür.

Fizan ve Bingazi gibi uzak ve büyük livalarda, en azından ikişer tabur pidaye ve ikişer bölük süvari bulundurulmalıdır. Yefren, Garyan, Misurâta, Sirte ve bu büyüklükteki yerlerde, duruma göre birer ve yarımşar tabur piyade ve aynı sayıda süvari bulundurulmalıdır. Diğer yerlerde de gereğine göre, birer ve ikişer bölük piyade bulundurulması elzemdir. Bölgede yeterli asker bulunmadığı için bu sayılar, yarı yarıya noksan kalmaktadır. Askerlerin çoğu kazalara dağıtıldığı için, Trablus merkezinde ancak üç dört tabur bulundurulabilmektedir. Eyaletteki askeri kuvvet zayıf kaldıkça, inzibatın çığırından çıkacağı açıktır. Eyalette bütünüyle hâkimiyeti sağlamak için, tam olarak iki alay süvari, üç alay piyade ve yarım alay topçu nizamiye askerine ihtiyaç vardır. Bu kuvvetin oluşturulması için eksik olan askerin tamamının dışarıdan gönderilmesine gerek görünmemekte, tam bir alay piyadenin dışarıdan *ve ahâli-i diyâr-ı Rûm'dan* tayin edilmesi halinde, süvari ve topçunun eyaletten tanzimi mümkündür. Piyade alaylarının da eyaletten ikmal edilmesi mümkün görünmektedir. Askeri kuvvetin bahsedilen dereceye çıkarılması, idari ve mali olarak büyük faydalar sağlayacaktır. İhtiyaç duyulan bu bir alay piyadenin, bir an önce tayin edilip kış mevsimi girmeden gönderilmesi gerekmektedir. Cebel'de ortaya çıkan hadisenin bastırılması için de bu kuvvete acil ihtiyaç vardır[13]. Mehmed Paşa ve Azmi Efendi'nin 30 Ağustos 1844 tarihli bir başka yazısında, eyaletin

[13] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 13 ve 15, 27 Receb 1260 (12 Ağustos 1844).

başından geçen isyanlar, azalan asker sayısı ve bunun tamamlanması ihtiyacı tekrarlandıktan sonra, eyalete yeni asker gönderilmemesinin başka bir mahzuru ifade edilmektedir. Eyalette o güne kadar yer yer ordu sevkiyle ve *dimâ'-ı küilliye-i beşeriye sefkiyle* ancak kısmi bir düzen sağlanabilmiştir. Muharebelerde *telef olan* askerlerin, yerine yenilerinin tedariki mümkün olmamıştır. Bu nedenle Ahmed Paşa'nın komutasında bulunan iki alay ve Mehmed Paşa'nın valiliği döneminde yarı yarıya eksik olmasına rağmen tefrik olunan bir taburun toplam nüfusu, üç bine dahi ulaşmamaktadır. Bu iki alay ve bir tabur dışında eyalete asker gelmediğinden, urban arasında, aslında eyaletin bu şekilde zabtının İstanbul'dan talep edilen bir şey olmadığına, yaşanan muharebelerin eyalet valilerinin kendi şahsi menfaatlerini temin için giriştikleri işler olduğuna dair dedikodular çıkmıştır. Vali bunun, *tebliğât-ı vâsıta-i ecnebiye* yani yabancıların yaydığı şayialar olduğunun, çeşitli delillerle sabit bulunduğunu ifade etmektedir. Daha önceki talebini yenileyerek, tam olarak bir alay piyadeye acilen ihtiyaç duyduğunu bildirmektedir[14].

Asker ihtiyacının dışında eyalette mühimmat ihtiyacı da had safhaya çıkmıştır. Trablusgarb'da her daim yeterli mühimmat ve ordularda sıklıkla kullanılan obüs tanesi ve benzeri malzemelerin bulunması elzemdir. Bir önceki yıl mühimmat gönderilmişse de, bölgenin durumuna göre cüzi miktarda kalan bu mühimmatın tamamı Cebel'e sevk edilen orduya verilmiştir. Acilen eyalete yeterli mühimmat gönderilmesi gereklidir[15]. Ayrıca beş bin beş yüz varil barut ve bir o kadar da fişek gönderilmelidir [16] . Eyalet yöneticilerinin bu talepleri, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de görüşülmüştür. Eyalette daimi olarak ikamet etmesi daha önce kararlaştırılmış olan bir alay piyade ve bir alay süvariden fazla olarak ihtiyaç duyuan iki alay piyade, bir alay süvari ve yarım alay topçunun masraflarının, eyaletin o günkü gelirinden fazla olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle, önce bu masraf için eyaletten karşılık bulunması gerekmektedir. Talep edilen mühimmatın ise hazırlanarak gönderilmesinin uygun olduğu kararlaştırılmıştır[17]. Eyalette eksik olan sadece asker ve mühimmat değildir. Cebel-i Garbî'ye gönderilen ordunun tayinatı için gerekli peksimet de

[14] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 23, 15 Şa'bân 1260 (30 Ağustos 1844).
[15] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 18 ve Lef 19, 27 Receb 1260 (12 Ağustos 1844).
[16] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 1, t.y.
[17] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 5, t.y. ; BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 28, 15 Ramazan 1260 (28 Eylül 1844).

bulunmamaktadır. Ayrıca bu ihtiyacı karşılayacak kadar külliyetli peksimetin eyalette imal edilmesi de mümkün değildir. Durumu idare etmek için, bir miktar un hazırlanarak askere verilmiş ve pahalılığına bakılmadan Malta'dan bir miktar peksimet getirmek için bir gemi gönderilmiştir. Ancak Malta'da istenilen miktar peksimetin bulunması pek ümid edilmemektedir. Acilen üç bin kantar peksimetin ve askerlerin bir yıllık *nân-ı azîz* ve atlarının yem ve tayinatı için de, altmış dokuz bin beş yüz İstanbul kilesi buğday ve bir yük yirmi bir bin yedi yüz küsur İstanbul kilesi arpanın gönderilmesine ihtiyaç duyulmaktadır[18].

1.4 Şeyh Mevlüd ile Mücadele

Şeyh Mevlüd'ün kaçışı ve Cebel'i tekrar ayağa kaldırması eyalette büyük infial uyandırmıştır. Mehmet Paşa ve Azmi Efendi'nin Mevlüd'ün Cerbe'ye kaçtığı sırada dile getirdikleri bir teklif Cebel'deki isyan üzerine tekrar gündeme gelmiştir. Mevlüd'ün büyük bir gaile çıkardığı, *maâzallâhu teâla* Guma'nın ya da sürgünde bulunan şeyhlerden başka birisinin de o sıralar ya da birkaç sene sonra Trablusgarb'a ayak basmasının, eyaletteki düzenin bütünüyle sarsılması anlamına geleceği ifade edilmiştir. Ayrıca bu kişiler hayatta bulundukça, onlara aracılık etmek isteyeceklerin ve eyalette de söylentilerin sonu gelmeyecek ve eyaletin kargaşadan kurtarılması hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Bu nedenle bu kişilerin *emr-i izâleleri derece-i vücûba* ulaşmıştır[19]. Bu şekilde sürgündeki şeyhlerin ortadan kaldırılması tekrar teklif edilmiştir.

Mevlüd'ün Cebel-i Garbî'ye gelişi ile bölge halkının isyan etmesi ve Mecidiye Kasrı'nı kuşatma altına almaları üzerine, yukarıda bahsedilen i'lâm ve mazbata çıkarılmış ve eyalet merkezinde bulunan nizamiye askerleri ile urbandan tertip olunan ordu, Ahmed Paşa komuntasında yola çıkarılmıştır. Ahmed Paşa'ya öncelikle bu gailenin *hakîmâne* yollarla ortada kaldırılmasına, olmazsa *îcâb-ı hâlin icrâsına* girişmesi tavsiye edilmiştir. 17 Ağustos 1844'de ordu yola çıkarken, kabileleri temin etmek ve isyancılar arasında çatlak oluşturmak için de görevliler gönderilmiştir. Cebel-i Garbî Kaymakamlığı'na atanması uygun görülen Gadâmis Müdürü Ahmed Efendi, batı tarafındaki urbanın *istimâleti*; Garyan Müdürü ise Kikla

[18] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 12, 27 Receb 1260 (12 Ağustos 1844).
[19] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 17, 27 Receb 1260 (12 Ağustos 1844).

ahalisine emniyet verilmesi için yola çıkmıştır. Bu ikna çabalarıyla ilgili vali, bu bölgenin urbanının pek itimat olunur kimseler olmadıklarını, ancak kendilerine verilen teminatlarla içlerinde gizledikleri fezahatleri ortaya çıkarmadıklarını bildirmektedir. İkna çabaları Yefren'in tamamında, Kikla'nın ise Cüheyş ve Evlâd-ı Ömer köylerinde başarılı olamamıştır. Mevlüd ise Mehmed Râif Paşa döneminde Şeyh Guma'ya hitaben yazılan fermanı urbana gösterip okuyarak "İngiltere Devleti vasıtasıyla Trablus Guma'ya tevcih olundu ve [Guma] ordu ile Tunus canibinden gelecektir" şeklinde söylentiler yaymaktadır. Bu fermanı Mecidiye Kasrı'ndaki askerlere de gösterip onlardan, kendilerine dokunulmamak üzere kasrı tahliye etmelerini talep etmiştir. İsyancıların üzerine gönderilen ordu, 24 Ağustos'ta sığınma yerleri olan Tekrebust (?) Köyü tarafına ulaşmıştır. İsyancılara edilen nasihat kar etmemiş ve onlarla mücadeleye girişilmiştir. Ordu bu çatışmada galip gelmiş ve hızla Mecidiye Kasrı'na yönelinerek, burada kuşatma altında olan askerler kurtarılmıştır. İsyancıların sığındığı köydeki kasırları ele geçirilip ateşe verilmiştir.

25 Ağustos'ta Mevlüd'ün köyü olan ve isyanın asıl merkezi durumunda bulunan Şakârine adlı büyük ve müstahkem köye hücum edilmiştir. Gece saat dörde kadar tüfek ve top sesleri kesilmemiş, güneşin doğuşundan yarım saat kadar sonra ordu, bu köyü ve buradaki kasrı ele geçirmeye başarmıştır. Bu durum karşısında Yefren'in diğer bölgeleri ve Cüheyş ve Evlâd-ı Ömer kabilelerinin de direnci kırılmış ve itaate girmişlerdir. Cebel'de bir önceki yıl çıkan isyanda önemli payı olan ve Tunus'a kaçmış bulunan, daha sonra Tunus'ta Mevlüd ile birleşerek yeniden bölgeye dönen Ali Busâk (?) da bu çatışmada ele geçirilmiştir. Ancak bu şahıs bir şekilde kaçmayı başarmıştır. Vali bu durumun, orduda mecburen bulunan askerin çoğunun urbandan olmasından ve *cinsiyetleri bedîhî* bulunmasından kaynaklandığını bildirmektedir. Muharebe esnasında nizamiye askerlerinden 32, urbandan 50 kayıp verilmiştir. Yaralılar ise nizamiye askerlerinden 100, urbandan 223 kişidir. Vali, bölgedeki urban kabilelerinin birleşmesiyle ortaya çıkan böyle büyük bir hadisede bu kadar kaybın çok olmadığını söylemektedir. Ayrıca ona göre; *bu havâlî urbânı hayr u şerri fark eder ve nesâyih ve akvâl-i leyyine ile semt-i salâha gider kabîlden olmayub, Cebel-i mezbûr urbânı ise behâyim nev'inden olarak geçen sene kuvve-i kâhire-i şehriyârîyi görmüş iken bu kerre dahî bir müfsid-i bed-efkâra tebaiyetle iş bu fazâhati irtikâb* eylemiştir. İsyanın lideri Mevlüd, o sırada ele geçirilememiştir.

Bölge halkına güvensizliğini açıkça ifade eden vali, tekrar böylesi bir harekete girişmeye kuvvet bulamamaları için önlemler almaya girişmiştir. Ahalinin ellerindeki silahlar toplanmış ve her köyde bulunan kasırlar ve bazı sarp yerlerde bulunan köyler yıktırılmıştır. Buraların ahalisi, daha uygun yerlere yerleştirilmiştir. İsyana girişmiş bulunan ve ıslahı mümkün olmayan bütün şahıslar yakalanmış ve ortadan kaldırılmıştır. Bu şekilde Cebel'in gereği gibi *tohm-ı fitneden* temizlendiğini söyleyen vali, daha önce talep ettiği bir alay piyadenin yakın zamanda gelmesiyle, eyalette nizamın gereği gibi sağlanmasının mümkün olacağını tekrar ifade etmektedir. İstenilen askerden hiç olmazsa iki taburun önden vapurla gönderilmesinin elzem olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Mevlüd'ün barut ve kurşun gibi mühimmatı, o sırada Cerbe'de ikamet eden Fransız tebaasından ve Rum milletinden olan Kotoloma (?) adlı müstemen vasıtasıyla Malta'dan getirttiği bilgisine ulaşmıştır. Bu bilgiyi Trablus'taki Sardunya konsolosu da tasdik etmiştir[20].

1.5 Yefren'in Kaymakamlık Merkezi Haline Getirilişi

Cebel-i Garbî'ni yeniden kontrol altına alınışından sonra burada yeni bir idari düzen oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Cebel'in geniş bir bölge olduğuna, bir önceki sene itaat altına alınmış olan Gadâmis'in de merkeze uzak olup Cebel'e yakın ve burayla ilişkili olduğuna ve Garyan'ın Cebel'den sayıldığına işaret eden eyalet idarecileri, Yefren Kazası merkez olmak üzere bunların hepsinin birleştirilerek bir kaymakamlık haline getirilmesini teklif etmektedirler. Bu şekilde tek bir idare altında toplanacak bu bölgeye, Gadâmis Kazası Müdürü Ahmed Efendi'nin kaymakam olarak atanması uygun görülmektedir. Ahmed Efendi, uzun süredir bölgede bulunan, *lisân ve usûl-i urbâna* vakıf birisidir. Ayrıca son isyanda, Cebel'in batı tarafı urbanını temin vazifesini de başarıyla gerçekleştirmiştir. Ahmed Efendi'nin, Yefren'deki Mecidiye Kasrı'nda ikamet etmesi ve bu kaymakamlığa daha sonra ilhak edilecek bölgeler dışında şimdilik Gadâmis ve Garyan kazalarının müdürler marifetiyle idaresi altına alması düşünülmektedir. Ona, Ağustos 1844'ten itiaren aylık yedi bin beş yüz kuruş maaş tahsis edilmesi istenmektedir. Garyan'da müdür olarak, kapıcıbaşılık nişanı taşıyan ve bölgenin önde gelenlerinden bulunan Ğamûdî Bey bulunacaktır. Yeni düzenlemeyle ona maaş tahsisi gerekmemektedir.

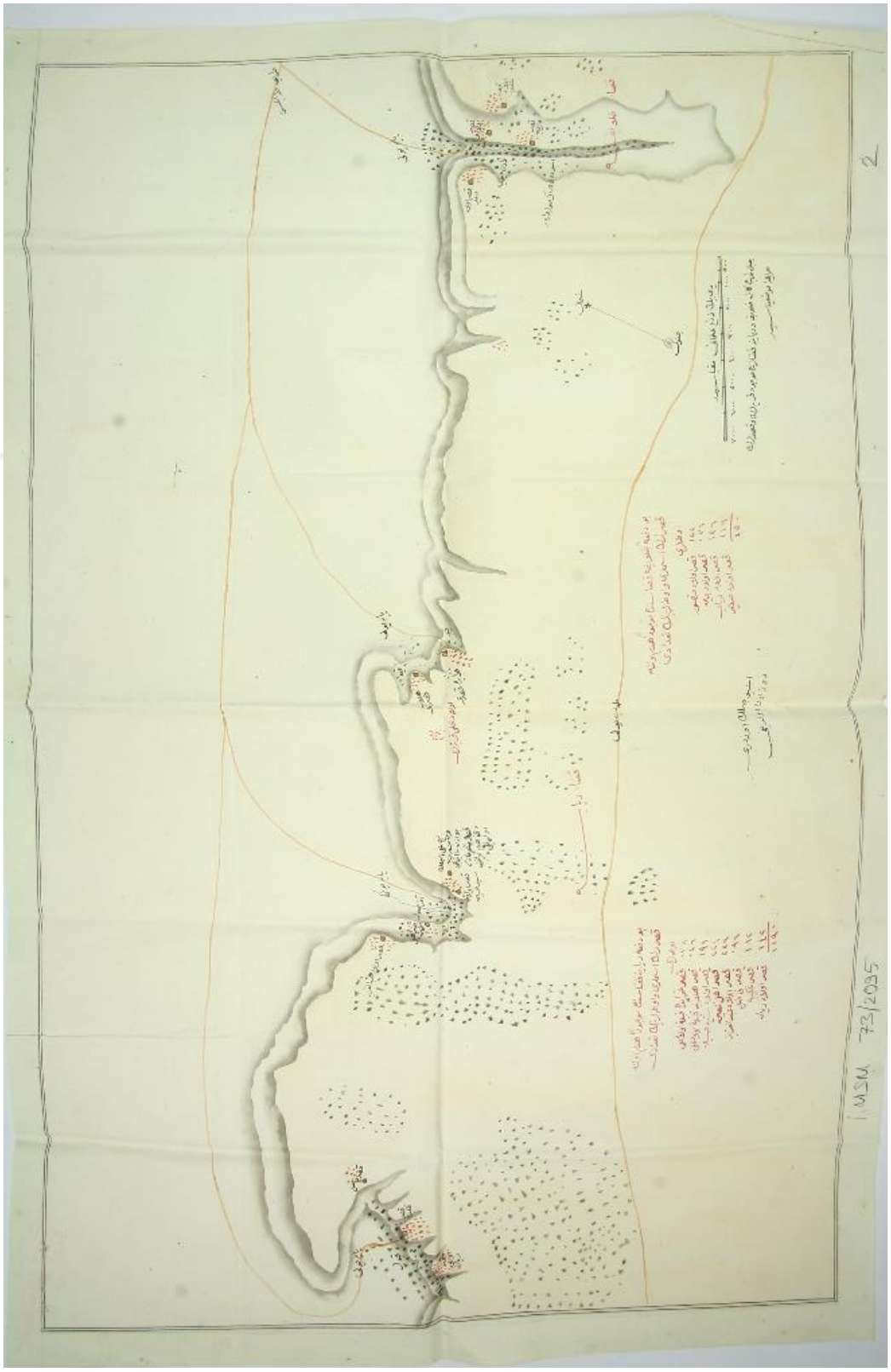
[20] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 26, 23 Şa'bân 1260 (7 Eylül 1844).

Gadâmis'in ise bir süre daha yerlisinden birine ihalesi uygun bulunmamaktadır. Buraya dışarıdan bir müdür atanıp ona maaş tahsis edilmesi gerekmektedir. Kaymakam olarak atanması düşünülen Ahmed Bey'e bir adet rabia nişanı verilmesi de teklif edilmektedir [21] . Konu İstanbul'da, Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da görüşüldüğünde, Yefren Kaymakamı tayin edilen Ahmed Efendi'ye tahsis edilen maaşın hazineden karşılanması, işin tabiatından bulunmuştur. Ancak kendisine verilmesi teklif edilen nişan ile ilgili, bunun hüsn-i hizmeti görüldükten sonra verilmesinin uygun olacağı kararı alınmıştır. Bu kararlar padişah tarafından da bu şekilde onaylanmıştır[22].

1.6 Cebel'de Yıkılan Kasırlar

Mehmed Paşa, Mevlüd'ün üzerine yapılan harekât sırasında belirttiği Cebel ahalisinin gücünü kırma ve onları bir daha bu şekilde bir isyana girişemeyecek duruma getirme planını uygulamaya devam etmiştir. Azmi Efendi ile ortaklaşa yazdıkları 1 Kasım 1844 tarihli yazıda, bölgede yıkılan kasırlardan ve ahalinin toplanacak silahlarından bahsetmektedir. Cebel'in çeşitli bölgelerinde ahalinin istinadgahı olan bu metin ve sağlam binaların yıkılmasına Yefren ile başlanmış, burada ahalinin silahları da toplanmıştır. Daha sonra Kikla Kazası'ndaki kasırlar yıkılmış ve bölge ahalisinin silahları alınmıştır. Kikla'dan sonra Fesâto, Reyâyine ve Halâyife nahiyelerinde de, ordu kumandanı Ahmed Paşa marifetiyle kasırları yıkılmış ve yıkılan kasırların bir haritası yapılmıştır. Bu nahiyeler ahalisinin silahlarının toplanması işini de, *sûret-i hakîmâne* ile yapması Ahmed Paşa'ya bildirilmiştir[23]. Yıkılan bu kasırların düzenlenen haritaları İstanbul'a gönderilmiştir. Paşanın ve defterdarın bu gayretleri İstanbul'da memnuniyet yaratmıştır[24].

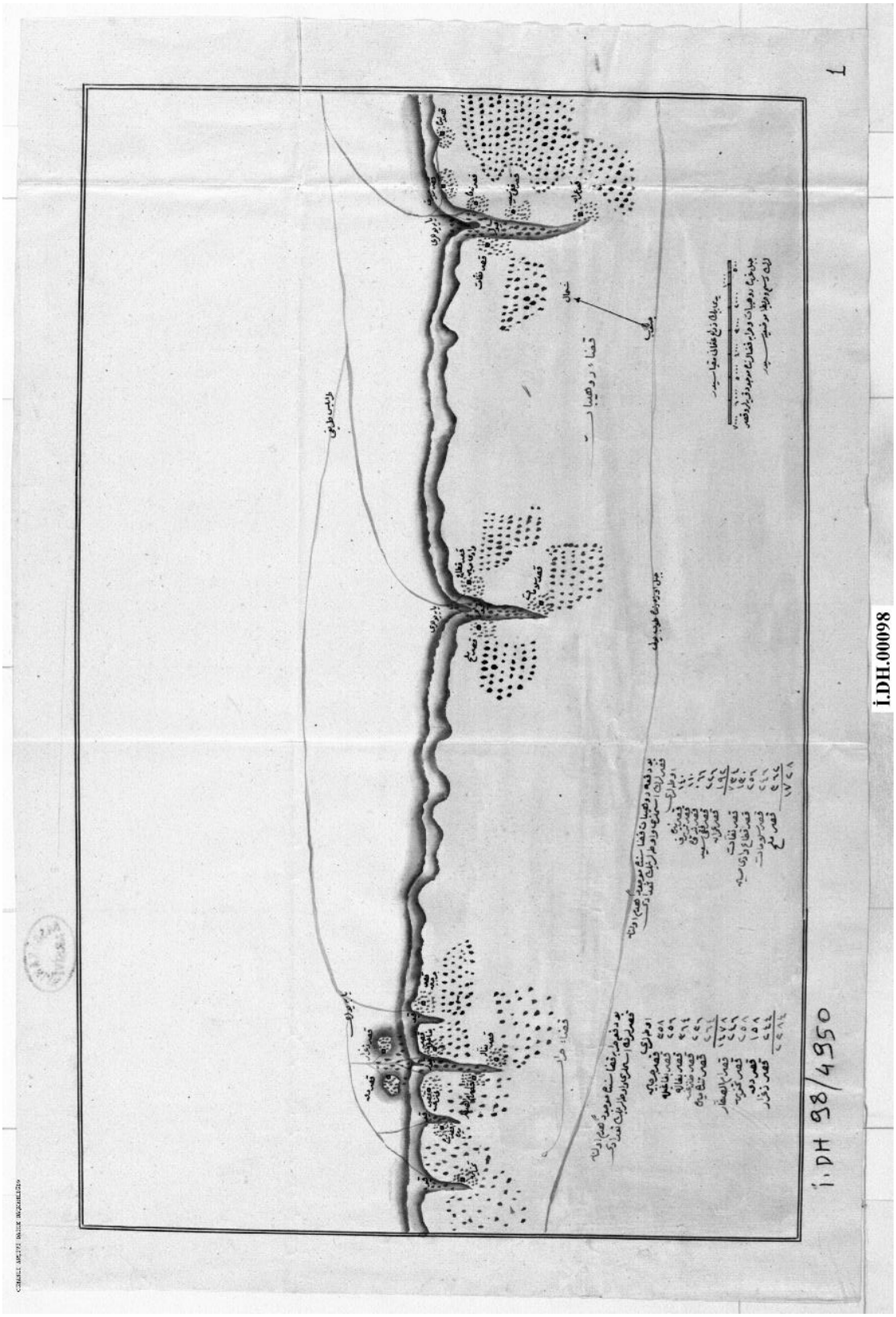
[21] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 24, 23 Şa'bân 1260 (7 Eylül 1844).
[22] BOA, **İ.MSM. 73/2093,** Lef 30, t.y.
[23] BOA, **İ.MSM. 73/2095,** Lef 3, 19 Şevvâl 1260 (1 Kasım 1844).
[24] BOA, **İ.MSM. 73/2095,** Lef 4, t.y.

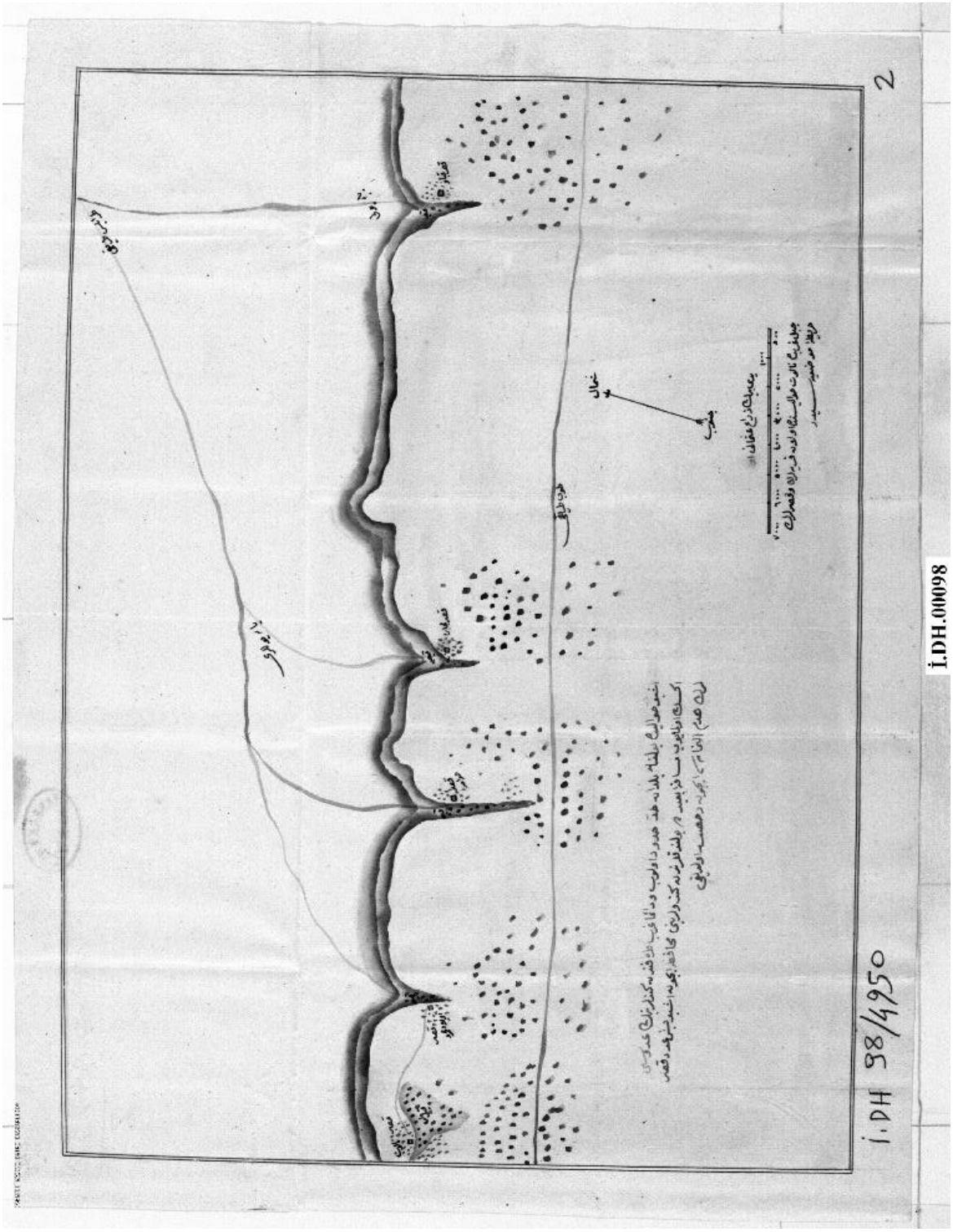
(Halâyife ve Reyâyine kazalarındaki köylerin ve yıkılan kasırların konumlarını gösteren harita. Haritalarda kasırların büyüklüklerine, oda sayıları ile işaret edilmiştir. Halâyife Kazası'nda yıkılan 4 adet kasrın toplam 450 odası, Reyâyine'de yıkılan 8 adet kasrın toplam 1190 odası bulunmaktadır. Kaynak: BOA, **İ.MSM. 73/2095,** Lef 2, t.y.)

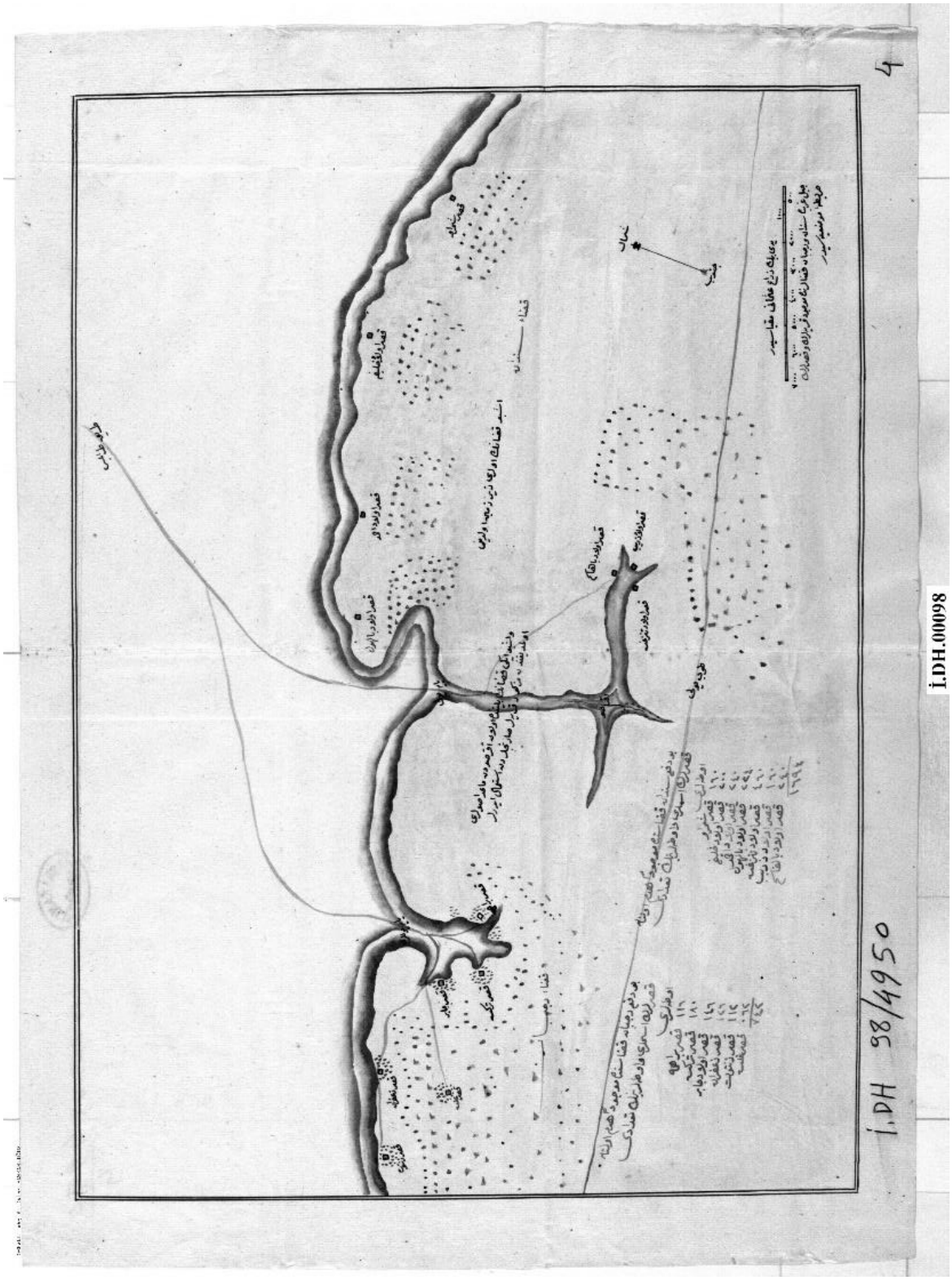
(Fesâto Kazası'ndaki köylerin ve yıkılan kasırların konumlarını gösteren harita. Yıkılan 11 kasrın toplam 2201 odası bulunmaktadır. Kaynak: BOA, **İ.MSM. 73/2095,** Lef 1, t.y.)

(Ruheybât ve Hirâbe kazalarındaki köylerin ve yıkılan kasırların konumlarını gösteren harita. Ruheybât'ta yıkılan 9 kasrın 1728 odası, Hirâbe'de yıkılan 9 kasrın 2384 odası bulunmaktadır. Kaynak: BOA, **İ.DH 98/4950,** Lef 1 ve Lef 3, t.y.)

(Nâlût havalisinde bulunan köylerin ve kasırların konumlarını gösteren harita. Burada yer alan beş adet kasır, sınır hattında bulundukları, batı tarafında düşmanları eksik olmadığı ve uzak bir yerde bulunduğu için bölge ahalisinin kendilerin savunmaları amacıyla bunların yıkılmamasına müsaade edilmiştir. Kaynak: BOA, **İ.DH 98/4950,** Lef 2 ve Lef 2, t.y.)

(Zintân ve Ricbân kazalarındaki köylerin ve yıkılan kasırların konumlarını gösteren harita. Zintân'da yıkılan 7 kasırn 1694 odası, Ricbân'da yıkılan 6 kasrın 742 odası bulunmaktadır. Kaynak: BOA, **İ.DH 98/4950,** Lef 4 ve Lef 6, t.y.)

Yıkılan bu kasırlardan ve ahaliden toplanan silahlardan, Mehmed Paşa ve Azmi Efendi'nin 18 Kasım 1844 tarihli yazısında da bahsedildiği görülmektedir. Yefren'den toplanan silah sayısı daha önce bildirilmiştir. Kikla'dan 858, Fesâto'dan ise 679 adet silah toplanmıştır. Nâlût'ın kasırları yukarıda bahsedildiği üzere, Tunus sınırında bulunması ve ahalinin kendini koruma ihtiyacı nedeniyle yıkılmamış, bu bölgenin silahları da alınmamıştır. Zintân, Ricbân, Reyâyine ve Halâyife kabilelerinin silahlarının toplanması işinin daha sonraya bırakılması uygun bulunmuştur. Ayrıca Mecidiye Kasrı'nın Trablus yolu tarafı ile bazı boş bulunan yerlerin, gerektiğinde asker ve top sevkine müsaade edecek şekilde geniş çaplı olarak düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Bu iş de ancak İstanbul'dan gönderilecek Hırvât amelesinin gelmesine bağlıdır[25].

1.7 Fizan'daki Hadiseler

Mehmed Paşa'nın ve Azmi Efendi'nin 18 Kasım 1844 tarihli yazısından, Cebel-i Garbî'deki isyanların hemen sonrasında Fizan'da da benzeri hadiselerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Fizan Sancağı'na bağlı Şarkiye Kazası urbanı isyana kalkışmış, Abdülcelil'in kabilesi olan Evlâd-ı Süleyman ve Sûkne'ye bağlı Veddân köyünden bazıları da onlarla ittifak etmiştir. Fizan Kaymakamı Hasan Paşa, bölgede bulunan üç bölük piyade ve bir bölük süvariden iki bölük piyade ve bir adet top ve Murzuk'ta bulunan nizamiye süvarilerini yanına almış, buradaki kuloğulları gibi olan kabilelerden ve diğer bölgelerden mümkün mertebe urban askeri toplayarak, bunlarla birlikte isyancıların merkezi Ümmü'l-Erânib'e yola çıkmıştır. Hasan Paşa buradaki isyanı bastırmayı başarmıştır. Gerçekleşen muharebenin üçüncü günü olan 12 Ekim 1844'te Hasan Paşa, muharebede yaralanan askerleri, yanlarına muhafızlar vererek Murzuk'a göndermiş, kendisi orayı düzene sokmak için muharebe bölgesinde kalmıştır. Ancak Evlâd-ı Süleyman Kabilesi ile Veddân ve diğer bölgelerden toplanan yüzden fazla atlı ve üç yüzden fazla piyade, Şarkiye urbanının yardımına yetişmiş, Ramazan Bayramı gecesi olan ertesi gün Ümmü'l-Erânib'e üç saat

[25] BOA, **İ.DH 98/4950,** Lef 15 ve Lef 16, 7 Zi'l-Ka'de 1260 (18 Kasım 1844). Bölgede yer alan bu kasırların ne kadar sağlam ve müstahkem yerler olduğuna dair M. Tuvayr'ın ifadeleri bir fikir vermektedir. Yıkılmaktan kurtulan beş kasırdan bazılarını bizzat ziyaret eden araştırmacı, 1975'te bunların halen ayakta olduğunu söylemektedir. Kasr-ı Nâlût ve Kasr-ı Kâbâv'ın bazı yerlerinde ciddi çatlaklar görmüşse de Kasrı- Havâmid, Kasr-ı Evlâd-ı Mahmûd ve Kasr-ı Mecâbire o tarihte hala iyi durumdadır. Bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 441.

mesafede yaralılara hücum etmişlerdir. On dört askeri öldüren isyancılar, askerlerin eşyalarını da yağma etmiştir. Yaralılara eşlik eden askerlerden bir kısmı Murzuk tarafına, bir kısmı da Hasan Paşa'nın yanına kaçarak yaşananları bildirmiştir. Hasan Paşa, durumu haber aldıktan kısa bir süre sonra, isyancılara yeni katılan kuvveti de karşısında bulmuştur. Bayram günü sabahtan akşama kadar yanındaki askerlerle isyancılara karşı muharebe eden paşa, gecenin çökmesiyle ara vermek zorunda kalmıştır. İsyancıların birkaç elebaşıyla birlikte elliden fazlası öldürülmüştür. Bu hareketin asıl sebebinin, Evlâd-ı Süleyman'ın Fizan kazalarını zabtetme emeli olduğunu söyleyen vali, onların uzun süredir Şarkiye urbanı ile irtibat ve ittifak içinde olduklarını bildirmektedir. Hasan Paşa ile giriştikleri muharebeden kaçanların bir kısmı Şarkiye tarafında toplanmış, bir kısmı zencilerin bölgelerine, bir kısmı da Bingazi Kaymakamlığı dâhilindeki Berka'ya gitmiştir. İsyancıların dağılmasıyla araştırılmaları için yüz elli askeri bölgede bırakan Hasan Paşa, 21 Ekim 1844'te Murzuk'a dönmüştür.

Mehmed Paşa, Evlâd-ı Süleyman'ın *mulğâ Mahmûdî tâife-i menhûsı gibi ğâyet şerîr ve bedter ve belki onlardan efzah ve ebter* olduklarını söylemektedir. Onların, Fizan'ı ele geçirmek için böyle bir harekete giriştiklerinin açık olduğunu ifade eden vali, bu gruptan beş altı yüz kişinin, Abdülcelil'in oğlu ile birlikte zencilerin bölgelerinde bulunup her daim Fizan'ı ellerine geçirme planları yaptıklarını bildirmektedir. Ayrıca Fizan'a daha önce yabancı tüccarlardan kimse gidip gelmediği ve böyle bir şey beklenmediği halde, İngiltere'nin burada bir konsolos vekili bulundurduğunu söyleyen paşa, bu konuda onun bazı tahriklerinin olduğunu ifade etmektedir. Buranın Trablus'a iki yüz otuz saatten fazla bir uzaklıkta bulunduğunu, yolundaki çoğu bölgenin kırkar ellişer saat susuz çöllerden oluştuğunu bildiren vali, buraya asker gönderilmesi gerekse süvarilerin yirmi beş otuz gün, mühimmatıyla piyadelerin ise kırk elli günde ancak yetişebileceğine dikkat çekmektedir. Bölgede az sayıda bulunan askere, iki koldan Evlâd-ı Süleyman'ın ve diğer bir taraftan Şarkiye urbanın saldırması halinde yardım yetiştirilene kadar, *maâzallahu teâlâ* Fizan'ın istilası gibi bir durumla karşılaşılabilir. Hasan Paşa, Fizan için en azından dört yüz süvari urban askerine, bir topa ve yeterli miktar mühimmata ihtiyaç duyduğunu yazmıştır. Misurâta Müdürü marifetiyle gönderilen bir casus, isyancıların Fizan tarafına gittikleri bilgisine ulaşmıştır. Bu nedenle vali, daha önce gönderdiği iki

yüzden fazla urban atlısından sonra, iki yüz süvari urbanını da Veddân'a yollamıştır. Ayrıca Cebel-i Garbî'deki ordu mevcudundan mühimmatıyla bir adet obüs, Trablus'tan da diğer mühimmatı göndermiştir. İhtiyaten Fizan yolunda bulunan Urfelle tarafına, bir bölük nizamiye süvarisi ve bir binbaşı gönderilmiştir. İsyancıların bu şekilde cesaretlerinin kırılması ve yenilmeleri ümid edilmektedir[26].

Fizan'daki hareketlenme Amerikan Konsolusu'nun da dikkatini çekmiştir. Cebel'deki isyanın zorlukla dindirildiğini söyleyen konsolos, ardından Fizan bölgesinden bir isyan haberinin geldiğini bildirmektedir. Bu isyanın liderliğini Abdülcelil'in oğlu yapmaktadır. Bölgenin eyalet merkezine uzaklığı, Abdülcelil'in oğlunun ahali arasındaki popülerliği ve bölgeye kuvvet göndermenin zorluğu ve pahalılığı nedeniyle bu haberler eyalet merkezinde ciddi endişe yaratmıştır. Murzuk'u kuşattığı söylenen isyancılar iç bölgelerden gelecek kıymetli ticareti de engellemektedir[27].

1.8 Yenilenen Asker Talebi ve Eyaletin Askeri Düzeni

Mehmed Paşa ve Azmi Efendi'nin eyalette devam eden isyanları, harekâtları ve eyaletin ihtiyaçlarını bildirmek için kaleme aldıkları, 18 Kasım 1844 tarihli yazılardan bir diğerinde, daha önce talep edilen askerlerle ilgili bir gelişme olmamasından yakınılmaktadır. Eyalet ahalisinin tabiatı gereği bölgede isyanların sonu gelmemektedir. Ayrıca bu isyanların müsebbibi olan urbanın yabancılara olan aşırı meyli de ortadadır. Eyaletin bu tehlikeler karşısında korunabilmesi için eyalette iki alay süvari, üç alay piyade ve yeterli miktarda topçu nizamiye askeri bulunmalıdır. Eyalette bulunan piyade alayları ve topçu bölükleri ikmal edilmiş, bir alay da süvari birliği oluşturulmuştur. Asker mevcudunun istenilen miktara tamamlanması için İstanbul'dan talep edilen bir alay piyadeden ise hiçbir ses çıkmamıştır. Cebel-i Garbî'de ve ardından Fizan'da çıkan isyanlar bastırılmış olsa da, eyalette tehlike tamamiyle geçmemiştir. Abdülcelil'in taraftarı olan Evlâd-ı Süleyman'ın eyalette bulunan kısmının harekete geçmesi, bunun üzerine zencilerin bölgesinde Abdülcelil'in oğlu ile birlikte bulunanların da onlarla birleşmesi ile

[26] BOA, **A.MKT. 18/32**, 7 Zi'l-Ka'de 1260 (18 Kasım 1844). Aynı konunun yer aldığı diğer iki evrakın künyesi şu şekildedir: BOA, **İ.DH 98/4950,** Lef 14 ve Lef 17, 7 Zi'l-Ka'de 1260 (18 Kasım 1844).
[27] DFUSCIT, **6/67**, D. Smith McCauley'den J. C. Calhoun'a, 10 Ocak 1845.

eyaleti kontrolleri altına alma planları yapmaktadırlar. Bu tür planların önünü kesmek için eyaletteki asker sayısı yeterli değildir. Ayrıca mevcud bulunan askerler, çoğu vakitleri muharebeler ile geçtiği için ümintsiz ve bitkin durumdadır. Muharebelerde istihdam olunan kuloğulları ise *yağmaya mecbûriyet ve tâife-i merkûme ile cinsiyetleri* dolayısıyla güvenilmezdir. Bölgedeki hareketlerin çevreye sıçrayıp büyümesi ihtimali uzak olmadığı için, istenilen askere şiddetli ihtiyaç olduğu bu yazıda tekraren bildirilmiştir[28].

6 Aralık 1844 tarihli belge, eyalette girişilen yeni askeri düzenlemenin ayrıntılarını vermektedir. Bu yazıdan Trablusgarb Eyaleti'nde bir alay piyade ve bir alay süvari bulunmasının, alınan askeri tensikat kararı gereği olduğu anlaşılmaktadır. Bu karar gereğince, eyalette bulunan emirler ve zabitlerden bahsedilen bir alay piyade ve bir alay süvariden gereken kadarının eyalette tutulması, kalanının İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Kalacak olan zabitlerin maaşlarına da zam yapılacaktır. Mirliva Ahmed Paşa'nın askerin kumandasından sorumlu olarak bölgede kalması, Salih Paşa'nın mirmiranlık rütbesiyle Bingazi ve Hasan Bey'in de mirümeralık rütbesi ile Fizan kaymakamlıklarında kalmaları uygun bulunmuştur. Eyalette dokuz tabur olarak teşkilatlanmış bulunan piyadenin, bir alay olacak şekilde dört tabur olarak düzenlenmesi bu kararlar gereği olsa da Mehmed Paşa, bazı mahzurlara mebni bu kararın uygunlanmamasını istemektedir. Eyaletin çeşitli bölgelerinde dağınık halde görev yapan bu dokuz tabur piyadenin, aniden dört tabura indirilmesi ve fazla kalacak zabitlerinin İstanbul'a gönderilmesi işinin tedricen yapılmasını isteyen vali, eyalette bulunan piyade askerinin toplam nüfusunun 3905 olduğunu bildirmektedir. Eyaletteki yabancılar ve urban, bu askerin keyfiyet ve kemiyetine vakıf olmadığı için, insanlar arasında eyaletteki mevcut asker dokuz tabur, diğer kaza ve bölgelerde bulunan askerler de dörder, üçer ve ikişer bölük olarak bilinmektedir. Bu şekilde var olan askerin, olduğundan çok gösterilmesiyle gereği gibi göz doldurulduğunu söyleyen vali, bu askerlerin bir tabur olarak teşkilatlandırılması halinde, bunun ahali arasında askeri kuvvetin azaldığı izlenimini oluşturup, isyanlar konusunda teşvik edici olacağını bildirmektedir. Bu 3905 neferden zabitleriyle birlikte yüz otuzu, Cebel-i Garbî muharebesinde sakatlanmış ya

[28] BOA, **İ.DH 98/4950,** Lef 12 ve Lef 13, 7 Zi'l-Ka'de 1260 (18 Kasım 1844).

da ihtiyar olduğu için askerliğe elverişliliği kalmamıştır. Bunlar İstanbul'a gönderilmiştir. 521 büyük ve küçük zabit, piyade alayı tertib edildiğinde fazla olarak kalmaktadır. Bunlar da İstanbul'a gönderilecektir. Geriye kalan asker, bir alayın altında, 3250 kişidir. Bunların yarıdan fazlası ise Araplardan alınan askerlerden oluşmaktadır ki bunlara güvenilemeyeceği birçok defa dile getirilmiştir. Mehmed Paşa, bu yazısında da eyalette düzenin sağlanabilmesi ve isyana cesaret edilememesi için asker sayısının bir alay piyade, bir alay süvari ve 259 muvazzaf ve 164 yerli olmak üzere 423 topçu olması gerektiğini tekrarlamaktadır[29].

Mehmed Paşa'nın talebi, 11 Aralık 1844'de Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de görüşülmüş ve onun mazereti yerinde bulunmuştur. Alınan kararın ertelenmesi ve dört tabur olması gerekirken dokuz tabur olarak bulunan askerin, fazla olan beş taburunun zabitlerinin maaşının da nizamiye hazinesinden karşılanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Paşanın istediği askerin temini meselesi ise Meclis-i Vükelâ'nın kararına bırakılmıştır[30]. Konu 27 Şubat 1845'te Meclis-i Vükelâ'da görüşmeye alınmıştır. Fazla olan beş taburluk zabitin maaşlarının, nizamiye hazinesinden karşılanması uygun görülmüş olsa da talep edilen nizamiye alayının, içinde bulunulan zaruri durumlar nedeniyle gönderilmesinin mümkün olamayacağı söylenmiştir. Bu talep gelecek seneye bırakılsa karşılanabilecektir. Ancak valinin bahsettiği gibi bir isyanın çıkması halinde acil asker yetiştirilmesi, eyaletin uzaklığı nedeniyle mümkün değildir. Valinin, ihtiyacın şiddetli olduğunu tekiden bildirmesi bir ara çözüm bulunmasını sağlamıştır. Rumeli orduları kumandanı Reşid Paşa'dan, bin nefer başıbozuk Arnavud askeri toplaması istenecektir. Toskalık'tan ya da Gegalık'tan toplanması düşünülen bu askerler, kırk beşer kuruş aylıkla gitmeyecekleri için, bunlara beşer kuruş daha zam yapılması ve peşin verilmesi gereken ikişer üçer aylıklarının hazineden karşılanması kararlaştırılmıştır. Bu askerlerin peşin verilen aylıklarının vakti dolunca, bunların aylıklarının verilmesi için eyaletten karşılık bulması gerektiği de Mehmed Paşa'ya yazılacaktır[31].

[29] BOA, **İ.DH 98/4950,** Lef 18 ve Lef 19, 25 Zi'l-Ka'de 1260 (6 Aralık 1844).
[30] BOA, **İ.DH 98/4950,** Lef 20, 3 Safer 1261 (11 Şubat 1845).
[31] BOA, **İ.DH 98/4950,** Lef 21, 19 Safer 1261 (27 Şubat 1845).

1.9 Şeyh Guma'nın Sürgündeki Durumu

Mevlüd'ün kaçıp gelmesiyle eyalette isyanlar devam ederken, Trabzon'da bulunan Şeyh Guma'nın ve arkadaşlarının sürgün şartlarının sıkılaştırıldığı görülmektedir. Daha önce bulundukları bölge içinde serbestçe hareket eden Şeyh Guma ve yanındakiler hapse konulmuştur. Hapis şartları içinde kaldıkları sürede epey zorluk çektikleri görülmektedir. Onların durumunu takip eden İngiliz Konsolosu, Nisan 1844'te parasızlıktan sıkıntı çektiklerini, Mayıs 1844'te hapishanenin yaz mevsimine uygun olmadığını ve hastalık çıkma ihtimali olduğunu bildirmektedir. Haziran 1844'te zincire vurulmuş olan sürgünlerin zincirlerinin sökülmesini vali kabul etmiş, ancak yerlerini değiştirmeyi reddetmiştir[32].

Ocak 1845'te İngiliz Konsolosu, Guma ve arkadaşlarının tutulduğu hapishanenin rutubetli ve soğuk olduğunu, ateş yakmalarına bile izin verilmediğini söylemektedir. 22 Ocak'ta sürgünde tutulanlardan Şeyh İsmail ölmüştür. Guma'yı ziyaret için izin alan konsolos, Mart ayı sonunda bir doktor ile birlikte hapishaneye gitmiştir. Guma'nın, Şeyh Mansur ve Şeyh Yunis adlı iki kişiyle birlikte, karanlık ve soğuk bir odada kaldığını görmüştür. Şeyh Guma hazımsızlıktan, hapisten, rutubetten ve kötü yiyeceklerden şikâyet etmiştir. Ayrıca Cuma namazına gitmek için izin istemiştir[33]. Sürgün şartlarındaki bu olumsuzluklar, kısa sürede merkeze yansımıştır. Onların karanlık ve dar bir yerde ikamet ettirildikleri ve bu nedenle sıkıntı içinde oldukları İstanbul'a bildirilmiştir. İstanbul'dan Trabzon Valisi Abdullah Paşa'ya, sürgündekilere eziyet edilmemesi, ancak kaçamayacak ve topluma karışamayacak şekilde tutulmalarının istedindiği ifade edilmiştir. Guma'nın ve ardakaşlarının ferah ve korunaklı bir yerde ikamet ettirilmeleri istenmiştir. Trabzon Valisi, sürgünlerin rahatlarını sağlamaya özen gösterdiğini, en son gelen emir ile de gerekli tayinatlarının ve elbiselerinin tanzim edildiğini ve tüfenkçibaşı dairesinde oldukça ferah bir odada ikamet ettirildiklerini bildirmektedir. Bu seferki taleple birlikte yine aynı yerde daha ferah bir odaya nakledilmişlerdir[34].

1845 güzünde, Şeyh Guma'nın kaçtığı söylentilerinin yayıldığı anlaşılmaktadır. 23 Ekim 1845 tarihli bir yazıda onun kaçtığı söylentisinin doğru

[32] Orhan Koloğlu, M. Yavuz Erler, **a.g.m.** , s. 955.
[33] Orhan Koloğlu, M. Yavuz Erler, **a.g.m.** , s. 956.
[34] BOA, **A. MKT. 23/75**, 16 Rabîu'l-Âhir 1261 (24 Nisan 1845).

olup olmadığını araştırmak için yazılan yazıya, Abdullah Paşa cevap vermiş ve söylentilerin asılsız olduğunu bildirmiştir. Şeyh Guma, kendisine tahsis edilen odada muhafaza altındadır. Sadece Cuma günleri, yanına birkaç kolcu verilerek camiye gidip gelmesine müsaade edilmektedir. Bu durumu fırsat bilip kaçması ihtimaline karşılık Abdullah Paşa, Guma'nın ayağına zincir vurulmasını teklif etmiştir. Meclis-i Vâlâ'da bu fikir olumlu karşılanmamış, şeyhin ayağına zincir vurulmasının münasip olmayacağı bildirilmiştir. Muhafaza şartlarının sıkılaştırılması ve kaçması ihtimalinin önüne geçilmesi için, odasının önüne bekçiler tayin edilmesinin Trabzon Valisi'ne bildirilmesi kararlaştırılmıştır[35].

6 Kasım 1847 tarihinde, Trabzon Valisi'ne ve Maliye Nazırı'na hitapla yazılan bir yazı ile Şeyh Guma ve Şeyh Mermûrî'ye maaş bağlandığı görülmektedir. Şeyhler sürgünleri sırasıda darlık ve sıkıntı yaşadıklarını bildiren bir arzuhal sunmuşlardır. Talepleri Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş, bu kişiler birkaç defa ahaliyi ifsada giriştirkleri için memleketlerine iade edilemeyecekleri, ancak zaruret çekmeleri dolayısıyla da *sadaka-i vücûd-ı hazret-i pâdişâhî* olmak üzere kendilerine, Trabzon Eyelati emvalinden aylık yüz ellişer kuruş maaş tahsis edilmesi kararı alınmıştır[36].

2 Mehmed Rağıb Paşa'nın Valiliği

2.1 Atanışı ve Eyalete Ulaşması

24 Ekim 1846 tarihini taşıyan bir belgede, Mehmed Emin Paşa'nın Trablusgarb'daki güzel idaresinden ve gayretlerinden bahsedilerek valilik görevinin kendisinde kalması kararının verildiği bildirilmektedir[37]. Ancak kısa bir süre sonra, eyalette birçok başarıya imza atmış olan valinin görevinin değiştirildiği görülmektedir.

İstanbul'da Zabtiye Müşirliği makamına bir atama söz konusu olmuş ve Mehmed Emin Paşa'nın bu işe uygun olduğu düşünülmüştür. Ayrıca bir süre daha Trablusgarb'da bekletilse, kendisinin rivayet olunan bezginliği nedeniyle Trablusgarb'a vali atanmasındaki zorluk daha sonra da yaşanacaktır. Valilik için ilk

[35] BOA, **MVL. 3/36**, 21 Şevvâl 1261 (23 Ekim 1845).
[36] BOA, **A. MKT. 101/22**, 27 Zi'l-Ka'de 1263 (6 Kasım 1847).
[37] BOA, **A. DVN. 18/97**, 4 Zi'l-Ka'de 1262 (24 Ekim 1846).

zikredilen isim, Halep Valisi Mazhar Paşa olmuştur. Ancak onun Halep'ten Trablusgarb'a, Mehmed Emin Paşa'nın da İstanbul'a gitmesi epey vakit gerektirecektir. Mahzar Paşa ile aynı derecede liyakatli ve bazı açılardan ona üstün görülen Trabzon Valisi Mehmed Rağıb Paşa'nın Trablus'a gönderilmesi daha kolay ve hızlı olacaktır. Bu nedenle Rağıb Paşa'nın Trablusgarb valisi olması kararı alınmış ve bu karar 10 Mart 1847'de padişah tarafından da onaylanmıştır[38]. 25 Mart 1847 tarihli bir başka belge de Rağıb Paşa'nın Trablusgarb valisi tayin edilmesinden bahsetmektedir. Bu belgede 11 Mart 1847'de sadır olan irade ile bu görevin paşaya verildiği ve durumun selefine bildirildiği ifade edilmektedir. Rağıb Paşa'nın hemen İstanbul'dan hareket edip görev yerine gitmesi ve görevi teslim alması istenmektedir[39]. 19-28 Mart 1847 (Evâil-i Rabîu'l-Âhir 1263) tarihini taşıyan hükm ile padişah, Mehmed Rağıb Paşa'ya 11 Mart 1847 tarihli emr-i hümayun ile Trablusgarb valisi olarak atandığını bildirmektedir[40]. Mehmed Emin Paşa'nın görevden alınıp Mehmed Rağıb Paşa'nın atanmasında 1847'de valilik atama üsulunde yapılan değişiklikle, valilerin dört yıllık sabit sürelerde atanması kararı da etkili olmuş olmalıdır[41].

Rağıb Paşa'nın 25 Nisan 1847 tarihli yazısı, Trablusgarb'a ulaştığını bildirmektedir. 12 Nisan 1847'de İstanbul'dan ayrılmış ve 21 Nisan 1847'de Trablusgarb'a varmıştır. Selefi ile devir teslim töreni yapılmış ve valilik fermanı okunmuştur[42]. Nehîcüddin, Mehmed Rağıb Paşa'nın eyalete vapurla geldiğini, onun vapurla gelişi ile Trablusgarblıların ilk defa Osmanlı vapuru gördüklerini bildirmektedir. Ayrıca eyalete ailesini ilk defa olarak getiren vali de o olmuştur[43].

İngiliz Konsolosu, 23 Nisan 1847 tarihinde gönderdiği raporunda, Mehmed Emin Paşa'nın valilikten alınmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Konsolos, Emin Paşa'nın ayrılmasının herkesin teessüfüne sebep olduğunu

---

[38] BOA, **İ.DH 138/7107,** 19 Rabîu'l-Evvel 1263 (7 Mart 1847).
[39] BOA, **A.DVN. 24/17,** 7 Rabîu'l-Âhir 1263 (25 Mart 1847).
[40] BOA, **C.DH 112/5586,** Evâil-i Rabîu'l-Âhir 1263 (19-28 Mart 1847).
[41] Antony J. Cachia, **a.g.e.** , s. 34.
[42] BOA, **İ.DH 144/7438,** Lef 1, 9 Cemâziye'l-Evvel 1263 (25 Mart 1847); BOA, **A.MKT. 78/72**, 9 Cemâziye'l-Evvel 1263 (25 Mart 1847). Zabtiye müşiri olarak atanan Mehmed Emin Paşa da 3 Mayıs 1847'de İstanbul'a ulaşmıştır. Paşanın 4 Mayıs'ta huzura çıkması talep edilmiştir. Kaynak: BOA, **İ.DH 144/7438,** Lef 2, 17 Cemâziye'l-Evvel 1263 (3 Mart 1847).
[43] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.144. Aynı bilginin tekrarı için bkz. Ahmed Bek en-Nâib el-Ensârî et-Trablusî, **a.g.e. ,** s. 352.

bildirerek, paşa ile çok iyi geçindiklerini ve aralarında gerçek bir dostluk oluştuğunu söylemektedir. Eski valinin herkese tarafsız ve adaletle davranmayı bir üsul edindiğini ifade eden konsolos, onun eyaleti birçok açıdan ıslah ettiğine dikkat çekmektedir[44]. İngiltere Konsolosu'nun paşayla ilgili bu şekilde bir hüsn-i şehadette bulunması hoşnutluk yaratmıştır. Bu durum *bendegân-ı şâhânenin böyle yâr u ağyâr içinde kesb-i hüsn-i sıyt ü şöhret eylemeleri memnun olunacak şey* şeklinde dile getirilmiştir[45].

2.2 Trablusgarb'da İlk Nüfus Tahririnin Yapılması

Eyaletin yeni valisi Mehmed Rağıb Paşa'nın önemli icraatlarından biri, eyalette o güne kadar yapılmamış olan nüfus tahriri işine girişmesi olmuştur. Yeni vali, 27 Eyül 1847 tarihli yazısında, *her ne sebebe mebni* ise o güne kadar Trablusgarb'da nüfus tahririnin yapılmadığını, kendisinin memuriyete geldiğinden beri bu işin yerine getirilmesi konusunda gayret ettiğini bildirmektedir. Eyaletteki dost devletlerin konsoloslarına, diğer bölgelerde olduğu gibi nüfus tahriri yapılacağı ve her kimin tebaasından olursa olsun, kefili bulunmayıp pasaportu uygun olmayanların eyaletten uzaklaştırılacağı bildirilmiştir. Her konsolosa ayrı ayrı yazı gönderilip kendilerinden şartları kabul ettiklerine dair resmi senetler alınmıştır.

1847 Ağustosu'nun ortalarında Trablus içinde ikamet eden ahalinin tahririne başlanmıştır. Her evin ve dükkânın isimlerinin üstüne numara konulmuştur. Rağıb Paşa, şehir içindeki sayımın bitmeye yaklaştığını ifade etmektedir. Şehrin dışında kalan Menşiye ve Sahil'e de eyalet meclisi azasından iş bilen memurlar tayin edilmiş ve yanlarına kâtipler verilerek tahrir işi için gönderilmiştir. Bu tahrir esnasında, eyaletteki cami ve mescitlere vakfedilip *şunun bunun yedinde kalarak me'kûl ittihâz olunmuş* olan bir iki bin kese akçe kıymetinde bahçe ve meyve ağacı açığa çıkmıştır. Ayrıca bazı kabilelerin o zamana kadar vergi vermediği, sığındıkları şeyhlerin kendi menfaatlerini temin için onları asker gibi gösterip vergi vermekten kurtardıkları tespit edilmiştir. Tespit edilen kabilelerin şeyhleri ve ileri gelenleri çağrılıp bunlara münasip miktarda vergiler tahsis edilmiştir. Vali, bundan sonra da bu şekildeki kişilerin tespit edilip vergilendirilmesiyle devlete epey gelir sağlanacağına işaret

[44] BOA, **İ.DH 147/7583,** Lef 1, 23 Nisan (Evrakın üzerindeki tarih yıl bilgisi içermemektedir).
[45] BOA, **İ.DH 147/7583,** Lef 2, 19 Cemâziye'l-Âhir 1263 (4 Haziran 1847).

etmektedir. Râğıb Paşa, bölgede bulunan kuloğullarının askerî statüsünde kalıp kullanılmalarının faydalı olacağını ifade ederek, bunları da bir nizama koymaya çalışmıştır. Kuloğlu kabilelerininin de tahriri yapılmış, süvari ve piyade olanları ayrılmıştır. Bunlardan, munzatama askerleri gibi bölükler tertip edilmiş ve başlarına sadık şeyhlerden yüzbaşı ve kolağası tayin edilmiştir[46]. Paşanın 30 Eylül tarihli yazısından, nüfus tahriri işine, İstanbul'dan izin ve irade beklemeden başladığı anlaşılmaktadır. Paşanın ifadelerine göre; bu tür işlerin sadaretin izni ve padişahın iradesi ile yapılması gerekse de, eyaletin ahalisi diğer bölgelere kıyas kabul eder cinsten değildir. Önce irade alınıp sonra nüfus tahririne başlansa bu, kafa karışıklığına sebep olacak ve istenilmeyen durumların ortaya çıkmasıyla işlerin yetiştirilmesi mümkün olmayacaktır. Sırası düşmüşken hemen işe giriştiğini söyleyen vali, bu konudaki kusurunun mazur görülmesini talep etmektedir[47].

Nüfus tahririnin yanında, bölgede zorunlu askere alma işleminin de yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Garyan Müdürü Kasım Efendi, 29 Ekim 1847 tarihiyle valiye gönderdiği yazısında, Cebel bölgesinde askere alma teşebbüsü sonrası karşılaştığı direnci ifade etmektedir. Askere alma meselesi Garyan ahalisini ürkütmüştür ve buna rıza göstermedikleri gibi, zorlandıkları takdirde silaha sarılacakları kesindir. Yazıda, Şeyh Meşlûh'un Rişfâne'de olduğu ve oradaki ahaliyi itaatten çıkarmaya gayret ettiği bildirilmektedir. Askere alma ve vergi meselesiyle ilgili, o sırada ahalinin üstüne gitmeyi doğru bulmayan Kasım Efendi, bu konunun bir süre görmezden gelinmesini faydalı bulmaktadır[48].

2.3 Cebel'de Yeni Bir İsyan ve Cebel Kaymakamının Öldürülmesi

Râğıb Paşa'nın göreve gelmesinden kısa bir süre sonra, Cebel'de yeniden karışıklıklar baş göstermiştir. 1844 yazında ikinci kere isyanları nedeniyle üzerlerine ordu gönderilip kontrol altına alındıklarından beri Cebel halkı itaat içinde bulunmuş ve kendilerine hiçbir müdahalede bulunulmamıştır. Bu defa üçüncü kere olarak, *ba'zı muharrikin tahrikiyle* o yılın Kurban Bayramı'nın başından (19 Kasım 1847) beri gizlice isyan bayrağını açtıkları öğrenilmiştir. İsyanın ilk belirtilisi Cebel

[46] BOA, **A.MKT. 96/46,** 16 Şevvâl 1263 (27 Eylül 1847).
[47] BOA, **A.MKT. 96/46,** 19 Şevvâl 1263 (30 Eylül 1847).
[48] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 445-447, Vesîka 35, 19 Zi'l-Ka'de 1263 (29 Ekim 1847).

Kaymakamlığı'na bağlı Garyan Kazası'nda bulunan Asâbia Kabilesi'nin bazı köylere, kendilerine muvafakat etmedikleri için saldırmasıyla ortaya çıkmıştır. Durumu haber alan Garyan Müdürü Kasım Efendi, Garyan ahalisiyle birlikte isyancıların üzerine yürümüş ve dört kişiyi öldürmüştür. Bunun üzerine isyancılar kaçmıştır. Kasım Efendi bu haberi valiye ve Cebel Kaymakamı Ahmed Efendi'ye bildirmiştir. Eyalet merkezinden Garyan ahalisine taltif eden, isyancı kabileye ise nasihat içeren yazılar yazılmış ve bir tabur nizamiye askeri ve dört yüz kuloğlu atlısı eşliğinde gönderilmiştir. Ayrıca isyanın gizliden gizliye tahrik edicisi olduğu düşünülen kişiler tespit edilmiştir. Bunlar Kuloğlu Başağası Hacı Muhammed, Sahil'den Ahmed Küşâd, bunlarla birlikte birkaç kişi, Rişfâne ve Menşiye'den de birkaç şeyhtir. Bunlardan Hacı Muhammed ile Ahmed Küşâd yakalanıp hapse konulmuştur.

Bu kişilerin tutuklanmasıyla, isyan büyümeden önünün alınmış olduğunu söyleyen vali buradan sonra asıl isyanı büyüten hadisenin ifadesine geçmektedir. Garyan Müdürü'nün yazısını alan Cebel-i Garbî Kaymakamı Ahmed Efendi, yanına yetmiş kadar atlı ve bir miktar piyade urban askerini alarak, karargâhı bulunan Mecidiye Kasrı'ndan hareket etmiş ve Kikla'da bulunan Sevâdine Köyü'nde gecelemeye niyet etmiştir. Yanındaki askerler bu kararına razı olmamışlarsa da kaymakam, isyan eden kabile dışında bütün Cebel ahalisine tam emniyeti olduğu cevabını vermiştir. 26 Kasım 1847 gecesi bu köyde, yanındaki askerlerle evlere dağılmış şekilde geceleyen kaymakamın burada olduğu, köy ahalisi tarafından isyancı kabileye bildirilmiştir. İsyancılar o gece saat onda köyü basmış, kaymakamı ve üç kavasını katletmiş, urban askerlerinden bazılarını yaralamıştır. Vali, isyan dindirilmişken kaymakamın bu şekilde mağrurane hareketle öldürülmesine yol açmasının isyanın yeniden büyümesine ve isyancıların artmasına neden olduğunu ifade etmektedir.

Kaymakamı öldüren isyancılar, aldıkları bu güçle Mecidiye Kasrı'nı muhasaraya cüret etmişlerdir. Kasrın savunmasında bulunan Binbaşı Mustafa Ağa ve Ali Ağa, kaymakamlık mal kâtibi Ahmed Efendi ile birlikte bu durumu merkeze bildirince, hemen buradaki nizamiye ordusunun harekete geçirilmesi kararı alınmıştır. Vali, Mirliva Ebubekir Paşa komutasından birkaç gün içinde ordunun Cebel'e yola çıkarılacağını bildirmektedir. Ancak nizamiye askeri arasında

İstanbul'dan yeni gönderilenler acemidir. Alaylarda bulunan urbanın çoğu da Cebel ahalisinden bulunmaktadır. Eyalette işe yarayacak askerler İstanbul'a gönderilen hassa askerinden ayrılan dört bölük ile Rumeli ordusundan gönderilen iki taburdur. Hassa bölükleri Nefs-i Trablus'un muhafazasına tayin olunup eldeki nizamiye askerlerinin hepsi gönderilecek, bunların yanına yeteri kadar kuloğlu süvarisi verilecektir. Bununla birlikte Rağıb Paşa, *şu kuloğlu takımından ve alaylarda bulunan atîk ve cedîd urbân asâkirinden bir vecihle emniyet gayr-i câiz* ve bahsedilen dört bölük de kalenin savunulması için yetersiz olduğu için, muvakkaten iki bölük süvari ve birkaç tabur nizamiye askerine acil ihtiyaç doğduğunu bildirmektedir. Vali, daha önce talep ettiği topçu askeriyle birlikte bu talebinin de bir an önce karşılanmasını istemektedir. Ayrıca mühnal kalan Cebel kaymakamlığına da geçici olarak Kasım Efendi atanmıştır[49].

Cebel'deki isyan ve kaymakamın öldürülmesi haberleri, İngiliz Başkonsolosu George William Crowe'a[50] da ulaşmıştır. Yaşanan hadise üzerine vali, bir miktar süvari ve piyadeyi Cebel üzerine yola çıkarmıştır. Bunları takviye kuvvet ve sahra topları ile destekleyecektir. Konsolos, isyanın sebeplerine dair valinin yazışmalarında bulunmayan bazı açıklamalar yapmaktadır. Ona göre isyan, Arapların aşırı derecede rahatsız edici buldukları zorla askere alma konusunda girişilen sert tedbirler üzerine çıkmıştır. Bunun yanında yerel idarecilerin baskıcı icraatları, tarım arazilerini dağıtırken sergiledikleri adil olmayan ve taraflı tutumları ve yüklenen olağandışı vergiler ciddi şikâyetlere sebep olmaktadır. Ayrıca bölgede konuşlandırılmış olan birliklerin ahlaksız davranışlarının, ahalinin öfkesini kabarttığı söylenmektedir. Konsolos, bu isyanın Osmanlı idaresine karşı olduğunu gösteren bir işaret

[49] BOA, **İ.MSM. 73/2100,** Lef 1, 21 Zi'l-Hicce 1263 (30 Kasım 1847). Daha sonra paşa unvanını alacak olan Kasım Efendi, Şeyh Guma ile aynı kabileye (Mahâmid) mensuptur. Osmanlı idaresi ile gayet uyumlu çalışan bu kişiye dair Ömer Ali Bin İsmail, Mahâmid Kabilesi'nin onda Osmanlı idaresini gördüklerini, ona güvenmediklerini ve Şeyh Guma'ya kendi liderleri ve güvenecekleri merci olarak bakmaya devam ettiklerini kaydeder. Bkz. Ömer Ali Bin İsmail, **a.g.t.** , s. 145.

[50] Eyalette 32 yıl görev yapmış olan Hanmer George Warrington'un emekli edilmesiyle yerine, 9 Haziran 1846'da George William Crowe başkonsolos olarak Trablusgarb'a atanmışıtr. Kaynak: David Wilson, **List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860**, s. 50, [http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf, 4 Ocak 2017 tarihinde erişildi].

bulunmadığını ve isyancıların amacının sadece yerel idarecilerin baskılarına ve icraatlarına direnmek gibi göründüğünü ifade etmektedir[51].

2.4 Trablusgarb'a Asker Sevki

Mehmed Rağıb Paşa'nın eyalete ulaşmasından kısa bir süre sonra bölgeye yeni askerler sevkedilmiştir. İngiliz Konsolosu, 8 Haziran 1847 sabahı bölgeye ulaşan bir Osmanlı vapurunun 1300 kişilik bir birlik getirdiğini, ertesi gün Selanik'e yola çıkıp yeni bir müfreze getireceğini bildirmektedir. Ayrıca başka bir vapur ile bir iki gün içinde yeni birliklerin gelmesi de beklenmektedir. Vali, konsolosa bu kuvvetlerin, uzun süredir bölgede bulunan ve hizmet sürelerini tamamlamış olan birliklerin yerini alacağını bildirmiştir. Konsolos, bu kuvvetlerin eyalette bulundurulmasının bir başka sebebinin, Trablus'un batısına doğru 20 mil (32 km) uzaklıktaki bölgede bulunan Verşuffâne [Rişfân] Kabilesi olabileceğini düşünmektedir. Çünkü bu kabile, kendilerinden ilk defa olarak istenen öşür vergisini vermeyi reddetmiştir. Valiye, konuyu görüşmek üzere gönderdikleri heyeti vali tutuklamış ve bir süre hapsetmiştir. Bu nezaketsiz ve sert tavır, 1200 atlı toplayabilecek güçteki bu gururlu ve savaşçı kabileyi rahatsız etmiştir. Bu kabilenin temsilcileri ciddi miktarda barut satın almaktadır. Paşa, birkaç gün önce konsolosu çağırarak, İngiliz tebaasının bu kabileye barut satmamasını, sahip oldukları miktar ne kadar olursa bunu, piyasa fiyatından kendisinin alabileceğini söylemiştir. Barut alışverişi uzun süredir yasak olduğu için konsolos, bu konuda hemen bir emir çıkartmıştır. Eğer bu kabileye bir saldırı olursa, konsolosa göre bunlar kendini savunmaktan başka bir şey yapmayacaktır. Daha büyük bir güç tarafından çok sıkıştırılırlarsa, Tunus sınırına doğru geri çekileceklerdir ki burada düzenli birliklerin onları takip etmesi zor olacaktır. Konsolos yazısına eklediği notta, beklenen diğer vapurun da askerlerle birlikte limana ulaştığını bildirmektedir[52].

Bahsedilen rutin asker sevklerinin yanında Cebel'de büyüyen isyan üzerine valinin ekstra asker talebi de, kısa süre sonra görüşmeye alınmıştır. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin 21 Aralık 1847 tarihli toplasıntısında, Trablusgarb'a bir miktar nizamiye askerinin gönderilmesinin faydadan hali olmadığı, valinin daha önce topçu

[51] TNA, **FO 195/295**, G. W. Crowe'dan Lord Cowley'e, 28 Kasım 1847.
[52] TNA, **FO 195/295**, G. W. Crowe'dan H. Wellesley'e, 8 Haziran 1847.

askerlerine muallimlik edecek bir bölük muallim topçu istediği ve bu talebin Tophâne-i Âmire'ye gönderildiği ifade edilmiştir. Toplantıda söylenenlere göre; bu askerlerin gönderilmesi mevsim itibariyle büyük zorluk içermektedir. Yaz mevsiminde dahi *Eser-i Cedîd* gibi büyük bir vapura, bir buçuk taburdan fazla asker bindirilememektedir. Kışın ise güverte üstünde kimse duramayacağı için, askerin ambarlara yerleştirilmesi gerekmektedir ki istenilen askerin bu şekilde gönderilmesi durumunda, üç adet büyük gemiye ihtiyaç duyulacaktır. Kış mevsiminin şiddeti dolayısıyla da bu sevkiyat tehlikeden uzak olmayacaktır. Öncelikle gerekli vapurların hazırlanıp hazırlanamayacağı Kaptan Paşa'ya sorulmalıdır[53].

Asker sevki meselesi, bir hafta sonra Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin gündemindedir. Burada eyaletteki hadise kolaylıkla çözülmüşken, Cebel kaymakamının *hodbehod vuku' bulan hareketi* ile isyanın büyüdüğü ve asker sevkine mecbur kalındığı vurgulanmıştır İçinde bulunulan mevsimde, İstanbul'dan asker gönderilmesi büyük meşakkate sebep olsa da, eyaletin diğer yerlere kıyas kabul etmeyen koşulları nedeniyle, istenilen askerin gönderilmesi ehemmiyet arzetmektedir. Mecliste, valinin bir önceki yazısında kuloğullarını nizam altına aldığını bildirmesi nedeniyle bunların kullanılıp kullanılamayacağı müzakereye alınmış ve bu konuda eyaletin işlerine vukufu dolayısıyla bir önceki vali ve o sırada Zabtiye Müşiri olan Mehmed Paşa'nın görüşlerine başvurulmuştur. Mehmed Paşa, eyalette *muharrik-i fesâd*ın kuloğulları olduğunda şüphe olmadığını, bunun sebebinin ise onların tahririne girişilmesi olduğunu bildirmiştir. Mehmed Paşa'ya göre, eyalette yeteri kadar kuvvet bulunmadığı için Ebubekir Paşa'nın hemen hareket edip Trablus'u savunmasız bırakması uygun değildir. Gönderilecek askerin başarılı olacağı umulsa da, isyancıların artması ve kuvvet kazanması halinde, eyalette işler çok daha zora girecektir. Eski vali son olarak, istenilen kuvvetin bir an önce gönderilmesinin lüzumüna işaret etmiştir. Mecliste, eyalet valisinin de bu olayda *usûl-i dûr-endîşîye riâyet* etmemiş olduğu yani, ileri görüşlü davranmamış olduğu ifade edilmiş ve istenilen askerlerin gönderilmesi gerektiği kararı alınmıştır. Bu

[53] BOA, **İ.MSM. 73/2100,** Lef 2, 13 Muharrem 1264 (21 Aralık 1847).

konunun, Mehmed Paşa'nın da hazır bulunmasıyla Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da da görüşülerek karara bağlanması gerektiği ifade edilmiştir[54].

Konu, beklendiği üzere 2 Ocak 1848 tarihinde Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da görüşülmüştür. Burada, bütün zorluklarıyla birlikte istenilen askerlerin gönderilmesi gerekeceği tekrarlanmıştır. Zabtiye Müşiri Mehmed Paşa, bölgedeki karışıklığın sebebinin kuloğulları olduğunu, Trablus Kalesi'ne kolayca ulaşılabilen Menşiye ve Sahil'in ise *bunlar ile dolu* olduğunu, kalenin savunmasız bırakılması ve bunların bir harekete girişmeleri durumunda, işin çok büyüyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, Trablusgarb'a, her nasıl olsa asker gönderilmesinin önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu konuda alınması gereken risk "*…cümlesini gözümüzden ziyâde esirgemek hepimize farz-ı ayn olan asâkir-i nizâmiye-i şâhâneyi şu kış günlerinde öyle uzak mahallere sevkle it'âba kâil olunmaz ise de maslahatın ehemmiyeti buna mecbûriyet gösterdiğine…"* ifadeleri ile dile getirilmiştir. Yirmi yirmi beş gün içinde tamiratlarının bitmesi beklenen *Mecidiye* ve *Eser-i Cedîd* adlı iki vapurun büyük ve sağlam gemiler olduğu, bu gemilerin istenilen askerleri, ambarlarında oturmak üzere alabileceği ifade edilmiştir. Asker gönderileceğinin valiye, kendisine *bâis-i kuvve-i kalbiye* olması için bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu gemilerin iki üç yüz bin kuruş tutacak olan kömür masrafını içinde bulunduğu sıkıntı dolayısıyla Tersâne-i Âmire karşılayamayacağı için, bunun maliye hazinesinden karşılanmasının uygun olacağı söylenmiştir. Bu vapurlar hazır yola çıkacağı için, dönüşte başka bir işi daha hallettmeleri planlanmıştır. Bunların Rumeli Ordusu'ndan alınıp Arabistan Ordusu'na nakledilecek olan iki tabur nizamiye askerini almak üzere, dönüşte Selanik'e uğraması kararlaştırılmıştır. Bu kararlar 10 Ocak 1848'de padişah tarafından onaylanmıştır[55].

2.5 Kikla Üzerine Sefer

İstanbul'da Ebubekir Paşa'nın hareket etmemesi, Trablus'un savunmasız kalmaması ve bölgeye asker gönderilmesi kararı alınırken eyalette sefer hazırlıklarının devam ettiği görülmektedir. İngiliz Konsolosu, 19 Aralık 1847 tarihli raporunda, kullanıma hazır olan bütün düzenli birliklerin üç haftadır şehir dışındaki

[54] BOA, **İ.MSM. 73/2100,** Lef 4, 20 Muharrem 1264 (28 Aralık 1847).
[55] BOA, **İ.MSM. 73/2100,** Lef 5, 27 Muharrem 1264 (4 Ocak 1848).

bölgede kamp kurmuş olarak beklediğini bildirmektedir. Birkaç gün içerisinde bunlara geniş bir Arap kuvveti (düzensiz, urban askeri) de katılacaktır. Menşiye'nin ve çevresinin bütün erkek nüfusu sefere çağrılmıştır. İki binin üzerinde deve temin edilmeye çalışılmaktadır. Toplanan kuvvetin tamamı altı bini aşmıştır. Konsolosa göre; eyalet idaresini bu korkunç hazırlığı yapmaya sevkeden motivasyonları anlamak kolay değildir. Söylenene göre iki köyün ahalisinin işi olan, kaymakamın ve adamlarının öldürülmesinden sonra ahali arasında, teyakkuza geçmeyi gerektirecek bir faaliyet olmamıştır. Cebel tarafına sevkedilen ve üç haftadır orada bulunan küçük kuvvete bir tacizde bulunulmamıştır. İsyan içinde olduğu söylenen bölgedeki muhtelif kabilelerin şeyhleri gelip paşaya itaatlerini arz etmişlerdir. Bunlara rağmen, bu talihsiz bölgeye büyük miktarda bir kuvvetin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Yağan yağmurlarla verimlileşmiş toprağı ekip biçmek için bütün nüfusun çabasına ihtiyaç olduğu böyle bir zamanda, bu tür bir operasyon, eyaletin tamamı için feci sonuçlar doğuracaktır. Bu beyhude askeri operasyon, sadece hâlihazırdaki kaynakları boşa harcamakla kalmayacak, geleceğe dair beslenen filiz halindeki ümitleri de yok edecektir[56].

Konsolosun seferi tamamıyla yersiz ve eyaletin genel faydası için zararlı bulmasına karşın, onun raporundan üç gün sonra Kikla üzerine hareket edildiği ve bir başarı kazanıldığı görülmektedir. Seferin komutanı Ebubekir Paşa, 22 Aralık 1847'de Trablus'tan hareket ettiğini bildirmektedir. Eyaletin isyan üzere ittifakı bulunduğu düşünüldüğünden, ihtiyaten cephane fazlaca alınmıştır. Develerin zafiyet zamanı olması, alınan cephanenin çok oluşu ve ordunun yoldaşı olan kabilelerin hareketlerinin gözlemlenmesi için ağır davranılmış, on altı gün sonra 6 Ocak 1848'de isyan üzere bulunan Kikla köylerinin ortasında bulunan Veşân Camisi'nin önünde ordu karargâh kurmuştur. Bu sırada, bazı köylerden gelen onar-on ikişer kişilik heyetler itaatlerini bildirmiştir. Bunlara emniyet verildiğinin işareti olarak, köylerine dikilmek üzere birer sancak teslim edilmiştir. İsyancılar ise köylerini terkederek, çoluk çocuklarıyla birlikte, müstahkem bir yer olan Tâhûne adlı dağa sığınmıştır. Ebubekir Paşa, bu dağa ordu ile birlikte gidilmesi durumunda top yollarının takibi ile yedi sekiz saat dolaşılacağını, bu sırada tutulmuş olan köylerin terkedilmesiyle

[56] TNA, **FO 195/295**, G. W. Crowe'dan Lord Cowley'e, 19 Aralık 1847.

isyancıların dağı bırakıp köylerine geleceklerini ifade etmektedir. Köylerine geldiklerinde dağa gönderilen ordu buradan çıkamayıp Garyan tarafından dolaşması gerekecektir. Garyan ahalisi isyanın başlangıcında isyancılarla anlaşmış bulunmaktadır. Ayrıca kafileler Garyan tarafından geldiği için bunları yağma etmek üzere anlaştıkları da öğrenilmiştir. Ordu gönderilmesini mahzurlu bulan Ebubekir Paşa, askeri emirler ve Kasım Efendi ile de görüşerek isyancıların üzerine öncelikle urbar askerini sevketme kararı almıştır. Bu şekilde onları tecrübe etmek ve dağın etekleri ile suyun olduğu yeri zabtetmek istemiştir[57].

Ebubekir Paşa'nın 9 Ocak 1848 tarihli bir başka yazısı, burada yaşanan muharebeye ayrılmıştır. 8 Ocak'ta planlandığı gibi suyun olduğu yeri zabteden urban, ikamet edecekleri mevkiyi tahkim için hemen muharebeye girişmemiş ve o gece dinlenmeye geçmiştir. Gece yarısı isyancılar orduya saldırmış, *bunlar dahî ğâfil olmadıklarından* ateş açarak karşılık vermiştir. İsyancılar çok sayıda kayıp vererek geri çekilmiştir. Ertesi gün sabahleyin urban askeri hücuma girişmiş ve ikindiye kadar çarpışma sürmüştür. İsyancılar hayvanlarının bulundukları bölgeye kadar bulundukları dağın üst taraflarına sürülmüştür. Bu sırada *ta'rife hâcet messetmeyeceği vechile başıbozuk askerin öteden berü âdetleri üzere yağmaya ictisârlarında*, isyancılar tekrar toparlanarak hücuma kalkmış ve urban askeri bozularak geriye çekilmiş, daha önceki subaşına dönmüştür. Bölgedeki askerler paşadan, bir adet top göndermesini istemişlerse de paşa onların eline top vermeyi uygun bulmamıştır. Paşa, urban askerinin kalplerini tatmin etmek ve kendilerine kuvvet vermek için, Hasan Bey kumandasına iki bölük süvari ve Mühendis Ali Efendi'yi de top yollarını incelek üzere yanlarında gönderme kararı almıştır[58].

Hasan Bey'i takviye olarak gönderen Ebubekir Paşa, köyleri boş bırakmamak ve olduğu yeri ve cephaneyi korumak için kendisinin on dört bölük piyade, iki bölük süvari ve dört top ile ordunun karargâhında kaldığını bildirmektedir. Geriye kalan on bölük piyadeyi ve iki topu Miralay Muhammed Bey kumandasında, 11 Ocak 1848'de isyancıların üzerine göndermiştir. Bu kuvvet daha önce gidenlerle birleşmiş, topların gideceği yollar gezilmiş ve geceleyin her sınıfa yürüyeceği yerler anlatılmıştır. Ertesi gün, yerine göre süvarilerin de piyade olacağı,

[57] BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 7 ve Lef 8, 9 Safer 1264 (16 Ocak 1848).
[58] BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 4, 2 Safer 1264 (9 Ocak 1848).

yaralanıp düşene bakılmadan ve yağma gibi işlere girişilmeden harbe girişileceği askerlerin hepsine ilan edilmiştir. Kararlaştırılan gün, saat dörtte harbe başlanmış, bir taraftan toplar atılarak gerekli yerlere asker sevk edilmiştir. Üç saat süren çarpışma ile siperler zaptedilmiş ve isyancılar dağın yukarılarında sığındıkları mağaralara geriletilmiştir. Arkalarından yetişen kuvvetler isyancıları dağıtmaya ve elebaşları olup Garyan Kaymakamı'nı katleden, Garyanlı Hacı Ali bin Yusuf ve Kiklalı Tınâne (?) ve Veldîhî bin Osman adlı kişileri öldürmeye muvaffak olmuştur. İsyancılardan az bir kısmı kaçarak kurtulmuştur[59].

Mehmed Râğıb Paşa, 18 Ocak 1848 tarihli yazısı ile eyalette yaşananları merkeze aktarmaktadır. Valiye göre; Cebel-i Garbî Kaymakamı'nı öldüren Kikla ahalisine, katillere teslim etmeleri karşılığında eman verilmişse de faydalı olmamıştır. Üzerlerine ordu gönderilmesi gerektiği kesinleşince, Nefs-i Trablus'ta bulunan nizamiye askerlerinden ve urbandan bir ordu tertip edilmiştır. Râğıb Paşa, Ebubekir Paşa'nın bazı uygunsuz hareketlerde bulunduğu için ordunun başına geçmesini mahzurlu bulduğunu, ancak eyalette daha rütbeli bir asker olmadığı için mecburen onu kumanda ile görevlendirdiğini bildirmektedir. Ebubekir Paşa'nın yukarıdaki yazısında gerekçelendirmeye çalıştığı ağırdan alma meselesini vali, gereksiz bularak eleştirmektedir. Ayrıca Ebubekir Paşa'nın isyancılar üzerine gönderdiği urbanının, 9 Ocak 1848'de yaşadığı yenilgiden bahsetmektedir. Bu muharebede urban askeri yağmaya meyletmiş ve dağılmıştır. Birbirine yardım imkânını ortadan kaldıran bu hareket üzerine, isyancılar onlara saldırmış ve büyük kayıplar verdirmiştir. Durumu haber alan vali, bu şekilde parça parça asker sevkinde fayda olmadığını, bu tür yenilgilerle ordunun bozulduğu söylentilerinin yayılıp isyancılara cesaret ve kuvvet verebileceğine işaret ederek, bundan sonra ordu ile hareket edilmesi emrini paşaya tekraren iletmiştir. Buna rağmen Ebubekir Paşa, ertesi gün Hasan Bey'i yanına kuvvet vererek isyancıların üzerine yollamıştır. Onun bu hareketleri, ordu içinde de muhalefet doğurmuştur. Valinin ifadelerine göre; Rumeli ordusu piyade alayı binbaşısı olan Dilaver Ağa, Ebubekir Paşa'nın yanına gelerek "*bizleri velinimetimiz pâdişâhımız ancak bu misüllü gün içün besliyor niçün tevkîf edip eşkıyâ üzerine irsâl etmezsin sâye-i şâhânede kumandasına me'mûr*

[59] BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 7 ve Lef 8, 9 Safer 1264 (16 Ocak 1848).

buyurulduğum tabur ile gider cebel-i mezkûru zabt ve eşkıyâ-yı merkûmu ahz u girift ederim" diyerek çıkışmıştır. Bunun üzerine Ebubekir Paşa, onun taburunu ve Miralay Muhammed Bey kumandasında olan alayın üçüncü taburundan dört bölüğü, iki top ile birlikte isyancıların üzerine göndermiştir. Bu şekilde kıble tarafında Dilaver Ağa'nın taburu, sol cenahta şark bölgesi urbanıyla Civari süvarileri ve sağ cenahta süvari nizamiye askerleriyle Hasan Bey bulunarak muharebeye girişilmiştir. Bu kuvvetler isyancıların siperlerine doğru ilerlerken, dağın tepesinde hazırlanan büyük taşları isyancıların kadınları askerlerin üzerine atmış ve isyancılar da tüfek atışlarını sürdürmüştür. Vali askerlerin çoğunun Arnavud olduğu için, bu tür zorlu ve taşlık coğrafyanın hilelerine alışkın olduklarını ve kendilerini muhafaza edip atılan taşları üzerlerinden savuşturduklarını bildirmektedir. Râğıb Paşa, askerlerin kazandığı zaferin ifadesinden sonra, Ebubekir Paşa'nın ordu merkezinde kalmasıyla ilgili ileri sürdüğü mazeretinin geçersiz olduğunu, bunun ancak kendisinin *kemâl derecede havf ve haşyetinden* kaynaklandığını bildirmektedir. Son olarak bu muharebelerde; nizamiye askerlerinden 5, urbandan 22 kayıp verildiğini, yine nizamiye askerlerinden 23, urbandan ise 80 yaralının bulunduğunu bildirmektedir. Ayrıca urbanın 3 atı telef olmuş, 3 atı da yaralanmıştır[60]. Muharabede isyancıların kayıplarının tutulduğu listeye bakıldığında 74 ölü, 15 yaralı isyancının yanında, 52'si ölü 2'si de yarılı kadının listede yer aldığı görülmektedir. Kadınların öldürülmesiyle ilgili bir açıklama ihtiyacı hissedilmiş ve isyancıların kadınlarıyla beraber savaşa cüret ettikleri için, bu kadınların zaruri olarak öldürülmüş bulundukları bilgisi eklenmiştir[61]. Bu harekâtı gerçekleştiren ordunun, 16 Şubat 1848'de Trablus'a döndüğü görülmektedir[62]. Ordu için şehre bir buçuk saat mesafede karşılama töreni yapılmış, kaleden toplar atılmıştır[63].

Kikla Seferi, bu harekâtı faydasız bulduğundan bahsettiğimiz eyaletteki İngiliz Konsolosu G. W. Crowe'un yazışmalarında farklı bir bakış açısından ifadesini

---

[60] BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 9, 11 Safer 1264 (18 Ocak 1848); BOA, **İ.MSM. 73/2107,** Lef 2, 11 Safer 1264 (18 Ocak 1848). Kikla'da yaşanan muharebede ölen ve yaralanan askerlerin sayısını gösteren listeler hazırlanarak, bu evraklarla birlikte sunulmuştur. Ebubekir Paşa'nın imzasını taşıyan listedeki rakamlarda kayıpların sayısı aynıyken yaralılar nizamiye askerleri için 29, urban için 85 olarak geçmektedir. Kaynak: BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 6, 7 Safer 1264 (14 Ocak 1848); BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 1, t.y.

[61] BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 2, t.y.

[62] BOA, **İ.MSM. 73/2103,** Lef 1, 3 Rabîu'l-Âhir 1264 (9 Mart 1848).

[63] BOA, **İ.MSM. 73/2105,** Lef 1, Selh-i Rabîu'l-Evvel 1264 (6 Mart 1848).

bulmuştur. Crowe, 5 Ocak 1848 tarihli raporunda, toplanan ordunun 22 Aralık'ta hareket edip Canzor'a geldiğini ve burada dört gün beklediğini bildirmektedir. Ordu buradan ağır adım yürüyüşle Garyan'a yönelmiş ve raporun yazıldığı tarihte orada bulunmaktadır. Henüz herhangi bir çatışma haberi gelmemiştir. Ahalinin durup kendini mi savunacağı yoksa aileleleri ve sürüleriyle Tunus sınırına doğru geri mi çekilecekleri belirsizdir[64]. Konsolos, 26 Ocak 1848 tarihli raporunda paşanın kendisine, Kikla'nın ele geçirildiğini ve ordunun bölgede asayişi teminat altına alır almaz geri döneceğini söylediğini haber vermektedir. Kikla'ya saldırıldığında 40 civarında köylü öldürülmüş ya da esir edilmiştir. Görünüşe göre, bunlardan çok azı savunmaya katılmıştır. Aralarında saygıdeğer beyaz saçlı bir adamın, bir kadının ve bir çocuğun başlarının bulunduğu 24 kesik baş, Trablus'a getirilmiş ve hemen kale kapısının yanındaki şehir duvarlarında teşhir edilmiştir. Bu manzara karşısında Crowe, Fransız Konsolosu ile birlikte valiye şikâyette bulunmuştur. Vali bu şikâyeti dikkate almış ve yaklaşık yirmi saat teşhir edilen kesik başların indirilip gömülmesini emretmiştir. Üç gün sonra 18 esir ve 2 kesik baş daha Trablus'a ulaşmıştır. Konsolosa, bu kişilerin ne kaymakamın öldürülmesinde ne de birliklere karşı konulmasında rol almadıklarını söyledikleri bilgisi ulaşmıştır. Ayrıca büyük miktarda deve telef olmuştur ve birlikler, özellikle de Arap birlikleri, hem soğuktan hem de iaşe eksikliğinden ciddi sıkıntı çekmiştir[65].

Crowe, 13 Şubat 1848 tarihli raporunda yaşananların bir özetini sunmaktadır. Raporunda, yaklaşık iki ay önce, paşanın topladığı 10 bin kişi civarındaki ordunun Cebel üzerine yürüğünü ifade etmektedir. Ordunun lojistiği için hazırlanan deve sayısı 4 binin üzerindedir. Bu heybetli seferin, küçük bir dağ köyü olan Kikla üzerine yapıldığını söyleyen konsolos, burada vergi toplama ve askere alma konusunda başarılar kaydetmiş olan kaymakamın, yaklaşık üç ay önce öldürdüldüğü bilgisine yer vermektedir. Bu şiddet eyleminden sonra bir başkaldırma gerçekleşmemiş, aksine bölgenin liderleri hızla paşaya gelip koşulsuz itaatlerini sunmuştur. Ordunun yaklaşmasıyla suikaste karışan ve sayısı yirmiden fazla olmayan bu kişiler, köyü terkedip dağlardaki gizli sığınaklara çekilmiştir. Geriye kalan zavallı, korumasız ve silahsız ahaliden 24 kişinin kafası kesilip paşaya gönderilmiştir. 20 kişi de önce

[64] TNA, **FO 195/295**, G. W. Crowe'dan Lord Cowley'e, 5 Ocak 1848.
[65] TNA, **FO 195/295**, G. W. Crowe'dan Lord Cowley'e, 26 Ocak 1848.

hapse konulmuş sonra da İstanbul'a gönderilmiştir[66]. Hadisenin devamı konsolosun diğer raporlarından takip edilebilmektedir. Yaklaşık iki aydır Cebel tarafında bulunan ordu, 16 Şubat 1848'de dönmüştür. Seferde istihdam edilen düzenli kuvvetler 3550, Arap (düzensiz, urban) askerleri 2600 kişidir. Bunların yanında 6 sahra topu ve 4000'den fazla deve ve bunları sürecek sayıda adam kullanılmıştır. Bu muazzam kuvvetin üzerine sürüldüğü köyün ahalisi, kadın ve çocuklar dâhil 400 kişidir. Konsolosa göre; öldürülen kaymakamın öcünü almak için kurban seçilen bu köyün ahalisi, ordunun gelmesiyle kaçmıştır. Sığındıkları müstahkem yerde, üzerlerine saldıran orduya karşı umutsuzluk içinde direnen köylüler, orduyu iki defa geri püskürtmüştür. Ancak kayaların üzerine tırmanıp köylülere saldıran Arnavut birlikler, kısa sürede direnişi kırmıştır. Kaçamayanların hepsi kılıçtan geçirilmiştir. 200'den fazla erkek, 52 kadın ve 60 çocuk helak olmuştur. Paşanın ordusundan 50 kişi ölmüş ve 113 kişi yaralanmıştır. Askerler, susuzluktan ve soğuktan çok eziyet çekmiştir. Birçoğu hasta olup hastanede yatmaktadır. Çok sayıda at ve yaklaşık 1000 deve telef olmuştur. Kaymakamın öldürülmesiyle ilişikli görülen ve üzerine sefer düzenlenmesi düşünülen başka bir köy yoktur. Konsolosa göre eyalette, hükümete karşı örgütlü bir direnişin var olduğuna inanmak için en küçük bir sebep bile yoktur. Kaymakam, büyük ihtimalle adamlarından birinin yol açtığı bir incitme ya da tahkir nedeniyle, önceden tasarlanmamış bir intikama kurban gitmiştir. Bu kadar "canavarca" yollara başvurmadan, hayatlar böylesine üzücü şekilde mahvedilmeden ve ülkenin muazzam kaynakları böylesine heba edilmeden suçluların cezalandırılması ve hükümetin korunması mümkündür[67].

Kikla üzerine gerçekleşen seferi bir süre eyaletten ayrılmış ve 1848 Haziranı'nda eyalete geri dönmüş olan Amerikan Konsolosu da zikre değer bulmuştur. Yokluğu sırasında görevini İngiliz Konsolosu Warrington'un başarıyla yürüttüğünü söylemesine ve verdiği bilgilerin benzerliğine bakılırsa, Amerikan Konsolosu'nun eyalet ile ilgili haberleri de ondan ya da diğer İngiliz görevlilerinden aldığı anlaşılmaktadır. Konsolos McCauley, raporunda Aralık ayında Cebel'de çıkan isyanı paşanın Trablus'tan gönderdiği 10 bin adamla bastırdığını söylemektedir.

[66] TNA, **FO 101/20**, G.W. Crowe'dan Vikont Palmerston'a, 13 Şubat 1848.
[67] TNA, **FO 101/20** ve **FO 160/66**, G.W. Crowe'dan Vikont Palmerston'a, 26 Şubat 1848; TNA, **FO 195/295**, G. W. Crowe'dan Lord Cowley'e, 24 Şubat 1848.

İsyanın bastırılmasıyla 13 kesik kafa şehre gönderilmiş ve bölgeye ağır vergiler yüklenmiştir[68].

2.6 Kikla'dan Sonra

Kikla'ya düzenlenen bu seferi, İngiliz ve Amerikan konsolosları her ne kadar bir orantısız güç kullanma eylemi olarak tarif etseler de, eyaletteki Osmanlı idarecilerinin bakış açısı farklıdır. Onlara göre bu, eyalette daha büyük bir isyan planının eyleme geçirilmesini önleyen bir operasyondur. Râğıb Paşa, 18 Ocak 1848 tarihli yazısında, Kikla'da ortaya çıkan hareketin ahalinin kendi başına giriştiği bir iş olmadığını, Menşiye, Sahil, Rişfâne ve Cebel-i Garbî şeyhleri ve önde gelenlerinin tahriki ile eyalette büyük bir kargaşa çıkarma amacını taşıdığını bildirmektedir. Bu konuda daha önce adı geçen atlı başağası olup Rişfâne ve Canzor müdürü bulunan Hacı Muhammed ve Sahil'den Ahmed Küşâd, hadiseye ön ayak oldukları için tutuklanmış ve hapsedilmiştir. Eyalette tekrar bu tür hareketlere girişilmesine cesaret edilememesi için vali, daha önce talep edilen askerlerden hiç olmazsa bir taburunun gönderilemesini istemektedir. Bu şekilde, herhangi bir karışıklık karşısında İstanbul'dan vapurlarla asker geleceği telkin edilerek, bu tür uygunsuz hareketlerin önünde güçlü bir engel oluşturulacaktır. Ayrıca Ebubekir Paşa'dan memnuniyetsizliğini tekrar ifade eden vali, onun ve Miralay İsmail Bey'in yerine de başka memurların bu askerlerle birlikte gönderilmesini istemektedir[69].

28 Ocak 1848 tarihini taşıyan bir başka yazısında vali, Cebel-i Garbî'de yaşanan olaylarda vefat eden 22 urban askerinin ailesine beşer kuruşluk aylıklar bağlanmasını talep etmektedir. Bu şekilde aylık bağlanması, vefat eden askerlerin çoluk çocuğunun zorluk çekmelerinin önüne geçecek ve eyalet ahalisinin kalplerinin kazanılmasına vesile olacaktır[70]. Serasker Damad Mehmed Said Paşa, eyalet için tertip edilen askerin, olduğu gibi mi yoksa bir miktarının mı gönderileceğinin Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye havalesini talep etmiştir[71].

29 Şubat 1848'de, Trablusgarb'da yaşanan hadiseler ve eyaletten gelen talepler görüşmeye alınmıştır. Cebel-i Garbî'de meydana çıkan isyan hafif olsa da

[68] DFUSCIT, **6/80**, D. Smith McCauley'den James Buchanan'a, 13 Haziran 1848.
[69] BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 10, 11 Safer 1264 (18 Ocak 1848). 2
[70] BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 12, 21 Safer 1264 (28 Ocak 1848).
[71] BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 13, 22 Rabîu'l-Evvel 1264 (27 Şubat 1848).

eyâlet-i merkûmenin mevkii ve ahâlisinin bulundukları vahşet-i tabîiye hâli nedeniyle epey önem arzetmektedir. Hadisenin kısa süre içinde sonra erdirilmiş olması büyük memnuniyet yaratmıştır. Eyalete asker gönderilmesi kararının asıl nedeni olan hadise ortadan kalkmış olsa da, bölgede yeterli miktar asker bulundurulması her zaman önemini korumaktadır. O sıralarda Avrupa'da görülen karışıklıklar, İstanbul'da bulunan nizamiye askerinin azalmasına elvermediği için, tertip olunan askerin hepsinin gönderilmesinden vazgeçilmesi uygun bulunmuştur. Valinin Ebubekir Paşa'dan şikâyeti nedeniyle, tahkikat yapılması gerekmektedir. Bunun için özel memurlar tayin edilmiştir. Bu memurlar, bölgeye gidecek askerlerle birlikte gönderilecektir. Urban askerinden vefat edenlerin ailelerine maaş tahsis edilmesi talebi yerinde bulunmuştur. Bunların yanında, nizamiye askerlerinden de vefat edenlerin ailelerine mükâfatlar verilmesi ve yaralananlara emeklilik aylığı bağlanmasının uygun olacağı kararı alınmıştır[72].

Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye sevk edilen konular, 9 Mart 1848'de görüşmeye alınmıştır. Trablusgarb'a daha önce gönderilmesi planlanan askerin bölgedeki ihtilal dolayısıyla gideceğinden, buna gerek kalmadığı ifade edilmiştir. Bunun yerine valinin istediği bir taburun gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca topçuların eğitimi için de Tophâne-i Âmire'den bir kaymakam, bir binbaşı, dört mülazım ve dört çavuşun Trablusgarb'a gönderilmesi, daha önce alınan kararın gereği olarak uygulanacaktır. Vefat eden askerlerin ailelerine maaş bağlanması, yaralananların durumuna göre onlara da emeklilik maaşı yahut atıyyeler verilmesi uygun bulunmuştur[73]. Bu kararlar 22 Mart 1848'te padişah tarafından onaylanmıştır[74].

Bu sıralarda görevde bir yılı dolan Mehmed Râğıb Paşa'nın valilik fermanının yenilenmesi gerekmiştir. Paşanın kapıkethüdası olan Yusuf Cemil, 26 Ocak 1848 tarihli yazısında, Trablusgarb valilerinin her sene görevde kalması ile ilgili ferman çıkarılıp kapıkethüdaları ile kendilerine gönderildiğinden bahsederek, Râğıb Paşa için o senenin fermanını talep etmiştir[75]. Onun bu talebi kabul edilerek Râğıb Paşa'nın görevde devamına dair ferman hazırlanmış ve 31 Ocak 1848'de

[72] BOA, **İ.MSM. 73/2106,** Lef 14, 24 Rabîu'l-Evvel 1264 (29 Şubat 1848).
[73] BOA, **İ.MSM. 73/2104,** Lef 1, 3 Rabîu'l-Âhir 1264 (9 Mart 1848).
[74] BOA, **İ.MSM. 73/2104,** Lef 3, 16 Rabîu'l-Âhir 1264 (18 Mart 1848).
[75] BOA, **İ.DH. 164/8615,** Lef 1, 19 Safer 1264 (26 Ocak 1848).

padişahın onayına sunulmuştur[76]. Paşaya hitaben sadır olan ve onun görevinde devam etmesini isteyen ferman Evâil-i Rabîu'l-Evvel 1264 (6-15 Şubat 1848) tarihli olarak çıkmıştır[77].

Ayrıca, Cebel-i Garbî'de gerçekleştirilen zafer nedeniyle, bu muharabede görev alan askerlerin ve subayların gayretlerini takdir için Mirliva Ebubekir Paşa'ya bir taltifname gönderilmesi kararı alınmışıtr[78].

Kikla Muharebesi'nden sonra yaşanan hadiselerden biri, İngiltere Konsolosu'nun yukarıda bahsedilen 24 kesik başın teşhir edilmesi meselesini İstanbul'a kadar ulaştırmasıdır. Osmanlı kaynaklarına yansıyan bilgilere göre; konsolos 7 Şubat 1848 tarihiyle İstanbul'a ilettiği talebinde, Kikla'nın zabtı haberini validen aldığını bildirmiş ve muharebe esnasında 40 köylünün öldüğünü ya da esir alındığını ifade etmiştir. Bunlardan 24 kişinin başları Trablus'a getirilmiş ve birer kazık üzerine takılarak şehrin duvarlarına asılmıştır. Fransa Konlosolosu'yla beraber valiye giden İngiliz Konsolosu, bu başların duvarlardan kaldırılmasını istemiştir. Vali bu taleplerini yerine getirmiş, başları duvarlardan aldırıp defnettirmiştir. Konsolos bunların içinde ak sakallı bir adamın, bir kadının ve bir çocuğun başlarının da bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durumun *hukûk-ı insâniyete muğâyir ve hem de milel-i mu'nisede nâ-meşhûd* olduğunu söyleyerek bundan sonra böyle şeylerin tekrarlanmamasının İstanbul'dan eyalete yazılmasını talep etmiştir[79]. Trablusgarb'daki bu uygulama İstanbul'da da hoş karşılanmamıştır. Elde edilen galibiyet memnun edici olsa da, *böyle pek eski vakitlerin adât-ı nâ-lâyıkasından olan şeyler şimdi pek çirkin* olduğuna işaret edilmiş ve bundan sonra böyle yapılmaması için Trablusgarb Valisi'ne yazı yazılması kararı alınmışıtr[80].

İngiltere Konsolusu, Kikla Muharebesi sırasında ortaya çıkan vahşet manzaraları ile ilgili şikâyetlerinin yanında, yazdığı 4 Mart 1848 tarihli bir raporunda, Rağıb Paşa'nın takip ettiği siyaseti eleştirmekte ve Kikla sonrasında eyalette yaşanan bazı hadiselere ışık tutmaktadır. Konsolosa göre; paşanın izlediği

[76] BOA, **İ.DH. 164/8615,** Lef 2, 24 Safer 1264 (31 Ocak 1848).
[77] BOA, **C.DH. 31/1539,** Evâil-i Rabîu'l-Evvel 1264 (6-15 Şubat 1848).
[78] BOA, **İ.MSM. 73/2102,** Lef 2, 5 Rabîu'l-Âhir 1264 (11 Mart 1848); BOA, **A.MKT.MHM. 3/46,** t.y.
[79] BOA, **İ.HR. 44/2066,** Lef 1, t.y.
[80] BOA, **İ.HR. 44/2066,** Lef 2, 22 Rabîu'l-Evvel 1264 (27 Şubat 1848); BOA, **A.AMD. 3/74**, 22 Rabîu'l-Evvel 1264 (27 Şubat 1848).

siyaset eyalet ahalisinde ciddi bir soğukluk oluşturmaktadır ve onları hâlihazırda görmekte oldukları zulümden kurtaracak herhangi bir kuvvetin kollarına kendilerini atmaya hazır hale getirmiştir. Bu nedenle eğer Fransa'nın, yakında yapması pek de imkânsız görünmeyen bir hareketle, Tunus'u Cezayir'e ilhak etmesine göz yumulması durumunda, Fransa için Trablusgarb'ın fethi kolay bir adım olacaktır.

Konsolosun gözlemlerine göre; eyalette vergi tarhı konusunda ciddi bir cebr söz konusudur, ödemeler had safhada şiddetle alınmaktadır. Yolculara ve yabancılara karşı gösterdikleri misafirperverlik göz önüne alınarak, o zamana kadar vergiden muaf tutulan murabıtlar, büyük miktarlar ödemeye zorlanmaktadır. Onların bunu ödeyecek imkânları yoktur. Birçoğu hapse atılmış olsa da, halk nezdindeki dini saygınlıklarının serbest kalmalarını sağlaması beklenmektedir. Arazi tapuları, kadının huzurunda keyfi olarak sorgulanmaktadır. Hak sahipleri, topraklarının mülkiyetine geri kavuşabilmek için çeşitli cezalar ödemek durumunda bırakılmaktadır. Kabilelerinin kendilerine güven duyduğu ve olumlu kanaatler taşıdığı bütün şeyhler makamlarından edilmiş ve yerlerine, paşayı bu konuda yönlendiren kötü niyetli kişilere hizmet eden başkaları konulmuştur. Paşayı yönlendiren bu danışmanların başında, ilkesiz ve fesatçı bir kişi olan Şeyhü'l-beled gelmektedir. Genelin öfkesini üzerinde toplayan bu kişi, her fırsatta kendi şahsi çıkarlarını gözeterek tavsiyelerde bulunmaktadır. Paşanın bu şahsı himaye etmesi, halkın gözünden düşmesine sebep olmuştur. Eyalette büyük infial uyandıran yakın zamandaki bir aşırı şiddet hadisesinin, onun başının altından çıktığına inanılmaktadır. Menşiye'nin askeri lideri olan Topçu [Muhammed Ağa], uzun yıllardır sadakat ve gayretle Osmanlı Hükümeti'ne hizmet eden bir görevlidir. Bu kişinin Araplar arasında büyük nüfuzu ve saygınlığı vardır. Şeyhü'l-beled, açık bir düşmanlık içinde olduğu bu kişinin başına, onu ya kendi planlarına engel gördüğünden ya da onun saygınlığını kıskandığından, bir çorap örmüştür. Cebel üzerine kötü niyetli tavsiyeleri sayesinde sefer yapılması kararlaştırıldığında, Topçu'ya Arap birliklerini hizmete çağırması emredilmiştir. Onun komutası altında birlikler yola çıkmıştır. Seferin komutanı Ebubekir Paşa, Topçu'nun sefer sırasındaki sadakatine ve gayretine şahittir. Bu kişi seferden döndükten birkaç gün sonra paşanın huzuruna çağrılmıştır. Söylenildiğine göre paşa ona, Sultan'ın kendisinden hoşnutsuzluğunu bildirmiş, kılıcının alınmasının ve nişanının sökülmesinin emredildiğini ifade etmiştir. Daha

sonra bu kişi, zincire vurulup gece gündüz gözetim aldında tutulduğu küçük bir hücreye konulmuştur. Nasıl muamele göreceği ve kurtulacağı belirsizdir. İstanbul'a gönderilse belki orada, onu iyi tanıyan eski vali Mehmed Paşa'nın etkisiyle adaletli bir yargılanma imkânı bulabilecektir. Konsolos bu hadisenin, Araplar üzerinde büyük moral bozukluğu yarattığını bildirmektedir. Çünkü bu onlara, ne kadar uzun süre ve sadaketle hizmette bulunsalar da, bunun kendilerini yıkımdan ya da hayatlarını ve özgürlüklerini keyfi bir gücün kötü muamelesinden korumayacağını göstermiştir[81].

Mehmet Râğıb Paşa'nın 3 Nisan 1848 tarihini taşıyan bir yazısı, Tunus Valisi Ahmed Paşa ile aralarında geçen yazışma konusunda İstanbul'a bilgi vermektedir. Râğıb Paşa, Cebel-i Garbî'deki muharebe sırasında kaçan isyancıların Tunus tarafında saklanacaklarını düşündüğünü ve bunların yakalanarak kendisine gönderilmesini istemiştir[82]. Ahmed Paşa ise ona verdiği 27 Ocak 1848 tarihli cevabında, isyan edip kaymakamı öldüren kişilerle ilgili, *çokca ifâdelü irsâl buyurulan* mektubu aldığını ve *"innallâhe lâ yuhibbu'l-mufsidîn" mantûk-ı celîlesi üzere* böyle fesad ehli olanları kimsenin kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Eyaletindeki memurlara durumu haber verdiğini, ancak bu kişiler gelip kabilelerin arasına karışacaklarından fark edilmelerinin zor olduğunu, isimlerinin ve onları tarif eden sıfatların kendisine bildirilmesi durumunda gereğinin yapılmasının daha kolay olacağını ifade etmektedir. Ayrıca kısasın *hakkullah* olduğuna işaret eden vali, komşuluk dolayısıyla üzerine düşüne yapacağını bildirmiştir[83].

2.7 Eyalette Tutuklamalar ve Sürgünler

Cebel-i Garbî'de operasyonlar devam ederken Şeyh Guma'nın kabilesi olan Mahmûdîlerin eyaletteki nüfuzunun da kırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Râğıb Paşa 24 Ocak 1848 tarihiyle kaleme aldığı yazıda, Guma ile yapılan mücadelenin bir özetini sunarak onun adamlarından olup Tunus tarafına kaçanların yakalanması ve *şu Mahmûdî kabîlesinin nâm ve nişânı derûn-ı eyâletten külliyen ilğâ* kılınması için giriştiği çabayı ifade etmektedir. Guma'nın kabilesineden olup Tunus'ta bulunan kişiler, paşanın eyalete gelişinden bir iki ay kadar sonra ona mektup yazıp köylerine

[81] TNA, **FO 195/295**, G. W. Crowe'dan Lord Cowley'e, 4 Mart 1848.
[82] BOA, **A.MKT. 118/19,** 28 Rabîu'l-Âhir 1264 (3 Nisan 1848).
[83] BOA, **A.MKT.MHM 3/19,** t.y. Valinin alıntısı Kasas Sûresi 77. ayetin "Çünkü Allah bozguncuları sevmez" anlamına gelen son kısmıdır. Bkz. http://mushaf.diyanet.gov.tr/beta (02.07.2016 tarihinde erişildi).

dönmek ve kendi işleriyle meşgul olmak şartıyla ondan izin istemiştir. Vali onlara, kesinlikle gelmemelerini, kendileri *fesededen* olduğu için geldikleri anda eman verilmeyerek yakalanacaklarını yazmıştır. Bu kişilerden bir kısmı, Cebel'deki hadiseler sırasında, fırsatını bulduklarını düşünerek aileleriyle birlikte kendi bölgelerine dönmek üzere yola çıkmışlar ancak Zuvâre ve Uceylât kazalarının müdürleri tarafından yakalanıp Trablus'a gönderilmişlerdir. On beş kişilik bu grup sorgularında, kendilerine gelip evlerinde ikamet etmeleri için Cebel Kaymakamı müteveffa Ahmed Efendi tarafından izin verildiğini söylemiştir. Bu kişilerin eyalette kalmasını sakıncalı bulan vali bunları, Bartınlı Hasan Kaptan adlı kişinin gemisine koyarak İstanbul'a göndermiştir [84] . İstanbul'a gönderilen bu kişilerin *avane-i eşkıyâdan olarak te'dîb ve terbiyeleri lâzımeden* görülmüştür. Suçları ağır olduğu ve firar etmeleri ihtimali de bulunduğu düşünülerek kalebend olarak Akka'ya sürülmeleri kararı alınmıştır[85].

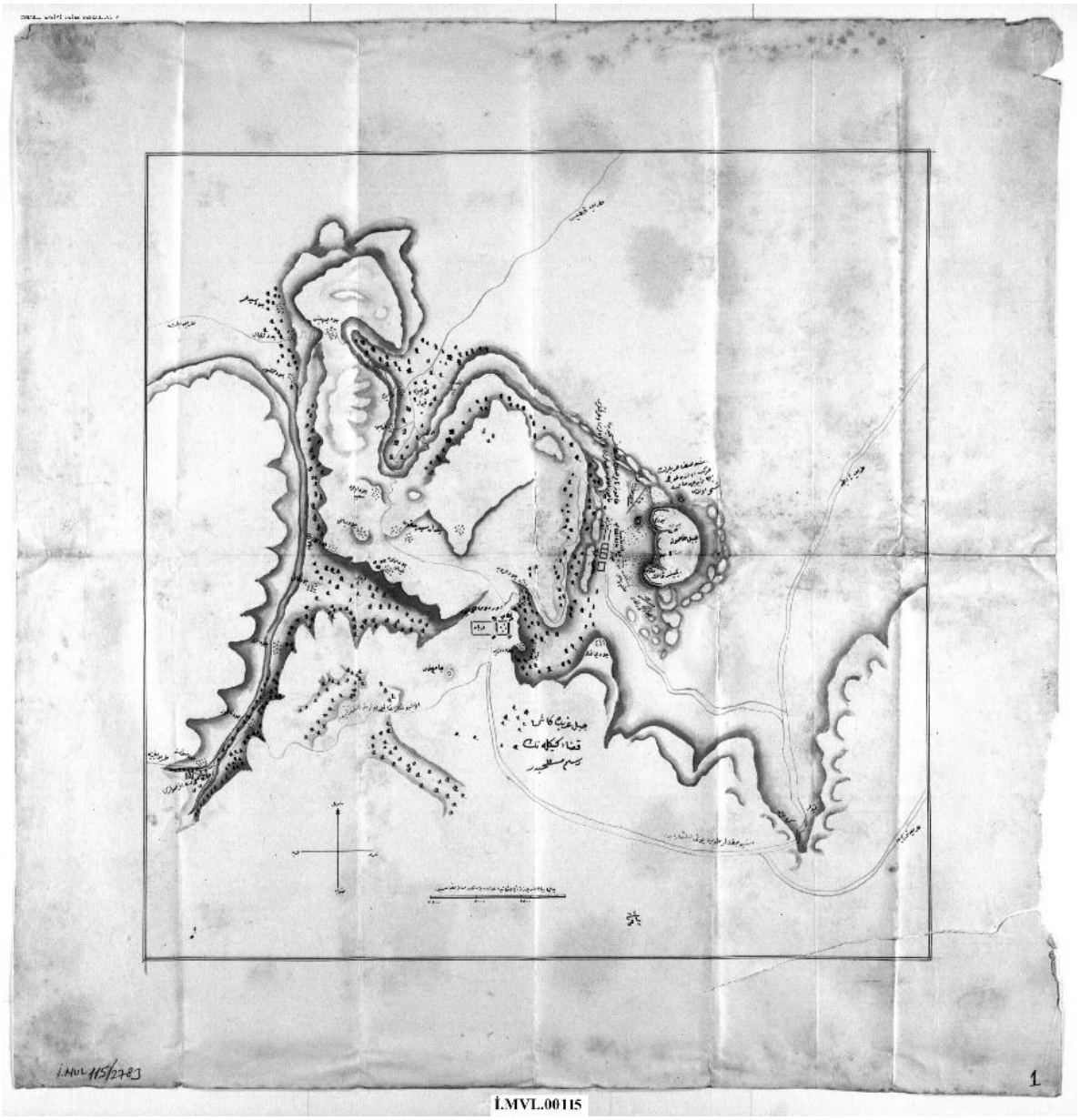
Valinin aynı tarihi (24 Ocak 1848) taşıyan bir diğer yazısı, bu on beş kişi ile birlikte Kikla Muharebesi'nde canlı olarak ele geçirilen on dokuz isyancının da tutuklanıp Bartınlı Hasan Kaptan'ın gemisi ile İstanbul'a gönderildiğini bildirmektedir. Bu kişilerih tutuklanmaları esnasında urban askerleri, üzerlerinde bulunan (yerel kıyafet olarak kullanılan) ihramlarını almıştır. Vali, padişahın adaletinin bir tezahürü olmak üzere, bu kişiler için kıyafet satın alınıp giydirildiklerini bildirmektedir. Ayrıca muharebe yapılan yerin bir haritası mühendis marifetiyle çizdirilip İstanbul'a gönderilmiştir[86].

---

[84] BOA, **MVL 21/31,** Lef 3, 17 Safer 1264 (24 Ocak 1848).

[85] BOA, **MVL 21/31,** Lef 6, 26 Rabîu'l-Evvel 1264 (2 Mart 1848). Sürülen bu kişilerin isimleri şu şekilde gösterilmiştir: Ahmed bin Rıdvan, Muhammed bin İsa, Muntasır bin Ali, Kasım bin Ahmed, Muhammed bin Lafi, Abdülcelil bin Muhammed, Ali bin Abdülcelil, Guma'nın ğulamı İsa, merkumun karındaşı oğlu İsmail bin Muhammed, Ali bin Halife, Vahide bin Abdülcelil, Ahmed bin Sula, Salim bin Muhammed, Lafi bin Halife, Muhammed bin Halife. Kaynak: BOA, **MVL 21/31,** Lef 1, t.y.

[86] BOA, **İ.MSM 73/2107,** Lef 3, 17 Safer 1264 (24 Ocak 1848). Ele geçirilen isyancıların üzerindeki kıyafetlerin dahi alınmış olması, eyaletteki seferlerde istihdam edilen düzensiz kuvvetlerin (urban askerinin) âdeti olan yağmanın boyutlarını göstermesi açısından çarpıcıdır. Osmanlı devlet görevlileri bu durumdan memnun olmasalar da, eyaletteki askeri gücün yetersizliği onları bu düzensiz birlikleri istihdama ve onların bu tür hareketlerde bulunmalarına göz yummaya mecbur kılmıştır.

(Kikla Kazası'nın çizdirilen haritası. Kaynak: BOA**, İ.MVL. 115/2783**, Lef 1, t.y.)

Yakalanıp İstanbul'a gönderilen şahısların, 17 Nisan 1848'de Meclis-i Umûr-ı Zabtiye'de sorgularının yapıldığı görülmektedir. On dokuz kişilik isyancı grubundan ikisi İstanbul'a gönderildikleri sırada vefat etmiştir. Bu gruptan kalan on yedi kişi tek tek sorguya alınmıştır. Beşinin masum olduğu görülmüştür, sekizi siperlerde ele geçmişlerse de, üzerlerinde harp aleti bulunmamıştır ve buraya

gitmeleri kendi kabilelerine tabi olmalarından kaynaklanmaktadır. Kalan dördünden ikisinin kendi ikrarları, ikisinin ise üzerlerindeki yaralar suçlu olduklarını göstermiştir. Tunus'tan gelirken yakalanan on beş kişilik grup kendileri Tunus'taki Cerîd adlı yerde ikamet ederken mütevaffa Ahmed Efendi'nin gönderdiği teminname üzerine Trablus'a geldiklerini ve valinin onları tutuklayıp gönderdiğini bildirmiştir[87].

Zabtiye Müşiri Mehmed Emin Paşa, meclisin sorgusundan iki gün sonra (19 Nisan 1848) konuya dair yazdığı yazısında, Tunus'tan gelirken yakalanaların bu seferki hadisede medhalleri bulunmasa da, Mahmûdi Kabilesi'nden olmaları dolayısıyla eyaletin asayişini bozan gruptan bulunduklarına dikkat çekmiştir. Bu kişiler *ilğâ-yı nâm ve nişânlarına* çalışıldığı sırada kaçmış ve bu sefer *sûretâ* itaat etmek niyetiyle gelmiştir. Ayrıca Trabzon'da sürgün bulunan Guma'nın kölesi de bunlarla birliktedir. Bu kişilerin Guma'nın *avane-i havanesi* bulunduğunu söyleyen paşa, eyaletin karışıklık içinde bulunduğu bir zamanda, bunların oraya ayak basmalarının uygun olmayacağını bildirmektedir. Bu kişilerin dışında Garyan eski müdürü olup Vidin'de sürgünde bulunan Ğamûdî'nin oğlu Şems İstanbul'a gelmiş ve bir kölesiyle birlikte Bâb-ı Zabtiye'de tutulmaktadır. Onun kölesiyle birlikte Vidin'e sürülmesi gerekmektedir. Trablusgarb'da, *mukaddime-i fesâd* oldukları için tukuklanıp orada hapis edilen Asâbia Şeyhi Meşlûh, Ğamûdî'nin diğer oğlu Henşîr(î) ve Sahil-i Hamîd şeyhi Ahmed Küşâd'ın da bölgede kalmaları uygun olmadığı için, İstanbul'a getirilmeleri gerekmektedir. Bu konu, önce vali ile haberleşilip ona göre bir karara bağlanmalıdır[88].

Konu Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de tartışmaya alındığında, masum görünen on üç kişinin tahliyesi gerekse de, bu kişilerin Trablusgarb'a gönderilmelerinin mahzurlu olup olmadığının, mahzurlu olmaması halinde nerede iskân edileceklerinin belirlenmemiş olduğuna işaret edilmiştir. Bu durum Trablusgarb eski valisi olan Zabtiye Müşiri ile tekrar görüşülmüş ve o, bu kişilerinin hiç birinin memleketine

[87] BOA, **İ.MSM 73/2107,** Lef 4, 13 Cemâziye'l-Evvel 1264 (17 Nisan 1848). Sorguları yapılan kişilerden kendi ikrarıyla suçlu bulunanların isimleri Mes'ud bin Bassâs ve Muhammed bin el-Fırtâsî'dir. Yaralarından suçu tespit edilenler: Abdünnebi bin Muhammed ve Ali bin Ğuneydî'dir. Siperlerde bulunup üzerlerinde silah olmayanlar: Şa'ban bin Muhammed Saîd, Muhammed bin Ğudeyrî, Mermuri bin Hureybe, Ömer bin Ali, Sa'îd Tevmî, Halife bin Muhammed'dir. Bir suçu olmayıp yolda karakol tarafından yakalananlar: İmran bin Sâs, Abdulvâhid bin Muhammed, Ahmed bin Yusuf, Ömer bin Hâmid ve Fizânlı Abdullah'tır. Kaynak: BOA, **İ.MSM 73/2107,** Lef 1, t.y.
[88] BOA, **İ.MSM 73/2107,** Lef 5, 15 Cemâziye'l-Evvel 1264 (19 Nisan 1848).

dönmesinin uygun olmadığını bildirmiştir. Bu kişilerin, *asâkir-i bahriye silkine idhâlleri hâlinde kabûl-i terbiye ve salâh ile tebdîl-i ahlâk etmeleri me'mûl bulunduğundan* içlerinden elverişli olanların, on sene müddetle bahriye askeri olarak istihdam edilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir. Geriye kalanlar ile suçu sabit olan dördünün Kıbrıs'taki Magosa'ya, Tunus'tan gelen on beş kişinin ise Akka'ya gönderilmeleri uygun bulunmuştur. Ğamûdî'nin oğlu Şems'in, kölesiyle birlikte Vidin'e sürülmesi ve bahsi geçen diğer kişiler için de Trablusgarb Valisine sorulduktan sonra bir karar verilmesi uygun bulunmuştur[89]. Meclisin kararları 25 Haziran 1848'de padişaha sunulmuş ve üç sonra sonra aynı şekilde onaylanmıştır[90].

Eyaletteki tutuklamalar ve sürgünler yukarıdaki kişilerle sınırlı kalmamıştır. İlk olarak tutuklanıp gönderilen kişilere ek olarak ikinci bir tutuklama dalgasının vuku bulduğu görülmektedir. Vali Râğıb Paşa, 30 Mart 1848 tarihli yazısı ile Cebel-i Garbî'deki ihtilalin, bölge ahalisinin kendi başına giriştiği bir iş olmadığına, etraftan aldıkları tahrik ve teşviklere dikkat çekmiştir. Bu tahrikçilerin kimler olduğu tespit edilmişse de, tutuklanmaları *vakt-i merhûnuna* ertelenmiştir. Bu işin zamanının gelip yeni tutuklamaların gerçekleştiğini söyleyen vali, daha öncekiler gibi bunların da eyalette bulunmasını sakıncalı görerek İstanbul'a gönderilmeleri için izin istemektedir[91].

Valinin gönderdiği listede yer alan yirmi dört kişi arasında, daha önce durumu validen sorulacak olan Henşîrî bin Ğâmûdî de bulunmaktadır. Durumu sorulacak diğer iki kişi olan Asâbia Şeyhi Meşlûh ve Sahil Şeyhi Ahmed Küşâd listeye İstanbul'da eklenmiştir. Bunların yanında Kuloğullarından Şeyh Hacı İbrahim ve Evlâd-ı Zâid murabıtlarından Şeyh Ali bin Zâid adlı iki kişi daha listeye eklenerek yirmi sekiz kişilik bir liste oluşmuştur. Valinin gönderdiği yirmi dört kişinin Cebel'deki Kal'a Köyü'nden oldukları belirtilmektedir[92]. Bu kişilerin durumu, Meclis-i Vâlâ'nın 10 Mayıs 1848 tarihli toplantısında görüşülmüştür. İsyancı

[89] BOA, **İ.MSM 73/2107,** Lef 7, t.y. Zabtiye Müşiri Mehmed Emin Paşa'ya, suçsuz olan on üç kişinin serbets bırakılmasının uygun olup olmadığı, 8 Mayıs 1848 tarihli yazı ile sorulmuştur. Paşa da ertesi günkü cevabında, bunların hiçbirinin Trablusgarb'a dönmesinin uygun olmadığını ifade ederek, genç olanlarının askere alınmaları, kalanının ise sürgüne gönderilmesini teklif etmiştir. Kaynak: BOA, **İ.MSM 73/2107,** Lef 6, 5 Cemâziye'l-Âhir 1264 (9 Mayıs 1848).
[90] BOA, **İ.MSM 73/2107,** Lef 8, 23 Receb 1264 (25 Haziran 1848).
[91] BOA, **MVL 24/5,** Lef 2, 28 Rabîu'l-Âhir 1264 (30 Mart 1848).
[92] BOA, **MVL 24/5,** Lef 3, t.y.

oldukları düşünülen bu şahısların Trablusgarb'dan uzaklaştırılmaları gerekli görünmüşse de, eyaletin durumuna vukufu nedeniyle görüşünün alınması ve Bâb-ı Zabtiye'de tutuklu bulunanlardan, yeni gelen listedeki kişilerin durumunun soruşturulması için konu Zabtiye Müşiri Mehmed Emin Paşa'ya havale edilmiştir. Paşa, Bâb-ı Zabtiye'de hapis bulunanlardan soruşturulduğunda, bu yirmi dört kişinin hepsinin isyana karıştığının öğrenildiğini bildirmektedir. Listeye eklenen kişilerden Şeyh Meşlûh'un herkesten önce Kikla'ya giderek bölge ahalisini isyana davet ettiğinin, daha sonra da Sahil, Menşiye, Civari ve Rişfâne kabileleri şeyhleriyle görüşerek onlarla birleştiğininin, yakalandığında üzerinden çıkan yirmi dört mühürlü bir yazıdan anlaşıldığını söylemektedir. Listede yer alan kişiler arasındaki Topçu Muhammed Ağa, onun damadı Hacı Muhammed Ağa, Şu'be Bû Rihâl, Halife Şeyte (?), Hacı Muhammed el-Eşter ve Civari atlısı başağası Muhammed Ağa'nın isyanı tahrik eden kişilerden olduğu, Zabtiye Müşiri Emin Paşa'nın da malumudur. Paşa, listeye eklenen dört kişi ile birlikte bu yirmi dört kişinin, bir daha Trablusgarb'a ayak basmamak üzere sürgünlerinin gerektiğini ifade etmektedir[93]. Bu kişilerin İstanbul'a sürülmeleri kararı valiye gönderildikten sonra, valinin de kararın ulaşmasını bekleyemediği ve onları İstanbul'a yola çıkardığı anlaşılmaktadır. Listede yer alan kişiler, eyaletin muteber şeyhleri olmaları ve içlerinden Topçu Muhammed Ağa ve damadı Hacı Muhammed'in serbest bırakılmaları konusunda gelen talepler, valinin acele etmesine neden olmuştur. Ancak İstanbul'a gönderilen kişilerin listesi daha önceki liste ile uyuşmamaktadır. Zabtiye Müşirine havale ile bu durumun açığa kavuşturulması talelp edilmektedir[94]. Yeni gelen listeye bakıldığında daha önceki isimlere eklenenlerle birlikte otuz üç kişiye çıktığı görülmektedir[95].

İngiliz Konsolosu, masum olduğuna ve Osmanlılara sadaketle hizmet ettiğine inandığı Topçu Muhammed Ağa ile ilgili gayretlerini sürdürmüştür. İstanbul'daki büyükleçisine yazdığı 23 Nisan 1848 tarihli raporu, elçiyi konu hakkında bilgilendirmek ve elçinin aracılık yapmasını sağlama amacına dönüktür. Konsolos, kendisine hem ağanın ailesi hem de eyaletin muteber kişileri tarafından yapılan yoğun başvurular nedeniyle, bu konuda araya girmek zorunda kaldığını

[93] BOA, **MVL 24/5,** Lef 4, 11 Cemâziye'l-Âhir 1264 (15 Mayıs 1848). Konunun Zabtiye Müşirine sorulduğunu içeren ayrı bir belge: BOA, **A.MKT.MHM. 5/97,** Lef no yok, Belge 1, t.y.
[94] BOA, **A.MKT.MHM. 5/97,** Lef no yok, Belge 2, t.y.
[95] BOA, **MVL 29/20,** t.y. ; BOA, **MVL 29/55,** Lef no yok, Belge 3, t.y.

bildirmektedir. Konsolos paşadan onun hapis şartlarının gevşetilmesi, arkadaşlarıyla görüşmesine izin verilmesi ve kale içinde açık havaya çıkabilmesi için güvence almıştır. Paşaya, Muhammed Ağa'nın suçunun ne olduğunu soran konsolosa paşa, onun hükümete karşı soğukluk oluşturmak ve Cebel'deki isyancılarla yazışmaktan suçlu olduğunu söylemiştir. Konsolos paşaya, Muhammed Ağa'nın son seferdeki sadaketine ve hizmetine Ebubekir Paşa'nın şahit olduğunu, uzun süredir devletin hizmetinde bulunmasının sadakatini ortaya koyduğunu söylemiştir. Ayrıca onun aleyhine yapılan şahitliklerin, ona düşmanlığı bilinen Şeyhü'l-beledin kışkırtmasıyla olduğuna dair bir kanaat bulunduğunu, Şeyhü'l-beledin ona ve damadı [Hacı Muhammed Ağa'ya] karşı rüşvetle yalancı şahitler tuttuğunu bildirmiştir. Paşa, kendisinin meseleyi hükümetine bildirmek ve tutukluları mahkeme için İstanbul'a göndermek zorunda olduğunu söylemiştir. Yine de onlara yolda her türlü kolaylığın gösterilmesi için emir vereceğini belirtmiştir. Konsolos, bu tür emirlerin verildiğini ve tutukluların üç gün önce gemiye bindirildiğini haber vermektedir. Eyalette, bir suçla itham edilip İstanbul'a gönderilenin ya ölüme ya da müebbet hapse mahkûm olacağı kanaati yaygındır. Hükümet, bu fırsatı iyi değerlendirip Topçu'ya ve damadına adil yargılanma imkânı sunarak bu algıyı yıkmalıdır. Konsolos büyükelçiye, eğer bu konuyla ilgili bilgisi olup bunu takip ettiğini Osmanlı hükümetine gösterirse, bu tutumun tutukluların adil ve tarafsız yargılanmasının sağlanmasını teşvik edebileceğini haber vermektedir[96].

Sürgün için İstanbul'a gönderilen otuz üç kişilik gruptan bir süre sonra, yedi kişilik yeni bir grup yakalanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Vali Cebel'deki hadiselerle ilgili Sidretü'l-Yetîme adlı yerde yapılan ittifaka dâhil olduklarını söylediği bu kişilerin tutuklanması işini ertelemiştir. Topçu Muhammed Ağa gibi hareketin başlangıcında rol alan ve Rişfâne Kabilesi'nin önde gelen şeyhleri bulunan bu kişilerin o zaman yakalanmasının büyük bir gaile doğuracağı görülmüş ve uygun zamanı beklenmiştir. Müdürleri olup yakalanarak İstanbul'a gönderilen Hacı Muhammed Ağa'nın yerine, Mebruk Ağa müdür tayin edilmiştir. Bu durumdan kuşkulanan ve kendilerinin de ele geçireleceğini düşünen şeyhler, onu bir gece filinta ile vurdurup öldürtmüştür. Buna rağmen *hasbe'l-îcâb* kendilerine göz yumulduğunu,

[96] TNA, **FO 195/295**, G. W. Crowe'dan Sir Stratford Canning'e, 23 Nisan 1848.

üstlerine gidilmediğini söyleyen vali, sadece müdürün vurulması meselesini soruşturmakla yetinmiştir. Daha sonra eline geçirdiği bir fırsat ile bu şeyhleri büyük bir gaileye yol açmadan tutuklamış ve sürgün edilmek üzere İstanbul'a göndermiştir. Bu yedi kişinin dışında ele geçirmek istediği beş altı kişinin daha bulunduğunu bildiren vali, bunların da yakalanmasıyla eyalette *tohm-ı ifsâdı ekecek ve onun mahsûlüyle kesb-i intifâ* edecek kimsenin kalmayacağını ifade etmektedir[97].

Rişfâne şeyhlerinin sürgününden sonra Cebel-i Garbî Kaymakamlığı'na gelen bir dilekçe üzerine, Zuvâre Kazası'ndan da bazı sürgünler olmuştur. Dilekçede kazadaki Evlâd-ı Bû Sehmeyn Şeyhi Muhammed, kardeşi Zâyed ve meclis azasından Zayed Bişvâşî (?) ve Tabib Ramazan adlı kişilerin, ahaliye vergiyi hakkaniyet üzerine tevzi etmedikleri, kimine az kimine fazla vergi yüklediklerinden ve ahaliyi sürekli tahrik ettiklerinden bahsedilmektedir. Ayırca bu kişilerin, şeyhlik ve meclis azalığı gibi görevlerden alınmaması ve zulmlerinin devamı halinde, Zuvâre ahalisinin vatanlarını terkederek başka taraflara gidecekleri bildirilmektedir. Kaymakamlık meclisinin 4 Ekim 1848 tarihinde dilekçeye eklediği not ile bu kişilerin ortaya çıkan *tahrîk ve fesâdları* üzerine tutuklandıkları bildirilmektedir[98]. Eyalet Valisi Râğıb Paşa, 23 Ekim 1848 tarihli yazısı ile bu kişilerin Rişfâne şeyhleriyle birlikte İstanbul'a gönderileceğini ifade etmekte ve buradan da uygun yerlere sürgüne gönderilmelerini talep etmektedir. Bu kişilerden başka, Şa'bân Attûş ile Ömer Bağğûş adlı iki kişinin daha bundan sonra yakalanıp gönderileceği bildirilmekte ve *böyle böyle eyâlet-i Trablus'un tathîrine i'tinâ kılınacağı* ifade edilmektedir[99].

3 Ahmed İzzet Paşa'nın Valiliği

3.1 Atanışı ve Eyalete Ulaşması

Mehmed Râğıb Paşa, eyalette bahsettiği temizlik operasyonlarına devam ederken, İstanbul'da onun yerine vali olarak Yanya Valisi Ahmed İzzet Paşa'nın

[97] BOA, **MVL 29/55,** Lef no yok, Belge 1, 24 Zi'l-Ka'de 1264 (23 Ekim 1848). Bu yedi kişinin isimleri Muhammed bin Râşid, Feynûrî bin Telbîs (?), Ali Fûrâd (?), Safîr bin Câbir, Ebûbekir bin Rakîm, Ramazan bin Câbir ve Muhammed bin Nûr'dur. Kaynak: BOA, **MVL 29/55,** Lef no yok, Belge 2, t.y.
[98] BOA, **MVL 29/56,** Lef no yok, Belge 1, 6 Zi'l-Ka'de 1264 (4 Ekim 1848).
[99] BOA, **MVL 29/56,** Lef no yok, Belge 4, 25 Zi'l-Ka'de 1264 (23 Ekim 1848).

atandığı görülmektedir. Evâhir-i Zi'l-Ka'de 1264 (18-28 Ekim 1848) tarihini taşıyan fermanla Ahmed İzzet Paşa'ya yeni görevi bildirilmiştir[100]. Ahmed İzzet Paşa, 19 Ekim 1848 tarihli yazısı ile görevinin değiştirilmesi ile ilgili teşekkürlerini ifade etmiştir[101]. Konunun Râğıb Paşa'ya ulaşması bir buçuk ayı bulmuştur. Vali-i sâbık olarak imzaladığı ilk yazısında, İzzet Paşa'nın Yanya'dan hareket edip Trablusgarb'a ulaşmasına kadar eyaletin işlerini dikkatle yürütmeye devam edeceğini ve yeni valinin ulaşmasıyla, görevi ona teslim edip İstanbul'a döneceğini bildirmektedir[102].

İngiliz Konsolosu G. W. Crowe, Ahmed İzzet Paşa'nın Volos (Golos)'tan *Heraklia* adlı Osmanlı vapuru ile hareket edip 11 Aralık 1848'de Trablus'a ulaştığını bildirmektedir. Ertesi gün konsolosların ziyaretini kabul eden yeni valinin ve ailesinin sıtmadan ciddi şekilde muzdarip olduğunu belirten konsolos, bundan sonra onunla bir görüşme ayarlayamamıştır. 15 Aralık'ta eyaletten ayrılan Rağıb Paşa'nın adil ve insani bir eğilime sahip olmasına rağmen, gidişine Araplar üzülmemiştir. Çünkü paşa kendisini, kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyip ahaliyi ağır haraçların altında ezen, ahlaki olarak ilkesiz danışmanların etkisine açık bırakmıştır[103].

Nehîcüddin, Ahmed İzzet Paşa'nın eyalete geldiği yıl yağmurun bol olduğunu ve hiçbir zaman görülmedik derecede ucuzluk yaşandığını ifade etmektedir. Bu durumun paşanın gelişine bağlanmasıyla ve onun iyi idaresiyle hem Trablus'ta hem de eyaletin bütününde bir çatışma yaşanmadığını söylemektedir[104].

Ahmed İzzet Paşa'nın eyalete ulaşmasından bir süre sonra, eyaletteki askeri durumun iyileştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bölgede o sırada İngiliz Vekil Başkonsolosu olarak bulunan Richard Reade, 30 Mayıs 1849'da Selanik'ten beş gün önce çıkmış olan Osmanlı vapuru *Eser-i Cedîd*'in, güvertesindeki askerlerle birlikte Trablus Limanı'na ulaştığını bildirmektedir. Konsolos, ertesi gün vali ile görüşmüş ve konu ile ilgili bilgi almıştır. Vapur 1100 yeni asker getirmiştir. Bunlar eyaletteki

[100] BOA, **C.DH. 288/14385,** Evâhir-i Zi'l-Ka'de 1264 (18-28 Ekim 1848).
[101] BOA, **A.MKT. 155/20,** 21 Zi'l-Ka'de 1264 (19 Ekim 1848).
[102] BOA, **A.MKT. 158/51,** 17 Zi'l-Hicce 1264 (14 Kasım 1848).
[103] TNA, **FO 101/20**, G.W. Crowe'dan Vikont Palmerston'a, 20 Aralık 1848; TNA, **FO 195/295**, G. W. Crowe'dan Sir Stratford Canning'e, 13 Aralık 1848.
[104] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.145. Nehîcüddin burada paşanın eyalete ulaşma tarihini 1 Aralık 1848 olarak göstermektedir. Ancak bu konuyu daha titizlikle takip ettiğini düşündüğümüz konsolosun verdiği tarih doğru olsa gerektir.

çürüğe çıkan ya da görev süresi dolan askerlerin yerine ikame edilecektir. *Eser-i Cedîd*, on gün kadar sonra 800 adam alarak Malta üzerinden İstanbul'a dönecektir. Vali konsolosa, daha fazla asker lazım olursa gönderileceğine dair yazılar aldığını söylemiştir. Konsolosun görüştüğü miralaylardan biri, kısa süre içinde 1200 askerin daha gelmesini beklediklerini ve bu şekilde eyaletteki karargâhın 9000 kişiye tamamlanmış olacağını bildirmiştir[105].

3.2 Tutuklananların Sorgulanmaları ve Serbest Bırakılmaları

Ahmed İzzet Paşa'nın eyaletteki yaptığı önemli işlerinden biri, Râğıb Paşa'nın gerçekleştirdiği geniş çaplı tutuklamaların eyalette oluşturduğu gerilimi azaltmaya çalışmak olmuştur. Tutuklanıp İstanbul'a gönderilen kişilerle ilgili Cebel-i Garbî Kaymakamlığı'nın hazırladığı bir mazbata, bu kişiler arasında yer alan yirmisinin durumunun kendilerinden sorulduğunu göstermektedir. Verilen cevaba göre; üç kişi *mütemâdiyen emr-i fesâdda* bulundukları için suçlu bulunmuştur. On yedisinin suçları hafif bulunarak affedilmeleri istenmiştir[106].

Ahmed İzzet Paşa'nın hazırladığı 8 Nisan 1849 tarihli yazı, Rişfâne Kabilesi'nden tutuklanan yedi kişinin, Zuvâre'den tutuklanan dört şeyhin ve tutuklanması beklenen ikisinin, Şeyh Meşlûh'un ve Cebel'den sorulan yirmi kişinin durumunu yeniden değerlendirmeye almaktadır. Şeyh Meşlûh'un her ne kadar suçu büyük olup İstanbul'a gönderilmesi planlanmışsa da, itaat altına girmesi ile kendisine eman verilmiştir. O da ordu masrafları için kabilesinden, bir yük yirmi bin kuruş tahsil edip mal sandığına teslim etmiştir. Böyle bir durumda İstanbul'a sürülmesi diğer şeyhlerin güvenlerini zedeleyecektir. Şeyh Meşlûh bir süre Garyan'da göz hapsine konulmuşsa da sonra bundan da vazgeçilerek Trablus'a çağrılmış, kendisine ve oğluna bornozlar giydirilerek taltif edilmiştir. İstanbul'a gönderilmiş olan yerli Binbaşısı Muhammed Ağa ve arkadaşlarının durumu, eski vali olan Zabtiye müşirinden sorulmuştur. O da bu kişilerin eyaletteki hüsn-i hizmetlerinden bahsederek, ortaya çıkan karışıklığın nüfus tahriri ve asker alınması gibi ahalinin öteden beri *tab'an* çekindikleri konulardan kaynaklandığını, bu kişilerin böylesi olaylara karışıp karışmadığını bilmediğini söylemiştir. Ahmed İzzet Paşa, kendi

[105] TNA, **FO 160/67**, Richard Reade'den Vikont Palmerston'a, 2 Haziran 1849; TNA, **FO 195/295**, Richard Reade'den Sir Stratford Canning'e, 2 Haziran 1849.
[106] BOA, **İ.MVL. 146/4082,** Lef 2, 5 Cemâziye'l-Evvel 1265 (29 Mart 1849).

yaptığı tahkikatlar neticesinde eyaletteki karışıklığın, murabıtlara vergi tahsisi, yeniden asker alınması ve kuloğullarını bir düzene sokmak için nüfus tahriri gibi ahalinin *tab'an* sevmedikleri işlerin hepsinin birden icrasına girişilmesinden kaynaklandığını görmüştür. Muhammed Ağa'nın ve arkadaşlarının aniden hapsedilip İstanbul'a gönderilmeleri, eyaletteki meclis azasının ve diğer bazılarının korkmasına ve güvenlerinin sarsılmasına neden olmuştur. Zuvâre'de yakalanan dört şeyh için de durum bu şekilde olduğundan paşa, haklarında bir irade çıkana kadar kefil alarak onları serbest bırakmıştır. Cebel'de tutuklananların durumu da Kaymakam Hacı Reşid Ağa'dan sorulmuş ve yukarıdaki mazbatada olduğu gibi, üçü ağır suçlu bulunup diğerlerinin vatanlarına iadesi istenmiştir[107]. 10 Nisan 1849'da Trablusgarb Meclisi'nin hazırladığı mazbatada, bu yedi kişinin durumu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Topçu Muhammed Ağa, Kuloğlu Başağası Hacı Muhammed Ağa, Sahil meşayihinden Ahmed Küşâd, Hacı Muhammed el-Eşter, Civârî Kabilesi meşayihinden Saîd Bû Rihâl, yine Civârî meşayihinden Halife Şeyte (?) ve Evlâd-ı Zâid Kabilesi murabıtlarından el-Hacc Ali bin el-Hacc adındaki yedi kişinin suçsuz oldukları ifade edilmiştir. Bunların *iyâl ve evlâdlarını şâd ve hândân ve sebillerinin tahliyesi* talep edilmiştir[108].

Eyaletten gelen serbest bırakma talepleri, İstanbul'da da olumlu karşılanmıştır. Ancak suçu sabit görülen üç kişinin kimliğinin net olarak anlaşılamaması nedeniyle, öncelikle bunların belirlenmesi istenmiştir[109]. Zabtiye Müşiri Mehmed Emin Paşa'nın 19 Haziran 1849 tarihli yazısı ile bu kişiler tespit edilmiştir. Sandık eminini tüfek kurşunu ile öldüren Kal'a Köyü'nden Süleyman bin Ali, ahali isyan için sözleştiklerinde orada bulunan aynı köyden Said bin Şaban ve yakalandığında üzerinden öldürülen kaymakam Ahmed Efendi'nin tüfeği çıkan Muhammed bin İsa suçlu bulunan üç kişidir. Paşa, bu kişilerin dışındakilerin suçlarının müebbed cezayı gerektirmediğini ve eyalette ve İstanbul'da geçen hapis süreleri de bir yıla ulaştığı için daha fazla hapiste tutulmalarına gerek olmadığını bildirmiştir. Yerli Binbaşısı Muhammed Ağa ve eyalet meclisi azası olan altı arkadaşının da çeşitli zamanlarda hüsn-i hizmetleri görülmüştür. Emin Paşa, bunların

[107] BOA, **İ.MVL. 146/4082,** Lef 4, 15 Cemâziye'l-Evvel 1265 (8 Nisan 1849).
[108] BOA, **İ.MVL. 146/4082,** Lef 5, 17 Cemâziye'l-Evvel 1265 (10 Nisan 1849).
[109] BOA, **İ.MVL. 146/4082,** Lef 8, 13 Receb 1265 (4 Haziran 1849).

ve suçsuz bulunan on yedi kişinin memleketlerine iade edilmelerini ve orada mahkeme olunarak başka bir suçlarının olmaması durumunda, kuvvetli kefalete bağlanarak serbest bırakılmalarını uygun bulmuştur[110]. Konu 1 Temmuz 1849'da Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de görüşülmüştür. Zabtiye Müşiri'nin mülahazaları dikkate alınarak, Muhammed Ağa ile altı arkadaşının ve suçsuz bulunan on yedi kişinin kuvvetli kefalet ile serbest bırakılması uygun bulunmuştur. Ağır suç işledikleri ithamı bulunan üç kişinin ise, bahsedilen suçlara karıştıklarının kesinlik derecesinde mi yoksa devam eden bir dava durumunda mı olduğunun araştırılıp ona göre karar verileceği ifade edilmiştir[111]. Meclisin bu kararları, 13 Temmuz 1849'da padişah tarafından onaylanmıştır[112]. Trablusgarb Valisi'ne ve Zabtiye Müşirliği'ne yazılan yazı ile bu karar bildirilmiş ve bahsedilen yirmi dört kişilik grubun gemiye bindirilerek eyalete yollanması ve orada mahkemelerinin görülerek, bir suçları tespit edilemediği durumda serbest bırakılmaları istenmiştir[113].

Trablusgarb'a iade edilmesi kararlaştırılan kişilerle ilgili konunun, uzun bir süre sonra tekrar yazışmalara yansıması ağır suç işlediği için İstanbul'da tutulması istenen kişilerden birinin, yanlışlıkla eyalete gönderildiğinin anlaşılmasıyla olmuştur. 19 Mart 1850 tarihli olduğu anlaşılan Meclis-i Vâlâ kaydında, Trablusgarb'da Cebel-i Garbî ihtilaline karışmaları dolayısıyla tutuklanıp İstanbul'a getirilmiş olan yirmi yedi kişiden üçünün bırakılıp yirmi dördünün eyalete gönderildiği, eyelate gönderilenlerin de burada serbest bırakıldığı ifade edilmektedir. Ancak ağır suç işlediği için durumunun validen sorulması için İstanbul'da bekletildiği ifade edilen Kasım, Süleyman ve Muhammed aldı kişilerden Kasım bin Mesud'un da yanlışlıkla memleketine gönderildiği anlaşılmıştır. Bu durum Cebel-i Garbî Kaymakamı'ndan sorulduğunda, bu kişinin her ne kadar ağır suç işlemişse de bir daha böyle işlere girişemeyecek şekilde sağlam kefile bağlandığı bildirilmiş ve onun affedilmesi talep edilmiştir. Diğer iki kişiye kendi memleketlerinde kimse kefil olmadığı için, bunların bölgeye gönderilmesine izin verilmemesi istenmiştir. Bu kişilerle ilgili ne yapılacağı düşünülürken, durum yine bölgeye dair bilgisi nedeniyle Zabtiye Müşiri'ne sorulmuştur. Daha önce de onların serbest bırakılmasını tavsiye eden müşir, bu iki

[110] BOA, **İ.MVL. 146/4082,** Lef 10, 28 Receb 1265 (19 Haziran 1849).
[111] BOA, **İ.MVL. 146/4082,** Lef 11, 10 Şa'bân 1265 (1 Temmuz 1849).
[112] BOA, **İ.MVL. 146/4082,** Lef 12, 22 Şa'bân 1265 (13 Temmuz 1849).
[113] BOA, **A.MKT.MHM. 15/86,** 26 Şa'bân 1265 (17 Temmuz 1849).

kişinin hasta ve yaşlı ve bu nedenle de merhamete muhtaç bulunduğunu bildirmiştir. Bu kişilerin mahkeme edilerek gereğinin yapılması için memleketlerine gönderilmelerinin uygun olacağını ifade etmiştir. Meclis-i Vâlâ'da, bunun üzerine bahsi geçen üç kişinin ağır suç işledikleri bölgeden bildirilmiş olsa da, bunların mahkeme edilmeleri sonucu, suçlarının sabit olduğuna dair açık bir bilgi olmadığına dikkat çekilmiştir; *hâlbuki bu makūle erbâb-ı cürm ve kabâhatin mücâzât-ı îcâbiyesi cünhâ-i mütehakkikasına* göre olmalıdır. Bu kişilerin İstanbul'da hapsedilmelerindense eyalete iade edilerek, orada mahkeme edilmeleriyle haklarında gerekenin yapılmasının uygun olduğu kararı alınmıştır[114]. 2 Nisan 1850 tarihini taşıyan ve Trablusgarb Valisine ve Zabtiye Müşiri'ne hitaben yazılan yazıda, alınan bu kararı padişahın onayladığı bildirilmektedir. Bu kişilerin eyalete iade edilmesi ve orada mahkeme edilerek haklarında lazım gelen muamelenin yapılması istenmektedir[115].

3.3 Şeyh Guma'nın Ailesinin Yanına Getirilmesi Talebi

Ağır askeri operasyonların ardından eyaletteki atmosfer yumuşarken Trabzon'da sürgünü devam eden Şeyh Guma'nın da sürgün koşullarıyla ilgili bir yumuşama talep ettiği görülmektedir. Guma, 1849 Haziranı'nın sonlarında Trabzon Valisi Mehmed Hayrettin Paşa'ya yazdığı dilekçesinde, müebbed sürgün olarak geldiği Trabzon'da sekiz sene geçirdiğini ve artık ihtiyar ve hasta olduğunu bildirmektedir. Bir bakanı olmadığı gibi, çocuklarına da hasret kalmıştır. Kendisine bakmak ve hasret gidermek için ailesini yanına getirmeyi arzu etmekte ve bu konuda izin talep etmektedir[116]. Onun bu talebini 3 Temmuz'da İstanbul'a ileten Mehmed Hayrettin Paşa, şeyhin ihtiyar ve bakıma muhtaç olduğunu teyit etmekte ve izin verilirse konunun Trablusgarb Valisi'ne yazılmasını istemektedir[117].

---

[114] BOA, **MVL 83/33,** 5 Cemâziye'l-Evvel 1266 (19 Mart 1850). Ağır suç işlediği için İstabul'da tutulması istenen üç kişiden biri iken yanlışlıkla eyalet gönderildiği bahsedilen Kasım bin Mesud'un ismi, daha önce bu kişiler arasında geçmemektedir. Süleyman bin Ali ve Muhammed bin İsa ile birlikte anılan üçüncü isim Said bin Şaban'dır. Bu durumda ya ağır suçlu bulunan üçüncü kişinin değiştirildiği, ya da yaşanan karışıklığın sadece Kasım bin Mesud'un eyalete yollanmasında değil, bu üçüncü kişinin kimliği ile de ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

[115] BOA, **A.MKT.MVL. 26/11,** 19 Cemâziye'l-Evvel 1266 (2 Nisan 1850).

[116] BOA, **A.MKT.MVL. 17/27,** Lef no yok, Belge 4, t.y.

[117] BOA, **A.MKT.MVL. 17/27,** Lef no yok, Belge 2, 12 Şa'bân 1265 (3 Temmuz 1849).

Konu 25 Temmuz 1849'da Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin gündemine alınmıştır. Burada onun gibi müebbed sürgünde olan kişilerin eşlerinin ve akrabalarının yanına gitmesinde sakınca olmadığı, ancak gelecek olan ailenin buna rızasının olması, hiçbir şekilde icbar edilmemeleri gerektiği ifade edilmiştir. Ailenin arzu etmesi durumunda Trabzon'a gidebileceğinin Trablusgarb Valisi'ne bildirilmesi kararı alınmıştır[118]. 6 Ağustos 1849'da Trablusgarb ve Trabzon valilerine, Şeyh Guma'nın ailesinin Trabzon'a gelişine izin verildiği ve ailesi istediği takdirde Trabzon'a gönderilmelerinin sağlanması konusu bildirilmiştir[119]. Trablusgarb Valisi'nin 22 Ekim 1849 tarihli yazısı, Şeyh Guma'nın arzusunun gerçekleştiğini göstermektedir. Gerekli iznin çıktığı Zâviye Müdürü aracılığıyla aileye bildirilmiş ve ailenin gitmek istemesiyle on iki kişi, Ömer Tâcûrî adlı kaptanın gemisine bindirilerek Trabzon'a gönderilmiştir[120]. Bu on iki kişinin kimler olduğunu gösteren listeye bakıldığında bu grubun; Guma'nın üç eşi, iki kızı, bir kız kardeşi, bir yeğeni, iki cariyesi, iki kölesi ve bir hizmetçisinden oluştuğu görülmektedir[121]. Trabzon Valisi'ne ve Zabtiye Müşiri'ne hitaben yazılan bir başka yazı, Şeyh Guma'nın Trablusgarb'dan getirilen bu on iki kişilik aile ve akrabasının İstanbul'a ulaştığını ve buradan da Trabzon'a gitmek üzere gemiye bindirildiğini bildirmektedir[122].

3.4 Şeyh Guma'nın Satılan Malları ve Maaşına Zam Talebi

Şeyh Guma'nın aile üyeleri yanına geldikten bir süre sonra bir dilekçe vererek, kendisine tahsis edilen maaşın yetmediğinden şikâyet ettiği görülmektedir. Dilekçesinde *pâdişâhımız efendimiz hazretleri bizleri menfî bu tarafa göndermiş ise de şimdi girüye gönderse gitmem vilâyetimizde emlâk ve arâzimiz vâr ise o dahî pâdişâhımız efendimiz hazretlerinindür* diyerek eşi ve çocuklarının kendisine katılmasıyla sekiz kişi olduklarını ve tahsis edilen yüz elli kuruş maaşla geçinemediklerini bildirmektedir. Bu şekilde aylığına zam yapılması talebini iletmektedir[123].

[118] BOA, **A.MKT.MVL. 17/27,** Lef no yok, Belge 1, 5 Ramazan 1265 (25 Temmuz 1849).
[119] BOA, **A.MKT.MVL. 17/69,** 17 Ramazan 1265 (6 Ağustos 1849).
[120] BOA, **A.MKT. 186/37,** Lef no yok, Belge 1, 5 Zi'l-Hicce 1265 (22 Ekim 1849).
[121] BOA, **A.MKT. 186/37,** Lef no yok, Belge 2, t.y.
[122] BOA, **A.MKT.NZD. 16/79,** t.y.
[123] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 6, t.y.

Şeyhin bu talebi, 2 Ocak 1850'de Trablusgarb Valisi Ahmed İzzet Paşa'ya bildirilmiştir. Paşaya gönderilen yazıda, Şeyh Guma'nın ailesini ve hizmetçilerini yanına getirdiği için, kendisine verilen maaşla geçinemediği ve eyalette bulunan mal varlığının devlet tarafından zabt edilerek, bunun yerine kendisine bir miktar maaş tahsis edilmesini talep ettiği ifade edilmiştir. Validen, şeyhin eyaletteki emlakini, bunların hasılatını ve satılması halinde değerinin ne kadar olduğunu tespit etmesi istenmiştir. Vali, şeyhin malları Zâviye ve Cebel-i Garbî'de bulunduğu için buralardaki kaymakamlık meclislerinden soruşturarak durumu tespit etmiştir[124]. Guma'nın, kardeşi Mermûrî'nin ve kızkardeşinin Zâviye'de bulunan mal varlığına bakıldığında, bunlar arasından asıl mahsüldar olan iki adet bahçenin, önceki valilerden Ali Aşkar Paşa'nın zamanında, Binbaşı Ramazan Ağa adlı kişiye verildiği görülmektedir. Ramazan Ağa bu bahçeleri, dönemin valisinden satın aldığını ifade etmiştir. Bunun dışındaki üç adet bahçede olan hisseleri de, eski vali Mehmed Paşa zamanında sattırılmıştır. Kalan bahçeler ise sahipsiz kaldığı ve gereği gibi mahsül vermediği için, bunların 1626 kuruş vergi borcu bulunmaktadır. Ayrıca bunlar maktuan ihale edilmeye çalışılmışsa da, üstüne almayı isteyen kimse bulunamamıştır[125]. Diğer bir mazbatada, Guma'nın Garyan dâhilinde bulunan Neffâsât Köyü'ndeki toplam emlakının satıldığında, 5200 kuruş değerinde olacağı ifade edilmiştir. Zeytin ve meyve ağaçlarının hasılatı ise 336 kuruş olup bu para Guma'nın vekili Saîd Fîtûrî adlı kişinin elindedir[126].

Şeyh Guma'nın dışında eyalette sürgün bulunan kişilerden bir diğeri olan Şeyh Mermûrî Ali'nin de ona benzer bir talebinin olduğu ve bu talebin aynı süreçlerden geçtiği görülmektedir. Ahmed İzzet Paşa'ya 14 Şubat 1850 tarihinde yazılan yazı ile Şeyh Mermûrî'nin sürgünde evlendiği, bu nedenle kendisine tahsis edilen yüz elli kuruşla geçinemediği ve eyalette bulunan bahçelerinin ve arazisinin satılarak, parasının kendisine verilmesini talep ettiği bildirilmektedir. Validen onun mallarının durumunu tespit etmesi istenmiştir. Bahsedilen mallar Cebel-i Garbî'de bulunduğu için vali, bunların durumunu oradan sordurmuştur. Ancak iddia edilen arazinin, devlet arazisi olduğu görülmüştür. Kıttîs Ovası'nda olup kendisine ait

[124] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 11, 17 Receb 1266 (29 Mayıs 1850).
[125] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 5, t.y.
[126] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 4, t.y.

olduğunu iddia ettiği araziye karşılık buranın tamamen devlet arazisi olduğu, burada gerek her şeyden muaf olan kuloğulları, gerek diğer ahaliden ziraat eden herkesin eskiden beri öşre tabi olduğu bildirilmiştir. Kendisine ait olan arazi ve bahçenin ise, hem yıllık hasılatı hem de satılması durumundaki pahası cüzidir. Ayrıca buraların gelirlerini eyalette bulunan çoluk çocuğu almaktadır. Bunların satılması ya da hasılatının şeyhe gönderilmesi durumunda, eyaletteki ailesi *âc ve bî-ilâc ve lokma-i nâna muhtâc* kalacaklardır[127].

Daha önce eyalette çeşitli yolsuzlukları tespit edilen Ali Aşkar Paşa'nın, Guma'nın iki adet bahçesini Ramazan Ağa adlı kişiye satmış olduğunun bildirilmesiyle, 26 Ağustos 1850'de kendisine bir yazı yazılarak konu ile ilgili bilgisine başvurulmuştur. Aşkar Paşa 1 Eylül 1850 tarihli cevabında, o sıralarda Şeyh Guma'nın giriştiği isyan hareketleri dolayısıyla iki adet bahçesinin zabtedildiğini ve bunlara gereği gibi bakılamayacağı düşünüldüğünden, yok olmasını engellemek için Ramazan Ağa'ya satılarak ücretinin eyalet gelirleri arasına dâhil edildiğini bildirmiştir. Konunun üzerinden zaman geçtiği için, ne kadar ücretle satıldığını hatırlayamadığını da eklemiştir[128]. Eski valinin tescillenmiş yolsuzluğu nedeniyle olsa gerektir ki bu paranın nereye kaydedildiğinin peşine düşülmüştür. Yapılan ilk tahkikatta onun ve Mehmed Paşa zamanında yapıldığı söylenen diğer satışlarla ilgili incelenen muhasebe defterlerinde açık bir kayıt bulunamadığı bildirilmiştir[129]. 28 Ekim 1850'da durum Ali Aşkar Paşa'ya tekrar yazılmış, Şeyh Guma'ya ait olup satılan bahçelerin parasının, muhasebe defterlerinde bulunamadığı bildirimiştir. Ondan bu paranın hangi gelirler arasında gösterildiğini bildirmesi istenmiştir. Paşa, 8 Kasım 1850 tarihli cevabında, kendi zamanında eyaletten düzenlenip gönderilen defterlerin yanında kopyası olmadığını, üzerinden uzun zaman geçtiği için de ne bahçelerin pahasını ne de gelirin nereye kaydedildiğini hatırlamadığını ifade etmiştir. Hazine kâtiplerinden Edhem Efendi'nin o sıralar eyaletin mal kâtibi memurluğunda bulunduğunu bildirerek, onun bu konuda bilgisi olacağını, durumun ondan sorulmasını talep etmiştir[130]. Durum Edhem Efendi'ye

[127] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 10, 17 Receb 1266 (29 Mayıs 1850). Mermûri Ali'nin mallarına ait ayrıntılı bilgi BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 1, t.y.'de yer almaktadır.
[128] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 13, Sayfa 1, 23 Şevvâl 1266 (1 Eylül 1850).
[129] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 2, t.y.
[130] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 13, Sayfa 2, 3 Muharrem 1267 (8 Kasım 1850).

sorulduğunda açıklığa kavuşturmuştur. Eyaletin muhasebe defterleri icmalen hazırlandığı için bu kayda rastlanamadığı anlaşılmıştır. Edhem Efendi bu bahçelerin on dört bin kuruş peşin ücretle satıldığını bildirmiş, mufassal defterler getirilip incelendiğinde bunun gelirler arasında kaydı da bulunmuştur[131].

Guma'nın satılan bahçelerinin durumu netleştirildikten sonra sıra, onun talebinin görüşülmesine gelmiştir. Trabzon Eyalet Meclisi'nin hazırladığı yazıda, Guma'nın yüz elli kuruş olan maaşına zam talep eden dilekçesinden bahisle *fi'l-hakîka şâyân-ı merhamet bulunmuş olduğu* ifade edilmiştir[132]. 26 Kasım 1850 tarihli Sadrazam'ın hazırladığı yazıdan itibaren Şeyh Guma'nın mevcut maaşı -muhtemelen yanlışlıkla- yüz kuruş olarak ifade edilmeye başlanmıştır[133]. Konu Meclis-i Vâlâ'da görüşüldüğünde de bu şekilde ifade edilmiştir. Meclis'te Guma'nın eyaletteki mallarıyla ilgili ne yapılacağı netleştiğinde oradan alınmak üzere, şimdiden maaşına elli kuruş zam yapılması kararı alınmıştır[134]. Bu karar padişaha sunulurken de, şeyhin yüz kuruş maaşına elli kuruş daha zam yapılması şeklinde ifade edilmiştir. 31 Ocak 1851 tarihinde padişah onun maaşına elli kuruş zam yapılmasını onaylamıştır[135]. Bu kararın icra edilmesi için 11 Şubat 1851'de Maliye Nâzırın'a yazılan yazıda, şeyhin eski maaşı zikredilmeden mevcut maaşına elli kuruş zam yapıldığı bildirilmektedir[136]. Miktar zikredilirden her ne kadar bazı karışıklıklar olmuşsa da bunun sonuca etki etmediği görülmektedir. Şeyh Guma'nın maaşı, nihayetinde iki yüz kuruşa çıkarılmıştır. Trabzon'daki İngiliz Konsolosu 31 Mart 1851'de, bölgenin yeni valisi Rüstem Paşa'nın Guma'nın aylığını iki yüz kuruşa çıkardığını ve daha da artırmak için Bâbıâlî'ye yazdığını bildirmektedir[137].

Guma'nın satılan bahçeleri ile ilgili fiyat tespiti yapılmış olsa da bu konu tekrar açılmıştır. Bahçelerin on dört bin kuruşa satıldığı bilgisi bulunmakla birlikte bu, muhtemelen Guma'nın hisseli bahçelerinin fiyatıdır. Çünkü soruşturmanın devamında farklı bilgiler yer almaktadır. Konu ile ilgili Ahmed İzzet Paşa'ya bir yazı yazıldığı ve burada eyaletin Ali Aşkar Paşa'dan sonraki valisi olan Mehmed Paşa'nın

[131] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 3, t.y.
[132] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 14, 7 Muharrem 1267 (12 Kasım 1850).
[133] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 16, 21 Muharrem 1267 (26 Kasım 1850).
[134] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 18, 17 Rabîu'l-Evvel 1267 (20 Ocak 1851).
[135] BOA, **İ.MVL. 198/6188,** Lef 19, 28 Rabîu'l-Evvel 1267 (31 Ocak 1851).
[136] BOA, **A.MKT.NZD. 27/57,** 9 Rabîu'l-Âhir 1267 (11 Şubat 1851).
[137] Orhan Koloğlu, M. Yavuz Erler, **a.g.m.** , s. 957.

görüşlerine yer verildiği görülmektedir. Mehmed Paşa, eyalete ulaştığında Aşkar Paşa zamanında el konulan bazı malların henüz satılmadığını, bazılarının ise satılmış olup henüz senetlerinin verilmediğini, ancak paralarının beytülmal memurlarının elinde olduğunu görmüştür. Mehmed Paşa, İstanbul ile görüşerek elde bulunan malları ve paraları sahiplerine iade etmiştir. Guma'nın iki bahçesinin Ramazan Ağa'ya verildiğini duymuş, ancak bunun ne şekilde verildiğinden haberdar olmamıştır. Ahmed İzzet Paşa'dan istenen ise Ramazan Ağa'nın elindeki senedi inceleyerek burada, valinin mühründen başka hangi beytülmal memurunun mührü bulunduğunu ve ne kadara satılmış olduğunu tespit etmesidir. Paranın miktarı ve bunu alan memur tespit edildikten sonra, o dönemdeki beytülmal memurlarının hepsi halen bölgede olduğundan, bu memurdan alınan paranın beytülmal hasılatı defterine dâhil edilip edilmediğini soruşturması istenmiştir.

Meclis-i Vâlâ'nın 3 Mayıs 1851 tarihli toplantısında bu konu ele alınmıştır. Trablusgarb Valisi durumu incelemiştir. Binbaşı Ramazan Ağa, Fizan'da bulunduğu için, elindeki sened getirtilmiş ve bu senedin beytülmal tarafından verildiği, Trablus Mollası ve eski valinin mührüyle de mühürlü olduğu için muteber olduğu görülmüştür. Değerinin beytülmal defterine kaydolup olmadığı ise daha önce beytülmal memuru olup o sırada meclis azası bulunan Muhammed Ağa'dan soruşturulmuştur. Bu bahçelerin altı bin kuruşa Ramazan Ağa'ya satıldığı, ancak bazı hizmetlerine mukabil bu ücretin vali tarafından ona terkedildiği anlaşılmıştır. Mecliste o zamanın idare usülü dolayısıyla, devletin zabtedip birilerine sattığı ya da ücretsiz olarak verdiği haylice malların bulunduğu ifade edilerek, bu bahçelerin Şeyh Guma'ya iadesine müsaade edilmesinin *umûma dokunarak kesret-i sadâ' ve iddiâyı mûcib olacağı* düşünülmüştür. Şeyhin sürgünde olması dolayısıyla, bu bahçelerin değerinin kendisine verilmesi gerekeceğinden *emsâl olmamak üzere*, bu meblağın yarısının Ramazan Ağa'dan alınmasının diğer yarısının da mahalli mal sandığından karşılanmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştır[138].

Konuyu padişaha arzeden sadrazam, meclisin bu kararını ifade ettikten sonra, bu bahçelerin binbaşıya hizmetlerine karşılık olarak verildiğine ve üzerinden uzun zaman geçtiğine işaret etmiştir. Bu noktada usule aykırı hareket edilmişse de bu

[138] BOA, **İ.MVL. 211/6881,** Lef 1, 2 Receb 1267 (3 Mayıs 1851).

binbaşının değil, bahçeyi veren kişinin hatasıdır. Bu nedenle kendisinden bir şey istenilmeyip bahçenin değerinin tamamının eyalet mal sandığından verilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. 29 Mayıs 1851'de padişah, sadrazamın bu teklifini kabul etmiştir[139]. 11 Haziran 1851'de, alınan bu karar Maliye Nâzırı'na ve Trablusgarb Valisi'ne bildirilerek, bahçelerin değeri olan altı bin kuruşun mahalli mal sandığından Şeyh Guma'ya verileceği ifade edilmiştir[140].

3.5 Şeyh Guma'nın Serbest Bırakılması Talebi

Ahmed İzzet Paşa'nın valiliğinin ikinci yılında eyalette hâkim olan çatışmasızlık ortamı, Şeyh Guma'nın serbest bırakılmasını talep etmesini mümkün kılacak kadar yerleşmiştir. Guma'nın yazdığı bir dilekçe ile sürgünde sefalet çekmekte olduğunu bildirdiği ve affedilmesi istirhamında bulunduğu anlaşılmaktadır. Trabzon Valisi'ne yazılan yazı ile *bu makūlelerin gözedilmesi şân-ı merâhim-nişân-ı cenâb-ı tâcidarî iktizâsından ve şiâr-ı insâniyetten* olduğu bildirilerek mümkün mertebe refahının sağlanması ve hatırının iyi tutulması istenmiştir. Zabtiye Müşiri'ne ise Guma'nın daha önceki durumuna vakıf olması dolayısıyla onun memleketine gitmesinde ya da İstanbul'a getirilmesinde bir mahzur olup olmadığı sorulmuştur[141].

Konunun 12 Temmuz 1850'de Ahmed İzzet Paşa'ya yazıldığı görülmektedir. Zabtiye Müşiri'nin görüşü, Şeyh Guma'nın eyaletin önceki hali dolayısıyla bazı tahrikleri olmuşsa da, Trablusgarb'ın idaresi *taht-ı zâbıta ve intizâma* girdiği için, bir şeye karışmayacağına dair kuvvetli kefil göstermesi şartıyla iadesinde bir beis olmayacağı yönündedir. Valinin bu teklife cevabı, onun eyaletin fiili durumuna daha vakıf ve bu nedenle de daha ihtiyatlı olduğunu göstermektedir. Eyalet, adım adım kontrol altına girmekte olsa da, hükümete karşı *ashâb-ı iğrâzdan* olan Şeyh Guma, bölgede çevresi geniş ve urban arasında son derece nüfuzlu bir kişidir. Gerek Yusuf Paşa zamanında, gerek kendisinden önceki valiler zamanıda meydana gelen bütün karışıklıklarda *medhal-i küllîsi* bulunmaktadır. Birkaç defa ele geçirilmiş, kendisine özel konak ve yeterli tayinat tahsis edilip taltif edilerek fikri değiştirilmeye çalışılmışsa da, tesir etmemiştir. Bu sefer uzun müddet sürgünde kalması dolayısıyla

[139] BOA, **İ.MVL. 211/6881,** Lef 2, 28 Receb 1267 (29 Mayıs 1851).
[140] BOA, **A.MKT.NZD. 36/83,** 11 Şa'bân 1267 (11 Haziran 1851); BOA, **A.MKT.MVL. 42/63,** 11 Şa'bân 1267 (11 Haziran 1851).
[141] BOA, **A.MKT.NZD. 9/32,** t.y.

öfkesinin ve düşmanlığının artmış olacağını bildiren vali, kendisine hiçbir şekilde güvenilemeyeceğini söylemektedir. Eyalete gönderilmesi teklifini, bölgeye olan malumatı dolayısıyla Fizan Kaymakamı Hasan Paşa'ya da sormuş ve Hasan Paşa, onun görüşlerini teyid ederek Guma'nın kesinlikle bölgeye gönderilmemesi gerektiğini bildirmiştir. Vali de onun aynı şekilde olduğu yerde kalmasını talep etmektedir[142].

3.6 Şeyh Meşlûh ve Oğlu Ahmed'in Yakalanıp İstanbul'a Gönderilmesi

Ahmed İzzet Paşa'nın yürütmeye çalıştığı yumuşak siyasetin bir gereği olarak, İstanbul'a sürülmesinden vazgeçilip çeşitli taltiflerle eyalet idaresinin yanına çekilmeye ve kendisiyle işbirliği yapılmaya çalışılan Cebel-i Garbî kabilelerinden Asâbia Kabilesi'nin şeyhi Meşlûh'un ve oğlunun, bir süre sonra bazı suçlarına binaen yeniden tutuklandıkları görülmektedir.

Eyalet meclisinin hazırladığı 2 Temmuz 1850 tarihli yazı, Şeyh Meşlûh'un geçmiş suçlarının bir özetini sunmaktadır. Asâbia şeyhi olan Halife Meşlûh, Kikla'da 1847 sonunda yaşanan olaylarda başı çekenlerden biridir. Onun kabilesi Kikla, Rişfâne ve Garyan gibi isyan etmek niyetinde olan yerlerle ittifak etmiştir. İlk olarak Garyan'da bazı isyan hadiseleri başladığında, buranın baş şeyhi olan Muhammed Ma'tûk bu durumu hoş karşılamamış ve evini terkederek hemen askerlerin bulunduğu kasra sığınmıştır. Şeyh Meşlûh bunu duyduğunda, kabilesinden adamlarıyla doğruca Şeyh Muhammed'in köyüne hücum etmiş, onun evini ve bölge ahalisinin mallarını yağmalamıştır. Bunun yanısıra Şeyh Meşlûh, o sıralar Garyan Müdürü olan Kasım Efendi ile de üç gün üç gece muharebe etmiştir. Bu olaylar üzerine Civârî kuloğulları urbanından iki yüz elli atlı ile Sahil Müdürü olan Muhammed Ağa, Garyan üzerine gönderilmiştir. Yolu üzerinde bulunan Rişfâne ahalisi, mükemmel bir ordunun hazırlandığı ve şark ve garb kuloğlu urbanının da toplanmakta olduğunu haber almış olduklarından korkmuşlardır. Kendilerinin isyanda bir medhalleri bulunmadığını iddia ederek, aralarından çıkardıkları iki yüz elli atlıyı Muhammed Ağa'ya teslim etmişlerdir. Muhammed Ağa'nın beş yüz atlı ile bölgeye gelmesi üzerine, isyan için anlaşmış olanları korku sarmıştır. Asâbia

[142] BOA, **A.MKT.UM. 24/25,** 27 Şevvâl 1266 (5 Eylül 1850).

Kabilesi'nin yarısından fazlası isyancılardan ayrılarak, kendilerinin isyan üzere olmadıklarını, Garyan Kazası'na gönderdikleri önde gelenleri ile bildirmişlerdir. Bu kişileri getiren Şeyh Meşlûh, kaza müdürü tarafından tutuklanıp hapse konulmuşsa da suçunun bağışlanmasını talep etmiş ve daha sonra serbest bırakılmıştır. Meşlûh'un geçmişi bu şekilde özetlendikten sonra, onun tutuklanmasına sebep olan yeni hadiseye yer verilmiştir. Onun akrabalarından olan birisi bir deve çalmıştır. Bu konuda şikâyet vuku bulmasıyla hırsız, mahkemede devenin kendisine ait olduğu iddia etmiş ve gidip şahitlerini getirmek istemiştir. Şahitlerini getirmesi için ona kefil olan Şeyh Meşlûh'un daha sonra hırsızın kaçmasına yardım ettiği görülmüştür. Konu ile ilgili kaymakamlık meclisinde sorgulandığında, hırsızın kaçmasını kasten sağladığı anlaşılmış ve tutuklanmıştır. Hapse konulmasıyla Asâbia Kabilesi'nin önde gelenleri kaymakamlık meclisine gelerek, şeyhin kendilerinden zorla ve haksız yere yirmi dört bin üç yüz kırk kuruş değerinde sade yağ, koyun ve yün aldığını söylemişlerdir. Garyan Kazası Meclisi'nin hazırladığı mazbatada yer alan bu iddialar, eyalet meclisinde görüşülmüştür. Asâbia Kabilesi'nin önde gelenleri olan ve ahali tarafından vekil kılındıklarına dair vekâlet mazbataları taşıyan Ali bin Mahmûd, Hamîde bin Halîfe, Ömer bin Beşîre, Muhammed Bû Abdullah, İbrahim bin Mühelhil ve Mebrûk bin Muhammed'in ifadeleriyle, Şeyh Meşlûh'un ahaliden aldığı yağı ordunun ihtiyaçları için sattığı, parasını almasına rağmen kimseye bir kuruş vermediği görülmüştür. Ayrıca ahaliden aldığı anlaşılan koyunları ve bunların yünlerini de satmış ancak parasını sahiplerine ödememiştir. Bunun dışında, o sıralar vergi vermekten kaçınan Evlâd-ı Bû Seyf Kabilesi'ne de adam göndererek, onları tahrik ettiği anlaşılmıştır. Şeyh Meşlûh'un eskiden beri sebep olduğu karışıklıklar ve işlediği yeni suçlar, ayrıca onun akraba ve taallukatının çokluğuyla her isyanda büyük zararlara sebep olması göz önüne alınarak, kendisinin eyalette tutulması sakıncalı görülmüştür. Bir daha eyalete ayak basmamak üzere, uygun bir yere sürülmesi için İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Halka olan vereceğinin de malından alınması ile ilgili karar İstabul'dan gecelek emre göre belirlenecektir. Şeyhin tutuklanması üzerine oğlu Ahmed kabilesine gidip, babasının tutuklanmasına sebep olanları tehdit etmiş ve korkutmuştur. Ahmed bu hareketleri nedeniyle tutuklanıp birkaç gün hapse konulmuştur. Babasının yerine kabilesinden başka birinin şeyh seçildiğini duyduğunda, kendilerinin nesilden nesile bu kabilenin şeyhi

bulunduklarını bildiren ve babasının yerine şeyh tayin edilmesini talep eden bir dilekçe göndermiştir. Bu hareketleri nedeniyle, onun da eyalette tutulması uygun görülmemiş ve babası ile birlikte İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Uygun olduğu takdirde askere alınarak *intizâm ve terbiye oluncaya kadar* bir yerde tutulması talep edilmiştir. Meclisin mazbatasının altına düşülen notta, Meşlûh ve oğlunun İstanbul'a gönderilmek üzere teslim edildiği *Süreyya* adlı brikin kaptanının meclise geldiği ve *kolera âlemîni müstevlî* olduğundan Şeyh Meşlûh'un vefat ettiğini haber verdiği bildirilmektedir[143]. 16 Ağustos 1850 tarihli yazısı ile konuyu İstanbul'a ileten eyalet valisi, Şeyh Meşlûh'un ölümü haberini *şerrinden cümlenin emniyeti husûl* bulduğunu bildirerek vermektedir. Şeyh, mecliste muhakeme edilerek hapse gönderildiği sırada, divanhaneden kendisini aşağıya atmış ve kavasların onu ihramından yakalaması ile kurtulmuştur. Daha sonra da gemiye götürülürken, sandaldan kendisini denize atmıştır. Kendisini neden böyle yok etmek istediği sorulduğunda, artık kendisine yaşamanın haram olduğu ve ölmeyi arzu ettiği cevabını vermiştir. Vali, şeyhin bu şekilde ölümüyle arzusuna ulaşmış olduğunu bildirmektedir[144].

Şeyh Meşlûh'un oğlu Ahmed ile ilgili ne yapılacağının, 29 Eylül 1850'de Serasker'e sorulduğu görülmektedir. Serasker o sırada Tersâne-i Âmire zindanında tutulan Ahmed'in bahriye akseri olarak kaydedilip istihdam edilebileceğini ifade etmiştir [145] . Ahmed'in durumu Bahriye Meclisi'nde görüşüldüğünde, bahriye askerlerinin ara sıra dışarı çıkmalarına müsaade edildiği ve Ahmed'in de çıkmasına izin verilmesi durumunda, yanına zabit konulsa bile kaçma ihtimali bulunduğu bildirilmiştir. Dışarı çıkmasına izin verilmemesi durumunda ise hapis hükmünde kalacak, bu da askeri nizamlara aykırı düşücektir. Ayrıca meclise getirilip görüldüğünde, yaşının kırk civarında olduğu anlaşılmış, kendisi de kırk beş yaşında olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenlerle onun bahriye askeri olarak istihdamının uygun olmayacağı bildirilmiştir[146].

[143] BOA, **İ.MVL. 200/6324,** Lef 1, t.y. Eyalet meclisine ait mazbatanın aynı dosyada Lef 3'te yer alan Arapça orijinali 21 Şa'bân 1266 (2 Temmuz 1850) tarihini taşımaktadır.
[144] BOA, **İ.MVL. 200/6324,** Lef 5, 7 Şevvâl 1266 (16 Ağustos 1850).
[145] BOA, **İ.MVL. 200/6324,** Lef 7, 20 Muharrem 1267 (25 Kasım 1850).
[146] BOA, **İ.MVL. 200/6324,** Lef 7, 15 Safer 1267 (20 Aralık 1850).

Konu 1 Şubat 1851'de Meclis-i Vâlâ'nın gündemine alınmıştır. Ahmed'in asker olarak istihdamının uygun görülmemesiyle hapiste kaldığı ve bu şekilde müebbed hapiste kalmasının da münasip olmadığı düşünülmüştür. Meclis'e getirtilip bakılan Ahmed'in yaşının askerlik yaşını geçtiği ve kendisinin bir işte çalışmaya muktedir olmadığı görülmüştür. Trabzon'a gönderilmesi ve geçimini teminden aciz olması nedeniyle de kendisine günlük yüz para ekmek bahası verilmesi kararlaştırılmıştır. Trabzon Valisi'ne de onu, bir yere kaçamayacak şekilde muhafaza etmesi yazılacaktır. Beş senelik sürgün müddeti dolduğunda, memleketine dönmesinde mahzur olup olmadığı araştırılacaktır. Dönmesi uygun görülmezse, ailesinin yanına gönderilmesi ve emlak ve mallarının sattırılıp parasının kendisine verilmesi gerekecektir. Bu nedenle ailesinin ve mallarının durumu Trablusgarb Valisi'nden soruşturulacaktır[147]. Meclisin bu kararları, 18 Şubat 1851'de padişah tarafından onaylanmıştır[148].

Şeyh Meşlûh'un oğlu Ahmed'in beş yıllığına Trabzon'a sürülmesinden bir süre sonra, onun sürgününün bitiminde memleketine dönmesinin mahzurlu olmadığına hükmedildiği, bunun üzerine de bu beş yılını sağlam kefillere bağlanarak Trablusgarb'da geçirmesinin mahzurlu olup olmadığının eyalet valisinden sorulduğu görülmektedir. 14 Ağustos 1851 tarihiyle kendisine gönderilen yazı ile bu konuda görüşünün sorulduğunu ifade eden vali, *bura ahâlisinin ziyâdesiyle havf ve haşyet ve dehşetleri Türk yakası tabiriyle Rumeli ve Anadolu câniblerine nefy ve ib'âdları ile hâsıl olduğuna* işaret etmiş ve onun bölgeye gönderilmesini uygun bulmamıştır[149].

3.7 Evlâd-ı Bû Seyf Kabilesine Vergi Tahsisi

Cebel-i Garbî ahalisinden olan ve Şeyh Meşlûh'un da tahrikiyle vergi vermemekte direndikleri ifade edilen Evlâd-ı Bû Seyf Kabilesi ile bir çatışmaya girilmeden sorunun halledildiği anlaşılmaktadır. Trablusgarb Valisi'ne 22 Ocak 1851 tarihiyle yazılan yazıdan, valinin daha önce bu kabilenin kendilerine yüklenen vergiyi ve bu verginin bakaya kalanlarını vermekten geri durdukları ve çeşitli uygusuz hareketlere giriştikleri için, onların üzerine asker gönderilmesi konusunda izin istediği anlaşılmaktadır. Mesele İstanbul'da görüşülmüş ve bu kabilenin haline

[147] BOA, **İ.MVL. 200/6324,** Lef 10, 29 Rabîu'l-Evvel 1267 (1 Şubat 1851).
[148] BOA, **İ.MVL. 200/6324,** Lef 11, 16 Rabîu'l-Âhir 1267 (18 Şubat 1851).
[149] BOA, **MVL 243/15,** 13 Zi'l-Ka'de 1267 (9 Eylül 1851).

bırakılması durumunda, içinde oldukları itaatsizliği artıracağının açık olduğu ifade edilmiştir. Ancak yine de üzerlerine hemen asker sevkedilmesi yerine, öncelikle bölgenin ulemasından münasip adamlar gönderilerek, kendilerine teminat verilmesi ve nasihat edilmesi ile itaat altına alınmalarına çalışılmalıdır. Bu şekilde sonuç alınamazsa üzerlerine yeteri kadar başıbozuk askeri gönderilerek *te'dîb ve terbiyelerine* bakılmalıdır. Kuvvet kullanılması durumunda da mallarının ve mülklerinin telef olmaktan korunması gerekmekte ve içlerinden isyanın öncüsü olanlar mahkeme edilerek, suçlarının derecelerini gösteden ilam ve mazbataları İstanbul'a gönderilmelidir[150].

Meclis-i Vâlâ'nın 13 Haziran 1851 tarihli yazısında, valinin bu kabile ile ilgili meseleyi nasıl barışçı yollarla çözdüğüne dair bilgiler sunulmaktadır. Ulemadan kendilerine gönderilen kişilerin nasihatlerinden sonra, af ve eman talep etmek üzere kabilenin önde gelenlerinden beş kişi Trablus'a gelmiştir. İtaaten ayrılmayacaklarını bildirmiş, yıllık kırk bin kuruş vergilerini ve atanacak müdürlerine de yıllık dört bin kuruş maaş vereceklerini taahhüt etmişlerdir. Bu taahhütlerinin yanında, kendilerine sığınan kabileleri ve kişileri de kabul etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bundan sonra *muğâyir-i rızâ* hareketeleri durumunda, üzerlerine ordu gönderileceğini ve bu durumda yapılacak olan masrafları da tazmin edeceklerini, verdikleri senede eklemişlerdir. Mecliste, bu kabileden alınması kararlaştılan vergi cüzi olsa da, emniyetlerinin sağlanması için bu miktarda belirlendiği, daha sonra *hadd-i lâyığına* ulaştırılacağı ifade edilmiştir. Valinin, asker sevkine gerek kalmadan onlara bu şekilde vergi tahsis etmeyi başarması memnuniyetle karşılanmış, bu konuda *müdebbirâne ve hakîmâne davranarak ibrâz-ı dirâyet* ettiğine işaret edilmiştir[151].

Ahmed İzzet Paşa'ya, bu konudaki gayreti nedeniyle taltif edici bir yazının yazılması kararlaştırılmıştır[152]. Evlâd-ı Bû Seyf Kabilesi'ne tahsis edilen verginin kayıtlara geçirilmesi aşamasına gelindiğinde, bunların nerede iskân ettirildikleri bilgisinin eksik olduğu görülmüştür. Durum valiye sorulmuş ve vali onların Cebel-i Garbî'ye tabi Müzde'ye yerleştirildiklerini ifade etmiştir. Yıllık kırk bin kuruş vergileri ve müdürleri tayin edilen Muhammed Mücerreb Ağa'ya ödeyecekelerini

[150] BOA, **A. MKT.MVL. 38/27,** 19 Rabîu'l-Evvel 1267 (22 Ocak 1851).
[151] BOA, **İ.MVL. 214/7076,** Lef 1, 13 Şa'bân 1267 (13 Haziran 1851).
[152] BOA, **İ.MVL. 214/7076,** Lef 2, 28 Şa'bân 1267 (28 Haziran 1851).

taahhüd ettikleri dört bin kuruş, Müzde kabilelerinin vergilerine ilave edilmiş ve hazineye gelir olarak kaydedilmiştir[153].

3.8 Trablusgarb'da Türkçe Öğretmek İçin Okul Açılması Talebi

Trablusgarb Eyaleti'nde "İkinci Osmanlı Dönemi" (1835-1911) boyunca üç çeşit eğitim müessesesi var olmuştur. Bunlardan ilki, dini temelli geleneksel eğitimdir. En yaygın çeşit olan bu tür eğitimin başlangıcını, camilere bitişik olarak faaliyet gösteren küttablar oluşturmaktadır. Burada daha çok Kur'an ezberletilmekte, temel dini bilgilerin yanında, Mağribi hatla basit okuma ve yazma öğretilmektedir. Küttablardan sonra dini refersanslı bu eğitim sınırlı sayıdaki öğrenciler için zâviyelerde sürdürülmektedir. İkinci tür eğitim yabancıların (genellikle Fransız ve İtalyanların) misyonerlik faaliyetleri kapsamında açtıkları okulladır. Fransızların bu faaliyetleri 1807'ye kadar geriye gitmektedir. Ancak bu faaliyetlerin çok sınırlı kaldığı, bir Katolik misyonerlik teşkilatı olan Marianistlerin 1885'de 65 öğrenciye sahip olmalarından anlaşılmaktadır. Üçüncü türü, Osmanlı Hükümeti'nin reform politikalarının bir parçası olarak bölgede yürüttüğü modern eğitim faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu eğitimin başlangıcının 1858'e kadar geriye gittiği söylenmiştir[154]. Bununla birlikte henüz 1851'de, bu tür eğitimde modernleşme politikalarının bir örneği olarak, eyalatte Türkçe öğretilmesi için girişimlerin başladığı görülmektedir.

Eyalette Türkçe öğretilmesi, merkezi idarenin genişleyen kontrolüyle ortaya çıkan ihtiyaçlardan biridir. Bölgede Türkçe bilen insan sayısının az olması nedeniyle, bölge halkının en azından idari işlerde istihdam edilebilecek bir kısmına Türkçe öğretilmesi ihtiyacı doğmuştur. Ahmed İzzet Paşa'nın 3 Ocak 1851 tarihini taşıyan dilekçesi, bu ihtiyacı merkeze arz etmektedir.

Vali, Trablusgarb ahalisinin Arapça konuştuğunu ve 1835'e kadar bölgenin valileri de yerli ahaliden olduğu için, onların da Arapça konuşup Türkçeye ihtiyaçlarının bulunmadığını ifade etmektedir. Bu tarihten itibaren valilerin İstanbul'dan gelmesi, diğer memurların ve askerlerin de Türkçe konuşması

[153] BOA, **MVL 332/83,** 23 Zi'l-Hicce 1268 (8 Ekim 1852); BOA, **İ.MVL. 251/9201,** Lef 1, 26 Zi'l-Hicce 1268 (11 Ekim 1852); BOA, **İ.MVL. 251/9201,** Lef 2, 20 Muharrem 1269 (3 Kasım1852).
[154] Salaheddin Hasan Sury, "Modern Education in Trablusgarp (Tripolitania) 1835- 1911", İçinde: **International Congress on Learning and Education in the Ottoman World: Istanbul, 12–15 April 1999**, Editör: Ali Çaksu, IRCICA, Istanbul 2001, s. 357-362.

nedeniyle, halkın Türkçe öğrenme arzusu duyduğunu bildirmektedir. Eyalette Türkçenin ne kadar nadir bilindiği, valinin eyalet meclisi azasından sadece ikisinin Türkçe bildiği, diğerlerinin tercümana ihtiyacı olduğu ifadesinden anlaşılmaktadır. Türkçenin az bilinmesi nedeniyle büyük zorluk yaşanmaktadır. Eyalette Türkçe kâtibi hiç yetişmediği gibi, Arapça kâtibi dahi nadir bulunmaktadır. Bölgede öğretim için hiçbir imkân olmadığından, ahali bu hususdan mahrum kalmıştır. Vali biri Trablus'ta diğeri Menşiye'de bulunan iki okulun, masraf edilmeden hazırlanmasını ve buralarda Türkçe öğretmek üzere tayin edilecek iki hocaya, aylık üçer yüz kuruş maaşın hazineden tahsis edilmesini talep etmektedir. Yazısının sonuna, bölgenin Avrupa'ya olan yakınlığı ve her çeşit ürünü yetiştişmeye müsait oluşu sayesinde, ileride imar edildikçe ve gelirleri arttıkça daha büyük okullar inşasıyla öğretim imkânlarının daha da artırılacağını eklemekte, şimdilik vakit kaybetmemek adına girişilen bu çaba için, bahsedilen aylığın ihsanını talep etmektedir[155]. Eyalet meclisi azasının talebinde de aynı hususlara işaret edilmektedir. Ayrıca bu okullarda eyaletin önde gelenlerinin çocuklarının, on iki yaşından on sekiz yaşına kadar olanlarından kabiliyetlileri seçilip okutulacaktır[156].

Konu Meclis-i Vâlâ'da görüşüldüğünde, bu tür bölgelerin halklarına Türkçe öğretmenin birçok faydası olduğuna işaret edilerek, bu iki okulun Türkçe öğretimine tahsis edilmesinin uygun olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu tür okullar için hazineden maaş verilmesinin, Osmanlı Devleti'nin hiçbir bölgesinde örneği bulunmadığı ve bu okullar aracılığıyla bölge ahalisinin ileride büyük fayda göreceği ileri sürülerek, istenilen maaşların ahali tarafından karşılanması kararı alınmıştır. Merkezden yapılabileceklerin Türkçe öğretiminin usulüne dair talimat ve bölgede Türkçe kitap bulunmadığı için rüşdiye okullarında verilen ahlak risalesi ve benzeri ibaresi kolay olan inşâd ve tarih kitaplarından, üçer beşer nüshasının gönderilmesi olduğu ifade edilmiştir[157]. Bu husus padişaha arzedildiğinde Meclis-i Vâlâ'da kararlaştırıldığı şekilde maaşın bölgeden karışlanması uygun görülmüştür[158].

---

[155] BOA, **MVL 246/53,** Lef no yok, Belge 3, 29 Safer 1267 (3 Ocak 1851).
[156] BOA, **MVL 246/53,** Lef no yok, Belge 5, t.y. Aynı dosyada belge 4'te mazbatanın Arapça aslı yer almakta ve 19 Safer 1267 (24 Aralık 1850) tarihini taşımaktadır.
[157] BOA, **MVL 246/53,** Lef no yok, Belge 2, 13 Rabîu'l-Âhir 1267 (15 Şubat 1851). Belgenin tarihi her ne kadar 13 Cemâziye'l-Evvel 1267 gibi görünse de konu ile ilgili aşağıdaki iradenin tarihine bakarak zikrettiğimiz tarihin doğru olması gerektiğini söyleyebiliriz.
[158] BOA, **MVL 246/53,** Lef no yok, Belge 1, 11 Cemâziye'l-Evvel 1267 (14 Mart 1851).

3.9 İngiltere'nin Eyaletteki Temsilini Konsolusluk Düzeyine İndirmesi

14 Haziran 1851'de, İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Palmerston'un Hazine'ye hitaben bir yazı kaleme aldığı ve devletinin Trablusgarb'daki temsiline dair bazı değişiklikler talep ettiği görülmektedir. Palmerston, Trablusgarb Eyaleti ile İstanbul Hükümeti arasındaki mevcut ilişkinin, artık bölgede başkonsolos ünvanı ve maaşıyla bir görevli bulundurmayı gereksiz kıldığını ifade etmektedir. Bunun yerine, konsolos ünvanı ve maaşıyla bir görevlinin bulunması yeterli olacaktır. Bu teklifinin gerekçilerini açıklayan nâzıra göre, daha önceleri bölgenin idaresini irsi olarak üstlenen Trablusgarb beyleri epey bağımsız bir otoriteye sahipti ve İnglitere bu beylerle ticari ilişkilere girebiliyordu. Karamanlı Âilesi'nin eyaletten çıkarılmasından sonra Sultan, bölgeyi Osmanlı İmparatorluğu'nun sıradan bir eyaleti konumuna indirgedi. Aynen diğer eyaletler gibi, burası da değiştirilen ve zaman zaman da sultanın keyfine göre değişen görevliler aracılığıyla idare edilmektedir. Bu nedenle Lord Palmerston, eyaletteki yıllık 1600 pound maaşla çalışan başkonsolosluk makamını ilga edip, bunun yerine 600 pound maaşla çalışan bir konsolosluk kurulmasını teklif etmektedir. Bu değişiklikğin 30 Eylül'den itibaren cari kılımasını isteyen nâzır, halen başkonsolos bulunan ve yaşı altmış altıyı aşan, emektar Mr. Crowe'a da uygun miktarda emekli maaşı bağlanmasını teklif etmektedir[159].

İngiltere'nin bu sembolik hareketi, bölgede Osmanlıların kurduğu doğrudan idarenin artık geriye, yani Karamanlı dönemindeki haline dönmesine dair bir ümit taşımadıklarını ve bunu kabullendiklerini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu şekilde eyalet, İngilizler tarafından Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletleri gibi, bir ayrıcalığı olmayan, doğrudan merkeze bağlı bir bölge olarak kabul edilmiştir.

3.10 Amerikan Konsolosu'nun Eyalete Dair Görüşleri

Trablusgarb'da 1849-1861 arasında, Amerika Birleşik Devletleri Konsolosu olarak bulunan Marcus Julius Gaines[160] 30 Haziran 1851 tarihli raporunda, eyaletin durumuna dair çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Konsolosun raporuna göre; geçen yıllarda bir ya da birkaç inatçı kabilenin yıllık vergiyi ödemeyi reddetmesiyle

[159] TNA, **FO 101/29**, Draft to Treasury, Palmerston imzalı, 14 Haziran 1851.
[160] Debra J. Allen, **Historical Dictionary of U.S. Diplomacy from the Revolution to Secession**, Maryland 2012, s. 336.

her daim çeşitli karışıklıklara sebep olan hasat dönemi, o yıl sakin geçmiştir. Bir iki küçük tereddüt vakasından sonra, bütün kabileler öşrünü göndermiştir ve eyalette sağlam bir düzen hüküm sürmektedir. İşlerin bu şekilde yolunda gitmesi, mevcut hükümetin aldığı akıllıca tedbirler sayesinde olmuştur. Yakın zamana kadar, kötü politikanın yol açtığı acı sonuçları Trablusgarb kadar keskin hisseden az ülke vardır. İç bölgelerin göçebe kabilelerini, konargöçer hayatlarını terkedip yerleşmeye ve toprağı ekip biçmeye teşvik ederek ülkenin bütün işe yarayacak imkânlarını bir araya getirmeye çalışmak yerine, eskiden tam tersi yapılmıştır. Hatta bazen ülkede kıtlığı önleme gerekçesiyle tahıl, yağ ve hurma gibi ürünlerin ihracatı yasaklanmıştır. Böyle bir politikanın sonuçları açıktır. Bu tür ana maddelerin üretimi, dâhili tüketimden fazla olduğunda, bu üretim fazlası bunları içerde pazar bulamadığı gibi dışarıda aramasına da izin verilmeyen sahiplerinin elinde kalmıştır. Bu nedenle yerli kabileler, sadece tüketecekleri kadar üretmeyi alışkan edinmiştir ve geniş miktarda verimli arazi atıl kalmıştır.

Eyalette vergi tarhı da adaletsiz ve baskıcı bir tarza yapılmaktadır. Birkaç bölgeye ayrılan denetçiler ürünleri toplanmadan önce görüp, muhtemel getirisine dair bir değerlendirmede bulunmakta ve buna göre ödenecek verginin miktarını belirlemektedir. Konsolosun edindiği bilgiye göre, fakir ahali ürününü toplayıp vergi olarak talep edilen kısmı hükümete ulaştırdığında, çoğu zaman elinde ya çok az şey kalmakta ya da hiçbir şey kalmamaktadır.

Bir süredir uygulanan politika, eyaletin refahı için daha akıllıca ve adaletlidir. Vergiler halen biraz ağır olmakla birlikte, azaltılmıştır ve yerleşik bir hayat tarzı benimseyip toprağı sürmesi için ahali her açıdan teşvik edilmektedir. Bu politika değişikliğinin olumlu etkisi, eyaletin gelişen halinden anlaşılmaktadır. Artık eskisine göre daha fazla arazide tarım yapılmaktadır. Mahsulatın bolluğunun yanında, dış ticaret de artmış ve artmaya devam etmektedir. Eskisine göre daha geniş gemiler, Akdeniz'in diğer limanları ile eyalet arasında düzenli olarak gidip gelmektedir. Geçen altı ay içinde epey geniş birkaç geminin eyalette inşası mümkün olmuştur. Bu gemilerin ticaret için kullanılacağı söylenmektedir. Diğer bir kaçı halen kızaklarda beklemekte ve limanda göze çarpan bir hareketlilik devam etmektedir. Görünüşe göre hükümet, tüccarlar ve gemi sahiplerinde ifadesini bulan bir gelişim ruhuyla, eyalette asayişi korumaya meyletmektedir. Paşa, limanda uzun süredir ihtiyaç olan

bazı tamiratları yaptırmaktadır. Büyük bir rıhtımın inşası tamamlanmıştır ve bir dalgakıran yapım aşamasındadır. Konsolos, eyaletteki bu tür gelişmelere bakarak uzak olmayan bir gelecekte eyaletin, ulusların ticaretinde eskine göre çok daha önemli bir yer işgal edeceği öngürüsünde bulunmaktadır.

Eyalette bir başka önemli gelişme, özellikle Trablusgarb üzerinden Afrika içlerini keşfe çıkan seyyahlardır. Konsolos bu keşif gezilerinin önemini, "Yaşadığımız çağ belki de seyyahlar ve seyahetler çağı olarak isimlendirilebilir" diyerek ifade etmektedir. Daha önce bilinmeyen yerleri ziyaret eden bu girişimciler sayesinde, coğrafya bilgisinde ciddi gelişmeler olmuştur. Bu şekilde dünyanın birçok yeri keşfedilmişken, Afrika içleri bir istisna olarak kalmıştır. O sırada bir keşif gezisinde olar iki Alman, Dr. Barth ve Overweg ciddi bilgiler toplamaktadır.

Konsolos, Afrika içlerine yapılan bu heyecan verici keşiflerin çeşitli ayrıntılarını ifade ettikten sonra, eyalet idaresi ile konsolosluğunun gayet dostça ve iyi ilişkiler içinde olduğunu bildirerek raporunu tamamlamaktadır[161].

Amerikan Konsolosu Gaines'in, yazdığı bir diğer raporunda dikkat çektiği bir konu, eyalette sık yaşanan vali değişiklikleridir. Valilerin eyalette kalmasına izin verilen zaman çok sınırlıdır ve dört yılı nadiren aşmaktadır. Valilerin eyalette sabit bir menfaati olmayınca tek düşündükleri şey, ahaliyi kılıç zoruyla sakin tutmak ve süreleri bitince cepleri dolu olarak çekip gitmektir. Konsolosa göre, eyaletteki bütün Osmanlı idarecilerinin durumu böyledir. Bazıları diğerlerinden daha açgözlüdür; ancak hepsi hem efendilerini hem de daha fazla olarak yönettikleri insanları soymaktadır. Bu kadar sık vali değiştirilmesi, kesinlikle kötü bir sistemdir. Birisi hırsı tatmin edildiğinde yerini diğerine bırakmakta ve yeni gelen aynı şekilde kendine servet toplamaya devam etmektedir. Bu sistemin bir diğer kötülüğü valileri, eyaletin uzun vadeli faydasına olacak işler yerine, kısa vadeli çıkarlara sevketmesidir. Her vali, ardından ne geleceğini düşünmeden kendi döneminin müreffeh bir dönem olarak görünmesini istemektedir. Bu nedenle, sadece şu üç meseleye

[161] Despatches From United States Consuls in Tripoli, 1796-1885, Roll 8, **Volume 7**, (May 31, 1849-October 1, 1860**)**; The National Archives, National Archives and Records Service, General Services Administration; Washington 1955, **Despatch No: 12**, M. J. Gaines'ten Daniel Webster'e, 30 Haziran 1851. (Bu kaynağa daha sonraki atıflarda, kaynak isminin baş harflerinden [DFUSCIT] ve cilt ile yazışma numaralarından [bu kaynak için =**7/12**] oluşan kısaltma kullanılacaktır.) Bu kaynağın temin edilmesi konusunda, kıymetli vakitlerini ayırarak yardımlarını esirgemeyen Hasan Umut'a ve eşine yürekten teşekkür ederim.

odaklanmaktadır: kabileleri düzen içinde tutmak, İstanbul'a gönderebildiği kadar çok para göndermek ve kendi kesesini doldurmak. Konsolos, Trablusgarblıların Osmanlılardan nefret ettiğini ve ellerinden gelse, onların otoritesini üzerlerinden memnuniyetle atacaklarını söylemektedir. Eğer Sultan, o sırada Trablus yakınında bulunan garnizondan birliklerinin bir miktarını çekse ya da eyalete olağanüstü bir vergi yüklese, her ne kadar o sıralar asayiş içinde olsalar da, eyaletin bütün nüfusunun açık bir isyana kalkışacağından şüphesi yoktur[162].

3.11 Şeyh Mermûrî'nin Affedilmesi Talebi

1851 sonbarında Şeyh Mermûrî, affedilip on yıldır sürgün olduğu Trabzon'dan memleketine gönderilmesine dair bir talepte bulunmuştur. Kendisinin dededen ve babadan Trablusgarb'ın şeyhlerinden olduğunu ifade ederek, on beş sene önce Ali Aşkar Paşa zamanında, isyan eden şeyhlere karşı beş yıl onunla birlikte mücadele ettiğini bildirmektedir. Mehmed Paşa'nın valiliği döneminde, Şeyh Guma'nın tutuklanması sırasında, kendisinin de ihtilalde medhali bulunduğuna dair *ba'zı ashâb-ı ağrâz*ın sözleri üzerine tutuklandığını ve o zamandan beri çoğu vaktinin Trabzon'da hapishanede cefa içerisinde geçtiğini, çoluk çoğunun da Trablusgarb'da sefalet içinde kaldığını ifade etmektedir. Bu nedenle kendisinin affedilmesi istirhamında bulunmaktadır[163].

Trabzon Valisi Abdurrahman Sami Paşa, onun bu talebini 22 Kasım 1851'de merkeze iletmiştir[164]. Şeyh Mermûrî'nin talebinin değerlendirildiği ve durumun 11 Aralık 1851 tarihli yazı ile Trablusgarb Valisi Ahmed İzzet Paşa'dan sorulduğu görülmektedir. Eyalet valisi, ne onun ne de onunla birlikte sürgünde bulunan Şeyh Guma'nın affedilip bölgeye gönderilmesinin *hâlen ve istikbâlen* mahzurdan uzak olmayacağını ve bir daha eyalete ayak basmamaları geretiğini ifade etmiştir[165]. Eyalet meclisinin düzenlediği mazbatada, şeyhin *mulğâ olan Mahmûdîlerden* olduğu ve bunların eskiden kendilerini Cebel-i Garbî hükümdarı, bölge ahalisini ise kendilerine *abd-ı memlûk* etmiş oldukları ifade edilerek, ne bunların başları bulunan

[162] DFUSCIT, **7/31,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 2 Temmuz 1853.
[163] BOA, **MVL 245/24,** Lef no yok, Belge 2, t.y.
[164] BOA, **MVL 245/24,** Lef no yok, Belge 1, 27 Muharrem 1268 (22 Kasım 1851).
[165] BOA, **MVL 247/15,** Lef no yok, Belge 2, 25 Rabîu'l-Evvel 1268 (18 Ocak 1852).

Guma'nın ne de Mermûrî'nin eyalete asla ayak basmamaları gerektiği teyit edilmiştir[166].

4 Mustafa Nuri Paşa'nın Valiliği

4.1 Atanışı ve Eyalete Ulaşması

1852 yazında, Ahmed İzzet Paşa'nın valilikten ayrılma arzusu üzerine, onun yerine Mustafa Nuri Paşa'nın vali olarak atanması kararının alındığı görülmektedir[167]. Kendisinin valilikten alındığı ve yerine Mustafa Nuri Paşa'nın atandığı, 15 Ağustos 1852'de Ahmed İzzet Paşa'ya bildirilmiştir. Ondan yeni vali gelene kadar, eyaletin işlerini eskisi gibi dikkatle yürütmesi ve vali ulaştıktan sonra teslim tesellüm töreni yapılarak, onu götüren vapurla İstanbul'a dönmesi istenmiştir[168].

Mustafa Paşa, 20 Eylül 1852 tarihiyle kaleme aldığı yazısında, 16 Eylül 1852'de eyalete ulaştığını ve vali olduğunu bildiren fermanın ilgili kişilerin önünde okunmuş olduğunu bildirmektedir [169] . İngiliz Konsolosu George Frederick Herman[170], 19 Eylül 1852'de kaleme aldığı raporunda, paşanın 16 Eylül'de eyalete ulaştığını teyit etmektedir. Ertesi gün selefi yola çıktıktan sonra valilik fermanının okunacağını bildirmesine bakıldığında, Mustafa Nuri Paşa'nın 20 Eylül tarihli yukarıdaki yazısını fermanı okuttuktan sonra kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Eyalette o dönemde tam bir huzur ortamının var olduğunu söyleyen konsolosu tek korkutan, o sıralarda talep edilen olağanüstü vergilerin iç bölgelerde direnişle karşılaşma ihtimalidir[171]. Ahmed İzzet Paşa, 20 Eylül 1852'de, saat 10'da İstanbul'a yola çıkmıştır. 22 Eylül 1852'de İngiliz Konsolosu yeni valiyi ziyaret etmiştir[172].

---

[166] BOA, **MVL 247/15,** Lef no yok, Belge 4, t.y. Aynı dosyada belge 3'te yer alan mazbatanın Arapça aslı 27 Rabîu'l-Evvel 1268 (20 Ocak 1852) tarihini taşımaktadır.
[167] BOA, **A.AMD. 39/15,** 23 Şevvâl 1268 (10 Ağustos 1852).
[168] BOA, **A.MKT.UM. 104/66,** 28 Şevvâl 1268 (15 Ağustos 1852).
[169] BOA, **İ.DH. 258/15987,** Lef 1, 5 Zi'l-Hicce 1268 (20 Eylül 1852).
[170] George William Crowe'un görevden ayrılmasıyla 1 Ocak 1852'de George Frederick Herman, konsolos ünvanıyla Trablusgarb'da göreve başlamıştır. Bkz. David Wilson, **a.g.e.** , s. 50.
[171] TNA, **FO 101/31**, G. F. Herman'dan Malmesbury Kontu'na, 19 Eylül 1852; TNA, **FO 195/376**, G. F. Herman'dan Albay Hugn Rose'a, 19 Eylül 1852. Bu olağanüstü vergilerle ilgili bilgiye konsoloun 1 Eylül 1852 tarihli raporunda rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Kürdistan'da, Yemen'de ve yakın zamanda da Bosna'da yürüttüğü askeri operasyonların, ayrıca kâğıt parayı tedavülden kaldırma çabasının ekonomiye getirdiği ağır yükün hafifletilmesi için, olağanüstü vergiler alınması kararlaştırılmıştır. 350 bin kese olarak alınması düşünülen bu vergiden, Trablusgarb'ın payıda düşen

Vali değişikliğinin yankıları, Amerikan Konsolosu'nun raporlarında da yer bulmuştur. Konsolos Gaines, İzzet Paşa ile birlikte eyaletteki birliklerin komutanı Halis Paşa'nın da geri çağrıldığını, bunların yerine Mustafa Nuri Paşa ile Ahmed Paşa'nın atandığını haber vermektedir. Yeni gelen vali, eyaletin neredeyse bütün birimlerinde değişikliğe gitmiştir ve bölgenin idaresi artık tamamen yeni ellerdedir. Bu değişiklik Fransız Hükümeti'nin talebi üzerine gerçekleşmiştir.

Eyaletteki idare değişikliğin etkileri üzerine yorum yapmak için vakit erken de olsa konsolos, değişikliklerin olumlu yönde olacağından şüphelidir. Ona göre; İzzet Paşa, dört yıllık valiliği süresince kendisinden önce kimsenin başaramadıklarını başarmıştır. Ahaliyi sükûnet ve itaat içinde tutmuştur. İç bölgelere giden yolları sarmış olan yağmacı çeteleri dağıtmıştır. Bir grup göçebe kabileyi, yerleşik hayata geçmeye ve tarım yapmaya ikna etmiştir. Dış ticaretin gelişmesini, ciddi bir başarı kaydederek teşvik etmiştir. Bölgedeki Hristiyan sakinlerin haklarının ve mallarının özenle korunmasını sağlamıştır. Kendisinden önce Sultan'ın hazinesine katkı sağlamak bir tarafa, hazineden bir şeyler alan eyaleti, büyük gayretlerden sonra İstanbul'a ciddi miktarlar gönderir hale getirmiştir. Aynı zamanda ahalinin ödediği vergileri de düşürmüştür. Ondan daha iyi iş çıkaracak valiyi bulmak pek de mümkün değildir.

Yeni gelen valinin akıllı ve liberal görüşlere sahip olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte uzun süredir çeşitli hizmetlerde bulunmuşsa da bu kadar sorumluluk gerektiren bir konumda olmamıştır[173]. Konsolos yaklaşık bir yıl sonra kaleme aldığı raporunda, eyaletteki gelişmelerden sonra Mustafa Nuri Paşa ile ilgili gayet olumsuz görüşler bildirmiştir. Ona göre paşa, "eski ekole mensup bir Türk"tür. Mağrur, zayıf [karakterli], despotik ve tamahkâr birisidir. İlerlemenin ne olduğunu dair, hiçbir fikri yoktur. Ülkenin refahını arttırmak ya da ahalinin şartlarını iyileştirmek için hiçbir şey yapmamıştır. Üstelik limanı geliştirmek, dış ticareti arttırmak gibi selefinin giriştiği

---

miktar 100 bin riyal (25 bin pound) olarak belirlenmiştir. Bu oranın, eyaletin nüfusuna ve büyüklüğüne göre hiçbir şekilde ölçüsüz olmadığını söyleyen konsolosun çekincesi, nüfusun çoğunluğunun göçebe karakteri ve bazı kabilelerin çok eskiden beri faydalandıkları muafiyetler nedeniyle böyle bir katkıda bulunmayı ağır bulmalarıdır. Kaynak: TNA, **FO 101/31**, G. F. Herman'dan Malmesbury Kontu'na, 1 Eylül 1852; TNA, **FO 160/15**, G. F. Herman'dan Tümamiral Harvey'e, 18 Eylül 1852.

[172] TNA, **FO 161/16**, A Journal of all events &c worthy of notice for the use of British Consulate General commenced the 1st January 1850, s. 70.

[173] DFUSCIT, **7/22,** M. J. Gaines'ten Daniel Webster'e, 10 Ekim 1852.

projeler iptal edilmiştir. Konsolos daha da ileri giderek paşanın, kendi "embesilliğinin" ve eyalette uzun süre kalamayacağının farkında olduğunu söylemektedir[174].

4.2 Nüfus Tahriri Meselesi ve Yeni Sürgünler

Mehmed Nehîcüddin'e göre; Ahmed İzzet Paşa'nın görevden alınması, Trablus'ta bir nüfus tahririne ve ahaliden iâne-i umûmiye toplanmasına girişmesiyle gerçekleşmiştir. Bu konunun ahaliye gereği gibi anlatılamadığını söyleyen yazar, ortaya çıkan karışıklık sırasında, kimsenin burnunun kanamadığını, ancak ahalide oluşan emniyetsizliği teskin için valinin değiştirilmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Yeni gelen vali Mustafa Nuri Paşa'nın ilk işlerinden birisi, bu karışıklığa neden olduğunu düşündüğü Menşiye Müdürü'nü azletmek ve onunla beraber Trablus, Menşiye ve Sahil ahalisinden on beş kişiyi bir vapura bindirerek sürgüne göndermek olmuştur. Bunun üzerine daha önce gerçekleştirilemeyen nüfus tahriri ve iâne toplanması meselesi gündeme alınmış ve başarıyla yerine getirilmiştir[175].

İngiliz Konsolosluğu'nun önemli olayları kaydettiği defterinde, 31 Aralık 1852 tarihinde bölgenin önde gelenlerinden bazı kişilerinin paşanın emriyle tutuklandığı haber verilmektedir. Buradaki ifadelere göre bu kişiler, Sultan için istenen vergiler nedeniyle tutuklanmıştır. Çeşitli konsolosluklardan sığınma talep etmişlerse de limanda hazır bulunan vapurla İstanbul'a gönderileceklerinden endişe etmektedirler. 3 Ocak 1853 tarihinde, bu kişilerin o gün yola çıkarılacağından bahsedilmekte ve bir liste sunulmaktadır. Yola çıkarılan bu eyalet önde gelenleri: Trablus'tan Hacı Muhammed Bil'azî, Muhammed Ğırîs, Muhammed Ganîve, Hacı Muhammed Drîlîke(?), İbrahim el-Gîlûd, Menşiye'den Şeyh el-Mahcûb; Menşiye'den Hacı Ali Beytülmal, Şeyh el-Mesûdî, Hacı Amr el-Haralî, Hacı Umran (alınmadı), Hacı M.(?) el-Türkî'dir. Bir kişinin karşısında alınmadığı belirtildiğine göre İstanbul'a on kişinin gönderildiği anlaşılmaktadır[176]. Valinin, geldiği sırada toplamaya çalıştığı olağanüstü vergiler ve bu nedenle tutuklanan bu kişilere dair bilgiler, Amerikan Konsolosu'nun raporlarında da görülmektedir. 1853 yazında raporunu kaleme alan konsolos, valinin

[174] DFUSCIT, **7/34,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 5 Kasım 1853.
[175] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.147.
[176] TNA, **FO 161/16**, A Journal of all events &c worthy of notice for the use of British Consulate General commenced the 1st January 1850, s. 78-79.

gelir gelmez ahaliye yüklediği ağır vergiler ile kariyerine başladığını ve bu nedenle o yıl hasadın çok az olduğunu söylemektedir. Böylesine bir vergi ödemeye alışmamış olan ahalide çeşitli şikayetlenmeler olmuştur. Özellikle Trablus'a yakın bölgelerdeki bazı kabilelerin şikâyetlerinde seslerinin yükselmesi ve bu vergilerin toplanmasında zorluk çıkarmaları, önde gelen bazı liderlerinin tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesine neden olmuştur. Ahaliyi bu şekilde korkutan vali, vergiyi toplamayı başarmıştır. Ancak ahaliyi vergi vermeye zorlasa da bir sonraki hasat için ekim yapmaya zorlayamıştır ve ortaya yaşanan kıtlık çıkmıştır[177].

Vergi meselesi üzerinden yaşanan sıkıntılardan biri de Garyan'ın güneyinde yer alan Fesâto'da ortaya çıkmıştır. Önceki vali Ahmed İzzet Paşa döneminde zeytin aşarından muaf tutulan ahali, bölgeye zeytin öşürü almak için gönderilen görevlilere direnç göstermiştir. Görevliler aşarı almakta ısrar edince ahali onları darbetmiş, bölgeden kovmuş ve isyanını ilan etmiştir. Bunun üzerine Küçük Ahmed Paşa komutasında bölgeye gönderilen kuvvet, sükûneti yeniden sağlamış ve çiftçileri istenen vergiyi vermeye mecbur etmiştir[178].

Kastamonu Valisi'ne ve Zabtiye Müşiri'ne hitaben yazılan 13 Şubat 1853 tarihli yazıda bahsi geçip Trablusgarb'dan Kastamonu'ya sürülen on kişi, olağanüstü vergiler nedeniyle tutuklanan kişiler olsa gerektir. Trablusgarb'da ikametinin uygun görülmediği söylenen bu kişiler İstanbul'a gönderilmiş ve burada yanlarına özel memur ve yolda kaçmamaları için her kazadan zabtiye neferleri verilerek Kastamonu'ya sürgün edilmiştir[179]. Kastamonu Valisi Hamdi Paşa'nın 28 Şubat 1853 tarihli yazısı, bu kişilerin eyalete vardığını ve hiçbir yere kaçamayacak şekilde muhafaza altına alındıklarını bildirmektedir[180].

Eyalette toplanmaya çalışılan iâne-i umûmiyenin oluşturduğu sorunların ve bahsi geçen tutuklamaların ayrıntıları, İngiliz raporlarında yerini almıştır. Konsolos Crowe'un 3 Ocak 1853 tarihli raporuna göre; Trablus'un bazı önde gelen kişileri konsolosa müracaatla, kendilerine yüklenen olağan dışı vergilerin daha adilane bir şekilde paylaştırılması konusunda aracılık etmesini istemişlerdir. Konsolostan aracılık talep eden bu kişiler, daha sonra Osmanlı Hükümeti'nin emriyle tutuklanıp

[177] DFUSCIT, **7/31,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 2 Temmuz 1853.
[178] Ömer Ali Bin İsmali, **a.g.t.** , s. 146-147.
[179] BOA, **A.MKT.MHM. 53/25,** 4 Cemâziye'l-Evvel 1269 (13 Şubat 1853).
[180] BOA, **A.MKT.UM. 127/30,** 19 Cemâziye'l-Evvel 1269 (28 Şubat 1853).

İstanbul'a sürülmüştür. Bu "terörizm" eyleminin eyalet ahalisini kortutup itaate mi zorlayacağı, yoksa isyana mı sürükleyeceği henüz belirli değildir. Bununla birlikte birkaç şeyh kaçıp Cebel tarafına sığınmıştır. Burada, genel bir isyan organize etmek amacıyla, geçen yaz büyük miktarda silah ve cephanenin toplandığı haberleri alınmıştır. Kesin olan şey şudur ki, eğer bölgede bol miktarda bulunan direniş unsurları mahirane yönlendirilir ve genelin faydası için belirli bir hedefe birlikte odaklanırsa, sonuç Osmanlı idaresi için çok ciddi olacaktır. Ne var ki Arap nüfusun isyan hareketleri, böylesi bir planlama birliğinden ve iyi düzenlenmiş eylemin zindeliğinden bütünüyle yoksundur. Böylesi bir hareket tek başına kalıcı ve kesin sonuçlar üretebilir[181].

Eski vali döneminden itibaren yaşanan tahrir (sayım) yapma, vergileri arttırma ve yeni vergiler yükleme gibi işlerin, ahalide hoşnutsuzluk yarattığı ve onları isyan hazırlığına sürüklediği, bölgedeki Fransız Başkonlososu Léon Roches'un da dikkatini çekmiştir. Roches bu konuyu 12 Nisan 1853 tarihi raporunda " …yerliler silâhlanıyor. Tüfek fiyatı üç misline çıktı. Yerli şefler isyan halinde Fransa'nın tutumunun ne olacağını soruyorlar. Arabın karnı tok, anbarı dolu, atı ve silâhı da varsa sükûnet onu rahatsız eder" diyerek dile getirmektedir[182].

Kastamonu'ya gönderilen yukarıda bahsi geçen kişiler, iki yıl kadar sürgünde kaldıktan sonra affedilmeyi talep etmişlerdir. Eyalet Valisi Mustafa Nuri Paşa'nın 19 Ocak 1855 tarihli yazısında, bu kişilerin sıcak bölgelerin ahalisi oldukları ve Kastamonu tarafındaki sert kışlara dayanamadıkları için zamanlarının çoğunun hastalık ile geçmekte bulunduğu ifade edilmektedir. Trablusgarb'daki çoluk çocukları da perişanlık ve sefalet içinde kalmıştır. Sürgündekiler ve aileleri af için dilekçe sunmuştur. Vali, bu kişilerin yirmi beş aydan fazla sürgünde kaldıkları için, artık *ıslâh-ı nefs* etmiş olacaklarını ifade ederek, eyalete döndüklerinde kendi ticaret ve ziraatlerinden başka hiçbir işe karışmamak üzere, kuvvetli kefillere bağlanarak affedilmelerinde bir mahzur bulunmadığını bildirmektedir[183]. Bu kişilerin durumu Meclis-i Vâlâ'nın 17 Nisan 1855 tarihli toplantısında görüşülmüş ve bunların

[181] TNA, **FO 195/376**, G. F. Herman'dan Albay Hugh Rose'a, 3 Ocak 1853.
[182] Abdurrahman Çaycı, **a.g.m.** , s. 328.
[183] BOA, **İ.MVL. 330/14149,** Lef 1, 29 Rabîu'l-Âhir 1271 (19 Ocak 1855).

bahsedilen şartlarla serbest bırakılmaları uygun bulunumştur[184]. Konu 27 Nisan 1855'te padişaha sunulmuş ve ertesi gün padişahın onayını da almıştır[185].

4.3 Sınır Kabileleri Arasındaki Sürtüşmeler

Trablusgarb ve Tunus arasındaki sınır bölgesi, burada oturan kabileler arasında sürekli olarak sürtüşmelerin yaşandığı bir yerdir. Bu sürtüşmelerin çoğu, otlakların veya sulama alanlarının paylaşımı üzerinden ya da kabilelerin birbirinin hayvanlarını yağmalamaları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu bölgede sorunlara sebep olan kabileler çoğunlukla aynı kabilelerdir. Bunlar Trablusgarb tarafından Nevâil, Sebeân, Havâmid kabileleri ile Uceylât, Zâviye ve Zuvâre ahalisinden bazılarıdır. Tunus tarafından ise Verğumma, Tevâzîn, Vedârine ve Akkâre/Akâre kabileleri ve diğer kabilelerin bazı üyeleridir[186].

Bahsedilen hadiselerden bir örneği, Vali Mustafa Nuri Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği 10 Mayıs 1853 tarihli yazısında görülmektedir. Paşanın anlattıklarına göre; Cebel-i Garbî Kaymakamlığı'na bağlı olan Trablusgrab tarafındaki Sebeân Kabilesi ile Tunus tarafındaki Verğumma Kabilesi arasında bir kovalamaca yaşanmış ve Verğummalılar, Sebeân sınırını geçerek onların deve ve koyunlarını yağma etmiş, içlerinden beş kişiyi de tüfek ile öldürmüştür. Sebeânlılar da karşılık vermiş ve diğer taraftan beş kişiyi mukabele-i bilmisl olarak öldürmüştür. Sebeânlılar, tabi oldukları makam olan valiye gelerek, ya kendilerinin bu tür tasallutlardan muhafaza edilmelerini ya da Verğummalılar üzerine hücum edip karşılık verilmesi konusunda kendilerine izin verilmesini talep etmiştir. Vali, Cebel Kaymakamı'na yazdığı yazı ile Sebeânlıların muhafazasına çalışılmasını talep etmiştir. Tunus Valisi'ne de Verğummalılar tarafından böylesi bir hareketin tekrar vukuunda, Sebeânlıları korumak için onları terbiyeye girişmeye mecbur olacağını bildirmiştir. Mustafa Nuri Paşa, Verğummalıların itaatten ayrılmış ve Tunus'a olan vergilerini vermemiş olduklarını da eklemektedir[187]. Valinin yazısı İstanbul'da görüşüldüğünde, gerek bu konuda gerek benzeri konularda *ğâyet hakîmâne davranılarak* Tunus tarafıyla bir

[184] BOA, **İ.MVL. 330/14149,** Lef 2, 29 Receb 1271 (17 Nisan 1855).
[185] BOA, **İ.MVL. 330/14149,** Lef 3, 10 Şa'bân 1271 (28 Nisan 1855).
[186] Suâd Muhammed el-Cefâl, **a.g.e.** , s. 47.
[187] BOA, **İ.DH. 273/17111,** Lef 1, Ğurre-i Şa'bân 1269 (10 Mayıs 1853).

muaraza çıkarılmadan çözüm bulunması gerektiğine işaret edilmiştir[188]. 3 Temmuz 1853 tarihini taşıyan bir yazı ile bu kararın valiye bildirildiği anlaşılmaktadır. Vali de 20 Temmuz tarihli cevabında yaşanan bu sorunun iki taraftan da bir rahatsızlık ortaya çıkmadan önünün alındığını bildirmektedir[189].

4.4 Şeyh Guma ve Mermûrî'in Af Talepleri

Trabzon Eyalet Meclisi'nin 7 Haziran 1853 tarihli yazısı, Trabzon'da ikamet eden Şeyh Guma'nın, Mermûrî'nin, Ahmed'in ve bunların yanında Nabluslu Abdülkadir adlı kişinin bölgede uzayan ikametlerini ve düştükleri sefaleti gerekçe gösterip affedilmeleri talebinde bulunduklarını bildirmektedir[190]. Bu kişilerin dilekçeleri ve eyalet meclisinin konuyla ilgili mazbatası 16 Haziran 1853 tarihli yazı ile İstanbul'a sunulmuştur[191]. Daha önce olduğu gibi, bu talebin karşılanmasının uygun olup olmadığının Trablusgarb'dan 27 Eylül 1853 tarihli yazı ile sorulduğu anlaşılmaktadır. Trablusgarb Eyalet Meclisi'nin hazırladığı mazbatada, Trablusgarb ahalisinden olan Şeyh Guma, Mermûrî ve Ahmed'in, *öteden berü sâî bi'l-fesâd ve uygunsuz adamlar* oldukları ifade edilmiş, bunların ebedi olarak sürgün edildiklerine dikkat çekilmiştir. Bu kişilerin ne şekilde *sâî bi'l-fesâd* olduklarının ve bir daha eyalete ayak basmamaları gerektiğinin, meclisin 20 Ocak 1852 tarihli mazbatasında da ifade edildiği söylenerek affedilmelerinin mahzurlu olduğu bildirilmiştir[192]. 26 Ekim 1853 tarihli yazısı ile Trablusgarb Valisi Mustafa Nuri Paşa, meclisin bu görüşünü İstanbul'a aktarmaktadır[193].

İstanbul'dan Trabzon Valisi'ne yazılan ve sürgünlerin durumuyla ilgili nihai kararı bildiren yazı, onların af taleplerinin içeriği ile ilgili de bilgi vermektedir. On iki yıldır Trabzon'da bulunan Şeyh Guma, Mermûrî ve Ahmed, Trabzon mal sandığından aldıkları maaşlarının Cidde gümrüğünden verilmesi ve Mekke-i Mükerreme'de ikamet etmeleri, bu olmadığı halde hac vazifelerini yerine getirip dönmeleri konusunda izin istemişlerdir. Valiye, bu kişilerin neden sürgün edildiklerine dair fermanın çıkarılarak Meclis-i Vâlâ'da incelendiği ve buradan

[188] BOA, **İ.DH. 273/17111,** Lef 2, 13 Ramazan 1269 (20 Haziran 1853).
[189] BOA, **İ.DH. 277/17382,** Lef 1, 13 Şevvâl 1269 (20 Temmuz 1853).
[190] BOA, **MVL 259/55,** Lef no yok, Belge 2, 29 Şa'bân 1269 (7 Haziran 1853).
[191] BOA, **MVL 259/55,** Lef no yok, Belge 3, 9 Ramazan 1269 (16 Haziran 1853).
[192] BOA, **MVL 266/51,** Lef no yok, Belge 2, t.y. Mazbatanın Belge 1'de yer alan Arapça orijinali 24 Ekim 1853 (21 Muharrem 1270) tarihini taşımaktadır.
[193] BOA, **MVL 266/51,** Lef no yok, Belge 3, 23 Muharrem 1270 (26 Ekim 1853).

bunların *taraf-ı saltanât-ı seniyyeden görmüş oldukları bunca inâyet ve eltâf-ı aliyyeyi bilmeyerek neşr-i erâcîf ile ahâli-i Cebel-i Ğarbî'yi iğfâl ve ifsâda ictisâr* ettiklerinin ve kendilerine her ne kadar nasihat edildiyse kar etmediğinin anlaşıldığı bildirilmiştir. Suçları kendilerine daha şiddetli muamele edilmesini gerektirdiyse de, merhameten bundan sarf-ı nazar edilip Trabzon'a sürgün edilmeleri yoluna gidildiği ifade edilerek, sürgünlerinden başka yere gönderilmemeleri istenmiştir[194].

4.5 Cebel-i Garbî'de Vergi Meseleleri ve Asker Sevki

Eyalette Osmanlı merkezi idaresinin yeniden kurulduğu 1835'den beri ara ara ortaya çıkan vergi talebi ve bunun oluşturduğu tepkiler, Mustafa Nuri Paşa döneminde de devam etmiştir. Paşadan pek hoşnut olmayan Amerikan Konsolosu M. J. Gaines, 5 Kasım 1853 tarihli raporunda, bu konulara yer vermiştir. Konsolosun ifadesine göre; eyalet idaresi kötü ellerdedir, paşa idareye geleli çok uzun zaman geçmemesine rağmen bölgede ciddi sıkıntılar baş göstermiştir. Eyaletin bütününde ciddi bir hoşnutsuzluk yaygındır. Açık bir isyanı engelleyen tek şey, kılıç kuvvetidir. Cebel'in ötesinde, topların ulaşamadığı zorlu bir coğrafyada barınan büyük bir kabile, paşanın kendilerine gönderdiği kaidi öldürmüş ve açık bir isyana girişmiştir. Paşa onlara bir temsilci göndererek, kaidi öldürenleri teslim etmez ve otoritesine itaatlerini arz etmezlerse üzerlerine ordu sevkedeceğini bildirmiştir. Trablus yakınında bulunan bir başka kuvvetli kabile ciddi bir galeyan içindedir. Bu kabile askeri hizmetlerde bulundukları için, her zaman vergiden muaf tutulmuştur. Hükümet tarafından düzensiz süvariler olarak istihdam edilen bu kabile aktif hizmette bulunduğu dönemlerde, kendi atlarını ve silahlarını kendileri temin etmekle yükümlüdür. Ancak paşa, bu kabileden vergi talep etmiştir ve dolayısıyla bu talep ciddi bir rahatsızlık doğurmuştur. Konsolos, yaşanan hadiselere bakarak eyaletin bir tedirginlik içinde olduğunu ve isyanın eli kulağında olduğunu haber vermektedir.

Konsolosun, eyaletin içinde bulunduğu durumun sebeplerine dair gözlemleri ilgi çekicidir. Ona göre; öncelikle eyalet ahalisi Osmanlı idaresinden baştan beri memnun olmamıştır. Kendilerinden daha üstün olduğu için, bu güce boyun eğmişlerdir, ancak bu hiçbir zaman gönüllü bir itaat halini almamıştır. Eyalete, onları idare etmek için gönderilen vali, amansız bir baskı ve zorbalıkla hareket ederek bu

[194] BOA, **A.MKT.UM. 117/95,** t.y.

duyguları derinleştirmiştir. Bu nedenle ahali, kendisini idarecilerin kontrolünden kurtaracak fırsatları kollar olmuştur. Ahali, Bâbıâlî savaş hali içinde olduğu ve bütün kuvveti başka bir yerde meşgul bulunduğu için, bu fırsatın geldiğini düşünmektedir[195]. Konsolosun 28 Kasım 1853 tarihli raporu, paşanın gönderdiği temsilcinin başarılı olamadığını bildirmektedir. Üzerlerine asker sevki ile tehdit edilen kabile isyan içindedir. İsyancıların üzerine gönderilmek üzere geniş bir kuvvet toplanmıştır. Bu kuvvet iki bin nizami piyade, bir bölük nizami süvari, bir dağ topu ve beş bin civarında gayrnizami süvariden yani atlı Araptan oluşmaktadır.

Konsolos, üç kabilenin isyan içinde olduğunu öğrenmiştir. Ona göre; hazırlanan birliklerin onların üzerine yürümesi iç bölgelerin bütün memnuniyetsiz ahalisinde genel bir feveranı tetikleyecektir. İsyan içinde olan kabileler eyaletin batı ucunda, Tunus sınırında bulunmaktadır. Bu kabileler, geçen otuz sene içinde diğer kabileler için çok yıkıcı sonuçlar veren iç savaşlara katılmamıştır. Bu nedenle para, sürüler ve diğer hayvanlar açısından zengin oldukları düşünülmektedir. Durum böyleyken, üzerlerine yüklenen ağır vergileri reddetmeleri paşanın gücüne gitmiştir. Ekim sezonunun ortasında yapılacak bu büyük sefer, eyalet ahalisinde ciddi kaygı yaratmıştır ve bölgenin ziraai üretimine büyük zararı dokunacaktır[196].

Cebel bölgesindeki bu isyanın, eyaletin diğer yerlerinde hareketlenmelere sebep olduğu görülmektedir. A. Çaycı'nın ifadelerine göre; Fransız Başkonsolosu, Kasım 1853 tarihli raporunda, Trablus civarında ağaç sayımı yapılmasının yarattığı öfkeye ve tepkiye değinmektedir. Bazı Arap şeyleri onunla görüşmek istemiş, ancak konsolos bunu kabul etmemiştir. Dışarıda olduğu sırada konsolosun yanına gelerek, "Fransa Türkiye'nin en iyi dostu çıktı… Ayaklanma zamanı geldi. Atımız, barutumuz, tüfeğimiz, buğdayımız var. Şeyh El-Medani yeminimizi kabul edecek. İdareyi Karamanlı Âilesine vereceğiz. Bundan iyi bir zaman olmaz. Cebel halkı ayaklandı. Senden istediğimiz, başarımızdan sonra hükümdarınız bizi himayesine alsın, Tunus Beyi'ne yaptığı gibi bizi müdafaa etsin, yenilirsek bize Cezayir'de veya Tunus'ta bir iltica yeri (versin). Rehine olarak analarımızı, karılarımızı Fransa'ya gönderebiliriz…" şeklinde konuşmuşlardır. Başkonsolos bu durum karşısında, dostluk münasebeti dolayısıyla asilere iltica hakkı veremeyeceklerini, Fransa'nın

[195] DFUSCIT, **7/34,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 5 Kasım 1853.
[196] DFUSCIT, **7/36,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 28 Kasım 1853.

müttefikine karşı isyanı destekleyemeyeceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Fransız Hâriciye Nezâreti de zaten Araplara yardımın, mahalli otoritelerin şüphesini çekmeden dikkatlice yapılmasını istemektedir[197].

Mustafa Nuri Paşa'nın yazışmalarından, isyan içinde olduğu bahsedilen üç kabilenin Cebel-i Garbî Kaymakamlığı'na dâhil olan Kabav, Havâmid ve Nâlût kazaları ahalisi olduğu anlaşılmaktadır. İsyanı tetikleyen hadise ise bu bölgelerde ağaç sayımına –ve dolayısıyla yeni bir vergilendirmeye- girişilmesidir. Paşanın 14 Aralık 1853 tarihli yazısına göre, bölge halkı bahsedilen konu nedeniyle itaatsizlik göstermiştir. Ayrıca İstanbul'dan izin alınmadan üzerlerine asker gönderilemeyeceği söylentisini yaymaları, onların üzerine *kuvve-i cebriye* sevkini ve kontrol altına alınmalarını gerekli kılmıştır[198]. Bunun üzerine Mirliva Ahmed Şükrü Paşa komutasında; Trablusgarb piyade alayından iki tabur piyade, iki bölük süvari ve gereği kadar topçu nizamiye askeri ile kuloğullarından yeteri kadar piyade ve süvari hazırlanarak bölgeye gönderilmiştir[199].

Ahmed Şükrü Paşa hazırlanan kuvvetlerle Rûmiye'den hareket etmiş ve 8 Aralık 1853'te, saat altı civarında Ruheybât ve Hirâbe bölgelerinin ortasında yer alan Ümmü'l-Ğarîb'e ulaşmıştır. Burada Nâlût, Havâmid ve Kabav şeyhleri ve ahalilerinden, Evlâd-ı Mahmûd ve diğer köylerden otuz beş kişi kaza müdürleriyle birlikle, ordunun olduğu yere gelerek padişaha itaatte bulunduklarını göstermişlerdir. Bu kişilerin ifadesinden Kabav, Evlâd-ı Mahmûd ve diğer köylerin ahalilerinin yerlerinde mukim oldukları, ancak Nâlût ve Havâmid ahalisinden bazılarının Tunus sınırı tarafına kaçtıkları anlaşılmıştır. Ahmed Paşa, ordu ile Cebel'e hareket etmekte büyük fayda gördüğünü bildirmektedir. Ona göre, eğer ordu Yefren Kasrı önünde, Rûmiye'de tutulup bölge halkının buraya gelmesi beklenseydi, Cebel ahalisi bunu ordunun korkusuna hamlederek giriştikleri hareketlerinde inat etmeye ve kuvvet bulmaya devam edeceklerdi. Ahmed Paşa ayrıca, Cebel'in bu bölgesine daha önce hiçbir ferdin bu şekilde *hükm tarîkiyle* ayak basmamış olduğunu da ifadelerine eklemekte ve bunu da elde edilen başarılar arasında değerlendirmektedir[200]. 28

[197] Abdurrahman Çaycı, **a.g.m.** , s. 329.
[198] BOA, **İ.DH. 288/18133,** Lef 2, 13 Rabîu'l-Evvel 1270 (14 Aralık 1853).
[199] BOA, **İ.DH. 293/18438,** Lef 1, 21 Rabîu'l-Âhir 1270 (21 Ocak 1854).
[200] BOA, **İ.DH. 288/18133,** Lef 1, 7 Rabîu'l-Evvel 1270 (8 Aralık 1853).

Aralık 1853 tarihli yazı ile eyalette yaşanan bu gelişme padişaha aktarılmıştır[201]. Padişanın 10 Ocak 1854 tarihli iradesinde, bu harekete ön ayak olanların ele geçirilip sorgularının gerçekleştirilmesi ve ilgili mazbataların İstanbul'a gönderilmesi, ayrıca valiye bu başarısı dolayısıyla övgü içeren bir yazı yazılması istenmiştir[202].

Mustafa Nuri Paşa'nın 26 Aralık 1853 tarihli yazısı, Ahmed Paşa'nın ordusunun Trablus'a ulaşmasının beklendiğini bildirmekte ve daha önce bahsi geçen iâne toplanmasına dair bazı ek bilgiler sunmaktadır. Vali, o sene ara ara yağmurların yağdığını ve ahalinin önceki yıllardan daha büyük bir istekle ziraatla uğraştığını ifade etmektedir. İâne meselesiyle ilgili, Cebel-i Garbî Kaymakamlığı dâhilinde bulunan Garyan, Kikla ve Yefren kazalarıyla bizzat idare edilen Tâcûrâ Kazası ahalisinin, kendi *hüsn-i rıza* ve istekleriyle iâne-i cihâdiyeye katıldıklarını bildirmektedir. Bu şekilde Garyan'dan kırk bin, Kikla ve Yefren'den altmış bin ve Tâcûrâ'dan on sekiz bin kuruş toplanmıştır. Bu davranışın adım adım eyaletin bütününe yayılmasını temenni ettiğini söyleyen vali, iâne-i umûmiye akçesinden kalan kısmın ve toplanan iâne-i cihâdiyenin hazır olduğunu ve bunları göndermek için gelecek olan vapuru beklediğini bildirmektedir[203].

Eyalet valisinin 21 Ocak 1854 tarihini taşıyan ve Cebel'deki hadisenin ayrıntılarına değinen -daha önce bahsettiğimiz- yazısı, Ahmed Paşa'nın ordusunun Trablus'a ulaştığını da haber vermektedir. Bölge halkının itaate girmesiyle ağaçlarının sayımı, eyaletin geri kalanında olduğu gibi adalet ve hakkaniyete göre gerçekleştirilmiş, zeytin öşürleri belirlenmiştir. Bunların yanında, zimmetlerinde kalan vergi borçları da tahsil edilmiştir. Ayrıca ahaliden *menba'-ı fesâd* olanları da tutuklanmış ve ordu 19 Ocak 1854'te sağ salim Trablus'a ulaşmıştır. Bunların dışında, Kabav ahalisinin Tunus tarafından eline geçirdiği ve yer altında sakladığı bir demir top da, ahalinin elinde kalmaması için açığa çıkarılıp getirilmiştir. Bölgede uzun süredir asker sevkinin gerçekleştirilmediğini söyleyen vali, bu harekâtla ahali arasındaki, asker gönderilmesi için irade çıkması gerektiğine ve bu zamana kadar

[201] BOA, **İ.DH. 288/18133,** Lef 3, 28 Rabîu'l-Evvel 1270 (29 Aralık 1853).
[202] BOA, **İ.DH. 288/18133,** Lef 5, 10 Rabîu'l-Âhir 1270 (10 Ocak 1854).
[203] BOA, **İ.DH. 288/18086,** Lef 1, 25 Rabîu'l-Evvel 1270 (26 Aralık 1853).

meydân-ı şekâvette istedikleri gibi at oynatacaklarına dâir var olan dedikoduların da önünün kestirildiğini ifade etmektedir[204].

Bu seferi yakından takip eden Amerikan Konsolosu M. J. Gaines, ordunun görevini başarıyla tamamlayıp döndüğünü bildirmektedir. Muhafelet içinde olan kabileler etkili bir direniş gösterememiş ve silahlarını bırakmıştır. Üzerlerine yüklenen ağır vergileri yerinde hemen ödemişlerdir. Ayrıca elliden fazla liderleri zincire vurulup şehre getirilmiştir. Bir şekilde ele geçirdikleri bir topu, eğer üzerlerine gönderilen bu büyük güce karşı en küçük bir direnme ümitleri olsa kullacakları şüphesizdir. Paşanın bu kabilelere karşı giriştiği aktif mücadele eyalet ahalisi üzerinde ciddi bir etki yapmıştır ve eyalet öncekine kıyasla daha sessizdir. Ancak halen ara sıra bazı kargaşa haberleri gelmektedir. Cinayet ve soygun geçen yıllara göre daha sık yaşanmaktadır. Yakın zamanda geniş bir bölgenin idarecisinin suikaste uğradığı haberi gelmiştir. Böylesi şiddet eylemleri ahalinin, idarecileri olan Osmanlılara karşı hoşnutsuzluğunu ve mevcut hükümetten memnuniyetsizliğini gösterse de, bu otoritelere karşı organize ve ciddi bir isyan halen mevcut değildir[205].

Trablusgarb Valisi Mustafa Nuri Paşa, 1 Şubat 1854 tarihli yazısında, Amerikan Konsolosu'nun zikrettiği tutuklanan liderlerin akıbetinden bahsetmektedir. Cebel'deki hadiselere ön ayak oldukları için Ahmed Paşa'nın tutuklayıp getirdiği elli kişi, o sırada Trablus'ta hapis tutulmaktadır. Bu kişilerin bir süre prangaya bağlanıp tutulması ve sonra serbest bırakılması düşünülmüş ve konu Cebel-i Garbî Kaymakamı Kasım Efendi'ye sorulmuştur. Kasım Efendi, bu kişilerin o zamana kadar *terbiye görmemiş ve öteden berü îkād-ı fitne ve fesâd ile şöhret bulmuş adamlar* olduğunu söylemiştir. Bu sefer gereği gibi terbiye edilerek *devlet ve hükümet nedir anlamış oldukları halde* az bir zaman içinde bırakılmalarının diğerlerine ibret olmayacağına dikkat çekmiştir. Kaymakam, bunların sorgularının yapılarak, içlerinden harekete ön ayak olanların tespit edilip sürgüne gönderilmesinin uygun olacağını söylemiştir. Trablus'tan İstanbul'a vapur işlemediği için, bu kişilerin İstanbul'a gönderilmesinin mümkün olmadığını söyleyen vali, bunların eyalet meclisince sorgularının yapılarak, suçlu bulunanların kalebend olarak dört beşe sene süreyle Girid'e sürülmesini talep etmektedir. Bu kişilerin Fizan'a sürülmesinin

[204] BOA, **İ.DH. 293/18438,** Lef 1, 21 Rabîu'l-Âhir 1270 (21 Ocak 1854).
[205] DFUSCIT, **7/40,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 29 Ocak 1854.

bekleneceği, ancak Fizan'ın uzaklığı nedeniyle yolda kaçmamalarını sağlamayacağını bildirmektedir. Vali, bundan sonra çeşitli nedenlerle sürgüne gönderilmesi gereken kişilerle ilgili sadaretten izin istemeye gerek kalmadan, eyalet meclisinin kararıyla bunların Girid'e sürülmesi için kendisine müsaade edilmesini talep etmektedir[206]. Valinin bu talepleri Meclis-i Vâlâ'da görüşüldüğünde, Girid'in yanında Kıbrıs'ın ve Rodos'un da bu tür sürgünler için uygun yerler olduğu dile getirilmiştir. Sürgün edilmesi gereken kişilerin, kanunname hükümlerine uygun olarak meclis tarafından ceza müddetlerinin belirlenmesi ve bu üç yerden birine sürülmesi konusunda valiye izin verilmesi kararlaştırılmıştır[207]. 23 Nisan 1854'te padişah, meclisin bu kararını onaylayarak valiye gereken izni vermiştir[208].

19 Nisan 1854 tarihli irade, Cebel'de yaşanan olayların sonucunu ifade etmektedir. Burada, Trablusgarb Eyaleti'ndeki kaza ve kaymakamlıklar ahalisinin 'lezeme' adıyla verdikleri ağaç sayım vergilerinin düzenlenmesi ile Cebel-i Garbî ahalisinin vergisine yüz bin kuruş zam yapıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca Cebel'e dâhil olan kazalar ile Humus Kazası vergisine yapılacak zammın miktarını belirleyecek defterlerin de daha sonra gönderileceği vali tarafından ifade edilmiştir[209].

Sürgün edilmesi kararlaştırılan kişilerin mahkemelerinin görülmesi, içlerinden elebaşı olanların ve ceza müddetlerinin tespit edilmesi sürecinin 1854'ün sonlarına kadar uzadığı görülmektedir. 5 Ocak 1855 tarihli Meclis-i Vâlâ'ya ait yazı, bunlar arasından yirmi kişinin, *hükûmete karşu durmak ve zâbite silah çekmek* suçlarından yedişer sene süreyle prangaya vurularak Girid'e sürülmelerine karar verildiğini ifade etmektedir. Meclis, bu kişilerin suçlarına bakarak bu cezayı kanuna uygun bulmuştur ve bunların ceza müddetleri dolana kadar bir yere bırakılmamaları konusunda Girid Valisi'ne yazı yazılmasını talep etmiştir[210]. 22 Ocak 1855 tarihli yazı ile bu karar ve talep Trablusgarb ve Girid valilerine bildirilmiştir[211].

---

[206] BOA, **İ.MVL. 303/12447,** Lef 1, 3 Cemâziye'l-Evvel 1270 (1 Şubat 1854).
[207] BOA, **İ.MVL. 303/12447,** Lef 3, 14 Receb 1270 (12 Nisan 1854).
[208] BOA, **İ.MVL. 303/12447,** Lef 4, 25 Receb 1270 (23 Nisan 1854).
[209] BOA, **İ.DH. 297/18751,** 21 Receb 1270 (19 Nisan 1854).
[210] BOA, **A.MKT.MVL. 70/57,** Lef no yok, Belge 1, 15 Rabîu'l-Âhir 1271 (5 Ocak 1855).
[211] BOA, **A.MKT.MVL. 70/57,** Lef no yok, Belge 2, 3 Cemâziye'l-Evvel 1271 (22 Ocak 1855).

4.6 Şeyh Guma'nın ve Şeyh Mermûrî'nin Yeni Bir Af Talepleri

Daha önceki talepleri her ne kadar geri çevrilmiş olsa da, Şeyh Guma ve Mermûrî'nin uzayan sürgünlerinde çeşitli vesilelerle af taleplerini tekrarladıkları görülmektedir. İki şeyhin ortak imza ile sundukları 1 Nisan 1854 tarihli af taleplerinde, Trabzon'da on iki seneden beri sefalete duçar oldukları ve bölgelerinde bulunan çocuklarının da askere gönderilmesiyle ailelerinin perişan vaziyette bulunduğu bildirilmektedir. Ne kendilerinin ailelerine ne de ailelerinin kendilerine bir faydada bulunamağını, harçlık yapacak akçe konusunda dahi zaruret içinde bulunduklarını ifade etmektedirler. "et-Tâibu mine'z-zenbi ke-men lâ zenbe leh" (Günahından tövbe eden, günahsız gibidir) hadisine de atıf yaparak affedilmeleri konusunda daha önce gönderdikleri dilekçelerin geri çevrildiğine işaret etmektedirler. Bu sefer –Kırım Savaşı'nı kastederek- *bu eyyâm-ı muhârebe*de gereği gibi hizmet edebilecekleri için, affedilip vilayetlerine gönderilmelerini ya da uygun görülürse *eyyâm-ı muhârebe* için padişahın hizmetinde, uygun görülmediği takdirde evlerinde istirahatle dua ve senada bulunmayı talep etmektedirler [212] .

[212] BOA, **MVL 153/23,** 3 Receb 1270 (1 Nisan 1854).

V. BÖLÜM

GUMA'NIN DÖNÜŞÜ VE ALEVLENEN İSYAN

1 Guma'nın Trablusgarb'a Dönüşü

1.1 Sürgünden Kaçış

Trablusgarb Valisi Mustafa Nuri Paşa'nın 15 Mart 1855 tarihiyle Bâbıâlî'ye gönderdiği yazısı, Şeyh Guma'nın sürgünden kaçtığı haberlerinin doğrulandığını ifade etmektedir. Cebel Kaymakamı Kasım Paşa'nın yaptığı araştırma neticesinde Şeyh Guma'nın, Ali bin Mermûrî ve Ali es-Sefâkusî ile birlikte Trabzon'dan kaçtığı belirlenmiştir. Bu kişiler önce Malta'ya, oradan da Tunus'taki Sefâkus'a gelmiştir. Burada üç gün ikamet edip Tunus'taki Mesâlîs Kabilesi'nin bölgesine gelen firariler, daha sonra Nasr bin Zeyd Kabilesi'nin ve son olarak da Matmâtâ Kabilesi'nin bölgesine ulaşmıştır. O sıralarda kendilerine yardım ettiği açık olan bu kabilenin nezdinde ikamete devam etmektedirler. Bu firarilerin, hemen bir harekete kalkışmaları mümkün olmasa da, bir takım zararlı faaliyetlerden geri durmayacaklarını düşünen Mustafa Nuri Paşa, Tunus Valisi'ne yazı yazılarak ondan bu kişileri yakalamasının ve İstanbul'a göndermesinin talep edilmesini istemektedir[1].

Şeyh Guma'nın Trabzon'daki sürgünden nasıl kaçtığı bilinmemektedir. Yıllarca sürgünde kalmış bir mahkûmun böylesi uzak bir yerden kaçıp kendi memleketine dönmesi için birçok şeye ihtiyacı olacağını ve dolayısıyla bu konuda yardım almış olabileceğini ifade eden B. G. Martin, Kuzey Afrika'da Osmanlı-Fransız ilişkilerine dair çalışmaları bulunan André Martel'in, Guma'nın "bazı Avrupalı aktörlerden" yardım almış olabileceğini söylediğini aktarmaktadır. Martel'in alıntıladığına göre; Antoine d'Espina adlı Fransız istihbarat ajanı Nisan 1855 tarihli raporunda, "Guma'nın bazı hayırlı amaçlar için kaçmasına yardım edilmiş olabileceği"ni bildirmiştir[2].

---

[1] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 95, Vesîka 17, 25 Cemaziye'l-Evvel 1271 (15 Mart 1855).
[2] "André Martel, **Les Confins saharo-tripolitains de la Tunisie (1881-1911)**, I, Paris 1965, s. 118, Not: 2"den aktaran B. G. Martin, **a.g.m.** , s. 68.

Mustafa Paşa'nın 13 Nisan 1855 tarihli yazısı, Şeyh Guma'nın ele geçirilen mektubu ve İngiliz Konsolosu aracılığıyla af talep etmesi meselesine ayrılmıştır. Guma'nın, Zâviye-i Garbiye'de ikamet eden Sa'd adlı kişiye gönderdiği mektubundan, kendisinin *kuvvet ve azamet-i hazret-i pâdişâhîyi* görüp öğrendiği ve artık hilaf-ı rıza bir harekete girişmeyeceği ve affını talep etmek niyetinde olduğu anlaşılmıştır. Vali, firarinin ürtükülmemesi için Sa'd'ı çağırıp ona, Guma'nın herhangi bir harekete kalkışmayıp bu şekilde af talebinde bulunmasından hoşnut olduğunu ifade etmiş ve Sa'd ile Guma'ya bir cevab göndermiştir.

Guma'nın ayrıca İngiltere Konsolosu'na da aracılık etmesi için bir mektup yazdığı haber alınmıştır. Birkaç gün sonra ikinci konsolos gelerek bu mektubu valiye vermiş ve bu konu eyaletin iç işlerinden olmakla beraber, önceki konsolos Warrington ile Guma'nın eski ilişkilerine nazaran kendilerinden böyle bir talepte bulunulduğunu bildirmiştir. Guma'nın affının mümkün olup olmadığını soran ikinci konsolosa, onun Cebel ve Zâviye-i Garbiye taraflarında ikametinin mahzurlu olduğu, ancak kuvvetli kefil göstererek ailesiyle birlikte Nefs-i Trablus'ta ikameti kabul etmesi durumunda, konunun İstanbul'a yazılarak affının rica edilebileceği bilgisi verilmiştir.

Vali, Guma'nın *ekber-i müfsidîn* olduğunu ifade ederek onun o sırada olduğu yerden ürkütülmesi durumunda, daha uygunsuz bir yere kaçıp gizlice tahrik ve ifsada devam edeceğinin göz önüne alınmasını istemektedir. Eyalette bir harekete girişmesinden korkulduğu için, memurlara gizlice uyanık davranmaları haberi gönderilmiştir. Vali, daha önce bildirildiği şekilde Guma'nın Tunus'tan talep edimesinin mümkün olmaması durumunda, konsolosun bu aracılık talebinin bir müdahale addedilmeyip Guma'nın Trablus'a getirilmesine ve burada tutulmasına çalışılması konusunda izin istemektedir. Eğer Guma Cebel'e ya da Zâviye-i Garbiye'ye gitmeyi talep ederse iş çıkmaza gireceğinden, bu durumda tekrar İstanbul'a yazacağını bildirmektedir[3].

Vali, Guma'nın ürkütülmemesi ve bir şekilde Trablus'a getirilmesi için gayret ederken Fransız Başkonsolosu, eyaletteki atmosferin bir isyana doğru gittiğini görmüştür. 7 Mayıs 1855 tarihi raporunda valinin hiçbir tedbir almadığını ve isyanın

[3] BOA, **A.MKT.UM. 193/71,** 25 Receb 1271 (13 Nisan 1855).

eli kulağında olduğunu bildirmektedir. 5 Haziran 1855 tarihli raporunda ise memnuniyetsizliğin had safhaya vardığını, her dışarı çıktığında etrafının Araplarla çevrildiğini ve kendisine şikâyetlerin gönderildiğini ifade etmekte ve bir isyan halinde Hıristiyanlar için korkulacak bir şey olmadığını, Arapların işinin Türklerle olduğunu belirtmektedir[4].

1.2 Guma'nın Tehlike Arz Etmeye Başlaması ve Eyalete Asker Talebi

Guma kendisine yapılan teklife henüz bir cevap vermemişken, onun Cebel-i Garbî ile iletişime geçtiği ve burada bir takım faaliyetlere başladığı haber alınmıştır. Cebel ahalisinden bulunan ve henüz *izâle-i vahşet-i sâbıkaları* ile uğraşılmakta olan Havâmid ve Nâlût kazaları ahalisine mektuplar gönderen Guma, onları tahrik etmektedir. Gidişata bakıldığında, Guma'nın yerinde durmayıp eyaletin *pek yolunda olan kemâl-i emniyet ve râhatını* bozmak için uğraşacağı anlaşılmaktadır. Mustafa Nuri Paşa, Guma tehlikesi karşısında Rumeli ordusu mensubu olup daha önce Mirliva Ahmed Paşa komutasında, Preveze tarafına gönderilen iki tabur nizamiye askerinin orada bir işi kalmadıysa Trablusgarb'a gönderilmesini talep etmektedir.

Eyaletteki piyade alayının bir taburu Bingazi'de, bir diğeri Cebel-i Garbî ve Hums tarafında dağınık halde görevdedir. Kalan iki tabur Trablus'ta bulunmuş olsa da, Guma'nın bir harekete girişmesiyle üzerine asker sevkedilmesi gerekse bu kuvvet yeterli olmayacaktır. Redif toplanması ise bölge halkının meskûn olmayıp çadırlarda ikamet etmesi nedeniyle, kısa vakitte gerçekleştirilemeyecektir. Mustafa Nuri Paşa, eğer Ahmed Paşa bu iki taburla Trablusgarb'a gelirse belki bu askerin bir yere sevkedilmesine dahi gerek kalmadan, sadece gelmesiyle asayişin sağlamlaşacağını ifade etmektedir[5].

Mustafa Paşa, on bir gün sonra yazdığı diğer bir yazısında, artık eyalette karışıklık çıkması ve asker ihtiyacı ile ilgili ihtimalli bir dili terkedip durumun aciliyetini ifadeye geçmiştir. Guma'nın faaliyetleri nedeniyle eyalette askere olan ihtiyacın aşikâr hale geldiğinden ve onun faaliyetlerinin başka bölgelere sıçraması durumunda işlerin iyice karışacağından bahseden vali, eyalette o yıl yaşanan kuraklık

[4] Abdurrahman Çaycı, **a.g.m.** , s. 331.
[5] BOA, **MVL 289/17,** Lef no yok, Belge 1, 4 Ramazan 1271 (21 Mayıs 1855).

nedeniyle zahire kıtlığı görüldüğünü ve hayvanların telef olduğunu bildirmektedir. Bu durum zaten çadırlarda ikamet eden halkı iyice perişan ettiği için, redif toplanmasına girişilse altı ayda dahi toplanamayacaktır. Mustafa Nuri Paşa, Preveze'de bulunan iki taburun Ahmed Paşa ile birlikte bir önce eyalete gönderilmesini talep etmektedir[6].

Aynı tarihi (1 Haziran 1855) taşıyan bir diğer yazısında vali, Şeyh Guma'nın ele geçirilen bir mektubundan bahisle, askere olan ihtiyacını yinelemektedir. Guma'nın kendi yazısı ve mührüyle Cebel-i Garbî'de ve Tunus'la sınır bulunan Nâlût Kazası ahalisine gönderdiği mektubu, Cebel Kaymakamı Kasım Paşa'nın tayin ettiği casuslar tarafından yolda ele geçirilmişitr. Bu mektubun tercümesinden, Guma'nın ahaliyi tahrik etmek niyetinde olduğu anlaşılmıştır. Nâlût Kazası Müdürü de Guma ile ilgili bir tahkikat yaparak, durumu Cebel Kaymamakı'ma bildirmiştir. Ayrıca bölgedeki kuraklık nedeniyle ahali hayvanlarını otlatmak için sağa sola dağılmıştır ve bu nedenle tabii olarak vergi toplanmasında gevşek davranılmaktadır. Bu durumda eyaletteki askerlerin aylıkları dahi verilememektedir. Böyle bir ortamda Şeyh Guma'nın *mânend-i hayavân-ı bî-idrâk ve iz'ân olan Cebel ahâlisini tahrîk ile ayaklandırması ve maâzallâhu teâlâ bunun eyâletin sâir vahşet üzere bulunan taraflarına sirâyet ettirilmesi* büyük mahzurlar taşımaktadır. Guma'nın ansızın bir harekete girişmesi durumunda üzerine asker gönderilebilmesi için mevcut askerler gizlice hazırlanmaktadır. Vali, eyalette henüz yoluna konulmuş asayişin korunması için bahsedilen iki tabur askerin bir önce önce gönderilmesi talebini tekrarlamaktadır[7].

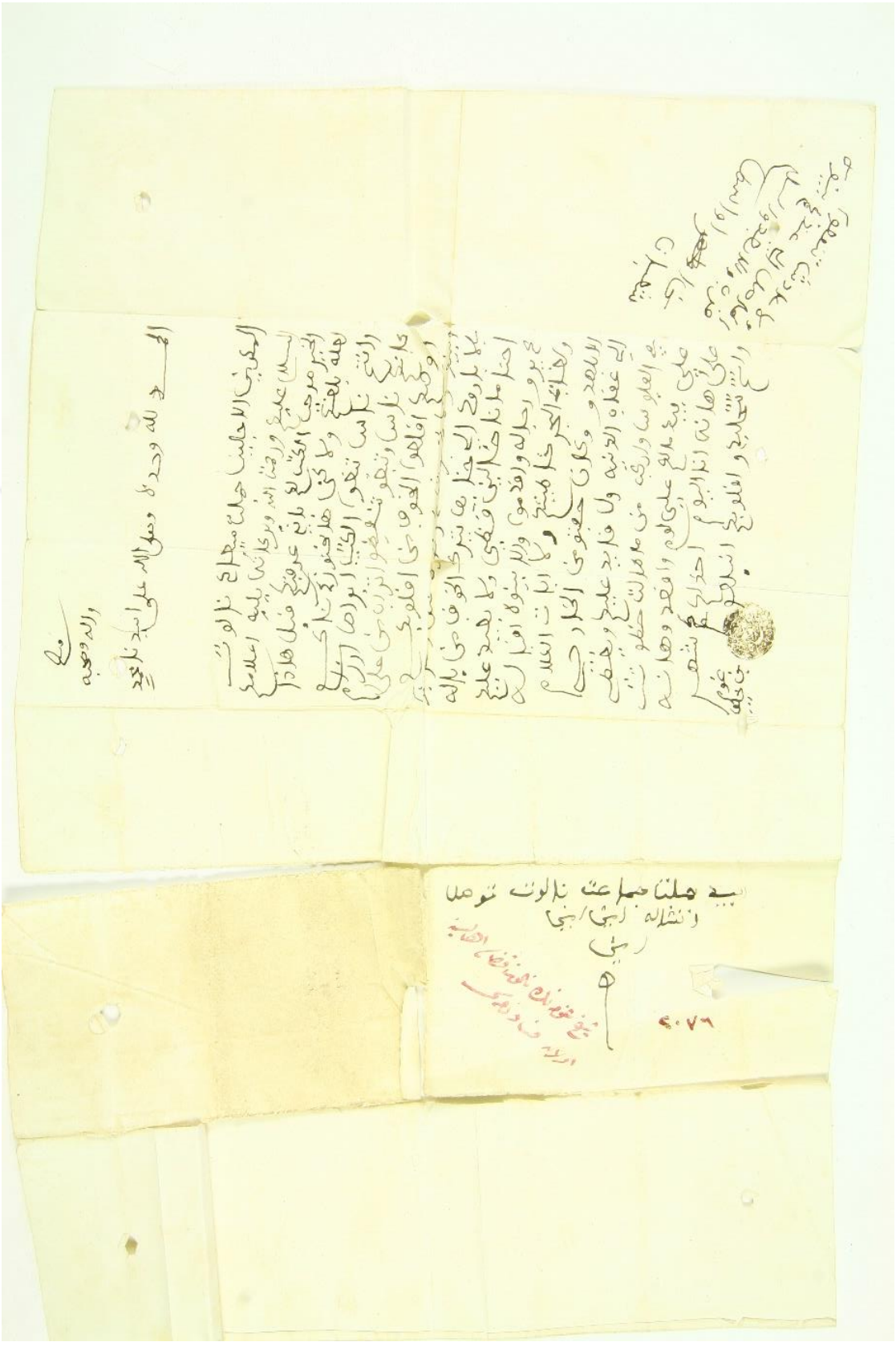
Nâlût Müdürü'nün yaptığı tahkikata bakıldığında, çeşitli Tunus kabilelerinin sınıra yakın bölgelerde toplandığının tespit edildiği görülmektedir. Müdür, Nâlût yakınlarındaki bu toplanmanın, Guma'nın gelişi için olduğu konusunda emindir. Nâlût'taki Havâmid Kabilesi de Guma'ya tabi olmuş ve muhalefetlerini açık etmiştir. Guma ile sürekli yazışan bu kabilenin önde gelenlerinden on kişi, Nefs-i Nâlût'tan iki şeyh ve önde gelenlerden bir kişi Guma ile görüşmek üzere, onun olduğu yere doğru yola çıkmıştır. Guma'nın durumunu araştırmak için gönderilen bir casus, Guma ile uşağı Râbıtalı Sâlim'in, Şeyh Meşlûh'un oğlunun, Şeyh Mermûrî'nin,

[6] BOA, **MVL 289/17,** Lef no yok, Belge 6, 15 Ramazân 1271 (1 Haziran 1855).
[7] BOA, **MVL 289/17,** Lef no yok, Belge 7, 15 Ramazân 1271 (1 Haziran 1855).

Uceylâtlı Ahmed'in ve Reyâyineli Bû Avd'ın, Matmâta tarafındaki Kûcût/Kavcevt adlı köyde bulunduklarını ve onlarla görüştüğünü bildirmiştir. Casustan Cebel'in durumunu soruşturan Guma, elinde Cebel ahalisinden elli mühür ile gönderilmiş mektuplar olduğunu ve kendisinin yabancı himayesi ile geldiğini söylemiş ve ona siz kendinizi güzelce hazırlayın ben de yakında geleceğim demiştir[8].

Şeyh Guma, Nâlût Kazası önde gelenlerine gönderip yolda ele geçirilen mektubunda, onlandan başlarının üzerindeki toprağı silkip kalplerinden korkuyu atmalarını ve içlerindekini açık etmelerini istemektedir. Kendisinin onlardan uzak ve iş görmekten hali olmadığını söyleyerek, Trablus tarafından gelecek kuvvetten korkmamalarını telkin etmektedir. Birkaç adam ayarlayıp kendisine gelmelerini ve niyetlerini göstermelerini talep etmektedir[9].

[8] BOA, **MVL 289/17,** Lef no yok, Belge 8, t.y.
[9] BOA, **MVL 289/17,** Lef no yok, Belge 9, t.y. Belge 10'da yer alan mektubun Arapça aslı "Evâsıt-ı Şa'ban" şeklinde tarihlenmiştir ki bu 28 Nisan-8 Mayıs 1855 arasına tekabül etmektedir.

(Şeyh Guma'nın kendi el yazısı ve mührü ile Nâlût Kazası önde gelenlerine gönderdiği mektubu. Kaynak: BOA, **MVL 289/17,** Lef no yok, Belge 10)

Trablusgarb'da askere olan ihtiyaç her ne kadar şiddetli olsa da devletin içinde bulunduğu vaziyet, hemen asker sevkine elvermemektedir. Durumun Serasker Mehmed Rüşdü Paşa'ya sorulduğu ve onun cevabında Mustafa Paşa'nın bahsettiği taburlar Preveze tarafında bulunmakla birlikte, Yunan hududundaki sıkıntılar dolayısıyla bunların oradan ayrılmasının mümkün olmadığını söylediği görülmektedir. Ayrıca bunların değil ikisinin, birinin ayrılması mümkün olsa bunun da Trablusgarb'a göre öncelikli önemine binaen Anadolu ordusuna gönderilmesi gerekecektir[10].

Guma'nın sebep olduğu rahatsızlık, İngiliz Konsolu G. F. Herman'ın raporlarına da yansımıştır. 18 Haziran 1855 tarihli raporunda konsolos, eyaletin batı sınırında ciddi bir tedirginliğin var olduğunu haber vermektedir. Bu rahatsızlığın kaynağı ise sınırdaki dağ kabileleri arasında belirli bir prestiji olan Guma'dır. Birkaç ay önce Trabzon'daki sürgünden kaçan bu kabile reisi, kampını antik Tritonis Gölü'nün geçilmesi zor bataklıklarından çok uzak olmayan bir yere kurmuştur. Burası Tunus topraklarının bir parçası olsa da, beyin buradaki kontrolü hükmi olmaktan öteye gitmemektedir. Buradan, Trablusgarb topraklarına birkaç yağma düzenlenmiş ve birçok sürü alınıp götürülmüştür. Sınır bölgesindeki üç dört kabile Guma'ya bağlılığını açıkça ilan etmiştir. Bu harekete henüz büyük bir önem atfetmediğini söyleyen konsolos, bölgenin coğrafi şartlarının bir gerilla savaşı için uygun olduğunu belirtmektedir. Nizami ve gayrinizami unsurlardan oluşan 7000 kişilik bir ordunun, üç dört gün içinde bölgeye gönderilmesinin planlandığını ve bu şekilde buradaki rahatsızlığın sona ermesini umduğunu ifade etmektedir[11].

Guma'nın eyalete dönüşü ve giriştiği faaliyetler, Amerikan Konsolosu M. J. Gaines'in de dikkatini çekmiştir. 13 Haziran 1855 tarihli raporunda, Guma'nın ve Abdülcelil'in kısa bir hikâyesini sunan konsolos, Guma'nın bir süre önce eyalette görünmesiyle herkesi şaşırttığını ifade etmektedir. Hapisten kaçmayı başarıp eyalete gelen şeyh, hemen eski taraftarları arasında bir isyanı teşvik için gayrete başlamıştır. Guma'nın, uzun süren yokluğu sırasında Osmanlı idarecilerine karşı düşmanlığı hiçbir şekilde dinmemiş olan Cebel, Garyan ve Terhûne bölgelerindeki güçlü şeyhlere yazdığı mektupları ele geçmiştir. Guma'nın giriştiği faaliyetlerinde ciddi

[10] BOA, **MVL 289/17,** Lef no yok, Belge 3, 13 Şevvâl 1271 (29 Haziran 1855).
[11] TNA, **FO 101/37**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, 18 Haziran 1855.

bir başarı elde ettiği görülmektedir. Söylenene göre, sekiz yüz atlının başında Trablus ve Tunus arasındaki sahil bölgesinde yaşayan kabileler üzerine akınlar düzenlemiş ve bu kabilelerin önde gelenlerinden yirmi otuzunu öldürüp yaraladıktan sonra, birkaç yüz hayvanı önüne katıp götürmüştür. Paşa, bu yağmacıların üzerine yeterli kuvvet göndermişse de kuvvetler bunlara yetişememiştir. Aynen Amerikan yerlileri ve vahşi ya da yarı medeni diğer kabileler gibi, savaş tarzları nedeniyle bunlarla düzenli birliklerin baş etmesi pek mümkün değildir. Ayrıca Guma, Cebel, Garyan ve Terhûne ahalisini isyana tevşikte başarılı olursa, paşanın bunu kısa süre içinde bastıracak gücü yoktur. İsyancıların şehirle iç bölgelerin bütün iletişimini kesmesi ve hatta Fizan bölgesini ele geçirmesi muhtemeldir. Ancak şehre yaklaşmaya cüret etmeleri ya da eyaletteki Osmanlı idaresinin varlığını tehlikeye sokmaları mümkün değildir. Osmanlılar eyalette, aralarındaki kan davaları nedeniyle uzun süre birlik içinde hareket edemeyen yerli kabilelerin yardım almadan ciddi manada sarsamayacakları kadar sağlam yerleşmiştir[12].

1.3 Yefren'e Saldırı

İstanbul'da eyalete asker gönderilemeyeceği konuşulurken Guma bölgede faaliyetlerini hızlandırmıştır. İngiliz Konsolosu'nun bahsettiği sefer hazırlığının ayrıntıları, Mustafa Nuri Paşa'nın 19 Haziran 1855 tarihli yazısından takip edilebilmektedir. Buna göre Şeyh Guma, on gün kadar önce Nâlût tarafında adamlarını toplamış ve bu kazayı kendine tabi kılmıştır. Oradan Havâmid ve Kabav kazalarına geçerek onları da kendi tarafına geçirmiştir. Guma'nın Cebel'in bütün ahalisini itaattan çıkarmak niyetiyle hareket ettiğini söyleyen Cebel Kaymakamı Kasım Paşa valiye, bölgeye büyük miktarda asker gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.

O yıl ekinlerin yanması ve hayvanların da telef olması vergi tahsiline büyük sekte vurmuştur. Cebel ahalisinin *ğayet vahşi adamlar* olduğunu ifade eden vali, bunların Guma'ya tabi olacaklarının açık olduğunu ve bu isyanın Cebel'in bütününe yayılmasının, eyaletin emniyetini büyük oranda ortadan kaldıracağını bildirmektedir. Bu nedenle, elde bulunan askerlerden kara kolların idaresine yetecek miktarı Trablus'ta bırakılarak, kalanının ve bir miktar urban askerinin hazırlanıp birkaç gün

[12] DFUSCIT, **7/54,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 13 Haziran 1855.

içinde yola çıkarılması planlanmıştır. Bunun dışında, mümkün mertebe redif askeri toplanmasına çalışılmışsa da, bölge halkı göçebe olduğu için hemen toplanması mümkün olmayıp ancak bir miktar toplanması beklenmektedir. Ayrıca Guma, Hums Kaymakamlığı dâhilinde olup *henüz vahşet üzere bulunan* Urfelle ahalisini de yoldan çıkarmaya çabalamaktadır. İsyanın buralara ulaşması durumunda, asker gönderilmesi mümkün olmayıp büyük perişanlığa yol açacaktır. Bu nedenle Preveze'den talep edilen askerlerin bir an önce gönderilmesi istenmektedir[13].

Çok geçmeden korkulan olmuş ve Guma ilk büyük saldırısını gerçekleştirmiştir. Vali Mustafa Nuri Paşa, 1 Temmuz 1855 tarihli yazısı ile yaşananları aktarmaktadır. Nâlût, Kabav ve Havâmid kazalarını kendine tabi kılan Guma, bunlarla birlikte silahlı olarak yola çıkmış ve Hirâbe, Ruheybât, Fesâto, Ricbân, Zintân, Reyâyine ve Halâyife kazalarına gelmiştir. Bu kazaların ahalisinin de ona tabi olmasıyla Cebel-i Garbî'nin kaymakamlık merkezi olan Yefren üzerine hücum etmiştir. Yefren Kasrı'nda muhafız olarak bulunan dört bölük piyade, daha sonra cephane ile gönderilen bir bölük süvari nizamiye askerleri, Cebel Kaymakamı Kasım Paşa ve ahaliden sadakat gösteren bazı muteber şeyhler muhasara altında kalmıştır. Süvarilerden bir mülazım, atının vurulmasıyla canlı olarak ele geçmiş, iki nefer darp ve katledilmiştir. Yefren ahalisi de Guma'nın kasra yaklaştığını görünce isyanlarını ilan etmişler ve askerlerin olduğu tarafa silah atmaya başlamışlardır.

Yaşanan hadiseler karşısında, redif askerlerinden toplanabilenlerle beraber büyük zorlukla bir tabur piyade tedarik edilmiştir. Üç bölük süvari ve dört top hazırlanarak, toparlanabilen urban askeriyle birlikte bu kuvvetler piyade miralayı İsmail Bey ve topçu ve süvari kaymakamı Mustafa ve Ahmed beylerin komutasında 26 Haziran 1855'te yola çıkarılmıştır. Redif askerlerinden binbir zorlukla toplanabilen iki yüz nefer, kara kolların idaresi için Nefs-i Trablus'ta bırakılmıştır. Guma'nın yaktığı *nâire-i fesâd*ın Cebel-i Garbî'nin Garyan Kazası dışındaki her yerine yayıldığından bahseden vali, sadakat üzere görülen Garyan Kazası ahalisini yanına çağrılıp bornozlar giydirmiş ve taltif etmiştir. Yefren Kasrı'nın cephane, mühimmat, yiyecek ve içecek açısından yeterli stoğu bulunduğunu söyleyen vali, ordunun önce Garyan'a, oradan da Yefren'e ulaşıp muhasarayı kırması ve onları

[13] BOA, **A.MKT.UM. 198/77,** 3 Şevvâl 1271 (19 Haziran 1855).

kurtarması temennisinde olduğunu dile getirmiştir. Ancak gönderilen askerin yeterli sayının altında olduğunu ve redif askeri toplanamaması nedeniyle, isyanın bir başka bölgeye sıçraması ve bir miktar daha asker gönderilmesi gerekse bunun mümkün olmayacağını da sözlerine eklemektedir. Bu nedenle, Ahmed Paşa'nın kumandasında bulunan iki taburun alelacele Trablusgarb'a gönderilmesi talebini bir kez daha dile getirmektedir[14].

Yefren'de yaşanan hadisenin bazı ayrıntıları, Amerikan Konsolosu M. J. Gaines'in raporlarında yer almaktadır. İsyanın eyalette giderek zemin kazandığını ve ciddi bir hal aldığını söyleyen konsolos, Şeyh Guma'nın üzerine gönderilen askerler karşısında geri çekilmek yerine Trablus'a doğru ilerleyişini devam ettirdiğini bildirmektedir. Yefren yakınlarında karşılaştığı kuvvetleri bütünüyle bozguna uğratmıştır. Nizami birlikler geri çekilerek kaleye sığınmış, ancak başıbozuklar dışarıda bırakılmıştır. Bu "ihanet" eylemine, kaledeki su kaynaklarının kuvvetlerin hepsine yeterli olmayacağı mazeretine sığınılarak girişilmiştir. Hükümetin isyancılara karşı temel dayanağı olan ve eyaletin yerlilerinden oluşan gayrinizami birliklere karşı sergilenen bu onur kırıcı tavır, kendilerine çok ihtiyaç duyulan hizmetlerde kullanılmaları konusunda pek de teşvik edici olmayacaktır. Daha kalabalık bir grup tarafından etrafı sarılan ve kaderine terkedilen bu askerler "hain dostlarını, Türkleri" muzaffer şeyhin sıkı muhasarası altında bırakıp dört bir yana dağılmıştır. Yefren Kalesi'ne gönderilmek üzere ciddi bir kuvvet hazırlanmıştır. Her şey bu seferin neticesine bağlıdır.

Osmanlı idaresinden hiçbir zaman memnun olmamış olan eyalet ahalisi, bu idareden kurtulacak araçlara sahip olmadığı için itaat altında durmaktadır. Bu nedenle Yefren'de yaşananlar, birçok muhalif kabileye cesaret vermiştir ve onların katılımıyla Guma'nın taraftarları genişlemiştir. Eğer bu son sefer başarısız olursa, bütün eyalet silaha sarılacaktır. Yerli kabilelerin neredeyse tamamı, istisnasız bu hareketin taraftarıdır. Sadece aktif olarak yerlerini almadan önce, önlerinin açık olduğunu görmek için beklemektedirler. Sahada karşılaşacak tarafların sayısal üstünlüğü noktasında şans paşadan tarafa ise de sonuç büyük oranda başıbozukların

[14] BOA, **İ.MMS. 5/180,** Lef 3, 15 Şevvâl 1271 (1 Temmuz 1855).

tavrına bağlı olacaktır. Paşanın kuvvetlerinin büyük kısmını oluşturan bu gruba, kendi hemşehrilerine karşı girişilen hiçbir harekâtta asla güvenilmemelidir[15].

Yefren'e gönderilen kuvvetin komutanlarından Miralay İsmail Bey'in, 5 Temmuz 1855 tarihinde Şeyh Guma ile birlikte İstanbul'dan kaçıp gelen Şeyh Mermûrî es-Sûlî'ye bir mektup gönderdiği ve ondan Guma'ya tabi olmamasını istediği görülmektedir. Guma'ya saldırmadan önce onun etrafını zayıflatmak niyetinde olan komutan, Şeyh Mermûrî'ye Guma'nın yalanlarına kandığı için daha önce gereksiz yere sürgüne gönderildiğini söylemektedir. Mektupta Mermûrî'ye artık çıkıp vatanına gelmiş bulunduğu, devlete muhalif olanların sözlerine itibar etmemesi gerektiği, daha önce kendisinin devlete ihanetinin görülmediği ifade edilmekte ve ondan yapılan nasihati dinleyip kendisine tabi olanlarla birlikte devletin itaatine girmesi istenmektedir. İsmail Bey kendisinin garantisinin yanında, Menşiye ve Sâhil Başağası Muhammed Ağa'nın ve diğer ağaların da ona garanti verdiğini bildirmektedir[16]. Şeyh Mermûrî'nin bu talebi kabul ederek gelip teslim olduğu, Guma isyanının sonra ermesinden sonra ona maaş tahsis edilmesini onaylayan bir yazıdan anlaşılmaktadır[17].

Trablusgarb'da olayların büyümesi nedeniyle, valinin asker talebi 16 Temmuz 1855'te sadrazam tarafından birkez daha seraskere iletilmiştir. Ertesi gün tarihli cevabında serasker, tekraren Yunan hududundaki durumun nezaket ve ehemmiyetine dikkat çekmiş ve Preveze tarafındaki bu iki taburun burada kalması gerektiğine işaret etmiştir[18].

23 Temmuz 1855'te konuyu görüşmek üzere toplanan Meclis-i Vâlâ, Trablusgarb Valisi'nin 1 Temmuz 1855 tarihli yazısından ve dolayısıyla eyalette isyanın genişlediğinden habersiz görünmektedir. Valinin ilk iki talebindeki konular istikametinde yapılan görüşmelerde, seraskerin birkaç farklı tarihte bildirdiği görüşü

---

[15] DFUSCIT, **7/56,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 5 Temmuz 1855.
[16] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 157-158, Vesîka 47, 19 Şevvâl 1271 (5 Temmuz 1855). Aynı belgenin daha sonraki yayını için bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 463-464, Vesîka No: 42, 19 Şevvâl 1271 (5 Temmuz 1855).
[17] 20 Ağustos 1859 tarihli bu yazıda, onun Şeyh Guma'nın *efkâr-ı muzırrasını hissettiği ânda* Trablus'a geldiği ve Guma ortadan kaldırılana kadar burada hüsn-i hal ve hareket içinde bulunduğu ifade edilmektedir. Şeyh Mermûrî bir geliri ve emlakı olmadığı için zarurete düşmüştür, onun bu durumdan kurtarılması ve taltifi bölge açısından uygun bir durum olacaktır. Bu nedenle kendisine aylık bin kuruş maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Kaynak: BOA, **A.MKT.MHM. 163/37,** 21 Muharrem 1276 (20 Ağustos 1859).
[18] BOA, **İ.MMS. 5/180,** Lef 1, 2 Zi'l-Ka'de 1271 (17 Temmuz 1855).

dikkate alınarak, istenilen askerlerin gönderilmesinin mümkün olmadığı kanaatine varılmıştır. Bu toplantıda Guma'nın hareketenin *bağy ve isyân sûretinde* olması nedeniyle, haline bırakılamayacağını düşünülmüş ve Trablusgarb'da bulunan dört tabur askerden ikisi dağınık halde bulunsa da, gereğinde bunların toplanması ve yeteri kadar muvazzaf asker tahrir edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Guma'ya muhalif olan kabilelerin, taltif edilerek ona *teslîd* edilmesi gibi tedbirlerle de zararının önüne geçilebileceği düşünülmüştür. Bu tebdirlerin uygulanabilmesi için bölgeye bir miktar para gönderilmesi gerekeceği göz önüne alınarak, hazineden üç dört yüz kese akçe gönderilmesi uygun bulunmuştur[19].

Ancak aynı tarihi (23 Temmuz 1855) taşıyan bir diğer yazıda, konunun kesbettiği ehemmiyetin farkında olarak kararlar alındığı görülmektedir. Serdar-ı Ekrem, Bosna bölgesi ahalisinin gördükleri *terbiye ve ıslâhât semeresi* olarak itaat altında bulunduklarını ve burada uygunsuz bir durum beklenmediğini ifade etmiştir. Bu nedenle, Bosna'da bulunan nizamiye askerlerinden bir alay piyadenin ve bir alay süvarinin buradan alınmasında bir mahzur yoktur. Bu yazıda, *Cenâb-ı Hakk hemîşe teksîr buyursun, asâkîr-i nizâmiye-i cenâb-ı mülûkânenin şu vakitte her tarafca lüzûmu olarak oradan bu miktar asker alındığı halde elde bulunup haylice işe yarayacağı* ifade edilerek öncelikle Trablusgarb'daki isyanın bastırılması için istenildiği şekilde, Preveze'deki iki taburun eyalete gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra Bosna'dan merkeze çekilmesi planlanan alaylardan iki tabur ayrılarak Preveze'den alınanların yerine konulacaktır. Bu işlerin gerçekleştirilmesi için Preveze'den Trablusgarb'a asker götürecek bir vapur hazırlanması kararı alınmıştır.

Yazının sonunda bütün bu sorunlara yol açan Guma'nın sürgünden nasıl kaçtığı sorusu Osmanlı belgelerinde ilk defa olarak gündeme gelmiştir. Mehmed Paşa'nın valiliği döneminde binbir zahmetle yakalanıp Trabzon'a gönderilmiş olan Guma'nın bu şekilde firara fırsat bulmasının, *doğrusu mahallince adem-i takayyud semeresi* olduğu ifade edilerek, bunun nasıl gerçekleştiğinin ve sebeplerinin araştırılmasının da *vezâif-i hükûmetten bulunduğu*na dikkat çekilmiş ve konunun

[19] BOA, **MVL 289/17,** Lef no yok, Belge 11, 8 Zi'l-Ka'de 1271 (23 Temmuz 1855).

araştırılması kararı alınmıştır. Alınan bu kararlar ertesi gün padişah tarafında da onaylanmıştır[20].

1 Ağustos 1855 tarihiyle Trabzon Valisi'ne yazılan yazıda, Guma'nın kaçışı ile Trablusgarb'da yeniden isyana giriştiği ifade edilmiş, *Devlet-i Aliyye'nin şu ğâilesi vaktinde bu dahî yeni bir ğâile olmuş* olduğu serzenişi ile birlikte hapisten nasıl kaçtığının araştırılarak bildirilmesi istenmiştir[21].

2 İsyanın Zirve Noktası

2.1 Guma'nın Orduyu Hezimete Uğratması

İstanbul'da yayılan isyan karşısında istenilen kuvvetlerin gönderilmesi kararı alınırken, eyaletteki gelişmeler alınan kararı hükümsüz bırakmıştır. Eyalet valisi Mustafa Nuri Paşa'nın 16 Temmuz 1855 tarihli yazısı, Guma'nın üzerine gönderilen ordunun yaşadığı, daha sonra bu kadar büyük çapta olmadığı anlaşılacak olan, hezimeti ve isyanın bütün eyaleti sardığını ümitsizlik içinde ifade etmektedir. Şeyh Guma'nın Yefren Kasrı'nı kuşatması nedeniyle burayı kurtarmak üzere gönderilen bin nefer piyade, birkaç bölük süvari nizamiye askeri ile beş top kasra yakın Rûmiye'ye ulaştıklarında eyalet merkezinden gönderilen altı bin kadar urban askeri ansızın Guma'nın tarafına geçmiş ve piyade askerler arasında bulunan *evlâd-ı Arab* da Guma'ya biat etmiştir.

Valinin bu yazısındaki ifadelerine göre; geriye kalan *Türk uşakları* susuzluktan, muharebenin şiddetinden ve uzamasından cümleten şehid olmuş ve bahsi geçen beş top da isyancıların eline geçmiştir. Canını kurtarabilen zabitler ve ordunun diğer mensupları o gece perişan halde Trablus'a ulaşmıştır. Şeyh Guma'nın isyanı Menşiye'ye kadar ulaşmış ve Trablus Kalesi dahi, neredeyse muhasara hükmüne girmiştir. Elinde birkaç bölük piyade ve rediften başka asker kalmadığı için asker sevketmesinin mümkün olmadığını söyleyen vali, zahiresizliğin ve parasızlığın da had safhada olması nedeniyle eyaletin durumunu şifahen bildirmesi için Hurşit Efendi adlı görevliyi bir süre önce İstanbul'a göndermiştir. Trablusgarb'ın asayişinin bütünüyle mahv olduğunu söyleyen Mustafa Paşa, kale içinden başka hükümet

[20] BOA, **İ.MMS. 5/180,** Lef 4, 9 Zi'l-Ka'de 1271 (24 Temmuz 1855).
[21] BOA, **A.MKT.MHM. 73/17,** 17 Zi'l-Ka'de 1271 (1 Ağustos 1855).

olunan bir yerin bulunmadığını ve daha önce istenen iki tabur asker gelse de artık faydası olamayacağını bildirmektedir. Bu durumda Mısır'dan ya da uygun görülen başka yerden acilen iki alay piyade, bir miktar topçu, bunların yanında bin nefer başıbozuk Arnavud askeri ve bir miktar paranın gönderilmesiyle fena durumda bulunan eyaletin *yeniden ele alınması* gerektiğini ifade etmektedir[22].

Bu hezimet haberi İngiliz Konsolosu'nun raporlarından da takip edilebilmektedir. Konsolosun 15 Temmuz 1855 tarihli raporunda, bir önceki gece geç saatte valinin konsolosu yaşananlarla ilgili bilgilendirdiği ifade edilmektedir. Rapora göre; isyancıların üzerine gönderilen ordu, Yefren Kasrı'na bir saat mesafedeki bir su kaynağının yakınında bozguna uğramıştır. Ordu, öncelikle kasrın su kaynağı durumunda olan bu yeri güvenlik altına almak istemiştir. Orduya rehberlik yapan bir Arap, onları bu su kaynağına yakın olan pusuya düştükleri yere doğru sürüklemiştir. Paşanın ordusundaki gayrinizami birliklerin de isyancılara katılmasıyla 1500 kişi civarındaki nizami birlikler iki ateş arasında kalmıştır. Sonuç, mutlak bir yenilgi olmuştur. Paşanın verdiği bilgilere göre, bu askerlerden 60 ila 100 arasında kaçabilen olmuştur. Kalanı ya öldürülmüştür ya da kayıptır.

Kasım Paşa üç dört yüz nizami ve az miktarda gayri nizami askeriyle Yefren Kalesi'nde kapalı kalmıştır. Bu kuvvetlerin ancak birkaç gün yetecek suyu vardır. Kısa zamanda takviye edilmezlerse, kalenin kapılarını açıp teslim olmak zorunda kalacaklardır. Anlatılana göre Guma, eline düşen her Türkü boğazlamaya kararlıdır. Vali elindeki 1500-1600 nizami askerle Trablus'un ve Menşiye'nin güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır.

Paşanın, eyaletin içinde bulunduğu hali anlatmak için İstanbul'a göndereceği görevli, yarın bir Fransız vapuruyla hareket edecektir. Paşa konsolostan konuyu, emrindeki gemilerden birini eyalete göndermesi için, Malta'daki amiraline de bildirmesini istemiştir. Konsolos raporuna eklediği notta, altı adet topun da isyancıların eline geçtiğini öğrendiğini ve ordudan geriye kalanların ikişer üçer geldiğini haber vermektedir[23]. Konsolos aynı gün (15 Temmuz 1855) Malta'daki

[22] BOA, **İ.MMS. 5/184,** Lef 1, Ğurre-i Zi'l-Ka'de 1271 (16 Temmuz 1855).
[23] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'den Clarendon Kontu'na, 15 Temmuz 1855; TNA, **FO 195/376**, Richard Reade'den Vikont Stratford de Redcliff'e, 15 Temmuz 1855. Konsolosun meseleyi Malta'daki makamlara da bildirdiği görülmektedir. Malta'ya gönderilen aynı içerikteki yazılar için:

İngiliz donanmasının komutanına konuyu aktarmıştır. Guma ile yaşanan hadiselerin bir özetini sunduktan sonra, valinin yaşananları anlatması için İstanbul'a Hurşit Efendi adlı bir görevliyi gönderdiğini bildirmiştir. Vali, Hurşit Efendi Fransız gemisiyle Malta'ya ulaştığında, eğer burada bulunan İngiliz gemileriden birisi İstanbul'a hareket edecek ilk vasıta olursa, meselenin aciliyeti dolayısıyla ona kolaylık sağlanmasını rica etmiştir. Bunun dışında konsolos amirale, gelişmeleri rapor edeceğini ancak Malta ile iletişimlerinin bütünüyle bu ada ile Trablus arasında nadiren gidip gelen birkaç yelkenli gemiye bağlı ve bu nedenle her daim eline geçecek ilk fırsata beklemek zorunda olduğunu ifade etmektedir[24]. Konsolosun bu ifadeleri, böylesi acil durumlarda dahi eyaletin içinde bulunduğu iletişim ve ulaşım imkânlarının zayıflığını göstermektedir.

İletişim imkânlarının kısıtlılığı Amerikan Konsolosu Gaines'i de alelacele bir rapor yazmaya sevketmiştir. Gaines, 15 Temmuz 1855'te Malta'ya hareket eden bir vapurun verdiği fırsatla, yaşananları kaleme alarak üstlerine bildirmiştir. Gaines'e gelen haberler diğerlerinden farksızdır. Paşanın gönderdiği 1500 kişilik nizami birliklerden 100 civarında kurtulan olmuştur. Gayrinizami birliklerden yüzlercesi susuzluktan ölmüş, kalanı etrafa dağılmıştır. Altı top ve büyük miktarda cephane Guma'nın eline geçmiştir. Yefren Kalesi halen düşmediyse kısa sürede düşecektir. Bu zaferle eline silah, cephane ve iaşe malzemesi geçen Şeyh Guma'yı, bulunduğu müstahkem yerden sürüp çıkarmak bundan sonra çok daha zor olacaktır. Bu yenilginin üzerine, bütün eyalet silaha sarılmıştır. İhtilal hareketi bölgenin tamamına yayılmıştır ve artık şehirdeki ve çevresindeki ahaliyi de kuşatmaktadır. Eyalet idaresi bütünüyle güçsüzdür. Düşmanı surların dışında tutmak için şehir halkına muhtaçtır. Şehirdeki garnizonda 1500 yerine 600 adam olduğu anlaşılmıştır. Bunların da yarıdan fazlası eyaletin yerlisidir. Kendi hemşehrinelerine sempati duyan bu grubun, isyancılara karşı direnmek yerine onlara şehrin kapılarını açmaları muhtemeldir. Bununla birlikte konsolos, şehrin az sayıdaki Osmanlı askeri ve ahali tarafından İstanbul'dan takviye gelene kadar savunulacağını düşünmektedir[25].

TNA, **FO 101/38**, Richard Reade'den Henry Lushington'a, 15 Temmuz 1855; aynı dosyada, Richard Reade'den Malta'daki Donanma Komutanı'na, 15 Temmuz 1855.

[24] TNA, **FO 160/16**, Richard Reade'den Majestelerinin Malta'daki Donanma Komutanı'na, 15 Temmuz 1855.

[25] DFUSCIT, **7/57,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 15 Temmuz 1855.

Cebel'den gelen hezimet haberi, yabancı devlet temsilcilerini alarma geçirmiştir. İngiliz Vekil Konsolosu Richard Reade, viskonsüllerine Cebel'in valinin kontrolünden çıktığını ve ovadaki Arapların bunu yağma fırsatı addettiğini bildirmiştir. Eğer bölgelerinde istenmeyen hareketlilikler oluşursa bunlara karşı koymalarını, yerel idarecilerle iyi geçinmelerini ve her türlü durumu ona bildirmelerini tembihlemiştir. Ayrıca onlardan bölgeden geçecek İngiliz gemilerinin kaptanlarını da yaşananlardan haberdar edip tedbirli olmalarını söylemelerini istemiştir[26].

Mustafa Nuri Paşa, 18 Temmuz 1855'te bir yazı yazarak yaşanan hezimeti Tunus Beyi Mehmed Paşa'ya da bildirmiştir. Cebel-i Garbî üzerine gönderilen ordu, asker sayısının azlığı ve çatışma bölgesinin konumu nedeniyle yenilgiye uğramıştır. Guma'nın taraftarları ordunun toplarını, silahlarını ve bütün mühimmatını ele geçirmiştir. İki eyaletin komşu bulunması ve yöneticilerinin Devlet-i Aliyye'nin hizmetkârları olmaları dolayısıyla, ikisinin hali birdir. Bu nedenle yaşananlar Tunus Beyi'ne de bildirilmiştir[27].

Eyalette yaşananlar 29 Temmuz 1855'te İstanbul'da görüşülmüştür. Daha önce gönderilmesi kararlaştırılan iki taburun, artık iş görmek için yeterli olmayacağı göz önüne alınarak Varna'da hazır bulunan bir alay piyadeden bir taburunun orada bırakılıp üç taburunun Preveze'den gideceklere dâhil edilerek, hemen Trablus'a gönderilmesinin uygun olacağı kararlaştırılmıştır. Bunun yanında Mısır'dan *uyabildiği halde* geçici olarak bir alay nizam askerinin gönderilmesiyle istenilenin üzerinde bir kuvvet toplanmış olacaktır. Gönderilecek topçular ve Arnavud askerleriyle birlikte bu kuvvetin Guma'nın üstesinden gelinmesine kâfi olacağı düşünülmüştür. Mısır askerlerinden bir alay piyadenin, işi biter bitmez iade edilmek üzere, mühimmatıyla beraber Trablusgarb'a gönderilmesinin Mısır Valisi'ne yazılması ve Arnavutluktan bin nefer muvazzaf askerin bir an önce toplanıp Preveze'ye nakl edilmesi için bu konunun da oradaki kuvvetlerin komutanı Abdi Paşa'ya tekiden bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunların yanında, beş bin kese nakit

[26] TNA, **FO 160/16**, Richard Reade'den Bingazi, Misurâta ve Derne viskonsüllerine, 20 Temmuz 1855.
[27] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 258, Vesîka 106, 3 Zi'l-Ka'de 1271 (18 Temmuz 1855).

tedarik olunup bölgeye gönderilmesinin de gerektiğine karar verilmiştir. Ertesi gün padişah bu kararları onaylamıştır[28].

Kararın alınmasından iki gün sonrası (1 Ağustos 1855) tarihini taşıyan bir dizi yazı ile konunun ilgililere bildirildiği görülmektedir. Abdi Paşa'ya *Devlet-i Aliyye'nin şu ğâilesi vaktinde Trablus gibi bir mahall-i nâzik ve baîdde bir meşgûliyet-i zâide çıkmamak üzere* bölgedeki isyanın bir an önce bastırılması gerektiği ifade edilmiştir. Ona, Arnavudluk'tan bin nefer muvazzaf asker tahrir edip acilen Preveze'ye nakletmesi gerektiği bildirilmiştir[29]. Trablusgarb Valisi'ne, Hurşid Efendi aracılığıyla gönderilen haberlerin alındığı ve gerekli kuvvet ve paranın hazırlanarak eyalete gönderileceği ifade edilmiştir[30]. Mısır Valisi'ne, Şeyh Guma'nın isyanından ve bu hareketin genişlediğinden bahsedilerek, *zât-ı âli-i hidîvâneleri dahî erkân-ı muazzama-i saltanat-ı seniyyeden olmağın, şu hâli takdîr ile sür'at-i indifâ'-ı ğâileyi arzû buyuracakları* ifade edilmiştir. Bunun da ancak eyalete gönderilen kuvvetlerin arttırılması ile mümkün olacağına dikkat çekilerek, ondan sorun biter bitmez iade edilmek üzere, mühimmatıyla beraber çarçabuk bir alay piyade askeri tertip edip Trablusgrab'a göndermesi istenmiştir[31].

Trablusgarb Valisi'ne gönderilen 9 Ağustos 1855 tarihli yazı ile eyalete sevki planlanan askerlerden bir fırkasının Mirliva Abdullah Paşa komutasında yola çıktığı ve beş bin kese akçenin de paşaya teslim edildiği haber verilmiştir. Eyalette iyice çaresizleşen vali asker ve para gönderilmesinin *Trablusgarb Eyâlet-i cesîmesini yeni baştan ihyâ eylediği misüllü çâker-i hâk-berâberlerini dahî bin sene ömrüm olsa ifâya zerre teşekkürü mümkin olamaz mertebe müstağrak-ı deryâ-yı sürûr ve mefharet eylemiş* olduğunu ifade ederek sevincini dile getirmiştir. Abdullah Paşa komutasındaki üç tabur piyade ve topçu, bahsi geçen beş bin kese akçe ve çeşitli mühimmat *Sâik-i Şâdî* adlı vapur ile 13 Ağustos 1855 Pazartesi günü, sağ salim Trablusgarb'a ulaşmıştır. Ahmed Paşa komutasında Preveze tarafında bulunan askerleri almak için de 17 Ağustos 1855'te Malta üzerinden bir vapur yola çıkarılmıştır[32]. Bu vapur, askerleri ve Ahmed Paşa'yı alıp 27 Ağustos 1855'te

[28] BOA, **İ.MMS. 5/184,** Lef 2, 15 Zi'l-Ka'de 1271 (30 Temmuz 1855).
[29] BOA, **A.MKT.MHM. 73/23,** Lef no yok, Belge 1, 17 Zi'l-Ka'de 1271 (1 Ağustos 1855).
[30] BOA, **A.MKT.MHM. 73/23,** Lef no yok, Belge 2, 17 Zi'l-Ka'de 1271 (1 Ağustos 1855).
[31] BOA, **A.MKT.MHM. 73/23,** Lef no yok, Belge 3, 17 Zi'l-Ka'de 1271 (1 Ağustos 1855).
[32] BOA, **İ.DH. 326/21261,** Lef 3, 3 Zi'l-Hicce 1271 (17 Ağustos 1855).

Trablus'a ulaştırmıştır. Vapur Preveze'ye ulaştığında, buradan alınması gereken bin kişilik muvazzaf Arnavud askerini hazır bulamamıştır. Abdi Paşa'dan herhangi bir bilgi gelmemesini, bu askerlerin yetiştirilemediğine yoran vali, geminin burada hazır olan nizamiye askerlerini alıp geldiğini ifade etmektedir.

Sâik-i Şâdî, 31 Aralık 1855'te hazırlanması gereken askerleri almak, eğer yine bunları hazır bulamazsa İstanbul'a dönmek üzere tekrar Preveze'ye gönderilmiştir. O sıralarda Guma ise Garyan Kazası'na ulaşmış ve burayı zabt etmek emeline düşmüştür. Zâviye Kazası ile Rişfâne aşiretlerini de itaatten çıkarmak için yoğun çaba sarfetmektedir. Kasım Paşa'nın, onun elinden kurtarılması için bir şey yapılamamışsa da Mısır'dan ve Arnavudluk'tan gelecek askerlerin ulaşmasıyla bu mesele uzatılmaksızın halledilecektir. Vali, Mısır'dan istenen askerlerin dört taburdan noksan olmamak üzere gönderilmesi konusunda Mısır Valisi'ne, acele etmesi için yazı yazılmasını da talep etmektedir[33]. Valinin bu yazısı İstanbul'da görüşüldüğünde, Arnavudluk'tan muvazzaf askerlerin tahririnin tamamlanıp bölgesinden çıktığı ve Mısır'dan istenen nizamiye askerlerinin de hazırlanmak üzere olduğu ifade edilmiştir. Valinin istediği gibi Mısır Valisi'ne de acele etmesi için bir yazı yazılması kararı alınmıştır[34].

2.2 Hezimetin İç Yüzü ve İsyanın Genişleyen Boyutları

Vali ilk yazısında, Yefren üzerine gönderilen ordunun bütünüyle yok edildiğini ifade etmiş olsa da, birkaç gün sonra işin iç yüzü açığa çıkmıştır. 22 Temmuz 1855 tarihli yazısı ile yeni gelişmeleri aktaran vali, ilk yazısını Piyade Miralayı İsmail Bey'in, Topçu Kaymakamı Mustafa Bey'in ve zabitlerden bazılarının ifadelerine göre kaleme aldığını bildirmektedir. Vali bu kişilerin, ordu bozulur bozulmaz *arkalarından tatar yetişemez derecelerde cümleden evvel* kaçtığının ve kumandalarında bulunan askerleri *evrâk-ı perîşân gibi şurada burada bırakub* Trablus'a geldiklerinin anlaşıldığını ifade etmektedir. Onların gelişinden üç dört gün sonra yaralı ve çıplak olarak birer ikişer epey asker Trablus'a ulaşmıştır.

Yefren ve Garyan kasırlarına girebilen yaralılar ve diğerleri de bölgenin âdeti üzere, murabıtlar gönderilip Trablus'a getirilmeğe başlanmıştır. Askerler peyderpey

[33] BOA, **İ.DH. 327/21310,** Lef 1, 17 Zi'l-Hicce 1271 (31 Ağustos 1855).
[34] BOA, **İ.DH. 327/21310,** Lef 2, 29 Zi'l-Hicce 1271 (12 Eylül 1855).

gelmeye devam etmekle birlikte, gönderilen bin beş yüz kişilik ordudan o zamana kadar bin yüz kadarı toplanmıştır. Bunlardan yaralılar tedavi edilmeye çalışılmakta, diğerleri ise dinlenmektedir. Malta'da eyaletteki hadiselerin çok şiddetli olduğu rivayetlerinin yayılması üzerine, burada bulunan Trablusgarb İngiliz Konsolosu Albay Herman, bir vapura binip Trablus'a gelmiş ve durumu tahkik etmiştir. Asker kaybıyla ilgili daha önceki yazısının, askerler gelmeden önce ulaşan Miralay İsmail Bey'in takdiri üzerine yazıldığını tekrar eden vali, o derece bir kaybın olmamasına şükürler etmektedir. Şeyh Guma'nın Cebel'de istediği gibi *bâğîyâne* hareket etmekte bulunduğunu bildirmekte ve eyaletin asayişini yeniden tesis için istediği askerlerin bir an önce gönderilmesini talebini yinelemektedir[35].

Konsolos Herman'ın, yaptığı tahkikatin neticesini 21 Temmuz 1855'te kaleme aldığı yazı ile üstlerine bildirdiği görülmektedir. Osmanlı kuvvetlerinin aldığı yenilgiye dair Malta'da kendisine ulaşan raporların epey abartılı olduğunu söyleyen konsolos, yaşanan hezimetin sebebinin Osmanlı askerlerinin başkomutanının beceriksiz karakretinden kaynaklandığını bildirmektedir. Komutan dağ savaşının en basit kurallarını ihlal ettiği için, askerleri toplarını ve teçhizatını kaybederek dağılmıştır. Ancak ölen ve yaralananların sayısı toplamda iki yüzü geçmemektedir. Bununla birlikte bir an önce buraya iyi kurmaylar ve takviye gönderilmezse, şu anda sadece platonun bir bölgesiyle sınırlı olan isyanın Tunus sınırından Garyan Kasrı'na kadar genişlemesi muhtemeldir. Konsolos, kendisini Malta'dan getiren *Inflexible* adlı buharlı şalupanın bölgede bulunmasının, eyalet idarecileri ve ahalisi üzerinde çok olumlu etkisi olduğunu söylemektedir[36].

Yukarıdaki yazısından iki gün sonra (24 Temmuz 1855)'de Mustafa Nuri Paşa, isyanın Hums Sancağı'na ulaştığını bildirmektedir. Sancak Kaymakamı Hacı Ahmed Paşa valiye bir yazı yazmış ve buradaki Urfelle Kazası urbanının da isyan ettiğini bildirmiştir. Valinin, selefleri zamanından beri *izâle-i vahşetlerine muvaffak olunamayan* bir grup olduğunu söylediği bu kabilenin tamamı, eli silah tutan kişilerdir. Guma üzerine sevk olunan ordunun hezimeti nedeniyle elinde askeri kuvvet bulunmadığını söyleye vali, Urfelle Kasrı'nın muhafazası ile görevli bir bölük

[35] BOA, **İ.DH. 326/21264,** Lef 1, 7 Zi'l-Ka'de 1271 (22 Temmuz 1855).
[36] TNA, **FO 101/37**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, 21 Temmuz 1855; TNA, **FO 160/16 ve FO 195/376**, G. F. Herman'dan Vikont Stratford de Redcliff'e, 21 Temmuz 1855.

piyadeye yardım gerektiğinde mümkün olamayacağından, bunların bir muharebeye girişmeden Trablus'a çekilmesine ve kasrın terk edilmesine karar vermiştir. Paşaya göre, gidişata bakıldığında Trablusgarb urbanı eyaletin askersizliğini ve İstanbul'dan yardım ulaştırılamayacağını *ba'zı taraftan işidüb kâffesi dâire-i isyâna dehâleti ittifâken karar vermiş*tir. Cebel-i Garbî'nin ve Urfelle'nin elden çıkması, yakında bütün kazalara sirayet mahzuru taşımaktadır. İstenilen askerlerin yakın zamanda gelmemesi halinde, eyalette *Nefs-i Trablus'tan başka hükûmet olunur mahall kalmayacağı* da şüphesiz görünmektedir[37]. İngiliz Konsolusu yaşanlardan haberdar olmuştur. Valinin 23 Temmuz gecesi Urfelle Kabilesi'nin açık bir isyan içinde olduğu haberini aldığını bildiren konsolos, onunla yaptığı görüşmede valinin "isyan ruhunun" Misurâta'da da zemin kazandığını söylediğini bildirmektedir. Acilen asker yetiştirilmemesi durumunda, eyalette tekrar bir düzen oluşturulması çok daha fazla kuvvet ve zaman gerektirecek bir konuma gelecektir. Bununla birlikte konsolos, Trablus Şehri'nin ve etrafının mükemmelen nizam altında olduğunu da görmüştür. Mevcut isyanın başından beri şehirde hiçbir itaatsizlik hareketinin görülmedeğini ve görülmesini de beklemediğini ifade etmektedir[38].

2.3 Guma ile Müzakereler ve Eyalete Asker Sevki

Vali, bir taraftan eyalete yeniden hâkim olmak için tedbirler almaya çalışırken diğer taraftan da muhasara altındaki askerleri ve kaymakamı kurtarmak için Şeyh Guma ile yazışmaya girişmiştir. Yefren Kasrı'nda kuşatma altında olan dört bölük piyade ve bir bölük süvarinin ve Cebel Kaymakamı Kasım Paşa'nın, zarar görmeksizin Trablus'a gönderilmesi konusunda Şeyh Guma'dan talepte bulunmuştur. Valiye göre Guma, binbir naz ile kasırdaki askerlerin ve gönderilen ordudan yaralanıp buraya sığınan yüz askerin gönderilmesini kabul etmiştir. Bu askerlerin Zâviye'ye ulaştıkları haber alınmış ve yaralıları getirmek üzere gemiler ve kayıklar ve karadan da bir miktar süvari gönderilmiştir. Bunların bir iki güne kadar Trablus'a ulaşmaları beklense de, Guma'nın Kasım Paşa'yı haps edip yanında

[37] BOA, **İ.DH. 326/21264,** Lef 2, 9 Zi'l-Ka'de 1271 (24 Temmuz 1855).
[38] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'den Clarendon Kontu'na, 24 Temmuz 1855; TNA, **FO 195/376**, Richard Reade'den Vikont Stratford de Redcliff'e, 24 Temmuz 1855.

tuttuğu haber alınmıştır. Vali, Guma'nın onu yakında *telef etmesi*nin dahi uzak bir fikir olmadığını ifade etmektedir[39].

Kasım Paşa'yı kurtarma çabalarına devam eden vali, 17 Ağustos 1855 tarihli yazısında, sonuçsuz kalan yeni bir teşebbüsene yer vermektedir. Guma'ya, Kasım Paşa'yı serbest bırakması için özel bir yazı yazmış ve murabıtlar aracılığı ile göndermiştir. Geri dönen murabıtların ifadelerinden ve Guma'nın gönderdiği yazısından anlaşıldığına göre Guma, Karamanlı Yusuf Paşa zamanında meri olan usul üzere Cebel-i Garbî Sancağı hükümeti kendisine ihale olunmaz ve burayı istediği gibi zabt u rabt altına almasına rıza gösterilmezse Kasım Paşa'yı vermeyeceği gibi bütün eyaleti de *murâdı üzere tahrîk ve iğfâl* edecektir. Vali ona verdiği cevabında, Kasım Paşa'nın padişah fermanı ile atanmış bir memur olduğundan ve bu şekilde arzusuna ulaşamayacağından bahsetmiştir. Eğer paşayı sağ salim Trablus'a gönderirse, taleplerinin kendisi tarafından İstabul'a bildirelebileceğini ifade etmiştir. Bundan sonra Guma'dan cevap alamayan vali, Kasım Paşa'nın canını kurtarmasının zor göründüğünü, ancak elinden geleni yapmaya devam edeceğini bildirmektedir[40].

Her ne kadar çeşitli başarılar elde etmiş olsa da Guma'nın, isyanın ve kendisinin durumunu gerçekçi bir değerlendirmeye tabi tuttuğu, ılımlı davrandığı ve müzakere yolları aradığı görülmektedir. İngiliz Konsolosu'nun 28 Temmuz 1855 tarihli raporu, Guma'nın yirmi gün kadar önce bir mektup göndererek, konsolostan kendisi lehine aracılık talep ettiğini bildirmektedir. Konsolos, Cebel ve ahalisini iyi tanıyan birini bilgi toplamak üzere bölgeye göndermiştir. Bu kişinin getirdiği bilgilere göre; Guma, Osmanlı askerleriyle giriştiği en son muharebede dirseğinden vurulmuştur ve iyileşmesi pek muhtemel görünmemektedir. Bölgede iaşe ihtiyacı had safhadadır, ahali neredeyse açlıktan ölecektir. Guma iyileşse bile, isyancıların on beş yirmi günden fazla dayanmaları mümkün değildir. Yefren'de Guma'nın eline düşen yirmi beş otuz askere çok iyi davranılmış ve Kasım Paşa dışında bunlar serbest bırakılmıştır. Yefren Kalesi teslim olduğundan beri Guma, Kasım Paşa'yı yanından ayırmamaktadır.

[39] BOA, **İ.DH. 326/21264,** Lef 3, 9 Zi'l-Ka'de 1271 (24 Temmuz 1855).
[40] BOA, **İ.DH. 326/21261,** Lef 4, 3 Zi'l-Hicce 1271 (17 Ağustos 1855).

Konsolosun gönderdiği elçisi bölgede olduğu sırada, ciddi sayıda ahalinin Kasım Paşa'yı öldürmesi için Guma'ya baskı yaptığına şahit olmuştur. Guma bu kişilere içerleyerek, bu talebi reddetmiştir. Elçi, Kasım Paşa'yı kurtarabilecek tek kişinin İngiliz Konsolosu olduğunu ifade etmektedir. Ancak elçi, eğer Guma ölürse Kasım Paşa'nın da anında öldürüleceğinden endişe duymaktadır. Konsolos, konuyu vali ile görüşmüş ve vali onun aracılık yapmasına rıza göstermiştir. Konsolos Kasım Paşa'nın özgür bırakılmasını talep eden kuvvetli bir mektup yazarak, iki kişi ile Guma'ya gönderdiğini haber vermektedir. Bu kişilerin Guma'yı canlı olarak bulması durumunda, Kasım Paşa'nın kurtulmasını ümid etmektedir. Guma'ya ulaşamamaları durumunda kullanmaları için diğer iki şeyhe hitaben mektuplar yazıp bunları da bu kişilere teslim etmiştir. Valinin Kasım Paşa'yı kurtarmak için gönderdiği murabıtların başarısız olduğunu bildiren konsolos, bu aracılık çabasının üstleri tarafından tasvip edileceği ümidinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca konsolos, eyaletin önde gelen Arapça kâtiplerinden birinin, bazı isyancılarla gizlice yazıştığının tespit edildiğini ve bu nedenle tututklu olduğunu haber vermektedir. Bunun dışında, valiye gelen bir habere göre, Abdülcelil'in ailesinden birisi onun eski karargâhı ve o sırada isyanda olan Benî Velîd'e ulaşmıştır. Konsolos raporunu, Trablus'un ve çevresinin düzeninde bir sarsılma olmadığını ve valinin isyanın sahile ulaşması ihtimali karşısında önlemler almakla meşgul olduğunu bildirerek sonlandırmaktadır[41].

Konsolosun 15 Aralık 1855 tarihli raporu, gönderdiği iki adamın sekiz gün sonra döndüğünü haber vermektedir. Bu kişiler, Guma'dan konsolosa gayet tatmin edici bir mektup getirmiştir. Guma mektubunda, Kasım Paşa'nın hiçbir şekilde incitilmeyeceğine dair söz vermiştir. Üstelik elçiler Kasım Paşa'nın serbest bırakldığını ve Guma tarafından onlarla birlikte şehre gitmesi için teşvik edildiğini, ancak kendisinin bunu reddettiğini bildirmiştir. Konsolos, Cebel'den dönen başka kişilerden de Kasım Paşa'nın tam bir özgürlük içinde olduğunu, istediği yere gidebildiğini ve Guma ile de gayet samimi bir ilişki içinde olduğunu öğrenmiştir. Vali, bu aracılık vazifesi için konsolosa teşekkür etmiştir. Guma'nın yaraları

[41] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'den Clarendon Kontu'na, 28 Temmuz 1855; TNA, **FO 160/16**, Richard Reade'den Tümamiral Montagu Stopford'a, 28 Temmuz 1855; TNA, **FO 195/376**, Richard Reade'den Vikont Stratford de Redcliff'e, 28 Temmuz 1855.

neredeyse tamamen iyileşmiştir. Onun elindeki yaralı askerler de bütünüyle toparlanmıştır. Guma'nın mektubu, daha önceki gibi hükümet tarafından affedilmesini istemekte ve konsolostan da aracılık talebini tekrarlamaktadır.

Konsolos, bölgedeki büyük bir talihsizliğin, ekim sezonunun yaklaşması olduğunu ifade etmektedir. Eğer eyalet olduğu gibi devam ederse, hiç kimse ekim yapamayacak ve bu da fakir ahalinin ileriki yıllırda da ciddi zorluk içinde kalmasına sebep olacaktır. Başka bir konu olarak, 13 Ağustos 1855'de Osmanlı hükümetinin gönderdiği *Feyz-i Bahrî* aldı vapur, İstanbul'dan beş gün içinde bölgeye ulaşmıştır. Abdi Paşa komutasındaki iki bin kişilik bir birliği getirmiştir. Konsolosa, bunları Preveze'den ve İskenderiye'den gelecek olan diğerlerinin takip edeceği rapor edilmiştir. *Feyz-i Bahrî*, yarın Malta üzerinden Preveze'ye gitmek üzere yola çıkacaktır. Konsolos raporuna eklediği notta, paşanın 2000 kişilik bir başıbozuk kuvveti beklediğini bildirmektedir. Başıbozukların istihdamıyla ilgili endişeli olduğu anlaşılan konsolos, eyaletin içinde bulunduğu şartlarda, bu tür birliklerin gönderilmesinin ne kadar amaca hizmet edeceği konusunda yorum yapmak istemediğini ve bu hükmü üstlerine bıraktığını ifade etmektedir[42]. Konsolos 29 Ağustos 1855'te, *Feyz-i Bahrî*'nin üç gün önce bölgeye ulaştığını ve Ahmed Paşa'nın komutasında 1400 Arnavud askeri getirdiğini haber vermektedir. Bu vapur o sabah daha fazla asker getirmek için yine Malta üzerinden Preveze'ye yola çıkacaktır[43].

Amerikan Konsolosu M. J. Gaines, 15 Ağustos 1855 tarihinde yazdığı raporunda, eyaletteki asayiş boşluğundan ve Guma'nın zaferinden sonra gösterdiği ılımlı davranışlardan bahsetmektedir. Yefren zaferinden beri eyaletteki ihtilalci grup, gücünü tahkim etmek ve bir sonraki mücadele için kaynak toplamakla meşguldür. Eyalet idaresi ise küçük ordusunun yıkıma uğramasıyla bitkin bir vaziyettedir. Durum böyle olunca, eyalette ciddi bir otorite boşluğu vardır. Yapılan her türlü aşırılık bütünüyle cezasız kalmaktır. Hükümetin onları engelleyecek gücünün olmadığının farkında olan yağmacılar, faaliyetlerini şehir duvarlarının dibine kadar taşımıştır. Yine de eyalete ulaşan 1800 nizami asker ve diğerlerinin de yolda olduğu

[42] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'den Clarendon Kontu'na, 15 Ağustos 1855; TNA, **FO 195/376**, Richard Reade'den Vikont Stratford de Redcliff'e, 15 Ağustos 1855.
[43] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'den Clarendon Kontu'na, 29 Ağustos 1855.

haberleri, bu durumun çok sürmeyeceğini ümit etmeye sebep olmaktadır. Eyalette var olan kuvvet, şehre bir saldırı vukuunda onu korumaya yeterlidir. Ancak bundan fazlasını yapabilecek durumda değildir. Daha geniş bir kuvvet elde bulunsa bile, sahaya hâkim olması Ekim ayından önce mümkün olmayacaktır. Sonbahar yağmurlarının gerekli su kaynağını sağlamasıyla, ancak o zaman aktif operasyonlara girişelebilecektir.

Gaines, raporuna Şeyh Guma'nın "insaniliği"nden (humanity) bahsederek devam etmektedir. Zafer saatindeki onurlu davranışları, beklenenden ve eyalette benzeri durumlarda Osmanlı ordusunun sergilediğinden çok farklı olmuştur. Osmanlı ordusu bütünüyle onun merhametine kaldığı, taraftarları zafer coşkusuyla akrabalarının ve arkadaşlarının daha önceki hadiselerde gördüğü zulümlerin intikamını alma arzusuyla doldukları bir sırada, kendisi de ağır yaralı olmasına rağmen, Şeyh Guma dört bir yana koşarak adamlarına, talep eden herkese eman verilmesini emretmiştir. Ayrıca savunmasız düşmanın hayatına kasteden her taraftarına en ağır cezaları vereceğini ilan etmiştir.

Konsolos, eğer zafer Osmanlı komutanları tarafında olsa onların davranışlarının çok daha farklı olacağını söylerek, daha önce yaşanan hadiselerden örnekler vermektedir. Tarih ve rakamlardaki farlılıklarla birlikte onun 1843 baharında Cebel'in ele geçirilmesi sırasında yaşanalara atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Gaines, 1842 yılında en son muharebenin yaşandığı yerde, bölgenin önde gelen kabile liderlerinden 80 kişinin hediyeler verilmek bahanesiyle Osmanlı ordugâhına davet edilip burada tuzağa düşürülerek kafalarının kesildiğini hatırlatmaktadır. (Dönemin Amerikan Konsolosu McCauley'in anlatımına göre 60 şeyhin kafası kesilmiştir). Gaines, bu şeyhlerden birinin de kazığa oturtulduğunu söylemektedir. İnanılması zor da olsa bunun kelimesi kelimesi kelimesine doğru olduğu söylelen konsolos, başcerrah olarak orduya eşlik eden sağlam karakterli bir Hıristiyan beyin olayın görgü şahidi olduğunu ve bunu kendisine anlattığını bildirmektedir. Gaines, bu "katliam"dan sonra "zavallı adamların" gömüldüğü çukurları bizzat görmüştür. Gaines'e göre; yerli ahalinin bütün bu hatıralar hafızalarında taze olduğu halde zafer anında gösterdiği tahammül, onlar için büyük onurdur. Böylesi övgüye değer insanlık örneklerinin, bu "vahşi topraklarda" nadiren görüldüğü de zikredilmelidir.

Bölgedeki yabancı devlet temsilcilerinden bazıları, mücadele eden taraflardan birisinin yanında yer almaktan çekinmemektedir. Gaines, kendisine de yerli ahali (yani Guma taraftarları) tarafından bir teklif yapıldığını bildirmektedir. Bu teklife verebileceği tek cevabı vermiştir. Hükümetinin oturmuş bir ilkesi olarak, diğer milletlerin iç işlerine müdahele etmekten çekinmek durumunda olduğunu söylemiştir. Onun görevi her hangi bir taraf tutmaksızın meydana gelen hadiselerin dikkatli bir gözlemcisi olmaktır[44].

2.4 Cebel'in Guma'ya Terkedilmesi ve Kumandanların Mahkeme Edilmesi Teklifi

Mustafa Nuri Paşa'nın 29 Temmuz 1855 tarihli yazısı, Yefren'de yaşanan başarısızlıktan sonra şehid olan ve firar edenler dışındaki askerlerin başsız ve kumandasız olarak Trablus'a gelip toplandıklarını ifade etmektedir. Topçu ve süvarilerin epeyce hayvanı telef olmuş ve askerin elindeki mühimmat ve silahlar tamamıyla isyancılara geçmiştir. Muharebede yaralanıp Yefren Kasrı'na sığınan otuz bir nefer, yaralarının şiddeti nedeniyle Trablus'a gönderilmeyip uygun bir yerde tedaviye alınmıştır. Garyan ve Urfelle kasırlarında bulunan iki bölük piyade, ahali arasında açıkça ortaya çıkmış olan isyan nedeniyle, buralarda terkedilmeyip Trablus'a getirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca muharebe esnasında Guma'nın sol koluna ve ayağına kurşun isabet ederek ağır yaralandığı ve Yefren'de ikamet ettiği haber alınmıştır. Guma, *gûyâ Nebî-yi Emîn asrından berü familyası Cebel-i Garbî hükûmetinde bulunduklarından kendüsi dahi da'vâ-yı verâsete mübâderet* etmiş, eğer talebi üzere Cebel-i Garbî kendi idaresine verilmezse, Trablus Kalesi'ni muhasaraya kadar hareketini sürdüreceğini yazılı ve sözlü olarak bildirmiştir. Guma'nın yanında hapis bulunan Kasım Paşa'nın kurtarılması için vali, ona Kasım Paşa'nın başına bir iş gelmesinin, ileride büyük cezalarla karışlaşmasına neden olacağını bildirip hatırı sayılır murabıtlar göndermişse de çare olmamıştır.

Guma'nın isyanını Humus ve Fizan taraflarına kadar ulaştırmasına ve yaşanan zahiresizliğine dikkat çeken vali, eğer o sıralar asker gönderilmesi mümkün olmayacaksa, Trablus Kalesi'ni muhasaradan korumak için Guma'nın talebinin ister istemez karşılanmasını teklif etmektedir. Guma'nın *ağzına bir parmak bal çalınub*

[44] DFUSCIT, **7/58,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 15 Ağustos 1855.

cebri kuvvet ile terbiye edileceği zamana kadar, istediği gibi Cebel'in idaresinin ona bırakılmasının gelecekteki büyük zararlarına rağmen düşünülmekte olduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında vali, ordunun gereği gibi muharebe etmeksizin dağılıp kayıplar ve yaralılar vermesinde, hiçbir yerde toplanamayıp Trablus'a kadar geri gelmesinde İsmail ve Mustafa beylerin kabahatlerine işaret etmektedir. İsmail Bey, askeri kanuna aykırı olarak gereği gibi tedbirler almamış ve bizzat "Ordu bozuldu, herkes başının çaresine baksın!" şeklinde bağırarak, herkesten önce kaçmıştır. Mustafa Bey ise asker cansiperane muharebe ederken, sırf kendi şahsi korkaklığı nedeniyle canını kurtarma derdine düşerek, böyle bir vakitte tabur trampeti çaldırmıştır. Küçük zabitler ve neferlerin gayret ve cesaretle hareket ettiklerinin öğrenildiğini söyleyen vali, neferlerin gezdikleri yerlerde ağlayarak ve gördükleri hakareti hatırlayarak, kumadanlarına lanet okuduklarını bildirmektedir. Bu iki kumandanın, askeri kanun gereği mahkeme edilmemesi durumunda, bunun askerlerin kalbinin kırılmasına yol açacağını söylemektedir. Eyalette muktedir ve miralay rütbesinden büyük bir zabit bulunmadığı için, gereği gibi mahkeme edilmeleri mümkün olmayacağından, masraflarını kendisi karşılamak üzere Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'den uygun bir görevlinin tayinini talep etmektedir. Ayrıca yaşanan kıtlık, pahalılık ve parasızlık arasında, Trablusgarb Kalesi'nin muhasaradan korunması için münasip miktar askerin ve muktedir bir kumandanın acilen bölgeye gönderilmesi gerektiğini ifade etmektedir[45].

Valinin bahsettiği konular İstanbul'da görüşülürken, muharebede meydana gelen kayıpların ilk yazıdaki miktarda olmadığı ve cüzi olduğu ifade edilmiştir. İstenilen askerin hazırlandığı ve eyalete ulaşmasıyla asayişin yeniden temininin gerçekleşeceği söylenmiştir. Miralay İsmail Bey'in, Kaymakam Mustafa Bey'in ve bazı diğer zabitlerin geri dönüp kaçmaları *doğrusu sıfat-ı askeriyeye ve şiâr-ı hamiyet ve gayrete yakışur şey olmamasıyla* bunların durumunun tahkik edilmesi ve suçlarının sabit olması durumunda, askeri kanuna göre gereğinin icra edilmesi konuları seraskere havale edilmiştir[46].

13 Ağustos 1855 tarihinde konu seraskere aktarılmıştır. Serasker verdiği cevabında, meselenin Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de görüşüldüğü ifade edilmektedir.

[45] BOA, **İ.DH. 326/21264,** Lef 7, 14 Zi'l-Ka'de 1271 (29 Temmuz 1855).
[46] BOA, **İ.DH. 326/21264,** Lef 9, 23 Zi'l-Ka'de 1271 (7 Ağustos 1855).

Burada İsmail Bey, Mustafa Bey ve diğer bazı zabitlerin hareketinin, düşman üzerine sevk olunan ordunun tamamen geri çekilmesine ve ağır kayıplar vermesine sebep olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunun büyük bir töhmet ve kabahat olduğu söylenilerek, durumun incelenmesi için rütbeli bir memurun görevlendirilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Bu konunun bölgeye sevk olunan kuvvetlerin büyük kumandanı marifetiyle tahkik edilmesi akla gelse de, bu kişinin eyalete varır varmaz yapacağı müstakil ve önemli vazifeleri bulunduğu için bu meseleye gereği gibi vakit ayırmasının mümkün olmayacağı düşünülmüştür. Konunun gereği gibi incelenip *zâbitâna ibret-i müessire gösterilmesi derece-i vücûbda bulunduğundan* ayrı bir memur tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Rumeli ordusu meclis-i muvakkatı azasından olup bir süreliğine İstanbul'da bulunan Mirliva Nuri Paşa, tahkikat ve mahkeme usüllerine aşina, dirayetli bir kişi olduğu için bu işe ehil görülmüştür[47]. Mirliva Nuri Paşa'nın bu konuda görevlendirilmesi teklifi, 29 Ağustos 1855'te padişaha sunulmuş ve ertesi gün kabul edilmiştir[48]. 10 Eylül 1855 tarihli yazıyla Trablusgarb Valisi'ne, Mirliva Nuri Paşa'nın görevini icra etmek üzere eyalete doğru yola çıktığı bildirilmiştir[49].

2.5 Urfelle'den Dönen Askerlere Saldırı ve Garyan'dakilerin Tutsak Edilmesi

24 Temmuz 1855'de Urfelle'deki askerlerin tedbir amaçlı Trablus'a çekilmesi kararını aldığını bildiren vali, 13 Ağustos 1855 tarihli yazısında, bu kararını uygularken karşılaşılan saldırıdan bahsetmektedir. Urfelle ahalisinin de Guma'ya uyup yağma ve yol kesme gibi hareketlere başladığından bahseden Mustafa Nuri Paşa, buradaki askerleri Trablus'a çekerken Urfelle ahalisine karşı diplomatik bir dil kullanarak onlara, görülen sadakatlerinden dolayı bölgede asker bulundurulmasına gerek olmadığını, merkezdeki ihtiyaca binaen askerlerin buradan alındığını ve bölgedeki kasrın muhafazasının kendilerine bırakıldığını yazmıştır. Askerlerin nakil işlemleri için Hums'tan develer tedarik olunmuştur. Askeri levazımat, mühimmat ve bir küçük top, develere yüklenip kasırdan iki saatlik mesafe kadar ayrıldıktan sonra, Urfelle ahalisinin bir kısmı toplanıp askerlerin yolunu kesmiş ve ansızın üstlerine

[47] BOA, **İ.DH. 326/21264,** Lef 12, 7 Zi'l-Hicce 1271 (21 Ağustos 1855).
[48] BOA, **İ.DH. 326/21264,** Lef 13, 7 Zi'l-Hicce 1271 (30 Ağustos 1855).
[49] BOA, **A.MKT.UM. 207/37,** 27 Zi'l-Hicce 1271 (10 Eylül 1855).

hücum etmiştir. Develer üzerinde bulunan cephane, yiyecek, içecek, giyecek ve bahsedilen top Hums'tan getirtilen develerle birlikte bütünüyle yağma edilmiştir. Askerler sadece ellerinde kalan silahlarla Urfelle Kasrı'na geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu olay karşısında eli kolu bağlanan vali, üzerlerine gönderecek kuvveti bulunmadığından, mecburen bazı murabıtları aracı kılarak bölge halkına askerlerin sağ salim Urfelle'den çıkarılıp Trablus'a gönderilmesi konusunda nasihatlerde bulunmuştur ve yazısını yazdığı zamana kadar herhangi bir cevap alamamıştır.

Eyaletin neredeyse bütününe yayılan isyan nedeniyle kasırlardaki askerlerin güvenliğini sağlayamayan vali, bunları merkeze çekme planını Garyan'da da uygulamak istemiş, ancak başarılı olamamıştır. Valiye göre, Garyan halkı iki gruba ayrılmıştır. Bir grubu kasırda bulunan askerlerin cephane ve diğer malzemelerinin yağma edilmesini savunurken, diğer grup askerlerin bu şekilde bölgeden çıkarılması durumunda kendilerine Trablus iskelelerinden zahire verilmesinin men edilebileceğini, bunun da kıtlık ve pahalılığı daha da artıracağını düşünmektedir. İkinci grup askerlerin burada uygun şekilde tutulmasını savunmaktadır. İkinci grubun fikri ağır basmış ve Garyan şeyhlerinden bir kısmı Trablus'a gelerek *gûyâ kendüleri sâdık ve asâkîr-i merkûmeyi hâmî bulunduklarından* bahsederek, askerlerin eskisi gibi Garyan Kasrı'nda bırakılmasını talep etmiştir. Vali bu kişilerin niyetlerinin sadaket arzetmek olmayıp, zahiresizlik korkusundan *nâzikâne asâkîr-i şâhâneyi alâ tarîki'r-rehn orada tevkîf etmek* olduğunu ifade etmektedir. Bu durum karşısında yine eldeki imkânlar dâhilinde hareket etmek zorunda olan vali, bu askerlerin kasırdan çıkarılması durumunda Urfelle'de yaşananların daha fenasının gerçekleşebileceğinden çekinmiştir. Mecburen Garyan şeyhlerinin talebi kabul edilmiş, sadaketten ayrılmayacakları ve askerleri güzel muhafaza edecekleri konusunda ellerinden senet alınmakla yetinilmiştir. Bu durum karşısında ne yapması gerektiği de gizlice bölgedeki kolağasına bildirilmiştir. Ayrıca Garyan ahalisinin talep ettikleri kişi de başlarına müdür olarak tayin edilmiştir. Urfelle ahalisinin ara ara Hums ve Misurâta kazalarına saldırıp, ahalinin hayvanlarını sürüp getirdiğini ekleyen vali, bizzat idare edilen Rişfâne, Zâviye ve Uceylât kazaları ahalisinin ve bazı kabile şeyhlerinin de peyderpey Guma'nın yanına gidip isyanına katılmak konusunda onunla sözleşmekte bulunduklarını ifade etmektedir. Durumun farkında

olunsa da gönderilecek askerler beklenirken bu konular görmezden gelinerek, sadece ahalinin taltif ve temin edilmesine uğraşılmaktadır[50].

Urfelle'ye nasihat için gönderilen murabıtlar, buradaki askerlerin kurtarılmasını sağlamıştır. Hums Kaymakamı Hacı Ahmed Paşa'nın gönderdiği ve 17 Ağustos 1855 tarihinde eline geçen mektupla vali; askerlerin mühimmat, yiyecek ve diğer malzemelerinin kurtarılamadığını, ancak sadece silahlarıyla zarar görmeksizin Urfelle'den çıkıp Hums Kasrı'na ulaştıklarını öğrenmiştir[51].

3 İdari Meseleler

3.1 Trablusgarb İçin Bir Vapur Talebi

14 Ağustos 1855 tarihli yazısı ile Mustafa Paşa, eyalette yaşanan hadiseler dolayısıyla Tunus ve diğer bölgelerden küçük gemiler ve kayıklar ile Trablusgarb'daki küçük limanlara çok miktarda silah ve barut getirilip, isyancıların tarafına gönderildiğini ifade etmektedir. Ayrıca ticarette yaşanan durgunluktan dolayı tüccar gemileri azalmıştır. Bu nedenle Malta'ya posta gönderilmesinde büyük zorluk yaşanmaktadır. Vali, bölge halkı ile ilgili *bu havâlî ahâlîsinin tabîatları ta'rîf kabûl etmez derecelerde olub bir ecnebî vapuru gelse pek çoğunun efkârı değişmekte* diyerek sürekli yabancı vapurların gelip gittiğine dikkat çekmektedir. Eyalette bulunan uskonanın, limandaki ihtiyaca binaen öteye beriye gönderilemediğine işaret ederek, yazışma ihtiyacının arttığı böyle bir dönemde, gerektiğinde Malta'ya posta götürmek ve silah ve barut kaçakçılığını önlemek için *Peyk-i Şevket* adlı vapur gibi küçük bir vapurun eyalete gönderilmesine şiddetli ihtiyaç olduğunu bildirmektedir. Böyle bir talebin vakti olmadığını bildiğini söyleyen vali, Trablus Limanı'nda bulundurulmak ve bununla birçok yalan haberi engellemek üzere *Peyk-i Şevket*'in ya da benzeri bir vapurun acilen gönderilmesini taleb etmektedir[52].

Eyaletten gelen vapur talebi ve diğer bazı konular, 29 Ağustos 1855'te padişaha sunulmuştur. Savaş şartları nedeniyle mevcut vapurlara şiddetli ihtiyaç olduğu ifade edilerek, içlerinden birinin ayrılıp gönderilmesinin uygun olmayacağı söylenmiştir. Ancak Trablusgarb'da da ihtiyacın şiddetli olması nedeniyle, konunun

[50] BOA, **İ.DH. 326/21261,** Lef 1, Selh-i Zi'l-Ka'de 1271 (13 Ağustos 1855).
[51] BOA, **İ.DH. 326/21261,** Lef 5, 3 Zi'l-Hicce 1271 (17 Ağustos 1855).
[52] BOA, **İ.DH. 326/21261,** Lef 2, Ğurre-i Zi'l-Hicce 1271 (14 Ağustos 1855).

kaptan paşaya bildirilerek, imkân müsait olduğu takdirde icrasına bakılacağı ifade edilmiştir.

Vali, Şeyh Guma'nın Cebel hâkimiyeti talebine karşılık zor durumda kalınması halinde, buna *li-ecli't-te'mîn müsâade olunacağı*nı ifade etse de, artık asker gönderildiği için böyle bir meselenin hükmü kalmamıştır. Yine böyle bir teklifte bulunması halinde, buna yanaşılmaması ve gönderilen kuvvet ve gerekli tedbirlerle sorunun ortadan kaldırılmasına çalışılması kararlaştırılmıştır. Ertesi gün padişah bu kararlara onay verdiğini bildirmiştir[53].

Vapur meselesinin uzun süre çözülemediği anlaşılmaktadır. Girit Valisi'ne yazılan 17 Kasım 1855 tarihli yazı, bu konudaki geçici çözümü ifade etmektedir. Valiye, Trablusgarb'ta ortaya çıkan isyandan dolayı orada bir vapur bulundurulması ihtiyacı doğduğu söylenmiştir. Girit'teki ihtiyaç da göz ardı edilmemekle baraber – Kırım Savaşı'na atfen- *mes'ele-i mevcûde* dolayısıyla elde bulunan bütün vapurların meşgul olduğu bildirilmiştir. Girit'te bulunan *Eser-i Hayr* adlı vapurun, Preveze'den Trablusgarb'a sevkolunacak askerin nakline memur edildiği ve işi bittiğinde Girit'e iade olunmak şartıyla geçici olarak Trablus'ta bulundurulması kararı alındığı bildirilmiştir[54].

3.2 Fransız Elçisinin Mustafa Nuri Paşa'nın Görevden Alınması Talebi

Şeyh Guma'nın isyanı Trablusgarb'da genişlerken, Osmanlı Devleti de Kırım Savaşı'nın sıcak günlerini yaşamaktaydı. Bu savaşta Osmanlı'nın müttefiki olan Fransa'nın eyaletteki başkonsolosu olup daha sonra Tunus'a tayin edilen Léon Roches, isyanın ilk anlarından itibaren hükümetine, bölgede yapılması gereken ilk işlerden birinin valinin görevden alınması olduğunu bildirmiştir. Roches, 24 Haziran 1855 tarihli raporunda, eyalette sükûnetin tesisi için Mustafa Nuri Paşa'nın görevden alınması, şayet Karamanlı Âilesi'nden birisi vali yapılmazsa, en azından Girit Valisi Mehmed Emin Paşa'nın vali yapılması ve genel bir af çıkarılması gerektiğini bildirmektedir[55].

[53] BOA, **İ.DH. 326/21261,** Lef 11, 16 Zi'l-Hicce 1271 (30 Ağustos 1855).
[54] BOA, **A.MKT.UM. 215/100,** 7 Rabîu'l-Evvel 1272 (17 Kasım 1855).
[55] Abdurrahman Çaycı, **a.g.m.** , s. 331.

Roches tekliflerinin hükümeti nezdinde kabul gördüğü ve iki ay kadar sonra Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Antoine Edouard Thouvenel'in 28 Ağustos 1855'te, eyalet valisinin görevden alınmasını talep ettiği görülmektedir. Elçi, Osmanlı Hâriciye Nezâreti'ne sunulan yazısında, Mustafa Paşa'nın idare usulünün eyaleti içinde bulunduğu hale duçar ettiğini ifade etmektedir. Elçiye göre, Arabların isyanının bir an evvel teskin olunması lüzumu ortadadır. Bu nedenle bütün fenalıkların sebebi olan bu valinin, gecikmeksizin görevden alınacağına ve yerine ahalinin şikâyetlerini *bî-ğarazâne* araştırıp soruşturacak uygun birisinin atanacağına inancı tam olduğundan, konuyu bu şekilde hükümetine bildirmiştir. Ancak bir süredir eyaletteki hadiseler vehamet kesbetmiş ve eyaletin bütün ahalisi ayaklanmıştır. Buna sadece kuvve-i cebriye ile cevap verileceğini gösteren askeri hazırlıkların dışında bir tedbir alındığını bildiren bir işaret görülmediği gibi, valinin değişeceğini gösterir bir haber de alınmamıştır. Eyalette isyan edenlerin o zamana kadar sadakat içinde olduklarını söyleyen elçi, vali hakkındaki şikâyetlere kulak asmamanın, savaş ateşini yakmak demek olduğunu iddia etmektedir. Trablusgarb'a gönderilecek yeni valiye, yapacağı icraatlar konusunda Fransız Konsolosu'nun yardım edeceğini de eklemektedir. Ayrıca bölgedeki konsolos Paul-Emile Botta'nın, halkın Fransa Devleti'ne yönelik olarak sunduğu dilekçeleri kabul etmemesinin, itaattan çıkmış olan ahaliyi itaate sevk etmek niyetinde olduklarını gösterdiğini ileri sürmektedir. Ancak isyanı ortaya çıkaran *mezâlim ve taaddiyâtın* sona erdiğini bildiren bir alamet olmadığı sürece, konsolosun bu yardım vazifesini yerine getiremeyeceğini bildirmektedir[56].

3.3 Mısır'dan ve Preveze'den Talep Edilen Askerlerin Durumu

Mısır Valisi, kendisinden istenilen bir alay askeri gönderebilmek için bunların istihdam edilecekleri şartlarla ilgili Trablusgarb Valisi'ne 12 Ağustos 1855 tarihli bir yazı yazmış ve tafsilat talep etmiştir. Vali; Guma'nın etrafında toplanan adamlarının miktarı, bulundukları yer, ne şekilde hareket ettikleri ve isyanlarının boyutu ile ilgili bilgiye ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mısır Eyaleti'ndeki Saîd tarafı urbanının bir müddettir isyan içinde olduğunu, bunları kontrol altına almak için asker

[56] BOA, **HR.TO. 196/31,** Lef 1, 21 Zi'l-Hicce 1271 (4 Eylül 1855). Belgenin Fransızca aslı aynı dosyada Lef 2'de yer almaktadır.

sevkedildiğini, bir kısmının yatıştırılıp bir kısmıyla halen uğraşıldığını ifade etmekte ve Trablusgarb'daki isyancıların bu grupla bir ittifakı olup olmadığını sormaktadır. Son olarak, Mısır'dan talep edilen askerlerin, muhafaza için bir yerde mi ikamet ettirilecekleri yoksa isyancıların üzerine mi gönderilecekleri, eğer böyleyse hangi bölgeye sevkedilecekleri, top ve mühimmata ihtiyaçları olup olmayacağı konusunda bilgilendirilmeyi talep etmekte ve bu şekilde gereken hazırlığı yapacağını söylemektedir[57].

Trablusgarb Valisi Mustafa Nuri Paşa, 6 Eylül 1855'te Mısır Valisi'ne bir cevap yazmış ve Guma'nın aslen Cebel-i Garbî Sancağı ahalisinden olduğunu, daha önce görülen suçları nedeniyle müebbeden Trabzon'a sürüldüğünü, o yıl sürgünden kaçıp Tunus'a, oradan da Cebel-i Garbî'ye geldiğini ve bölge ahalisini toptan ayaklandırdığını bildirmiştir. Üzerlerine gönderilen askerlerin bunlara mukavemet edemeyip geri döndüğünü söyleyen Mustafa Paşa, isyanın Trablusgarb'ın diğer bölgelerine de yayılabileceğinin görüldüğünü ve bu nedenle yeteri kadar asker ve malzeme gönderilerek yardım edilmesinin İstanbul'a yazıldığını ifade etmektedir. Mirliva Abdullah Paşa komutasında üç tabur, Mirliva Ahmed Paşa komutasında iki tabur asker hazırlanması, Arnavudluk'tan bin nefer muvazzaf asker tertip edilmesi ve Mısır'dan da işi bitince iade olunmak üzere mühimmatıyla beraber bir alay piyadenin sevk olunması konusunda karar alındığını bildirmektedir.

Abdullah ve Ahmed paşalar komutasındaki güçlerin eyalete ulaştığını ifade eden vali, Arnavudluk'tan gelecek askerleri almak üzere, Preveze'ye vapur gönderildiğini söylemektedir. Ayrıca bölgede o yıl zahire olmaması ve üstüne bir de isyan çıkmasının vergi tahsiline büyük sekte vurduğuna dikkat çeken vali, bu nedenle kendilerine zahire ve akçe de gönderildiğini söylemektedir. Guma'nın isyanının kuvvet kazanıp Trablusgarb Eyaleti'nin birçok bölgesine yayıldığını ve başına birçok adam toplandığını bildiren vali, o sırada hareketin Cebel-i Garbî'de yoğunlaştığını ifade etmektedir. Bu isyancıların Saîd tarafı urbanı ile hiçbir ilgisinin ve bağlantısının olmadığına işaret etmekte ve bunların ittifak ettiklerine dair kendilerinin hiçbir malumat almadıklarını bildirmektedir. Mısır'dan talep edilen askerlerin Trablusgarb Kalesi dışında bir yerde çadırlara yerleştirileceğini, daha

[57] BOA, **İ.MTZ. (05) 17/616,** Lef 4, 28 Zi'l-Ka'de 1271 (12 Ağustos 1855).

sonra gerektiği takdirde, oradaki askerlerle birlikte isyancılar üzerine gönderileceğini ifade etmektedir. Talep edilen askerlerin hemen doğrudan Trablusgarb İskelesi'ne gönderilmesini istemektedir. Eyalette yeteri kadar büyük top bulunduğunu, askerin sevk edileceği yerin dağlık ve taşlık bir bölge olması nedeniyle ufak dağ toplarının işe yarayacağını, büyük topa ihtiyaç olmadığını söylemekte ve varsa bir dağ topu ile gereği kadar çadır ve mühimmatın da gönderilmesini talep etmektedir. Ayrıca askerlerin masrafları için kumandanlarına bir miktar nakit akçe verilmesinin gerektiğini eklemektedir. Gönderilecek alayın noksanı olmayıp tam olmasını, bir de işin uzamayıp bir an önce gönderilmesini istemektedir[58].

Mustafa Nuri Paşa'nın aynı tarihi (6 Eylül 1855) taşıyan bir başka yazısı, Mısır Valisi ile arasında geçen yazışmayı İstanbul'a bildirmektedir. Mısır Valisi'nin yazdıklarına bakıldığında, istenilen askerin gelmesinin biraz uzayacağının anlaşıldığını bildiren paşa, o sıralarda eldeki askerlerin sefer hazırlıklarıyla ve Guma'ya kanıp itaatten çıkmış olan bölgelerin temin edilip birer ikişer kontrol altına alınmasıyla meşgul olduğunu bildirmiştir. Eyalete gönderilen yirmi bin kile buğdayın birkaç gün önce ulaştığını haber vermekte ve bunun ihtiyacı karşılamaya yetmeyeceğini söyleyerek, kış gelmeden otuz bin kile buğdayın daha gönderilmesini istemektedir. Ayrıca bölgede arpanın kıtlığı nedeniyle, parası ileride taksit taksit verilmek üzere bir miktar arpanın gönderilmesi konusunu Tunus Valisi'ne yazdığını ve buna olumlu cevap aldığını bildirmektedir[59].

Eyalet valisinin bir diğer yazısı Fizan Bölgesi'nde doğabilecek bir tehlikeye ve alıncak tedbirlere işaret etmektedir. Abdülcelil'in kabilesi olan, daha önce zencilerin bölgesine kaçmış ve uzun süredir orada bulunan Evlâd-ı Süleyman'ın, Guma ile gizlice haberleştikleri ve gelip Fizan taraflarına sarkmak istedikleri haber alınmıştır. Bu konuda uyanık davranması Fizan Kaymakamı Mustafa Paşa'ya bir yazı yazılmıştır. Bölgede rütbeli kimsenin bulunmadığını söyleyen vali, oranın *söz anlarlarından ve hanedân-ı kadîmelerinden* olduğunu söylediği, Fizan Meclisi Azası Muhammed Mâkersû (?) Efendi ile Hûn Kazası Sandık Emini Bekir Efendi'nin taltif edilmesini talep etmektedir. Devlete sadakati ve hizmeti görülen bu kişilerin taltifinin, diğerlerine şevk ve gayret vereceğine işaret ederek, bunun Evlâd-ı

[58] BOA, **İ.MTZ. (05) 17/616,** Lef 3, 23 Zi'l-Hicce 1271 (6 Eylül 1855).
[59] BOA, **İ.MTZ. (05) 17/616,** Lef 5, 23 Zi'l-Hicce 1271 (6 Eylül 1855).

Süleyman sorununun ortadan kaldırılmasına güçlü bir destek olacağını ifade etmektedir. Bu nedenle Muhammed Mâkersû Efendi'ye kapıcıbaşılık, Bekir Efendi'ye ise hâcelik rütbesinin verilmesini talep etmektedir[60].

15 Eylül 1855'te paşanın yazıları padişaha sunulmuş, Mısır Valisi'nin göndereceği asker gecikecek gibi görünse de, kendisine acele etmesi için ikinci bir yazı gönderileceği söylenerek, problemin bu şekilde çözüleceği ifade edilmiştir. Valinin istediği otuz bin kile buğdayın hazırlanıp gönderilmesinin gerektiği ve Muhammed ve Bekir efendilere verilecek rütbelerin maslahata uygun olduğu ifade edilmiştir. Ertesi gün padişah bu kararları onaylamıştır[61].

Bahsedilen yazının Mısır Valisi'ne, 19 Eylül 1855 tarihinde kaleme alındığı görülmektedir. Yazıda, kendisinden istenilen askerlerin o zamana kadar yola çıkarılmış olacağının düşünüldüğü, ancak henüz gönderilmemişse bir an önce gönderilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Trablusgarb'taki meselenin uzatılmadan bitirilmesinin, içinde bulunulan zaman dolayısıyla ehem ve elzem olduğuna dikkat çekilmiştir. Diğer bölgelerden gidecek askerlerin ulaştığı ve bunların harekete geçmesinin Mısır'dan gelecek kuvvetin ulaşmasına bağlı olduğu bildirilmiştir[62]. Aynı günün tarihini taşıyan (19 Eylül 1855) ve Trablusgarb Valisi'ne hitap eden bir diğer yazı, Mirliva Ahmed Paşa kumandasında Preveze'den gönderilen iki taburun eyalete ulaştığı haberinin alındığını bildirmektedir. Arnavudluk'dan gelecek muvazzaf askerlerin ve Mısır'dan gelecek nizamiye askerlerinin de yola çıkmış olduklarının ve yakında bölgeye ulaşacaklarının umulduğu ifade edilmektedir. Mısır'dan gelecek kuvvet yola çıkarılmamışsa bu konuda acele etmesinin valiye yazıldığı bildirilmektedir[63].

Mısır'dan istenen askerlerin yola çıktığı ve yakında Trablusgarb'a ulaşacağı ümid edilse de Mısır Valisi Mehmed Saîd Paşa'nın 11 Ekim 1855 tarihli yazısı, askerlerin halen Mısır'dan çıkmadığını göstermektedir. Saîd Paşa, askerlerin nereye gönderilmesi gerektiğinin; top, çadır ve mühimmat gibi malzemelerin gerekip gerekmediğinin bilinmediği, bunun Trablusgarb Valisi'nden sorulduğu ve buna göre hazırlık yapıldığını bildirmektedir. Mısır'daki Saîd urbanının isyanları üzerine,

[60] BOA, **İ.MTZ. (05) 17/616,** Lef 6, 23 Zi'l-Hicce 1271 (6 Eylül 1855).
[61] BOA, **İ.MTZ. (05) 17/616,** Lef 7, 4 Muharrem 1272 (16 Eylül 1855).
[62] BOA, **A.MKT.MHM. 75/44,** 7 Muharrem 1272 (19 Eylül 1855).
[63] BOA, **A.MKT.UM. 209/18,** 7 Muharrem 1272 (19 Eylül 1855).

Mirliva Selim Paşa'nın maiyetine asker ve top verilerek buraya gönderildiğini ve Selim Paşa'nın isyanı bastırmaya muvaffak olduğunu bildiren Saîd Paşa, burada kullanılan dağ toplarının da işi kalmadığı için İskenderiye'ye getirtildiği ve istenilen alayın ve diğer malzemelerin burada hazır olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu kuvvetin nakli için uygun vapur bulunmadığından, İstanbul'dan gelecek olan *Feyz-i Cihâd* vapuru beklenmektedir. Bu vapur gelince istenilen asker peyderpey gönderilecektir. Bu konudaki gecikmenin Saîd bölgesindeki isyan ve Trablusgarb Valisi'nden gelecek cevabın beklenmesi dolayısıyla gerçekleştiğini söyleyen Mehmed Saîd Paşa, Mısır'daki isyanın bastırılması gibi, Trablusgarb'dakinin de bastırılacağı ümidinde olduğunu ifade etmektedir[64]. 22 Ekim 1855 tarihinde Mısır Valisi'ne bu konudaki gayretlerinden dolayı duyulan memnuniyeti ifade eden bir yazı yazılması kararlaştırılmıştır[65]. Bahsedilen bu yazının 4 Kasım 1855 tarihli olarak kaleme alındığı ve Mehmed Saîd Paşa'ya görülen *bî-hemtâ-yı hidîvîleri nezd-i maâlî-vefd-i cenâb-ı cihândârîde rehîn-i mahzûziyet ve makbûliyet olmuş* denilerek memnuniyet bildirildiği görülmektedir[66].

4 Guma ile Mücadele

4.1 Guma'nın Garyan'ı Kuşatması

Eyalette beklenen askerlerin ulaşmamış olması, isyancılar üzerine arzu edilen kuvvetin gönderilmesini engellemiştir. Bu sırada Guma da faaliyet alanını genişletmeye devam etmiştir. Mustafa Nuri Paşa, 19 Eylül 1855 tarihli yazısı ile Guma'nın Yefren'den hareket edip Garyan'a geldiğini haber vermektedir. Guma, Garyan'da isyana teşne olan ahaliyi kendine uydurmuştur. Buna karşılık, bölgedeki *ehl-i ırz gürûhu* uygun yerlere çekilmiştir. Garyan'da bulunan bir bölük piyade ile muteber şeyhlerden oluşan seksen kadar kişi ise kasırda muhasada altında kalmıştır. Vali, Guma'nın üzerine Trablus'tan mükemmel bir ordu gönderilip ortadan kaldırılmasının zamanı gelmiş olsa da, Mısır'dan ve Preveze'den beklenen kuvvetler ulaşmadığı için bunun gerçekleştirilemediğini ifade etmektedir. Garyan Kasrı'nın müstahkem ve askerlerin de yiyecek-içecek ve mühimmatının yeterli olduğunu

[64] BOA, **İ.MTZ. (05) 17/623,** Lef 2, 29 Muharrem 1272 (11 Ekim 1855).
[65] BOA, **İ.MTZ. (05) 17/623,** Lef 3, 10 Safer 1272 (22 Ekim 1855).
[66] BOA, **A.MKT.MHM. 78/93,** 23 Safer 1272 (4 Kasım 1855).

bildiren vali, istediği kuvvetlerin ulaşıp ordunun Garyan'a girmesine kadar, buradaki askerlere bir zarar gelmesinin beklenmediğini söylemektedir. İsyana dâhil olmuş olan bölgeler ahalisi, beklenen kuvvetler gelene kadar *şimdilik icrâ-yı muâmelât-ı mülâyimâne ve tedâbir-i hakîmâne* ile temin edilip itaat altına alınmaya çalışılmaktadır [67] . İsyanın genişlemesi İngiliz Konsolosu'nun raporlarında da ifadesini bulmuştur. 13 Eylül 1855 tarihli raporunda konsolos, isyan içinde olan Arapların çeşitli yağma hareketlerine giriştiğini bildirmektedir. Ayrıca Cebel bölgesinde isyan genişlemiş, Guma Garyan'ı kontrolü altına almıştır. Vali on-on beş gün içinde iki bölük göndrerek operasyonlara başlamak niyetindedir. Eyalette valinin toplayabildiği nizami birliklerin mevcudu altı bini aşmıştır[68].

4.2 Kırkarış ve Canzor Muharebeleri

19 Eylül 1855'de Guma'nın Garyan'ı kuşattığını haber veren vali, 21 Eylül 1855'te onun, adamlarından bir kısmını Garyan'da bırakıp, kalanlarıyla birlikte Trablus'a iki saat mesafede olan Canzor'a gelmiş olduğunu bildirmektedir. Rişfân ve Canzor ahalisinden olup itaatten ayrılmak istemeyenler geriye çekilmiş ancak ahalinin çoğunluğu Guma'ya tabi olmuştur. Vali, daha önce elindeki askerlerin yeterli olmaması nedeniyle Trablus'tan ordu çıkarmayı uygun görmediğini, ancak Guma'nın Canzor'da karşılanmaması halinde, meselenin *ziyâde müşkilâta varacağı* düşünülerek, eldeki ordunun üzerine gönderilmesi kararı alındığını bildirmektedir. Mirliva Abdullah Paşa'nın getirdiği üç tabur piyade, bir bölük şişhaneci (şişhane denilen yivli tüfek kullanan askerler), bir bölük süvari ve iki top; Ahmed Paşa'nın Preveze'den getirdiği iki tabur, Trablus alayından tertip olunan bir tabur piyade ve bir bölük süvari ve iki top, Guma üzerine yollanmak için hazırlanmaktadır. Abdullah ve Ahmed paşalardan her biri kendi grubuna kumanda etmek üzere bu ordu, 22 Eylül 1855 Cumartesi günü Canzor üzerine yola çıkarılacaktır[69].

Ordunun Trablus ile Canzor arasında yer alan ve Trablus'a bir saat mesafede bulunan Kırkarış'ta toplandığı anlaşılmaktadır. Ordu komutanları Ahmed Şükrü ve Seyyid Abdullah paşalar, birlikte kaleme aldıkları 22 Eylül 1855 tarihli yazıda,

[67] BOA, **A. MKT.UM. 211/100,** 7 Muharrem 1272 (19 Eylül 1855).
[68] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'den Clarendon Kontu'na, 13 Eylül 1855; TNA, **FO 195/376**, Richard Reade'den Vikont Stratford de Redcliff'e, 13 Eylül 1855.
[69] BOA, **İ.DH. 330/21550,** Lef 1, 9 Muharrem 1272 (21 Eylül 1855).

eyaletin batı tarafındaki urbanın ortak hareket ettikleri bilgisini aldıklarını ifade etmektedirler. Saat altı civarında Kırkarış'tan Canzor'a yola çıkacaklarını ifade eden komutanlar, ihtiyatı elden bırakmamak ve iş bittiğinde hepsini geri göndermek üzere Menşiye ve Sahil askerinin, hatta Tâcûrâ kuloğullarının acilen ordunun arkasından yetiştirilmesini talep etmektedirler. İstedikleri askerin üç bine yakın bir sayıda olduğunu ve ne kadar çok olursa o kadar faydalı olacağını bildirmektedirler[70].

Komutanlar aynı tarihi taşıyan diğer yazılarında, isyancılarla gerçekleşen ilk sıcak temasa dair bilgiler vermektedirler. 22 Eylül 1855 Cumartesi saat yedi buçuk civarında Canzor Limanı önüne ulaşan ordu, ahaliyi itaate davet etmiştir. Yirmi-otuz kişi bu davete cevap vermişse de, gerisi Guma'nın tarafında kalmıştır. Daha sonra Guma'nın üzerine bir miktar asker sevkedilmiş ve bir muharebe yaşanmıştır. Bu muharebede isyancılardan 10 kişi canlı olarak ele geçmiş, 55 kişi de öldürülmüştür. Gece saat bire kadar uzayan muharebede, Osmanlı ordusundan bir kayıp ya da yaralı olmamıştır[71]. Mustafa Nuri Paşa, bu hadiseyi İstanbul'a bildirdiği yazısında, gönderilen kuvvetlerin gayretiyle her ne kadar isyancılar Kırkarış'tan Canzor'a püskürtülmüş olsa da, Mısır'dan ve Preveze'den gelecek askerlerin geç kalması ve *Arabların ittifâk-ı kâmilesi* nedeniyle telaşa düştüğünü bildirmektedir[72].

Komutanların 23 Eylül 1855 tarihli yazısı, çarpışmalarla geçen gecenin ayrıntılarına dair bilgi sunmaktadır. Rişfân ve Canzor ahalisinden isyan edenler Guma'nın etrafına toplananlarla birleşmiş ve (22 Eylül 1855) gece saat dokuz civarında istihkâmların üzerine aniden hücum etmiştir. Ordunun karşı koyması ile bu saldırı püskürtülmüşse de, sabah namazı vaktinde yeni bir hücum gerçekleşmiştir. Bunun üzerine gereken yerlere toplar yerleştirilmiş, hurmalıkların içine dört bölük piyade sevkedilmiş ve avcı birlikleri yerlerine çıkarılmıştır. Menşiye, Sahil ve Civârî urban askerleri doğu tarafında bulundukları halde gerçekleşen uzun çarpışmalardan sonra, düşmanın çokluğu nedeniyle askerler ve avcılar geriye çekilmiştir. Düşman ordunun arkasından hücum etmiş, açıkta kalan askerleri istihkâmın içlerine kadar sürmüştür. Orduya üç taraftan atılan kurşun, ordunun içlerine kadar düşmeye başlamıştır. Bunun üzerine, hem su kuyularını zabt etmek hem de düşmanın burnunu

[70] BOA, **İ.DH. 330/21550,** Lef 2, 10 Muharrem 1272 (22 Eylül 1855).
[71] BOA, **İ.DH. 330/21550,** Lef 3, 10 Muharrem 1272 (22 Eylül 1855).
[72] BOA, **İ.DH. 330/21550,** Lef 5, 11 Muharrem 1272 (23 Eylül 1855).

kırmak için, bir buçuk tabur asker hurmalık içinde ve diğer taburlar lazım gelen yerlerin muhafazasına bırakılmış ve saat ikide Menşiye, Sahil ve Civârî urban askerleriyle beraber hurmalığa yani Canzor'a hücum edilmiştir.

Süvariler, geriye kalan toplar ve Rumeli taburlarından tertip edilen askerler ile Guma'nın zabtetmiş olduğu yerlere saldırıldığında, saat ikiden dörde kadar çarpışılmış, askerlerin top ve tüfek atışlarına tahammül edemeyen Rişfân isyancıları kaçmaya başlamıştır. Onları kaçması üzerine, Guma da burada tutumanayıp, saat on bir civarında Sayyâd adlı yere doğru kaçmıştır ve o sırada nerede olduğu bilinmemektedir. Bahsedilen bir buçuk tabur asker Canzor içlerine ulaştığında, birkaç tanesi Canzor Kasrı'na kadar girip epey hayvanı ganimet olarak almıştır.

Bu şekilde Canzor meselesinin bittiğini ifade eden komutanlar, ordunun eski yerinde, yani istihkâm verilen yerde dinlenmeye geçtiğini bildirmektedir. Ayrıca askerlerin su ihtiyacının karşılanmasında kolaylık sağlanması ve istihkâmın karşısında bir kuvvet bulunması için, Canzor kenarında bulunan su kuyularına yakın bir tepeye de istihkâm verilmiştir. Canzor ve Rişfân ahalisinin çoğunluğu *kuvve-i kâhire-i saltanat-ı seniyyeyi re'yu'l-ayn görüb anlamış* olduklarından ve yaptıklarına pişmanlık duyduklarından, peyderpey gelip itaatlerini bildirmişlerdir.

Yaşanan muharebede Rumeli taburlarından bir nefer kayıp verilmiştir, diğer nizamiye askerlerinden dokuz nefer hafif yaralanmıştır. Dört baş hayvan telef olmuştur. Urban askerlerinden *iktizâ-yı gayretleri ve arkalarında asâkir-i şâhâneyi görmeleri cihetleriyle gayyûrâne hareketle* yüz kadar kayıp ve yüz elli yaralı görülmüştür. İsyancılardan bundan daha yüksek sayıda ölü ve yaralı olduğunu bildiren komutanlar, Canzor meselesinin bu şekilde hallolduğunu, artık Guma'nın nereden baş göstereceğinin ve Zâviye-i Garbiye ahalisinin ona tabi olup olmayacağının beklendiğini ifade etmektedir. Bu konuda gönderilen casuslar vasıtasıyla araştırma yapılmaktadır[73].

İngiliz Konsolosu'nun 24 Eylül 1855 tarihli raporu, Canzor'da yaşananları özetlemektedir. Üç gün önce dört bin nizami, üç bin civarında da gayrinizami birlik Canzor üzerine yola çıkmıştır. Trablus'a on mil (16 km) kadar uzaklıkta bulunan bu sahil köyü, isyan içinde olan Urşufane (Rişfân) Kabilesi'nin merkezidir. İsyancılar,

[73] BOA, **İ.DH. 330/21550,** Lef 4, 11 Muharrem 1272 (23 Eylül 1855).

bu kuvvetin yürüyüşünü engellemek için onları karşılamışsa da, açılan topçu ateşiyle geri püskürtülmüşlerdir. Bu şekilde birlikler, köyün dışında kamp kurmayı başarmıştır. Guma'nın Cebel'den gelip başına geçtiği isyancılarla gayrinizami birlikler arasında ertesi gün şiddetli bir çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmanın gayrinizami birliklerin zaferiyle sonuçlanması, ordu komutanına sadece çocukların ve kadınların kaldığı Canzor'u kontrol altına alma imkânı vermiştir. İngiliz Konsolosu, yüz gayrinizami askerin öldüğü ve yüzünün de yaralandığını bildirmektedir. Mısır'dan beklenen takviye gelene kadar ordunun Canzor'da kamp halinde kalacağı haber alınmıştır[74].

Amerikan Konsolosu Gaines de yaşanan şiddetli çarpışmalara raporlarında yer vermiştir. Konsolos, Rişfân (Oshifanni)'ın eyaletin en büyük ve en savaşçı kabilelerinden biri olduğunu bildirmektedir. Bu kabilenin tavırları öylesine kanunsuz ve serkeş bir hal almıştır ki eyalet idaresi 22 Eylül'de üzerlerine bir kuvvet göndermek zorunda kalmıştır. Kabile, ordunun kendi bölgelerine ulaşmasını beklememiş, gözü kara biçimde kendileri orduyu karşılamıştır. Öğleden sonra başlayan mücadele, iki tarafın büyük gayretiyle akşama kadar sürmüştür. Savaşan taraflar geceyi birbirine silah atımı mesafede sahada geçirmiştir. Gün doğumu ile devam eden müdacelede, öğleye kadar bir zafer ümidi ortaya çıkmamıştır. Öğleden sonra Araplar, kendilerinden sayıca üstün olan bu kuvvete boyun eğmiş ve Osmanlı ordusunun onları takip etmesinin imkânsız olduğu, çöldeki kamplarına çekilmiştir. Gaines'in anlatımına göre; Şeyh Guma bu mücadele yaşanırken çok uzakta olmasa da burada rol almamıştır. Çünkü daha üç ay kadar önce kendisine karşı Osmanlıların yanında savaşmış olan bu kabilenin "dönek" karakteri dolayısıyla, onlarla dava arkadaşlığı etmeyi başından beri istememektedir. Ancak bu defa Osmanlılarla affedilme ümidini ortadan kaldıran mücadeleleri nedeniyle Guma, onların hizmetini kabul edeceğine dair işaretler vermiştir. Onlarla ittifak etmesi, isyanın gücüne güç katacaktır. Cesaretleri ve savaşçı nitelikleri çok defa test edilmiş olan bu kabile son mücadelesinde, Osmanlı birliklerinin en iyilerine karşı, birliklerin sayıca kalabalık olmasına rağmen iki gün boyunca direnerek kendini bir kez daha ispatlamıştır.

[74] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'den Clarendon Kontu'na, 24 Eylül 1855.

Gaines'e göre, bu karşılaşma eyalette mücadele eden taraflardan isyancı yerli grubun gücüne dair bir test değildir. Çünkü sadece bir kabile bu mücedeleye iştirak etmiştir. Eğer Araplar kendi aralarında uzun süredir var olan kan davalarını/ihtilafları unutabilseler, onları itaat altına almak için en az yirmi bin kişilik bir düzenli orduya ihtiyaç olacaktır. O sırada sahada var olan kuvvet ise bunun dörtte birini aşmamaktadır. Eyalette hükümetin düzeni sağlamasının bir engeli de, besin kaynaklarında açlık sınırına ulaşan bir kıtlığın olmasıdır. Bununla birlikte Araplar diğer insanların hayatta kalmasına ancak yetecek kadar kaynakla yaşayıp gidebilmektedir. Onların alışkanlıklarına sahip olmayan birisi için akla hayale sığmayacak kadar az miktarda yiyeceğe ihtiyaç duymaktadırlar. Ayrıca sahil onlara bütünüyle açık olduğu için, ödeyecek araçlara sahip oldukları sürede, buradan eyalete kaynak temin etmeleri de mümkündür. Konsolos, daha önce bahsettiği bir konuyu tekrarlayarak, eyaletteki yerli kabileler arasında eylem birliği oluşmasının zorluğu nedeniyle, Osmanlıların yabancı bir müdahale ile karşılaşmadıkları sürece, er geç bölgede otoritelerini tesis edeceklerini ifade etmektedir. Ancak bunun hızlıca gerçekleşmesi mümkün olmayıp zaman gerektirecektir. Bunların dışında Fransız Hükümeti bölgeye bir savaş gemisi göndermiştir. Malta ile eyalet arasında sık sık gidip gelen bu gemiyle gelen bir kişi de sahilde ve iç bölgelerde bir tur yapmıştır. Bu kişinin ziyaret sebebini kimse bilmese de, onun Şeyh Guma'nın yol emniyeti temin etmesi haricinde bu maceraya girişemeyeceği açıktır. Paşa, Doğu Akdeniz'den gelecek takviye kuvvetleri beklemektedir. Bunların gelişi ile geniş çaplı operasyonlar başlayacaktır. Ancak o sırada elindeki kuvvet şehrin çok ötesine açılmasına yeterli değildir[75].

İngiliz Konsolosu, ordunun Mısır'dan gelecek takviyeyi bekleyeceğini haber almış olsa da, eyalette başlatılan harekâta böyle bir ara verilmemiştir. Mustafa Nuri Paşa, Guma'yı püskürtüp Canzor'u itaat altına alan orduyu tebrik için, 24 Eylül 1855'te ordunun bulunduğu Sayyâd'a gelmiştir. Ayrıca orduya, Trablus'tan deniz yoluyla erzak ve mühimmat göndermiştir. Guma'nın, Canzor'a iki buçuk saat mesafede bulunan Mâye adlı yerde istihkâm kurmak ile meşgul olduğu ve etrafına yine çok miktarda adam topladığı bilgisi alınmıştır. Vali, komutanlarla görüşerek 30

[75] DFUSCIT, **7/60,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 26 Eylül 1855.

Eylül 1855 Pazar günü, ordunun Sayyâd'dan hareket ile Guma'nın üzerine yürümesi kararını almıştır. İlk *şamarda* düşmanın kolunun kanadının kırıldığını ve ahalinin her taraftan itaate girmekte bulunduğunu bildiren vali, ikinci muharebede tamamıyla perişan edilecekleri ümidini dile getirmektedir[76].

Guma bir taraftan muharebelere devam ederken, diğer taraftan diplomasi yollarını açık tutma gayretini sürdürmüştür. Paşaya gönderdiği bir mektup ile üzerinde yoğunlaşan öfkenin şiddetini azaltmaya ve kendisi için bir barış ve af imkânı oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. 28 Eylül 1855 tarihli mektubunda, daha önceki af taleplerinin kabul edilmediğini, devletin rızasını ve affını talep edip buna ulaşamamanın şaşılacak bir durum olduğunu söylemektedir. Yaşanan acıların, yapılan masrafların ve dökülen kanların mahlûkat için birer imtihan olduğunu ve bunun sebebini Allah'ın bileceğini ifade etmektedir. Sonuç olarak Guma valiye, eyaletin kendisine ait olduğunu, bu konuda onu engelleyecek kimsenin bulunmadığını ve savaşmasına gerek olmadığını bildirmektedir[77].

4.3 Mâye Muharebesi

Kararlaştırılan tarihte, saat on birde Sayyâd'dan yola çıkan ordu, Guma *hâin-i bî-dînin* bulunduğu Mâye adlı yere yaklaştığında, Guma'yı etrafına topladığı beş bini aşkın adamıyla hazır bulmuştur. İsyancıların hurmalık ve diğer yerlerde inşa ettikleri siperlerde piyadelerinin ve açık alanda da atlılarının saf tutmuş olduğu görülmüştür. Osmanlı ordusu da iki kola ayrılmış, Rumeli taburlarıyla piyade yerli alayının taburu hurmalık içine, redif askerleri ile urban askerinin atlıları ve piyadeleri ve nizamiye süvarisi sol tarafa yani doğu tarafına sevk olunmuştur. Toplarla şişhaneci bölükleri de gereken yerlere konuşlandırılmıştır. Guma'nın kuvvetlerinin üzerine saat iki civarında hücum edilmiş ve iki buçuk saat kadar süren bir çarpışma yaşanmıştır. Nihayetinde isyancılar daha fazla mukavemet edememiş ve dağılmıştır.

Guma'nın Zâviye üzerinden Surmân'a kaçtığının haber alınması üzerine ordu Zâviye tarafına hareket ettirilmiştir. Zâviye yakınlarında deniz kıyısında çadır kurulmuş ve bölge ahalisinden bir miktar atlı ve piyade tertip olunarak hızla

[76] BOA, **İ.DH. 330/21550,** Lef 6, 13 Muharrem 1272 (25 Eylül 1855).
[77] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 234, Vesîka 91, 16 Muharrem 1272 (28 Eylül 1855).

Surmân'a sevk edilmiştir. Mâye'deki muharebede de başarı elde eden komutanlar, Guma'nın ölü yahut diri ele geçirilmesi ümidinde olduklarını dile getirmektedirler.

Muharebe sırasında isyancılardan beş yüz civarında can kaybı görülmüştür. Osmanlı ordusunda nizamiye askerlerinden iki, başıbozuklardan ise bir kişi hafif yaralanmıştır. İsyan etmiş olan ahaliden ganimet olarak alınan beş yüz seksen sekiz küçükbaş hayvan, orduya *bahş ve kurbân* olunmuştur. Bunların dışında başıbozuklar bir miktar deve ve büyükbaş hayvana da el koymuştur[78]. Zafer haberini İstanbul'a bildiren vali, Guma'nın kaçtığı Surmân'ın etrafının kuşatıldığını ve onun ölü ya da diri ele geçirilmesinin ve meselenin bütünüyle ortada kalkmasının beklendiğini ifade etmektedir[79].

Mâye'de gerçekleşen muharebeye, Amerikan Konsolosu M. J. Gaines kısaca değinmektedir. Bunun Araplarla Osmanlılar arasında devam eden muharebelerden biri olduğunu söylemektedir. Daha geniş bir kuvvet toplamış olan isyancıları Şeyh Guma, bizzat kumanda etmiştir. Ancak muharebe Osmanlıların lehine sonuçlanmıştır. Konsolos, şehre gönderilen ve yirmi dört saat boyunca bizzat paşanın sarayının penceresi dibinde teşhir edilen kesik kafalardan ciddi rahatsızlık duymuştur. Durumu haber alır almaz paşaya ulaşmış ve böylesi bir manzaranın yaşadıkları çağ için bir utanç olduğunu ve ayrıca "Türk medeniyeti"ne (Turkish civilization) dair çok olumsuz fikirler oluşturacağını bildirmiştir. Paşa bu "barbarca" eylem nedeniyle duyduğu üzüntüyü bildirmiş ve bundan haberdar olmadığını söylemiştir. Konsolos daha sonra bu kafaların sergilendikleri yerden kaldırıldığını görmüştür[80].

Kesilen kafaların yanında bölgede yaşanan muharebelerin bir diğer sonucu Guma'ya katılıp yaşadığı yeri terkedenlerin mallarına el konulmasıdır. Tarihsiz ve mühürsüz olup Canzor ve Rişfân şeyhlerine gönderilen bir yazıda, Guma ile birlikte olan urbandan hasat vaktine kadar yaşadığı yere geri dönenlere eman verildiği, bunların eskisi gibi özgür olacakları ve haklarına riayet edileceği bildirilmiştir. Ancak geri gelmeyenlerin bütün malları, hayvanları, ağaçları, arazileri miri malı

[78] BOA, **İ.DH. 330/21550,** Lef 7, 18 Muharrem 1272 (30 Eylül 1855).
[79] BOA, **İ.DH. 330/21550,** Lef 8, 19 Muharrem 1272 (1 Ekim 1855).
[80] DFUSCIT, **7/63,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 5 Ekim 1855.

olmak üzere zabtedilecektir. Bu kişilerin daha sonra bir hak talep etme imkânı da olmayacaktır[81].

4.4 Mustafa Nuri Paşa'nın Görevden Alınışı ve Guma'nın Cebel'e Gelişi

Eyalette isyancılarla olan mücadele devam ederken, İstanbul'da Mustafa Nuri Paşa'nın görevden alınması kararının alındığı görülmektedir. Kırım Savaşı'nda müttefiki olan Fransa'nın bu konudaki talebini geri çeviremeyen Bâbıâlî, valinin de gönlünü kırmadan onu Selanik Valisi Osman Mazhar Paşa ile becayiş ettirmiştir.

Valinin görevden alınmasının sebebi açıklanırken öncelikle, Trablusgarb'da isyan edenlerin yola getirilmesi için gerekli tebdirlerin alındığı ve bu isyanın Şeyh Guma'nın Trabzon'dan kaçıp bölgeye ulaşarak ahaliyi tahrik etmesiyle ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte *ba'zı tahkîkât ve rivâyâta göre* ahalinin Guma'nın tahriklerine kulak vermesi ve isyan yoluna gitmesi *biraz da idâre-i memleketin merkez-i matlûbunda olmamasından ve devletlü Mustafa Nûrî Paşa hazretleri zâten âdil ve afîf olduğu hâlde etrâfının ve ba'zı mahallerde bulunan me'mûrlarının uygunsuz hareketlerde bulunmasından* kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu konuda bölgenin ileri gelenleri ve urban tarafından hazırlanan birçok şikâyet dilekçesi Fransa'ya gönderilmiş, ancak Fransa tarafından kabul edilmemiştir. Bu nedenle, bir taraftan isyancıların yola getirilmesiyle uğraşılırken, diğer taraftan da ahalinin hakikaten şikâyetleri olduğu takdirde bunların çözümüne bakılması eyalette uygun bir valinin bulunmasını gerektirmektedir. Selânik Valisi Osman Paşa'nın bu iş için uygun olduğu ifade edilerek, onun Trablusgarb'a, Mustafa Paşa'nın da Selânik'e atanması kararı alınmıştır. Ayrıca Selânik valiliği için tahsis edilen elli bin kuruşun, *kesret-i müteallikâtı* dolayısıyla Mustafa Paşa'ya yetmeyeceği söylenerek, maaşının layık olduğu miktara çıkarılması da gerekli görülmüştür[82].

Mustafa Paşa'ya görevinin değiştirildiği, 20 Eylül 1855 tarihli yazı ile bildirilmiştir. Eyaletteki isyanın bastırılması için halefi gelen kadar gayret etmeye devam edeceğini ve devir teslimi yaptıktan sonra yeni görevine gideceğini bildiren

[81] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 200, Vesîka 71, t.y.
[82] BOA, **İ.DH. 328/21379,** 7 Muharrem 1272 (19 Eylül 1855).

paşa, yaşanan gailenin tamamen ortadan kaldırılmasına yaklaşıldığını da sözelerine eklemetedir[83].

Selânik'e vali olarak atanan Mustafa Nuri Paşa, 2 Ekim 1855 tarihli olarak gönderdiği yazısında, yapılan tahkikat sonucunda Şeyh Guma'nın kaçıp Cebel-i Garbî'nin kaymakamlık merkezi olan Yefren'deki Mecidiye Kasrı'na sığındığı ve icap eden yerlere istihkâmlar kurmakla meşgul olduğu haberinin alındığını bildirmektedir. Ordunun Guma'nın peşinden dağlık ve taşlık bir bölge olan Cebel'e gitmesi, o sırada mümkün değildir. Zâviye'den ilerideki su kuyularında kuraklıktan dolayı çok az su bulunmaktadır ve bölgeye o zamana kadar bir damla yağmur düşmemiştir. Aşırı sıcaklar dinene ve kuyularda biraz su birikene kadar ordunun bir süre Zâviye'de dinlenmesi gerekli görülmüştür[84].

Eyaletteki İngiliz Konsolosu, 4 Ekim 1855 tarihli raporunda, yaşanan vali değişikliğini haber vermektedir. Konsolosun aldığı bilgilere göre, Mustafa Nuri Paşa'nın görevden alındığı haberinin bölgeye ulaşmasıyla birlikte Guma, hemen bütün faaliyetlerini durdurmuştur. Konsolos, paşaya affedilmesi için sürekli yazan şeyhin yeni gelecek valiye büyük ümit bağladığını bildirmektedir[85].

Amerikan Konsolosu M. J. Gaines, vali değişikliğinin Fransa'nın talebi ile olduğunu ifade etmektedir. Son üç yıl içinde eyalet idaresi, Fransa'nın müdahalesiyle ikinci kere baştan ayağa değişmektedir. Ayrıca sanki Fransa'nın "zaferi"nin şanını arttırmak için, her iki seferinde de görevden alma yazıları Fransız savaş gemileri ile eyalete ulaştırılmıştır. Yakın zamanda iki idarenin bu şekilde devrilmesi eyalet ahalisinin zihninde derin tesirler ve Fransa'nın İstanbul üzerindeki gücüne dair yüceltilmiş fikirler oluşturmuştur. Konsolosa göre bu durum, yeni gelecek valinin işini zorlaştıracaktır. Bununla birlikte, valinin görevden alınması eyalette düzenin sağlanmasına dair ümitler doğurmuşutr. Şeyh Guma ve yakın adamlarının zorla boğun eğdirilene kadar mücadeleye devam edeceklerinde şüphe olmasa da, şehir yakınındaki kabilelerin yeni valinin gelişiyle silah bırakmaya ikna edilmeleri mümkündür[86].

---

[83] BOA, **İ.DH. 330/21550,** Lef 9, 19 Muharrem 1272 (1 Ekim 1855).
[84] BOA, **İ.DH. 330/21550,** Lef 10, 20 Muharrem 1272 (2 Ekim 1855).
[85] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'den Clarendon Kontu'na, 4 Ekim 1855; TNA, **FO 160/16 ve FO 195/376**, Richard Reade'den Vikont Stratford de Redcliff'e, 4 Ekim 1855.
[86] DFUSCIT, **7/63,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 5 Ekim 1855.

Görevden alınan Mustafa Nuri Paşa'nın 13 Ekim 1855 tarihli yazısı, Yefren'de Guma'nın etrafında bulunan isyancıların kıtlık dolayısıyla dağılmaya yüz tuttuğunu bildirmektedir. Guma ise ümitsiz bir durumda bulunmasına rağmen, yeni vali Osman Paşa'nın Cebel'in idaresinin kendisine verildiğine dair bir ferman getireceğini bazı dostlarının ona haber verdiği şeklinde söylentiler yaymaktadır. Bu söylentiler etrafındakilerin tamamının dağılmasını engellemektedir. Kasım Paşa'nın ise halen Yefren Kasrı'nda bulunduğu öğrenilmiştir. Paşanın sağ salim kurtarılması için çalışılmaya devam edilmektedir. Zâviye-i Garbiye'ye komşu olan Uceylât, Alâyıka ve Zuvâre kazaları ahalisi ile Nevâil ve Evlâd-ı Bi'l-Hacc kabileleri urbanı orduya dâhil olmuş ve eman talep etmiştir. Gelmesi beklenen Mısır askerinden ve muvazzaf askerlerden halen bir haber alınamamıştır[87].

4.5 Fransa'nın Hadiselerdeki Rolü

Mustafa Nuri Paşa'nın görevden alınmasında etkili olan Fransa'nın eyaletteki faaliyetleri İngiliz Konsolos raporlarından takip edilmektedir. Ayrıca Guma'ya Cebel'in ona terkedileceğine dair yeni valinin bir ferman getirdiği haberlerini veren dostlarının kimler olabileceği bilgisine de buradan ulaşılmaktadır. Trablusgarb Konsolosu G. F. Herman, İngiletere'de bulunduğu sırada Clarendon Kontu'na "Fransızların Trablusgarb'daki bitip tükenmez entrikaları"ndan bahsetmiş ve eyalette bulunan Richard Reade'in yazışmalarından özetler göndermiştir. 5 Ekim 1855 tarihli özete göre; Malta'dan gelen bir Fransız vapuru Mustafa Paşa'nın görevden alındığı haberini getirmiştir. Bunun üzerine Kaid Hasan adlı bir kişi, Fransız Konsolosluğu'ndan Guma'ya yazarak bunu haber vermiştir. Ayrıca Fransızların Guma'ya "mirmiranlık" rütbesi temin edeceği ve paşanın görevden alınmasının Fransızların talebi üzerine olduğu söylenmektedir. Fransızların Bâbıâlî'ye baskı yapıp açık bir isyan içinde olan Guma'ya böyle bir rütbe verilmesini sağlaması utanç verici bir durum olacaktır. 6 Ekim 1855 tarihli özet, Fransızların çok meşgul olduğunu ve Kaid Hasan'ın Guma'nın karargâhına ara sıra gidip geldiğini haber vermektedir. Paşa, görevden ayrıldığı için üzgündür, en azından bahara kadar bölgede kalmak istemektedir.

[87] BOA, **İ.DH. 332/21652,** Lef 2, Ğurre-i Safer 1272 (13 Ekim 1855).

7 Ekim 1855 tarihli özete göre; bizzat eyalet valisi konsolosa, bölgede bir Fransız gemisi sürekli bulunurken hiçbir İngiliz gemisinin kendisini göstermemesini olağandışı bulduğunu söylemiştir. Guma ile Fransız Konsolosluğu arasında kuryeler sürekli gidip gelmektedir. 27 Ekim 1855 tarihli pusulayı kaleme alan G. F. Herman'a göre; eğer eyalet valisi Fransızların talebi üzerine görevinden alındıysa ve bunun üstüne Guma gibi kendi hükümdarına açıkça isyan eden bir lidere de "mirmiranlık" rütbesi verilirse, Sultan'ın Trablusgarb'daki gücü ve otoritesi boş bir gölgeye dönüşecektir. Arap nüfus Fransa'yı meşru ve yegâne hamileri olarak görmeye başlayacaktır[88].

Eyaletteki Fransız etkisi Amerikan Konsolosu M. J. Gaines'in de dikkatinden kaçmamıştır. Özellikle bölgede bulunan Fransız Konsolosu Léon Roches'un karizmatik kişiliğinden etkilenmiş görünen Gaines, 13 Haziran 1855 tarihli raporunda, eyaletteki mevcut kargaşada Fransız Konsolosu'nun ciddi bir katkısının olduğunu bildirmektedir. Vali Mustafa Nuri Paşa'ya şiddetle düşman olan Roches, bunu her fırsatta açıkça dile getirmektedir.

Gaines, Roches'un birkaç yıl önce Cezayir'de Hristiyanlığı terkederek Müslüman olduğunu söylemektedir. Burada Arap bir kadınla evlenmiş ve uzun yıllar Emir Abdülkadir ile yaşamıştır. Eyaletin dilini sadece konuşma düzeyinde değil, okuma ve yazma düzeyinde de Fransızca kadar bilmektedir. Arapçaya olan bu hâkimiyeti, Müslüman ahalinin adetlerine ve karakterine olan aşinalığı ile birleşince ona yerli halk üzerinde ciddi bir nüfuz ve onlarla iyi bir iletişim imkânı vermiştir. Paşa onun, Şeyh Guma ile haberleşme içinde olduğundan ve onunla sık sık sahşen görüştüğünden haberdardır. Eğer bu Fransız görevlisinin bu şekilde işlere burnunu sokması, hükümetinin razısı istikametinde ise -ki buna inanmak için birçok sebep vardır- bu o sırada Sultan'nın yanında savaşan Fransız İmparatoru'nun onunla olan dostluğunun ne derece samimi ve çıkarsız olduğunu göstermektedir. Fransız Hükümeti'nin uzun süredir takip ettiği politika, eyalet idarecilerine karşı zorba bir tavrı devam ettirmektir. Fransa'nın tavrı, bir eli havada, her an tokat atmaya hazır bekler şekildedir. Her küçük fırsat, dostça olmayan bir tavrın sergilenmesine mazeret olarak kullanılmaktadır. Eyalette ikamet eden Fransız tebaası cüzi miktardadır.

[88] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'nin yazışmalarından özetler, 5-6-7-10 Ekim 1855 ve G. F. Herman'ın pusulası, 27 Ekim 1855.

Ayrıca Fransa ile Trablsugarb arasında dikkate değer bir ticari ilişki de yoktur. Bu nedenle Fransız Hükümeti'nin bu keyfi davranışları, eyaletteki bir menfaatini korumak kaygısıyla gerçekleştirdiğini söylemek mümkün değildir. Konsolosa göre bu tavrın sebebi Fransa'nın, Cezayir'de yaptığı gibi, silahlı müdahale ile eyalette kendine ayağını basacak sağlam bir yer bulmak için geçerli mazeretler üretmek peşinde olmasıdır. Konsolos, Fransa'nın bu niyetlerinin eyalette Fransız Hükümeti'ni temsil eden bazı kişilerin, murabıtların dini merasim alayını görüp, "Of! Buna yakında bir son vermemiz lazım!" şeklindeki tepkilerinde ifadesini bulduğunu bildirmektedir.

Fransız Konsolosu'nun sahip olduğu cüret ve uslüp Gaines'in naklettiği bir olayda açıkça görülmektedir. Eyalette İngiliz tebaası Maltalıların sık sık kurbanı olduğu hırsızlık ve yağma, iki Fransız tebaasının da başına gelmiştir. Bu Fransızların evi soyulduktan sonraki sabah, konsolos paşaya giderek neredeyse kelimenin gerçek anlamıyla onu sakalından tutmuş ve aşağı yukarı şu sözleri söylemiştir:

> "Sen bu eyaletin valisisin. Burada yaşayan bütün Fransızların mal ve can emniyetinden, seni şahsen sorumlu tutuyorum. Eyalet için bir utanç olan bu nizamsızlığın üstesinden gelemiyorsan, işgal ettiğin bu makama layık değilsin demektir. Bu durumda, bu işin üstesinden gelecek başka birinin yerini almasını sağlamamız gerekir. Bu malların geri gelmesi için sana makul bir zaman tanıyorum. Eğer gelmezse o zaman sonuçlarına katlanırsın."

Konsolosun anlattığına göre, yirmi dört saat içinde hırsızlar bulunmuş, zincire vurulmuş ve çalınan mallar geri gelmiştir[89].

Konsolosun bu tehdidini, Mustafa Nuri Paşa'nın görevden alınmasıyla bir süre sonra icraata dönüştürdüğü görülmektedir. Mustafa Nuri Paşa'nın 19 Haziran 1855 tarihli yazısında bahsettiği olay, Gaines'in aktardığı bu hadise olmalıdır. Burada herhangi bir tehditten bahsetmeyen paşa, bazı şahısların bir Maltalının evine

[89] DFUSCIT, **7/54,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 13 Haziran 1855. Gaines, Léon Roches'un Müslüman olduğunu söylese de onun, Emir Abdülkadir'in yakınlığını kazanmak için Müslüman olmuş gibi yaptığı bilinmektedir. Roches, hatıralarında kendisine verilen görevi yapmak için Müslüman olmuş gibi göründüğünü, ancak hiçbir zaman Hristiyanlıktan vazgeçmediğini söylemektedir. Bununla birlikte onun 1846'da Tanca Konsolosu olarak atanması konuşulduğunda, bazı Fransız gazeteleri Roches'un Müslüman olduğu gerekçesiyle buna karşı çıkmıştır. Ayrıca Cezayir'li karısının onun gerçekte Müslüman olmadığını anlamış olması gerektiğini ileri sürerek bu konuda temkinli davrananlar da vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean-Pierre Lehmann, "Leon Roches—Diplomat Extraordinary in the Bakumatsu Era: An Assessment of His Personality and Policy", **Modem Asian Studies**, V. 14 (2), 1980, s. 277, dipnot 12.

girdiğini, onu ve eşini darbederek yaraladıklarını aktarmaktadır. Bu hadise üzerine Fransa Konsolosu Léon Roches, eyalette güvenliğin kalmadığını ve kargaşanın yayıldığını gerekçe göstererek, kendi devletinin ve İngiltere'nin tebaasından bazı ahaliyi konuyla ilgili bir dilekçe yazmaya teşvik etmiştir. Bu haber İngiltere Konsolosu'na ulaştığında konsolos, dilekçede İngiliz tebaası kişilerin de mührü olduğu için paşadan bunu kabul etmemesini istemiştir. Ertesi gün Fransız Konsolosu, yanında bir Katolik papazla valiyi ziyaret etmiş ve bu dilekçeden bahsetmeksizin güvenlik konularını dile getirmiştir. Mustafa Paşa, eyalete geldiğinden beri bu tür olayların yaşandığını ve bunların üzerine giderek suçluları yakalayıp hapsettiğini bildirmektedir. İngiliz Konsolosu'na da, bu konuyla ilgili onu ziyaret ettiğinde, böyle bir şeyin tekrarlanmaması içi elinden geleni yapacağını söylemiştir.

Paşa, Fransa Konsolosu Roches'un Tâcûrâ'da herhangi bir izin almadan av köşkü olarak yaptırdığı evde, bazı muhalif şeyhlerle ve diğer bozgunculârla gizlice görüştüğünü ifade etmektedir. Mustafa Paşa, Roches'la görüşmelerinde bu konudan bahsetmeyip meseleyi takip etmekle yetinmiştir. Konsolosun şehir dışındaki bahçesinden gizlice hareket edip bu av köşküne gittiğini ve burada üç gece boyunca oraya gelmesini istediği Şeyh Abdülhâdî (el-Merîz) ile görüştüğünü öğrenmiştir. Terhûne ahalisinden olan bu şeyhin, selefi döneminde Vidin'e sürülmesi için irade çıkmıştır. Vidin'e gönderilmişse de oradan kaçmış ve Hicaz'a gitmiştir. Hac yaptıktan sonra Trablusgarb'a dönmüş, Bâbıâlî'den affını taleb etmiştir. Nihayetinde kefile bağlanarak affedilmiş ve Trablusgarb'da kalmasına izin verilmiştir. Abdülhâdî'nin konsolosun av köşkünde onunla, eyalette asayişi bozma konusunda görüştüğü söylenmektedir.

Paşa, Mösyö Roches'un Cezayir'de de benzeri şeyler yaptığını ve eyalete geldiğinden beri burada da karışıklık çıkarmak için çalışmaktan bir an geri durmadığını söylemektedir. Şeyh Abdülhâdî, onunla görüştükten sonra, Terhûne ahalisini tahrik etmek için gizlice çalışmaya başlamıştır. Konsolos Roches, Mustafa Paşa'ya birkaç gün önce gelerek, Fransa'ya tatil için gideceğini resmi olarak bildirmiştir. Paşa, eyalette asayişin ortadan kalktığına dair İstanbul'a ulaşacak herhangi bir dilekçeye itibar edilmemesini istemekte ve bunun konsolosun belirtilen maksadına dönük olacağını söylemektedir. Kendisinin, konsolosun bu amaçlarını gerçekleştirememesi için diplomatik yolları ve uygun araçları kullanarak bütün

gayretiyle çalıştığını bildirmektedir[90]. Valinin yazdığı 1 Temmuz 1855 tarihli rapor da aynı konuya ayrılmıştır. Paşa, bayram münasebetiyle konsoloslarla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Fransa Konsolosu ile görüşmesinde, konsolos ona Şeyh Abdülhâdî'nin üç gün içinde konsolosluğa geleceğini söylemiştir. Paşa da konsolosa, iki devlet arasındaki dostluk ve sadakatin devamı için bu kişinin gizlice yürüttüğü tahriklerin ve desiselerin son bulması gerektiği belirtmiştir. Valinin daha sonra el altından yaptırdığı soruşturmalar, Abdülhâdî'nin üç gün önce konsolosun Menşiye'de kiraladığı bahçeye geldiğini ve orada dört gün ikamet ettiğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Terhûne'ye gönderilen casuslar, Abdülhâdî'nin orada olmadığını, ya Tunus'a kaçtığını ya da oraya konsolosun refakatinde gittiğini haber vermiştir. Vali, bunun dışında, Şeyh Guma'nın giriştiği hareketin de konsolosun ektiği fesad tohumlarının hasadı olduğunu söylemektedir. Guma, Cebel ahalisini tahrik etmiş ve Cebel Kasrı'ndaki askerleri ve Kasım Paşa'yı muhasara altına almıştır[91].

Fransız Konsolosu Léon Roches'un hadiselerdeki rolü, Şeyh Guma'nın Cebel Kaymakamlığı'nın merkezi olan Yefren'i kuşatmasından sonra daha belirgin hale gelmiştir. Amerikan Konsolosu Gaines, onun isyanı teşvikte önemli bir aktör olduğu kanaatini sağlamlaştırmıştır. Gaines, 5 Temmuz 1855 tarihli raporunda, onun baştan beri isyanın arkasındaki "üst akıl" (master spirit) olduğunu söylemektedir. Şeyh Guma ile aralarında, çeşitli şekillerde tesis edilmiş mükemmel bir haberleşme vardır. İkisi arasında mektuplar gidip gelmektedir. Ayrıca konsolosun Guma'ya gönderdiği küçük bir dürbün, paşanın casusları tarafından yolda yakalanmıştır. İçinde bulunduğu duruma bakıldığında, Guma için bundan daha güzel bir hediye düşünmek zordur. Bu hadisenin dışında da, konsolosun Guma'nın hareketiyle bağlantısını ispat edecek deliller çoktur. Fransız Konsolosu uzun süreden beri, eyalette paşanın gözünden düşüp şüpheli haline gelen neredeyse her güçlü kişinin koruyucusu ve destekleyicisi durumundadır. Yakın zamanda gözden düşen, biri Trablus'un idarecisi ve diğeri iç bölgelerdeki büyük bir bölgenin kaidi olan iki kişi, bu durumun bir örneği olmak üzere Fransız Konsolosluğu'nda ihtiyaç fazlası tercüman olarak istihdam edilmiştir. Bu tür hadiselere dair bir sürü örnek sayılabilir. Bu durum Fransız Konsolosluğu'nun, eyalet ahalisi tarafından bölgedeki ikinci güç sayıldığını

[90] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 97-99, Vesîka 19, 3 Şevvâl 1271 (19 Haziran 1855).
[91] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 100-101, Vesîka 20, 15 Şevvâl 1271 (1 Temmuz 1855).

göstermektedir. Konsolosluk son üç yıldır, eyaletteki muhalif ya da isyancı her grubun sığınağı olarak görülmektedir.

Konsolos Gaines, Fransa'nın bölgedeki temsilcilerinin bu şekilde hareket etmesinden ne çıkarı olduğu sorusuna cevap bulmanın zor olmadığını belirtmektedir. Fransa, Kuzey Afrika'daki gücünü giderek genişletmeye çalışmaktadır. Bu şekilde bir zaman sonra, bütün bölgeyi kendi hâkimiyeti altına almış olmayı planlamaktadır. Bu amaca hizmet edecek ve bu projeyi bir adım ileriye götürecek her ne olursa Fransız politikası o paralelde ilerlemektedir. Kuzey Afrika sahilinin içinde bulunduğu durumda, Trablusgarb belki de Fransa için en ulaşılabilir yerdir. Ancak burası bir Osmanlı eyaleti olarak kaldıkça, Fransa burada bir yer edinmek konusunda direnişle karşılaşacaktır. Fransa'ın Viyana Konferansı'nda, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti altına almasına bakıldığında, bunun en uzaktaki eyaletleri de kapsadığı görülmektedir. Bu nedenle Fransa'nın projesini gerçekleştirmek için Trablusgarb'la ilgili yapması gereken ilk şey, burayı Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparmaktır. Bölgedeki Osmanlı idaresi yıkıldığında, bu garanti verme sıkıntısı da Fransa'nın yolundan kalkmış olacaktır. Trablusgarblılar kendi başlarına kaldıklarında Fransa'ya, ihtiyacı olan kargaşa zeminini ve dolayısıyla eyalete adım atma mazeretini sağlamakta gecikmeyeceklerdir. Trablusgarb'da bu şekilde bir yer edinen Fransa, Tunus'un iki yanını tutmuş olacaktır. Bundan sonra Tunus'un da yutulacağını tahmin etmek hiç zor değildir.

Amerikan Konsolosu Gaines, Fransa'nın eyaletteki politikasına dair görüşlerinin eyalette bulunduğu süre içinde yaptığı gözlemlerinin yanında, bölgenin önde gelenleriyle, artık bir tercümanın aracılığına ihtiyaç duymadan yaptığı mahrem görüşmelerle teyit edildiğini bildirmektedir. Anladığına göre, eyaletteki mevcut feveranın başarılı olması durumundaki ilk hedefi, Karamanlı Hânedânı'nı, hüküm süren son üyesi olan Ali Karamanlı'nın şahsında, yeniden tesis etmektir.

Fransa'nın eyaletteki aktörü Léon Roches, 21 Haziran 1855'te Trablus'tan geçici surette ayrılmıştır. Malta'ya vardığında, burada kendisini bekleyen bir vapur görmüş ve Tunus'a başkonsolos atandığını öğrenmiştir. Gaines'e göre bu atamanın maksadı, onun eyalette kıvılcımı çakıp ateşi yakmış olması nedeniyle, bu eyleminin olumsuz sonuçlarından kaçınmaktır. Roches'un giderayak yaptığı son hareket,

eyaletteki isyanın önemli liderlerinden birini –ki Mustafa Nuri Paşa'nın ifadelerinden bu kişinin Şeyh Abdülhâdî olduğu anlaşılmaktadır- yakayı ele vermek üzereyken kurtarıp, önce bir süre kendi evinde saklamak, sonra da yanında alıp götürmek olmuştur[92].

Mustafa Nuri Paşa, 9 Temmuz 1855 tarihli yazısında, Léon Roches'in eyalet üzerindeki planlarına dair aldığı duyumları aktarmaktadır. Alınan haberlere göre, konsolosun Fransa'ya yolculuğu, buradaki makamlara planları ile ilgili sözlü bildirimde bulunmak içindir. Konsolosun planlarına göre; Binzagi sancağı Mısır'a, Trablus'un ve Hums'un sancakları ise Tunus'a bağlanacaktır. Bu şekilde küçülecek olan Trablusgarb'da, Osmanlı Hükümeti'nin atadığı bir valinin bulunmasına gerek kalmayacak ve Osmanlı Devleti, bölgeye Karamanlı Yusuf Paşa'nın ailesinden kaymakam benzeri küçük bir vali atamakla yetinecektir. Vali, bu haberlerin sıhhati ile ilgili şüpheler olsa da, Mösyö Roches'un maruf olan ahlakı ve hile kurma konusundaki mahareti nedeniyle, aldığı bu bilgileri İstanbul'a aktarmakta fayda gördüğünü söylemektedir[93].

Fransa'nın bahsi geçen planlarına dair bir başka kayıt, E. Rossi'nin eserinde yer almaktadır. Şeyh Guma ile son derece iyi ilişkiler içinde olan Fransız Konsolosu, meslektaşı Napoli Konsolosu'na, Fransız Hükümeti'nin eyalette Karamanlı Âilesi'nden birinin vali olması konusunda Bâbıâlî'yi ikna etmeye çalıştığını bildirmiştir. Valilik, eskisi gibi bu aile içinde veraset yoluyla intikal edecek ve vali olan kişi Bâbıâlî'ye vergi verecektir. Eyalet, aynen Tunus gibi, Fransız himayesine benzer bir durumda bulunacaktır[94].

Konsolos Gaines, Şeyh Guma'nın, Yefren'e gönderilen kuvvetleri hezimete uğratması haberinin arkasından kaleme aldığı raporunda, İngiltere'nin ve Fransa'nın eyaletteki birbirine tamemen zıt politikalarına dikkat çekmektedir. Fransa, bölgeye yayılan isyana açıkça değilse de, gizli olarak desteğini sürdürürken İngiltere bunun karşısında durmak için elinden geleni yapmaktadır. Eyalet üzerindeki bu zıt politikalarının, bu iki güç arasında o sırada var olan ittifakı ciddi anlamda etkilemesi sürpriz olmayacaktır. Gaines'e göre, eğer Sultan kendi haline bırakılsa, kendi

[92] DFUSCIT, **7/56,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 5 Temmuz 1855.
[93] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 104-105, Vesîka 22, 23 Şevvâl 1271 (9 Temmuz 1855).
[94] Ettore Rossi, **a.g.e.** , s. 438.

imkânlarıyla eyalette düzeni sağlayabilecektir ancak bu zaman alacaktır. Eğer müttefikleri (İngiltere ve Fransa) ona iyi niyetlerle destek verseler, bunu çok daha kısa sürede gerçekleştirecektir. Eğer bunlardan biri Sultan ile Trablusgarblı tebaası arasına girip onun yolunu keserse, bunu hiçbir şekilde yapamayacaktır. Her ne kadar hazin de olsa, Sultan'ın hâlihazırdaki durumu, eyaletteki hadiselerin durulması konusunda tavırları belirleyici olan İngiltere'nin ve Fransa'nın bir bağımlısından hallicedir[95].

[95] DFUSCIT, **7/57,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 15 Temmuz 1855.

VI. BÖLÜM

ŞİDDETLENEN MÜCADELE VE GUMA'NIN SONU

1 Osman Mazhar Paşa'nın Valiliği

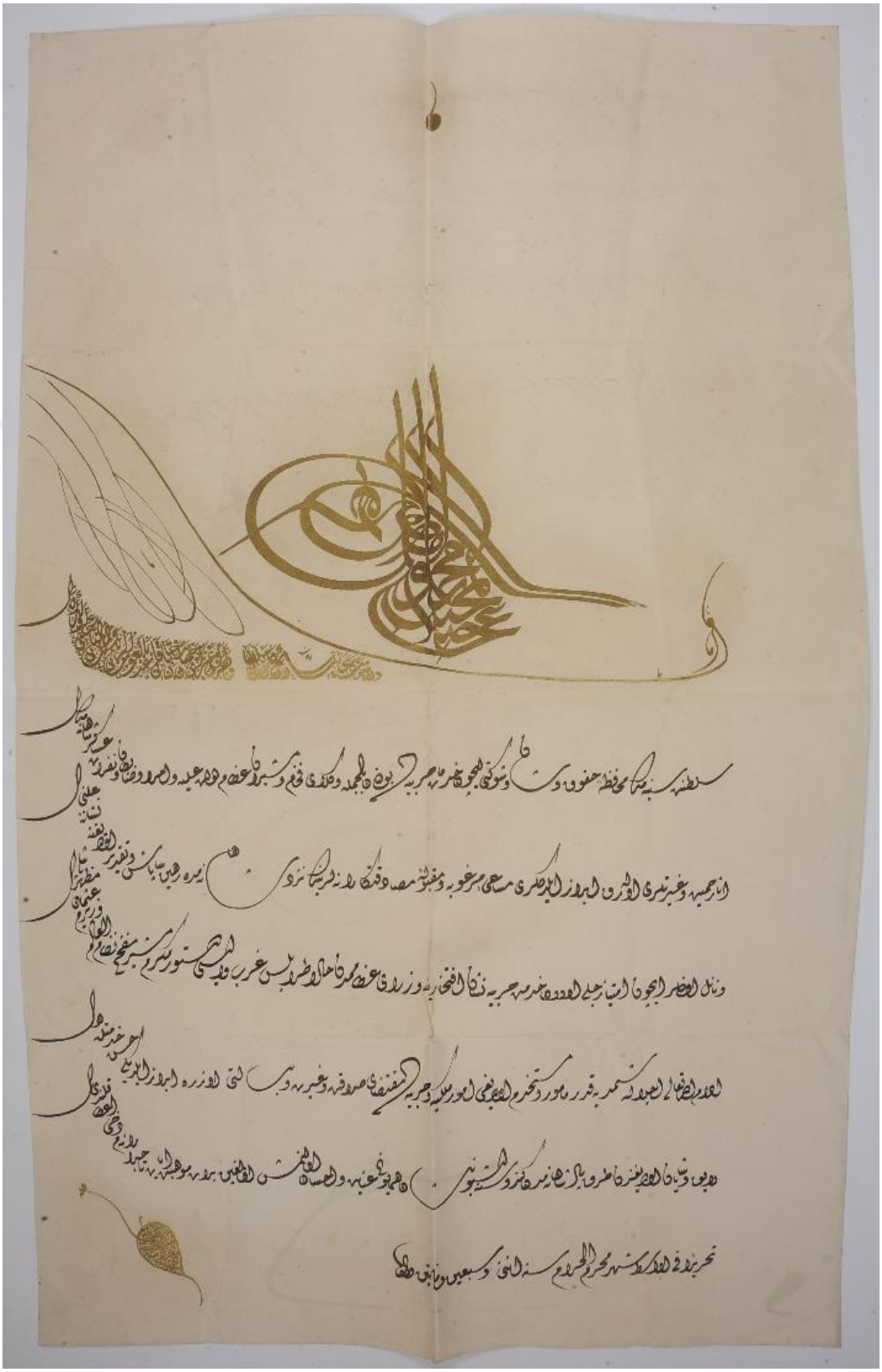
1.1 Atanışı ve Eyâlete Ulaşması

Selânik valisi olan Osman Mazhar Paşa'ya hitaben yazılan 20 Eylül 1855 tarihli yazı, kendisinin Trablusgarb valisi olarak atandığını bildirmektedir. Bu yazıda; *Trablusgarb Eyâleti'nin öteden beri müsellem olan nezâket ve ehemmiyet-i mevki'iyesi ve şu aralık tahaddüs eden Şeyh Ğûma ğâilesinden nâşî bir kat dahî tezâyüd eylemesi* dolayısıyla, kendisinin taşıdığı uygun vasıflara bianen buraya vali olarak tercih edildiği ifade edilmektedir. Eski vali Mustafa Nuri Paşa'ya bu hadiseye dair evrakları yeni valiye teslim etmesi ve konuya dair malumatını ona aktarması konusunun da yazıldığı eklenmektedir[1].

Osman Mazhar Paşa'ya valiliğini bildiren ferman, Evâsıt-ı Muharrem 1272 (22 Eylül-2 Ekim 1855) tarihini taşımaktadır. Mecidiye nişanının birinci rütbesini haiz olan paşaya, uhdesine Trablusgarb Eyaleti valiliğinin verildiğini ifade eden fermanda padişah ona, vazifesinin *ahkâm-ı celîle-i şer'iye ve kānûniyenin tamâmi-i icrâsı ve eyâlet-i merkūme ahâlî ve sekenesinin matlûb-ı ma'delet-mashûb-ı pâdişâhânem vechile himâyet ve sıyânet ve istikmâl-i asâyiş ve istirâhatler*ini sağlamak olduğu bildirmektedir[2]. Aynı tarihi taşıyan bir berat, yeni valiye idari ve askeri hizmetlerdeki sadakat ve gayreti dolayısıyla, hizmet-i harbiye nişanı ile ödüllendirildiğini haber vermektedir[3]. 3 Ekim 1855 tarihini taşıyan yazı ile valiye, kendisine nişan verildiğini bildiren beratın gönderildiği ifade edilmektedir[4].

---

[1] BOA, **A. MKT.MHM. 75/58,** 8 Muharrem 1272 (20 Eylül 1855).
[2] BOA, **C.DH. 299/14931,** Evâsıt-ı Muharrem 1272 (22 Eylül-2 Ekim 1855).
[3] BOA, **C.DH. 19/933,** Evâsıt-ı Muharrem 1272 (22 Eylül-2 Ekim 1855).
[4] BOA, **A. MKT.UM. 210/96,** 21 Muharrem 1272 (3 Ekim 1855).

(Osman Mazhar Paşa'ya verilen nişanı gösteren berat. Kaynak: BOA, **C.DH. 19/933,** Evâsıt-ı Muharrem 1272 [22 Eylül-2 Ekim 1855])

7 Ekim 1855 tarihli yazı, Osman Paşa'nın emektarlarından Mahmud Fâiz Bey'in ve diğer birkaç görevlinin paşa ile gideceklerini ifade etmekte ve paşayı almak üzere giden vapura bindirilmelerini talep etmektedir[5]. Osman Paşa, 13 Ekim 1855 tarihinde yazdığı yazı ile kendisi almaya gelen vapurun, 12 Ekim'de saat yedi sıralarında Selânik'e ulaştığını, kendisi hazır olsa da vapur kaptanının arzusu ile kömür ve diğer levazımatın tedariki için bir gün dinlenileceğini bildirmektedir. Ertesi gün görev yerine doğru hareket edeceğini bildiren paşa, Mustafa Nuri Paşa Selânik'e ulaşana kadar işleri idare etmesi için yerine bir kaymakam da tayin etmiştir[6].

Yeni vali Osman Mazhar Paşa, 22 Ekim 1855'te Trablus'a ulaşmıştır. İngiliz Konsolosu, paşa ile henüz tanışmadığı için onunla ilgili bilgi veremese de valiyi bekleyen sorunlara dair genel bir tablo sunmaktadır. Onu bekleyen önemli sorun, Guma'ya nasıl bir yaklaşım sergileyeceğidir. Preveze'den gelen tabura bir takviye gelmediğinden, isyanın ana karargâhı olan Cebel üzerine yürümek için idarenin yeterli gücü yoktur. Eyalette işler olduğu gibi bırakılsa eyaletin, kaderi olduğu üzere, açlık ve yağmanın sebep olacağı felaketlerle karşılaşılacağı kesindir. Saban sürme mevsimi gelmiş ve Arapların iaşe araçları bütünüyle tükenmiştir. Konsolosa göre, Guma yeni valiye de affedilmesi için samimi ricalarda bulunmaktadır. Ahalinin genel umudu, Guma ile eyaletin büyük bölümüne yayılmış olan kargaşayı bir sona erdirecek anlaşmanın acilen yapılacağı yönündedir[7].

Osman Mazhar Paşa'ya, eyalete ulaşmasını takiben Fransız Konsolosu ile yardımlaşması ve iyi geçinmesi konusunda bir yazı yazıldığı görülmektedir. 23 Ekim 1855 tarihli yazıda, Fransa'nın *her hâl ve mahallde Devlet-i Aliyye'nin muhâfaza-i hukūk ve istiklâli ve memâlik-i mahrûse-i pâdişâhînin temâdi-i asâyiş-i hâli temennâ ve arzûsunda* olduğu ifade edilerek, Trablusgarb'da ortaya çıkan isyanın dindirilmesini de esas gaye edindiği bildirilmektedir. Fransa Devleti bu konudaki samimiyetini ve iyi niyetini isyancılara, meşru hükümete itaattan başka çıkar yolları olmadığını söyleyerek göstermiştir. Fransa Devleti, bölgedeki konsolosuna yerel idare ile iyi geçinmesi ve yardımlaşması konusunda hususi emir göndermiş ve bu talimatın metnini valiye göstermesini tavsiye etmiştir. Osmanlı Devleti, böyle bir

[5] BOA, **A. MKT.NZD. 165/94,** 25 Muharrem 1272 (7 Ekim 1855).
[6] BOA, **A. MKT.UM. 213/45,** Ğurre-i Safer 1272 (13 Ekim 1855).
[7] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'den Clarendon Kontu'na, 24 Ekim 1855; TNA, **FO 195/376**, Richard Reade'den Lord Stratford de Redcliff'e, 24 Ekim 1855.

müttefik-i hâlisin me'mûrlarıyla me'mûrîn-i Devlet-i Aliyye arasında husûli matlûb ve mültezem olan emniyet-i mukābilenin te'kîdini bi't-tab' arzû edeceği için eyaletteki isyanın sona erdirilmesinde, konsolosun iyi niyetli sözlerinin ve davranışlarının da dikkate alınmasını istemektedir[8].

Amerikan Konsolosu, yeni valinin görev yerine ulaştığını haber vermekte ve onunla ve eyaletin vaziyeti ile ilgili izlenimlerinin aktarmaktadır. Konsolos, 1 Kasım 1855 tarihli raporunda, yeni vali Osman Paşa'nın yaşı epey ileri, yüksek rütbeli bir asker olduğunu söylemektedir. Daha önce birçok eyaleti yönetmiş ve her gittiği yerde genel bir memnuniyet oluşturmuştur. Konsolosun paşa ile ilgili işittiği şeyler çok olumludur. Bunlara onu şahsen tanıyana kadar itibar edemeyeceğini söylese de, paşa ile ilk görüşmelerinde onun karakterine dair olumlu intibalar edinmiştir. Ancak onun ileri yaşı nedeniyle, eyaletin fırtınalı atmosferinin gerektirdiği enerjikliği sağlayabileceğinden şüphelidir.

Paşanın ilk icraatları beklendiği gibi olmuştur. Silah bırakan ve otoritesine itaat eden herkes için umumi bir af ilan etmiştir. Şeyh Guma bunun dışındadır. Paşa, onun Trablus'a gelip teslim olmasını istemektedir. Osman Paşa'nın Guma'ya, canının emniyette olacağına dair verdiği tek teminat, Sultan'ın merhametli karakteridir. Konsolos 14 yıl önce Guma'nın affedildiği sözü üstüne gelip teslim olduktan sonra, İngiliz Konsolosu'nun garantisine rağmen başına gelenleri hatırlatarak, uyanık şeyhin bu söze kanmayacağını söylemektedir. Tahminine göre, yerli grubun bu kabiliyetli lideri ve yakın takipçileri, acı sona ulaşana kadar mücadele edecektir. Onun yakın takipçileri, 12 ila 15 bin arasında savaşçı toplayabilecek kapasitededir. Bunlar ele geçirdikleri topların ve bulundukları dağdaki pozisyonlarının avantajıyla, hükümetin üzerlerine gönderdiği kuvvetlere karşı ciddi bir direniş gösterebileceklerdir.

Paşa, Şeyh Guma'ya şartlarını bildirmek üzere bir heyet göndermiş ve onun cevabını beklemektedir. Paşa'nın teklifleri Guma için bir şey ifade etmese de, idaredeki değişiklik ve yeni valinin attığı hukuki adımlar, isyana katılan büyük bir grubu Guma'dan ayıracaktır. Çünkü eyalet, ciddi bir sefalet içindedir. İaşe imkânları, ahaliyi bütünüyle açlığa sürükleyecek kadar azdır. Mayıs ayından beri bir damla

[8] BOA, **A. MKT.MHM. 77/84,** 11 Safer 1272 (23 Ekim 1855).

yağmur yağmamıştır. Göçebe kabilelerin bütün hayvanları, açlık ve susuzluktan ölmüştür. Ayrıca Araplar, Osmanlı karargâhından gelecek bir "ziyaret"ten tabii bir korku içindedir. Çünkü sadece bir ziyaretten fazlası olmayan bir hareket bile, arkasında hiçbir şey bırakmayan bir yıkım getirmektedir. Konsolos, büyük miktardaki isyancı kabilelerin, yeni valiye itaatlerini sunmak için hazır olduklarını düşünmektedir. Bununla birlikte Şeyh Guma, emrindeki en az 12 bin adamla ancak silah gücüyle iyice köşeye sıkıştırıldığında teslim olacaktır. Eğer paşa, sadece elinde o sırada var olan ve 6 bini adamı geçmeyen güce dayanırsa, Şeyh Guma'yı ele geçirmesi epey zaman alacaktır[9].

1.2 Kasım Paşa'nın Serbest Bırakılması

Osman Mazhar Paşa'nın eyalete gelir gelmez yaptığı ilk işlerden biri, Şeyh Guma'nın yanında bulunan Cebel Kaymakamı Kasım Paşa'yı kurtarmak olmuştur. Nehîcüddin, valinin bir yazı ile Kasım Paşa'nın kendisine gönderilmesini istediğini, Guma'nın buna icabet ettiğini ve Kasım Paşa'yı Trablus'a gönderdiğini bildirmektedir[10]. Ancak İngiliz Konsolosu, 10 Kasım 1855 tarihli raporunda, Kasım Paşa'nın serbest bırakılmasını kendi gayretlerine bağlamaktadır. Raporunda, bu konudaki çabalarından bahsederek, Guma'nın daha önce kendi gönderdiği elçilerine, Kasım Paşa'nın serbest olduğunu söylediğini, ancak Kasım Paşa'nın Trablus'a gelmek konusunda çekindiğini bildirmektedir.

Kendisinin aracılığı sayesinde, Kasım Paşa'nın Guma'dan korkmasını gerektirecek bir şey kalmadığını bildiren konsolos, onun eyalete gelmemesinin sebebini, daha önceki validen kötü muamele görme riski olarak ifade etmektedir. Bunun nedeni ise Guma üzerine gönderilen seferin bazı komutanlarının, önceki valiyi Kasım Paşa'ya karşı önyargılarla doldurmasıdır.

Yeni vali, geldikten birkaç gün sonra konsolostan, Guma'ya yeni bir mektup yazmasını istemiştir. Konsolos, Guma'ya yazdığı mektubunda, Kasım Paşa'nın Cebel'de kalışının Osmanlılar tarafından kendisine bağlandığını bildirmiştir. Bu mektup üzerine, raporun tarihinden birkaç gün önce Kasım Paşa Trablus'a ulaşmıştır. Bu durum valiyi çok memnun etmiştir. Ayrıca eyalette, o sıralarda sükûnet hâkimdir.

[9] DFUSCIT, **7/64,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 1 Kasım 1855.
[10] Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s. 151.

Yeni vali, şehre gelen herkese koşulsuz af ilan etmiştir. Bu ilanın dışında bırakılan Guma ile ilgili vali konsolosa, eğer Guma gelir ve açıkça tabiiyetini bildirirse, bu konuda endişe edilecek bir şey olmadığını söylemiştir[11].

1.3 Guma ile Mücadele Yollarının Araştırılması ve Fransa'nın Cebel'in Guma'ya Terkedilmesi Teklifi

Osman Mazhar Paşa, 12 Kasım 1855 tarihi ile İstanbul'a gönderdiği yazısında, Guma ile daha önce yapılan mücadeleye ve mevcut duruma dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Guma, her ne kadar daha önce yenilgiye uğratılmış olsa da, bu yenilgi, onun asıl sığındığı bölge olan Cebel'de, güvendiği ve *ceng-âver* saydığı Cebel-i Garbî ahalisi üzerine gerçekleşmemiştir. Trablus'a üç saat mesafedeki Canzor'da ve sekiz saat mesafedeki Zâviye'de, kendisine tabi kıldığı bir takım urban üzerine gerçekleştirilmiştir. Zaten Guma, bu yenilgi üzerine kaçıp asıl karargâhı ve sığınma yeri olan Cebel-i Garbî'ye dönmüştür. Bölge ahalisinin bir şekilde ürkütülüp Guma ile ittifak ettiklerini, eyalete geldikten sonra gördüğünü söyleyen vali, ahaliye gereği gibi yumuşak davranılarak, kendileri hakkındaki iyi niyetin onlara izah edilmeye çalışıldığını bildirmektedir.

Ayrıca o sıralarda bol miktarda yağmur yağdığını ve bunun, halkın üç senedir çektiği kıtlık ve pahalılığın ortadan kalkmasına bir haberci olacağını ifade etmektedir. Bu şekilde kendilerine gösterilen iyi niyetten ve eyaletteki kıtlığın azalacağının anlaşılmasından memnun olan ahalinin çoğunun, yaptıklarıyla ilgili pişmanlık bildirdiğini söylemektedir. Hatta Guma'nın yoldaşı olan bazı şeyhler dahi çeşitli vesilelerle gelip itaat arzetmektedir. Bununla birlikte Guma'nın kendisi ile mücadele edilmeksizin davasından vazgeçmeyeceği anlaşılmıştır. Vali, Guma'nın Kasım Paşa'yı serbest bırakmasının da kendisini itaat üzere gösterip vakit kazanmak için olduğunu düşünmektedir.

Cebel-i Garbî ahalisinin *her nasılsa mukaddemâ teneffür ettirilüb* isyan için Guma ile ittifak ettiklerini söyleyen vali, bunların bulundukları bölgenin ulaşılması zor, dağlık ve taşlık ve onların vatanı olduğunu ifade etmektedir. Ayırca daha önce ele geçirdikleri altı top, bir miktar cephane ve mühimmata sahip olduklarını haber almıştır. Guma'nın meydan muharebesinde yenilmesi durumunda Yefren Kalesi'ne

[11] TNA, **FO 101/37**, Richard Reade'den Clarendon Kontu'na, 10 Kasım 1855.

sığınacağı, burada tutunamadığı halde ise Tunus Eyaleti'ndeki Matmâta'ya kaçma planları yaptığı ve bazı adamlarını önden oraya gönderdiği de öğrenilmiştir. Tunus Valisi'ne, Guma'nın Tunus'un herhangi bir bölgesine gelmesi durumunda hemen yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi gerektiği yazılmıştır.

Abdullah Paşa komutasındaki ordu, Guma'dan kurtarılan Zâviye'de bulunmaktadır ve Guma üzerine bir hareket için Mısır'dan ve Preveze'den gelecek kuvvetleri beklemektedir. Vali, bu kuvvetlerin bir an önce ulaştırılmasını talep etmekte ve eyaletteki kıtlık, pahalılık ve isyan dolayısıyla herhangi bir vergi tahsilinin yapılamadığını sözlerine eklemektedir. Bu nedenle, bölgedeki askerlerin maaş ve tayinatları, sefer masrafları ve diğer giderler konusunda şiddetli bir darlık çekilmektedir. Eyalet sandığında bir akçe dahi olmadığı gibi, tüccarlara epeyce borç bulunmaktadır. Bu durumdan kurtarılmaları için, ilk planda beş bin kese akçenin gönderilmesini talep etmektedir. Bununla birlikte, daha önce gönderilmesi kararlaştırılan zahirenin de acilen ulaştırılmasını istemektedir[12].

Eyaletin içinde bulunduğu zor durum, İngiliz Konsolosu'nun yazışmalarına da yansımıştır. Bir süredir İngiltere'de bulunan Konsolos G. F. Herman, 30 Kasım 1855'te eyalete dönmüş ve gördüğü manzarayı aktarmıştır. Muhtelif isyan hareketleri, uzun süredir devam eden kıtlık ve kolera felaketi, bölgenin kaynaklarını tüketmiş ve ahalinin maddi koşullarını ciddi bir sefalet düzeyine indirmiştir. Gerçek gücünü tam olarak kestirmenin mümkün olmadığı isyancı kabile lideri Guma, Cebel'i işgali altında tutmaktadır. Diğer taraftan Osmanlılar, bu dağ bölgesine giden yola nazır olan Zâviye'de ordugâh kurmuştur. Osmanlı kuvvetlerinin miktarı, Trablus'un yakın çevresinde odaklanmış olan altı yedi bin kişi olarak tahmin edilmektedir.

Orduda bulunan ciddi miktardaki gayrinizami unsurları taktik olarak faydasız bulan konsolos, sadece nizami kuvvetlerin maharetli şekilde yönetilmesinin isyanı dindirmeye yeteceğini söylemektedir. Ancak aktif operasyonlar, bir gut atağından muzdarip olan vali iyileşene ve sahayı bizzat kontrol altına alabilene kadar ertelenmiştir. Bu zamana kadar da Mısır'dan gelmesi beklenen ciddi takviye ulaşmış olacaktır. Konsolos o sıralarda iç bölgelerle, Bingazi ile ve eyaletin doğu kıyılarıyla

[12] BOA, **İ.MMS. 6/218,** Lef 1, 2 Rabîu'l-Evvel 1272 (12 Kasım 1855).

iletişimlerinin kısmi kesintilere uğradığını söylemektedir. Yeni vali, kuvvetin ve ılımlılığın iyi zamanlanmış bir karışımı sayesinde, birkaç kabileyi itaat altına almayı başarmıştır. Konsolos, valinin bu asayişi sağlama çabasında sürekli olarak aynı yabancı ülke temsilciliğinin örtülü eylemleriyle karşılaştığını bildirmektedir. Eyaletin işlerinde ciddi bir nüfuz icra eden bu temsilciliğin kim olduğunu, İngiltere'de bulunduğu sırada rapor ettiğini ifade etmektedir[13].

Osman Paşa'nın yukarıdaki yazısının İstanbul'da görüşmeye alındığı toplantıda, Şeyh Guma isyanı karşısında Bâbıâlî'nin düşünceleri ve değerlendirmeleri geniş ölçüde ortaya konmuştur. Guma'nın kendisine tabi olanlar ile birlikte, ulaşılması zor bir bölgeye sığındığı ifade edilmiştir. Ahaliye verilen teminatlar, bazıları üzerinde etkili olmuşsa da, Guma'nın *öyle te'mînât-ı umûmiye ile* teslim olmayacağı ve sıkıştığı halde Tunus'a kaçacağı anlaşılmıştır. Guma'nın, üzerine gönderilecek askeri kuvvete mukavemet edemeyeceği anlaşılmışsa da, temel amaç, ortaya çıkardığı sorunun hızla bertaraf edilmesidir. Bu amacı gerçekleştirmek ise hem güç göstermekle hem de isyanın başının bulunduğu yerden uzaklaştırılması için gereken tedbirlere başvurmakla mümkündür. Bu nedenle valiye verilen talimatta, isyana bulaşmış olan ahali ile ilgili genel af ilan edilmesinin yer alması gibi Şeyh Guma'ya da mal ve can emniyetinin sağlanacağına dair bir teminat verilip olduğu yerden çıkarılmasının, sorunu betaraf etmeye yardımcı olacağı ifade edilmiştir.

Toplantıda, Fransa Sefareti'nin de bu konuya dâhil olduğu ifade edilerek, sefaretin görüşlerinin bir özeti sunulmuştur. Buna göre Guma, eyaletteki olayların başladığı sıralarda Fransa İmparatoru'na ve İngiliz Kraliçesi'ne özel adamlar gönderip, eyalet idaresinden hoşnutsuzluğunu bildiren dilekçeler sunmuştur. Guma'nın adamları Paris'e vardığında, imparatorun Osmanlı Devleti hakkındaki *hayr-hâhlığı eseri* olarak, bu dilekçeler kabul edilmemiştir. Bununla birlikte Fransa Sefareti tarafından, Trablusgarb'da böyle bir isyanın devam etmesinin iki türlü mahzuru olduğu iletilmiştir. Birincisi, bunun Afrika'nın diğer bölgelerine sıçraması tehlikesi; ikincisi ise, Osmanlı Devleti'nin dikkatini ve kuvvetini başka bir yere çekmesidir. Bu iki nedenle, isyanın uzamadan ortadan kaldırılması Fransa Devleti'nin de arzusudur. Bu talep üzerine o zamanki vali Mustafa Paşa azledililip

[13] TNA, **FO 101/37**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, 1 Aralık 1855. Bu raporunda isim vermekten kaçınan konsolosun kastettiği temsilcilik daha önce geçtiği üzere Fransa'dır.

yerine Osman Paşa atanmış ve ona, isyanın öncelikle ahaliye teminat verilmesi ile sonlandırılması konusunda talimat verilmiştir.

Fransa Sefareti ara ara bu konuyu açarak, Osman Paşa'nın af ilan etme konusunda gereği gibi davranmadığı tarzında şeyler söylemeye devam etmiştir. Sonunda lafı, bu isyanın bir an önce ortadan kaldırılması için Şeyh Guma'ya özellikle affedildiği ve olduğu yerde ve halde bırakıldığının bildirilmesi şeklindeki görüşüne getirmiştir. Birkaç gün önce Fransız Elçisi Thouvenel, Bâbıâlî'ye geldiğinde yine bu konuyu açmış ve Şeyh Guma ile ilgili bu düşüncesini dile getirmiştir. Ona, Guma'nın *böyle şekāvetkârâne hareketi üzerine yine orada bırakılması, Trablus gibi ehemmiyet-i mevki'iyesi derkâr olan bir eyâletin nice himmet ve mesâî ile merkez-i vücûda getirilmiş olan usûl-i idâresini eski hâline ircâ eylemeğe mukaddime* olacağı ifade edilerek, buna izin verilemeyeceği bildirilmiştir. Guma'nın affedilmesinin giriştiği hareketten vazgeçmesi ve istediği başka bir yerde ikamet ettirilmesi ile mümkün olacağı söylenmiştir. Bu şekilde teminatı içeren bir yazının eyalet valisine verileceği ifade edilerek, Fransız Elçisi ikna edilmiştir.

Fransız Elçisi'nin mütalaarının bahsedilen şekilde olduğu ifade edildikten sonra, Guma'nın sıkıştırılıp da Tunus'a kaçması halinde, ele geçirilmesinin daha zor olacağına dikkat çekilmiştir. Bu durumda Trablusgarb için sorunun kaynağı tamamen ortadan kalkmış olmayacağı için, kendisine bahsedilen şekilde bir teminat yazılması, bunu kabul etmediği takdirde üzerine kuvvet gönderilmesi görüşü güç kazanmıştır. Valinin istediği zahirenin hazırlanıp gönderildiği ifade edilmiş ve bu defa istediği beş bin kese akçenin de gönderilmesi kararı alınmıştır[14]. 18 Aralık 1855 tarihiyle Vali Osman Mazhar Paşa'ya yazılan yazı, ona yukarıdaki görüşmeleri aktarmakta ve eyaletteki sorunun, *suver-i hakîmâne* ile acilen bitirilmesi için Şeyh Guma'ya özel bir teminat yazması kararı alındığını bildirmektedir. Valiye bu şekilde bir çözümden bütünüyle ümit kesilmesi durumunda kuvvet kullanılması yoluna gidilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir[15].

Bu sırada Şeyh Guma, Kâhya Bey'e hitaben bir mektup yazmış ve kendisinin affedildiğine dair teminat verilmesi için ondan, vali ile konuşmasını talep etmiştir. Guma mektubunda, eyaletin rahata kavuşturulmasının, gerekli icraatların ve

[14] BOA, **İ.MMS. 6/218,** Lef 2, 29 Rabîu'l-Evvel 1272 (9 Aralık 1855).
[15] BOA, **A. MKT.MHM. 81/27**, 8 Rabîu'l-Âhir 1272 (18 Aralık 1855).

kanunların yapılmasıyla gerçekleşeceğini, vergilerin ordu çıkarmaya gerek olmadan yerine ulaşacağını söylemektedir[16]. Osman Paşa, Guma'ya 22 Aralık 1855 tarihinde bir mektup göndererek, ondan kendisine ve Fransa Konsolosu'na gelen cevapların ulaştığını ifade etmektedir. Paşa, Guma'ya kalbinin bütünüyle tatmin olmadığının anlaşıldığını, zihnini işgal eden vehimlerin, kendisini önceki valilerle kıyaslamasından kaynaklandığını bildirmektedir. Hâlbuki kendisinin ahlakı ve özellikleri, hem Guma hem de ahali tarafından bilinmektedir. Bununla birlikte paşa Guma'ya, Fransa Konsolosu'nun ona yazdığı cevabın gönderildiğini, bunun içeriğini görüp teslim olmasının beklediğini, bu şekilde hakkında söz verilen hayırlı neticelerle karşılacağını söylemiş ve kesin cevabını beklediğini bildirmiştir[17].

Şeyh Guma'ya İstanbul'dan yazılması kararlaştırılan mektubun, vakit geçmeden kaleme alındığı görülmektedir. Müsveddesine ulaştığımız bu mektup "*İmâmü'l-müslimîn ve halîfe-i rûy-i zemîn olan velî-ni'met bî-minnetimiz pâdişâhımız efendimiz hazretlerine itâat ve inkiyâd ferâiz-i dînîyeden olarak bundan ayrılmak dünyâda hizlânı ve ukbâda hüsrânı mûcib olacağı ve sefk-i dimâ-ı beşeriyeye sebeb olanların ile'l-ebed bed-nâm olacakları emr-i müsellemdir"* ifadeleri ile söze başlamaktadır. Şeyh Guma'ya, giriştiği isyan yolunda ilerlemesi halinde başına gelecekler ifade edilerek, kendisine nedamet getirme ve af talep etme yolunun açık tutulduğu bildirilmiştir. Af talep edip hareketinden vazgeçmesi durumunda canına, malına, çoluk çocuğuna hiçbir zarar gelmeksizin geçiminin temin edileceği, uygun görülecek bir yerde ikamet ve istirahatine bakılacağı ve kendisine hiçbir zorluk çektirilmeyeceği ifade edilmiştir. Bu teklifi can kulağı ile dinlememesi durumunda olacaklar ise *artık dökülecek kanın vebâli sizin üzerinize olmak üzere hakkınızda muâmele-i şedîde icrâsını kendüniz da'vet etmiş olacağınız* ifadeleri ile bildirilmiştir[18].

Fransız Sefâreti ve Sefiri, Trablusgarb ile ilgili şikâyetlerini ve görüşlerini İstanbul'da Osmanlı devlet adamlarına bildirirken, Fransa'da da Fransız Hâriciye Nâzırı'nın Osmanlı Sefiri'ne benzeri şeyler söylediği görülmektedir. Paris Sefiri Mehmed Cemil Paşa'nın 17 Aralık 1855 tarihli yazısı, Fransız Hâriciye Nâzırı Kont

[16] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 235, Vesîka 92, 7 Rabîu's-Sânî 1272 (17 Aralık 1855).
[17] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 236, Vesîka 93, 12 Rabîu's-Sânî 1272 (22 Aralık 1855).
[18] BOA, **A. MKT.UM. 219/16**, 14 Rabîu'l-Âhir 1272 (24 Aralık 1855).

Walewski ile gerçekleştirdiği görüşmede konunun gündeme geldiğini bildirmektedir. Nâzır, Trablusgarb Valisi Osman Paşa'nın istenilen şekilde hareket etmediğini söylemiştir. Paşa ise valinin dirayetinden ve iyi bir idareci olduğundan bahsederek, eyalette öncelikle nasihat ile isyancıları yola getirmeye çalışması, bunun bir tesiri görülmediği takdirde üzerlerine asker göndererek asayişi sağlaması konusunda talimat aldığını bildirmiştir. Nâzır, vali bu şekilde bir talimat almışsa bunu tamamıyla yerine getirmiyor şeklinde sözlerine devam etmiştir[19].

1.4 Preveze'deki Askerler

Arnavudluk'tan toplanıp getirilmesi kararlaştırılan ve bir türlü eyalete ulaşmayan muvazzaf askerlerin Preveze'de bekledikleri ve bir takım sorunlara yol açtıkları görülmektedir. Yanya Valisi Ahmed İzzet Paşa'nın 14 Aralık 1855 tarihli yazısı bu konuya ayrılmıştır. Askerleriyle birlikte *sergerde* Ali Kûtâ (?) Ağa'yı almak üzere gelen *Sâik-i Şâdî* vapuru Preveze limanına ulaşmış, burada on on beş gün beklemiş, ancak askerlerin gecikmesinden dolayı İstanbul'a dönmüştür. Vapurun gidişinden on beş sonra Ali Ağa askerleriyle birlikte Yanya'ya gelmiş ve maaş ve tayinatlarının verilmesini talep etmiştir. Vali İstanbul'dan havale olunmadıkça bu şekilde akçe verilmemesi konusunda talimat almış olsa da bölgedeki kuvvetlerin komutanı Abdi Paşa'nın talebi üzerine bu askerlere, Yanya mal sandığından altmış yedi bin kuruş vermiştir. Bir süre Yanya'da kalan bu askerler daha sonra Preveze iskelesine doğru yola çıkmış ve o sıralarda iskelede kendilerini almak üzere gelecek vapuru beklemektedirler.

Ali Ağa, kendisine Abdi Paşa tarafından verilen beş yüz kese akçeden ve Yanya mal sandığından verilen altmış bin yedi bin kuruştan başka, yanındaki askerlerin dört aylık maaş ve tayinatı için bir defter hazırlayıp göndermiş ve yüz elli dört bin küsur kuruş daha talep etmiştir. Ayrıca bu askerler yolda giderken, Preveze'deki Fransız Konsolosu'nun eşinin bahçesine zarar vermiş ve epey bir kayba sebep olmuştur. Bu zararın ayrıntılarına dair konsolos bir defter hazırlayıp Ahmed Paşa'ya göndermiştir. Paşa, bu askerlere Trablusgarb'da şiddetli bir ihtiyaç olması halinde, acilen bir vapur gönderilip buradan alınmalarını, olmadığı halde ise biriken maaşlarının ödenip buradan gönderilmelerini talep etmeke, burada durmalarının

[19] BOA, **İ.HR. 128/6453,** Lef 4, 29 Rabîu'l-Âhir 1272 (17 Aralık 1855).

hazineye zarar ve halka da rahatsızlık verdiğini bildirmektedir[20]. Bulundukları yerde masrafa ve çeşitli sorunlara yol açan bu askerlerin kısa sürede alınıp Trablusgarb'a getirildikleri anlaşılmaktadır. Toskana Konsolosu'nun şahitliğine dayanarak, 1856 Ocağı'nın ortasında eyalete Preveze'den üç yüz gayrinizami Arnavud askerinin ulaştığını kaydeden E. Rossi, bunların "Başıbozuk" adıyla meşhur olan "çetelere" mensup olduğunu bildirmektedir[21].

1.5 Trablusgarb'da Karamanlı Hânedânı'nı Canlandırma Niyetleri

Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'nın 22 Ocak 1856 tarihli toplantısında, eyalette büyüyen olaylardaki Fransız ve İngiliz müdahaleleri ve bunun yanında Karamanlı Hânedânı'nın canlandırılması niyetleri tartışılmıştır. Trablusgarb Valisi'ne daha önce verilen talimat, Şeyh Guma'ya eman veren bir mektup yazması ve cevap alamaması durumunda kuvvet kullanmasıdır. Fransa Elçiliği, valinin ne eyaletin geneline hitap eden umumi af ne de Şeyh Guma'ya verilecek özel eman konusunda gayret göstermeyip sadece savaşarak sorunu çözmeye uğraştığı konusunda tebligatta bulunmuştur. Bu durum eyaletteki karışıklığın devamına ve bazı kötü niyetli fikirlerin de doğmasına sebep olmuştur. Trablusgarb'ın eski idarecisi olan Karamanlı Âilesi'nden Ahmed Bey adlı kişi İstanbul taraflarında iken, buradan hareket etmiş ve Trablus'a gitmiştir. Eyaletin içinde bulunduğu karışıklıktan istifade ile kendi hânedânını meydana çıkarma sevdasına düşmüştür.

Ayrıca Herman adlı İngiliz bir Katolik papaz, seyahat amacıyla Trablusgarb'a gitmiş, eyaletin içlerinde gezmek için almış olduğu ruhsata binaen isyancıların karşısında bulunan ordunun yanına gidip burada ikamete başlamıştır. Bu kişinin Şeyh Guma ile gizlice yazışıp haberleştiği ortaya çıkmış, durum İngiliz Konsolosu'na bildirilerek, konsolosun da onayıyla Herman tutuklanmıştır. Üzerinden çıkan evraklardan, Karamanlı Ahmed Bey'i yine eyaletin idaresine getirmek amacıyla bir takım faaliyetlere giriştiği anlaşılmıştır. Bu gelişmeler karşısında, Guma meselesinin bir an önce bitirilmesinin büyük önem arzettiği ifade edilmiştir. Valiye açık uyarılarda bulunmak ve verilen talimatları adım adım icraya koymak için eyalete özel bir memur gönderilmesinin gerekeceği kararlaştırılmıştır. Bu meselenin

[20] BOA, **A. MKT.UM. 224/15**, 4 Rabîu'l-Âhir 1272 (14 Aralık 1855).
[21] Ettore Rossi, **a.g.e.** , s. 439.

uzamasının ciddi zararlar doğuracağı, Fransa Elçiliği'nin konu ile ilgili beyanları ve İngiltere Elçiliği'nin de Herman'ın yakalanmasına ses çıkaramayıp bunu onaylaması hadiselerinde açıkça ortaya çıkmıştır.

Eyalete gönderilecek memurun dışarıdan birisi olması durumunda, bunun bir takım manalar verilmesine sebep olacağı düşünülerek, Vali Osman Paşa'nın kapıkethüdası bulunan ve bu görevi yapmaya ehil olan Azmi Bey'in gönderilmesi uygun görülmüştür. Daha önce bölgeye beş bin kese akçe gönderilmesi kararı da alındığı için, görünüşte bu parayı götürmek, gerçekte ise valiye durumun nezaketini izah etmek ve planlanan tedbirlerin icrasını hızlandırmak için Azmi Bey'in eyalete gönderilmesi kararı alınmıştır. Azmi Bey'e yirmi beş bin kuruş harcırah verilmesi ve mümkün olursa bir vapur tahsis edilmesi uygun bulunmuştur. Vapur tahsis edilememesi durumunda ise posta vapuruna binip Malta'ya gitmesi, oradan da Trablus'a geçmesi gerecektir. Meclisin kararlarını ertesi gün (23 Ocak 1856) padişah onaylamıştır[22].

Eyalette Karamanlı Hânedânı'nı diriltme çabalarının baş aktörü olan Katolik papazla ve onun faaliyetleri ilgili ayrıntılı bilgilere İngiliz Konsolosu'nun 30 Aralık 1855 tarihli raporundan ulaşılabilmektedir. Osmanlı devlet adamlarının bu kişinin tutuklanmasına İngiltere'nin mecburen ses çıkarmadığı yorumuna bakıldığında, bu faaliyetlerin İngiltere ile bir şekilde ilişkili olduğuna inandıkları anlaşılmaktadır. Ancak konsolosun raporu, en azından kendisinin bu kişinin faaliyetlerinden haberi olmadığını ve ortaya çıkan durumdan rahatsız olduğunu göstermektedir.

Eyalette meydana gelen bir hadisenin kendisini uzunca bir rapor yazmaya ve üstlerinin zamanını almaya sevkettiğini üzüntüyle belirten konsolos, Papaz Herman ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Rapora göre; 1852 yazında Hamilton adındaki İngiliz Katolik papaz, Bingazi'ye gelmiştir. Bu kişinin elinde, Malta Katolik Piskoposu'nun Bingazi'de İngiliz viskonsülü vekili olarak bulunan Paolo Xerri'ye hitaben yazdığı bir tavsiye mektubu bulunmaktadır. Bir süre burada kaldıktan sonra, Sirenayka [Berka] bölgesini tura çıkmıştır. Buradan da Mısır'a geçmiştir. Takip eden Şubat ayında, Roma'daki 'Cholmely&Co. Bankers' adlı şirketten Mr. Plowden konsolosla iletişim kurmuş ve ona aylar önce James Hamilton adlı Katolik bir papazın arkasında

[22] BOA, **İ.MMS. 6/235,** 15 Cemâziye'l-Evvel 1272 (23 Ocak 1856).

yüklü miktar borç bırakarak şehirden kaçtığını bildirmiştir. Kendileri de bu kişinin yüklü miktarda dolandırdıkları arasındadır. Bu kişinin Bingazi'de ikamet ettiğini öğrenmeleri üzerine konsolosa yazmışlar ve onun 500 poundluk ödenmemiş bir poliçesinden dolayı tutuklanmasının mümkün olup olmadığını sormuşlardır. Bu durum karşısında konsolos Bingazi'deki viskonsüle ve Mısır'daki konsolosa yazılar yazıp aldığı mektubun kopyalarını göndermiştir.

O günden beri Hamilton'dan haber alamayan konsolos, dört hafta önce İngiltere'den Malta'ya ulaştığında bir kitapçının ondan yardım istemesiyle, yeniden onun izine rastlamıştır. Kitapçı, Hamilton'dan alacağı olan 40 poundun tahsili konusunda yardım istemiş ve onun birkaç gün önce Trablus'a yola çıktığını bildirmiştir. Ayrıca Hamilton, Malta üzerinden bölgeye son geçişinde, İngiliz Viskonsülü Paolo Xerri'ye kendisinin gizli bir görevi olduğunu söylemiştir. Bu görev ona, Vikont Stratford de Redcliffe [İstanbul'da büyükelçi olarak bulunan Stratford Canning] tarafından verilmiştir. Malta Valisi Sir William Reid'e konuyu aktaran konsolos ondan, böyle birisini hiç duymadığı cevabını almıştır. Bu nedenle konsolos, Hamilton'un gizli görevli olduğuna dair ifadesinin, hilafı hakikat olduğunu ve onun bazı kötü niyetlerle eyalette bulunduğunu düşünmektedir. Hamilton, Zâviye'deki Osmanlı ordugâhına gitme izni aldığında konsolos valiye, bu kişinin yakından takip edilmesini ve karargâhın ötesine geçmemesine dikkat edilmesini üstü kapalı olarak ifade etmiştir.

18 Aralık 1855 Salı günü vali, konsolosu bazı önemli meseleleri görüşmek üzere çağırmıştır. Paşanın huzuruna çıktığında konsolosun önüne, Hamilton'un üzerinde yakalanan bir yığın yazışma konulmuştur. Bu yazışmalara ilk bakışta Hamilton'un gizli görevinin ne olduğu anlaşılmaktadır. Konsolos bu mektupların tercümelerini ve içeriklerine dair bilgileri üstlerine sunmaktadır.

Guma'ya yazdığı ilk mektubunda Hamilton, kendisinin (adını vermediği) önemli bir kişinin temsilcisi olduğunu ifade etmekte ve vazifesini, Sultan'ın eyaletteki otoritesine son vermek ve Hamid [Ahmed] Bey'in şahsında Karamanlı Hânedânı'nı ihya etmek olarak tarif etmektedir. Bu amacına ulaşmak için Guma'ya, Zâviye'deki Osmanlı ordugâhının ayrıntılı bir planını göndermiş ve ondan buraya bir gece baskını düzenlemesini istemiştir. Guma'ya diğer tavsiyelerinden biri, Cebel'in anahtarı olan Garyan'ı tutmasıdır. Çünkü Osmanlı ordusu on beş gün içinde buradan

geçip kendisinin üzerine yürüyecektir. Ordu harekete geçtiğinde, Mısır'dan yardım gelmeden orduyu ezmesi gerekecektir. Daha sonra Sultan'a bir dilekçe gönderip Osmanlılar eyaleti ele aldığından beri yaşanan baskılardan bahsedecektir. Ayrıca İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçilerine de benzeri mektuplar yollamasını istemektedir. Hamilton, Guma'dan İmparator Napolyon'a bölgeyi Fransa himayesine alması için yazmayı düşündüğü mektubunu göndermediyse, bunu yapmamasını istemektedir. Öncelikte kendisinin istediği mektupları elçilere yazıp, Sidi Ahmed'i (Karamanlı Ahmed/Hamid Bey'i) eyalet valisi olarak talep etmesini tavsiye etmektedir.

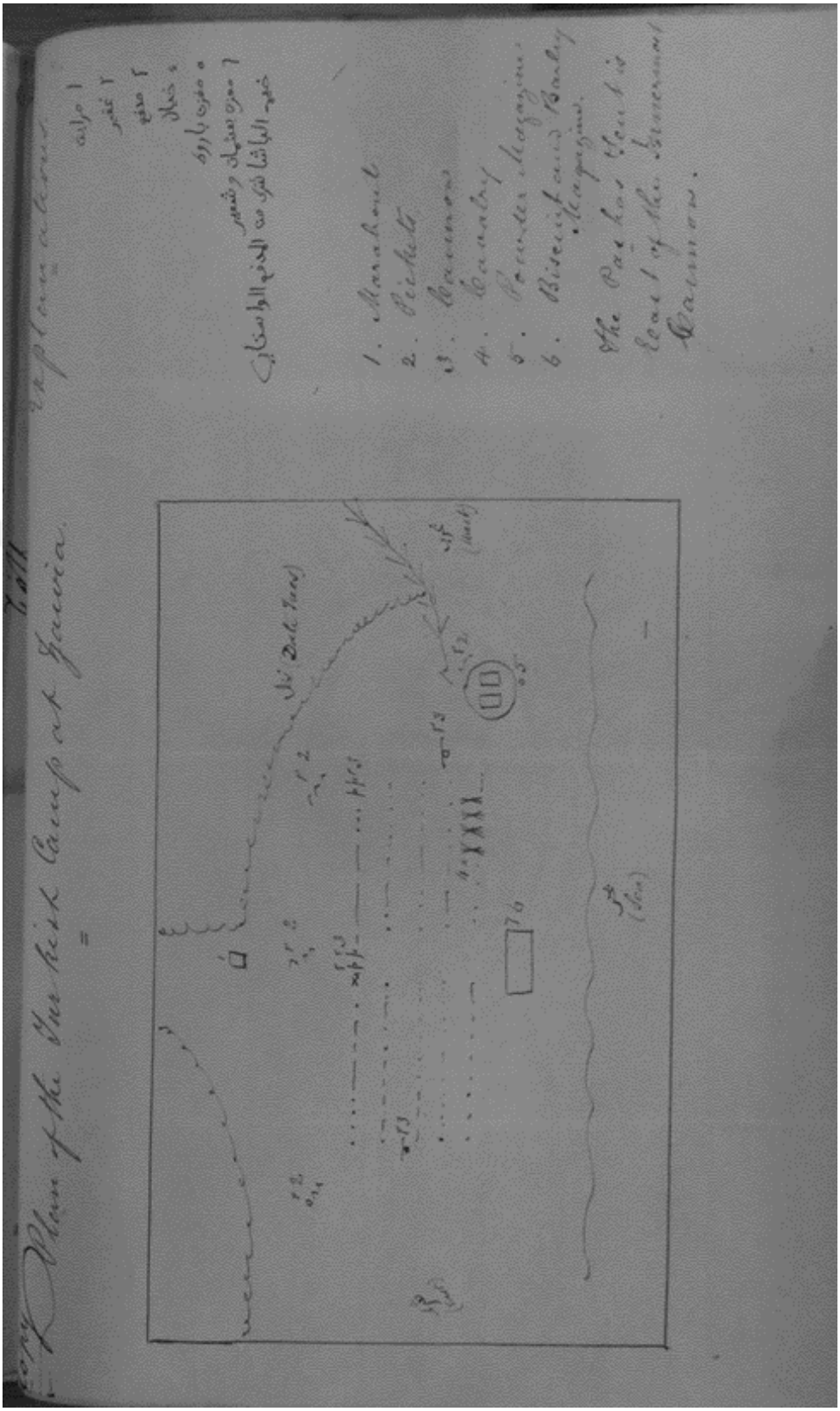
Hamilton'un diğer mektupları arasında, kendisine mühimmat sağlaması için bir İngiliz kaptana yazdığı mektup ve kır evini Guma'nın casuslarıyla randevu mekânı olarak kullandığı İspanyol viskonsülüne yazdığı mektup dikkati çekmektedir. Ayrıca kız kardeşine de vasiyetvari bir mektup yazarak, giriştiği faaliyetinde başarılı olması ancak kendisinin bunu görecek kadar yaşamaması durumunda, kocasını Ahmed Bey'e göndermesini ve ondan yirmi beş bin pound istemesini söylemiştir. Ahmed Bey'in onu reddetmeyeceğini, çünkü her şeyini kendisine borçlu olacağını söylemiştir. Mektuplar arasında, Şeyh Guma'ya yazılan, 22 Ekim 1855 tarihli ve Hamid Bey ve Hacı Ahmed Buğrara imzalı bir mektup da bulunmaktadır. Burada Şeyh Guma'ya başarı temennileri iletilmekte, kendisine zulmedenlere karşı bütün halkın ve Allah'ın onun yanında olması dilekleri sunulmaktadır. İngiliz ve Fransız elçilerinin, Hamid (Ahmed) Bey'in taraftarı oldukları söylenmekte ve kendisinden gelecek haberlere göre hemen bölgeye gelebilecekleri bildirilmektedir.

Vali, mektupların incelenmesinden sonra konsolosa, ne tavsiye ettiğini sormuştur. Konsolos, Hamilton'un tutuklanıp Trablus'a getirilmesini, burada mektupları onun yazıp yazmadığına dair mahkeme edilmesini ve bütün delillerle birlikte nihai kararı vermesi için İstanbul'a, İngiliz Elçisi'ne yollanmasını tavsiye etmiş ve paşa da bunu kabul etmiştir. Hamilton, mahkeme edildiğinde mektupları yazdığını kabul etmiş ve kendisini savunacak bir şeyi olmadığını eklemiştir. Hamilton'un ilk fırsatta İstanbul'a gönderileceğini bildiren konsolos, bu olağanüstü durum karşısında takındığı tavrın tasvip edileceğini umduğunu bildirmektedir.

İstanbul'a gönderilmeyi beklerken Hamilton, konsolosa bir not ulaştırmış ve İngiltere tebaası olarak konsolosun himayesini talep etmiştir. Ayrıca konsolosluk

mahkemesi dışında bir yerde yargılanmasını protesto etmiştir. Konsolos ona, böylesi istisnai bir durumla baş edecek yeterli güç ve yetkisi olmadığını ve yaptığı işler nedeniyle kendisini askeri hukuka maruz bıraktığını bildirmiştir. Konsolos, süreç içinde yaptığı gözlemlerden, Hamilton'un iyi bir aileden gelen, muhtelif kabiliyetlere sahip bir kişi ve büyük ihtimalle de bir Cizvit olduğunu öğrenmiştir. Hamilton, Doğu'da uzun süre ikamet etmiş ve buranın ahlaki ve siyasi durumuna ciddi derecede hâkimdir. Ancak konsolos, Hamilton'un Guma'ya yazdığı mektubunda söylediği gibi büyük bir kişinin temsilcisi olma iddiasını ise, ciddi anlamda sorgulanabilir bulmaktadır. Konsolos onun, sefil durumuna bakıp eyalete makûs talihini yenecek fırsatlar elde etme ümidiyle gelmiş olabileceğini düşünmektedir. Beş parasızdır, ne otelinin ücretini ne hizmetlilerinin alacaklarını ödeyebilmektedir. Konuyu Sir William Reid'e yazacağını söyleyen konsolos, onun dikkatini, Yüzbaşı Burton'a yazılan mektubun ortaya koyduğu üzere, Malta'da bulunup isyancılara mühimmat sağlayan kişilere de çekeceğini söylemektedir[23].

[23] TNA, **FO 101/37**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, No:75, 30 Aralık 1855; TNA, **FO 195/376**, G. F. Herman'dan Vikont Stratford de Redcliff'e, No: 11, 30 Aralık 1855. Suçu sabit olup tutuklanan ve İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılan James Hamilton'un bir süre eyalette tutuklu kaldığı anlaşılmaktadır. İngiliz Konsolosu, 23 Mayıs 1856 tarihli raporunda Hamilton'un ertesi sabah bir Osmanlı guleti ile İstanbul'a yola çıkacağını ve bu gecikmenin ne valinin ne de kendisinin elinde olmayan sebeplerden, yani ulaşım araçlarından tamamen yoksun olmalarından kaynaklandığını haber vermektedir. Onun tüccar gemileri ile gönderilmesine konsolos, bazı güvenlik kaygılarıyla onay vermemiştir. Eyalette tutulduğu süre içinde Osmanlı yetkilileri Hamilton'a büyük bir nezaket ve geniş görüşlülükle davranmıştır. Hamilton'la ilgili konsolosun, onu tanıyan bir kaptandan aldığı bilgilere göre bu kişi, Edinburgh'nun saygın tıp doktorlarından birinin oğludur. Babası ona büyük miktarda bir gelir bırakmışsa da, bunu çarçur etmiştir. Daha sonra Katolik olduğu, Roma'ya gittiği ve kilisenin diplomatik hizmetlerinde çalıştığı anlaşılmıştır. Konsolos, onun eyalete gelip bu mecalara girişmesindeki amacı ile ilgili daha önceki söylediklerinin –yani kötü talihini yenecek fırsatler ele geçirmek için bunları yaptığı yorumunun- büyük oranda doğru olduğunu bildirmektedir. Kaynak: TNA, **FO 195/376**, G. F. Herman'dan Vikont Stratford de Redcliff'e, 23 Mayıs 1856. Hamilton İstanbul'a yola çıkarıldıktan bir süre sonra, onunla ilgili hükmü belirten bir yazı eylate ulaşmıştır. Trablusgarb Valisi Osman Paşa'ya gönderilen ve İngiliz belgeleri arasında bir kopyası çıkarılmış olan 10 Haziran 1856 tarihli yazıya göre, İngiliz Elçiliği ile birlikte bu kişinin, Osmanlı makamları tarafından yargılanmasından vazgeçilmiş, bir daha Osmanlı topraklarına ayak basmamak üzere memleketine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Kaynak: TNA, **FO 195/376**, Trablusğarb Valisi Devletlü Osman Paşa Hazretlerinin Savb-ı Sâmîlerine, 6 Şevvâl 1272 (10 Haziran 1856).

(Hamilton'un Guma'ya gönderdiği planın kopyası. Hamilton ona, Zâviye'de bulunan Osmanlı ordugâhının ayrıntıları içeren bu planı gönderip buraya bir gece baskını yapmasını tavsiye etmektedir. Kaynak: TNA, **FO 101/37**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, No:75, 30 Aralık 1855 ve TNA, **FO 195/376,** G. F. Herman'dan Vikont Stratford de Redcliff'e, No: 11, 30 Aralık 1855.)

Guma meselesi ile başa çıkmak için Trablusgarb'a özel görevle gönderilen Mehmed Azmi Efendi, 30 Ocak 1856 tarihli dilekçesi ile Malta'ya ulaştığını bildirmektedir. Adaya geldiğinde, kendisini Trablus'a göterecek *Eser-i Hayr* vapurunu hazır bulmuş olsa da, şiddetli lodos nedeniyle bir gün beklemesi gerekmiştir. Hava şartları iyileşir iyileşmez yola çıkacağını söyleyen Azmi Efendi, İstanbul'dan kaçan Karamanlı Ahmed Bey'in, dört gün önce dil bilen zenci bir adamını Tunus'a gönderdiğini ve kendisinin o sırada Malta'da olduğunu bildirmektedir[24].

Karamanlı Ahmed Bey'le ilgili bir sonraki haber, Şeyh Guma'nın yenilip eyalette isyanın kuvvetinin azalmasından sonraki bir tarihte görülmektedir. Eyalet Valisi Osman Mazhar Paşa'nın yazdığı 13 Nisan 1856 tarihli yazı, Ahmed Bey'in yaşadığı mali sıkıntıyı ve kendisini aracı kılarak İstanbul'dan yardım talebini dile getirmektedir. Eyaletin eski valisi Yusuf Paşa'nın torunu olan bu kişi, 1852/1853 (1269)'da İstanbul'a giderek üç seneden fazla kendisine maaş bağlanması ümidiyle burada ikamet etmiştir. Birkaç defa bu konuda dilekçeler sunmuşsa da arzusuna kavuşamamıştır. Sefalete düşmesi dolayısıyla ve Trablusgarb'daki isyan ortamından dolayı *ba'zı evhâma dahî zâhib olarak* İstanbul'dan çıkıp Malta'ya gitmiştir. Ancak eyalette işler beklediği gibi gitmeyince *zarûrî olarak* meydana gelen kusurunun affını ve içinde bulunduğu fakirlikten kurtarılmasını talep etmek için Azmi Bey'i vasıta kılmıştır. Azmi Bey'den sonra kendisinden de aracılık talep edildiğini bildiren Osman Paşa, Ahmed Bey'in durumunun şöyle ifade etmektedir:

> *...mîr-i mûmâ-ileyh bendeleri, iki yüz senelik hânedân olarak ecdâdından beş altı zât rütbe-i vâlâ-yı vezâreti ihrâz ile dîn ü devletimize hüsn-i hizmet etmiş oldukları buraca meşhûd olmakta olan âsârlarından anlaşılmış ve bu misüllü bende-zâdegân-ı saltanat-ı seniyyenin, hiçbir vakitte teşne-i zülâl-i ihsân ve merhamet olduğu mesbûk olmamışken böyle bir asr-ı ihsân-hasr-ı hazret-i hilâfet-penâhîde bunun henüz nâil-i ümniye olamadığı mücerred lisân-âşinâ olmadığı cihetle hâlini layıkıyla anlatamadığından neş'et eylemiş...*

[24] BOA, **İ.DH. 338/22243,** Lef 8, 22 Cemâziye'l-Evvel 1272 (30 Ocak 1856).

Ahmed Bey'in Malta'da bulunduğu süre içinde Trablusgarb'ı tahrik ve ifsad gibi bir çaba içinde olduğuna dair hiçbir işaret bulunmadığını ifade eden vali, onun affedilmesi ve arzusunun gerçekleştirilmesi talebini İstanbul'a iletmektedir[25]. Valinin talebi İstanbul'a ulaştığında, Ahmed Bey'in affedilmesi ve kendisine Malta'da bulunduğu sürede ve oradan dönüşünde ortaya çıkan masrafı ve talep ettiği miktar olan elli dört lira on bir şilin dört peninin hazineden ödenmesine karar verilmiştir[26]. Bunun dışında valinin yazısından bir sonraki gün (14 Nisan 1856'da), İstanbul'a gelmek üzere bulunduğu ifade edilen Ahmed Bey'e, aylık iki bin kuruş maaş tahsis edildiği görülmektedir. Onun dışında, Yusuf Paşazâde İbrahim ve Ömer beylere de Trablus emvalinden aylık bin beşer yüz kuruş maaş bağlanmıştır[27].

2 Guma'nın Geriletilmesi

2.1 Ümmü'l-Cürsân'a Sefer ve Guma'nın Yenilgisi

İstanbul'dan gönderilen Azmi Efendi eyalete ulaşmadan epey önce, eyalette askeri tebdirler hızlandırılmış ve Guma'nın sığındığı Yefren'e bir sefer hazırlanmaya başlanmıştır. İngiliz Konsolsou G. F. Herman'ın 30 Aralık 1855 tarihli raporu, bu hazırlıklara ve Guma ile yazışmalarına dair bilgiler sunmaktadır. Konsolosa Guma'dan bir mektup ulaşmış ve o da valinin tensibi ile Guma'ya bir cevap yazmıştır. Guma'dan beklediği üzere bir cevap alamayan konsolos, onun bu yazışmadan amacının sadece zaman kazanmak olduğunu düşünmektedir.

Konosolosun ifadelerine göre; her türlü uzlaşma girişiminden bıkıp usanmış olan vali, yarın büyük bir kuvvetin başında Cebel'e bir sefere çıkacaktır. Bu kuvvet, isyancıları yenmeye ve dağıtmaya yeterli olacaktır. Konsolos, Guma'nın, muharebe sırasında ölmesi durumu hariç, kaçacağından endişe etmektedir. Gadâmis'e kadar geri çekilme yolu açıktır. Guma, buradan da Vadi-i Sûf üzerinden Fransız topraklarına ulaşabilir. Konsolos, kendisinden üstlerinin bu isyanın dindirilmesi için her yola başvurmasını istediğini, ancak isyancı kabilelere sürekli olarak İngilizlerin ve Fransızların onların davasını desteklediği telkininin yapıldığını ifade etmektedir.

[25] BOA, **İ.DH. 345/22762,** Lef 2, 7 Şa'bân 1272 (13 Nisan 1856).
[26] BOA, **İ.DH. 345/22762,** Lef 4, 19 Ramazân 1272 (24 Mayıs 1856).
[27] BOA, **A. MKT.NZD. 182/7**, 8 Şa'bân 1272 (14 Nisan 1856).

Bu nedenle konsolos, valinin hazırladığı kuvvetlere, en azından bu yanılgıyı İngilizler bahis konusu olduğunda dağıtmak için eşlik etmeye karar vermiştir.

Guma'nın konsolosa yazdığı 17 Aralık 1855 tarihli mektuba bakıldığında, Guma burada, ana yurdunu terkedip kendisini sebepsiz yere teslim etmesinin insan tabiatına ve kendi temayülüne aykırı olduğunu bildirmektedir. Ayrıca daha önce gelip teslim olduğunda başına gelenlerin hatırasının, kendisinde halen taze olduğunu ifade etmektedir. Konsolosun samimiyet ve dostluğundan emin olmakla beraber, bir kere yılan tarafından ısırılanın ikinci defa ona yaklaşmayacağını söylemektedir. Guma mektubuyla birlikte ahalinin iki mazbatasını göndermekte ve bunların valiye ulaştırılmasını talep etmektedir. Hazırlanan sefere hiç gerek olmadığını söylerek, bunu protesto ettiklerini bildirmektedir. Eğer valiyi bu seferden vazgeçirmeye ikna etmesi mümkün olursa, vergileriyle birlikte yapmaları gereken her ne olursa valinin ayaklarına sunacaklarını ifade etmektedir.

Konsosolun Guma'ya yazdığı 20 Aralık 1855 tarihli mektup, net ve doğrudan ifadelerle onu teslim olmaya çağırmaktadır. Konsolos daha önce Tunus'ta bulunduğu sırada Guma'ya, olduğu yerden Sultan'a bir dilekçe yazması tavsiyesinde bulunduğunu, ancak onun bunu dinlemek yerine kötü tavsiyelere uyarak Trablusgarb topraklarına girdiğini ve hükümdarına savaş açtığını ifade etmektedir. Şimdi tekrar tavsiyesini istemesi üzerine Guma'ya, etrafındakileri dağıtmasını, silahlarını bırakmasını ve kendisini Sultan'ın merhametine teslim etmesini söylemektedir. Daha önce başına gelenlerden sonra ona, eyaletteki Osmanlı otoritelerine teslim olmasını tavsiye etmediğini, bunun düşünelemeyeceğini bildirmektedir. Ona tavsiyesi, tam bir güvenlik içinde olacağı Malta'ya gitmesidir. Buradan Sultan'a, Malta Valisi ve İstanbul'daki İngiliz Elçisi aracılığıyla bir dilekçe yazabilir. Bunu sultanın topraklarında, isyancı bir kuvvetin başındayken yapması, Sultan'ın haysiyetine dokunup kabul etmemesine sebep olacaktır. Eğer bu teklifi kabul ediyorsa, bunu bir an önce bildirmesini istemektedir. Bu durumda Malta'daki amirale bir vapur göndermesini yazıp onu sahildeki istediği noktadan aldıracaktır. Ayrıca Viskonsül Mr. Reade'i de ona eşlik etmesi için gönderecektir.

Konsolos, hükümetinden bu isyanı dindirecek her türlü gayreti göstermesi noktasında emir aldığını ve İngiltere'nin politikasının Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü kesin bir şekilde sürdürmek olduğunu bildirmektedir. Bunun dışında

Guma'nın dikkatini Sivastopol'daki Rus müstahkem mevkisinin düştüğüne ve buradan ciddi miktarda bir kuvvetin sevkedilmesinin mümkün olduğuna çekmektedir. Sekiz on gün içinde valinin, geniş bir kuvvetin başında üzerine yürüyeceğini ve kendisinin de ona eşlik edeceğini söylemektedir. Konsolosun ifadelerine göre kendisi, Akka'yı üç saat içinde alan ve İbrahim Paşa'yı Suriye'den altı haftada çıkaran kuvvetin bir parçası olan, eski bir askerdir. Guma'ya bunu övünmek için değil, tecrübesinin ona elindeki disiplinsiz takipçilerinin, üzerlerine yürüyecek kuvvetlerin karşısında duramayacağını öğrettiğini anlatmak için söylemektedir. Kendisinin ve yakın adamlarının kaçması mümkün olsa bile, bu ancak geçici bir başarı olacaktır. Konsolos son olarak Guma'dan, zararlı tavsiyeleri dinlememesini ve portakalın emildikten sonra kenara atılacağını hatırlamasını istemektedir[28].

İngiliz Konsolosu G. F. Herman, Guma'nın üzerine hareket edecek olan seferle ilgili Malta Valisi Sir William Reid'i de bilgilendirmiştir. Konsolos, valinin hazırladığı kuvvetin yedi tabur piyade, iki bölük süvari, bir sahra topu, bir sabit top (battery of position) ve beş altı bin kadar da gayrinizami (urban) askerinden oluştuğunu ve bunların 3 Ocak 1856 sabahı yola çıkacağını haber vermektedir[29]. Emrindeki ordu ile 12 Ocak 1856'da Yefren'deki Ümmü'l-Cürsan'a ulaşan vali, kendisi ordunun genel komutasında kalarak, Mirliva Abdulla Paşa'ya öndeki kuvvetlerin, Mirliva Ahmed Paşa'ya sağ kolun, Mirliva Mustafa Paşa'ya da sol kolun komutasını vermiştir. Valinin karşısındaki isyancıların sayısı ile ilgili tahmini on bindir[30].

---

[28] TNA, **FO 101/37**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, No:76, 30 Aralık 1855. Herman'a Hâriciye Nezâreti'nden yazılan 26 Şubat 1856 tarihli yazı ile Guma'ya yazdığı mektubun görüldüğü ve İngiliz Hükümeti tarafından onaylandığı bildirilmiştir. Kaynak: TNA, **FO 160/74**, E. Hammond'dan Albay Herman'a, 26 Şubat 1856.

[29] TNA, **FO 101/40**, G. F. Herman'dan Sir William Reid'e, 2 Ocak 1856.

[30] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma… ,** s. 256-257. Tuvayr burada, Osman Paşa'nın hazırladığı kuvvetlerin altı tabur piyade, bir miktar süvari, iki binden fazla urban askeri ve bir toptan ibaret oludğunu ve ordunun 31 Aralık 1855'te Yefren üzerine yola çıktığını ifade etmektedir. Bununla birlikte orduya eşlik eden konsolosun verdiği bilgiler daha doğru olsa gerektir. Ayrıca Tuvayr, Mehmed Nehîcüddin'den (s. 151) aldığı İngiliz Konsolosu'nun Osmanlı ordusuna eşlik edişi konusundaki bilgiyi açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Konsolosun özellikle dağ savaşları konusunda tecrübeli olduğunu ve beraberindeki iki İngiliz komutanla birlikte savaşın neticesinden emin olmak için Osmanlı ordusuna katıldığını ifade etmiştir. Bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 256, dipnot 113.

Ümmü'l-Cürsân üzerine yürünmeden önce buradaki hazırlıkları kontrol etmek üzere bir casusun bölgeye gönderildiği görülmektedir. Casusun raporu, tarihsiz ve mühürsüz olmakla birlikte içeriğinden Ümmü'l-Cürsân seferi öncesi yazıldığı anlaşılmaktadır. Yefren Kazası'na ulaşan casus, bazı yerlere uğrayıp Ümmü'l-Cürsân'a gelmiştir. Burada hazırlanmış olan siperleri bizzat incelemiştir. Bunların bahsedildiği gibi tuğla ve alçıdan yapılmadığını, taş ve kerpiçten ibaret olduğunu görmüştür. El-Avîniyye denilen yerde de siperlerin olduğunu duymuşsa da burayı bizzat görmemiştir. Kikla'ya geldiğinde, Guma'nın orada olduğunu görmüştür. Evlâd-ı Bûzîrî Kabilesi'ne uğramış ve bu kabileden Ali en-Nubâr ile görüşmüştür. Bu kişi casusa, kendilerinin aslında Osmanlı Devleti'ne tabi olmak istediklerini, ancak Guma'nın gelişiyle işlerin değiştiğini söylemiştir. O gelmeden önce eşyalarını "Urfi'l-Muallakât" denilen mağaralara depolayıp hep birlikte Osmanlı ordusuna katılmayı düşünmüşlerdir. Ancak Guma onlara, bütün mallarını Cuhayş Köyü'ne nakletmelerini emretmiştir. Söylendiğine göre Guma, Yefren'den Kikla'ya hareket etmek istediğinde, her köyden iki günlük azığıyla birlikte iki adamı yanına almıştır. Kikla'ya ulaştığında ahaliyi toplamış ve onlara Cami-i Veşân'da siperler kazılmasını emretmiştir. Guma'ya tabi urbanın ailelerinin ve çocuklarının Yefren'deki Vadiu'l-Ğızâz adlı yerde ikamet ettikleri söylenmektedir[31].

Ümmü'l-Cürsân'da, 19 Ocak 1856 Cumartesi günü, Osmanlı ordusu ile Şeyh Guma'nın ordusu karşılaşmıştır. Vali Osman Mazhar Paşa'nın muharebe esnasında yazdığı yazısı, saat üç buçuk sularında Guma'nın adamlarını topladığı Ümmü'l-Cürsân'daki siperlere saldırdıklarını ve elli dakika süren muharebe ile isyancıları hezimete uğrattıklarını bildirmektedir. Siperlerdeki iki adet top ele geçirilmiş ve bazı adamlarıyla kaçmayı başaran Guma'nın arkasını düşülmüştür. Vali, isyancı liderin ölü ya da diri ele geçirilmesi ümidinde olduğunu ifade etmektedir[32].

Aynı gün üç saat sonra yazdığı bir diğer yazısında, Guma'nın etrafına topladığı adam sayısının yedi-sekiz bin civarında olduğunu bildirmektedir. Gerçekleşen muharebede, nizamiye ve urban askerlerinin gösterdikleri gayret ve cesaret tarif etmez derecededir. Ümmü'l-Cürsân'da uzun sürede inşa edilen siperler

[31] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 174, Vesîka 55, t.y. Aynı belgenin daha sonraki yayını için bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 465, Vesîka No: 43, t.y.
[32] BOA, **İ.DH. 338/22243,** Lef 6, 11 Cemâziye'l-Evvel 1272 (19 Ocak 1856).

ele geçmiştir. Şeyh Guma ise Cebel-i Garbî'nin merkezi olan Yefren Kasrı'nı da terkederek kaçmıştır. Kasra girilip halka af ve eman dilemesi teklifiyle özel bir memur gönderilmiştir. Ahalinin çoğu gelip itaat bildirmektedir. Muharebede ordunun kaybı cüz miktardadır. Birkaç atlı ile kaçan Guma'nın arkasından urban süvarisi gönderilmiştir ve yakalanması umulmaktadır. Siperlerde ele geçirilen iki topun yanında, Yefren Kasrı'nda da beş top ve bir miktar cephane ele geçmiştir[33]. Mirliva Mehmed Nureddin Paşa, Osman Paşa'nın sefere çıkması ile vali kaymakamı (vekili) olarak merkezde bırakılmıştır ve 21 Ocak 1856 tarihinde Osman Paşa'dan gelen zafer haberini İstanbul'a iletmiştir[34]. İstanbul'da haberler sevinçle karşılanmıştır. Eyaletteki galibiyetten sonra Azmi Efendi'nin de bölgeye ulaşmış olacağı ve icra edeceği tedbirlerle sorunun bütünüyle ortadan kalkacağı ümitleri dile getirilmiştir[35].

Ordunun sağ kolunu yöneten Mirliva Ahmed Şükrü Paşa'nın 27 Ocak 1856 tarihli yazısı, seferin daha ayrıntılı bir tasvrini sunmaktadır. Canzor ve Mâye muharebelerinde yenilip Cebel'e kaçan Guma, burada etrafına on iki binden fazla adam toplamıştır. Yefren'de gayet yüksek bir yer olan Ümmü'l-Cürsân Dağı'nda altı aydan beri kazdıkları siperler, bir saat uzunluğunda ve birbirini destekleyen üç sıra halindedir. Buraya bir buçuk saat mesafade bir gece konaklayan ordunun bir baskına uğramaması için, gerekli olan dağ üstlerine birer miktar asker yerleştirilmiş, altı yerde müfrezeler oluşturulmuştur. Mehtap olması dolayısıyla düşmana hücuma müsait olan yerler, o gece keşfedilmiştir.

Ertesi gün (19 Ocak 1856) sabahleyin, askere hareket emri verilmiştir. Guma, siperlere on iki binden fazla adam yerleştirmiş ve atlılarını da sağ ve sol cenahtaki tepeler arkasına gizlemiştir. Siperlerin ortasına doğru uygun yerlere de iki adet top yerleştirmiştir. Ordu siperlerin karşısına, top menzilinin biraz uzağına geldiğinde, Ahmed Paşa komutasındaki üç tabur nizamiye askeri ve iki top sağ cenahta yerini almıştır. Mirliva Abdullah Paşa'nın komutasındaki üç tabur redif askeri, iki top, bunlarla birlikte valinin kethüdası Mustafa Paşa kumandasında kuloğullarının oluşturduğu başıbozuk urban atlısı, piyadesi ve iki top sol cenahta konumlanmıştır. Süvari ve abîdân alayının miralayı Emin Bey kumandasındaki iki bölük askerin

[33] BOA, **İ.DH. 338/22243,** Lef 5, 11 Cemâziye'l-Evvel 1272 (19 Ocak 1856).
[34] BOA, **İ.DH. 338/22243,** Lef 7, 13 Cemâziye'l-Evvel 1272 (21 Ocak 1856).
[35] BOA, **İ.DH. 338/22243,** Lef 9, 6 Cemâziye'l-Âhir 1272 (13 Şubat 1856).

süvarisi gereken yerlere ayrılmış, başıbozuk binbaşısı Ferhâd Ağa da maiyetindeki dörtyüz civarındaki Arnavud askeri ile merkez karşısında pozisyon almıştır. Vali Osman Mazhar Paşa'nın hücum emriyle ordu harekete geçmiş ve Ahmed Paşa, emrindeki askerlerle sağ taraftan siperlere girip burayı ele geçirdiğinde, diğer taraflardaki isyancılar da tutunamayarak kaçmaya başlamıştır. Guma'nın bütün siperleri ve iki topu ele geçirilmiştir. İsyancıların kovalanmamaları durumunda Yefren'de ya da tehlikeli başka bir yerde yeniden toplanmaları ihtimaline binaen Ahmed Paşa, dört bölük askerle, Mustafa Paşa da bir miktar başıbozuk atlı ve piyade ile Yefren Kasrı'na kadar Guma'nın arkasından gelmiştir. Ancak bölge, geçilmesi gayet zor, taşlık bir yer ve askerler de henüz çarpışmadan çıkıp yorgun olduğu için Guma, ellerinden kurtulmayı başarmıştır. Bundan sonra Yefren Kasrı'nı zabteden kuvvetler, daha önce düşman eline geçen topları, cephane, çadır ve diğer malzemeleri geri almayı başarmıştır. Gerçekleşen muharebe, beş saatten fazla sürmüştür. Düşman tarafından beş yüzden fazla ölü ve bunun bir buçuk katı kadar yaralı verildiği görülmüştür. Osmanlı ordusundan ise vefat eden ve yaralananların sayısı yüz elli kadardır. Paşa, bölgenin şartları ve çarpışmanın uzunluğu dikkate alındığında bu kadar kaybın çok sayılmayacağını sözlerine eklemektedir[36].

Şeyh Guma üzerine düzenlenen sefere, Osmanlı ordusu ile birlikte katılan İngiliz Konsolosu General Herman'ın 24 Ocak 1856 tarihiyle İstanbul Elçiliği'ne gönderdiği yazısı, seferi ayrıntılı olarak tasvir etmekte ve Osmanlı paşalarının ifadelerinden bazı farklılıklar içermektedir. Konsolosun ifadelerine göre; Osman Paşa, altı tabur piyade, iki alay süvari, altı top ve beş-altı bin gayrinizami (başıbozuk) Araptan oluşan ordusu ile Kidve adlı yerdeki kampından 5 Ocak'ta hareket etmiştir. Ertesi gün Garyan geçidinden geçerek düz bir tepeye ulaşmış ve burada bazı hazırlıklar için dokuz gün konaklamıştır. 15 Ocak'ta ordusunu üç kola ayırıp harekete geçen paşa, dördüncü günün akşamı Yefren Geçidi'nin ağzındaki Rûmiye Köyü'ne ulaşmıştır.

Konsolos, isyancıların kampının, kabataslak inşa edilmiş bir siper ile önü kesilmiş, hafif bir yokuşun üstünde olduğunu ve dört bin kadar askeri içerdiğini ifade etmektedir. Geceleyin büyük bir miktarda gelen yardım ile ertesi gün sayıları yedi

[36] BOA, **HR.MKT. 134/37,** 19 Cemâziye'l-Evvel 1272 (27 Ocak 1856).

bine ulaşmıştır. Üç tane de topa sahiptirler. 19 Ocak'ta şafak vakti, asker üç koldan isyancıların üzerine yürümüştür. Ahmed Paşa, üç tabur piyade, iki alay süvari ve iki top ile sağ koldan hücum edip düşmanın sol tarafından dolaşarak arkasındaki tepeleri zabtetmekle memur olmuştur. Kethüda (Mustafa) Paşa'nın emrindeki gayrinizami Arap askerleri isyancıların sağını çevirecek, Abdullah Paşa'nın komutasındaki üç tabur piyade, dört top ve dört bölük Arnavud askeri ise orta kolda olup isyancılara karşıdan hücum edecektir.

Hazırlanan plana göre savaşa girişildiğinde, kısa sürede atılan toplara isyancılar tarafından zayıf karşılık verilebildiği için, karşıdan hücum edecek askerler ileri atılmış, tepeden hızla inerek diğer inişleri de kapatmış ve isyancıların iki yanını ve önünü kesmiştir. Bunun üzerine isyancıların hepsi, toplarını bırakıp düzensiz şekilde arkalarından süvari askerler takip ettiği halde kaçmıştır. Osman Paşa, bu galibiyet ile yetinerek Yefren tarafına geçmiştir. Ahmed Paşa da livası ile barebar Kale Köyü tarafındaki isyancıları buradan çıkarıp sol kol askeriyle birleşmek ve Yefren tarafına gitmekle memur edilmiştir. Harekât hızlı ve şiddetli icra edildiği için Guma hiçbir yerde tutunamamış, Yefren Geçidi'nden aşağı inerek, Fesâto tarafına kaçmıştır.

Elde edilen zafer, askerlerden 60 ölü ve 190 yaralı ile gerçekleşmiştir. Düşmanın kayıpları tespit edilememişse de, kaçışlarının hızına bakıldığında çok olmamalıdır. Bu başarıyı gerçekleştiren Osmanlı askerinin tayinatı, kaba peksimetten ibaret olmasının yanında, altı aylık maaşları da birikmiştir. Askerin Ahmed ve Abdullah paşalar tarafından cesurane sevkedildiğini söyleyen konsolos, Abdullah Paşa'nın hafifçe yaralandığını da eklemektedir. Arnavud askerlerinin komutanının (Ferhat Ağa'nın) atına da kurşun isabet etmiştir.

Guma'nın bundan sonra Tevârıkların bölgesine mi yoksa Cezayir tarafındaki Vadi-i Sûf'a mı iltica edeceğini kestiremediğini ifade eden konsolos, bu hezimetle, onun ahali arasındaki prestijinin tamamen yok olduğunu bildirmektedir. Taraftarlarındaki hırs ve gözükör bağlılık ona, hemen bir (Emir) "Abdülkadir" muamelesi yapmalarına neden olmuşsa da, muharebe meydanındaki askeri düzenine bakıldığında, sıradan bir gerilla kadar dahi kabiliyet gösteremediği anlaşılmıştır.

Konsolos, isyancıların bölgesinin, yaygın olarak sanıldığı üzere, ulaşılmaz bir yer olmadığını söylemektedir. Düz bir tepenin önünde bulunan yokuşlardan bir kere

çıkıldıktan sonra ulaşılan arazi, dalgalanır gibi görünen küçük tepelerden oluşmaktadır ve burada elli bin süvari askeri kolaylıkla harp manevrası yapabilir. Ayrıca Osman Paşa'nın kampında bulunduğu on sekiz gün boyunca, gerek kendisinden gerek diğer askeri yetkililerden iyi muamele gördüğünü söyleyen konsolos, bu konudaki memnuniyetini de dile getirmektedir[37].

İngiltere'nin bu isyan sırasında eyalet idaresine bir desteği de, ordu Yefren'de iken bir gemi gönderip limanda bulundurması olmuştur. *Sphinx* adlı İngiliz savaş gemisi, 18 Ocak 1856'da Trablus'a gelerek demir atmıştır. Yirmi bir pare top atışıyla bayrağı selamlamış ve gereği gibi mukabele görmüştür. Geminin kaptanı Arthur Parry Eardley-Wilmot, eyalet merkezinde bulunan Vali Vekili Nureddin Paşa'yı ziyaret etmiştir. Kaptanın ifadelerine göre paşa, bu geminin gelişinden çok memnun olmuştur. Yefren'deki zaferden ve çarpışmanın ayrıntılarından bahseden kaptan, Osman Paşa'nın ılımlı ve ihtiyatlı hareket ettiği görüşündedir. Ona göre paşa; sertlik yerine nezaketle ahalinin kalbini kazanmayı başarmıştır. Kaptan, Yefren'den kaçan Guma'nın geri dönüşünü engellemek için, dağ geçitlerindeki avantajlı yerlere istihkâmlar yapılması ve düzenin sağlanması için de, buralarda yeterli gücün bulundurulması gerektiğini söylemektedir. Kalede hapis tutulan Hamilton'u da ziyaret eden kaptan, ona gayet iyi davranıldığını haber vermektedir. İngiliz Konsolosu, Osman Paşa ile çıktığı seferden 23 Ocak 1856'da dönmüştür. Kaptan da 26 Ocak 1856'da gemisi ile Trablus'tan ayrılmıştır[38].

Osman Paşa'nın karakteri ile ilgili olumlu görüşler bildiren ve eyalatteki isyana dair gözlemlerini aktaran bir diğer yabancı devlet temsilcisi, Amerikan Konsolosu M. J. Gaines'tir. 26 Ocak 1856'da kaleme aldığı raporunda, eyaletteki isyanının iyice zayıflatıldığını ve ciddi bir tehlike olmaktan çıktığını söylemektedir. Konsolosun ifadelerine göre; eyaletteki bu hareket, selefinin acizliğine ve

[37] BOA, **HR.TO. 222/29,** Lef no yok, Belge 2, 12 Cemâziye'l-Âhir 1272 (19 Şubat 1856). Yazının 24 Ocak 1856 tarihli İngilizce orijinali Belge 1'de yer almaktadır. Aynı yazıya İngiliz Milli Arşivi'nde de ulaşılmıştır. Yazının buradaki kopyalarının künyeleri şu şekildedir: TNA, **FO 101/39**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, 24 Ocak 1856 ve TNA, **FO 195/376**, G. F. Herman'dan Vikont Stratford de Redcliff'e, 24 Ocak 1856. Konsolos'un bu yazıları ile bildirdiği Osman Paşa'nın başarılı operasyonları ile isyanın dindirildiği haberleri İngiliz Hükümeti tarafından hoşnutlukla karşılanmıştır. Ayrıca konsolosa, Osman Paşa'ya eşlik etmesinin tavsip edildiği bildirilmiş ve ondan paşayı resmi olarak tebrik etmesi istenmiştir. Kaynak: TNA, **FO 160/74**, Clarendon Kontu'ndan Albay Herman'a, 13 Şubat 1856.

[38] TNA, **FO 101/40**, Kaptan A. E. Wilmot'tan Amiral Sir H. Stewart'a, 26 Ocak 1856.

yozlaşmışlığına karşın, dürüst bir yönetim takip eden Osman Paşa'nın gelişinden itibaren giderek zayıflamıştır. İdarecilerin baskıcılığı nedeniyle ümitsizliğe düşmüş bulunan ahaliye karşı katı bir tavır yerine, Osman Paşa, nezaketin olumlu etkisinin farkına varmış ve bu şekilde ciddi başarı elde etmiştir. Davasını silah zoruyla değil, diyalogla kazanmıştır. Ahalinin güveni üzerine inşa edilen bu zafer uzun vadeli olacaktır.

Paşanın yürüttüğü politika ile birçok muhalif kabile, Şeyh Guma'dan koparılmıştır. Ancak Şeyh, paşanın tekliflerini reddetmiştir. Guma'yı kendilerinin babadan oğula lideri kabul eden ve savaş meydanına on iki bin adam çıkarma kapatisinde bulunan kabileler, sonuna kadar onun yanında yer almıştır. Ancak iç bölgelerden kaynak temininin ve sahil ile iletişimin önü, paşanın birlikleri tarafından kesilince, Guma'nın sadık taraftarları açlıktan ciddi anlamda muzdarip olmuş ve paşanın elindeki kuvvetlerle üzerlerine yürüme kararlılığı karşısında da moralleri bozulmuştur. Sadece yarısı nizami birliklerden oluşan on iki bin adamın başında sahaya inen paşa ile Guma arasında 19 Ocak'da büyük bir çarpışma gerçekleşmiştir. Şeyh Guma, aldığı büyük yenilgiden sonra, birkaç yüz taraftarı ile iç bölgelere çekilmiştir. Kuvvetinin kalan kısmı, paşa tarafından ya dağıtılmış ya da itaat altına alınmıştır. İsyan, artık organize bir hareket olarak mevcut değildir. İngiliz Başkonsolosu Albay Herman, Şeyh Guma'yı paşa ile anlaşmaya ikna edebileceği ümidi ile orduya eşlik etmiştir. Bu amacında başarılı olamayan albay, harekâtta paşanın hizmetinde bulunmuştur. Ciddi bir askeri kabiliyeti ve tecrübesi olan albayın bu yardımı, paşanın muhakkak ki çok işine yaramıştır.

Şeyh Guma'nın, paşanın ordusu çekilir çekilmez bölgesine geri döneceği ve başka bir isyana girişeceğinde şüphe yoktur. Guma, hayatta olduğu ve özgürlüğünün tadını çıkardığı sürece, eyalet otoriteleri için her daim bir huzursuzluk kaynağı olarak kalacaktır. Ancak artık iyice yaşlanmış olan şeyhin, eyaletteki Osmanlı idaresini sona erdirecek yeterli kuvveti toplaması ve organize etmesi pek de mümkün görünmemektedir[39].

Aldığı yenilgiye rağmen kaçmayı başaran Şeyh Guma'nın peşine düşen Ahmed Paşa, 22 Şubat 1856 tarihli yazısında, onun adamlarıyla birlikte Tunus

[39] DFUSCIT, **7/73,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 26 Ocak 1856.

tarafına geçtiğini bildirmektedir. Ümmül'-Cürsân'da yenilen Guma, kaçarak Tunus sınırı yakınlarına gelmiştir. Ordu Yefren'den hareket edip Fesâto'ya ulaştığında *kuvve-i kāhire-i saltanat-ı seniyyeyi re'yü'l-ayn müşâhede etmiş ve çend mahallde olunan muhârebelerde canı yanub bir vecihle kendi çıkarına yol bulamayacağını gereği gibi yakīn eylemiş* olan Guma, bu taraflardan ümidini keserek Tunus tarafına geçmiştir [40]. Ahmed Paşa'ya yazılan 31 Mart 1856 tarihli yazı, bu konudaki gayretinden duyulan memnuniyeti bildirmektedir[41].

Şeyh Guma'nın yenilgisinden sonra, bölgeden ona katılan ahalinin evlerine dönmesi için bir af ilan edildiği görülmektedir. Valinin imzasıyla ve genele hitaben yazılan yazıda, girdikleri yanlış yoldan dönüp devletin merhametine sığınanlar için af kapısının açık olduğu ifade edilmiştir. Yazıda vali, pişman olup yurtlarına dönenlerin hiçbir şekilde kötü muamele görmeyeceklerine dair yemin etmektedir. Girdiği yolda devam edenler ise Sultan'ın kahredici kuvveti ile karşı karşıya kalacaklardır[42].

2.2 Mısır'dan Talep Edilen Askerlerin Durumu

Şeyh Guma üzerine kazanılan başarı, Mısır'dan gelmesi beklenen ve eyalete bir türlü ulaşmayan askerlere artık ihtiyaç olup olmadığının gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Serasker Mehmed Rüşdü Paşa, 16 Şubat 1856 tarihli yazısında, Mısır Valisi'nin, kendisinden istenen bir alay askerin zahiresini bölgedeki zahire kıtlığı nedeniyle temin edemeyeceğini bildirdiğini ve bunların başına bir komutan atanmasını talep ettiğini ifade etmektedir. Trablus'a önce yirmi bin kile buğday, sonra da Selanik aşarıdan otuz-kırk bin kile zahire gönderilmiştir. Tekrar ihtiyaç olması durumunda da kısa zamanda gereken zahire bölgeye ulaştırılabilir. Komutan olarak da bölgede Ahmed ve Abdullah paşalar bulunmakta, Vali Osman Paşa da onların üstünde bütün kuvvetlere nezaret etmektedir. Bu durumda Mısır'dan gidecek askerlerin bir zorluk ve zahmet çekmesi söz konusu değildir.

Trablusgarb'dan gelen son haberlerde, bölgedeki isyanın neredeyse bitmiş olduğu ifade edilmiştir. Bu durumda Mısır'dan gönderilecek askere ihtiyaç olup olmadığı bilinmediğinden, bu konuda Trablusgarb Valisi ve Mısır Valisi ile

[40] BOA, **HR.MKT. 141/7,** Lef no yok, Belge 3, 15 Cemâziye'l-Âhir 1272 (22 Şubat 1856).
[41] BOA, **HR.MKT. 141/7,** Lef no yok, Belge 2, 24 Receb 1272 (31 Mart 1856).
[42] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 527, Vesîka No: 74, 10 Cumâde'l-Âhire 1272 (17 Şubat 1856).

haberleşilerek hareket edilmesi uygun olacaktır[43]. Gönderilmesi planlanan askerlerle ilgili, seraskerin uygun bulduğu şekilde hareket edilmesi, padişah tarafından da kabul edilmiştir[44].

26 Şubat 1856'da, Trablusgarb Valisi'ne yazılan yazı ile alınan karar bildirilmiştir. Mısır'dan istenilen askerlerin hazır olduğu, bunlara ihtiyaç olduğu halde Mısır Valisi ile iletişime geçip bunları Trablus'a getirmesi, ihtiyaç olmadığı halde bunların getirilmesinden vazgeçilmesi talep edilmiştir. Seraskere de Trablusgarb Valisi'ne yazılan yazıdan bahsedilerek, kendisinin Mısır Valisi'ne gereken yazıyı yazması bildirilmiştir[45]. Osman Mazhar Paşa, 26 Mart 1856 tarihli yazısında, Mısır Valisi ile haberleştiğini bildirmektedir. Eyaletteki sorun bütünüyle ortadan kalkmış olduğu için, bu askerlerin gelmesine gerek kalmamış ve konu bu şekilde Mısır Valisi'ne bildirilmiştir[46].

2.3 Ümmü'l-Cürsân Zaferinin Oluşturduğu Memnuniyet

26 Şubat 1856 tarihiyle Trablusgarb Valisi'ne gönderilen bir yazı, Şeyh Guma'nın başına topladığı asilerle, Yefren'de sığındığı zorlu ve müstahkem sığınağında hezimete uğratılarak çöl tarafına kaçışından duyulan memnuniyeti dile getirmektedir. Bölgedeki askerler için gereken zahire, peyderpey ordugâha gönderilmektedir. Bunun yanında biriken maaşların ödenmesi konusunda da Azmi Bey'in getirdiği beş bin kesenin ulaşmasıyla darlık giderilmiş olacaktır. Ayrıca müsvedde olarak kaleme alınan bu yazıda, önce bu hadise esnasında bölgedeki İngiltere Konsolosu'ndan kaynaklandığı ifade edilip sonra bunun üstü çizilerelerek sadece yabancılardan kaynaklandığı belirtilen bir takım hareketlerin, *teyakkuz-ı efkâra* sebep olduğu, ancak bu yenilgi ile böylesi niyetler olsa bile, bunu icraya meydan kalmadığı ifade edilmiştir. Bu meselenin bitmiş hükmünde olduğu ve eyaletin tamamında asayişin yeniden sağlanmasının beklendiği bildirilmiştir. Bu zaferde rol alan komutanların ve askerlerin gayret ve cesaretlerinin takdire şayan

[43] BOA, **İ.MTZ. (05) 17/630,** Lef 1, 9 Cemâziye'l-Âhir 1272 (16 Şubat 1856).
[44] BOA, **İ.MTZ. (05) 17/630,** Lef 2,11 Cemâziye'l-Âhir 1272 (18 Şubat 1856).
[45] BOA, **A. MKT.MHM. 84/99**, 19 Cemâziye'l-Âhir 1272 (26 Şubat 1856).
[46] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 20, 19 Receb 1272 (26 Mart 1856).

bulunduğundan bahsedilerek, sorunun bütünüyle ortadan kaldırılmasından sonra hizmeti geçenlerin ödüllendirilecekleri ifade edilmiştir[47].

Trablusgarb Valisi Osman Paşa, askerlerin bu hadisedeki gayretleri dolayısıyla onlara bir ziyafet tertip etmiştir. 20 Mart 1856 tarihini taşıyan yazısında Osman Paşa, ordu Trablus'a ulaştıktan ve birkaç gün dinlendikten sonra, gösterdikleri cesaret ve yiğitlik *beynelmilel kesb-i nâm ve şöhret etmiş olan* askerlere kendisinden naçiz bir taltif olmak üzere, bir ziyafet düzenlediğinden bahsetmektedir. Mirliva Nuri, Abdullah ve Ahmed paşaların da katılımıyla askerler hep birlikte Trablus'un dışındaki Menşiye'de yer alan süvari ve topçu kışlasına götürülerek, kendilerine mükemmel bir ziyafet verilmiştir. Burada çeşitli çalgılar eşliğinde, bir gün sabahtan akşama kadar *icrâ-yı âyin-i meserret* olunmuştur. Bu sırada, bölgenin kıtlık ve pahalılık dolayısıyla çok sayıda olan fakir ahalisinden, üç binden fazlası da kışlaya gelmiş ve bunlar da doyurulmuştur[48]. İstanbul'dan Osman Paşa'ya askerler ve halka bu şekilde bir ziyafet verip onları sevindirmesi dolayısıyla duyulan memnuniyet bir yazı ile bildirilmiştir[49].

Osman Paşa, askerlerine ziyafet vermekle kalmayıp İstanbul'a, Garyan Kasrı'nda bulunup olağanüstü gayret gösteren askerlerin taltiflerini talep eden bir yazı da göndermiştir[50]. 15 Nisan 1856 tarihli yazıda, Şeyh Guma meselesinde hüsn-i hizmeti görülen askerlerin talfit edilmesinin uygun olduğu kararının alındığı bildirilerek, seraskerin görüşü sorulmaktadır. Serasker, mükâfat olarak kendilerine madalya verilecek askerlerin ve komutanların isimlerini ve künyelerini gösteren defterlerin hazırlanması için Trablusgarb Valisi'ne, Ahmed ve Abdullah paşalara yazı yazdığını bildirmiştir. Vali Osman Paşa'ya verilecek murassa kılıcın hazırlandığını ve gönderilmesi için bir vapur beklendiğini ifade etmektedir. Ayrıca Ahmed ve Abdullah paşaların da büyük gayretleri görüldüğü için, onlara da yedi bin beş yüz kuruş değerinde birer altın kılıç verilmesini teklif etmektedir[51]. Seraskerin bu teklifi kabul edilmiştir[52]. 19 Haziran 1856 tarihli yazı Mâliye Nâzırına, Abdullah ve

[47] BOA, **A. MKT.MHM. 85/10**, 19 Cemâziye'l-Âhir 1272 (26 Şubat 1856).
[48] BOA, **A. MKT.UM. 229/32**, 13 Receb 1272 (20 Mart 1856).
[49] BOA, **A. MKT.MHM. 88/33**, 7 Ramazân 1272 (12 Mayıs 1856).
[50] BOA, **A. MKT.MHM. 88/10**, 29 Şa'bân 1272 (5 Mayıs 1856).
[51] BOA, **İ.DH. 345/22764,** Lef 1, 9 Ramazân 1272 (14 Mayıs 1856).
[52] BOA, **İ.DH. 345/22764,** Lef 2, 20 Ramazân 1272 (25 Mayıs 1856).

Ahmed paşalara verilecek altın kılıçlarla ilgili iradenin çıktığını bildirmekte ve bunların imal ettirilerek seraskere gönderilmesini talep etmektedir[53].

2.4 Şeyh Guma'nın Karamanlı Hânedânı'nı Yeniden Başa Getirme Çabaları

Şeyh Guma'nın Karamanlı Hânedânı'nın tekrar iş başına getirilmesi konusunda kaleme aldığı rastladığımız ilk yazısı, Cebel'deki zaferinden hemen sonra, 25 Temmuz 1855'te yazılmıştır. Guma, Tunus Beyi Mehmed Paşa'ya yazdığı bu yazısında, Trabzon'dan bir şekilde kaçıp Tunus'a geldiğini, Trablusgarb Valisi'ne yazdığı yazıları ile memleketine dönüp rahat ve huzur aradığını söylemiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni ve eyalet üzerindeki hukukunu reddetmediğini ifade etmiştir. Ancak kendisinin yokluğu sırasında Cebel'e atanan "Arab"ın, bu makama hakkı olmaması nedeniyle aralarında yaşananlar kaçınılmaz olmuştur. Guma, Mehmed Bey'e, Trablusgarb'da Karamanlı Hânedânı arasında yaşanan mücadele sırasında meydana gelen hadiseleri ve o dönemin Tunus Beyi Hüseyin Paşa ile yazışmalarını ifade ettikten sonra, eyaletteki barış ortamının Tunus'un da asayişi için önemli olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle ona, konuya müdahil olup kendisi için de uygun ve eyaletin ahalisinden olan bir adayın vali olmasını sağlamaya çalışmasını tavsiye etmektedir. Eyalete atanan ve bölge ahalisinden kimsenin tanımadığı Türk (Osmanlı) idareciler, bölge ile uyumlu kişiler olmayıp ihtilafa neden olmaktadır. Guma, Tunus Beyi'ne, Ali Bulgur'un Trablusgarb'da idareyi ele geçirdiği sırada Tunus Beyi olan Hammûde Paşa'nın müdahale edip Karamanlı Âilesi'nin tekrar iş başına gelmesini sağladığını hatırlatmaktadır[54]. Şeyh Guma, getirdiği bu tarihi örnek ile Tunus Beyi'nden Trablusgarb'a müdahale etmesi yönündeki talebinin meşru olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Guma'nın imzacılarından ilki olduğu bir başka talep, Sultan Abdülmecid'e hitaben kaleme alınmıştır. 1271 (1854-1855) tarihli bu dilekçede, Guma ile birlikte Cebel-i Garbî'nin önde gelenlerinden çok sayıda kişinin mührü bulunmaktadır. Hayli uzun olan dilekçenin girişinde, Trablusgarb'ın Osmanlı hâkimiyetine geçişinden ve

[53] BOA, **A. MKT.MHM. 89/67**, 15 Şevvâl 1272 (19 Haziran 1856).
[54] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 363-365, Vesîka 161, 10 Zi'l-Ka'de 1271 (25 Temmuz 1855). Aynı belgenin tekrar yayını için bkz. Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 359-360, Vesîka No: 6, Zi'l-Ka'de 1271 (Temmuz/Ağustos 1855).

1711'de eyaletin Ahmed Bey ile Karamanlı Âilesi'nin idaresine verilişinden bahsedilmekte ve Karamanlı döneminde ahalinin "afiyet ve büyük bir hayır" içinde olduğu ifade edilmektedir. Yusuf Paşa'nın torunlarından birinin isyanı ile eyalette çekişme başlamış ve fitne ateşi yanmıştır. Yusuf Paşa yerini Ali Paşa'ya bırakmış, Sultan Mahmud da onun valiliğine dair bir ferman çıkarmıştır. Ancak eyalette savaş kızışıp Müslüman kanı dökülmeye devam ettiği için Ali Paşa, Sultan'dan yardım istemiştir. Sultan ona yardım için Necib Paşa'yı göndermiştir. Necib Paşa, "izn-i âlî ve irâde-i seniyye"ye muhalif olarak, Ali Paşa'yı hile ile tutuklayıp İstanbul'a sürmüş ve eyalete kendisi hâkim olmuştur[55]. Dilekçede Necib Paşa ile birlikte başlayan valiler sürecinin eyalete savaş, kıtlık, zulüm ve yıkım getirdiğinden, birbirini takip eden valilerin ahaliye şiddet ve zorbalıkla davrandıklarından bahsedilmiştir. Bunun dışında eyaletteki kadıların "şer'-i şerif" ile hükmetmek yerine, hukuku parasını verene sattıklarından ve şer'î vazifeleri müşterisine verdiklerinden bahsedilmiştir. Bunların dışında vergi tarhındaki çeşitli adaletsizliklerden, toplanan malın hazineye gitmek yerine, çoğunun valilerin kasasında kaldığından ve eyaletteki birçok haksızlık ve düzensizliklerden söz edilmiştir. Dilekçeyi yazanlar esas mesele olarak, eyalete "kendileri gibi Arap ve eyalet ahalisinden" olduğunu söyledikleri Karamanlı Âilesi'nden bir beyin vali olarak atanmasını talep etmektedirler. Ayrıca Mustafa Nuri Paşa'nın tutuklanmasını emrettiği ve Kastamonu'ya sürülen on üç şeyhin de serberst bırakılmasını istirham etmektedirler. Dilekçenin sonunda, Karamanlı Âilesi'nden ve Bingazi Beyi'nin torunlarından olan Hasan Bey'in valiliğe tayini ile eyaletin saadete kavuşacağı ve fesattan kurtulacağı ifade edilmektedir[56].

---

[55] Ömer Ali Bin İsmail, Şeyh Guma'nın gizli yazışmaların içeriğine dair bilgisi olmadığı için, Necib Paşa'yı Sultan'ın emirlerine muhalif davranmakla itham ettiğini söylemektedir. Yani Şeyh Guma, Sultan'ın asıl emirlerinden haberi olmadığı için Necib Paşa'nın eyalette giriştiği işleri kendi başına ya da diğer devlet adamlarıyla birlikte yaptığını düşünmekte ve bu konuda Sultan'a şikâyette bulunmaktadır. Bkz. Ömer Ali Bin İsmali, **a.g.t.** , s. 147, dipnot 2. Ancak biz bunun bir retorik olmasını akla daha yakın bulmaktayız. Yani Şeyh Guma, eyalete yapılan müdahalenin Sultan'ın gizli ya da açık onayıyla gerçekleştiğini bilse de, böyle bir dilekçe yazarken olayları kendi görmek istediği gibi ve talebinin karşılanmasını sağlayacak bir "kurgu" içinde aktarmayı tercih etmiştir. Eyalette yaşanan "zulümlerden" bahsederken ve bunları Sultan'a şikâyet ederken yapılacak en rasyonel tercih, hadiseleri, bütün bunlardan Sultan'ın hiçbir haberi olmadığı, olsa bunlara asla onay vermeyeceği şekilde bir kurgu içinde aktarmak olmalıdır.

[56] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 349-355, Vesîka No: 4, 1271 (1854-1855). Aynı mektubu Ömer Ali Bin İsmail de eserinde kullanmış ve eserinin eklerinde tam metin olarak yayımlamıştır. Tuvayr'a (1988) göre daha eski olan (1972) eserinde bu mektubun Şeyh

Şeyh Guma ve eyaletin önde gelenleri, Tunus Beyi'ne ve Sultan'a yazdıkları bu taleplerin benzerini, Fransız İmparatoru III. Napolyon'a da yazmışlardır. İmparatora yazılan mektupta Guma, eyaletteki iç savaş döneminde (1832-1835) Fransa'nın Karamanlı Ali Paşa'ya olan desteğine dikkat çekerek, Fransa'yı Karamanlı Âilesi'ni iş başına getirmek için doğrudan müdahaleye davet etmektedir. Abdallah Ali Ibrahim'in aktardığı mektupta İmparator'a bu talep şöyle dile getirilmektedir:

> Trablusgarb Eyaleti, sizin ülkenizin bir dostu ve müttefiki addedilmektedir ve Fransa, Ali Karamanlı'ya Sultan'dan ferman alması için yardım etmiştir. Bunun üzerine o, Fransa'nın yakın bir müttefiki olmuştur. Ancak Türk valileri [idareye] el koyduklarında, ülkede büyük bir kaos olmuştur ve biz, Fransız Hükümeti'nin bunun olmasına izin vermemesi gerektiğini düşündük… Siz tahta çıktığınızdan beri, Türk valilerinin bize uyguladığı baskı ve zülumler konusundaki şikâyetleri, konunun Sultan'a ulaştırılması için sizi bildirmesini talep ederek Trablus'taki temsilcinizle (konsolosla) irtibat içindeyiz… Türk valilerinden gördüğümüz dayanılmaz aşağılama, eziyet ve haksızlık karşısında sabrımız tükendi… Sultan'a da bildirdiğimiz gibi, tek talebimiz Ali Karamanlı'nın büyük oğlunun bize vali olarak atanmasıdır… Kaderimizi sizin ellerinize bırakıyoruz… ve ülkemize atamak için seçeceğiniz vali sizin emirlerinizi ve direktiflerinizi takip edecektir[57].

Şeyh Guma'nın bu konuda gayet açık ifadelerle kaleme alınan ve yine diğer kabile şeyhlerinin de imzası ile teyit edilen bir diğer talebi, Cebel yenilgisinden sonra kaçıp Tunus'a geldiği sırada yazılmıştır. Şeyh Guma'nın bu mektubu, kendisiyle birlikte kabile şeyhlerinden ve ahaliden elli kişinin imzasını ve mührünü taşımaktadır. 20 Şubat 1856 tarihiyle Tunus Valisi'ne hitaben yazılan ve tercümesinden takip edebildiğimiz bu uzun mektupta valiye, Trablusgarb'da Osmanlı müdahalesinden o döneme kadar yaşanılanların bir özeti sunulmakta ve eyalette Karamanlı Hânedânı'nın yeniden iş başına getirilmesinin bütün eyalet ahalisinin arzusu olduğu bildirilmektedir. Padişaha karşı her zaman saygılı bir dil kullanan Guma, Karamanlı Hânedânı'nın Trablusgarb idaresinden alınmasından beri, eyaleti

---

Guma'dan Sultan'a yazıldığını ve tarihinin 10 Safer 1268 (5 Aralık 1851) olduğunu söylemektedir. Bkz. Ömer Ali Bin İsmali, **a.g.t.** , s. 153, tam metin için s. 427-435. Ömer Ali Bin İsmail'in verdiği tarih, Şeyh Guma'nın sürgünde olduğu bir döneme rastgeldiği için doğru görünmemektedir. Ayrıca belge için –belki de o zaman tasnif edilmediğinden- bir katalog numarası da zikretmemektedir. Tuvayr'ın neşri daha titizlikle yayımlanmıştır. Ancak iki metin arasında içerik açısından bir fark bulunmamaktadır.

[57] Abdallah Ali Ibrahim, **a.g.t.** , s. 137.

idaresinde bulunduran valilerin halka çeşitli zulümlerde bulunduğunu ve kendisinin de böyle bir sebepten on üç sene sürgünde kaldığını ifade etmektedir. Bu süre zarfında her ne kadar affedilmesini talep etmişse de kabule şayan bulunmamış, sonunda kaçması icap etmiştir. Tunus'taki Matmâta'ya gelerek, Trablusgarb Valisi'nden Tunus'ta ikamet etmek ya da tarafından her hangi bir olumsuz hareket meydana gelmemek üzere, kendi vatanına, evlat ve akrabalarının yanına dönmek şıklarından birine müsaade edilmesini talep etmiştir. Ancak vali, o zamanki Tunus Valisi Ahmed Paşa'ya yazarak, kendisinin Tunus'ta ikametine izin verilmemesini istemiştir. Bu durumda *Cenâb-ı Hakk'a mütevekkilen* kendi bölgesine döndüğünü söyleyen Guma, burada ikameti için, dönemin Trablusgarb Valisi Mustafa Nuri Paşa'dan izin istemiş, ancak bu emeline yine muvaffak olamamıştır. Guma, bundan sonra olanları, *verâ-yı perde-i hafâda mestûr olan ahvâl-i mukaddere ser-zede-i zuhûr olmuştur* diyerek özetlemektedir.

Şeyh Guma yazısına, Tunus Valisi'nin bölgeyi ve halkı iyi tanıdığından ve gayretlerinden bahsederek devam etmektedir. Trablusgarb'da bütün kabilelerin ve ahalinin bir araya geldiğini bildirmektedir. Bir kişinin kendi nefsini ve namusunu muhafaza için müdafaaya girişmesi her ne kadar meşru olsa da, kendisinin ahaliyi, müdafaada meselesinden vazgeçirip ordunun yanından ayrıldığını bildirmektedir. Daha sonra halkın *zillullah fi'l-âlem efendimiz hazretlerinin* merhametine sığınmak için bir dilekçe gönderdiklerini bildirmektedir. Buradan sonra asıl meseleye geçen Guma, valiye kendisine yazılan bu yazının, ahalinin talebi ve mühürleriyle hazırlandığını ve konunun İstanbul'a da bildirilmek istendiğini ifade etmektedir. Tunus Valisi'ne mesele şöyle dile getirilmiştir:

> *...Trablus Eyâleti kadîmü'z-zamândan beri Karamanlı Hânedânı'nın zîr-i hükûmetinde olub bunlar usûl-i idâre-i ahâlî ile me'lûf ve saltanat-ı seniyyenin umûr-ı mukteziyesinin hüsn-i ru'yetiyle mevsûf bulunduklarından yine hânedân-ı mezkûra tavsiye buyurulmasını kâffe-i eyâlet ahâlîsi taleb ve istid'a etmekte bulundukları...*

Guma daha sonra, Trablusgarb'da köylerin ve kasabaların boşaldığını, buralarda kimsenin kalmadığını ifade etmektedir. Trablusgarb Valisi, halka ve Guma'ya yazı yazarak geri dönmelerini istemiştir. Guma halka, geri dönmelerini tembihlemişse de ahali, yaşadıkları zorluk ve zulümlerden dolayı geri dönmeyip

ötede beride ikameti tercih etmiştir. Kendisi halkı muharebeden men edip beldelerinden çıkmamalarını söylemiştir. Trablusgarb Valisi'ne de Tunus arazisinde iskân edilmesini talep eden bir mektup göndermiştir. Vali, bu konuda ona izin vermiş ve bunu Tunus Valisi'ne bildireceğini söylemiştir[58].

2.5 Guma'nın Tunus'a Geçişi ve Sınır Bölgesinde Bekleyişi

Osman Paşa'nın Tunus Valisi'ne hitaben yazdığı, 20 Şubat 1856 tarihli yazısı, Şeyh Guma'nın bahsettiği iznin ona verildiğini ifade etmektedir. Osman Paşa, Guma'ya iki defa mektup göndererek, yaptıklarına pişman olduğunu takdirde affedileceğini bildirmiştir. Ancak Guma, *zâhib olduğu evhâmdan* vazgeçmemiş ve Trablusgarb'a dönmek istememiştir. Bunun yerine, affedilip Tunus'ta iskân edilmeyi ve bu konuda Tunus Valisi'ne yazı yazılmasını talep etmiştir. Osman Paşa, *gerek orası olmuş veyâhut burası olsun, iki taraf da veliyyü'n-nimet-i âlem veliyyü'n-nimet bî-minnetimiz pâdişâhımız efendimizin olduğu* için, Guma'nın bu talebinin kabul edilmesini ve ona darlık çekmemesi için Tunus Valisi tarafından aylık iki bin kuruş maaş verilmesini talep etmektedir. Bu ödemelerin makbuzlarının alınıp üç dört ayda bir, Trablusgarb'da bulunan Tunus Vekili Sadık Efendi'ye gönderilmesini istemektedir. Şeyh Guma'ya, gereken hürmetin gösterilmesini ve yapılacak barış anlaşmasının bu şekilde kolaylaştırılmasını da taleplerine eklemektedir.

Şeyh Guma, 23 Şubat 1856 tarihiyle Tunus Valisine gönderdiği mektubunda, Osman Paşa ile aralarındaki anlaşmadan bahsederek, Tunus'ta bulunmasına izin verildiğini bildirmektedir. Mektubunda yine, maiyyetinde bulunan ahali ile Cebel Sahrası'na çekildiğinden ve meşru müdafa hakkından, iki tarafın selameti için vazgeçtiğinden bahsetmektedir. Trablusgarb Valisi'nin geri gelmesi teklifini, *tahaddüs etmiş keyfiyyât-ı sâbıkadan dolayı* kabul etmemiştir. Trablusgarb Valisi ona, bir çavuş ve iyi bir at göndermiş, Tunus Eyaleti sınırına gitmesini talep etmiştir. Guma'nın Tunus valisinden talebi sınırda bulunan memurlar, Tunus ahalisi ya da buradaki yolcular tarafından kendilerine bir zarar verilmemesidir. Kendilerine bir saldırı söz konusu olmadıkça, kimseye kötü muamele etmeyeceklerini de sözlerine

[58] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 13, 13 Cemâziye'l-Evvel 1272 (20 Şubat 1856). Belgenin Arapça olarak yayımlanmış hali için bkz. **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 366-369, Vesîka 162, 13 Cumâde's-Sânî 1272 (20 Şubat 1856).

eklemektedir[59]. Guma ile yapılmaya çalışılan anlaşmanın ciddiyeti, ona tahsis edilmesi düşünülen iki bin kuruş maaşın İstanbul'a yazılmasından ve burada kabul görmesinden anlaşılmaktadır. 14 Nisan 1856 tarihli yazı, Mâliye Nâzırı'na, bu maaşın hazineden karşılanmasının uygun bulunduğunu bildirmektedir[60].

Guma ile yapılan müzakerelerde bahsi geçen konulardan bir diğeri, onun eyalette sahip olduğu emlakin kendisine iadesidir. Osman Mazhar Paşa, Guma'ya gönderdiği 28 Şubat 1856 tarihli mektupta, ona ve bazı adamlarına ait Zâviye'de bulunan emlakin dellalların elinde olduğunu bildirmektedir. Ayrıca bölgeden kaçan bazı kişilerin emlaki de paşanın emriyle zabtedilmiştir. Ancak Guma'nın nasihat kabul edip affedilmesiyle, bunların satışı durdurulacaktır. Guma, sahip olduğu vehimleri terkedip kendisinin, Allah'ın kullarına karşı marhamet ve şefkatle davranma sözüne ve Cebel'e girdiklerinden beri ahaliye muamelelerine bakıp ona güvenirse, padişahın merhametinden nasibi olanla karşılaşacaktır. Ayrıca Osman Paşa, ona karşı iyi muamelede bulunacağına dair yemin etmektedir. Bu durumda emlakine istediği gibi tasarrufta bulunmaya devam edecektir. Daha önceki valiler döneminde mallarından satışı yapılmış olanların da ona iade edilmesi sağlanacaktır. Eğer kendisi o sırada gelmeyecekse, vekil tayin ettiği bir adamını gönderip emlakine tasarrufta bulunabilecektir. Ayrıca bu vekil ile ailesini göndermeyi de isterse paşa, yemin ederek bunlara kendi ailesi gibi muamele edeceğini, onların her türlü ihtiyacını karşılayacağını söylemektedir[61].

Aynı tarihte Osman Paşa'nın kethüdası Mustafa Sıdkı Paşa da Guma'ya bir mektup yazarak, gelip teslim olması konusunda onu teşvik etmiştir. Guma'nın kendisine gönderdiği bir atı ve iki ihramı aldığını bildirerek, ona bir bornoz göndermiştir. Kendisinin yirmi yılı aşkın Osman Paşa'nın hizmetinde olduğunu ve onun bir söz verdiğinde ya da bir vaatte bulunduğunda, bunu muhakkak yerine getirdiğini söylemektedir. Guma'ya, kendisine yapılan nasihati dinlemesini ve doğrudan Trablus'a gelmesini tavsiye etmektedir. Eğer bunu yaparsa, kendisi ile

[59] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 12, 13 ve 16 Cemâziye'l-Evvel 1272 (20 ve 23 Şubat 1856).
[60] BOA, **A. MKT.NZD. 182/7**, 8 Şa'bân 1272 (14 Nisan 1856).
[61] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 240-241, Vesîka 96, 21 Cumâde's-Sâniye 1272 (28 Şubat 1856).

birlikte kâhyalık makamında oturup valinin işlerini görmek konusunda ortaklık edebilecektir[62].

Osman Paşa, Guma'ya her ne kadar vaatlerde bulunsa ve Tunus'a girme, orada bulunma izni vermiş olsa da, 24 Şubat 1856 tarihiyle Tunus Valisi'ne gönderdiği yazıda, valiyi Guma'ya karşı uyarmaktadır. Ordunun karşısında mukavemet edemeyen Guma, önce Fesâto'ya kaçmıştır, arkasından Yefren'e kuvvet geldiğini haber aldığında, başka bir köye kaçmıştır. Kendisi ordu ile Fesâto'ya ulaştığında Guma, yine bulunduğu yerden kaçmıştır. Bu şekilde ordunun önünde, beş altı saatlik bir mesafede bir yerden öbür yere kaçmaya devam etmektedir. Guma'ya, yaptıklarına pişman olup bunlardan vazgeçerse affedileceği defalarca bildirilmişse de o, bunu kabul etmemiştir. Guma'nın Tunus'a gidiş sebebi ise orada bazı aşiretlerle ittifak edip giriştiği hareketi devam ettirme ümididir. Osman Paşa, halkın üzerindeki baskının kaldırılabilmesi için Guma'ya Tunus'a gidiş izni verildiğini, ancak hakkında ne muamele yapılacağına dair İstanbul'dan haber çıkana kadar Trablusgarb'a ayak basmamak ve başka bir yere kaçmamak üzere, gözden kaçırılmadan muhafaza altında tutulmasını talep etmektedir[63].

Guma'nın Tunus'ta ikametinin kabul edilmesi, eyalete gönderilen Azmi Efendi'nin Guma'ya teslim olması için sunduğu tekliflerin kabul görmemesi ile gerçekleşmiştir. İngiliz Konsolosu G. F. Herman'ın, 27 Şubat 1856 tarihli raporunda, konunun ayrıntıları yer almaktadır. Buna göre; Azmi Efendi, üç hafta kadar önce eyalete ulaşmıştır. Geldikten bir gün sonra, valinin Fesâto'daki karargâhına yola çıkmıştır. Buradan o sıralarda halen eyaletin batı ucundaki sınır bölgesinde, az sayıda taraftarıyla birlikte oyalanan Guma ile iletişime geçmiştir. Guma'ya, Osmanlı Hükümeti'nin yaşananlarla ilgili, bir genel af ilan edeceğini, kendisine de münasip miktarda maaş tahsis edilerek, Rumeli ya da Anadolu'da istediği yerde ikametinin sağlanacağını söylemiştir. Konsolos, Guma'nın bu teklifi, geçmişte teslim olmasıyla yaşadığı kötü tecrübe üzerinden gördüğü büyük risk nedeniyle geri çevirdiğini düşünmektedir. Guma bu nedenle Tunus'ta ikamet için izin istemiş ve bu da Trablusgarb Valisi tarafından uygun görülmüştür. Bu şekilde Cezayir'de kadar geri çekilmesinin yolu da açık kalmıştır.

---

[62] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 242, Vesîka 97, 21 Cumâde's-Sâniye 1272 (28 Şubat 1856).
[63] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 14, 17 Cemâziye'l-Evvel 1272 (24 Şubat 1856).

Guma, aldığı izin üzerine Tunus yolunu tutmuştur, burada aylık yüz mahbubluk bir tahsisatla, Bâbıâlî'den yeni emirler gelene kadar ikamet edecektir. Tunus, onun ikameti için pek uygun görülen bir yer olmasa da, Cezayir'e göre ehven-i şer olduğu için tercih edilmiştir. Eyalette isyan sona ermiş sayılabilir, Osman Paşa, sınır bölgesindeki tertibatı ve Cebel'in asayişini temin ettikten sonra, bir hafta içinde dönecektir. Durum böyle olsa da ahali, içinde bulunduğu yoksulluk ve perişanlık nedeniyle acınacak haldedir. Yaşanan felaket hızla yayılan çiçek hastalığı nedeniyle ağırlaşmıştır[64].

Eyalet ahalisinin içinde bulunduğu kötü durum, Trablusgarb'dan çok sayıda insanın Tunus tarafına geçmesine sebep olmuştur. Tunus'un güneydoğusunda yer alan el-A'râz adlı bölgenin idarecisi Reşid Kâhya, 1 Mart 1856'da Tunus Beyi Mehmed Paşa'ya yazarak, bu durumu haber vermektedir. Bölgelerindeki açlık sebebiyle Trablus urbanından çok sayıda ahali, Tunus Eyaleti'ne, burada yaşamak talebiyle gelmiştir. Bunlar Cerbe ve Sefâkus gibi yerlere dağılmıştır. Bunların ardından es-Sîân Kabilesi'nden bir grup ve onlarla birlikte Trablus'un her sınıf ahalisinden insanlar gelmiştir.

Reşid Kâhya ayrıca –Azmi Efendi'yi kastederek- Trablusgarb'a ahalinin durumunu kontrol için, Osmanlı Devleti tarafından bir adam gönderildiğini bildirmektedir. Bu kişi Cebel'e ulaştığında, ahalinin bölgesini terkettiğini ve açlığın onları ne hale getirdiğini görmüştür. Paşa ile görüşerek, onlarla savaşılmamasını ve barış yapılmasını kararlaştırmıştır. Bunun üzerine Guma ile yazışılmış ve ondan eyalete gelmesi istenmiştir. Guma buna yanaşmamış, paşadan Tunus'ta ikametine izin verilmesini talep etmiştir. Reşid Kâhya'ya gelen bilgilere göre, onun bu talebi kabul edilmiştir. Ayrıca Guma, kendisi Tunus'a doğru yönelse de yanındakilere, bölgelerine dönüp orayı mamur etmeye çalışmalarını söylemiştir. Ancak adamları ondan ayrılmayacakları, nereye giderse onunla gidecekleri cevabını vermiştir[65].

---

[64] TNA, **FO 101/39**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, 27 Şubat 1856; TNA, **FO 160/16 ve FO 195/376**, G. F. Herman'dan Vikont Stratford de Redcliff'e, 27 Şubat 1856. Mahbûb, o dönemde kullanılan bir tür altın sikke olan "Zer-i Mahbûb"un kısaltılmış halidir. Ayrıntılı bilgili için bkz. İbrahim Artuk, "Zer-i Mahbûb", **DİA**, C. 44, İstanbul 2013, s. 281-282.

[65] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 539-540, Vesîka No: 78, 23 Cumâde's-Sânî 1272 (1 Mart 1856).

Çok sayıda nüfusun Trablusgarb'dan Tunus'a göç ettiği, başka kaynaklarda da zikredilmektedir. Tuvayr, "Osman Mazhar Paşa'nın hükmü altında yaşamak istemeyen" çok sayıda aşiret mensubunun, Şeyh Guma ile birlikte Tunus'a geçtiğinden bahsetmektedir. Tunus Beyi'nin Osmanlı Sultanı'na gönderdiği, Ömer el-Arabî adlı özel elçinin yazdığı, 11 Temmuz 1856 tarihli mektubunda, 40,000 kişinin Tunus'a geçtiği ifade edilmiştir. Bu rakamın gerçeğe yakın olduğunu düşünen Tuvary, Tunus'a göçlerin kitlesel nitelik arzettiğine vurgu yapmaktadır[66]. Ali ed-Deab ise bu rakamın çok abartılı olduğunu söylemektedir. Bunun yerine, Osman Mazhar Paşa'nın, Guma'nın yenilip Fesâto'ya, oradan da Tunus'a kaçtığı sırada yanında 400 adamı olduğu ifadesini makul bulmaktadır. Guma'nın kontrolünde bu kadar nüfus olması durumunda, asker sayısı 6000'i geçmeyen paşayı mağlup edebileceğine, ayrıca zikredilen rakamın Cebel nüfusunun çoğu demek olacağına işaret etmektedir[67].

Guma'nın Tunus'ta ikametine dair yapılan anlaşmanın haberleri, Amerikan Konsolosu'na da ulaşmıştır. Gaines Guma'nın, yenilmiş olmasına rağmen, her türlü ele geçirme çabasından kendisini kurtardığını söylemektedir. Bu nedenle paşa, eyalette asayişi sağlamanın bir aracı olarak, onunla bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Anlaşmaya göre, Guma'ya yıllık yirmi beş bin kuruş ödenecek ve Guma, beyin koruması altında Tunus'ta ikamet edecektir. Şeyhe, nüfuzunun eyalette bu kadar çok hissedilemeyeceği, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bir bölgesinde ikameti kabul ettirmek için çok gayret sarfedilmişse de başarılı olunamamıştır. Hatta şeyhin, mağrurane şekilde kendisine Tunus sınırına kadar bir merasim kıtasının eşlik etmesi talebi, istemeyerek de olsa kabul edilmiştir. Guma'nın Tunus'a geçişiyle ordu, şehre doğru yola çıkmıştır. Birlikler geçtikleri bölgelerin fakirliği ve şehirden kaynak ulaştırmanın imkânsızlığı nedeniyle, neredeyse açlıktan ölecek haldedir.

Gaines, eyalette o sırada isyanın durmuş olmasına rağmen, her an yeniden ortaya çıkmaması için bir sebep görmediğini ifade etmektedir. Çünkü paşa ile Şeyh Guma arasındaki anlaşma, ikisi için de o sırada uygun bulunan geçici bir ateşkesten ibarettir. İki taraftan birisi, politikası için elverişli bulduğu ilk anda, hiç tereddüt göstermeksizin bu anlaşmayı ihlal edecektir. Aynı zamanda bu isyanın baş muharriki

[66] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 272-273.
[67] Ali İsa Ali ed-Deab, **a.g.t.** , s. 244.

olan Fransa'nın Trablusgarb eski başkonsolosu Léon Roches'un, o sırada Tunus'ta bulunduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Şeyh Guma'nın Tunus'ta büyük nüfuzu olan bu konsolosun elinde, eyaletteki Osmanlı idaresini zora sokmak için bir araç olarak kullanılması mümkündür. Ayrıca Yefren Kalesi ele geçirildiğinde burada bulunan büyük miktardaki yazışma, Fransız Konsolosluğu'nun isyana olan suç ortaklığını açıkça ortaya koymaktadır. Bunların İstanbul'a gönderileceği açıktır. O zaman Fransa'nın eyaletteki temsilcilerinin, bu konuda Sultan'ın sadık müttefiki Fransız İmparatoru'nun bilgisi ve onayı dâhilinde hareket edip etmedikleri açığa çıkacaktır[68].

Bütün gayretlere rağmen, Guma'nın Tunus'ta ikamet ettirilmesi planı, Amerikan Konsolosu Gaines'in tahmin ettiği üzere, başarıya ulaşamamıştır. Onun yarattığı ve yaratabileceği sorunlardan haberdar olan Tunus Valisi, Guma'yı kabul ettiğini ilan etmeden önce, 9 Mart 1856 tarihli dilekçesi ile konuyu İstanbul'a danışmıştır. Guma'nın isyanı sırasında, kendisine zahire ve müdafaa aletleri gönderilmesini elinden geldiği kadar engellediğini bildiren vali, Guma'nın yaşadığı yenilgiden sonra Tunus'ta ikameti arzu ettiğini ve Trablusgarb Valisi'nin de buna müsaade ettiğini ifade etmektedir. Guma'nı bu talebi karşısında ne yapması gerektiğini sormaktadır[69]. Ayrıca 11 Mart 1856 tarihiyle Trablusgarb Valisi'ne gönderdiği mektubunda da, İstanbul'dan haber gelene kadar onun gelişine izin veremeyeceğini bildirmektedir. Guma'nın istediği kabul edilirse *zannederim ki bu havâlilerde olan râhat ve emn ve emânı nefy eder* diyen vali, İstanbul'dan cevap gelene kadar gelmemesini ona yazdığını ifade etmektedir[70].

Şeyh Guma, Trablusgarb Valisi'nin kethüdası Mustafa Paşa'ya gönderdiği, 20 Mart 1856 tarihli mektubunda, sınırda yaşadığı sorunları anlatmakta ve kendisi için bir çıkar yol aramaktadır. Guma, on beş gündür sınırda haber beklemektedir. Bekleme süresinin uzaması nedeniyle, bölgedeki Verğumma Kabilesi ile Guma'nın taraftarları arasında sürtüşmeler yaşanmıştır. Guma, refakatinde bulunan ahalinin Verğummalılara mukabele-i bilmisle bulunmaya kalkıştığını, ancak kendisinin bunu engellediğini bildirmektedir. Kendisi Trablusgarb'a dönmeye mezun olmasa da, yanındakilerin çoğunu zorla geriye göndermiştir. Verğumma Kabilesi'nin asıl

[68] DFUSCIT, **7/74,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 28 Şubat 1856.
[69] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 11, 2 Receb 1272 (9 Mart 1856).
[70] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 17, 4 Receb 1272 (11 Mart 1856).

maksadının kendisini ele geçirmek olduğunu söyleyen Guma, bunu ispat eden ve onlara Tunus Valisi'nin kethüdası tarafından yazılmış olan bir mektubu da ekte göndermiştir.

Ayrıca Guma'nın yanında olan ahaliden bazıları, Verğummalılarla birleşerek çeşitli yağma ve hırsızlık olaylarına karışmıştır. Guma, çöllerde aç susuz kalmış olan Araplar bir tarafa, kendisi ile beraber olanların dahi terbiyesi konusunda izinli olmadığı için, bunları men edemediğinden bahsetmektedir. Bununla birlikte, yağmaya maruz kalan, Evlâd-ı Bû Seyf ve Evlâd-ı İsâ bin Râşid kabilelerinden alınan develerin geri verilmesini sağlamıştır. Reyâyine Kabilesi'nin yağma edilen kervanındaki bazı develeri de geriye verdirmiştir. Bunlardan Verğummalıların tarafına kaçırılanların getirilmesi için de, oraya adam göndermiştir. Bu kişilerin zabt ve terbiyelerine mezun olmadığı için, ancak bu şekilde bir çare bulabildiğini söyleyen Guma, eğer mezun olmuş olsa, hepsini tutuklayıp Trablus'a göndereceğini de eklemektedir.

Trablusgarb'a o güne kadar merkezden ondan fazla vali gönderildiğini, ancak Osman Paşa gibi *sâhib-i siyâset ve ve tedbîr ve metânetli* birinin gelmediğini ifade eden Guma, *Arabistan'ın hükûmeti ancak siyâset ve tedâbîr ile olur* şeklindeki görüşünü bildirmektedir. Eğer Osman Paşa, eyaletin idaresini daha önce uhdesine almış bulunsa, rızaya aykırı işlerin gerçekleşmemiş olacağını ekleyen Guma, bu konuda takdir-i ilahinin ezelde bu şekilde belirlenmiş olduğunu ifade etmektedir. Kendisiyle birlikte olanların, devlete itaat etmek dışında başka bir niyeti olmadığını söyleyen Guma, kendisi onlarla birlikte geriye gidemese de onları bölgelerine dönmeye teşvik ettiğini bildirmektedir. Bu şekilde, kendisinin affedilmesi ve güvenli bir yerde ikamet ettirilmesi için bir yol bulmaya ve anlaşma yapmaya çalışan Guma, sınırda, eyaletten gelecek emirleri beklediğini bildirmektedir.

Tunus Valisi'nin kethüdası tarafından, 3 Aralık 1855 tarihiyle yazılıp sınır kabilelerine gönderilen ve Guma'nın eline geçmiş bulunan mektuba bakıldığında, kethüdanın bu kabileleri Guma'ya karşı uyanık davranmaya davet ettiği görülmektedir. Yenilgiye uğrayan Guma'nın Cebel-i Garbî'ye kaçtığı ve Tunus'a girmek niyetinde olduğunun öğrenildiği ifade edilerek, ne onun ne de adamlarından birinin kabul edilmemeleri, eyalete girişlerinden önce engellenmeleri talep edilmektedir. Onu kabul edenin de onun gibi *müfsid* sayılacağı belirtilerek, onu

topraklarından geçirenlerin veya arasına kabul edenlerin ceza göreceklerine işaret edilmektedir.

Guma'nın bir sonraki mektubu, kendisinin Tunus'a kabul edilmemesinden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Guma, niyetinin Tunus'taki Matmâta'da ikamet etmek olduğunu, ancak buna izin verilmediği söylemektedir. Tunus'un çöl bölgesinde ikametine de daha önce Mustafa Nuri Paşa tarafından izin verilmediğini ve o zaman bu nedenle Trablusgarb'a gelmek zorunda kaldığını bildiren Guma, o zamanki gibi, şimdi de hem Tunus'a hem Trablusgarb'a girişten men edildiğini söylemektedir. Kendisi itaatin gereklerini yerine getirerek, yanındakileri geri göndermiştir. Ayrıca ailesini de, Osman Paşa'ın emrettiği gibi Trablusgarb tarafına gönderdiğini bildirmektedir[71].

Guma, Kethüda Mustafa Paşa'ya yazdığı, 31 Mart 1856 tarihli bir diğer mektubunda, yine Trabulsgarb'a geri dönüşüne izin verilmemesinden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Mustafa Paşa'nın kendisine verdiği cevapta, Tunus kethüdasının ele geçen mektubunun eski tarihli olduğunu ifade etmesi karşısında, bu mektubun dışında Tunus'un olumsuz tavrını gösteren birçok şifahi ifadelerin olduğunu bildirmektedir. Ailesini Zâviye Kazası'na gönderdiğini bildirerek, kendisi ile ilgili verilecek kararı beklediğini söylemektedir. Ayrıca kendisine gönderilen hediyenin geldiğini ve kendisinin de *li-ecli't-teberrük* bin adet yirmilik altın gönderdiğini bildirmektedir. Guma, kethüda paşaya nihai talebini *ve'l-hâsıl benim oğlum ve efendim eğer benim kâffe-i aybıma kefîl olacak isen ol, yok eğer murâdınız beni zahmete ve zarûrete dûçâr etmek ise âkil olan kimseye bir şey gözletmez* diyerek ifade etmektedir[72].

Osman Mazhar Paşa'nın, gelişmeleri İstanbul'a bildirdiği 13 Nisan 1856 tarihli mektubu, hadiseleri biraz daha açıklığa kavuşturmaktadır. Guma'nın ele geçirdiği mektup, kendisinin, göreve ilk başladığı zamanlarda Tunus Valisi'ne yazdığı ve Guma'nın eyalete kabul edilmemesini ve yakalanmasını istediği yazısı üzerine, Tunus Valisi'nin kethüdasının sınır kabilelerine yazdığı yazılardan birisidir. Bu mektup nedeniyle Guma, korkmuş ve yine sınırın Trablusgarb tarafına geçmiştir.

[71] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 19; Bu evrak 13 Receb 1272 (20 Mart 1856), 23 Rabîu'l-Evvel 1272 (3 Aralık 1855) ve tarihsiz olan diğer bir mektubun tercümelerinden oluşmaktadır.
[72] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 21, 24 Receb 1272 (31 Mart 1856).

Başına toplanan ahaliyi kendi bölgelerine gönderdiği gibi, ailesini de Zâviye'ye göndermiştir. Cebel-i Garbî'den yağma edilen yirmi sekiz deveyi de sahiplerine iade edilmek üzere valiye göndermiştir. Affedilmesi için Kethüda Mustafa Paşa'yı aracı kılmış ve bir daha hilaf-ı rıza hareketlere girişmeyeceğini bildirmiştir. Mustafa Paşa Guma'ya, izinsiz olarak sınırdan içeri geçtiği İstanbul'a aksederse hakkında beklenen affın gecikmesine neden olacağını söylemiştir. Bunun üzerine Guma, geriye çekilmiş ve valiye tekrar pişmanlığına ve affına dair emir çıkana kadar bir yere ayrılmayacağına dair yazı yazmıştır.

Osman Paşa, Guma ile ilgili görüşünü, *şeyh-i merkūmun ifâdâtına bir vecihle i'timâd câiz olmayub fırsat buldukça yine mecbûl olduğu fesâdâtdan girü kalmayacağı derkâr olduğundan* sözleriyle dile getirmektedir. Osman Paşa, Guma'nın ele geçirilmesi için ne kadar uğraşmışsa da, daha önce temin edildiği halde tutuklanması nedeniyle, teminatlara güvenmeyeceğini anladığını bildirmektedir. Bu nedenle Guma'nın, çeşitli vasıtalarla Trablus'a getirilmesine çalışmaktadır. Trablus'a gelmesi halinde, ahalinin onun yüzünden çok zarara uğraması nedeniyle bir daha etrafına toplanmayacağını söyleyen vali, tekrar böyle bir sorun çıkarmaya uğraşsa bile başarılı olamayacağını ifade etmektedir[73].

Osman Paşa 16 Nisan 1856 tarihli yazısında, Tunus Valisi'nin Guma'yı kabul edemeyeceğine dair kendisine yazdığı yazıyı merkeze iletmektedir. Guma'nın itaat altına alınması için bazı tedbirlerle meşgul olduğunu bildiren vali, yakın zamanda ele geçirilmesini umduğunu dile getirmektedir. Etrafına topladığı ahalinin yanından ayrıldığını ve Guma'nın yalnız kaldığını söyleyen Osman Paşa, onun hiçbir fenalığa iktidarının kalmadığını bildirmektedir. Giriştiği tebdirler sayesinde, Guma itaat etmezse üzerine birkaç yüz atlı gönderilerek ele geçirilebileceğini sözlerine eklemektedir[74].

Guma'nın Trablusgarb ve Tunus arasındaki bekleyişi, arzettiği itaat ve Osman Paşa'nın onu kontrol altına alma çabaları İstanbul'a bildirildiğinde, onun yalnız kalmasıyla yakında ya kendi ayağıyla Trablus'a geleceği ya da bir miktar adam gönderilerek ele geçirileceğinin beklendiği ifade edilmiştir. Bu şekilde yakalanmasıyla, hakkındaki karar gereği, Trablusgarb Eyaleti'nden çıkarılacak ve

[73] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 24, 7 Şa'bân 1272 (13 Nisan 1856).
[74] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 25, 10 Şa'bân 1272 (16 Nisan 1856).

uygun bir yerde ikamet ettirilecektir. Onun bir an evvel *suhûletle* ele alınması, Trablusgarb Valisi'ne yazılacaktır[75].

İngiliz Konsolosu G. F. Herman, Guma'nın sınır bölgesindeki durumunu takip edenler arasındadır. Herman, Guma'nın sınırın Trablusgarb tarafına geçerek anlaşmayı bozmasına sebep olarak gösterdiği, Tunus Beyi'nin mektubu konusunu inandırıcı bulmamış ve bunu valiye bildirerek, onu hemen eyleme geçmeye teşvik etmiştir. Bundan birkaç gün sonra vali ona, Guma'nın kendisini birkaç gün içinde teslim edeceğini bildirmiştir. Bu olayın nasıl gerçekleşeceğine dair vali ile mahrem bir görüşme yapan İngiliz Konsolosu, Fransız Başkonsolosu'nun bu işi ayarlama sözü verdiğini öğrenmiştir. Daha sonra Guma'nın valiye teslim olmayacağı, Fransa'nın yargılama yetkisi altında, Fransız Konsolosluğu'nda tutulacağı anlaşılmıştır. Ancak vali, bu şartı kabul etmemiştir. Birkaç gün sonra Fransız Başkonsolosu valiye gelerek, Guma'nın İmparator Louis Napolyon'un resmi garantisi olmadan teslim olmayacağını bildirmiştir.

İngiliz Konsolosu Herman, bu oyalama taktiğinden amacın, Karamanlı Hânedânı'nın varisi olan ve o sırada Malta'da bulunan Hamid [Ahmed] Bey'in gelip Guma'ya katılması ve onun durumunu güçlendirmesi için zaman kazanmak olduğunu düşünmektedir. Ancak -Malta Valisi- Sir William Reid'in uyanıklığı sayesinde, Hamid [Ahmed] Bey kendisine maaş bağlanarak İstanbul'a dönmeye razı edilmiştir.

Guma, yanındaki az sayıda takipçisiyle Zintân yakınlarına gelerek kampını kurmuştur. Burada ona, bin beş yüz "serseri" daha katılmıştır. Guma'nın üzerine gönderilmek için bir kuvvet hazırlanmışsa da konsolosa göre, bu harekât başarılı olamayacaktır. Çünkü Guma, modern bir ordunun bütün yüklerinden ve ağırlıklarından bağımsızdır ve bir kuş hızında hareket etmektedir. Kuvvetleri, saldırıya uğradığında hızla dağılıp, belirlenen bir noktada yeniden buluşmaktadırlar.

Bunlar olup biterken sınır bölgesi sürekli bir huzursuzluk içindedir. Birlikler sürekli tacize uğramakta, vergi toplama işinden de ciddi taviz verilmektedir. İç bölgelerle ticaret bütünüyle yok olmuştur. Konsolosa göre bütün bunlar, Trablusgarb'daki ve Tunus'taki bazı Fransız görevlilerinin "aşağılık hırslarını tatmin

[75] BOA, **İ.DH. 345/22734,** Lef 31, 8 Ramazân 1272 (13 Mayıs 1856).

etmek" için yapılmaktadır. Çünkü takip edilen bu politika, İmparator'un ne hamiyetine ne de mantığına sığacak gibi değildir.

Guma, öteden beri, Tunus'taki Fransız Başkonsolosu Léon Roches'in yönlendirmesiyle hareket etmektedir. Bu kişi ayrıca Tunus Beyi üzerinde de, ciddi bir nüfuza sahiptir. Tunus Beyi, Guma'nın kendi topraklarında ikametini, kendisini otuz bin kişilik muazzam bir kuvvetin başındaymış gibi göstererek engellemiştir. Bu kuvvet, Cebel'in bütünündeki eli silah tutan erkek nüfusun dört katından fazlayken Guma'nın Tunus'a geçtiği kuvveti yüz adamın üstünde değildir. Bununla birlikte Tunus Beyi, Guma'nın Karamanlı Hânedânı'nı ihya için gönderdiği dilekçeyi Sultan'a iletmiştir. Konsolos Herman, bunun Mr. Roches tarafından çizilen, isyanın orijinal planı olduğunu düşünmektedir[76].

İngiliz Konsolosu Herman'ın bahsettiği şekilde, Fransız Konsolosu Roches'in bir aracılık yürüttüğü, Roches'un Şeyh Guma'ya gönderdiği 15 Nisan 1856 tarihli mektubunda görülmektedir. Mektupta Konsolsos, Osman Paşa ile görüşüp aralarındaki anlaşmazlığı çözmek için Guma'yı yanına davet etmektedir. Ayrıca Guma'yı, kendisine gelmek konusunda çekinmemesi için teşvik etmekte ve onu temin etmektedir. Paşa ile aralarında bir anlaşma gerçekleşmese dahi, ona bir şey olmayacağını garanti etmektedir. Guma'ya başına daha önce gelenlerin tekrarlanmasının mümkün olmadığını bildirerek, kendisinin bizzat onu istediği yere götüreceğini ifade etmektedir. Tam bir emniyet ile evine gelmesini, evinde onu tutuklamaya kimsenin cesaret edemeyeceğini söylemektedir. Ayrıca Karamanlı Ahmed Bey'in Bâbıâlî'ye itaat ettiğini, geçmişi unutarak, Malta'dan İstanbul'a yola çıktığını, orada kendisine maaş bağlanacağını söyleyerek; kendi işi ile onunkini karıştırmaması konusunda Guma'yı uyarmaktadır. Konsolos, Guma'ya, kendisi için bundan daha iyisini istediğini ve Osman Paşa'dan ve Sultan'dan bunu ümit ettiğini bildirmektedir. Ayrıca ona, Paris'te barışın sağlandığını ve Bâbıâlî'nin artık Rusya'da savaşan askelerini başka bölgelere kaydırma imkânı olduğunu hatırlatmaktadır[77].

[76] TNA, **FO 101/39**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, 5 Mayıs 1856.
[77] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 399-400, Vesîka 183, 8 Şa'bân 1272 (15 Nisan 1856).

2.6 Şeyh Guma'nın Cebel'e Dönüşü, Üzerine Kuvvet Sevki ve Cezayir'e Kaçışı

Şeyh Guma, bir süre Trablusgarb-Tunus sınırında dolaşıp kendisini güvende hissedeceği bir yerde ikametine izin verilmesi için uğraşmış, Osman Paşa ise onu gözden kaçırmadan oyalamaya çalışmıştır. Nihayetinde bu çabaların yine boşa çıktığı, Tunus'a kabul edilmeyeceğini anlayan Guma'nın kaçıp tekrar kendi vatanı ve en emin olduğu yer olan Cebel-i Garbî'ye döndüğü anlaşılmaktadır. Osman Paşa, Guma'nın burada yine faaliyetlerine devam ettiğini, ahalinin bir kısmını iğfal ederek, bir kısmını da cebren yanında tuttuğununu ifade etmektedir. Her ne kadar *sûret-i hakîmâne ve mülâyimâne* ile Trablus'a getirilmeye çalışılmışsa da, Guma'nın bu konuda güveni kazanılamamıştır. Bu durumda, geriye kalan tek seçenek uygulamaya konulmuştur. Onun *vücûdunu yeryüzünden kaldırmak* ya da kendisini o bölgeden sürüp çıkarmak için üzerine asker gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Süvari askerlerden ve kuloğullarından tertip edilen bin yüz elli atlı, Mirliva Ahmed Şükrü Paşa'nın maiyetine verilmiş, urban askerlerine de valinin kethüdası Mustafa Paşa başbuğ tayin edilmiştir. İngiliz Konsolosu'nun da bahsettiği ve başarılı olamayacağı öngörüsünde buluduğu bu kuvvet, 7 Mayıs 1856'da yola çıkarılmıştır. Trablus'tan çıkışının üçüncü günü, Cebel-i Garbî bölgesine ulaşan ordu, yine Ümmü'l-Cürsân'ı merkez olarak seçmiştir. Bu kuvvetin arkasından, Rumeli taburlarından beş yüz kırk nefer piyade, destek olarak gönderilmiştir. Guma'nın, bu sefer ahaliyi kendisine bağlayıp istediği yere götüremeyeceğini ve başında bulunan az sayıda adamıyla da orduya karşı koyamayacağını bildiğinden, en azından Fesâto Kazası'nı tutmak için harekete geçeceği casuslar vasıtasıyla haber alınmıştır. Bulunduğu yerden hareket etmeden baskına uğratılması, eğer hareket etmişse de Fesâto ahalisine yardım için, iki yüz elli süvari asker ve altı yüz kadar urban atlısı ile Mustafa Paşa Ümmü'l-Cürsân'dan harekete geçmiştir.

Mustafa Paşa askerleriyle yoldayken Guma, Fesâto'ya ulaşmış, ancak kaza ahalisini istediği gibi bulamamıştır. Daha önce, Guma'nın kazalarına gelmesi durumunda kabul edilmemesi konusunda sıkı tembihlenmiş olan –ve muhtemelen bir önceki seferlerin yıkımlarını hatırlarından çıkarmamış bulunan- ahali, Guma'ya karşı durmuş hatta onun *nâmûsuna şeyn îras edecek sûrette yüzüne karşu pek çirkin tefevvühâta dahî* girişmiştir. Bu durum Guma'nın ağırına gitmiş, üstelik yanındaki

adamlarından çoğu da Fesâto urbanına katılmıştır. Bunları engellemek için üzerlerine hücum eden Guma'ya, karşı taraftan mukabele olunmuş, yaşanan çatışmada Guma'nın yeğeni ve beş on kadar taraftarı ölmüştür, bir kısım hayvanları da telef olmuştur.

Meydana gelen olay üzerine Guma, Fesâto'dan ileride bulunan Çavuş adlı yere çekilmiştir. Burada, yanında kalanlardan bir kısmı da yaşadıkları zorluklar ve yenilgiler nedeniyle, *teneffür ederek* geri dönmeye niyet etmiştir. Bunların engellenmesi sırasında da bir çatışma yaşanmış ve Guma'nın birkaç taraftarı da burada ölmüştür. Buradan Tunus sınırına çekilen Guma'yı, Verğumma Kabilesi'nden seksen kadar atlı karşılamış ve bunlar Guma'nın ailesi, akrabaları ve adamlarından oluşan üç dört yüz kişilik gruba, sınırın sonuna kadar eşlik etmiştir.

Mustafa Paşa, Fesâto'ya ulaştığında, bölgenin şeyhleri ve ahali gelip memnuniyet ve itaat bildirmişlerdir. Burada *ahâli-i mütevahhişeye* gerekli teminatları verip onları, asli vatanlarına yerleştiren Mustafa Paşa, işini bitirip Ümmü'l-Cürsân'a dönmüştür.

Fesâto Kazası ve ona bağlı bulunan Ruheybât, Zintân ve Ricbân kabileleri; Yefren, Kikla ve Garyan kazaları şeyhlerinin muteberleri tarafından dört adet mazbata düzenlenip Mustafa Paşa'ya verilmiştir. Bu mazbatalarla, ilgili bölgeler ahalisi Guma bir daha Cebel tarafına gelirse kabul etmeyeceklerine, ölü ya da diri yakalayıp getireceklerine, bu konuda hangi kaza ya da kasaba ahalisi aksi bir davranışta bulunursa, onu kendilerinin cezalandıracaklarına ve bundan sonra *sû-i harekette* bulunmayacaklarına dair söz vermişlerdir.

Osman Paşa, Guma'nın ailesiyle birlikte etrafındaki üç dört yüz kadar kişiyle, sınırın sonuna çekildiğini, ona uyan ahalinin büyük kısmının kendi bölgelerine döndüğünü ve yukarıdaki bölgelerin ahalisinin Guma'yı istihkar edip ona nefretle davrandıklarını ve sonra da onunla kavgaya giriştiklerini, ayrıca kendi arzularıyla birbirlerine kefil olarak bahsedilen mazbataları verdiklerini bildirmektedir. Bu şekilde, askerler tarafından tüfek patlatılmaksızın ve hiçbir yere yayılmaksızın bu meselenin önü kestirilmiştir. Bölge halkıyla Guma'nın arasına soğukluk girmiş ve kan düşmüştür. Bu, onun bir daha buraya *iğfâl ve ihlâl kasdıyla* gelemeyeceğini, gelse bile kabul edilmeyeceğini göstermektedir. Osman Paşa, Guma'nın yanındaki

adamlarıyla sınırda bu şekilde kalması uygun olmayacağı için, Mustafa ve Ahmed paşalar ile görüşerek bir çözüm yolu bulacağını bildirmektedir[78].

Guma'nın kendilerine sığınması durumunda, kabul edilmemesine dair kazalara yazılan yazılardan birinin de sınır bölgesi olan Gamadis'e gönderildiği anlaşılmaktadır. Gadâmis Kaza Meclisi'nin gönderdiği, 9 Mayıs 1856 tarihli cevapta kendilerine Guma'nın yenilgiye uğrayıp Ricbân ve Fesâto'dan hareketle kazalarına doğru gelmekte olduğunun haber verildiği görülmektedir. Ayrıca Guma'yı hiçbir şekilde kabul etmemeleri, bölgelerinin müstahkem olduğu, ahalisin çok olduğu söylenerek, onlara şiddetli uyarılar yapılmıştır. Kaza meclisi, kendilerine yapılan uyarıyı kabul ettiklerini bildirmekte, ancak bölgelerinin müstahkem ve ahalisinin çok olduğu bilgilerinin doğru olmadığına işaret etmektedirler. Gadâmis, açık arazide yer almaktadır. Şehre girmek isteyen, istediği yerden girebilmektedir. Şehirdeki –erkek- nüfus, dört yüzü geçmemektedir. Bunların yarısına yakınının silahı olmadığı gibi, çoğu da sürekli olarak şehirde bulunmamaktadır. Her halükarda verilen emri işittiklerini ve buna itaat ettiklerini söyleyen meclis azası, bu konuda muvaffak olmaları için kendilerine dualarla yardımda bulunulmasını istemektedir[79].

Amerikan Konsolosu Gaines, 30 Mayıs 1856 tarihli raporunda, vali ile Guma arasındaki anlaşmanın geçici bir ateşkesten öte olmadığına ve her an yeniden düşmanlığın başlayabileceğine dair yaptığı yorumu hatırlatıp haklı çıktığını ifade etmektetir. Şeyh Guma, düşman bir kuvvetin başında, yeniden eyalete dönmüştür. Vali, ona saldırmak üzere büyük bir orduyu yola çıkarmıştır. Hasat mevsimine tasedüf eden bu müdacele, eyalet ahalisinin uzun süredir çektiği ızdırabı artıracaktır. Guma'nın bu sefer giriştiği hareketin, bir öncekinden daha ciddi bir sonuç üretmesi pek mümkün değildir. Ayrıca Rusya ile yapılan barış, Sultan'ın eyalete gerektiği kadar asker göndermesine imkân verecektir. Diğer taraftan Guma, önceki yenilgisi ve paşanın giriştiği uzlaştırıcı önlemlerle iyice zayıflamıştır.

Eyaletin içinde bulunduğu duruma bakıldığında, olumlu bir tablo görmek mümkün değildir. Bölge savaş, açlık ve hastalıkla baştan ayağa harebeye dönmüştür. Kolera, çiçek ve tifüs, ahaliden binlercesinin canını alırken açlık geniş alanları perişan etmiştir. Bu dört afet o sıralarda Trablus'u kasıp kavurmaktadır. Ayrıca o

[78] BOA, **İ.DH. 350/23075,** Lef 13, 19 Ramazân 1272 (24 Mayıs 1856).
[79] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 196-197, Vesîka 68, 23 Ramazân 1272 (9 Mayıs 1856).

yılın tahıl mahsulü, ortalamanın üçte birinden çok değildir. Her çeşit yiyecek, normal fiyatının beş katına çıkmıştır. Hükümetin hazinesi, tamamen boşalmış ve bütün kredisi tükenmiştir. Askerlere ve memurlara dokuz aydır ödeme yapılmamaktadır. İstanbul'dan da bir kaynak gönderilmemiştir, eyalet sanki kendi kaderine terkedilmiştir[80].

1 Haziran 1856 tarihli yazısı ile Osman Mazhar Paşa, Guma'yı ele geçirmek için düşündükleri ve uyguladıkları çözümü ve bunun sonucunu bildirmektedir. Guma'nın Cebel ahalisinden gördüğü soğuk muamele ve özellikle aralarına kan düşmesi nedeniyle, artık Cebel'e gelmekten ümidi kestiği ve başka bir yere gitmek için tedarikte bulunduğu haberi alınmıştır. Ahmed ve Mustafa paşalar, onu bir baskınla ölü ya da diri ele geçirmek, olmazsa orada da rahat vermeyip bütün bütün uzaklaştırmak için, yedi yüz kadar süvari ve kuloğlu urban atlısı ile 24 Mayıs 1856'da, gizlice ve aniden Ümmü'l-Cürsân'dan ayrılıp yola düşmüştür. Bunlar sınırın nihayetine ulaştıklarında, Şeyh Guma'nın yanındaki üç dört yüz kişilik grubuyla sınırdan on iki saat içeriye kaçtığını ve orada dahi duramayacağı için *başını alub bir tarafa savuşmak üzere bulunduğu*nu öğrenmişlerdir. Yapacak bir işleri kalmayan paşalar Ümmü'l-Cürsân'a dönmüşlerdir. Nâlût ve Kâbâv kazaları şeyhlerinin de hiçbir şekilde rızaya aykırı bir harekete girişmeyeceklerini bildiren mazbatalar düzenlemekte oldukları haber alınmıştır[81].

Guma'nın üzerine gönderilecek kuvvetin karşısında durmayıp kaçacağı öngürüsünde haklı çıkan İngiliz Konsolosu, eline geçen yeni bilgileri üstlerine iletmeye devam etmiştir. Ordu, Guma'nın kampına yaklaştığında Guma, hızlıca geriye çekilmiştir. Bu sırada taraftarlarından bazıları, birbirine silah çekmiştir. Konsolos, bu durum ve valinin aldığı önlemler sayesinde, eyaletin asayişinin

---

[80] DFUSCIT, **7/77,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 30 Mayıs 1856.

[81] BOA, **İ.DH. 350/23075,** Lef 14, 27 Ramazân 1272 (1 Haziran 1856). Paşa'nın aldığı haberin doğru olduğu görülmektedir. Cebel-i Garbî'nin Nâlût, Kâbâv, Hırâbe ve Hâvâmid bölgelerinin şeyhleri, valiye bir yazı yazarak, kaymakamlık dâhilinde isyan çıkaran Guma'nın, Osman Paşa'nın kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılarak Tunus'a kaçtığını ifade etmişlerdir. Bölgeden ona tabi olmuş olan ahali ise geri dönmüş ve devletin itaatine girmiştir. Mektuplarında, Guma'nın tekrar bölgelerine gelmesi halinde küçükten büyüğe hep birlikte onunla savaşacaklarını ve onu ölü ya da diri ele geçireceklerini bildirmektedirler. Buna yetecek kadar güçleri olduğunu, bu nedenle bölgelerinde asker bırakılmasına gerek bulunmadığını ifade etmektedirler. Bölgelerinden birisinin Guma ile yazıştığı, buluştuğu yahut bir şekilde rızaya aykırı bir harekete giriştiği takdirde onu tutuklayıp eyalet merkezine göndermeyi taahhüt etmektedirler. Kaynak: Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 541-543, Vesîka No: 89, 26 Ramazân 1272 (31 Mayıs 1856).

sağlanmış olacağı ümidindedir. Ancak "bugün vahşi bir hiddetle silaha sarılıp ertesi gün yabani bir değişkenlikle silahını bırakan ya da birbirine doğrultan" bu insanların hareketleri üzerinden hesap yaparken ihtiyatlı davranmaktadır. Konsolosun eline ulaşan son bilgilere göre; Guma, otuz kırk kadar adamının başında Sûf tarafına yola çıkmıştır. Ancak bu bilgiye de ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini, Arapların raporlarına güven olmayacağını söyleyerek dile getirmektedir[82].

Ahmed ve Mustafa paşalar Nâlût Kazası'nda bulundukları sırada, Guma'nın ahvalinden haber almak üzere bölgenin muteber şeyhlerinden ve devlete sadık kişilerinden olan *câsûs kılıklı* üç şeyhi, sınırdan içeri göndermişlerdir. Sınırdan on sekiz saat içeriye kadar giden şeyhler, her yeri aradıkları halde, Guma'nın izine rastlayamamışlardır. Daha sonra *sûret-i tecâhülâne ile* durum bazı urbandan soruşturulduğunda, Guma'nın başında bulunan üç dört yüz kişiden çoğunun kendi bölgelerine döndüğü, Guma'nın ise ailesi ve az sayıdaki adamıyla Cezayir Eyaleti'ndeki Sûf adlı yere gitmek üzere hareket ettiği öğrenilmiştir. Casuslar Nâlût'a dönüp, bu bilgiyi paşalara aktarmışlar ve paşalar Ümmü'l-Cürsân'a dönmüştür. Cebel'de daha önce af ilan edilmesine rağmen, Guma'nın buraya tekrar gelişiyle onun taraftarı olduklarını ilan edip bölgede ahaliyi yanlarına çekmeye çalıştıkları iddia edilen altmış yedi kişi de Ahmed ve Mustafa paşalar tarafından ele geçirilmiştir. Bu şekilde Cebel'de yapacak bir işi kalmayan ordu, 10 Haziran 1856'da Trablus'a dönmüştür. Osman Mazhar Paşa, daha sonra yaptırdığı tahkikakatlarla, Şeyh Guma'nın Sûf'a kaçtığını teyit etmiştir. Daha önce bahsedilen Nâlût ve Kabav kazaları şeyhlerinin düzenlediği mazbata da paşanın eline ulaşmıştır. Osman Paşa, ele geçirilen ve *sâî bi'l-fesâd* olduğunu söylediği altmış yedi kişinin, eyalet meclisince soruşturulup suçlarının belirleneceğini ve bunun da bildirileceğini ifade etmektedir[83].

Osman Mazhar Paşa, 15 Haziran 1856 tarihli bir diğer yazısında, Şeyh Guma'nın Cezayir'e kaçışı meselesini, bölgede muvakkat olarak bulunan Fransız Genel Konsolosu ile görüştüğünü bildirmektedir. Konsolos, Osman Paşa'ya konuyu devletine yazacağını ve Osmanlı Devleti'ne karşı böylesi bir isyan hareketine girişen birinin, Fransız topraklarına kabul edilmeyeceğini ifade etmiştir. Konsolos daha

[82] TNA, **FO 101/39**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, 13 Haziran 1856.
[83] BOA, **İ.DH. 348/22976,** Lef 6, 11 Şevvâl 1272 (15 Haziran 1856).

sonra valiye tekrar gelerek, Guma Cezayir'e gelirse yakalanıp Osmanlı Devleti'ne teslim edilmek üzere gönderilmesinin, Paris'ten Cezayir garantörüne ve kendisine yazıldığını, gizli olarak bildirmiştir. Bu ifadesinin İstanbul'a da bildirilmesini, ancak Fransa Sefâreti'ne aksettirilmemesini de istemiştir. Osman Paşa, konsolosun *hayr-hâhân-ı Devlet-i Aliyye'den ve efkâr-ı müstakīme ashâbından* olduğunu söyleyerek, bu ifadesinin de doğru olmasının beklendiğini bildirmektedir[84].

Osman Paşa, 15 Haziran 1856 tarihli bir diğer yazısında, bölgedeki isyan hareketlerinin dinmesiyle, eyalette başlayan canlılıktan bahsetmektedir. Cebel-i Garbî'ye dokuz günlük mesafede bulunan Gadâmis Kazası'ndan bir buçuk senedir kafile geldiği görülmemiştir. Guma'nın engellemesi nedeniyle Nâlût ve Kabav ahalisi de Trablus'a gelememiştir. Onun Cezayir'e kaçışıyla, bahsedilen bölgelerden kalabalık kafileler gelmeye başlamıştır. Osman Paşa, bu kafilelerin reislerini ve önde gelenlerini davet ederek taltif etmiş ve gönüllerini hoş tutmuştur[85]. Osman Paşa'nın yazıları İstanbul'a ulaştığında, Guma'nın Trablusgarb'dan bütünüyle uzaklaşmış olması, taraftarlarından uygunsuzluk yapmış olanların ele geçirilmesi, Trablus'a kafilelerin gelmeye başlaması ve Fransa Konsolosu'nun davranışı hoşnutlukla karşılanmış ve bu durum valiye bildirilmiştir[86].

Osman Mazhar Paşa, 17 Haziran 1856 tarihinde, Tunus Beyi Mehmed Paşa'ya yazarak, Guma'nın üzerine gönderilen kuvvetler karşısında kaçtığını ve o sırada Benî Yezîd kabilesinin yanında olduğunu haber aldıklarını bildirmiştir. Guma'nın buradan el-Cerîd'e ya da Sûf'a geçeceği düşünülmektedir. Tunus Beyi'nden, onun yakalanması için işbirliği talep edilmektedir. Ayrıca Verğumma Kabilesi'nin Zâviye, Uceylât ve Züvâre ahalisi üzerine yağmalar yaptığı belirtilerek, beyden bu konuda önlem alması istenmektedir. Hazırlanan bir urban birliği, on beş gün sonra bu yağmacıların üzerine gönderilecektir[87]. Tunus Beyi, paşaya verdiği 3 Temmuz 1856 tarihli cevabında, Guma'nın topraklarına girdiği haberi alınır alınmaz bahsedilen bölgelerin ahalisine mektuplar yazılarak, onun kabul edilmemesinin talep edildiğini bildirmektedir. Ayrıca Bâbıâlî'den kabul edilmemesine dair yazı gelmeden

[84] BOA, **İ.DH. 348/22976,** Lef 7, 11 Şevvâl 1272 (15 Haziran 1856).
[85] BOA, **İ.DH. 348/22976,** Lef 8, 11 Şevvâl 1272 (15 Haziran 1856).
[86] BOA, **İ.DH. 348/22976,** Lef 9, 4 Zi'l-Ka'de 1272 (7 Temmuz 1856); BOA, **A.MKT.MHM. 92/4**, 18 Zi'l-Ka'de 1272 (21 Temmuz 1856).
[87] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 266-268, Vesîka 111, 13 Şevvâl 1272 (17 Haziran 1856).

Guma'yı eyaletten uzaklaştırmaya muvaffak olmuştur. Yağmacı Verğumma üzerine kuvvet gönderilmesi konusunda da, buna gerek kalmadığı ifade edilmektedir. Tunus Beyi, kâhyası aracılığı ile bu sınır bölgesindeki kabilelerin birbirinden yağmaladıkları malların iadesini sağlamıştır[88].

17 Haziran 1856 tarihinde Tunus Valisi'ne, Şeyh Guma'nın Tunus'ta ikameti konusunda istediği cevap yazılmıştır. Valiye, kendisinin bu konudaki tutumunun beklendiği gibi olduğu ifade edilmiştir. Trablusgarb Valisi'nden alınan yeni haberlere göre, Guma'nın Tunus'a geçtiği ve burada bulunmasının *bir takım ibâdullâhın* emniyetine zarar verdiği, bu nedenle de bir an evvel ele geçirilmesinin gerektiği bildirilmiştir. Valiye, Guma'nın *ya dehâlet tarîkiyle veyâhut sûret-i cebriye ile* bir an evvel ele geçirilmesi konusunda kendisinden de işbirliği ve gayret beklendiği bildirilmiştir[89].

Tunus Valisi Mehmed Paşa'nın, Guma'ya yazdığı 26 Haziran 1856 tarihli mektubuyla, onu eyaletten uzaklaşması için uyardığı görülmektedir. Guma'ya "el-Mübeccel el-Muvakkar el-Muhterem eş-Şeyh Ğûma bin Halîfe el-Mahmûdî" olarak hitap eden mektup, eyalet yakınlarına izinsiz geldiği için, daha önce ona bulunduğu yerde kalmasının yazıldığı ifade edilmektedir. Şimdi eyaletten uzaklaşması, onun için en hayırlısı, kendisine en faydalısıdır. Eğer uzaklaşmazsa, vali onu kendisi uzaklaştırmak zorunda kalacaktır ki bu da hoş olmayan şeylere yol açabilecektir[90].

Ayrıca Tunus'ta vezir olan Mustafa Haznedâr, 7 Temmuz 1856'da Guma'ya yazarak, valinin yazdıklarını teyit etmiştir. Guma'ya kendisi ile ilgili Bâbıâlî'den haber gelene kadar beklendiği, artık eyalete kabul edilemeyeceği ve eyaletten uzak durması gerektiği bildirilmektedir[91].

Bu sırada Guma'nın Tunus'taki Fransız konsolosu ile yazışmaları da devam etmiştir. Konsolos Léon Roches, ona yazdığı 12 Temmuz 1856 tarihli mektubunda, gönderdiği yazışmaların kendisine ulaştığını ve ilgili yerlere gönderildiğini bildirmektedir. Roches, Guma'nın kuryeliğini yapan Ömer el-Mahcûb'un, deniz tarafından gelecek bir haberi beklediği için geciktiğini bildirmektedir. Ayrıca

---

[88] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 269-270, Vesîka 112, 29 Şevvâl 1272 (3 Temmuz 1856).
[89] BOA, **A. MKT.UM. 239/82**, 13 Şevvâl 1272 (17 Haziran 1856). Aynı belgenin Arapça tercümesi için bkz. **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 290-291, Vesîka 123, 13 Şevvâl 1272 (17 Haziran 1856).
[90] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 372, Vesîka 165, 22 Şevvâl 1272 (26 Haziran 1856).
[91] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 373, Vesîka 166, 4 Zi'l-Ka'de 1272 (7 Temmuz 1856).

bölgeye ulaşan İngiliz Konsolosu Wood ile birlikte Guma'nın durumu ile ilgili Tunus Beyi'yle görüşmüştür. Bey, Guma'nın eyaletin içlerine girmekten uzak durması gerektiğini ve alışverişten kimsenin men edilmediğini, ancak yanındaki adamlarının 'ayıp işler'e bulaşmamasını söylemiştir. Konsolos, Ömer el-Mahcûb'un ona bazı haberler getireceğini ifade etmekte ve Guma'yı, içinde bulunduğu zor duruma karşı teselli etmektedir. Arapçaya ve bölgenin kültürüne son derece hâkim olan Roches, Guma'ya; Allah'ın ona tevvekkül edeni muzaffer kılacağı, genişlik kapılarını açacağı, zorluktan sonra kolaylığın geleceği gibi İslam kültürüne ait kalıplarla sabır tavsiye etmektedir[92].

Guma, Tunus Beyi'ne, 24 Temmuz 1856'da bir cevap yazarak, hem Trablusgarb'a hem de Tunus'a kabul edilmemesiyle yaşadığı sıkışmışlığı ifade etmektedir. Guma mektubunda, Osman Paşa'ya hediyeler gönderdiğini, iyi niyetini ilettiğini ve kendi memleketinde ikamet etmeyi talep ettiğini, ancak bunun kabul edilmeyip üzerine asker sevkedildiğini bildirmektedir. Kendisini savunmaya gücü olsa da, rızaya ulaşmak emeliyle kaçmayı tercih etmiştir. İki eyaletin arasındaki çöl bölgesine sığınmış ve her türlü şüpheli işten uzak durmuştur. Tunus Eyaleti'ne iltica etmek arzusundayken, kendisine Reşid Kâhya aracılığıyla eyaletten uzak durması söylenmiştir. Bu emre itaat ederek, gereğini yapacaktır. Ancak içinde bulunulan zaman, sıcakların şiddetlendiği ve yola çıkanların helake uğradığı bir vakittir. Bu nedenle ve gerekli hazırlıkları yapabilmek için, biraz zamana ihtiyacı vardır. Kendisinin Tunus'ta ikamet etmekten bir çıkarı yoktur. Buradan ayrılmasının istenmesiyle geriye tek seçenek, kendisinin ve atalarının doğduğu yer olan Trablusgarb'a dönmek kalmıştır. Ancak ne yazık ki Trablusgarb'a gidebilmek için bildirdiği özür halen kabul edilmemiştir[93].

Léon Roches'un Guma'ya yazdığı 10 Ağustos 1856 tarihli mektupta, Guma'nın Tunus sınırları içinde olduğu ve ondan Cezayir'e geçmek yerine burada kalmasının istendiği anlaşılmaktadır. Roches, Guma'ya, adamlarıyla birlikte Tunus'a gelmesinin Tunus Beyi'ni zahmet soktuğunu ve bu nedenle beyin onları eyalete kabul edemediğini bildirmektedir. Cezayir'e girerse, bu da bölgedeki Fransız idaresine zorluk çıkaracaktır. Bu nedenle Roches, konuyu devletine yazmıştır.

[92] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 403-404, Vesîka 185, 8 Zi'l-Ka'de 1272 (12 Temmuz 1856).
[93] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 374-376, Vesîka 167, 21 Zi'l-Ka'de 1272 (24 Temmuz 1856).

Devletinden ona gelen haberde, Guma'nın Nefzâve bölgesinde kalması ve onun hakkında Sultan ile görüşüleceği söylenmiştir. Bu nedenle İstanbul'dan bir haber gelene kadar, yerinde durması ve her türlü karışıklık çıkaracak fiilden uzak kalması gerekmektedir[94].

Amerikan Konsolosu Gaines, 16 Ağustos 1856 tarihli raporunda, Şeyh Guma'nın üzerine gönderilen kuvvet karşısında, adet olduğu üzere iç bölgelere doğru geri çekildiğini ve bir karşılaşma yaşanmadan ordunun geri döndüğünü bildirmektedir. Ayrıca sonbahar yağmurlarının yağmaya başladığını ve bunun gelecek sene bol mahsül alınacağının müjdecisi olduğunu ifade etmektedir. Bunun dışında, hurma ve diğer meyveler toplanmış ve günlük tüketime dâhil olmuştur. Eyalette uzun süredir devam eden açlık, yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Hazine halen boştur, idare askerlerin ihtiyaçlarını karşılamakta büyük zorluk çekmektedir. Ancak yaşanan gelişmeler hazinenin üzerindeki baskıyı azaltmıştır ve hükümete kredi verenler sabırla alacaklarının ödenmesini beklemektedir[95].

Trablusgarb ve Tunus'ta tutunamayan Guma'nın, beklendiği gibi Vadi-i Sûf'a yöneldiği anlaşılmaktadır. Nefze ve Vadi-i Sûf Kaidi Ali Bey adlı kişinin Guma'ya gönderdiği, 21 Ağustos 1856 tarihli mektuba bakıldığında Guma'nın, ondan bölgesine girmek için izin istediği ve Ali Bey'in ona bu izni verdiği anlaşılmaktadır[96].

Guma'nın bu sıralarda Cezayir'deki Batna ve çevresinin idacesi bulunan General Desvaux ile de yazıştığı görülmektedir. Guma'ya general tarafından gönderilen mektupta, adamı Ömer (el-Mahcûb) ile gönderdiği yazının teslim alındığı haber verilmektedir. Ömer, Fransa'nın Cezayir'deki genel idarecisi olan mareşal ile görüştürülmüştür. Ömer'e, Fransa Devleti'nin Guma'yı kendi idaresi altındaki her yere kabul edeceği söylenmiştir. Bununla birlikte, onun işini çözmek için Sultan'ın rızası alınmaya çalışılmaktadır yani Fransa, Guma'nın affedilmesi konusunda Sultan ile görüşmektedir. Yakın zamanda Guma, Vadi-i Sûf'a ve Vadi-i Rîğ'a geldiğinde

[94] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 405, Vesîka 186, 8 Zi'l-Hicce 1272 (10 Ağustos 1856).
[95] DFUSCIT, **7/81,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 16 Ağustos 1856. Gaines'in takip eden baharda yazdığı raporu, beklediği şekilde hasadın iyi olduğunu ifade etmektedir. Tahıl hasadı o yıl, uzun yıllardır hiç olmadığı kadar iyi olmuştur ve eyalet uzun süre devam edip hem ahaliyi hem de bölgeyi perişan eden açlığın yaralarını hızla sarmaktadır. Kaynak: DFUSCIT, **7/93,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 23 Nisan 1856.
[96] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 377, Vesîka 168, 19 Zi'l-Hicce 1272 (21 Ağustos 1856).

kendisine hayırlı haberler verilmesi ümid edilmektedir[97]. Guma'ya yazılan ve aynı makamdan geldiği hissini uyandıran, 3 Kasım 1856 tarihli mektupta, kendisinin affı ile ilgili Sultan nezdinde girişimlerde bulunması için nâzıra (muhtemelen Fransa'nın Hâriciye Nâzırı'na) yazı yazıldığı bildirilmektedir. Ayrıca eğer Cezayir tarafına gelmek isterse en güzel şekilde kabul edileceği ifade edilmektedir[98]. Bununla birlikte el-A'râz bölgesinin askeri idarecisi Reşid Kâhya'nın, 4 Kasım 1856 tarihinde Guma'ya gönderdiği mektubunda, ondan halen eyaletten uzak durmasını istemeye devam etmesi, Guma'nın Tunus'u o sırada terketmediğini göstermektedir. Ayrıca Guma'nın bazı adamlarının kafilelere yağma düzenlediği haber alınmıştır. Guma'nın kendisine gönderdiği mektuplarında, bu tür şeylerin olmayacağını söylemesine rağmen, bunların yaşanmasına şaşırdığını ve bunu ona yakıştıramadığını söyleyen Reşid Kâhya, yağmalanan malların iadesinin sağlanmasını talep etmektedir[99].

2.7 Cebel-i Garbî'de Ele Geçenlerin Sürgün Edilmesi Kararı

Ahmed ve Mustafa paşalar komutasında Cebel'e giden ordunun, Şeyh Guma'ya tekraren destek verdikleri için tutukladıkları ve sorgularının yapılacağı söylenen altmış yedi kişinin durumu, eyalet meclisinin 21 Haziran 1856 tarihli mazbatasında ele alınmaktadır. Cebel'e bağlı çeşitli köylerin ve kasabaların şeyhlerinden ve önde gelenlerinden olan bu altmış yedi kişinin tamamı suçlu bulunmuştur. Mazbatada Guma'nın ilk yenilgisinden sonra bölgede af ilan edildiği ve bu kişilerin hepsinin affedilmiş olduğu ifade edilmektedir. Hatta bazıları, şeyh tayin edilerek taltif edilmiş ve gönülleri hoş tutulmaya çalışılmıştır. Bu kişiler bir daha bu tür davranışlarda bulunmayacaklarına söz vermişlerken, Guma'nın tekrar Cebel'e dönüşünde yine *cibilliyet ve şekāvet-i zâtiyelerini izhâr ile* ona tabi olmuşlar ve *aceze-i ahâliyi iğfâl ve ifsâda da'vet* etmişlerdir.

Suçları kuvvetli delillerle sabit olan bu altmış yedi kişi, Ahmed ve Mustafa paşaların ordusuyla birlikte, 10 Haziran 1856'da Trablus'a getirilmiştir. Burada hapiste tutulan bu kişilerin suçları yüzlerine ifade edilmiş ve birer birer soruşturmaları yapılmıştır. Bunların *her sûretle sâî bi'l-fesâd oldukları tevâtüren*

[97] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 415, Vesîka 192, Evâil-i Rabîu'l-Evvel 1273 (30 Ekim-8 Kasım 1856).
[98] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 417, Vesîka 194, 6 Rabîu'l-Evvel 1273 (4 Kasım 1856).
[99] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 378, Vesîka 169, 6 Rabîu'l-Evvel 1273 (4 Kasım 1856).

*sübût bulmuş*tur. Bu tür kişilerin bölgede kalmasının ileride büyük mahzurlar doğuracağı da mazbatada ifade edilmiştir[100].

Eyalet Valisi Osman Paşa, aynı günün tarihini taşıyan yazısında, önce yine isyanın dindirilişinden ve Guma'nın kaçışından sonra eyalette yaşanan canlılığı ifade etmiştir. Beş on gündür eyaletin her yerinden kafileler gelip Trablus'tan alışveriş yapmakta ve aldıkları malları bölgelerine götürmektedir. Soruşturması yapılan kişilere gelince Osman Paşa, hepsinin suçlu bulunuduğuna işaret ederek, bunların eyalette kalmasının uygun olmadığını ifade etmektedir. Bu kişilerin *herkese ibret-i müessire olmak üzere* sürgün edilmeleri ve ayrıca kaçamamaları için sürgün yerlerinin sahilden uzak olması gerektiğini bildirmektedir. Vali, bu kişilere ceza kanununa göre sürgün müddeti tayin edilip üçte birinin Prizren'e, üçte birinin Debre-i Bâlâ'ya ve kalanının da Elbasan'a sürülmelerini teklif etmektedir. Bunun dışında Mirliva Abdullah Paşa komutasında Trablusgarb'da bulunan bir bölük topçu redife de ihtiyaç kalmadığı için bunların, hem sürgün edilecekleri muhafaza etmek hem de onlarla beraber gitmek üzere, gönderilecek bir gemiyle eyaletten alınmasını uygun görmektedir[101]. 25 Temmuz 1856 tarihli irade, sürgün edilecek kişilerin durumunun ceza kanunu hükümlerine göre düzenlenmesi için konuyu Meclis-i Vâlâ'ya sevketmektedir[102].

2.8 Eyaletteki Askerlerin İadesi ve Taltifleri

30 Mart 1856'da Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla Kırım Savaşı sona ermiştir. Antlaşmadan kısa bir süre sonra, 5 Ağustos 1856'da bütün eyalet valilerine gizli olarak gönderilen bir yazı ile redif askerlerinin memleketlerine iade olunduğu ve nizamiye askerlerinden de tekmil müddet hizmet eden çok sayıda askere izin verileceği bildirilmiştir. Bu şekilde silahaltında çok asker kalmayacağından valilerden *lüzumsuz bir ğâile çıkarılmamasına ya'ni uslûb-ı hakîmâne ile biraz zaman daha idâre kâbil iken ziyâde ıslâh ğarazıyla ikāz-ı fitne-i nâime olunub da külliyetlü asker sevkine ihtiyâc-ı mess ettirilmemesine sa'y ve ihtimâm olunması* talep edilmektedir[103].

---

[100] BOA, **İ.DH. 350/23075,** Lef 15, 17 Şevvâl 1272 (21 Haziran 1856).
[101] BOA, **İ.DH. 350/23075,** Lef 17, 17 Şevvâl 1272 (21 Haziran 1856).
[102] BOA, **İ.DH. 350/23075,** Lef 19, 22 Zi'l-Ka'de 1272 (25 Temmuz 1856).
[103] BOA, **A.MKT.MHM. 93/45,** Lef no yok, Belge 1, 3 Zi'l-Hicce 1272 (5 Ağustos 1856).

Trablusgarb'da da isyanın sona erdirilmesiyle, asker ihtiyacı azalmış ve bölgedeki fazla askerler, topçu redif askerlerinde olduğu gibi, geri gönderilmeye çalışılmıştır. Mirliva Abdullah Paşa kumandasında olan üç tabur redif askerinin, memleketlerine iade olunmak üzere İstanbul'a gönderilmesi talep edilmiştir. Trablusgarb'ın güvenliğini sağlamak üzere burada kalacak olan bir alay piyade ve bir alay süvarinin dışında, muvakkat olarak orada bulunan Rumeli ordusuna mensup iki tabur piyadeye de ihtiyaç kalmadığı için, bunların eyaletlerine gönderilmesi teklif edilmiştir[104]. Daha önce İstanbul'dan gönderilmiş olan iki tabur redif askerinin, memleketlerine iade olunmak üzere İstanbul'a getirilmesi uygun bulunmuştur. Diğer taburlara ihtiyaç kalmadığı için onların gönderilmesi de Trablusgarb Valisi'ne yazılacaktır[105].

Bir diğer iade talebi de Osman Mazhar Paşa'dan gelmiştir. Paşa, eyalette asayişin sağlandığını ifade ederek, her hangi bir sorun çıksa bile Nefs-i Trablus'ta bulunan kuvvetlerin yanında bir miktar kuloğlu gönderilerek, bunun halledilebileceğini bildirmektedir. Selefi olan Mustafa Nuri Paşa'nın talebiyle, Ali Kûtâ Ağa refaketinde Trablusgarb'a memur kılınan bin nefer muvazzaf Arnavud askeri, o zamana kadar eyalette bir işte kullanılmamışlardır. Bölgede daha fazla bulunmaları, gereksiz masraftan başka bir şeye yaramayacaktır. Ancak sekiz dokuz aydır verilemeyen maaşlarının eyaletten karşılanması mümkün değildir. Bu askerlerin alacaklarını vermek üzere bin iki yüz kese akçenin ve onları Preveze'ye taşıyacak bir vapurun eyalete gönderilmesine ihtiyaç bulunmaktadır[106].

Eyalete isyanın bastırılması için getirilmiş olan redif ve muvazzaf askerlerin iadesi talep edilmekle birlikte, bölgede sürekli güç olarak bulunmak üzere yeterli sayıda nizamiye askerinin de bulunmadığı anlaşılmaktadır. Osman Mazhar Paşa, 23 Aralık 1856 tarihli yazısı ile bu konuyu dile getirmekte, bölgeden üç tabur askerin birden kaldırıldığını, mevcut Arnavut askerlerinin de işe yaramadığını ifade etmektedir. Bu şekilde eyaletteki asker sayısının azalması *rabbim göstermesin yeniden bir ğâilenin tekevvününü mûcib olur* düşüncesi, valiyi üzüntüye sevketmektedir. Eyalette bir tabur nizamiye askerine ihtiyaç olduğunu bildiren vali,

[104] BOA, **İ.DH. 351/23160,** Lef 1, 21 Zi'l-Ka'de 1272 (24 Temmuz 1856).
[105] BOA, **İ.DH. 351/23160,** Lef 2, 6 Zi'l-Hicce 1272 (8 Ağustos 1856); BOA, **A.MKT.NZD. 192/88,** 3 Muharrem 1273 (3 Eylül 1856).
[106] BOA, **A.MKT.UM. 223/74,** 29 Zi'l-Hicce 1272 (31 Ağustos 1856).

bunun bir an önce gönderilmesini istemektedir. Ayrıca Arnavut askerlerinin piyadesi bölgede işe yaramadığı için, içlerindeki iki yüz süvarinin ayrılıp baharın başlangıcına kadar bölgede tutulması, piyadelerin ise bölgeden ayrılmasına izin verilmesini talep etmektedir[107]. Valinin talebi İstanbul'da görüşülerek, eyalette asker bulunmasının zorunluluk olduğu dile getirilmiştir. Bu nedenle Hassa ya da Rumeli ordusundan ayrılacak bir taburun bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Hassa Ordusu'nun Hicaz ve diğer bazı bölgelerdeki görevleri nedeniyle, bu askerlerin Rumeli Ordusu'ndan gönderilmesi kararlaştırılmıştır[108]. Bu kararı, 5 Şubat 1857'de padişah onaylamıştır[109]. Şubat ayının sonlarına doğru, bu bir tabur askerin bölgeye gönderilmesi için gerekli yazışmaların yürütüldüğü görülmektedir[110].

İşi biten askerler İstanbul'a gönderilirken, taltif edilmeleri konusu ihmal edilmemiştir. Trablusgarb'da bulunan nizamiye ve redif askerlerinin ve muvazzaf askerlerin uzun süre burada bulunup, özellikle Guma meselesinde hüsn-i hizmetleri görüldüğünden, hepsinin umum madalyası ile ödüllendirilmeleri uygun bulunmuştur. Redif askerleri İstanbul'a getirileceği için, onlara madalyaları İstanbul'da verilecektir. Eyalette kalan nizamiye askerleri ve muvazzaf askerler için, beratlarıyla birlikte, gerektiği kadar madalya gönderilmesi ve bunlara hitaben taltif içeren bir ferman kaleme alınması kararlaştırılmıştır[111]. 9 Ekim 1856 tarihli irade ile bu kararlar padişah tarafından kabul edilmiştir[112]. Bahsedilen fermanın ve madalyaların, 21 Aralık 1856'da eyalete ulaştığı görülmektedir. *Sâik-i Şâdî* vapuruyla ve Kolağası İsmail Ağa'ya teslim edilerek gönderilen iki bin sekiz yüz yirmi dört nişan, ertesi gün düzenlenen törenle askerlere ve subaylara tek tek tevdi edilmiş ve bahsedilen ferman okunmuştur. Trablus şehir merkezi dışında bulunan Salı Pazarı adlı yerdeki törene, dost devletlerin konsolosları da resmi elbiseleri ile katılmıştır[113].

4 Kasım 1856'da, Şeyh Guma isyanı sırasında hüsn-i hizmeti görülenlere verilmek üzere, isim yerleri açık olarak gönderilen on beş adet kapıcıbaşılık ruusunun dağıtıldığını gösteren defterin alındığı, Trablusgarb Valisi'ne

[107] BOA, **İ.DH. 368/24354,** Lef 1, 25 Rabîu'l-Evvel 1273 (23 Aralık 1856).
[108] BOA, **İ.DH. 368/24354,** Lef 3, 28 Cemâziye'l-Evvel 1273 (24 Ocak 1857).
[109] BOA, **İ.DH. 368/24354,** Lef 4, 10 Cemâziye'l-Âhir 1273 (5 Şubat 1857).
[110] BOA, **A.MKT.NZD. 214/87,** Selh-i Cemâziye'l-Âhir 1273 (24 Şubat 1857).
[111] BOA, **İ.DH. 356/23538,** Lef 1, 22 Muharrem 1273 (22 Eylül 1856).
[112] BOA, **İ.DH. 356/23538,** Lef 2, 9 Safer 1273 (9 Ekim 1856).
[113] BOA, **İ.DH. 356/24176,** Lef 1, 25 Rabîu'l-Âhir 1273 (23 Aralık 1856).

bildirilmektedir [114] . 4 Ocak 1857 tarihiyle seraskere hitaben yazılan yazıda, Trablusgarb Valisi'nin, Guma meselesinde hüsn-i hizmetleri görülen nizamiye askerlerine ve muvazzaf askerlere verildiği gibi kuloğlu olarak ifade edilen urban askerinden de gayretleri görülenlere verilmek üzere, yüz adet madalya istediği görülmektedir[115].

3 Guma'nın Yeni Arayışları

3.1 Şeyh Guma'nın Af Talebi ve Fransız ve İngiliz Konsoloslarının Müdahaleleri

Cezayir'deki Sûf bölgesine kaçan ve burada biraz vakit geçiren Guma'nın, bir süre sonra Trablusgarb Valisi Osman Mazhar Paşa'ya bir mektup gönderdiği görülmektedir. Mektubunda, kendisine uygun miktarda bir maaş tahsis edilip Tunus'ta ikametine izin verilmesini ve bu konuda daha önce kendisine izin vermeyen Tunus Valisi'ne de yazı yazılmasını istemektedir.

Şeyh Guma bu talebini, Trablus'taki Fransız Konsolosu Paul Emile Botta'ya da yazmıştır. Konsolos, valinin yanına gelip durumu ifade etmiş, Guma'nın mektubunu valiye göstermiştir. Bu konuda nasıl hareket edileceği konusunu vali ile müzakere etmiştir. Vali, Guma'nın Tunus'ta ikamet ettirilmesinde bir mahzur olmadığını, ancak kendisi hakkında ilan edilen af halen geçerli olduğu için, buna istinaden, hiçbir yere uğramadan ve kimseyi vasıta kılmadan deniz yoluyla kendisine gelmesi durumunda, yeterli maaş tahsisi ile taltif edileceğini ve gönlünün hoş tutulacağını ifade etmiştir.

Bu hadiseden birkaç gün sonra, İngiltere Konsolosu George Frederick Herman valiye gelerek, aldığı bazı haberleri aktarmıştır. Konsolos Herman'a, bölgedeki yardımcı konsolosu, Guma'nın Cebel bölgesinde olduğu sırada başına büyük miktarda adam topladığına, ahalinin kendisinden hoşnut olup her ne zaman Trablus'a gelecek olsa ona itaat ile istediği gibi hareket edeceklerine dair söylentiler olduğunu bildirmiştir. Vali, bu söylentilerin gerçeğe ayrıkı olduğunu, ahalinin Guma'dan nefret ettiğini, bölgeye dönmesinin mümkün olmadığını, dönse bile telef olacağını

[114] BOA, **A.MKT.MHM. 101/92,** 6 Rabîu'l-Evvel 1273 (4 Kasım 1856).
[115] BOA, **A.MKT.MHM. 105/9,** 8 Cemâziye'l-Evvel 1273 (4 Ocak 1857).

söylemiştir. Bundan sonra İngiliz Konsolosu, Fransızların maksadının, Guma'yı Trablusgarb'da bir yerde ya da Nefs-i Trablus'a on iki günlük mesafedeki Gadâmis'te iskân ettirmek olduğunu, gizli olarak valiye bildirmiştir. Vali, Guma'ya daha önce benzeri bir teklif yapılmışken bunu kabul etmeyip, bir önceki Fransız Konsolusu'nun gidişinden sonra kendisine maaş tahsis edilip Tunus'ta ikamet ettirilmesini istemesine bakarak, bu durumun İngiliz Konsolosu'nun dediklerini teyit ettiğini ifade etmektedir. Bu hadisenin, Fransız İkinci Konsolosu Mösyö Summaripa'nın tahriki olduğunu düşünmektedir. Vali, Guma'nın eyalete gelmesi durumunda etkili olamayacağını söylemekte, ancak Fransızların Guma'nın Trablusgarb taraflarında ikametine dair bir talebi olup da kabul edilmesi durumunda, onun hükümeti tanımayacağını düşünmektedir. Böyle bir durumda, Fransa'nın vasıtasıyla istediği gibi hareket edecek ve eyaletin nizamını, kısa zaman içinde şirazesinden çıkaracaktır[116]. Osman Paşa, bu şekilde Bâbıâlî'yi, Fransızların konuya müdahalesine karşı uyarmaktadır.

Osman Paşa'nın, Guma'nın bu talebine gayet olumsuz yaklaştığı, Trablusgarb'da bulunan Tunus temsilcisi Sadık Efendi (es-Sâdık bin Ali Kasım)'nin yazılarından da anlaşılmaktadır. Sadık Efendi, Tunus Beyi'ne ve Tunus'un nüfuzlu devlet görevlilerinden Mustafa Haznedâr'a yazdığı yazıları ile Şeyh Guma'nın Tunus'ta ikameti ile ilgili talebini valiye ilettiğini ve Fransız Konsolosu'nun da bu konuda çaba sarfettiğini bildirmiştir. Sadık Efendi'nin öğrediğine göre, Guma'dan bir elçi gelmiş ve biri valiye diğeri konsolosa iki mektup getirmiştir. Guma, valiye yazdığı mektubunda, ondan kendisinin Tunus'ta ikamet etmeyi arzu ettiğine dair Tunus Beyi'ne yazı yazmasını talep etmiştir. Fransız Konsolosu da, Osman Paşa'ya gelerek, Guma'nın bu talebinin karşılanmasını istemiştir. Osman Paşa, asla böyle bir şey yapmayacağını söylemiştir. Konsolos, konuyu İstanbul'daki elçiliğine yazıp bu konuda sadrazamla görüşülmesini sağlamak istediğini bildirmiştir. Osman Paşa ise, kendisine böyle bir emir gelirse valilikten istifa edeceğini söylemiştir[117].

Fransız Konsolosu Botta'nın Guma'ya gönderdiği, 1 Eylül 1856 tarihli mektup ona, Tunus ya da Trablus'ta ikamet seçeneklerinden birini tercih etmesini bildirmektedir. Konsolosa başbakanından gelen mektuba göre, Guma'nın iltica

[116] BOA, **A.MKT.UM. 250/6,** 29 Zi'l-Hicce 1272 (31 Ağustos 1856).
[117] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 298-301, Vesîka 126-127, 25 Zi'l-Hicce 1272 (27 Ağustos 1856).

etmek üzere Cezayir'e gitmek niyeti, Fransa Devleti tarafından haber alınmıştır. Fransa açısından bu konuda bir engel yoktur ve bölgedeki garantöre (yani valiye), oraya giderse kabul edilmesine dair emir verilmiştir. Konsolos, Guma'nın gönderdiği mektup üzerine Trablusgarb Valisi ile görüşmüştür. Görüşme sonucu valinin kararı, Guma'nın Devlet-i Aliyye'nin iradesi gereğince, Nefs-i Tunus'ta ikamet etmek ya da valiye göre daha uygun bir seçenek olarak, deniz yoluyla Nefs-i Trablus'a gelip burada ikamet ve kendisine maaş tahsis edilmesi şıklarında birini tercih etmesidir. İstanbul'daki Fransız Elçisi'nden gelen habere göre de Osmanlı Devleti, valinin sunduğu şıklara razı olmuştur[118].

Guma, Botta'nın yazısına 3 Ekim 1856'da cevap vermiştir. Öncelikle Trablus'a gönderdiği elçinin tutuklanmasını kınayan Guma, bunun adetten olmadığını; elçi göndermekten kastının, sadece devlete itaat olduğunu ifade etmektedir. Cezayir'de ikametinin mümkün olduğunu, daha önce oradaki general kendisine bildirmiştir, ancak bu konuda ondan af dilemiş ve dileği kabul edilmiştir. Ayrıca Sukre bölgesinin idarecisi de ona benzer bir teklifte bulunmuş, ancak ondan da affını istemiştir. Guma, kendisine sunulan iki şıkla ilgili, Fransa ve Osmanlı devletlerinin samimi dostluklarından bahsettikten sonra, kendisi için en uygun olanı kendisinin seçmesinin bir mahzuru olmayacağını söylemektedir. Kendisi, çöl bölgesinde yaşayan bedevi bir adamdır. Şehirlerde, binalarda yaşamayı tercih etmemektedir. Konsolostan ona, kendi bölgesinde, yani Cebel-i Garbî'de bir hizmet tayin edilip tecrübe edilmesi konusunda yardım istemektedir. Eğer buna razı olunmazsa, kendisine maaş tahsis edilip kefil alınarak uzak bir yerde, istediği geniş arazilerden birinde ikametinin sağlanmasını talep etmektedir[119].

Fransa'nın ve Fransız Konsolosu'nun ikili oynadığı, Osman Paşa'nın 17 Eylül 1856 tarihli yazısında görülmektedir. Yazıya göre; Şeyh Guma'nın, Cezayir dâhilindeki Sûf taraflarında gezindiği haberleri, Fransa İmparatoru'na kadar ulaşmıştır. Fransız Konsolosu Botta, valiye İmparator'un Guma'nın yakalanmasını emrettiğini ve bunun Fransız Hâriciye Nezâreti tarafından kendisine bildirilmesinin

[118] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 406-407, Vesîka 187, 30 Zi'l-Hicce 1272 (1 Eylül 1856). Türk Tarih Kurumu'nun http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/ adresinden sağladığı tarih çevirme kılavuzu 1272 yılının Zi'l-Hicce ayının 29 gün sürdüğünü söylese de kullandığımız belge yayınında tarih, 30 Zi'l-Hicce olarak yer aldığı için bu şekilde referans verilmiştir.
[119] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 410-411, Vesîka 189, 3 Safer 1273 (3 Ekim 1856).

istendiğini haber vermiştir. Vali, konsolosa, yardımları ve iyi niyetleri konusunda yaşadığı memnuniyeti ifade ederek, *böyle bir umûr-ı cüz'iyede bile atf-ı nigâh-ı himmetle, merkūmun ele geçirilmesi hakkında şâyân buyurulan lutf ve inâyetleri* konusunda teşekkürlerini bildirmiştir[120].

Fransa Konsolosu, kendisinin ve devletinin iyi niyetlerini bildirse de, Yefren Kasrı'nda ele geçirilen bir mektup, işin arka yüzünü aydınlatıcı mahiyettedir. Fransızların isyanla ilişkisine dair en somut kanıtı teşkil eden bu mektup Osmanlı, İngiliz ve Amerikan kaynaklarında yerini almıştır. Mektup, Trablusgarb'daki Fransa Konsolosluğu başkâtibi ve tercümanı Mr. Summaripa tarafından Guma'ya yazılmıştır. Guma'nın, Cebel'de Osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattığı haberlerinden sonra, İngiliz Konsolosu'nun tahminine göre, 19-20 Temmuz 1855'te yazılmış olmalıdır.

Mektupta öncelikle, İngiliz Konsolosu'nun Malta'da bulunduğundan ve burada üstleriyle yaptığı yazışmalardan söz edilmektedir. Mektuba göre; Guma'nın Cebel'de orduyu bozguna uğrattığı haberi, Fransız vapuru tarafından Malta'ya ulaştırıldığında İngiliz Konsolosu'nun kafası karışmış, ne yapacağını bilememiştir. Mektubta Guma'ya, eğer Fransızların onunla olmasını ve ona yardım etmesini istiyorsa, İngiliz Konsolosu ile yazışmaması söylenmektedir. Konsolostan bir mektup alırsa, buna hiçbir şekilde cevap vermemesi, sözlü bir mesaj alırsa, bunu sadece dinleyip dikkate almaması tembih edilmektedir. Ayrıca, deniz tarafından –yani eyalet dışından- gelecek askerlerden korkmaması ifade edilerek, gelen giden bir askerin bulunmadığı bildirilmektedir. Bunun dışına Summaripa, kendisinin Guma için son derece gayret gösterdiği, getireceği silah, barut ve diğer eşyaları geri çevirmeyip yanında muhafaza etmesi söylenmektedir.

Summaripa Guma'ya, eyaletin bütün nüfusunun ümidini ona bağladığını ve ona olan muhabbetlerini bildirmek için, her gün birilerinin yanına geldiğini ifade etmektedir. Fransızlar onunla olduğu sürece, onu zafere taşımadan asla terketmeyecekelerini bildirmektedir. Ondan, Osmanlıları bütün gücüyle taciz etmesini istemektedir. İsmini vermesine gerek olmayan kişilerin arzusunun, bu olduğunu bildirmektedir.

[120] BOA, **A.MKT.UM. 253/55,** 17 Muharrem 1273 (17 Eylül 1856).

Şeyh Guma ve Fransa ilişkisinden rahatsızlığı açık olan İngiliz Konsolosu, 26 Mart 1856 tarihli raporunda, bu rahatsızlığından ve ele geçirilen mektuptan bahsetmektedir. Konsolosa göre, eyalette ortaya çıkan isyan, bütünüyle Fransızların bir tezgâhı değilse, en azından onlar tarafından hararetlendirilmiştir. Ele geçen mektup görünüşe göre, Fransız Konsolosu'nun bilgisi ve rızası dâhilinde yazılmıştır. Bu mektubun dışında ayrıca, bir önceki Fransız Konsolosu Léon Roches'dan Guma'ya yazılmış mektuplar da ele geçen evraklar arasındadır. Bu mektuplar, onları getirip götürenlerin taşıdığı şifahi mesajların, ancak küçük bir kanıtıdır.

Amerikan Konsolosu Gaines, bu mektuba yer verdiği yazısında, ele geçirilien mektupların Fransız Konsolosu'nun isyanla ilişkisine işaret ettiğini bildirmektedir. Ancak Fransız Konsolosu, konuyla ilgili kendisini sorumluluktan ustaca kurtarmayı başarmıştır. Her zaman mesajlarını şifahen bildirecek elçiler kullanmıştır ve mektuplarında sadece, tavsiyelerini şeyhe ulaştırmakla yükümlü olan kişilerin isimlerini zikretmekle iktifa etmiştir. Konsolos Roches'un ayrılmasından sonra yazışmaları sürdüren konsolosluk tercümanı Mr. Summaripa, saklanmaya hiç gerek duymadan açık açık yazmıştır. Onun mektubu, İngiltere'nin ve Fransa'nın Sultan'ı destekleme konusundaki ittifakının, başka yerlerde samimi olsa da imparatorluğun bu bölgesinde öyle olmadığını göstermektedir[121].

Trablusgarb Valisi'ne yazılan bir yazı, bu mektubun, konsolosun tercümanı tarafından yazıldığını teyit etmektedir. Mektup, Fransız Sefâreti'nden sorulmuş, onlar da konsolosla görüşüp durumu araştırmıştır. Tercüman, böyle bir mektuptan haberi olmadığını, mektup kendisine gösterilirse *dostâne* araştırıp icabına bakacağını söylemiştir. Mektubu valiye gönderen Bâbıâlî, konunun *sûret-i resmîde olmayarak* konsolos ile birlikte incelenmesini ve sonucun bildirilmesisi talep etmektedir[122].

Guma'nın Fransız devlet görevlileri ile olan temasına dair bazı bilgiler, Reşid Kâhya adlı görevlinin, Tunus'ta sadrazam olan Mustafa Haznedâr'a gönderdiği 8 Kasım 1856 tarihli yazısında görülmektedir. Reşid Kâhya, Guma ile Tunus'un farklı yerlerinde buluşmak için birkaç defa ona yazmışsa da her seferinde, Guma onu savuşturmuştur. Hareketlerinden onun, Tunus'taki Fransız Konsolosu ile bazı işler

[121] BOA, **HR.MKT. 162/66,** Lef no yok, Belge 2, t.y; TNA, **FO 101/39**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, 26 Mart 1856; DFUSCIT, **7/76,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 9 Nisan 1856. Mektubun Arapça tercümesi için bkz. **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 432-433, Vesîka 202, t.y.
[122] BOA, **HR.MKT. 162/66,** Lef no yok, Belge 1, 9 Safer 1273 (9 Ekim 1856).

çevirdiğini anlayan Reşid Kâhya, ayrıca Guma'ya Tunus'tan gönderilen bir mektubu görmüştür. Mektup ona Tunus'tan çıkması emredildikten sonra, onu teselli etmekte ve Fransız Konsolosu ile ilişkisine dair işaretler taşımaktadır. Mektupta konsolos, Guma'yı batıya hareket etmeye ve Fransa'nın hizmetine girmeye teşvik etmektedir. Reşid Kâhya ayrıca iki kapalı mektup daha görmüştür. Bunlardan biri Guma'dan konsolosa, diğeri de Şeyh Muhammed bin Muhsin ve Mîlûd bin el-Hacc Saîd'e yazılmıştır. Bunlar Sefâkus'ta Fransız Konsolosu aracılığı ile gönderilmiştir[123].

Amerikan Konsolosu Gaines, 27 Aralık 1856 tarihli raporunda, Şeyh Guma ile vali arasında sıcak çatışmaların yakında yeniden başlayabileceğini düşündüğünü bildirmektedir. Etrafındaki organize askeri düzen içinde bulunan bir miktar adamıyla, bir süredir eyaletin güney sınırında yaşayan Guma'ya karşı vali, bir dizi başarısız teşebbüste bulunmuştur. Ona karşı daha dostça görünmeye çalışmış, ancak Guma'yı kampında baskına uğratmayı hedefleyen bir hileye girişmiştir. Tunus sınırında yaşayan bir grup haydutu, bu iş için istihdam etmiştir. Ne var ki Guma, bunun farkına vararak onları pusuya düşürmüş ve bütün kervana el koymuştur. Bu stratejide başarılı olamayan Osmanlılar, tekrar diplomasi yoluna yönelmiştir. Paşanın daveti üzerine Fransız Konsolosu, elemanlarından birini Guma'ya, gelip Fransa'nın himayesi altında ve Osmanlılardan maaş alarak Trablus'ta ikamet etmesi teklifi ile göndermiştir. Bu teklifin ne sonuç vereceği belirsizdir. Kendi topraklarının efendisi olan, etrafında bir grup adanmış takipçisiyle istediği gibi hüküm süren Guma, mevcut halinde, bir garnizon şehrinde sürekli şüphe ve tahkir altında yaşayacağı duruma göre çok daha önemli ve özgür bir adamdır.

Fransa'nın bu meselede oynadığı rolde garipsenecek bir durum yoktur. Çünkü isyan, zaten ilk olarak kendi adamalarının tahriki ile ortaya çıkmıştır. Açık olan şey, Fransa'nın eyalette, Osmanlı idaresinin en zorlu düşmanının iplerini elinde tutarak bazı politik avantajlar elde etmeye çalışmakta olduğudur[124].

Şeyh Guma'nın Fransa ile olan ilişkisi, Fransa'nın Tunus Konsolosu Léon Roches ile yazışmalarında açıkça görülmektedir. 31 Mart 1857 tarihli mektubunda Guma, Roches'a, Sefâkus ve Kâbis'teki Fransız görevliler aracılığı ile ona gönderdiği yazıların ulaşıp ulaşmadığını sormaktadır. Bir seneden fazladır uygun

[123] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 304-305, Vesîka 129, 10 Rabîu'l-Evvel 1273 (8 Kasım 1856).
[124] DFUSCIT, **7/87,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 27 Aralık 1856.

şartlarda itaatini bildirme ümidiyle dolaştığını, ancak umduğunu bulamadığını ifade etmektedir. Kendisinden maaş karşılığında topraklarını terketmesinin istendiği, Trablusgarb'a girmesine razı gösterilmediğini söylemektedir. Eğer uygun görülürse, vehimlerden uzak olabileceği Tunus dâhilinde bulunan el-A'râz'da ikamet etmeyi istemektedir[125]. Guma, Roches'e gönderdiği 21 Nisan 1857 tarihli mektubunda, vaktin elvermesiyle hayvanları otlatmak için Sûf ve Nefzâve tarafından ayrıldığını haber vermektedir. Trablusgarb'daki Fransız Konsolosu Botta'dan kendisine bir yazı gelmiştir ve şehirde ikamet etmeyi kabul etmediği için "haksız yere" kınanmıştır. Hâlbuki kendisine en uygun olanı kendisi bilmektedir. Ayrıca Benî Yezîd'in önde gelenleri ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Şeyh Sûla bin Saîd ve kardeşi, bu toplantının sonucunu bildirmek üzere valiye gönderilmiştir[126].

Gaines'in Nisan 1857'de kaleme aldığı raporu, Guma'ya yapılan teklifin geri çevrildiğini bildirmektedir. Guma'nın, eyaletteki Osmanlı otoritesine karşı düşmanca tavrını sürdürmekte ısrarlı olması nedeniyle, paşanın büyük bir askeri gücü yola çıkarmaktan başka çaresi kalmamıştır. Bundan amacı, eli kulağında olan hasat mevsiminde, eyalet idaresine dost olan kabileleri Guma'nın tacizinden muhafaza etmektir[127]. Paşanın gönderdiği bu kuvvetler, muhalefet içindeki kabilelerle herhangi bir çatışmaya girmeden, bir süre sonra Trablus'a geri dönmüştür. Guma, eyaletin batı sınırında yaşayan, kervanları soyarak ve yakınlardaki sahile demirleyen gemileri yağmalayarak geçinen ve eskiden beri haydut kabul edilen güçlü bir Arap kabilesi [muhtemelen Verğumma] ile bir bağ kurmayı başarmıştır. Taraftarları arasına kattığı bu önemli güçle Şeyh Guma, bazı saldırılarını yinelemek ve bu şekilde hasat mevsiminde tarım yapılan arazileri ele geçirmek istemiştir. Ancak paşanın hızla giriştiği önlemler, onu engellemiştir. Tahıl hasadı güven içinde yapılmıştır ve en azından eyaletin ortamalası kadar bir hasat çıkmıştır. Bu da bölgedeki açlıktan hızlı bir kurtuluş getirecektir[128].

[125] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 419-420, Vesîka 196, 5 Şa'bân 1273 (31 Mart 1857).
[126] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 421-422, Vesîka 196, 26 Şa'bân 1273 (21 Nisan 1857).
[127]DFUSCIT, **7/93,** M. J. Gaines'ten W. L. Marcy'e, 23 Nisan 1857.
[128] DFUSCIT, **7/98,** M. J. Gaines'ten Lewis Cass'a, 10 Haziran 1857.

3.2 Sürgün Kararlarının İcra Edilmeye Çalışılması ve Fransa'nın Engellemesi

Cebel-i Garbî'de, Şeyh Guma'nın ikinci defa bölgeye gelmesinde ona destek oldukları iddiasıyla tutuklanıp Rumeli'nin farklı yerlerine sürülmesi kararı alınan altmış yedi kişinin durumu, Meclis-i Vâlâ'nın 1 Ekim 1856 tarihli toplantısında görüşülmüştür. Bu kişilerin Guma'ya mâlen ve bedenen yardım etmiş, hakikaten isyana girişmiş, bölgenin ileri gelenlerinden oldukları ifade edilmiştir. Bunlara, ilan olunan genel af sırasında itaat bildirmeri üzerine, gereken her türlü teminat verilmiş ve taltifler yapılmıştır. Ancak Guma'nın Cebel'e dönmesiyle, tekrar onun etrafına toplanarak *envâ'-ı fesâdâta cesâret* etmişler, silah imal ederek gönderilen askere karşı koymuşlardır. Bu tür suçları işleyenlerin idamı ya da buna bedel olarak müebbeden küreğe konulmaları, ceza kanununun hükümlerinden olduğu gibi, memleketlerine bir daha ayak basmamak üzere müebbeden sürülmeleri de emsallerine icra edilen cezalardandır. Valinin, bunların sahilden uzak yerlere sürülmesini istemesine de bakılarak yarısının Niş'e, diğer yarısının da Manastır'a sürülmesi uygun bulunmuştur. Bunun için önce gemiye bindirilip Selanik'e gönderilmeleri gerekecektir. Buradan firar edemeyecek şekilde, Niş'e ve Manastır'a gönderilmeleri, gönderildikleri yerlerde yine firar edememeleri için prangaya bağlanarak muhafaza edilmeleri, ilgililere bildirilecektir[129].

Meclis-i Vâlâ'nın kararı, 21 Ekim 1856'da, padişah tarafından kabul edilmiş ve Trablusgarb, Selanik ve Rumeli valilerine ve Niş Mutasarrıfı'na gereken emirlerin yazılması kararlaştırılmıştır[130]. Trablusgarb Valisi Osman Mazhar Paşa'ya bu konudaki emrin, 8-18 Kasım 1856 (Evâsıt-ı Rabîu'l-Evvel 1273) tarihinde yazıldığı görülmektedir. Paşadan, bu kişileri gemiye bindirip Selânik'e göndermesi istenmiştir[131]. Selânik ve Rumeli valileriyle Niş Mutasarrıfı'na hitap eden yazının ise 19 Kasım 1856 tarihiyle kaleme alındığı görülmektedir. Onlara da aynı şekilde yarısı Niş'e, diğer yarısı Manastır'a sürülen bu kişileri, itina ile muhafaza edip sürgün yerlerine ulaştırmaları emredilmiştir[132].

---

[129] BOA, **İ.MVL. 360/15773,** Lef 1, Ğurre-i Safer 1273 (1 Ekim 1856).
[130] BOA, **İ.MVL. 360/15773,** Lef 3, 21 Safer 1273 (21 Ekim 1856).
[131] BOA, **İ.MVL. 360/15773,** Lef 2, Evâsıt-ı Rabîu'l-Evvel 1273 (8-18 Kasım 1856) aynı yazının yer aldığı bir diğer belge için; BOA, **C.ZB. 20/999,** Evâsıt-ı Rabîu'l-Evvel 1273 (8-18 Kasım 1856).
[132] BOA, **A.MKT.MVL. 83/6,** 21 Rabîu'l-Evvel 1273 (19 Kasım 1856).

Alınan sürgün kararları icra aşamasındayken, Fransa'nın Trablusgarb Konsolosu Paul Emile Botta'nın araya girerek, bu kişilerin affı için baskı yaptığı görülmektedir. Bu durumdan son derece rahatsız olmuş görünen Osman Mazhar Paşa, 23 Ocak 1857 tarihli yazısında, konuyu ayrıntılı olarak aktarmaktadır. Altmış yedi kişilik bu grubu götürecek gemi, bunların muhafazasında bulunacak askerler, gereken erzak ve diğer malzeme hazırlanmış, geminin navlunu dahi eyalet sandığından ödenmiştir. Gemi harekete geçmek üzereyken Fransız Konsolosu'nun bir yazısı Osman Paşa'ya ulaşmıştır. Konsolosa göre, bu kişilerin sürgün edilmesi, bölge açısından birçok mahzur taşımaktadır. İsyana girişenler hakkında yeni bir genel af ilan edilmesi ile ilgili, valiye bir emirname gönderileceği İstanbul'daki sefirleri tarafından Paris'e bildirilmiştir. Kendisine böyle bir emir ulaşmadığını ifade eden vali, bu kişilerin isyancı elebaşları olmaları ve sürgünlerine dair kesin irade olmasına nazaran konsolosun bu tebligatına pek riayet etmemek gerekse de *bunlar cüz'îce bir maslahatı büyüderek ve mağlataya boğarak bir takım kīl u kāl ve müşkilâta bâdî ve bilâ sebeb gûnâ gûn nizâ' ve fizâ'ı müeddî işlere kalkışmak âdet-i müstemirrelerinden olmasıyla, bi'z-zarûr ba'zı husûsâtta ifâde ve istid'â-yı vâkılarının icrâsına mecbûr olunduğu misüllü, bu bâbda dahî maslahat şikâyet ve muğallazaya düşürülmemek* için konunun gündeme alınmasını istemektedir. Ayrıca Mösyö Botta, bu konuda iki devlet arasında bir soğukluğun oluşabileceği imasında da bulunmuştur.

Vali, Fransız Konsolosu ile arasındaki dostluğun soğukluğa dönüşmemesi için, onun talebine, konunun İstanbul'a yazılacağı ve oradan cevap gelene kadar bu kişilerin eyalette bekletileceğini şifahen ifade ederek cevap vermiştir. Ayrıca bu konunun gizli tutulması da konsolostan talep edilmiştir. Valinin işi bununla bitmemiş, bu kişilerin sürgüne gönderilmeleri için her şey hazırken bir anda vazgeçilmesinin yaratacağı kargaşayı –buna *herkes aklı irdiği gibi bir dürlü ma'nâ* vermesini- engellemek için tedbirler düşünmüştür. Bu mahzurdan kurtulmak ve bunların bekletilmesinin *ecnebiye tarafından vâkī olan istid'â üzerine olduğu bildirilmemek* için, Mirliva Ahmed Paşa ile birlikte bir karar alınmıştır. Bu karar gereği Ahmed Paşa, kışın şiddetinden ve *bi-hikmetillâhî teâlâ bu sene-i mübârekede bu havâlîce fırtınaların kesretinden dolayı* böyle tehlikeli vakitte, askerlerin gemiyle yolculuğa gönderilemeyeceği, yaklaşmakta olan yeni yılın Mart ayının dokuzuna

kadar beklenmesi gerektiğine dair bir yazı hazırlayıp eyalet meclisine göndermiştir. Ahmed Paşa'nın yazısı mecliste okununca, eyalet meclisi azaları da bunu tasdik etmiştir.

Osman Paşa, sürgüne gönderilmesi kararlaştırılmış olan bu kişilerin, konsolosun istediği gibi affedilmeleri durumunda, derhal Cebel'e dönüp *meknûz-ı tıynet-i asliyeleri olan sû-i ef'âllerini izhâr* edeceklerini ifade etmektedir. Guma'yı da davet edeceklerini, ayrıca Cebel'in önde gelenleri oldukları için, ahalinin de onlara mecburen muvafakat edip itaat edeceğini bildirmektedir. Böyle bir durumda, eyalette binbir zorlukla sağlanan asayişin ortadan kalkacağı, eyaletin yeniden bir ihtilal ve karmaşa ortamına düşeceği açıktır. Ağır suçlar işlemiş ve suçlarının kesinleşmesiyle haklarıda sürgün fermanı dahi çıkmış olan kişilerin bu şekilde affedilmelerinin, bölgede kötü bir örnek oluşturacağını söyleyen vali, bundan sonra küçük büyük her suç işleyenin yabancıların aracılığına başvuracağını, bu durumda onların da nüfuzu artarak, eyaletin düzeninin bozulacağını bildirmektedir. Mart ayına az bir süre kaldığı için, vakit geçirilmeden ve bu engelleme kimseye bildirilmeksizin, bu kişilerin sürgün yerlerine gönderilmesini emreden fermanın, bir an önce gönderilmesini talep etmektedir[133].

Fransız Konsolosu P.E. Botta'ya ait olan, Osman Paşa'nın bahsettiği mektuba bakıldığında, sert bir dil kullanıldığı göze çarpmaktadır. Cebel ahalisinden yakalanan bu kişilerin sürgün edilmesinin abes bir hareket olduğunu söyleyen konsolos, eyalette isyan ateşi sönmüşken böyle bir cezanın *Bâbıâlî'nin nâmus ve şerefi için matlûbu olmayarak sonradan düşünülmüş intikam-ber hâreketine benzer* olduğunu ifade etmektedir. Konsolosa göre, kazanılan zaferden sonra bağışlamak, devletin şanına daha yakışır bir harekettir. Bu zavallıların sürgün edilmesi, diğer Arapların nefretlerinin artmasına ve yeni kıyamlara sebep olacaktır. Ayrıca Guma'nın, bu olaydan haberdar olduktan sonra, Trablus'a gelip kendini teslim etmesi de mümkün olmayacaktır. Emsallerine yapılan muameleyi görüp korkacaktır. Mektubunun sonunda konsolos, valiye, bu sürgünün icrasının durdurulup, meselenin Bâbıâlî'den tekrar sorulmasının kendi görüşüne göre en uygun seçenek olduğunu bildirmektedir.

[133] BOA, **İ.MMS. 9/376,** Lef 1, 27 Cemâziye'l-Evvel 1273 (23 Ocak 1857).

Ona göre, bu işin doğuracağı kötü sonuçlar anlaşıldığında, bu emrin değiştirilmesi de mümkün olacaktır[134].

Sürgün edileceklerin durumu İstanbul'da görüşmeye alındığında, Fransa Sefâreti'nin Bâbıâlî ile haberleşerek kendi görüşünü ilettiği ve ikna edici olduğu anlaşılmaktadır. Fransa Sefâreti ile yapılan görüşmelerde, Guma'nın başında bulunan çok miktardaki adamıyla, Tunus'ta da durmayıp Cezayir'e geçtiği ifade edilmiştir. Böyle bir kalabalığın, Guma gibi *fesâda muktedir* bir adamın yanında, dışarıda, Trablusgarb'ın asayişini tehdit edecek bir halde dolaşmasındansa, daha önce ilan edilen genel affin yenilenmesiyle bu kişilerin kendi memleketlerine döndürülmeye çalışılmasının daha hayırlı olacağı düşünülmüştür. Bu şekilde, Guma da yeterli miktarda maaş verilerek Tunus'ta ya da belki valinin nazar-ı dikkati altında olması için Trablus Kalesi'nde ikamet ettirilebilir.

Fransa Sefâreti'ne, genel affın da yenileceği vadolunmuştur. Trablusgarb'da hapsedilmiş bulunan kişilerin sürgün edilmesi, Guma üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. Bu kişilerle ilgili devletin asıl istediği, bundan sonra *fesâd ve ihtilâle* muktedir olamamalarıdır. Bunların Trablus Zindanı'nda kalmalarıyla da bu arzu ziyadesiyle yerine gelmiş olacaktır. Bu şekilde Guma'nın Trabzon'dan kaçması gibi, bunların da bir gün bulundukları yerden kaçıp memleketlerine dönmeleri *vâhimesine* de mahal kalmayacaktır. Fransa Sefâreti, bu kişilerin hapisten çıkarılıp kendi bölgelerine gönderilmelerindeki mahzuru tasdik etmiştir. Bu kişilerin sürgüne gönderilmesinden vazgeçilip Trablus Zindanı'nda hapis tutulmalarıyla, hem cezaları daha şiddetli hem de diğerlerine daha tesirli bir ibret olacaktır. Guma ve adamlarının durumuna gelince, onun başında bulunanların memleketlerine dönmeleri daha hayırlı görüldüğünden, bunlar hakkında da af ilan edilip memleketlerine çekilmelerine çalışılması uygundur. Guma'ya ise uygun gördüğü miktarda maaş bağlanarak, Tunus'ta ikamet etmesi, Nefs-i Trablus'a getirilerek muhafaza altına alınması ya da Osmanlı topraklarından istediği yerde ikamet ettirilmesi seçenekleri sunulacak ve bunlardan hangisini tercih ederse, onun uygulanmasına girişilecektir[135].

[134] BOA, **İ.MMS. 9/376,** Lef 3, 16 Canâyir 1857 (16 Ocak 1857).
[135] BOA, **İ.MMS. 9/376,** Lef 5, 2 Şa'bân 1273 (28 Mart 1857).

3.3 Şeyh Guma'nın Affedildiğine Dair Ferman Talebi

Fransa'nın araya girmesiyle isyancıların ve Guma'nın af ilan edilerek kontrol altına alınması kararlaştırıldığı sıralarda, eyaletteki gelişmelerin bu karara paralel seyrettiği görülmektedir. Osman Mazhar Paşa, 22 Nisan 1857 tarihli yazısında, Guma'nın etrafındaki adamların, onu bırakıp memleketlerine döndüğünü ve Guma'nın da affına dair emin yollar aradığını bildirmektedir. Paşanın yazısına göre, Guma'nın yanında götürdüğü adamlar, yaptıklarına pişman olup geri dönmüşler, onun yanında *esâfil-i nâsdan ve kabîlesi halkından* ibaret olan altmış kadar kişi kalmıştır. Guma, bu kişilerle birlikte Tunus idaresinde olan ve Cebel-i Garbî sınırında bulunan Bin Yezîd Kabilesi'ne sığınmıştır. Ayrıca *bu kadar vakitlerden berü çektiği mihen ve meşakkat tâb ve tevânını keserek ve belki cânından bezerek ve isâet-i vâkıasına nedâmetle* birlikte, kendisini kabilesi ile terkedip giden Cebel halkına da küsmüştür.

Guma'nın içinde bulunduğu kötü durum nedeniyle, sağlam bir vasıta ile yanına gelmeği çok istediğini söyleyen vali, Mehmed Paşa'nın valiliği zamanında *ba'zı desîselerle* tuzağa düşürülmesi nedeniyle, bunu yapamadığını bildirmektedir. O zaman affedildiği ilan edilmiş ve Mehmed Paşa'nın teminatıyla Trablus'a gelmiştir. Ancak durum beklediğinin tersi çıkmış, yakalanıp Trabzon'a sürülmüştür. Bu nedenle, artık valinin verdiği teminata itimad etmemektedir. Ulaşabildiği herkese derdini anlatıp aracılık talep etmektedir. Bu şekilde Fransa'nın Cezayir'deki Konstantin bölgesinde memuru olan General Desvaux ile görüşmek üzere –kuryesi- Ömer bin Mahcûb'u göndermiştir. Bu kişinin ifadesinden anlaşılana nazaran, Guma'nın maksadı, affedildiğine ve serbest bırakıldığına dair hakkında bir ferman çıkarılmasıdır.

General Desvaux konuyu, Fransa'nın Trablusgarb Konsolosu'na yazmıştır. Guma da valiye ve Fransa Konsolosu'na ferman talebini bildiren birer yazı göndermiştir. Valiye yazdığı yazıda, talebini açıkça bildirmemişse de affedilip kendisini tamamen temin edecek şartların sağlanmasını istemiştir. Guma'nın istediği şekilde bir ferman gönderilmesinin, *muvâfık-ı hâl ve maslahat* olduğunu söyleyen vali, Fransa Konsolosu'nun da bu konuda epey ısrarcı olduğunu bildirmektedir. Vali Fransa Konsolosu ile ortaklaşa, Guma'ya önce gelip teslim olmasının, arzu ettiği fermanın çıkarılmasını ve kendisine vadedilen şeylerin verilmesini kolaylaştıracağını

yazmıştır. Vali'ye göre Guma'nın *şu hâl-i sefâletle gezmesinde ve bu sûretle Bin Yezîd Kabîlesi'ne dehâlet ile Cebel havâlîsine yaklaşmasında bir be's yoğsa da şerrinden fukarâ-yı ahâlî aşurı bezmiş ve yüzünden bu kadar felâketlere uğramış olduklarından şu sûretle hudûda gelmesiyle ârız olan halecân ve evhâmdan ahâlî ve fukarâ kurtulmak ve hem de merkūma itmi'nân-ı kâmile hâsıl olmak üzere* istediği şekilde bir fermanın çıkarılması uygun olacaktır.

Vali Guma'ya, geçmiş suçlarının affedildiğine ve gelip Trablus'ta ikameti kabul ettiği takdirde, kendisine vadedilen iki bin kuruş maaşın verileceğine dair bir ferman gönderilmesini talep etmektedir. Eline bu şekilde emirler gönderildikten sonra, Fransız Konsolosu'yla birlikte Guma'nın Trablus'a getirilmesine gayret edecektir[136].

Guma'nın valiye gönderdiği mektubun tercümesine bakıldığında, Fransa Konsolosu'nu vasıta kılarak, affedilmesini talep ettiğini ve bu talebini Cezayir'deki generallere de ifade ettiğini söylediği görülmektedir. Guma, sürgünden kaçıp Tunus'a geldiğinde, burada ikametine izin verilmediğini, bu nedenle Trablusgarb'a girdiğini hatırlatmaktadır. Osman Paşa'ya, kendisine Tunus'ta ikamet emri vermiş olsa da bunun bir neticeye ulaşmadığını iletmektedir. Guma, bir yıldan fazla bir süredir *kendü nefsimizle müktefî ve Trablus Eyaleti'ne bir nev' zararım dokunmayarak* bir sulh ve *hüsn-i meveddet* içinde beklediğini ifade etmektedir. Ayrıca *kuvvet denilen şey evvel Allah sonra Devlet-i Aliyye'nindir* diyerek suçlarının affedilip uygun şekilde emniyetinin sağlanmasını talep etmektedir[137]. Guma, 29 Mart 1857 tarihiyle Fransa Konsolosu Botta'ya gönderdiği mektubunda, iki müttefik devlet arasında alınan kararı kendisine bildirdiği ve onu yanlışlardan sakındırdığı için teşekkürlerini bildirmektedir. Ayrıca Osman Paşa'ya bir yazı gönderdiğini de onun dikkatine sunmaktadır[138].

Osman Mazhar Paşa, 7 Mayıs 1857 tarihli yazısında, eyalette tutuklu bulunan altmış yedi kişinin sürgününden vazgeçilip zindanda muhafaza edilmelerini, daha önce ilan edilen affın yenilenmesini ve Guma'ya maaş tahsis edilip eyalete getirilmesini bildiren emri aldığını ifade etmektedir. Bu kişilerin, kaçamayacak

[136] BOA, **İ.MMS. 9/397,** Lef 1, 27 Şa'bân 1273 (22 Nisan 1857).
[137] BOA, **İ.MMS. 9/397,** Lef 4, t.y. Lef 3'te yer alan Arapça orijinaldeki tarih –büyük olasılıkla- 3 Şa'bân 1273 (29 Mart 1857)'dir.
[138] BOA, **İ.MMS. 9/397,** Lef 5, 3 Şa'bân 1273 (29 Mart 1857).

şekilde Trablus Zindanı'nda tutulacağını bildirmektedir. Guma'nın durumuyla ilgili, etrafındaki adamlarının altmış kişi olduğunun tahkik edildiğini bildirmekte ve daha önce söylediklerini tekrar etmektedir. Bir an önce talep ettiği fermanın gönderilmesini istemektedir[139].

Valinin talebi, 16 Mayıs 1857'da görüşülerek, istediği gibi bir fermanın gönderilmesinin uygun olduğu kanaatine varılmıştır. Padişah, ertesi gün bu kararı onaylamıştır [140] . Bahsedilen fermanın çıkarıldığı ve eyalete ulaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu fermanın bir kopyasına İngiliz belgeleri arasında rastlanmıştır. Fermanda Şeyh Guma'nın, Trablusgarb Eyaleti'ni terkettiği, girdiği kötü yola pişman olduğu ve padişahın merhametine sığındığına işaret edilmiştir. Bu durumda Guma, Trablus'ta oturması, kendi işiyle meşgul olup münasip davranışlar sergilemesi şartıyla, affedilmiştir. Ayrıca kendisine, aylık iki bin kuruş maaş bağlanmıştır. Ferman, validen Şeyh Guma'yı durumdan haberdar etmesini ve bahsi geçen maaşını eyalet hazinesinden ödemesini istemektedir[141].

İstenilen ferman her ne kadar çıkmış olsa da, Şeyh Guma'nın Tunus'taki Fransa Konsolosu'na gönderdiği, 9 Ağustos 1857 tarihli bir mektup bu çabanın da sonuçsuz kaldığını göstermektedir. Guma, konsolostan ve Fransa Hâriciye Nâzırı'ndan kendisine gelen mektupların ulaştığını bildirmektedir. Nâzırın mektubundan, İstanbul'daki elçisi aracığılıyla ve Trablusgarb Valisi'nin talebi üzerine, Bâbıâlî'den bir af fermanı çıkarıldığı anlaşılmıştır. Bu fermanda, Guma'nın bir Fransız savaş gemisi ile Trablus'a gelip itaat bildirmesi şartıyla geçmiş suçlarının affedildiği ve kendisine eman verildiğinden bahsedilmiştir. Guma, Fransa Devleti'nin garantisine güvendiğini, onun kendisine sığınana ihanet etmediğini bildiğini, ancak bu fermandakine benzer ifadelerin daha önce defalarca tekrarlandığını söylemektedir. Mösyö Botta da ona benzer şeyler söylemiştir. Ancak Guma, ondan kesin bir ifade ile affını dilemiş, yani bu şartları kabul edemeyeceğini beyan etmiştir. Guma, kabul edebileceği şartları şu şekilde sıralamıştır: Fransa Devleti kendisi ile birlikte bütün adamlarına, akrabalarına ve mallarına dair de tam teminat verecektir. Fransa Devleti'nin bu iş için özel olarak görevledireceği bir

[139] BOA, **İ.MMS. 9/397,** Lef 2, 13 Ramazân 1273 (7 Mayıs 1857).
[140] BOA, **İ.MMS. 9/397,** Lef 7, 23 Ramazân 1273 (17 Mayıs 1857).
[141] TNA, **FO 195/376**, Translation of an Imperial Firman to the Governor General of Tripoli, Communicated the 4th November [1857], Translated by C. Alison.

memur ile birlikte eyalete dönecek ve itaat bildirecektir. Ayrıca ikamet edeceği yer şehir dışında, çöl bölgesinde (beriyye) olacaktır. Bu şartlar hem fermanda, hem de Fransa Devleti'nin sağlayacağı teminatta yer alacaktır[142].

3.4 Fransa'nın Planları ve Guma ile İlişkileri

Eyaletteki İngiliz Konsolosu G. F. Herman, 27 Mayıs 1857 tarihinde kaleme aldığı uzun bir raporunda, Fransa'nın Trablusgarb ve Kuzey Afrika ile ilgili planlarından ve Şeyh Guma ile olan ilişkilerinden bahsetmektedir. Konsolos, Fransa'nın bölgedeki faaliyetlerine dair verdiği bilgilerin, geçmiş hadiselerin incelenmesi ve hâlihazırdaki durumun yakından gözlemlenmesi ile ortaya konulmuş çıkarımlar olduğunu bildirmektedir.

Konsolosa göre; Fransa'nın Kuzey Afrika'ya dair planları, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki planları gibi aşikârdır. Yıllardır hasretiyle tutuştuğu arzularını nihayete ulaştırmak için, Fransa artık Cezayir'de muazzam bir harekât üssüne sahiptir. Ana kara ile yavru koloni arasındaki ilişkilerin vadettiği engin gelecek, hergün biraz daha yakınlaşmaktadır. Faydalı kamu projeleri üretilerek, eyaletin maddi kaynaklarında ciddi bir artış zaten sağlanmıştır. Artezyen ilkesinin uygulanması ile tarım alanında muazzam bir uyarıcı etki yaratılmıştır. Birkaç yıl önce sadece hurma ihraç eden topraklar, artık mısır ve diğer tarım ürünlerini de ihraç eder hale gelmiştir. Yerel kabileler için pazarlar açılarak, yeni ticaret kanalları ve taze zenginlik alanları oluşturulmuştur.

Askeri ve politik sağduyu Fransa'ya, güneyde tabiatın Büyük Sahra'nın kızgın kumları ile çizdiği keskin sınırı aşmamayı telkin etmektedir. Ancak Vadi-i Sûf, Tuggurt ve el-Ağvât (Laghouat)'taki pozisyonu, ona sadece Sahra vadileri ile değil, uzak olmayan bir gelecekte, Yukarı Nijer'in geniş havzaları ve Çad Gölü ile ticaretin tekelini de sağlayacaktır. Eskiden, bu uzak bölgelerden, Murzuk ve Gadâmis üzerinden Trablus'a gelen kervanlar, artık Gat üzerinden Vadi-i Sûf'a yönelmeye başlamıştır. Bunun nedeni basittir. Fransa, Orta Afrika'nın bütün ürünlerinden alınan vergileri gelecek yirmi yıl için kaldırmış ve iç bölgerle olan ticareti kendi topraklarına çekmiştir. Osmanlılar ise paraya dair "aç gözlülükleri" nedeniyle, iç bölgelerden gelen neredeyse her üründen, yüzde 20 ile 25 arasında vergi almaktadır.

[142]**Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 428-429, Vesîka 200, 19 Zi'l-Hicce 1273 (9 Ağustos 1857).

Ayrıca tüccarları, keyfi olarak belirledikleri fiyatlar üzerinden mallarını elden çıkarmaya zorlayan yerel yöneticilerin baskılarının ve zorbalıklarının da etkisiyle oluşan bu "intihar politikası", iç bölgelerle olan ticareti yıllardır aktağı mecrasını değiştirmeye zorlamıştır. Fransa'nın Cezayir'de kurduğu sistemin olumlu niteliklerinden ayrıntılı olarak bahseden konsolos, onun Tunus'taki etkisinin de büyük olduğuna işaret etmektedir. Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi durumunda, buradan Trablusgarb'a ulaşması da zor olmayacaktır. Trablusgarb mevcut kapasitesi ile Fransa'nın eline geçmesi durumunda, Fransız görevlilerin sahip olduğu "bilim" ile birinci sınıf bir askeri karakol ve donanma limanı haline gelecek ve Mısır'a doğru gerçekleşecek operasyonlar için yeni bir üs olacaktır.

İngiltere, Fransa'nın Akdeniz'deki planlarına üç stratejik noktayı, Cebel-i Târık, Malta ve Korfu'yu elinde tutarak ve bu denizdeki donanma üstünlüğünü devam ettirerek karşı koyabilir. Fransa, bu uzun vadeli planlarını gerçekleştirmenin bir adımı olarak, eyaletteki olaylar ve kişiler üzerinde nüfuzunu arttırmaya çalışmaktadır. Bazen rüşvetle, bazen entrikayla, bazen de açık şiddetle kendisine eyaletin iç işlerine müdahale imkânları oluşturmaktadır. Bu faaliyetin açık bir örneği, Guma'nın 1855 Mayısı'ndaki isyanı sırasında, Fransız Konsolosu'nun takıntığı tavırdır. O dönemde Fransız Konsolosu ile Guma arasında kuryeler, neredeyse günü birlik gidip gelmiş ve valinin kuvvetinin miktarı, muhtevası, ne zaman ve nereye hareket edeceği gibi bilgiler, anında Guma'ya iletilmiştir. İngiliz Konsolosu, vali ile katılığı seferden sonra da bu oyunun oynanmaya devam ettiğini görmüştür. Osmanlı birliklerinin bozulduğuna dair sahte haberle propagandalar yapılmış ve eyalette bir antipati oluşturulmaya çalışılmıştır. O dönemde ayrıca, Guma'dan Fransız Konsolosu'na giden iki mektup, kuryenin hatası dolayısıyla Mr. Reade'e teslim edilmiştir. O, bunları hemen gitmesi gereken adrese iletmiştir.

Yefren ele geçirildiğinde, Fransız İkinci Konsolosu Summaripa'nın burada bulunan mektupları, Fransa'nın bu konuya müdahalesinin bir başka delilidir. İsyancıların aldığı ağır yenilgiden sonra Fransa Konsolosu, valiyi Guma'yı kendi nüfuzu ile getirip teslim edeceğine dair ikna etmeye çalışmıştır. Bu davranışının Malta'da bulunan Hamid Bey'in bölgeye gelmesi ve kendi adının prestijini isyana eklemesi için, bir vakit kazanma çabası olduğu anlaşılmıştır. Ne var ki bu plan, Sir William Reid'in uyanıklığı sayesinde engellenmiştir. O zamandan beri, Trablus ve

Tunus'taki Fransız görevlileri ve Guma arasında aktif yazışma devam etmektedir. En son gelen kurye, kendisine Fransız Konsolosluğu'ndan yazıldığı üzere -ve göründüğü kadarıyla bir yanıltmaca amacı taşıyan- Guma'nın büyük bir kuvvetin başında sınıra yaklaştığı haberini getirdiğinde, Sirte'de bir isyan patlamıştır. Bu sırada Fransız Konsolosu da paşayı, orduyu sınıra göndermemesi için ikna etmeye çalışmıştır. Neyse ki paşa, bu tavsiyeyi dinlememiştir. Ordunun sınıra hareketiyle Guma, korkuya kapılmış ve alelacele Tunus topraklarına geri dönmüştür.

Konsolos Herman, Fransız görevlilerin bahsedilen eylemlere, hükümetlerinden aldıkları gizli emirlerle mi, yoksa karakterleri olduğu üzere, yorulmak bilmez kendi gayretkeşlikleriyle mi giriştiklerini tespit etmenin zor olduğunu söylemektedir. Ancak Fransız konsolosluklarındaki personel değişikliklerinin, takip edilen bu politikada hiçbir değişiklik yaratmadığına dikkat çekerek, tahminini ortaya koymaktadır[143].

3.5 Şeyh Guma'nın Hareketini Tunus'a Taşıması

Şeyh Guma'nın, bir taraftan affedildiğine dair sağlam bir anlaşma yapmaya çalışırken, diğer taraftan Tunus Eyaleti dâhilinde güç topladığı ve burada bazı hareketlere giriştiği görülmektedir. Tunus'taki Nefta bölgesinin idarecesi Ali bin Halife'nin 15 Mart 1857 tarihli yazısı, Guma'nın Nefzâve taraflarındaki bazı faaliyetlerine dair bilgiler sunmaktadır. Ali bin Halife'nin ifadelerine göre; Guma adamları ile birlikte gelip Benî Yezîd bölgesine ulaşmıştır. Burada etrafına bir kalabalık toplayarak, çeşitli bölgelere yağmalar düzenlemeye başlamıştır. Guma ulaştığı her yerde, ahalinin idarecilerine olan itaatinin azalmasına sebep olmaktadır. Onun etrafındaki Benî Yezîd Arapları, ahali arasında karışıklık ve hizipleşme oluşturmakla meşhurdur. Bu grup Guma ile birlikte, en-Nevâil bölgesine gelmiş ve bölge ahalisi ile aralarında şiddetli bir çatışma yaşanmıştır. Ali bin Halife, içinde bulunulan yıl da benzeri olayların yaşanmasından endişe ettiği için bunları bildirdiğini söylemektedir[144].

Guma'nın Tunus'ta oluşturduğu ciddi rahatsızlıklardan bir diğeri, bölgedeki kabileleri vergi vermemeye teşvik etmesidir. Özellikle Benî Yezid ve diğer bazı

[143] TNA, **FO 101/41**, G. F. Herman'dan Clarendon Kontu'na, 24 Mayıs 1857.
[144] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 308-309, Vesîka 131, 19 Receb 1273 (15 Mart 1857).

kabileler vergi memurlarına direnç göstermiştir. Tunus beylerinin hizmetinde bulunmuş olan vakanüvis Ahmed ibn Ebî Diyyâf, bu direncin Guma'nın birçok kabile şefini Tunus Hükümeti'ne "iâne" adıyla ödedikleri verginin kaldırılması gerektiğine, bunun Müslümanlardan alınmaması gereken cizye ile aynı şey olduğuna dair yaptığı telkinlerden kaynaklandığı düşünmektedir. Bu telkinlerin neticesinde vergi memurları, 1856 sonbaharında el-A'râz bölgesine gönderildiğinde ciddi bir nüfus vergi vermeyi reddetmiştir[145].

Guma'ya Mustafa Haznedâr tarafından gönderilen 1 Mayıs 1857 tarihli yazı, ona Tunus Eyaleti ile ilgili ancak iki seçeneği olduğunu hatırlatmaktadır. Ya gelip şehirde ikamet edecektir ya da Tunus sınırından açık seçik bir şekilde uzak duracaktır. Çünkü Tunus Valisi'nin görevi, eyaletini karışıklıktan ve Devlet-i Aliyye'nin razısına aykırı işlerden uzak tutmaktır[146].

Tunus'taki Fransız Konsolosu Léon Roches, Guma'ya 2 Mayıs 1857'de bir mektup göndererek, Şeyh Süleyman el-İyâd ve Muhammed Lesûd el-Yezîdî ile bir toplantı gerçekleştirdiklerini ve mesajlarının kendisine ulaştığını bildirmektedir. Guma'nın taleplerini iletmek için eyalet valisi ile ve sadrazam Mustafa Haznedâr ile görüşmek istemişse de Ramazan ayı dolayısıyla bu mümkün olmamıştır. Konsolos, Guma'ya, onunla yüzyüze görüşmelerinin faydalı olacağını ve bu şekilde birbirinin maksadlarını ayrıntılı olarak konuşabileceklerini söylemektedir[147].

Guma'nın Benî Yezîd bölgesinde oluşturduğu rahatsızlığın, Tunus makamlarını harekete geçirdiği anlaşılmaktadır. Ali bin Halife'nin yazısından iki ay sonra, Benî Yezîd ahalisi, Mustafa Haznedâr'a gönderdikleri bir yazı ile Guma'nın yanlarından ayrıldığını haber vermektedirler. Her ne kadar Guma'nın bir kusurunu görmemişlerse de, Tunus'un Beyi'nin bu yöndeki arzusu nedeniyle ona, yanlarından ayrılması gerektiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine, Guma'nın kendi arzusuyla ayrılmak için yol hazırlığı yaptığını görmüşlerdir. Yazılarını yazdıkları sırada da Guma yanlarından ayrılmıştır[148].

Guma'nın Tunus'ta bulunmaması için gönderilen yazılardan birinin de Nefzâve tarafına gönderildiği anlaşılmaktadır. El-A'râz bölgesinde bulunan bu yerin

[145] Abdallah Ali Ibrahim, **a.g.t.** , s. 145.
[146] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 381, Vesîka 172, 7 Ramazân 1273 (1 Mayıs 1857).
[147] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 423-424, Vesîka 198, 8 Ramazân 1273 1273 (2 Mayıs 1857).
[148] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 311, Vesîka 133, 23 Ramazân 1273 (17 Mayıs 1857).

şeyhleri, Mustafa Haznedâr'a yazdıkları mektuplarında, kendilerine olunan tavsiye üzerine Mahmûdî (Guma) ile konuştuklarını, onun bölgelerinde ikamet niyeti olmadığını ve kendi isteği ile memleketine sefer hazırlığında olduğunu bildirmektedirler. Ancak yazın girmesi, yolun uzunluğu ve güzergâhta suyun azlığı nedeniyle Guma onlardan, sıcaklar dinene kadar bir ay süre istemiştir[149].

El-A'râz bölgesinin idarecisi, Mustafa Haznedâr'a 23 Temmuz 1857 tarihinde bir mektup göndererek, Fransız Konsolosu'nun gönderdiği bir elçinin gelip Guma ile görüştüğünü bildirmektedir. Fransız Konsolosu'nun elçisi Guma'ya, Benî Yezîd ahalisinin tamamının onunla olduğunu ve ona elli civarında süvari verebileceklerini bildirmiştir. Ayrıca Guma'ya bulunduğu yerde ikamet etme ya da Matmâta'ya, kendi topraklarına veyahut Afrika (içlerine) gitme seçeneklerinden birini tercih etmesini söylemiştir. Guma, cevabını daha sonra bildireceğini ifade etmiştir. Mektupta, Guma'nın Tunus Eyaleti dâhilinde, yakın bir yere gitmeyi arzu ettiğinin anlaşıldığı bildirilmektedir[150].

Guma'nın Tunus'ta oluşturduğu sorunların haddi aştığı ve Tunus Beyi'nin nihayetinde onun üzerine kuvvet gönderdiği görülmektedir. 1857'nin ilk aylarından beri, el-A'râz idarecisi Muhammed Reşid'in komutasında hazırlanan nizami ve gayrinizami birlikler, Ağustos ayında Nefzâve'ye ulaşmıştır. Guma ve onun destekçileriyle –aşağıda ayrıntıları gelecek olan- iki ay süren zorlu bir mücadeleye girişilmiştir. Başlarda ordu, özellikle müstahkem bir mevki olan Kabilî'de güçlü direnişle karşılaşmıştır[151].

Trablusgarb'da bulunan Tunus temsilcisi es-Sâdık bin Ali Kâsım'ın, Tunus Beyi Mehmed Paşa'ya gönderdiği, 11 Ağustos 1857 tarihli yazıda beyin, Guma üzerine kuvvet gönderdiği ve bu haberden Trablusgarb Valisi Osman Paşa'nın memnuniyet duyduğu bildirilmektedir. Ayrıca Osman Paşa'ya Verğumma şeyhlerinden birisi, Guma üzerine bin süvari gönderdiğini haber vermiştir[152].

Tunus temsilcisinin eyaletine gönderdiği bir diğer haber, Fransız Konsolosluğu'ndan paşa ile ittifak içinde, Guma'ya gizlice bir adam gönderildiğini bildirmektedir. Bundan amaç onun eyalete yaklaştığının haber alınması nedeniyle,

[149] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 312, Vesîka 134, 23 Ramazân 1273 (17 Mayıs 1857).
[150] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 313-314, Vesîka 135, Evvelu Zi'l-Hicce 1273 (23 Temmuz 1857).
[151] Abdallah Ali Ibrahim, **a.g.t.** , s. 147.
[152] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 315, Vesîka 136, 20 Zi'l-Hicce 1273 (11 Ağustos 1857).

Fransa'nın kefaleti ile Trablusgarb'a dönmesini sağlamaktır. Ayrıca İstanbul'dan eyalete gelen bir vapur, askerler için zahire ve nişanlar getirmiştir. Tekrar zahire getirmek için dönen bu vapurda, çok miktarda köle gizlice taşınmaktadır[153].

Tunus temsilcisinin Guma'nın bölgedeki hareketlerine dair bir diğer yazısı, 23 Ağustos 1857 tarihlidir. Osman Paşa ona, Tevarıkların önde gelenlerinden dörtyüz kişinin hecin develeriyle ve Sûf'tan dört yüz kişinin de develerle Guma'ya yardım için geldiğini haber vermiştir. Bunlar Guma ile birlikte Cebel üzerine yürüyecektir. Bunun yanında Osman Paşa, kâhyası komutasında üç bin kişilik bir süvari kuvvetini sınır bölgesine göndermek üzere hazırlamıştır. Bunlar, Guma üzerine yapılacak bir seferde Tunus Valisi'nin hizmetinde olacaktır[154].

Osman Mazhar Paşa'nın merkeze gönderdiği bir yazı, Guma'nın Tunus'ta giriştiği bu faaliyetlerden ve kendisinin aldığı önlemlerden bahsetmektedir. Guma, Tunus'taki urbanın bir kısmını kendi kontrolüne almış ve burada meydanı boş bulduğu için, kuvvetini ve etrafına topladığı adamların sayısını giderek arttırmıştır. Tunus'taki Cerîd adlı kasrı ve etrafında bulunan köyleri kendi tasarrufu altına almıştır. Tunus Valisi kethüdası maiyyetinde Guma'nın üzerine asker sevk ettiyse de Guma, bu orduyu bozmayı başarmıştır. Bunun üzerine faaliyetlerini genişleten Guma, Trablus'un Menşiyesi gibi olan Tunus'a yakın Sefâkus'taki bir pazar yerini yağma ettirmiştir.

Nefs-i Tunus'a böylesi yakın yerlerin yağma edilmesi, diğer urbanı da itaatten çıkarmıştır. Bu nedenle eyaletteki karışıklık büyümektedir. Tunus Valisi'nin buna karşı tepkisi, ancak kendi hükümet merkezine yakın olan Cerbe, Sefâkus ve benzeri yerlerdeki kalelere mühimmat göndererek, onları tahkim etmekten ibarettir. Ayrıca *envâ'-ı şekāvetle me'lûf olan Tevârık hükûmeti ahâlîsinden* üç yüzden fazla kişinin, bindikleri hecin develeriyle gelip maiyetinde bulunmak üzere Guma ile ittifak ettikleri söylenmektedir. Guma'nın etrafının giderek kalabalıklaşmasına, bu ihtilalin yayılmakta oluşuna ve valinin aldığı tebdirlere bakıldığında, kendisinden yardım isteneceğinin açık olduğunu söyleyen Osman Mazhar Paşa, hazırlıklara girişmiştir. Gerektiğinde sınıra gidip durumu kollamak ve isyanın Trablusgarb'a girmesini

[153] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 316, Vesîka 137, Zi'l-Hicce 1273 (Temmuz/Ağustos 1857); **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 317, Vesîka 138, 27 Zi'l-Hicce 1273 (18 Ağustos 1857).
[154] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 318-319, Vesîka 139-140, 2 Muharrem 1274 (23 Ağustos 1857).

engellemek için, kethüdası Mustafa Paşa komutasında üç bin kuloğlu süvarisi hemen hazırlanmıştır. Bunların gönderilmesi gerektiği halde *her ne kadar hâcet yoğise de bunlara ziyâde kuvvet olarak göz doldurulmak ve Trablus'tan üç ordu çıkarıldı deyu şâşâa verilmek üzere* bölgedeki askerlerden dört yüz süvari, Garyan Kazası tarafına ve bir tabur piyade de Canzor'a gönderilmiştir. Osman Paşa, aldığı bu tedbirler sayesinde Guma'nın Trablusgarb'a el uzatamayacağını söylemektedir[155].

Osman Mazhar Paşa, aynı tarihi (25 Ağustos 1857) taşıyan bir diğer yazısında, Guma ile Tunus Valisi arasında geçen pazarlıklara değinmektedir. Buna göre, Tunus Valisi Guma'ya, eyaletinde bazı yerleri zabt etme emelinde bulunmasının kabul edilir şey olmadığını iletmiş ve bunun yerine Tunus'ta *istirahatle oturub vakt geçürmek* isterse ona birkaç teklif sunmuştur. Karvân (Kayrevân) Kasabası'na gelmesi halinde, kendisine ikameti için bir yer ve geçimi için yeterli maaş tahsis edecektir. Buna razı olmazsa, adamlarıyla birlikte oturması için Nefs-i Tunus'a birkaç saat mesafadeki birkaç köyü ona *temlîk sûretiyle* terkedecektir. Buna da razı olmazsa, kendisinin emniyeti ve istirahati sağlanarak Nefs-i Tunus'a gelip burada ikamet edebilecektir. Burada ona yeterli miktarda maaş ve hususi bir konak tahsis edilecektir. Vali, bu şekilde Guma'ya hiçbir şekilde zaruret çektirilmeyeceğini taahhüd etmektedir. Bu şıklardan birini tercih etmemesi durumunda, üzerine kuvvet sevketmeye mecbur olacaktır.

Osman Mazhar Paşa, Guma'nın Tunus Valisine verdiği cevabı da yazısında aktarmaktadır. Guma, valiye verdiği ilginç cevabında, o sırada ikamet ettiği yerlerin, yüz elli sene önce Trablus Eyaleti dâhilinde olduğunu ifade etmektedir. O zamanlar Trablus Valisi'nin zafiyeti nedeniyle, Tunus Valisi kuvve-i cebriyesiyle burayı kendi topraklarına katmıştır. Bu herkesin malumu olduğu gibi, tarih kitaplarında da yazılıdır. Guma valiye, yaşının genç oluşu nedeniyle bunu bilemeyeceğini ifade etmekte ayrıca *meşğûl olduğun lehviyâttan dolayı tevârih okumağa dahî vakt bulamadığından* bu konuyu yaşlılara sorup öğrenmesini söylemektedir. Bu durumda kendi memleketinde ikamet ettiğini söyleyen Guma, bulunduğu yerden bir adım ilerlemesinin yolsuz bir hareket olacağını bildirmektedir. Bu şekilde kendi halinde

[155] BOA, **İ.MMS. 10/434,** Lef 1, 4 Muharrem 1274 (25 Ağustos 1857).

otururken üzerine asker sevkedilmesi durumunda ise mukabele-i bilmislden geri durmayacağını ifade etmektedir.

Osman Mazhar Paşa, vali ile Guma'nın yazışmalarını aktardıktan sonra, Guma'nın ikamet ettiği yerin Tunus'a dört konaklık mesafede olduğunu bildirmekte ve rivayetlere göre, eyaletteki karışıklığın her geçen gün arttığını ifade etmektedir. Paşanın aktardığı bir başka olay, Tunus'taki Sefâkus Kasabası iskelesine gelip buranın müdürü tarafından tutulan bir gemi yükü barutun hikâyesidir. Barutu ele geçiren müdür, geminin kaptanını da hapsetmiştir. Ancak bunu haber alan Guma, yirmi kadar atlıyla gelmiş ve müdürün konağını basmıştır. Kaptanı ve adamlarını hapisten çıkarmıştır. Barutu alıp parasını ve diğer masraflarını kaptana ödemiştir. Aldığı barutu, kendi ikamet ettiği yere götürmüştür. Osman Mazhar Paşa, kaptanın hangi devletin tebaası olduğunu ve barutu nereden getirdiğini ise öğrenemediğini bildirmektedir[156].

Guma'nın Tunus'taki faaliyetlerine dair bazı bilgiler, Osman Paşa'nın muhtemelen casus olarak kullandığı, eş-Şerif Ali el-Mağribi adlı kişinin yazdığı tarihsiz yazıda görülmektedir. Guma iki yüz üç develik kafilesi ile birlikte, arpa temin etmek için Kâbis'e gelmiştir. Sürekli olarak Sefâkus'taki Fransız Konsolosu ile yazışma halindedir. Konsolos ona, iki varil barut ve bir varil kurşun göndermiştir. Guma, Sefâkus'a yaklaşık iki gün uzaklıktaki el-Hâmme denilen yerde ikamet etmektedir. Cezayir'e bir kurye göndermiştir, bunun sebebi anlaşılamamıştır[157].

Osman Paşa'nın giriştiği hazırlıklar, Tunus tarafında hoş karşılanmamıştır. Guma'yı Tunus'tan çıkarmakla görevli el-A'râz bölgesinin hâkimi Ebu Abdullah Muhammed'in Mustafa Haznedâr'a yazdığı, 17 Eylül 1857 tarihli yazıda, Osman Paşa'nın sınıra üç bin kişilik bir kuvvet göndermek istediğinin haber aldığını ifade edilmektedir. Bununla birlikte Osman Paşa'ya yazı yazılarak, bu kuvvete ihtiyaçlarının olmadığının bildirilmesi en iyisidir. Ayrıca Guma'ya Sûf ve Sudan taraflarından yardıma geldiği söylenen hecin develeri, diğer develer ve adamlarla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yazar, bu haberin gerçeği yansıtmadığı görüşündedir. Ayrıca Benî Yezîd'e, Guma'yı yanlarından ayırmaları için gönderilen

[156] BOA, **İ.MMS. 10/434,** Lef 2, 4 Muharrem 1274 (25 Ağustos 1857).
[157] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 274-275, Vesîka 115, t.y.

haberden sonra, onun ayrıldığına dair bir bilgi alınamamıştır. Bu konuda halen haber beklenmektedir[158].

Ebu Abullah, 19 Eylül 1857'de Tunus Beyi'ne yazdığı yazı ile bölgesindeki gelişmeleri aktarmaktadır. Guma'yı rızasıyla ya da zorla eyaletten çıkarmak ve Benî Yezîd ahalisinden ona katılanları geri çevirmek için yola çıkmıştır. Benî Yezîd'e düşman olan Evlâd-ı Ya'kûb, el-Merâzîk kaidlerine, Telmeyn/Telmîn halifesine, ayrıca Guma'nın taraftarı olan Kabilî halifesine ve Benî Yezîd'e yazılar yazarak, onları isyana karışmaktan ve Guma'ya destek vermekten men etmiştir. Bunların hepsi verdikleri cevaplarında, valinin hizmetinde olduklarını ve Guma'yı çıkarma konusunda kâhya ile işbirliği yapacaklarını bildirmiştir. Eyalette asayişi sağlamak için yola çıkan kâhya ve beraberindekiler Nefzâve'ye vardıklarında burada, Guma'yı ve adamlarını savaşa hazır bulmuştur. İki grup arasında uzun süren çarpışmadan sonra Guma ve adamları müstahkem bir yer olan Kabilî'ye sığınmıştır. Etraftaki hurma ağaçları, siperler ve çukurlar, buraya atla hücumu imkânsız kılmaktadır. Çarpışmalarda Guma'nın tarafından yaklaşık altmış kişi ölmüş, atlarının çoğu da telef olmuştur. Tunus ordusu tarafından Ammar bin Ammar, Onbaşı Osman el-İyârî ve birkaç kişi daha vefat etmiştir. Kabilî ahalisinin isyancılara destek verdiği anlaşılmıştır. Bölgenin halifesi, kâhya ile görüşmeye gelmemiştir. Nefzâve'nin diğer bölgelerinden orduya yardıma gelen çok az olmuştur. Kâhya, Ebu Abdullah'tan yardım istemişse de mesafenin uzaklığı, yeterli atlarının olmaması, bulundukları bölgeyi terketmelerinin güvenli olmayışı ve yol emniyetinin bulunmaması gibi nedenlerle bu mümkün olmamıştır. Asayişin sağlanabilmesi için bölgeye acilen asker gönderilerek yardımda bulunulması gerekmektedir[159].

Ebu Abdullah'ın 26 Eylül 1857 tarihinde Tunus Beyi'ne gönderdiği yazısı, Guma'nın Kabilî'de kuşatılmasından sonuç alınamadığını bildirmektedir. Kâhyanın kendisinden istediği yardıma, ancak iki yüz asker ve bir top göndererek cevap verebilmiştir. Gayet müstahkem olan bölgede, yaklaşık iki bin kişi Guma ile birlikte savaşmaktadır. Çarpışmalar sırasında kâhya da yaralanmıştır. Onun dışında ordudan yaralanan çok sayıda kişi olmuştur. Orduya yardım eden kabilelere de kuşatmanın uzamasından dolayı bezginlik gelmiştir. Ebu Abdullah'a gönderdikleri

[158] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 323-325, Vesîka 142, 27 Muharrem 1274 (17 Eylül 1857).
[159] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 326-328, Vesîka 143, 29 Muharrem 1274 (19 Eylül 1857).

mektuplarında, müstahkem kaleler ve siperlerde savaşa alışık olmadıklarını, kendilerinin at üstünde, açık arazide çarpışmaya alışkın olduklarını ifade etmişlerdir. Kendisinin daha fazla asker göndermesi mümkün değildir. Sayısı bin beş yüz civarında olan kabile süvarileri de güvenilmezdir.

Savaşarak sorun çözülemeyince, diplomasi devreye sokulmuştur. Kâhya, Kabilî halifesine mektup yazmış ve kendilerinin, onların beldesini muhasara etmek niyetinde olmadıklarını, aralarında savaşmayı gerektirecek bir sebep bulunmadığını bildirmiştir. Görevleri beyin emri üzerine, *şakî* Guma'yı eyaletten çıkarmaktır. Guma'yı belderine kabul edip onunla birlikte savaşarak, akıbetlerine dair basiretsiz davranmışlardır. Kâhya ahaliye, ordunun gerekli hazırlığı yapıp üzerlerine tekrar yürümek üzere geri döndüğünü bildirmiştir. Kâhyanın yaptığı bu nasihatlerin dışında Ebu Abdullah da Benî Yezîd'in önde gelenleri ile görüşerek, onlardan itaat sözü almıştır. Yapılan anlaşmaya göre, Benî Yezîd itaat altına girip el-Hâmme'ye dönecektir. Guma'nın etrafına toplanan kabilelerle yapılan anlaşmalar onların birer birer bölgelerine dönmesini sağlamıştır. Yazının yazıldığı sıra bazı adamlarıyla birlikte Guma'nın, kendiliğinden Kabilî'den çıktığı haber alınmıştır. Guma'nın Matmâta tarafına hareket ettiği öğrenilmiştir. Yanındaki az sayıda adamıyla Nefzâve ve Matmâta arasında, çölde bir su başında ikamet ettiği anlaşılan Guma'yı bulmak için yüz atlı yola çıkarılmıştır[160]. Guma her ne kadar Kabilî'den ayrılmış olsa da, eyalette bulunduğu sürece Tunus için tehdit olmaya devam edecektir. Bu nedenle Tunus Beyi Mehmed Paşa, 11 Ekim 1857'de, Kayrevân ve Sâhil bölgesinin askeri emiri Reşid adlı kişiye yazarak, Guma'nın Nefzâve'ye döndüğü haberinin alındığını ve onu yakalamak üzere Nefzâve'ye yürümesini bildirmiştir[161].

Osman Paşa'nın Tunus'ta yaşananları aktardığı yazıları İstanbul'da görüşmeye alındığında, Tunus'un mevcut kuvvetinin meseleyi halletmeye kâfi olmadığına işaret edilmiştir. Tunus'a gereken yardımın yapılması, *Devlet-i Aliyye'nin sıfat-ı metbûiyetinin* bir kat daha tahkimini sağlayacaktır. Ayrıca eyaletin Cezayir'e komşu olması nedeniyle karışıklığın buraya sıçramaması ve derhal bastırılması için Tunus Valisi'ne *sâir taraflardan* gerektiğinde yardımın esirgenmeyeceği göz önüne alınarak, Trablusgarb Valisi'nin giriştiği tebdirler

[160] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 329-332, Vesîka 144, 6 Safer 1274 (26 Eylül 1857).
[161] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 340, Vesîka 149, 21 Safer 1274 (11 Ekim 1857).

isabetli bulunmuştur. Bu *sâir taraflar*ın kimler olduğu ise aktarılan bir mesele ile anlaşılmaktadır. Yakın zaman önce Tunus Eyaleti'nde idam edilen bir Yahudiden dolayı Avrupa'da epey dedikodu olmuş, Fransa'nın bölgeye donanma göndereceği ağızdan ağıza dolaşmıştır. İngiltere Elçisi de bu Yahudi meselesi vesilesiyle Tunus Valisi'ne *ta'dîl-i usûle dâir* bazı tavsiyeler verilmesi gereğinden bahsetmiştir. Görünüşe göre, Trablusgarb Valisi tarafından ihtiyaten hazırlanan kuvvet, Guma'nın o tarafa sarkmasını engellemeğe ve talep olduğu takdirde Tunus'a yardıma yeterlidir. Tunus Valisi'ne Guma meselesinin ortadan kaldırılmasının istendiğini ve gerektiğinde Trablusgarb Valisi'nden yardım almasına müsaade edildiğini bildirmek üzere, askeri bir yetkilinin eyalete gönderilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca valiye öldürülen Yahudi meselesi nedeniyle Avrupalıların ortaya koyduğu tavırlara *zamânenin nezâketi ve ba'zı cihetle iğmâzın emr-i zarûrî olduğu* da şifahen ve yazılı olarak aktarılacaktır. Gidecek memurun paşa unvanını taşıyan birisi olması durumunda, bunun vesveseye yol açacağı düşünülerek Miralay Nusret Bey'in bu iş için ehil olduğu kararına varılmıştır[162].

Alınan kararlar kısa sürede uygulamaya geçilmiştir. Sadrazam Mustafa Naili Paşa bu konuda Trablusgarb ve Tunus valilerine birer yazı yazmıştır. Trablusgarb Valisi'ne, Miralay Nusret Bey'in özel bir vapur ile önce Trablus'a gelip kendisiyle görüşeceği daha sonra Tunus'a geçeceği bildirilmiştir. Guma'nın kendisi hakkında ilan edilen aftan ve verilen vaatlerden istifade etmek için, itaat arzetmek yerine isyanına devam ettiği ifade edilmiştir. Osman Paşa'dan Tunus Valisi'nin mevcut kuvvetinin bu isyanı bastırmaya yetmemesi durumunda ve kendisinden açıkça ve yazılı olarak yardım istenmesi halinde, hazırladığı kuvvetleri Tunus'a sevketmesi talep edilmektedir[163]. Tunus Valisi Mehmed Paşa'ya yazılan yazıda, Guma'nın geçmiş suçlarının bazı şartlara bağlı olarak affedildiği, kendisine yeterli miktarda maaş bağlanmasının vadedildiği ve bu vadin halen geçerli olduğu ifade edilmiştir. Yazıya göre, eğer *şu ni'met-i celîlenin kadrini bilerek* itaat eder ve isyanından vazgeçerse arzu edilen sonuç gerçeklemiş olacaktır. Eğer isyana devam edip *sefk-i dimâ-i ibâdullah fazîhasında ısrar edecek* olursa, onunla mücadele için açıkça ve yazılı olarak talep etmesi halinde, Trablusgarb'dan bir miktar asker göndermesi

[162] BOA, **İ.MMS. 10/434,** Lef 3, 3 Safer 1274 (23 Eylül 1857).
[163] BOA, **HR.MKT. 212/66,** Lef no yok, Belge 1, 17 Safer 1274 (7 Ekim 1857).

konusunda Osman Mazhar Paşa'ya izin verilmiştir. Yazının sonunda, bu konuların tebliği için Miralay Nusret Bey'in Tunus'a gönderildiği ifade edilmektedir[164].

Nusret Bey'in Trablusgarb'a gelişi, Amerikan Konsolosu Gaines'in dikkatini çekmiştir. Konsolos, 5 Kasım 1857 tarihli raporunda onun, Şeyh Guma meselesi ile ilgili bir görevle geldiğini bildirmektedir. Şeyh Guma, paşa karşısında aldığı son yenilgiden sonra Tunus'un güney bölgelerine çekilmiştir. Burada bir isyan hareketi teşkil etmeyi başarmış ve beyin üzerine gönderdiği geniş bir orduyu yenmiştir. Bu hareketleri, hem Tunus'ta hem de İstanbul'da ciddi kaygı yaratmıştır. Trablusgarb'daki Nusret Bey, hemen Tunus'a hareket edecektir. Şeyh Guma ile ilgili, eğer teslim olup İstanbul'da yaşamayı kabul ederse affedileceğine dair ferman taşımaktadır. Eğer reddederse, Tunus Beyi onun üzerine büyük bir güç göndermesi için teşvik edilecektir ve bu konuda Trablusgarb Valisi ona yardım edecektir. Şeyh Guma meselesi dışında Nusret Bey, yakın zamanda ilan edilen reformları gayretle yerine getirmesi ve bölgesini tebaa arasıda din eşitliği ilkesine göre yönetmesini Tunus Beyi'ne üstüne basa basa anlatacaktır. Nusret Bey, Tunus Beyi için "eğer bunu yaparsa Sultan'ın başka bir arzusu yoktur, ancak eğer yapmazsa ona İstanbul'da bir efendisi olduğu anlatılacaktır" demiştir. Gaines, Nusret Bey'in "yeni ekolden" gayet zeki bir Türk (Osmanlı) olduğunu söylemekte ve onun vazifesinin hem Tunus Beyi hem de ahalisi üzerinde olumlu etkileri olacağına inandığını belirtmektedir[165].

Tunus Bey'ine Guma ile mücadele etmesi ve gerekirse Trablusgarb'dan destek almasının tavsiye edilmesi kararlaştırılırken, bölgede Guma ile beyin kuvvetleri arasında bir çarpışma gerçekleşmiştir. İngiliz Konsolosu'nun elde ettiği bilgilere göre, bu karşılaşmada Guma'nın emrindeki Araplar dağılmış, kendisi de yaralanmıştır. Konsolos, Guma'nın daha önce yakalanıp İstanbul'a gönderilmesine neden olan "hainçe" muamele nedeniyle, ne Trablus'ta ne Tunus'ta ikametini içeren bir teklifi asla kabul etmeyeceği kanaatindedir[166].

Guma ile Tunus Beyi'nin kuvvetleri arasındaki çarpışmadan Trablusgarb Valisi, 19 Ekim 1857 tarihli yazısında bahsetmektedir. Valiye hadiseleri gözlemek

[164] BOA, **HR.MKT. 212/66,** Lef no yok, Belge 2, 17 Safer 1274 (7 Ekim 1857).
[165] DFUSCIT, **7/104,** M. J. Gaines'ten Lewis Cass'a, 5 Kasım 1857.
[166] TNA, **FO 160/16**, G. F. Herman'dan Richard Wood'a, 5 Ekim 1857.

üzere gönderdiği casusun aktardıklarına göre, Tunus Beyi'nin gönderdiği kuvvetler Guma ve adamlarının bulunduğu yere yaklaşmış ve onlara önce gerekli nasihatler yapılmıştır. Bu nasihatler neticesi, Guma'nın etrafındaki urbanın çoğu ondan ayrılıp memleketlerine dönmeyi kabul etmiştir. Beyin gönderdiği kuvvetler, yaklaşık iki bin nizamiye askeri ve dört bin urban atlısından oluşmaktadır. Guma'nın kuvvetleri ise yüz otuz atlı ve Tunus urbanından olan altı yüz piyadeden ibarettir. İki taraf arasında üç saat süren çarpışma, Guma'nın yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Ancak iki taraf da ağır kayıplar vermiştir. Tunus'un önde gelenlerinden yedi-sekiz kişi ve Guma'nın akrabalarından birkaç kişi vefat etmiştir. Guma'nın kendisi de hafif yaralanmıştır. Guma, etrafındaki adamları dağılınca, yanındaki otuz atlı ile Sûf tarafına kaçmıştır. Bu muharebe ile Guma'nın Tunus'ta oluşturmaya çalıştığı isyan sona ermiş ve ordu Tunus yolunda Kâbis adlı yere dönmüştür. Tunus Beyi, yedi-sekiz aydır asker toplamaya ve Guma'nın üzerine sevketmeye gayret etmişse de, ancak bu kadar kuvvet toplayabilmiştir. Bununla birlikte, Guma'nın yanındaki az sayıda adamla üç saat muharebeye dayanabilmesi, üzerine gönderilen bu kuvvetin subay ve askerlerindeki bezginliği göstermektedir[167].

Nusret Bey, Trablusgarb'a uğradıktan sonra Tunus'a geçmiştir. Burada onunla görüşen Vezirü'l-Bahr (Bahriye Nazırı) Hayreddin, 9 Kasım 1857'de Tunus Beyi Mehmed Paşa'ya yazarak, "bir misafir"in geldiğinden söz etmektedir. Bu misafir, gelişinin Guma sorunu ile ilgili olduğunu ve beye bir mektup getirdiğini bildirmiştir. Mektupta, beyin Guma'yı Tunus'a getirmek için gayret etmesi, eğer Guma bu teklifi kabul ederse kendisine Sultan tarafından daha önce kararlaştılan şekilde maaş verileceğinden bahsedilmektedir. Eğer kabul etmezse bey, Guma ile onu ele geçirene ya da Tunus Eyaleti'nden çıkarana kadar savaşacaktır. Nusret Bey, Tunus'a gelmeden önce, Guma ile ilgili bilgi toplamak için Trablus'a uğramıştır. Vali ona, Trablus'taki Fransız Konsolosu'nun Guma'yı himaye ettiğini söylemiştir[168]. Nusret Bey'in Tunus'taki görevini tamamlayıp Trablusgarb'a döndüğü, Osman Paşa'nın Bâbıâlî'ye gönderdiği, 15 Kasım 1857 tarihli yazısında ifade edilmektedir. Onun söylediklerinden anlaşıldığına göre Guma, Tunus Valisi'nin üzerine gönderdiği kuvvetlere mukavemet edememiş ve yenilgiye uğramış

[167] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 106-107, Vesîka 23, Selh-i Safer 1274 (19 Ekim 1857).
[168] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 349, Vesîka 153, 21 Rabîu'l-Evvel 1274 (9 Kasım 1857).

halde Fransa'nın himayesindeki Cezayir topraklarına kaçmıştır. Trablusgarb Eyaleti, o sırada güven içindedir. Guma'nın Cezayir'den çıkıp gelmesi ve eyalete tasallut etmesi halinde, onu engelleyecek tedbirler hazırda bekletilmektedir[169].

4 Merkezi İdarenin Tesisinde Son Merhale

4.1 Yeni Bir Yolsuzluk Soruşturması

Trablusgarb ve Tunus valileriyle görüşmek ve Guma meselesinde bir çözüme ulaşmak için gönderilen Nusret Bey'in Osman Mazhar Paşa hakkında ayrıntılı bir rapor kaleme aldığı görülmektedir. Nusret Bey, paşanın *muğâyir-i ma'delet-i seniyye* hareketleriyle ilgili edindiği bilgileri yirmi üç maddede sıralamıştır. Eyalette daha önce büyük askeri operasyonlar düzenleyip başarı gösteren Ali Aşkar Paşa'nın soruşturulmasında ve çeşitli yolsuzluklarının tespit edilmesinde olduğu gibi, yine askeri başarılarıyla öne çıkan bir valinin bu şekilde soruşturulması ilginç bir tesadüftür. Valinin hakkındaki iddialar maddeler halinde şu şekildedir:

1. Guma, eyalete gelip Cebel-i Garbî Kaymakamlığı'nı istila ettiğinde, kaymakamlık mal sandığındaki bir yük küsur bin kuruşu vali, Guma zabt etti diyerek, almıştır. Guma, bahsedilen miktarda paraya el koymuşsa da bu, mal sandığındaki para olmayıp Kaymakam Kasım Paşa'nın parasıdır.
2. Guma, Cebel'den kaçtıktan sonra buraya, Mahmud Bey kaymakam tayin edilmiştir. Ahali grup grup gelip kaymakama biat etmiş ve asayiş bütünüyle sağlanmıştır. Daha sonra önceki muharebede askerlerin bırakmış oldukları kazan, karavan, silah, elbise; süvari atları, top çeken atlar, sulama atları; develer ve diğer eşyalar; urbanın soydukları askerlerin ve subayların üzerinde bulunan paralar, iki katıyla tazmin ettirilmiştir. Vali, bahsi geçen kaymakam aracılığıyla tahsil ettiği bu parayı kendisi almıştır.
3. Cebel-i Garbî'ye tabi olup daha önce Tunus Eyaleti'ne kaçmış olan Sebeân Kabilesi, Guma'nın yenilip kaçmasıyla dönüp asli vatanına

[169] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 549-550, Vesîka No: 82, 27 Rabîu'l-Evvel 1274 (15 Kasım 1857).

yerleşmiştir. Bunu haber alan vali, kethüdasını onların vergilerini tahsile memur edip bölgeye göndermiştir. Kethüda, Cebel Kaymakamı Mahmud Bey ile birlikte bu kabileden üç senelik vergi olarak epey tahsilat yapmışsa da, bunun sadece yetmiş bin kuruşu eyalet mal sandığına teslim edilmiştir. Kalanını vali *ketm ve ihfâ* etmiştir.

4. Tunus Eyaleti'nde bulunan Verğumma Kabilesi ve Cebel-i Garbî Kaymakamlığı'na tabi Nevâil Kabilesi daima birbirinin mal ve hayvanlarını yağmalamaktadır. Osman Paşa, bu konunun çözümü için Tunus Valisi'yle haberleşmiş ve sınıra iki taraftan memurlar gönderilmiştir. Burada bir meclis akdolunarak, bu hareketlerin devam etmeyeceğine dair iki taraftan taahhüt mazbataları alınıp verilmiştir. Daha sonra Trablusgarb memurları karşı taraftan tazminat akçesi olarak otuz bin sebiliye (?) tahsil etmiştir. Bu parayı alan vali, bir kısmını Nevâil Kabilesi'ne ve memurlara vermiş, kalanını kendisi *ketm ve ihfâ* etmiştir.
5. Verğumma Kabilesi ile yapılan anlaşmaya rağmen, vali *mahzâ menâfi-i zâtiyesi* için bazı bahaneler ileri sürmüş, Mahmud Bey'e emir göndermiş, eski kaymakam Kasım Paşa'nın yeğenini de başbuğ tayin ederek, iki defa Verğumma üzerine büyük miktarda urban askeri sevketmiş ve onlardan yüklü miktarda koyun ve deve yağma ettirmiştir. Üçüncü defaki asker gönderişinde, Verğumma Kabilesi gelenleri pusuya düşürmüş, yedi yüz tüfek zabtedip urbandan iki yüz dört ölü ve yaralı verilmesine sebep olmuştur.
6. Vali eyalete geldiğinden itibaren, kuloğlu askerinin bir yere sevki ya da bir memuriyete gönderilmesi gerektiğinde, onlardan gereğinden fazla asker talep etmiştir. Daha sonra bir kısmını ayırarak, bunlardan görevden muaf tutulmaları karşılığında yirmi beşer frank almıştır. Bu şekilde üç defada askerlerden büyük miktarda para toplamıştır.
7. Guma, ikinci kere Cebel'e gelişinde, bölgeye gönderilen askere mukavemet edemeyerek kaçmıştır. Bu sırada onun yardımcısı oldukları gerekçesiyle Garyan Kazası kadısı, beytülmali ve şeyhlerinden elli altı kişi yakalınıp Trablus'a getirilmiş ve burada

hapsedilmiştir. Daha sonra bunların serbest bırakılması sırasında, Garyan kadısından ve beytülmalinden yirmişer bin kuruş alınmıştır. Diğerlerinden ne kadar alındığı bilinmemektedir. Ayrıca bu elli altı kişinin silahlarını ve hayvanlarını valinin kethüdası almıştır.

8. Önceki vali Mustafa Paşa zamanında, Urfelle Kazası muhafazasına memur bir bölük asker, karışıklık sırasında tehlikeden korunmaları için Hums Kasrı'na nakledilmek istenmiştir. Bu askerler kasırdan çıktıklarında ahali üstlerine hücum etmiş ve askerler canlarını kurtarmak için yanlarındaki miri eşyayı terkedip geldikleri yere dönmüştür. Askerlerin eşyasını, yüzbaşının hurcunu ve parasını bölge ahalisi yağma etmişse de vali bu meseleyi o zamana kadar araştırmamıştır.
9. Eyalette ambar memuriyetine hiç lüzum olmayarak bir iki seneden beri bu iş askerlere yaptırılmaktadır. Bu memuriyet için tahsis edilen dokuz yüz elli kuruş aylığı vali, memur ve kâtip olarak gösterdiği kendi adamlarına aldırmaktadır. Ayrıca vali, hazine tarafından zabtedilmiş olan Yusuf Paşa emlakinin yıllık hasılatından bir miktarını deftere dâhil ettirip, kalanını kendi almaktadır. Sûr Vakfı hasılatından da cüzi bir gelir gösterip, kalanını buranın memuru olan şeyhülbeled ile birlikte *ketm ve ihfâ* etmektedir. Bingazi ve Fizan dışındaki kaymakamlıklarda ve eyalet merkezine bağlı kazalarda bulunan müdürler yerli ahaliden oldukları için, memuriyet süreleri uzatılmayarak değiştirilmeleri zamanı geldiğinde, her birinden yüklü miktarda para alınmaktadır. Ayrıca bunlara tahsis edilen maaşlar da verilmeyerek, her aybaşında maaşlarını almışlar gibi ellerinden senetler alınmakta ve bu maaşları vali kendisi almaktadır. Müdürlerin hepsinin bu şekilde ücretsiz çalıştırılması nedeniyle vali *muğâyir-i ma'delet-i seniyye hukūk-ı ibâdullâhı ibtâl ile zulm ve taaddî ve irtikâb-ı nâ-merziyeden hâlî* bulunmamaktadır.
10. Eyalette varisi olmayıp vefat edenlerin mallarının ve eşyalarının *şer' ve kānûn* gereği hazineye kalması gerekirken, vali buna da riayet etmemektedir. Ortaya çıkan hasılatı müdürler, şeyhler ve beytülmal

memurlarıyla *uyuşub ketm ve ihfâ ettirerek* kendi hazinesine aktarmaktadır.

11. Vali, eyalette on bin nüfustan fazla bulunan bölge şeyhlerini ve kuloğlu ağalarını, altı ayda bir çeşitli bahaneler ile azlederek, yerlerine yenilerini tayin etmektedir. Bunların her birinden, beş bin kuruştan on bin kuruşa kadar buyruldu harcı almaktadır. Bu kişiler de verdikleri paranın iki üç katını kazanmak için *ahâlî ve fukarâyı dâima soymakta*dır.

12. Vali eyalette her sene ortaya çıkan aşarın mazbatalarını, gerçek mikarın yarısına ya da daha azına göre tanzim ettirmektedir. Geriye kalan miktarın bedelini, müdürler marifetiyle ahaliden tahsil ettirip kendi hazinesine aktarmaktadır.

13. Eyalette bulunan süvarilerin, topçuların ve askeri yetkililerin atları için eyalet ambarından alınmış olan kırk beş bin kile arpa, İstanbul kilesiyle verilmiş, ancak ahaliden Trablus kilesiyle alınmıştır. İkisi arasındaki fark hesap edildiğinde, beş bin kileden fazla arpa açıkta kalmaktadır.

14. Geçen sene Bingazi ahalisi için İstanbul'dan gönderilen arpanın on dört bin kilesi Trablus'a getirilip şeyhülbelede, her kilesi yirmi iki kuruş fiyatla satılmıştır. O yıl arpanın rayici on bir buçuk kuruştur. Bu şekilde oluşan farktan her kilede on buçuk kuruş menfaat sağlanacaktır.

15. Garyan Kazası'nın geçen yılki aşar hasılatı üç bin küsur kile olduğu halde, bu miktar hazinenin yıllık muhasebesine dâhil edilmemiştir.

16. O yıl eyalette beş altı yüz bin kıyye zeytinyağı hasılatı olduğu duyulmuştur. Bunun bir iki yüz kıyyesinin *ketm ve ihfâ kılınacağı* düşünülmektedir.

17. Vali, Bingazi Kaymakamlığı'nın doğu ve batı bölgesi tahsildarları olan Emin ve Zeylah efendileri Trablus'a çağırarak, kendilerinden yüz bin kuruş akçe almış ve onları doğu ve batı kazaları müdürü olarak atmıştır. Bir müddet sonra bunları azletmiş, yerlerine Ebubekir ve

Huddus beyleri müdür tayin ederek, onlardan da yüz kırk bin kuruş almıştır.

18. Cezayir muhacirlerinden olup eyaletin Arapça başkâtibi bulunan Nureddin Efendi'nin Menşiye'de almış olduğu bahçenin bedeli için eyalet ahalisinden yüz bin kuruş tahsil edilmiş ve kendisine verilmiştir. Eyalet meclisi azasından Fesci Osman Ağa'ya, yardım adı altında, yine ahaliden otuz bin kuruş toplanmıştır. Valinin kavasbaşına da oğlunun sünnet cemiyeti için hediyeci adıyla ahali ve müdürlerden yüz bin kuruş toplanmış ve verilmiştir.
19. Eyaletteki askerlerin maaş ve tayinatları, eskiden beri eyalet gelirlerinden karşılanırken Osman Paşa zamanında, askerlerin yalnız iki aylıkları eyaletten karşılanmış, kalanı İstanbul'dan gönderilmiştir. Eyalette Bingazi dışında bir yerde tahsil edilemeyen vergi kalmamışken, askerlerin maaşlarının verilememesinin sebebi anlaşılamamıştır.
20. Valinin kethüdasının, urban askerlerini kendisine bağlamak için, "*Devlet-i Âliyye'nin asıl has askeri sizsiniz ve asâkir-i nizâmiye ise aylıkçıdır"* dediği tevatüren işitilmiştir.
21. Valide, eyaletteki kaymakamlıklarda bulunan müdürlerin, şeyhlerin, önde gelenlerin ve ayanın mühürlerinin birer kopyası bulunmaktadır. İstanbul'a bir mazbata ya da mahzar verilmesi gerektiğinde, bunu Arapça Kâtibi Nureddin Efendi'ye tanzim ettirip sahte olarak takdim edecektir.
22. Geçen sene eyaletten dışarıya hayvan çıkarılması yasak olduğu halde vali, askerlerin tayinatı için diyerek, kazalardan yedi bin kadar sığır satın aldırmış ve bunların hepsini, kendi hesabına satılmak üzere Malta'ya ve diğer bölgelere göndermiştir.
23. Vali ve kethüdaları, nizamiye askerlerinden bazı subayların ve neferlerin urban ile bir davaları ortaya çıktığında, bunu hakkaniyet üzere görmeyip urbanın tarafını tutmaktadır[170].

[170] BOA, **A.MKT.NZD. 250/82,** Lef no yok, Belge 1, t.y.

Miralay Nusret Bey, hazırladığı bu raporunu 31 Ocak 1858'de Sadrazam'a sunmuştur[171].

4.2 Guma'nın Trablusgarb'a Dönüşü

Guma'nın Tunus'taki faaliyetlerinde istediği sonuca ulaşamadığı, Cezayir'de ikameti için de arzu ettiği şartları sağlayamadığı görülmektedir. Cezayir'deki Batna bölgesinin komutanı olan Fransız General Desvaux, Guma'ya gönderdiği mektubunda ona, Fransa Hükümeti adına, silahlarını bırakmaları ve sınırdan uzak durmaları şartıyla kendisinin ve arkadaşlarının eyaletin iç bölgelerinde sorunsuz ikamet edebileceklerini söylemiştir. Bu şartlardan hoşlanmayan Guma için Cezayir macerası bu şekilde kapanarak, geriye tek imkân yine Trablusgarb'a dönmek kalmıştır. Osman Paşa'nın ricasına binaen Fransız Konsolosu Botta Guma'ya, gelip itaat arzetmesine, korkmasını gerektirecek bir şey olmadığına dair yazılar yazmış ve kendisine eşlik etmesi için adamlar göndermiştir. Bu teklifleri reddeden Guma'nın, daha sonra Cezayir'den ayrılarak Trablubgarb'daki Nâlût'a geldiği görülmektedir. Buradan hareketle Gadâmis üzerine yürümek arzusunda olduğu anlaşılmıştır[172]. İngiliz Başkonsolosluğu'nun kullanımı için hazırlanan önemli olayların not edildiği defterde, Guma'nın 2 Mart 1858'de, 150 adamıyla birlikte Nâlût'ta görüldüğünün söylendiği kaydedilmiştir[173].

21 Şubat 1858 tarihiyle Murzuk'taki İngiliz vekil Viskonsülü'ne gönderilen bir yazı, Şeyh Guma'nın Gat ahalisini yanına çekmeye çalıştığını bildirmektedir. Valinin aldığı haberlere göre, Şeyh Guma, Gat ahalisi ile gizli bir iletişim yürütmektedir. Bundan maksadının Murzuk'la ilgili "meşum" planlarını sürdürmek olduğu düşünülmektedir. Murzuk'taki konsolostan bu konuyla ilgili bir an önce güvenilir her türlü bilgiyi toplayıp göndermesi istenmiştir[174].

Guma'nın saldırı planları Amerikan Konsolosu'nun raporlarından da takip edilebilmektedir. Konsolos Gaines'in edindiği bilgilere göre, Guma, Fransa

---

[171] BOA, **A.MKT.NZD. 250/82,** Lef no yok, Belge 2, 15 Cemâziye'l-Âhir 1274 (31 Ocak 1858).
[172] Charles Feraud, **a.g.e.** , s. 490-491.
[173] TNA, **FO 160/74**, A Journal of all events &c worthy of notice for the use of British Consulate General commenced the 1st January 1858, s. 3.
[174] TNA, **FO 160/17** ve **FO 160/76**, Richard Reade'den Murzuk Vekil Viskonsülü Gaet Formosa De Fremeaux'a, 21 Şubat 1858.

tarafından bir makama getirilmiştir. Bu makamda, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki topraklarını genişletme politikasına hizmet etmek üzere kullanılacağı açıktır. Guma, Cezayir'in güney bölgelerinden birine "kaid" olarak atanmış ve ona, burada daimi bir mesken tahsis edilmiştir. Bu göreve getirileli çok olmadan, Büyük Sahra'nın doğusunda neredeyse savunmasız bir kasaba olan Gat'a bir saldırı hazırladığı duyulmuştur. Eğer burayı ele geçirirse, bir sonraki adımı Gat'a dört gün mesafade bulunan ve Orta Afrika'nın anahtarı sayılabilecek olan Fizan'nın merkezi Murzuk olacaktır. Guma, bu faaliyetlerinde her ne başarı elde ederse, bu şüphesiz onun Trablusgarb'a ve Tunus'a saldırılarını destekleyen ve onu himaye eden Fransa'nın işine yarayacaktır. Fizan'da Guma'dan gelecek bir saldırıyı engelleyecek yeterli güç yoktur. Eğer burayı ele geçirir ve Fransa'nın himayesinde elinde tutarsa, bu durum Fransa'ya Afrika içlerine giden büyük ana yolun komutasını sağlayacaktır. Bu, Fransa'nın uzun süredir çok arzu ettiği bir hedeftir. Şeyh Guma'nın bu son hareketi, halen embriyo aşamasında olsa da, eyalet idaresinde büyük kaygı yaratmıştır[175].

Guma'nın Fizan'ı tehdit ettiğine dair bilgiler, Osman Paşa'nın tarihsiz bir yazısında yer almıştır. Guma, Tunus urbanından kendisine tabi olanlarla birlikte Tunus'tan çıkıp bir süre Cezayir çöllerinde gezmiştir. Burada onlara bir mekân tahsis edilmesi üzerine orada ikamete başlamışlardır. Fizanlı bir tüccar olup o sırada Gat'ta bulunan Ali el-Muhtâr'dan alınan bilgilere göre, Guma, Fizan'daki urbanı tahrik etmekte ve buraya yürümek üzere hazırlık yapmaktadır. Bunun yanında Fizan'da kaymakam olarak bulunan Salih Ağa valiye gönderdiği mektubunda, Guma tehlikesine karşı aldığı tebdirlerden bahsetmiştir. Vali, Guma'nın bu şekilde kendisine bir kapı bulup eyalette yeniden bir harekete girişmesinin büyük sorunlar doğuracağını ifade etmekte ve gerektiğinde yardım için bölgeye hareket edeceğini bildirmektedir. Ayrıca bölgenin şeyhlerine de emirler yazılarak, gerekli nasihatler yapılmış ve onlardan iş birliği talep edilmiştir. Guma'nın Fizan'a saldırma planını, buradaki mevcut askerin ve ahalinin kendisine karşı koyamayacağını ve bölgenin uzaklığı nedeniyle de, merkezden oraya yardım gönderilemeyeceğini düşünerek yaptığı anlaşılmaktadır[176].

---

[175] DFUSCIT, **7/109,** M. J. Gaines'ten Lewis Cass'a, 24 Şubat 1858.
[176] Muhammed İmhammed Tuvayr, **Mukāvemetu'ş-Şeyh Ğûma…** , s. 555-556, Vesîka No: 84, t.y.

Amerikan Konsolosu'nun bahsettiği, Guma'nın Fransa tarafından getirildiği makam ile ilgili haberler, valiye de ulaşmıştır. Vali, 23 Şubat 1858 tarihli yazısında, yanındaki adamlarıyla kendisine Cezayir'de ikametleri için yerler ve ekip biçmeleri için alanlar verilen Guma ile ilgili yeni bir rivayeti aktarmaktadır. İngiliz gazeteleri Fransa'nın Guma'ya en yükseğinden "Grand Kordon Lejyon Donör" adlı nişanı verdiğini yazmıştır. Vali, bu haberin doğruluğuna hemen inanılmaması gerektiğini, ancak doğru olması durumunda yaratacağı skandalın yanında, akılları da cidden karıştıracağını söylemektedir. Ayrıca Guma'nın Sûf'u terkedip Fizan'a on gün uzaklıktaki Gat'a geldiği haber alınmıştır. Buradan, Fizan üzerine saldıracağı anlaşılmaktadır. Orada tutunması mümkün olmasa bile, varlığı ahalinin emniyetini ve asayişini ihlal edecektir. Guma'nın, Fizan'ın meskûn yerlerine saldırması durumunda, orada var olan az sayıdaki askeri kuvvetin ve onlara katılacak savaşçı ahalinin onu engellemesi mümkün değildir. Bölgenin uzaklığı nedeniyle, merkezden oraya asker gönderilmesinde de ciddi zorluklar vardır. Ayrıca böyle bir hareket içinde bulunulan darlık vaktinde ciddi masraflar demektir. O zamana kadar, iki bin kuloğlu urban atlısı hazırlanmıştır. Bunlar, kethüda paşanın komutasında hızla bölgeye gönderilecekse de, bunun için ciddi miktarda paraya ihtiyaç vardır. O yıl eyaletten toplanan vergiler, ancak zaruri ihtiyaçları ve askerlerin nafakasını karşılamaya yetmiştir. Eyalete acilen, yedi bin kese para gönderilmesi gerekmektedir[177].

Guma'nın giriştiği yeni hareket, Osman Mazhar Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği, 11 Mart 1858 tarihli yazısından takip edilebilmektedir. Paşa, Guma'nın Fizan Sancağı'nı karıştırmak ve istila etmek emeliyle, ikamet ettiği Sûf'ta bir süredir çeşitli tedariklerle meşgul olduğunu ifade etmektedir. Yanında bulunan adamlarına Tunus'tan ve Sûf'tan kattıklarıyla beraber, kırk elli kadar süvari ve yüz yüz elli piyade gücü oluşturmuştur. Bunlarla birlikte, ikamet ettiği yerden Cebel-i Garbî'ye gelmek üzere, hareket etmiştir. Nâlût'a ulaştığında, ahaliden kendisi ile ittifak etmelerini istemiştir. Ancak kaza ahalisi, müdürleri olan kuloğlu urbanı şeylerinden Şeyh Cuma'ya gelerek, bunun mümkün olmadığını, Guma gelecek olursa onunla savaşarak onu uzaklaştırmak zorunda olduklarını bildirmişlerdir. Sonuç

[177] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 111-113, Vesîka 25, 9 Recep 1274 (23 Şubat 1858).

alamayacağını anlayan Guma, buradan ayrılmak istediği sırada, başındaki adamları arasında bir tartışma çıkmış, bir kısmı orada kalmak istemiştir. Guma diğerlerini alıp Gadâmis tarafına yola koyulmuştur.

Guma ve adamları Gadâmis'e dâhil olup Nâlût'a iki günlük mesafede bulunan, on beş yirmi haneden ve ahalisi de yetmiş seksen tüfekli kişiden oluşan Sinâven Köyü'ne ulaştıklarında, köye girmek istemişler, ancak köy ahalisi tarafından bu talep kabul edilmemiştir. Köy ahalisi bu durum karşısında, Nâlût Müdürü'nden yardım istemiştir. Guma'nın bu hareketleri karşısında vali, Binbaşı Ahmed Ağa maiyyetinde iki bölük nizamiye askeri, iki bin kuloğlu urbanı ve yüz kadar muvazzaf süvari asker tertip ederek, bunları kethüdası Mustafa Paşa komutasında, 4 Mart 1858'de Cebel'e doğru yola çıkarmıştır. Bölge ahalisinin Guma ile ittifak arzusu taşımaması nedeniyle, birkaç yüz atlı gönderilmesi yeterli görülecek olsa da vali, onun bu hareketinin ahalinin aklını karıştırmaması, *ba'zı kendüyi bilmez makūlesinin* bir karışıklık çıkarmaya meyletmemesi ve ahali arasında dedikoduya meydan verilmemesi için bu kadar asker gönderdiğini bildirmektedir. Gönderilen bu kuvvetle, Guma'nın yenilgiye uğratılarak *vucûd-ı mefsedet-âlûdının bütün bütün ortadan def'* edilmesi umulmaktadır. Vali, Guma'nın bölgede büyük bir karışıklık çıkarmaya gücünün yetmeyeceğini ifade ederek, İstanbul'da ortaya çıkabilecek dedikodulara kulak asılmamasını ve bir heyecana kapılınmamasını sözlerine eklemektedir[178].

Osman Paşa, 20 Mart 1858 tarihli yazısında, Mustafa Paşa'nın Trablus'tan hareketinin üçüncü günü Cebel-i Garbî'ye ulaştığını haber vermektedir. Nâlût Müdürü'nün, Sinâven Köyü ahalisinin yardımına gelmek üzere olduğunu öğrenen Guma, buradan uzaklaşmış ve müdür geri dönmüştür. Mustafa Paşa, Guma'nın ne olursa olsun ele geçirilmesi için ilerleyerek, Fesâto Kazası'na ve oradan da Sinâven Köyü'ne doğru yola çıkmıştır. Guma'nın *mazbût olan etvâr-ı hud'â-kârânesi cihetiyle bir yerde durmayacağı*, Cebel ve Gadâmis ahalisinden gördüğü muamele

[178] BOA, **İ.HR. 154/8160,** Lef 1, 25 Receb 1274 (11 Mart 1858). Mustafa Paşa'nın gayrinizami kuvvetleriyle Guma'nın üzerine 4 Mart 1858'de yola çıktığını İngiliz belgeleri teyit etmektedir. Kaynak: TNA, **FO 160/74**, A Journal of all events &c worthy of notice for the use of British Consulate General commenced the 1st January 1858, s. 3. Bununla birlikte Osman Paşa'nın yazdığı belgenin tercümesine yer veren belge yayınında bu belgenin tarihi 25 Rabîu'l-Evvel 1274 (19 Kasım 1857) olarak verilmiştir. Bkz. **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 108-110, Vesîka 24. İngiliz Konsolosu'nun şahitliği ve olay akışı bu yayında verilen tarihin yanlış olduğunu göstermektedir.

nedeniyle de oralara uğramayacağı anlaşılmıştır. Guma'nın, Fesâto'nun üç gün ilerisinde bulunan Tevârıkların ikamet ettiği bölge civarına ulaştığı ve orada ikamet etmekte olduğu, Mustafa Paşa tarafından tahkik edilmiştir. Mustafa Paşa, onu bulunduğu yerde baskına uğratmak ve ele geçirmek için yola çıkmaya hazırlanmıştır[179].

Trablusgarb'daki Tunus temsilcisi Muhammed bin Ali Kâsım, Guma ile ilgili haberleri üstlerine iletmiştir. 23 Mart 1858 tarihli yazısında, Osman Paşa'nın Tunus Beyi'ne, Guma'nın durumuna dair bir mektup yazdığını haber vermektedir. Guma, Cebel'e gelmiş, ancak burada hoş karşılanmamıştır. Osman Paşa, kâhyası komutasında iki bin civarında atlıyı, onun üzerine yola çıkarmıştır. Bu kuvvetin üzerine geldiğini haber alan Guma, Tevârıkların bölgesine kaçmıştır[180].

4.3 Son Muharebe ve Guma'nın Ölümü

Osman Paşa'nın 1 Nisan 1858 tarihli yazısı, müjdeli haberi İstanbul'a ulaştırmaktadır. Mustafa Paşa, Guma'nın Gadâmis'e iki gün uzaklıktaki ulaşılması zor bir vadide ikamet ettiği haberini almış ve gizlice hareket ederek, 25 Mart 1858'de buraya ulaşmıştır. Guma'nın bulunduğu yerin etrafı sarılmış ve teslim olması istenmiştir. Guma, bu çağrıya silaha sarılarak karşılık vermiştir. Mustafa Paşa'nın kuvvetleri ile girişilen muharebede, bir müddet sonra Guma taraftarlarının yenilgisi gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Guma, bu muharebede yanındaki birkaç adamıyla birlikte öldürülmüştür. Guma'nın ve adamlarının, yüz elli civarındaki çoluk çocuk ve aileleri derdest edilmiştir. Bunların emniyetleri ve rahatları sağlanmıştır. Bu haberleri paşanın yazısını yazdığı gün Trablus'a ulaşan, yirmi kadar kuloğlu urban süvarisi getirmiştir. Osman Paşa, Guma'nın hayatta oldukça bölgede karışıklık çıkarma fırsatı aramaktan geri durmayacağını ifade ederek, ortadan kaldırılmasıyla ilgili memnuniyetini dile getirmektedir[181].

Vali, aynı gün (1 Nisan 1858) yazdığı bir diğer yazısında, bazı ayrıntılara yer vermektedir. Ele geçirilen çocuklar ve aile üyelerinin, beş altı günden beri aç ve susuz oldukları anlaşılmıştır. Mustafa Paşa, derhal bunları yedirip içirmiş ve istirahatlarını sağlamıştır. Bu şekilde, Guma meselesi artık bütünüyle bitirilmiştir.

[179] BOA, **İ.HR. 154/8160,** Lef 2, 4 Şa'bân 1274 (20 Mart 1858).
[180] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 355, Vesîka 158, 7 Şa'bân 1274 (23 Mart 1857).
[181] BOA, **İ.DH. 401/26576,** Lef 4, 16 Şa'bân 1274 (1 Nisan 1858).

Eyalette bu meselenin bu kadar uzaması *ba'zı taraftan müdâhâle vukū' bulmasından* kaynaklanmışsa da mesele bu sefer *bir tarafa mürâcaat olunmaksızın* bitirilmiştir. Trablusgarb'da tesis edilen emniyetin ve asayişin kemale varmasını vali, artık *kurd koyun ile berâberce gezecekleri bî-iştibâhtır* diyerek ifade etmektedir. Mustafa Paşa'nın o bölgede bir işi kalmadığı için, birkaç gün içinde Trablus'a ulaşması beklenmektedir. Osman Paşa, Guma'nın bir önceki sene Cebel'e gelmesi sırasında onunla ittifak ettikleri için tutuklanıp Trablus'ta hapis tutulan kişilerin, artık serbest bırakılmasında bir mahzur olmadığını da sözlerine eklemektedir[182].

Guma'nın ölüm haberini İngiliz Konsolosu G. F. Herman, aynı gün (1 Nisan 1858) üstlerine aktarmıştır. Yaklaşık bir ay önce, başında bulunduğu birkaç yüz adamıyla Cezayir topraklarından hareket edip Gadâmis'e gelen Guma, üzerine gönderilen kuvvetle baskına uğratılmış ve çarpışma esnasında öldürülmüştür. Üç yıldan fazla bir süredir eyaleti sürekli bir çalkantı içinde bırakan, hükümete büyük masraflar yaptıran ve halkı ağır meşakkatlere maruz bırakan bu kabile liderinin ölümü ile konsolos eyalette sürekli bir asayişin temin edileceği ümidindedir[183].

Amerikan Konsolosu Gaines de gecikmeden, 1 Nisan 1858'de, Guma'nın ölüm haberini aktarmaktadır. Son üç yıldır eyaleti sürekli bir çalkantı ve isyan içinde bırakan meşhur kabile şeyhi, Gat'a düzenleyeceği saldırının hazırlıkları için eyalete gelmiş ve paşanın üzerine gönderdiği kuvvetlerle çarpışırken öldürülmüştür. Konsolosun Guma ile ilgili yorumları, olduğu gibi aktarılmaya değerdir:

> *Bu sıradışı adam, eyalette Türk[Osmanlı] idaresinin tahkimine karşı çeyrek asırdır savaşmakta olan yerli kabile şeyhlerinin en kuvvetlisi ve sonuncusudur. Cesareti ve ülkesinin bağımsızlığı davasına olan adanmışlığı, ona karşı ancak saygı ve takdir uyandırsa da, bu mücadelenin bitmiş olması ve eyaletin çok muhtaç olduğu asayişe yeniden kavuşturulabilecek olması iyidir[184].*

Osman Mazhar Paşa, Guma'nın ortadan kaldırıldığını, 2 Nisan 1858 tarihli mektubu ile Tunus Beyi'ne bildirmektedir. Guma'nın yeniden karışıklık çıkarmak için eyalete döndüğü haberi alınır alınmaz, mirmirân rütbesi taşıyan Mustafa Sıdkı

[182] BOA, **İ.DH. 401/26576,** Lef 5, 16 Şa'bân 1274 (1 Nisan 1858).
[183] TNA, **FO 101/41**, G. F. Herman'dan Majestelerinin Hâriciye Nâzırına, 1 Nisan 1858.
[184] DFUSCIT, **7/110,** M. J. Gaines'ten Lewis Cass'a, 1 Nisan 1858.

Paşa komutasında hazırlanan kuvvet yola çıkarılmıştır. Bu kuvvet Guma'yı, Gadâmis'e iki gün uzaklıktaki Vadi-i Evân denilen yerde yakalamıştır. Guma ve adamları silaha sarılmışlarsa da yenilmişler ve çarpışmanın yaşandığı 25 Mart 1858 (10 Şa'bân 1274 Perşembe) günü Guma öldürülmüştür[185].

Guma'nın muhabere esnasında nasıl öldürüldüğü ile ilgili bir bilgiye ulaşılamasa da kim tarafından öldürüldüğüne dair, İngiliz Başkonsolosluğu'nun önemli olaylar defterinde bir kayıt bulunmaktadır. Burada 1 Nisan 1858'de alınan bilgiye göre, Kâhya Paşa'nın kuvvetlerinin Guma'yı yenilgiye uğrattığı ifade edilmiştir. Guma yaşanan muharebe esnasında, daha önce kâtipliğini yapmış bir Arap olan Ali Dnefi(?) tarafından öldürülmüştür. Guma'nın kesilen başı 3 Nisan 1858'de Trablus'a ulaşmıştır[186]. Guma'nın ölümüne dair bir başka kaynakta, onu kendi kabilesinden bir adamı olan Bîrî adlı kişinin ele verdiği bildirilmektedir. Efendisi ile bir yerden öbür yere kaçarak yaşadığı zor hayattan sıkılan bu kişi, Osmanlı kuvvetlerine rehberlik yapmış ve onlara Guma'nın saklandığı yeri göstermiştir. Guma'nın ölüm anına dair efsane ile karışık olduğu anlaşılan anlatıma göre, gece karanlığında baskına uğrayan şeyh, dağların iç bölgelerine kaçmayı düşünürken, adamlarının tehlikede olduğunu görmüş ve onlara katılmıştır. Kurulan bu pusudan kurtulmak üzereyken, atının vurulmasıyla yere düşen ve kendisine de bir kurşun isabet eden kızının yardım isteyen çığlıklarını duyması üzerine, geri dönmüştür. Bu esnada Guma'nın da omzuna bir kurşun isabet etmiş ve yere düşmüştür. Etrafına

---

[185] **Vesâik an Târihi Lîbyâ… ,** s. 272-273, Vesîka 114, 17 Şa'bân 1274 (2 Nisan 1858). Nehîcüddin, Mustafa Sıdkı Paşa'nın yanında Arnavud Sergerdesi Ali Bey'in ve Misurâta Başağası Hacı Ahmed Ağa Edğam'nın da bulunduğunu bildirmekte ve Guma'nın öldürülüş tarihini 16 Receb 1274 (2 Mart 1858) olarak göstermektedir. Bkz. Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.152. Ahmed en-Nâib ise bu bilgileri tekrarlayıp tarihi 10 Receb 1274 (24 Şubat 1858) olarak göstermektedir. Bkz. Ahmed Bek en-Nâib el-Ensârî et-Trablusî, **a.g.e. ,** s. 367. Ömer Ali Bin İsmail, yukarıdaki tarihleri sıralayarak, bunların yanlış olduğunu ifade etmekte ve kendi ulaştığı bir belgeden bu tarihi, 26 Safer 1274 (16 Ekim 1857) olarak vermektedir. Bkz. Ömer Ali Bin İsmali, **a.g.t.** , s. 162. Yazarın başvurduğu ve eserinin ekler bölümünde yayımladığı bu belgeye bakıldığında, bunun Ahmed İzzet Paşa tarafından kaleme alınmış aynı tarihi taşıyan ve Guma'nın ölümünü bildiren bir belge olduğu görülmektedir. Bkz. Ömer Ali Bin İsmali, **a.g.t.** , s. 455. Belgenin içeriğinde, Guma'nın öldürülmesi hadisesine dair bazı doğru bilgiler (kuloğullarından bir şehit, beş yaralı verilmesi gibi) bulunmakla birlikte, belgenin tarihi ve yazan makamla ilgili bir karışıklık olduğu açıktır. Abdüsselam Edhem tarafından Arapçaya çevrildiği belirtilen belgedeki karışıklığın, çeviriden mi yoksa bu çeviriyi kullanan yazardan mı kaynaklandığı bilinmemektedir. Bütün bunlarla birlikte olay akışına ve Guma'nın öldürüldüğü günü haber veren kullandığımız çeşitli belgelere bakıldığında, bizim gösterdiğimiz tarihin doğru olması gerektiği anlaşılmaktadır.

[186] TNA, **FO 160/74**, A Journal of all events &c worthy of notice for the use of British Consulate General commenced the 1st January 1858, s. 4.

toplanan Arnavut askerleri, nefesi kesilene kadar Guma'nın üzerine kurşun yağdırmıştır[187].

Guma'nın yakalanıp öldürülmesi üzerine, olay bölgesine yakınlığı hasebiyle Nâlût Kazası Meclisi'nin bir yazı kaleme aldığı, memnuniyetlerini ve olayın ayrıntılarını bildirdikleri görülmektedir. Meclisin kaleme aldığı mazbataya göre, Guma üç seneden fazladır bölgede isyan hareketlerine girişmiştir. Yenilip Tunus'a kaçmış, burada etrafına adam toplayarak yeni bir karışıklık oluşturmuştur. Üzerine yirmi binden fazla askerden oluşan bir ordu gönderilmişse de, kaçıp Cezayir'deki Sûf'a ulaşmayı başarmıştır. Buradan hareket edip meskûn yeri olmayan çölü aşmış, Tunus'tan geçmiş ve Trablusgarb sahrasının Cebel tarafındaki Evâl adlı yere gelmiştir. Onun buraya geldiği haberini alan Mustafa Sıdkı Paşa, askerleriyle Cebel-i Garbî'yi geçmiş, insan ve su bulunmayan çöllere girmiş, gece gündüz yol giderek, yüz yirmi saatlik mesafede olan Evâl'e ulaşmıştır. Burada girişilen muharebede Guma, ölü ele geçirilmiştir. Meclis azası, Mustafa Paşa'nın bu harekâtındaki gayretinden ve kimseden parasız eşya almamasından bahsederek duydukları memnuniyeti ifade etmektedir[188].

Osman Mazhar Paşa, Guma'nın öldürülmesi haberini, 6 Nisan 1858 tarihli telgrafıyla Malta üzerinden İstanbul'daki kapı kethüdası Azmi Efendi'ye bildirmiştir. Burada onun Ğamâme adlı yerde yaşanan muharebede öldürüldüğü ve ve eşyalarının zabtedildiği ifade edilmiştir[189]. Ölüm haberi İstanbul'a ulaştığında, Guma'nın uzun süredir eyaletin asayişini ihlal ve giriştiği hareketlerin devlet memurlarını meşgul ettiği ifade edilmiştir. Bu şekilde ortadan kaldırılmasından duyulan memnuniyet dile getirilirek, Osman Mazhar Paşa'ya gayretlerinden dolayı kendisini taltif eden bir yazı yazılması kararı alınmıştır[190].

Osman Mazhar Paşa, 13 Nisan 1858 tarihli yazısında, Guma ile yaşanan muharebede, kuloğlu askerlerinden bir neferin şehid olduğunu ve beş neferin de hafif yaralandığını bildirmektedir. Muharebenin yaşandığı yer hayli uzak bir mesafede, ıssız ve susuz bir çöl olması ve askerlerin hızlı yürüyüşleri nedeniyle, yolda

---

[187] Charles Feraud, **a.g.e.** , s. 491.
[188] BOA, **İ.DH. 401/26576,** Lef 1, t.y. Mazbatanın Lef 2'de yer alan Arapça aslı 19 Şa'bân 1274 (4 Nisan 1858) tarihlidir.
[189] BOA, **İ.HR. 154/8160,** Lef 3, 6 Nisan 1858.
[190] BOA, **İ.HR. 154/8160,** Lef 7, 24 Şa'bân 1274 (9 Nisan 1858).

susuzluktan urban askerlerinin elli baş hayvanı telef olmuştur. Mustafa Sıdkı Paşa, Cebel bölgesinde bulunmasını gerektirecek bir neden kalmadığından maiyetindeki askerlerle beraber, 9 Nisan 1858'de Trablus'a dönmüştür. Guma'nın etrafından bulunup tutuklanmış olan 150-200 kadar kişi de uygun yerlere yerleştirilmiştir[191].

Osman Mazhar Paşa'ya yazılması kararlaştırılan taltif edici yazının, 19 Nisan 1858 tarihiyle kaleme alındığı görülmektedir. Yazıda, valiye gönderdiği yazıların ve kapı kethüdası aracılığıyla gelen telgrafın alındığından bahsedilerek, Guma'nın ortadan kaldırılması konusunda giriştiği tebdirlerden duyulan memnuniyet ifade edilmiştir[192].

Eyaletin bu şekilde büyük bir dertten kurtulması, eyaletle ilgili uygulamaların yumuşatılması kararlarının alınmasını sağlamıştır. Guma'nın ailesiyle birlikte olan kişilerin gönülleri hoş tutularak vatanlarına iadeleri, valinin talep ettiği şekilde hapiste bulunanların da tahliye edilmeleri uygun bulunmuştur. Daha önce Guma'ya yoldaşlık yaptıkları için korkuya kapılmış olan kişilerin de gönül alıcı muamelelerle temin edilmelerinin valiye bildirilmesi kararlaştırılmıştır[193].

4.4 Guma'dan Sonra

Guma'nın ortadan kaldırılışından sonra, ondan geriye kalanlarla ilgili sırası geldikçe çeşitli kararlar alınmıştır. Öldürülmesinden kısa bir süre sonra yazılan, 1 Mayıs 1858 tarihli yazı, onun tersanede tutulan oğlu Ali Ağa'nın durumu ile ilgilidir. Trablusgarb Valisi'ne, Guma'nın Trabzon'dan kaçışı sırasında yakalanan bu kişinin, babasının vefatı nedeniyle serbest bırakılmasının gerektiği, ancak serbest bırakılmasının eyalet açısından bir mahzuru olup olmadığı sorulmaktadır. Ali Ağa'nın eyalette bir karışıklık çıkarmaya gücü yetecek kadar itibarı olup olmadığı öğrenilip nihai karar ona göre verilecektir[194].

Ali Ağa'nın Trablusgarb'a iadesinin sakıncalı görüldüğü, 22 Eylül 1858 tarihli yazıdan anlaşılmaktadır. Bu yazıda, onun tersane zindanında *şer'an ve kānûnen* suçu sabit olanlar gibi prangaya vurulmuş olarak kalmasının *hilâf-ı rızâ-yı âlî* olacağı ifade edilmektedir. Kendisinin serbestçe gezmesi için bırakılması durumunda

[191] BOA, **İ.DH. 401/26576,** Lef 7, 28 Şa'bân 1274 (13 Nisan 1858).
[192] BOA, **HR.MKT. 235/38,** 5 Ramazân 1274 (19 Nisan 1858).
[193] BOA, **İ.DH. 401/26576,** Lef 10, 15 Ramazân 1274 (29 Nisan 1858).
[194] BOA, **A.MKT.MHM. 130/53,** 17 Ramazân 1274 (1 Mayıs 1858).

kaçması ihtimali bulunduğundan, kalebend olarak Vidin'e ya da Adakale'ye sürülmesi teklif edilmektedir[195]. Neticede Guma'nın oğlunun, Vidin'e sürülmesi ve muhafazasına dikkat edilmesinin de Vidin Valisi'ne bildirilmesi kararı alınmıştır[196]. Bu kişinin sürgün edildiğini, Vidin Valisi'ne ve Zabtiye Müşiri'ne bildiren ve gerekeni yapmalarını emreden fermana düşülen notta, bazı tanıtıcı bilgiler yer almaktadır. Daha önceki yazılarda adının Ali olduğu söylense de burada onun Şeyh Guma'nın kardeşinin oğlu İsmail adındaki otuz beş yaşında, sağ gözü beyaz bir kişi olduğu ifade edilmiştir[197]. Zabtiye Müşirliği'nin yazdığı 19 Ekim 1858 tarihli yazı, bu kişinin yanına özel bir memur verilerek, Vidin'e gönderildiğini haber vermektedir[198].

Vidin Eyalet Meclisi, 17 Aralık 1858 tarihli yazısı ile İsmail Bey'in fakirliğini ve ihtiyaç içinde olduğunu bildiren bir dilekçe sunduğunu bildirmektedir. Günlük ihtiyaçlarını karşılamaktaki zarureti göz önüne alınarak, kendisine uygun miktarda bir maaş tahsis edilmesini talep etmektedir[199]. Nihayetinde İsmali Bey'e aylık iki yüz elli kuruş maaş tahsis edildiği görülmektedir[200].

Guma meselesinin sona erdirilmesinden kısa bir süre sonra vali değişikliğine gidilmiştir. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bir savaş/mücadele döneminden sonra, eyalette barış dönemini ve yumuşak politikaları uygulayacak yeni bir vali gönderilmesi uygulumasının bir tekrarı olarak ve muhtemelen Osman Mazhar Paşa hakkındaki iddiaların da etkisiyle, paşa görevden alınmıştır. 20 Eylül 1858 tarihinde yerine, Kürdistan eski valisi Ahmed İzzet Paşa atanmıştır[201]. Ahmed İzzet Paşa, 12 Kasım 1858'de Trablusgarb'a ulaşarak görevine başlamıştır[202]. Bu tarihte, yeni valiyi eyalete getiren *Eser-i Cedîd* vapurunda, onunla birlikte 600 asker de yer almıştır. 15 Kasım 1858 tarihinde, saat on birde Ahmed İzzet Paşa'nın valiliğini

---

[195] BOA, **İ.DH. 413/27349,** Lef 1, 13 Safer 1275 (22 Eylül 1858).
[196] BOA, **İ.DH. 413/27349,** Lef 2, 21 Safer 1275 (30 Eylül 1858).
[197] BOA, **A.MKT.UM. 337/100-3,** Lef no yok, Belge 2, Evâil-i Rabîu'l-Evvel 1275 (9-18 Ekim 1858).
[198] BOA, **A.MKT.NZD. 266/52,** 11 Rabîu'l-Evvel 1275 (19 Ekim 1858).
[199] BOA, **A.MKT.UM. 337/100-3,** Lef no yok, Belge 1, 11 Cemâyize'l-Evvel 1275 (17 Aralık 1858).
[200] BOA, **MVL 898/12,** 18 Şa'bân 1275 (23 Mart 1859).
[201] BOA, **A.DVN. 134/87,** 11 Safer 1275 (20 Eylül 1858). Nehîcüddin, Osman Mazhar Paşa'nın görevden alınmasında, eyaletteki piyade askerlerinin arasında görülen bir tatsızlık konusundaki dikkatsiz tutumunun yanında *yolsuz ba'zı harekâtı* ve özellikle de memuriyeti sırasında aşırı derecede kıtlık ve pahalılığın görülmesiyle, ahalinin ondan soğumasının etkili olduğunu bildirmektedir. Bkz. Mehmed Nehîcüddin, **a.g.e.** , s.152.
[202] BOA, **İ.DH. 418/27675,** Lef 1, 9 Rabîu'l-Âhir 1275 (16 Kasım 1858).

bildiren ferman okunmuştur. Eski vali Osman Paşa, aynı gün öğleden sonra saat üçte *Eser-i Cedîd* vapuru ile eyaletten ayrılmıştır[203].

Guma'nın ölümünden bir süre sonra yaşanan bir hadise, onun efsanevi kişiliğinin etkilerinin, ölümüyle dahi eyaletten hemen kalkmadığını göstermektedir. Trablusgarb'a ulaşan Avrupalı bir seyyah olan Baron Alexandre De Krafft, eyalette çeşitli dedikodulara sebep olmuştur. Müslümanlar arasında el-Hacc İskender takma adının kullanan bu kişi, Arap Yarımadası'nı, Habeşistan'ı, oradan Cezayir'i ve Tunus'u ziyaret edip Sudan içlerine devam etmek için Trablus'a gelmiştir. Fransız makamlarıyla, yolculuğunu kolaylaştırması için temas kurmuş olan seyyah, geldiğinde Fransız Konsolosluğu'na gitmiş ve onların himayesini talep etmiştir. Ancak onun bu hareketleri ahali arasında, onun aslında Şeyh Guma'nın oğlu olduğu, İstanbul'dan kaçtığı, Trablusgarb'da yeniden bir isyan çıkarmak için buraya geldiği ve Fransız Hükümeti'nin de ona bu konuda destek olacağı gibi söylentilerinin yayılmasına sebep olmuştur. Bu söylentiler, bölgedeki Osmanlı idarecilerini paniğe sevketmiştir. İdareciler, ancak Fransız Konsolosu'nun büyük gayretleriyle bu söylentilerin doğru olmadığına ikna edilebilmişlerdir[204].

Şeyh Guma ve vilayette sebep olduğu hadiseler, Osmanlı devlet hafızasında yerini almış ve Trablusgarb Vilayet salnamelerinde, viyaletin onuncu salnamesi olan 1301 (1883/1884) yılı salnamesinden itibaren Trablusgarb'a mahsus önemli olaylar arasında sayılmıştır. Bu salnamede 1255 (1839-1840) Şeyh Guma ve Abdülcelil'in isyan tarihi, 1258 (1842-1843) Şeyh Guma'nın itaat edip Abdülcelil'in öldürülmesi, 1271 (1854-1855) Şeyh Guma'nın sürgünden kaçıp Trablus'a gelmesi ve Cebel'i zabtı, 1274 (1857-1858) ise Şeyh Guma'nın katlinin tarihi olarak verilmiştir[205]. Daha sonraki salnamelerde de bu bilgilerin tekrar edildiği görülmektedir[206].

Şeyh Guma'nın ortadan kaldırılışı, Trablusgarb'daki Osmanlı idaresi için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Trablusgarb ile ilgili öncü çalışmalardan birini yapan İtalyan tarihçi Ettore Rossi, 1858'de Guma'nın ortadan kaldırılışı ile Osmanlıların, diğer bütün zorlukların devam etmesine rağmen en azından, eyaletin

[203] TNA, **FO 160/76**, A Journal of all events &c worthy of notice for the use of British Consulate General commenced the 1st January 1858, s. 16-17.
[204] Charles Feraud, **a.g.e.** , s. 495-496.
[205] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1301, Def'a 10, s. 51.
[206] **Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusgarb**, Sene 1305, Def'a 12, s. 42.

ana merkezleri üzerindeki askeri kontrollerini tamamen sağladıklarını ifade etmektedir. Bu şekilde eyalette, büyük kabilelerin arkalarından yürüdüğü, önemli yerel liderlerin öncülüğünde sürdürülen isyanlar dönemi sona ermiştir [207] .

[207] Ettore Rossi, **a.g.e.** , s. 441.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde, II. Mahmud ile başlayan eyaletlerde merkezi idare kurulması girişimleri çeşitli tepkilere sebep olmuştur. Bu tepkilerin en açık ifadesi olarak birçok eyalette ağalar, aşiret/kabile reisleri, yeniçeriler ve eyalet önde gelenleri gibi yerel güç sahiplerinin öncülük ettiği çeşitli isyanlar yaşanmıştır. Merkezin eyaletlerde doğrudan kontrol kurma, buralardan daha fazla ve düzenli vergi ve asker alma taleplerinin yarattığı rahatsızlıklar, bu isyanların temel sebepleri arasındadır. Bu merkezileşme siyasetinin yürütüldüğü ve isyan hareketlerinin görüldüğü yerlerden birisi de Trablusgarb Eyaleti'dir. Eyaletin Cebel-i Garbî Sancağı'nın güçlü kabile lideri Şeyh Guma bin Halife, Osmanlı idaresine karşı bölgedeki en geniş çaplı ve organize direnişi örgütlemiş ve eyalette, Karamanlı Hânedânı'nın tekrar iş başına getirilmesi talebiyle temsil edilen, *eski düzen*e dönme arzusunun sözcüsü haline gelmiştir. Bölgede gerçek bir Osmanlı hâkimiyeti, ancak onun ve giriştiği hareketin ortadan kaldırılmasından sonra kurulabilmiştir.

1711'den beri Trablusgarb'da yarı-bağımsız bir idare sürdüren Karamanlı Hânedânı'nın son güçlü üyesi Yusuf Paşa'nın valiliği sırasında, ekonomik durumu iyice kötüleşen eyalet, 1832'den itibaren hânedân içi kavgalara sahne olmuştur. Yusuf Paşa'nın torunu Mehmed Bey eyalette çıkan isyanın başına geçerek, 1832'de Trablus'u kuşatmayı başarmıştır. Yaşı hayli ilerlemiş olan Yusuf Paşa, bu durum karşısında oğlu Ali lehine valilikten çekilmiş ve Bâbıâlî'den Ali'nin valiliğinin tanınmasını istemiştir. Fransızların da desteğini almış olan Ali'nin valiliği, 1833'de onaylanmış olsa da, eyaletteki sorun çözülememiştir. Nihayetinde, 1835 Mayısı'nda, bölgeye Mustafa Necib Paşa komutasında bir donanmanın gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu donanmanın görevi, bölgeye ulaştığı sırada karşılaşacağı güç dengelerine göre bir müdahalede bulunmaktır. Çekişen taraflardan Mehmed Bey kaleye girmeyi başarmışsa, o vali olarak ilan edilecek; eğer Ali Paşa kalede tutunmaya devam ediyorsa, onun valiliği teyit edilerek isyancılar kontrol altına alınmaya çalışılacaktır. En arzu edilen seçenek ise, mümkün olduğu takdirde iki

tarafın da ele geçirilerek bütün ailenin bölgeden uzaklaştırılması ve eyalete merkezden vali atanmasıdır. Dışarıdan ve içeriden gelebilecek tepkilere karşı, gizlilik içinde yürütülen plan uyarınca Mustafa Necib Paşa donanma ile Trablusgarb'a ulaşmış ve en çok istenen son şıkkın hayata geçirilmesi mümkün olmuştur. Ali Paşa tutuklanıp İstanbul'a gönderilmiş, Mehmed Bey ise bölgeden kaçarak bir süre sonra intihar etmiştir. 28 Mayıs 1835'te eyaletin merkezi olan Trablus kontrol altına alındıktan sonra, sıra yeni idarenin hâkimiyet sahasının genişletilmesine gelmiştir. Uzun yıllar, yoğun gayretler ve büyük masraflar gerektirecek olan bu süreç, bölgedeki kabile reislerinin itaatinin sağlanmasını gerektirmiştir. Eyalette sahip olunan fiili güç dikkate alınarak, bu liderlerle öncelikle müzakere yolları denenmiştir. Eyaletin önde gelenlerine ve kabile reislerine hil'atler giydirilmiş, çeşitli rütbeler, makamlar ve hediyeler verilmiştir. Bu şekilde itaatleri sağlanamadığında ve askeri gücün yeterli olduğu zamanlarda üzerlerine operasyonlar düzenlenmiştir. Eyalette tedrici olarak kontrol altına alınan önemli liderler; Misurâta'da Osman el-Edğam, Terhûne'de Ahmed el-Merîz, Fizan'dan Sirte'ye kadar olan bölgede Abdülcelil bin Ğays ve Cebel-i Garbî'de Şeyh Guma bin Halife olmuştur. Önceleri Trablus ve çevresindeki sahille sınırlı olan Osmanlı idaresi bu şekilde adım adım eyaletin içlerine doğru genişletilmiştir.

Mustafa Necib Paşa'nın Trablus'ta kontrolü sağlamasıyla, ilk olarak gelip onu ziyaret eden ve itaat arz edenler arasında Cebel-i Garbî'nin lideri Şeyh Guma bin Halife bulunmaktadır. Bir süre sonra tutuklanan Şeyh Guma, daha sonra gelen vali döneminde serbest kalmıştır. Çeşitli mücadeleler ve müzakerelerle geçen bir dönemden sonra 1842'de Vali Mehmed Emin Paşa'nın gayretleriyle Guma'nın Trablus'a gelip itaate girmesi sağlanmıştır. Eyalet meclisine aza tayin edilen ve kendisine kapıcıbaşı unvanı verilen şeyh, ne yazık ki bir müddet sonra beklenmedik şekilde tutuklanıp sürgün edilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir.

Guma'nın 1855'e kadar devam edecek sürgünü sırasında, eyalette merkezi idarenin yaygınlaştırılması çabası devam etmiştir. Özellikle onun bölgesi olan Cebel'e ağır operasyonlar yapılmış, bölgedeki müstahkem binalar olan kasırlar yıkılmış, ahalinin silahları toplanmıştır. Eyalete yeteri kadar düzenli birlik gönderilememesi nedeniyle mecburen istihdam edilen; urban, başıbozuk, kuloğlu

gibi isimlerle anılan düzensiz grupların disiplinsiz ve yağmaya meyilli davranışları, bunun yanında bazı askeri ve idari yetkililerin suiistimalleri, bu operasyonların bölge halkına maliyetinin ağır olmasına sebep olmuştur.

Trabzon'da sürgünde bulunan Şeyh Guma'nın, 1855 başlarında kaçarak eyalete gelmesi ile eyalette kurulmaya çalışılan yeni düzen büyük sarsıntı geçirmiştir. Şeyh Guma, üzerine gönderilen kuvvetleri birçok defa yenilgiye uğratmayı ya da bunların ellerinden kaçmayı başarmıştır. Guma, Fransız ve İngiliz konsoloslarının da aracılıklarıyla kendisine sunulan bütün barış tekliflerini daha önce yaşadığı tecrübelerin getirdiği güvensizlik nedeniyle reddetmiştir. Trablusgarb'da tutunamadığında, Tunus'a geçmiş ve burada da çeşitli sorunlara sebep olmuştur. Trablusgarb-Tunus-Cezayir sınırları arasında bir süre gidip gelen ve buralardaki (Tunus Beyi, Cezayir'deki Fransız makamları gibi) otoritelerden beklediği desteği bulamayan Şeyh Guma, çaresiz tekrar vatanına dönmüştür. Ne var ki bu defa uzun süren isyanların ve askeri operasyonların yıldırdığı ve sefalete düşürdüğü bölge ahalisi, ona beklediği desteği vermemiştir. Sahip olduğu hızlı hareket kabiliyeti ile yenildiği her yerden kaçmayı başaran Guma, yanındaki az sayıda taraftarıyla kaçıp saklandığı bir yerde 1858 Martı'nda ani bir baskınla öldürülmüştür. Onun öldürülmesi, eyalettin son direniş sembolünü de ortadan kaldırmıştır. Bu şekilde Trablusgarb'da 1911'deki İtalyan işgaline kadar Osmanlı idaresine karşı ciddi bir başkaldırı yaşanmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin 1835'te Trablusgarb'a gerçekleştirdiği müdahale, kendi içinde uzun vadeli stratejik bir plana dayanmasa da 19. yüzyılın başından beri yürütülen merkezileşme politikası ile uyumlu bir karakter arz etmektedir. Karamanlı Hânedânı'nın tasfiyesi ile eyaletin ele geçirilmesi, Osmanlı devlet görevlileri açısından bölgenin "ikinci ve yeni bir fethi (*bir feth-i cedîd ve sânî*)" olarak görülmüştür. Uluslararası arenada bu hareket, İngiliz Konsolosu'nun ifadeleri ile bölgenin "bir Türk kolonisi" haline getirilmesi olarak değerlendirilmiştir. Konsolosun öngörüsüne uygun olarak, eyalet uzun süre gelir sağlamak bir tarafa büyük masraflara ve kayıplara yol açmıştır. Eyalette kontrolün korunması ve yayılması için bölgeye asker, mühimmat, zahire, para ve çeşitli ihtiyaçların sürekli olarak merkezden gönderilmesi gerekmiştir. Eyaletin elde tutulmasının getirdiği

büyük külfet, Osmanlı idarecilerini bölgeyi Ali Paşa'ya vererek tekrar *eski düzen*ine döndürme ya da Tunus Valisine bırakma gibi alternatifleri düşünmeye itse de, bu seçenekler *devletin şanına yakışmayacağı* için göz ardı edilmiştir. Osmanlı idarecileri bu durum karşısında, zaman zaman yapılan masrafların ve girişilen zahmetlerin eyaletin ileride getireceği faydalarla telafi edilmiş olacağını ifade etme ihtiyacı hissetmiştir.

Eyalet merkezinde hâkimiyeti sağlayan Osmanlı idaresinin kontorolünü genişletmek için kullandığı yöntemler diğer bölgelerde kullanılanlara benzerdir. Eyalet önde gelenlerine ve kabile reislerine; hilatler, makamlar verilmesi, bunların aralarındaki çekişmelerden istifade edilip birbirine karşı kullanılması, özellikle kabile bölgelerinde yer alan müstahkem binaların yıkılması, ahalinin silahlarının toplanması, nüfuzlü kişilerin sürgün edilmesi ya da öldürülmesi ve mallarına el konulması bu yöntemlerin başlıcalarıdır. Bölgenin geleneksel siyasi örgütlenmesini mümkün kılan kabile reisleri ve ağalar gibi nüfuzlu kişilerin sürülmesi ya da öldürülmesi, iç bölgelerdeki direnci büyük oranda kırmıştır. Bununla birlikte bu yöntemler, bölge ahalisi ile Osmanlı idaresi arasında bir güven ilişkisi kurulmasını da zorlaştırmıştır.

Eyalette Osmanlı idaresini en uzun süre uğraştıran, en büyük masraflara ve can kayıplarına yol açan şüphesiz, Şeyh Guma'nın ve Cebel-i Garbî'nin kontrol altına alınması olmuştur. Eyaletin güney bölgelerine inen yolun geçtiği bu sarp ve dağlık bölgede, merkezin gücüne karşı uzun ve zorlu direnişler sergilenmiştir. Bu direnişlerin yıldız ismi Şeyh Guma, kendisi ile kurulan müzakere ve mücadele ilişkisine göre Osmanlı devlet adamları tarafından *şeyh-i meşâyih-i urban*dan *hâin-i bî-dîn* ve *hâin-i dîn ü devlet*e uzanan tanımlarla ifade edilmiştir. Şeyh Guma'nın giriştiği hareketlerden maksadı olan *eski düzen*e dönüşün ona sağlayacağı şey, atalarının ve kendisinin nesillerdir oynadığı sosyal rolü devam ettirmek ve sahip olduğu sosyal statüyü sürdürmektir[1]. Ancak böyle bir düzende varlığını ve gücünü

[1] Muhammed Şâkir Meş'al, **a.g.e.** , s. 8. Ömer Ali Bin İsmail, Şeyh Guma'nın çok sayıda masumun kurbanı olduğu hareketindeki amacının "Libya halkının omuzlarından Osmanlı egemenliğini kaldırmak" olmayıp Osmanlı valilerine kendi konumunu, siyasi önderliğini kabul ettirmek ve Cebel-i Garbî'ye tam manasıyla hükmedeceği şekilde tayinini sağlamak olduğunu söylemektedir. Hatta Şeyh

koruyabileceğinin farkında olan Guma, bununla birlikte giriştiği hareketin sınırlarının da farkındadır. Padişah aleyhine en küçük bir söylemde bulunmayan Şeyh[2], isyanına, bölgeye gönderilen valilerin kötü idaresini sebep göstermiştir ve beyanlarında onları hedef almıştır. Padişahın da haberi olsa mevcut durumdan hoşnut olmayacağını iddia eden Guma, eyalete gönderilen valilerin kısa süreli görevleri nedeniyle bölge ile organik bir ilişki kuramadığını görmektedir. Onun talebi, belirli bir süre görev yapıp merkeze dönecek bürokratlar yerine, Karamanlılar gibi kaderi bölgenin kaderi ile ortak olan kişilerle çalışmaktır. Bölgede görev yapan en dirayetli valiler arasında olan Ali Aşkar Paşa'nın ve Osman Mazhar Paşa'nın açığa çıkan yolsuzlukları, Tâhir Paşa'nın baskıcı tavırları, onun –ve onun şahsında eyalet ahalisinin- bu talepte çok da haksız sayılamayacağını göstermektedir. Ne var ki Osmanlı Devleti için girdiği yoldan dönmesi mümkün değildir. Devlet merkezinde yaşanan bürokratikleşme, modern ordu inşası ve bunları finanse edecek yeni gelir kapıları bulma şeklindeki dönüşümün, eyaletlere buralarda doğrudan idare kurulması olarak yansıması kaçınılmazdır. Durum ne olursa olsun, Şeyh Guma'nın sahip olduğu iktidar alanını, mücadele etmeksizin terk etmesini beklemek anlamsızdır. Devletin eyaletteki gücüne bir süre dirense de mütemadiyen tazelenen bu güç tarzı karşısında, uzun vadeli şansı olmadığını bilen Şeyh, birçok defa barış ve uzlaşma kapısını çalmıştır. Eyalette isyanlar devam ederken –Mehmed Ali Paşa meselesi ve Kırım Savaşı gibi- birçok ciddi sorunla uğraşan devlet merkezi de uzlaşma taraftarı olmakta birlikte, bu uzlaşmanın şartlarını kendisi belirleme konusunda ısrarcıdır. Şeyh Guma, yaşadığı olumsuz tecrübelerin de etkisiyle kendisini bütünüyle garanti altına alacak şartlar sağlanmadığı sürece teslim olmayı reddetmiştir. Bu mücadele sürecinin tasarlayıcısı ya da planlayıcısı olarak görülmesi mümkün olmasa da, bölgedeki etkin güçler (İngiltere ve özellikle Fransa) yaşanan hadiselere kendi siyasetlerine uygun bir istikamet vermek için konuya müdahil olmuştur. İngiltere,

---

Guma, bu amacını elde etmek için kendisi gibi bir kabile lideri olan Abdülcelil'e karşı Osmanlı kuvvetleri yanında savaşmaya hazırdır. Bkz. Ömer Ali Bin İsmali, **a.g.t.** , s. 163.

[2] Muhammed Şâkir Meş'al, Şeyh Guma gibi birçok bölgesel liderin Osmanlı Devletine ve halifeye tabiiyet arzetmesinin 'ismen' bir bağlılık olduğunu söylemektedir. Bu bağlılık 'fiiliyata' döküldüğünde ise bunu reddetmektedirler. Halifenin ya da Sultan'ın 'Allah'ın yeryüzündeki gölgesi' olmasını, bu gölgenin kendi bölgelerine düşmemesi şartıyla kabul etmektedirler. Bkz. Muhammed Şâkir Meş'al, **a.g.e.** , s. 6. Meş'al'in bu yorumu iki taraf arasındaki söylem ortaklıklarına rağmen yaşanan fiili çatışmayı anlamayı kolaylaştırmaktadır.

bölgede güçlü bir Fransa varlığı ya da nüfuzu yerine, Fransız emellerine direnebilecek kadar güçlü bir Osmanlı idaresini tercih ettiği için yaşanan mücadelede isyancıların tarafında yer almamıştır. Kendisi için birincil öncelik olan iç bölgelerle ticaretin sağlanması ve korunması amacıyla bölgede asayişin tesisini arzu etmiş ve bu konuda eyalet idarecileri ile Şeyh Guma arasında aracılık yapmaya çalışmıştır. O sırada Cezayir'e yerleşmiş olan Fransa ise Osmanlı Devleti ile olan müttefiklik ilişkisi nedeniyle isyancılarla açıkça yan yana görünmekten çekinmiştir. Bununla birlikte Kuzey Afrika üzerindeki uzun vadeli politikaları onu, Trablusgarb'da zayıf ve kırılgan bir Osmanlı idaresini tercihe itmiştir. Özellikle Guma'nın 1855'ten sonra giriştiği büyük isyan hareketinde, aynı sırada yaşanan Kırımın Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Fransa'nın etkisi ve yönlendirmesi açıkça hissedilmektedir. Bununla birlikte isyanın temel sebebinin yukarıda ifade edilen merkezileşme ve direnç ekseninde yaşanan dönüşümün tetiklediği iç dinamiklerde yattığı söylenmelidir. Nihayetinde Şeyh Guma'nın ortadan kaldırılmasından sonra, eyalette Osmanlı idaresine karşı büyük çaplı organize bir direniş hareketi görülmemiş ve ancak bu isyanın bitişi ile eyalette Trablus dışında gerçek bir kontrol kurulması mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

A. YAYIMLANMAMIŞ BELGELER

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a) Bâbıâlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler

Hazine-i Evrak Müdürlüğü – İrâdeler

İrâde – Dâhiliye *(İ.DH)*

İrâde - Hariciye *(İ.HR)*

İrâde - Meclis-i Vâlâ *(İ.MVL)*

İrâde - Meclis-i Mahsus *(İ.MMS)*

Dosya Usûlü İrâdeler *(İ.DUİT)*

Eyalet-i Mümtâze Mısır İrâdeleri *(İ.MTZ (05))*

Mesâil-i Mühimme İrâdeleri *(İ.MSM)*

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri *(A.MKT.MHM)*

Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler *(A.MKT.NZD)*

Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.MVL)

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı *(A.MKT.UM)*

Sadâret Âmedî Kalemi Defterleri *(A.AMD)*

Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi Belgeleri *(A.DVN)*

Sadâret Mektubî Kalemi Belgeleri *(A.MKT)*

b) Bâbıâlî Bünyesindeki Diğer Dairelere Ait Belgeler

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri *(MVL)*

c) Hâriciye Nezâreti Belgeleri

Mektubî Kalemi Belgeleri *(HR.MKT)*

Tercüme Odası Belgeleri *(HR.TO)*

Hâriciye Nezâreti Londra Sefâreti Belgeleri *(HR.SFR.3)*

d) Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri *(C)*

Cevdet Askeriye *(C.AS)*

Cevdet Dâhiliye *(C.DH)*

Cevdet Zabtiye *(C.ZB)*

e) Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi *(HAT)*

2. İngiliz Milli Arşivi (Kew, Londra/İngiltere)

Foreign Office *(FO)*

3. Amerikan Milli Arşivi: (İki adet mikrofilm makarası halindeki belgeler)

Despatches From United States Consuls in Tripoli, 1796-1885, Roll 7, **Volume 6**, (January 9, 1834- October 3, 1848); The National Archives, National Archives and Records Service, General Services Administration; Washington, 1955.

Despatches From United States Consuls in Tripoli, 1796-1885, Roll 8, **Volume 7**, (May 31, 1849- October 1, 1860**)**; The National Archives, National Archives and Records Service, General Services Administration; Washington, 1955.

B. BELGE YAYINLARI

Libya Arşivi: *(*Şu anki adıyla *el-Merkezu'l-Lîbî li'l-Mahfûzât ve'd-Dîrâsâti't-Târîhiyye* adlı kurumda yer alan Şeyh Guma'ya dair belgeler*)*

Vesâik an Târihi Lîbyâ fi'l-Karni't-Tâsia Aşer, El-Cuz'u'l-Evvel: Sevratu Ğûma el-Mahmûdî 1835-1858 m, (Terceme ve Nakl ve Tecmî': Abdusselam Edhem, Tertîb ve İ'dâd ve Takdîm: Abdullah Ali İbrahim), Trablus, 1983.

C. YAZMA VE NADİR ESERLER

Greenhow, Robert: **The History and Present Condition of Tripoli**, Richmond, 1835.

Hasan Sâfî: **Trablusğarb Târîhi**, Dersaâdet, Resimli Kitâb Matbaası, 1328.

Mehmed Hilal**, Trablusğarb'a Dair Malumat,** İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, nr. T6621.

Mehmed Nehîcüddin, **Târîh-i İbn Ğalbûn der-Beyân-ı Trablusğarb**, Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1284.

Mehmed Nuri, Mahmud Naci: **Trablusğarb**, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1330.

Trablusğarb ve Bingazi'de Erkan-ı Harb Miraleyn Zeki ve Fuat Beyler Tarafından Yapılan Erkan-ı Harbiye Seyahati Hakkında Rapor, , İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, nr. T8897.

Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir, 1301, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, nr. T5002.

D. SALNAMELER

Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusğarb, Sene 1286, Def'a 1.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusğarb, Sene 1287, Def'a 2.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusğarb, Sene 1301, Def'a 10.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Trablusğarb, Sene 1302, Def'a 11.

E. SEYAHATNAMELER, HATIRATLAR ve COĞRAFYA ESERLERİ

Ahmed Rifat Efendi, "Trablusğarb", **Luğât-ı Târihiyye ve Coğrafiyye**, C.4, İstanbul, 1300, s. 231.

A Hand Book of Libya, Compiled by Geographical Section Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admirality, London, 1920.

Barth, Henry: **Travels and Discoveries in North and Central Africa**, London, New York and Melbourne,Ward, Lock, And Co. , 1890.

Beechey, F.W. , H.W. Beechey: **Proceedings of the Expedition to Explore the Northern Coast of Africa from Tripoli Eastward**, London, 1828.

Cella, Paolo Della: **Narrative of An Expedition From Tripoli in Barbary to the Western Frontier of Egypt**, İtalyancadan Çev. Anthony Aufrere, London, 1822.

Cowper, H. S. : **The Hill of the Graces**, London, 1897.

Furlong, Charles Wellington: **The Gateway to Sahara**, New York, 1909.

Playfair, James: **A System of Geograpy, Ancient and Modern**, Vol. VI, Edinburg, 1814.

Richardson, James: **Narrative of A Mission to Central Africa**, Vol. I, London, 1853.

Robinson, Edward, Eli Smith and Others: **Biblical Researches in Palestine and the Adjacent Regions: A Journey of Travels in the Years 1838&1852**, Vol. 1, London, 1867.

Şemseddin Sâmî: "Trablusğarb", **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.4, İstanbul, 1311, s. 2999-3004.

Şeref, Abdulaziz Tarîh: **Coğrâfyetu Lîbyâ**, el-İskenderiyye, Tevzîu Munşeetu'l-Maârif, 1971.

Warrington, G.H. : “Extract from ‘A Short Account of Tripoli in the West’ “, **Journal of the Royal Geogralphic Society of London**, Vol. 14 (1844), s. 104-107.

F. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Abca, Yurdaer: **Yezidilik ve Osmanlı Yönetiminde Yezidiler**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2006.

Ahmida, Ali Abdullatif: T**he Making of Modern Libya: State Formation, Colonization and Resistance 1830-1932,** State University of New York Press, 1994.

Aktepe, M. Münir: "Tuzcu Oğulları İsyanı"**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C. 3, S. 5-6, İstanbul, 1953, s. 21-52.

Allen, Debra J. : **Historical Dictionary of U.S. Diplomacy from the Revolution to Secession**, Maryland, 2012.

Anderson, Lisa: **The State and Social Transformation in Tunisia and Libya, 1830-1980**, New Jersey, Princeton University Press, 1986.

Artuk, İbrahim: “Zer-i Mahbûb”, **DİA**, C. 44, İstanbul, 2013, s. 281-282.

Aydın, Mahir: “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfûs Tahrirleri”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)**, Bildiriler Kitabı, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s. 81-106.

Azimli, Mehmet: “Süleym (Benî Süleym)”, **DİA**, C. 38, İstanbul, 2010, s. 55-56.

Bergna, Costanzo: **Trâblus min 1510 ilâ 1850**, (Arapçaya çev. Halife Muhammed Tüleysi), Misurâta, Dârü’l-Cemahiriyye, 1985.

Beydilli, Kemal: “Nizâm-ı Cedîd”, **DİA**, C. 33, İstanbul, 2007, s. 175-178.

Bilge, Mustafa L. : “Mustafa Paşa, Buşatlı”, **DİA**, C. 31, İstanbul, 2006, s. 344-345.

Bin İsmail, Ömer Ali, **et-Tatavvuru's-Siyâsî ve'l-İctimâî fî Lîbyâ min 1835 ilâ 1882**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ayn Şems Üniversitesi (Mısır), Kulliyyetu'l-Âdâb, 1972.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk: "Riyal", **DİA**, EK-2, İstanbul, 2016, s. 430-432.

Bruinessen, Martin Van: **Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan**, London/New Jersey, Zed Books Ltd, 1992.

Bryer, Anthony: "Son Laz İsyanı ve Karadeniz Derebeylerinin Çöküşü", Çev. Özgür Yılmaz, Ayşegül Kuş, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 2016; (20), s. 309-326.

Buzpınar, Ş. Tufan: "Lübnan" (Kültür ve Medeniyet / Osmanlı Dönemi) , **DİA**, C. 27, Ankara, 2003, s. 248-254.

Buzpınar, Ş. Tufan: "Suriye" (Tarih / Osmanlı Dönemi), **DİA**, C. 37, İstanbul, 2009, s. 550-555.

Cachia, Anthony J. : **Libya Under the Second Ottoman Occupation, 1835–1911,** Tripoli-Libya, Dar Al Farjani, 1975.

Ceylan, Ebubekir: "Baghdad, from 1500 to Iraqi independence", **Encyclopaedia of Islam, THREE**, Editörler: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson, (Çevrimiçi), http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_25112, 1 Mayıs 2017.

Ceylan, Ebubekir: **Ottoman Centralization and Modernization in the Province of Baghdad, 1831-1872**, Doktora Tezi, Boğaziçi University, 2006.

Çaycı, Abdurrahman: "Guma İsyanı Öncesinde Fransa'nın Trablusgarb Siyaseti", **Belleten**, C. XLVI, S. 182, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982, s. 323-335.

Çaycı, Abdurrahman: **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Erzurum, 1970.

Çetin, Atilla: "Garp Ocakları", **DİA**, C. 13, İstanbul, 1996, s. 382-386.

Çetinsaya, Gökhan: "Irak*"* (Tarih / Osmanlı Dönemi / XIX. Yüzyıl), **DİA**, C. 19, İstanbul, 1999, s. 93-95.

Doğan, Cabir: "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", **Turkish Studies**, Volume 6/4 Fall 2011, s. 505-521.

Doğan, Cabir: **Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802 – 1869)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Afyonkarahisar, 2010.

Ed-Deab, Ali İsa Ali: **Harekâtu'l-Mukâveme fî Trablusi'l-Ğarb 1831-1858**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ayn Şems Üniversitesi (Mısır), Kulliyyetu'l-Benât, Kismu't-Târîh, 2014-2015.

El-Cefâl, Suâd Muhammed: **el-Alâkâtu'l-Lîbiyye – et-Tûnisiyye Hilâle'l-Ahdi'l-Osmânî es-Sânî (1835-1911 M)**, Trâblus, 2006.

El-Misurâtî, Ali Mustafa: **Ğûma: Fârisu's-Sahrâ**, Beyrut/Trablus, Dâru'l-Avde/Dâru'l-Fikr, 1960/73? .

Et-Trablusî, Ahmed Bek en-Nâib el-Ensârî: **el-Menhelu'l-Azb fî Târîhi Trablusi'l-Ğarb**, Trablusu'l-Garb – Lîbya, Mektebetu'l-Fircânî, t.y.

Et-Trablusî, Ebû Abdullah Muhammed b. Halil Ğalbûn: **Târihu Trablusi'l-Ğarb el-Musemma et-Tezkâr fî men Meleke Tarabulus ve Mâ Kâne Bihâ Mine'l-Ahbâr**, Yay. Haz. Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Kahire, 1349.

Ez-Zâvî, Et-Tâhir Ahmed: **Mu'cemu'l-Buldânu'l-Lîbiyye**, Trablus, 1968.

Ez-Zâvî, Et-Tâhir Ahmed: **Vulâtu Tarablus min Bidâyeti'l-Fethi'l-Arabî ilâ Nihâyeti'l-Ahdi't-Turkî**, Dâru'l-Feth, Beyrut, 1970.

Feraud, Charles: **Annales Tripolitaines (el-Havliyyâtu'l-Lîbiyye, Munzu'l-Fethu'l-Arabî Hatta'l-Ğazvu'l-Îtâlî)**, Arapçaya çev. Muhammed Abdülkerim el-Vâfî, Bingazi, Menşûrâtu Câmiatu Karyûnis, 1994.

Fığlalı, Ethem Ruhi: **İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 160, 1983.

Gehedr, Ammar: **Osmanlı Resmi Kaynaklarına Göre Trablusgarb Vilayeti (1282-1312/1865-1894) Eyaletten Vilayete Geçiş,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim Dalı, İstanbul, 1996.

Gencer, Fatih: **Merkeziyetçi Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.

Hacısalihoğlu, Mehmet: **Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzâde Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)**, Trabzon, 2014.

Hacısalihoğlu, Mehmet: "Tuzcuoğulları", **DİA**, C. 41, İstanbul, 2013, s. 451-453.

Hasan, el-Fakih Hasan: **el-Yevmiyyâtu'l-Lîbiyye**, el-Cuz'u'l-Evvel (958-1248h/1551-1832), Tahkik: Muhammed Usta, Ammar Cüheydar, Trablus, Merkezu Cihâdi'l-Lîbiyyin li'd-Dirâsâti't-Târîhiyye, 2001.

Hasan, el-Fakih Hasan: **el-Yevmiyyâtu'l-Lîbiyye**, el-Cuz'u's-Sânî (el-Harbu'l-Ehliyye ve Nihâyetu'l-Ahdi'l-Karamanli 1248-1251h/1832-1835), Tahkik: Ammar Cüheydar, Trablus, Merkezu Cihâdi'l-Lîbiyyin li'd-Dirâsâti't-Târîhiyye, 2001.

Ibrahim, Abdallah Ali: **Evolution of Government and Society in Tripolitania and Cyrenaica (Libya) 1835-1911**, (PhD Thesis), The University of Utah, 1982.

İlter, Aziz Samih: **Şimalî Afrika'da Türkler**, İkinci Cild, İstanbul, 1937.

İzzeddin İsmail vd. : **Ğûma el-Mahmûdî : Fârisû's-Sahrâ**, Beyrut, Dâru'l-Avde, 1985.

Karasapan, Celal Tevfik: **Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, Ankara, 1960.

Karpat, Kemal H. : **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Çev. Bahar Tırnakcı, İstanbul, 2003.

Kavas, Ahmet: "Kuloğlu", **DİA**, C. 26, Ankara, 2002, s. 359-360.

Kavas, Ahmet: "Hilâl (Benî Hilâl)", **DİA**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 15-19.

Koloğlu, Orhan, M. Yavuz Erler: "Trabzon'da Sürgün Trablusgarplı Bir Şeyh: Guma (1843-1854)", **CIÉPO (Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi) XVII. Sempozyumu (18-23 Eylül 2006) Bildirileri**, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2011, s. 951-961.

Koloğlu, Orhan: "Libya", (Tarih/Osmanlı Dönemi), **DİA**, C. 27, Ankara, 2003, s. 179-184.

Kurşun, Zekeriya: "Trablusgarp'ta Osmanlı Asırlarının Şâhitleri: Nehîcüddin Efendi'nin Tarih-i İbn-i Ğalbûn der-Beyân-ı Trablusgarp ve Hasan Sâfî'nin Trablusgarp Tarihi", I-XII, (Çevrimiçi), http://www.zekeriyakursun.com/wp-content/uploads/2015/10/Trablusgarpta-Osmanl%C4%B1-As%C4%B1rlar%C4%B1n%C4%B1n-%C5%9Eahitleri.pdf, 08.05.2017.

Lehmann, Jean-Pierre: "Leon Roches—Diplomat Extraordinary in the Bakumatsu Era: An Assessment of His Personality and Policy", **Modem Asian Studies**, V. 14 (2), 1980, s. 273-307.

Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.

Ma'oz, Moshe: **Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861, The Impact of the Tanzimat on Politics and Society**, London, Oxford at the Clarendon Press, 1968.

Mantran, Robert: "Karamanlı", **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 24, İstanbul, 2001, s. 451-453.

Martin, B.G. : "Gūma bin Khalīfa, a Libyan rebel, 1795-1858", **Studies On Ottoman Diplomatic History**, Ed. Selim Deringil-Sinan Kuneralp, C.V, İstanbul, The Isis Press, 1990, s. 57-73.

Max Weber in Weber's Rationalism and Modern Society, Çeviri ve editörlük: Tony Waters ve Dagmar Waters, New York, Palgrave Macmillian, 2015.

Mehmed Nuri&Mahmud Naci: **Trablusgarp-Hedefteki Ülke Libya'nın Tarihi**, Hazırlayanlar: Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş, Muhammet Tandoğan, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2012.

Meş'al, Muhammed Şâkir: **Sevratu Ğûma el-Mahmûdî fi'l-Cebeli'l-Ğarbî Lîbyâ 1835-1838 m, Dirâse Vesâikiyye fî Uslûb ve Mumâreseti'z-Ziâmeti'l-İklîmiyye**, Kahire, Dâru'n-Nahdatu'l-Arabiyye, 1991.

Minawi, Mostafa: **The Ottoman Scramble for Africa: Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz**, Stanford, Stanford University Press, 2016.

Mustafa Mahmûd: **Ğumâ: Mesrahiyye min Selâseti Fusûl an Hayâti'l-Batali'l-Arabî ((Ğûmâ)) Ellezî Kâfeha el-isti'mâr fî'ş-Şimâli'l-İfrîkî İşrîne Âmen**, Beyrut, Dâru'l-Avde, t.y.

Nehîcüddin Efendi / Hasan Sâfî: **Tarih-i İbn Galbun & Trablusgarp Tarihi**, Yay. Haz. : Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Aydın Özkan, Ed.: Ahmet Kavas, İstanbul, 2013.

Rossi**,** Ettore: **Lîbyâ, Munzu'l-Fethi'l-Arabî Hattâ Sene 1911**, Arapçaya çev. Halife Muhamed el-Tuleysi, Dâru'l-Arabiyye Li'l-Kitâb, 1991.

Sakin, Orhan: **Osmanlı'da Etnik Yapı**, İstanbul, t.y.

Streicker, Allen: **Government and Revolt in Tripoli Regency, 1795-1855**, (Minor Field Thesis), Northwestern University, Illinois, 1973.

Sury, Salaheddin Hasan: "Modern Education in Trablusgarp (Tripolitania) 1835- 1911", İçinde: **International Congress on Learning and Education in the Ottoman World: Istanbul, 12–15 April 1999**, Editör: Ali Çaksu, IRCICA, Istanbul, 2001, s. 357–364.

Taş, Abdullar Erdem: **Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Topaloğlu, Bekir Sadık: **Tanzimat Era Ottoman Administration in Mount Lebanon (1840-1868)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi University, 2014.

Turhan, Fatma Sel: "The Rebellious Kapudan of Bosnia: Hüseyin Kapudan (1802-1834)", **Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies**, XLIV (2014), s. 457-474.

Turhan, Fatma Sel: **Rebelling For The Old Order: Ottoman Bosnia, 1826-1836**, Boğaziçi University, 2009, Doktora Tezi.

Tuvayr, Muhammed İmhammed: **Mukâvemetu'ş-Şeyh Ğûma el-Mahmûdî li'l-Hukmi'l-Osmânî fî İyâleti Trablusu'l-Ğarb 1835-1858 m**, Trablus, Merkezu Dirâseti Cihâdu'l-Lîbiyyin Zıddu'l-Ğazvi'l-Îtâlî, 1988.

Tuvayr, Muhammed İmhammed: **Sevratu Abdulcelil Seyfunnasr Zidde'l-Hukmi'l-Osmânî fî Vilâyeti Trablusi'l-Ğarb (1831-1842 m)**, Zâviye, Menşûrâtu Fâyid, 2002.

Vickers, Miranda: **The Albanians A Modern History**, London/New York, I. B. Tauris Publishers, 2001.

Wilson, David: **List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860**, (Çevrimiçi), http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf , 4 Ocak 2017, s. 50.

Zürcher, Erik J. : Turkey: **A Modern History**, Third Edition, London/New York, 2004.

E. BAŞVURU ESERLERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, 2010.

Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2004.

http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf, (Çevrimiçi), 21.05.2017.

http://mushaf.diyanet.gov.tr/#, (Çevrimiçi), 21.06.2016 ve 02.07.2016.

Redhouse, J.W. : **A Lexicon English and Turkish**, İstanbul, 1911.

Tarih Çevirme Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu, http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/.

Yılmaz, Fehmi: **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul, Gökkubbe Yayınları, 2010.

EKLER

Ek 1: 1835-1858 Arasında Trablusgarb Eyaleti'ndeki Hadiselerin Kronolojisi

27 Mayıs 1835	Osmanlı askerleri Trablus'a girdi.
28 Mayıs 1835	Karamanlı Ali Paşa tutuklandı ve Mustafa Necib Paşa şehre girdi.
7 Temmuz 1835	Necib Paşa'nın daveti ile Trablus'a gelen Şeyh Guma tutuklandı.
8 Eylül 1835	Vali Mehmed Râif Paşa Trablusgarb'a ulaştı.
19 Eylül 1835	Mustafa Necib Paşa eyaletten ayrıldı.
23 Ocak 1836	Tâcûrâ kontrol altına alındı.
6 Mayıs 1836	Kaptan-ı Derya Mehmed Tâhir Paşa Trablusgarb'da nizamı sağlamak üzere görevlendirildi.
Temmuz 1836	Misurâta'ya sefer düzenlendi.
9 Ağustos 1836	Misurâta ele geçirildi, Osman Ağa el-Edğam kaçtı.
24 Kasım 1836	Tâhir Paşa *fiilen* Trablusgarb Valisi olarak atandı.
Mart 1837	Şeyh Guma, Garyan'da Tâhir Paşa'yı yenilgiye uğrattı.
2 Mart 1837	Çeşmeli Hasan Paşa Trablusgarb Valisi olarak atandı.
24 Mayıs 1837	Çeşmeli Hasan Paşa eyalete ulaştı.
Nisan-Mayıs 1838	Şeyh Guma ve Abdülcelil ile müzakereler yapıldı ve sonuç alınamadı.
Haziran 1838	Ali Aşkar Paşa vali olarak atandı.
30-31 Ağustos 1838	Ali Aşkar Paşa eyalete ulaştı.
Ekim 1838	Şeyh Guma ve Abdülcelil ile yıllık vergiler konusunda anlaşma yapıldı ve barış sağlandı.
31 Mart 1839	Beytülmal Hacı Mehmed, Kürd Mehmed Ağa ve Maliki

	Müftüsü Abdüsselam tutuklanıp İstanbul'a gönderildi.
Mayıs 1839	Yolda öldürülmesi istenen Beytülmal Hacı Mehmed Niş'e, öldürülmelerine gerek görülmeyen Kürd Mehmed ve Abdüsselam Varna Kalesi'ne sürüldü.
25 Aralık 1839	Abdülcelil'in kuvvetleri Msallâte'de yenilgiye uğratıldı.
Nisan 1840	Şeyh Guma, Mecîneny'de Miralay Bekir komutasındaki Osmanlı askerlerini yenilgiye uğrattı.
11 Mayıs 1840	Liva Ahmed Paşa, Şeyh Guma'yı Zâviye'de yenilgiye uğrattı ve Guma Cebel'e çekildi.
10 Haziran 1841	Ahmed Paşa, Guma'yı yenip Garyan Kasrı'nı ele geçirdi, Guma kaçtı.
9 Ekim 1841	Ali Aşkar Paşa'yı soruşturacak olan Miralay Azmi Bey ve Şakir Efendi eyalete ulaştı.
Nisan 1842	Ali Aşkar Paşa'nın, zimmetine 20-25 bin kese para geçirdiği tespit edildi.
17 Nisan 1842	İngiliz Konsolosu Warrington, Abdülcelil ile Sirte bölgesinde buluştu.
18 Mayıs 1842	Mehmed Emin Paşa vali olarak atandı.
29 Mayıs 1842	"Fizan Şeyhi" Abdülcelil ve kardeşi Seyfunnasr üzerlerine gönderilen kuvvet tarafından öldürüldü.
15 Temmuz 1842	Mehmed Emin Paşa ve Defterdar Azmi Efendi Trablus'a ulaştı.
18 Ağustos 1842	Şeyh Guma, Mehmed Emin Paşa ile anlaşarak Trablus'a geldi ve itaatini bildirdi.
28-29 Aralık 1842	Şeyh Guma, Ahmed (Hamid) Paşa'nın evinde tutuklanarak müebbeden sürgün edilmek üzere İstanbul'a gönderildi.
Nisan 1843	Düzenlenen harekâtla Cebel-i Garbî ele geçirildi.
20 Mayıs 1843	Cebel'in büyük kabilelerinin isimleri olan "Mahmûdî" ve "Sibâî" lafızları yasaklandı.
7 Haziran 1843	Cebel'e Hanefi nâib ve müftüler gönderildi.
Ekim 1843	Cebel'e bölgede Cuma namazı kılınması için hatipler

	gönderildi.
Ekim 1843	Trabzon'daki sürgünden kaçan Şeyh Mevlüd'ün Cerbe'de olduğu tespit edildi.
Kasım 1843	Sirte, Bingazi Kaymakamlığı'na ilhak edildi.
7 Temmuz 1844	Cebel'e dönen Şeyh Mevlüd'e karşı Trablus'tan yardım talep edildi.
6 Ağustos 1844	Cebel'de yeniden isyan çıkartan Mevlüd, Mecidiye Kasrı'nı kuşattı.
17 Ağustos 1844	Cebel'deki isyanı bastırmak üzere Ahmed Paşa ordu ile Trablus'tan yola çıktı.
24-25 Ağustos 1844	Cebel-i Garbî'deki isyan kontrol altına alındı.
Eylül 1844	Cebel, Garyan ve Gadâmis birleştirilerek Yefren merkezli tek bir kaymakamlık haline getirildi.
Ekim-Kasım 1844	Cebel'in çeşitli bölgelerinde bulunan kasırlar yıkıldı ve bölge ahalisinin silahları toplandı.
9 Haziran 1846	George William Crowe eyalete İngiliz Başkonsolosu olarak atandı.
10 Mart 1847	Mehmed Rağıb Paşa Trablusgarb valisi olarak atandı.
21 Nisan 1847	Mehmed Rağıb Paşa Trablus'a ulaştı.
Ağustos 1847	Trablusgarb'da ilk nüfus tahririne başlandı.
Kasım 1847	Cebel'de yeni bir isyan başladı.
26 Kasım 1847	Cebel Kaymakamı Ahmed Efendi isyancılar tarafından öldürüldü.
12 Ocak 1848	Kikla'ya gönderilen büyük miktardaki kuvvet tarafından isyancıların elebaşları öldürülerek isyan bastırıldı.
Ekim 1848	Ahmed İzzet Paşa vali olarak atandı.
11 Aralık 1848	Ahmed İzzet Paşa Trablus'a ulaştı.
Ekim 1849	Talebi üzerine Şeyh Guma'nın ailesi ve akrabalarından on iki kişi Trabzon'a gönderilmek üzere yola çıkarıldı.
31 Ocak 1851	Ailesi ve akrabaları yanına gelen Şeyh Guma'nın maaşına 50 kuruş zam yapıldı.

Haziran 1851	İngiltere bölgedeki temsilini başkonsolosluktan konsolosluk düzeyine indirdi.
10 Ağustos 1852	Mustafa Nuri Paşa vali olarak atandı.
16 Eylül 1852	Mustafa Nuri Paşa Trablus'a ulaştı.
Aralık 1853	Ağaç sayımı ve iâne toplanması üzerine çıkan isyan nedeniyle Cebel'e asker sevk edildi.
1 Nisan 1854	Şeyh Guma ve Şeyh Mermûrî Kırım Savaşı'nı bahane göstererek affedilmelerini talep ettiler.
Mart 1855	Şeyh Guma'nın sürgünden kaçtığı ve Tunus'ta olduğu anlaşıldı.
Haziran 1855	Şeyh Guma Cebel-i Garbî'nin kaymakamlık merkezi olan Yefren'e saldırdı.
12-13 Temmuz 1855	Şeyh Guma, üzerine gönderilen orduyu ağır bir yenilgiye uğrattı.
24 Temmuz 1855	Eyaletteki isyan Hums Sancağı'na ulaştı.
25 Temmuz 1855	Şeyh Guma, Tunus Beyi Mehmed Paşa'ya mektup yazarak Karamanlı Hânedânı'nın başa geçirilmesi için yardım istedi.
Eylül 1855	Şeyh Guma, Garyan Kasrı'nı kuşattı ve bölgeyi kontrolü altına aldı.
19 Eylül 1855	Fransa'nın müdahalesiyle Mustafa Nuri Paşa'nın görevden alınması, yerine Osman Mazhar Paşa'nın atanması kararlaştırıldı.
20 Eylül 1855	Osman Mazhar Paşa vali olarak atandı.
22 Eylül 1855	Ahmed Şükrü ve Seyyid Abdullah Paşalar komutasındaki ordu, Canzor'da isyancıları püskürttü ve bölgeyi kontrol altına aldı.
30 Eylül 1855	Mâye'de, Guma'nın komuta ettiği isyancılar ile yaşanan çarpışmada Osmanlı kuvvetleri başarı kazandı.
22 Ekim 1855	Osman Mazhar Paşa Trablus'a ulaştı.
Kasım 1855	Guma, rehin tuttuğu Cebel Kaymakamı Kasım Paşa'yı

	serbest bıraktı.
12 Ocak 1856	Guma'nın üzerine harekete geçen Osman Mazhar Paşa komutasındaki ordu, Ümmü'l-Cürsân'a ulaştı.
18 Ocak 1856	Eyalet idaresine desteğini göstermek için gelen İngiliz savaş gemisi *Sphinx* Trablus Limanı'na demirledi.
19 Ocak 1856	Ümmü'l-Cürsân'da Guma'nın kuvvetleri ile Osmanlı ordusu karşılaştı, yenilen Guma, Yefren Kasrı'nı terk ederek kaçtı.
20 Şubat 1856	Şeyh Guma, kendisi ile birlikte elli kişinin imzasını taşıyan dilekçesi ile Tunus Beyi'nden Karamanlı Hânedânı'nın iş başına getirilmesi konusunda yardım talebini yineledi.
20 Şubat 1856	Şeyh Guma'nın Tunus'ta ikametine ve kendisine aylık iki bin kuruş maaş bağlanmasına izin verildi.
11 Mart 1856	Tunus Valisi Guma'nın eyaletinde ikametine izin veremeyeceğini bildirdi.
15 Nisan 1856	Fransız Başkonsolosu Léon Roches, Guma'yı Osman Paşa ile barıştırmak için evine davet etti.
7 Mayıs 1856	Cebel'e döndüğü anlaşılan Guma'nın üzerine ordu gönderildi.
Haziran 1856	Şeyh Guma'nın Cezayir'deki Sûf bölgesine kaçtığı anlaşıldı.
26 Haziran 1856	Tunus Valisi Mehmed Paşa, Şeyh Guma'ya yazarak Tunus'tan uzak durmasını istedi.
Ağustos 1856	Şeyh Guma, affedilmesini ve kendisine maaş bağlanarak Tunus'ta ikametine izin verilmesini istedi.
1 Ekim 1856	Cebel-i Garbî'de Şeyh Guma'ya destek verdikleri için tutuklanıp İstanbul'a gönderilen altmış yedi kişinin sürgün edilmesi kararlaştırıldı.
16 Ocak 1857	Fransız Konsolosu'nun müdahalesiyle, sürgüne gönderilecek altmış yedi kişinin işlemleri durduruldu.
28 Mart 1857	Fransa Elçiliği'nin müdahalesiyle, tutuklanan altmış yedi

	kişinin sürgününden vazgeçilerek bunların Trablus'ta hapis tutulması kararlaştırıldı.
29 Mart 1857	Şeyh Guma, affedildiğine ve uygun şartlarda Trablus'ta ikametinin sağlanacağına dair ferman çıkarılmasını talep etti.
9 Ağustos 1857	Şeyh Guma, affedildiğini bildiren fermanda, Fransa'nın kendisine, adamlarına, akrabalarına ve mallarına dair tam teminat verdiği, Fransız bir görevli ile Trablus'a gideceği ve şehir dışında ikamet edeceği ifadelerinin yer almasını istedi.
Eylül 1857	Şeyh Guma ile Tunus'taki Nefzâve ve Kabilî'de yaşanan mücadelelerden sonuç alınamadı.
Ekim 1857	Guma meselesini çözmek için Miralay Nusret Bey bölgeye gönderildi. Osman Mazhar Paşa'ya, Guma teslim olmayı kabul etmezse onunla mücadele için Tunus'a asker gönderme izni verildi.
Ekim 1857	Guma, Tunus Beyi'nin üzerine gönderdiği kuvvetlere ağır kayıplar verdirdi ancak nihayetinde yenildi ve Sûf tarafına kaçtı. Guma'nın Tunus'taki faaliyetleri sona erdi.
31 Ocak 1858	Miralay Nusret Bey, Osman Mazhar Paşa'nın yolsuzluklarını merkeze bildirdi.
2 Mart 1858	Şeyh Guma, yüz elli adamı ile birlikte Trablusgarb dâhilindeki Nâlût'ta görüldü.
4 Mart 1858	Mustafa Paşa komutasındaki bir kuvvet Guma'nın üzerine, Cebel'e sevkedildi.
25 Mart 1858	Mustafa Paşa'nın kuvvetlerinin düzenlediği baskınla Şeyh Guma, Vâdi-i Evân'da öldürüldü.
3 Nisan 1858	Şeyh Guma'nın kesilen başı Trablus'a ulaştı.
20 Eylül 1858	Ahmed İzzet Paşa vali olarak atandı.
12 Kasım 1858	Ahmed İzzet Paşa Trablus'a ulaştı.

Ek 2: Trablusgarb Eyaleti'nde 1835-1858 Arasında Görev Yapmış Olan İdareciler

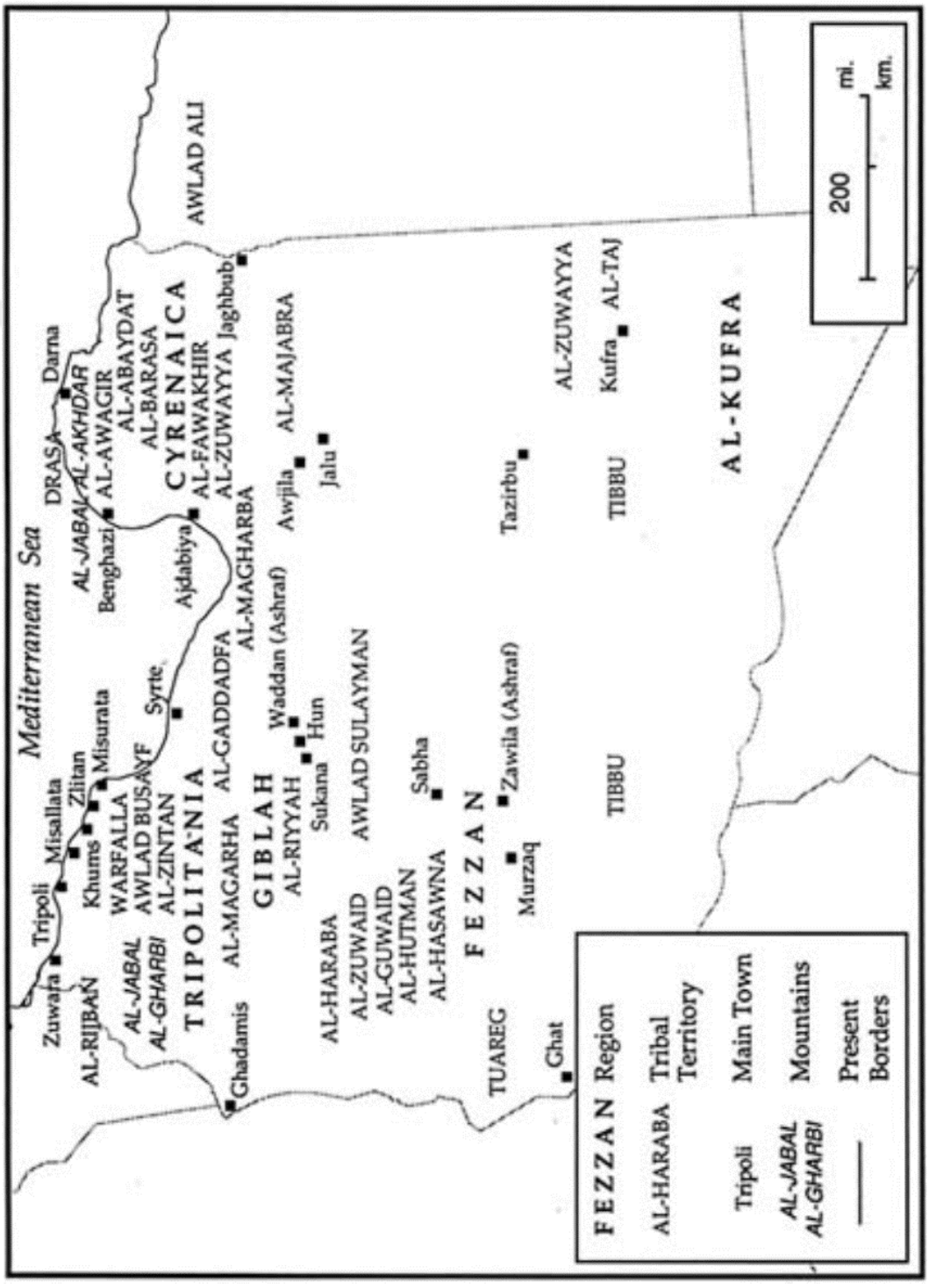
Vali	Konumu	Atanış Tarihi	Eyalete Ulaşma Tarihi
Mustafa Necib Paşa (vali olarak bulunmadı)	Kaymakam	-----	28 Mayıs 1835
Mehmed Râif Paşa	Vali	Temmuz 1835	8 Eylül 1835
Mehmed Tâhir Paşa	Trablus Seraskeri	6 Mayıs 1836	22 Haziran 1836
Mehmed Tâhir Paşa	Vali	24 Kasım 1836	(Eyalette iken atandı)
Çeşmeli Hasan Paşa	Vali	2 Mart 1837	24 Mayıs 1837
Ali Aşkar Paşa	Vali	Haziran 1838	30-31 Ağustos 1838
Mehmed Emin Paşa	Vali	18 Mayıs 1842	15 Temmuz 1842
Mehmed Râğıb Paşa	Vali	10 Mart 1847	21 Nisan 1847
Ahmed İzzet Paşa	Vali	Ekim 1848	11 Aralık 1848
Mustafa Nûri Paşa	Vali	10 Ağustos 1852	16 Eylül 1852
Osman Mazhar Paşa	Vali	Eylül 1855	22 Ekim 1855
Ahmed İzzet Paşa	Vali	20 Eylül 1858	12 Kasım 1858

Ek 3: Kuzey Afrika Haritası

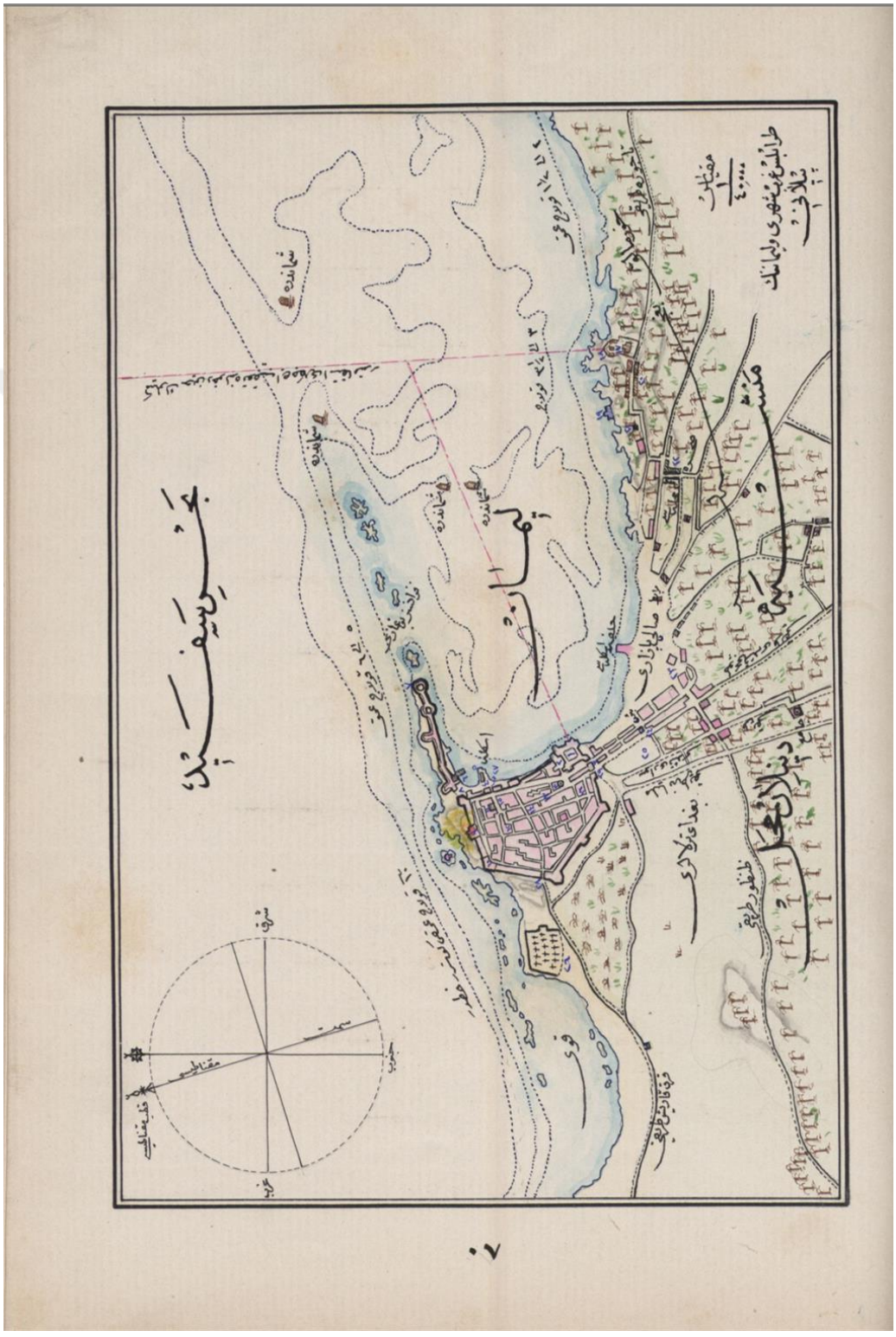
(Kaynak: Tüccarzade İbrahim Hilmi, **Umûmî Ceb Atlası**, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1324.)

Ek 4: Trablusgarb'daki Şehirler, Kabileler ve Bölgeler

(1910-1911'de Trablusgarb'daki ana yerleşim yerlerini, bölgeleri ve kabilelerin sahalarını gösteren harita. Kaynak: Ali Abdullatif Ahmida, T**he Making of Modern Libya: State Formation, Colonization and Resistance 1830-1932,** State University of New York Press 1994, s.13.)

Ek 5: Trablus'a Ait Görseller

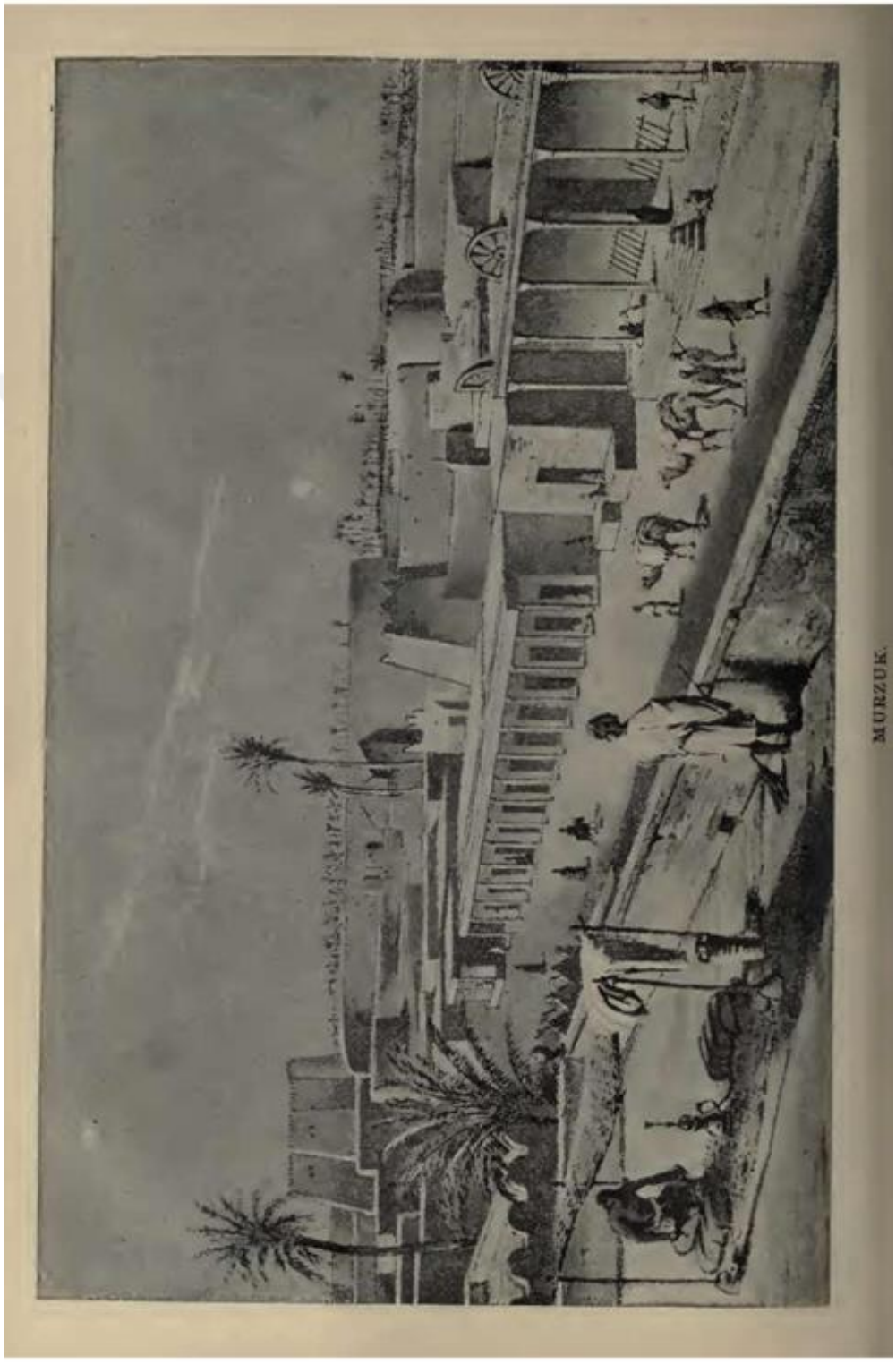

(Trablus Şehrinin ve Limanının Planı, Kaynak: **Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir**, 1301, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, Nr. T5002, s.80.)

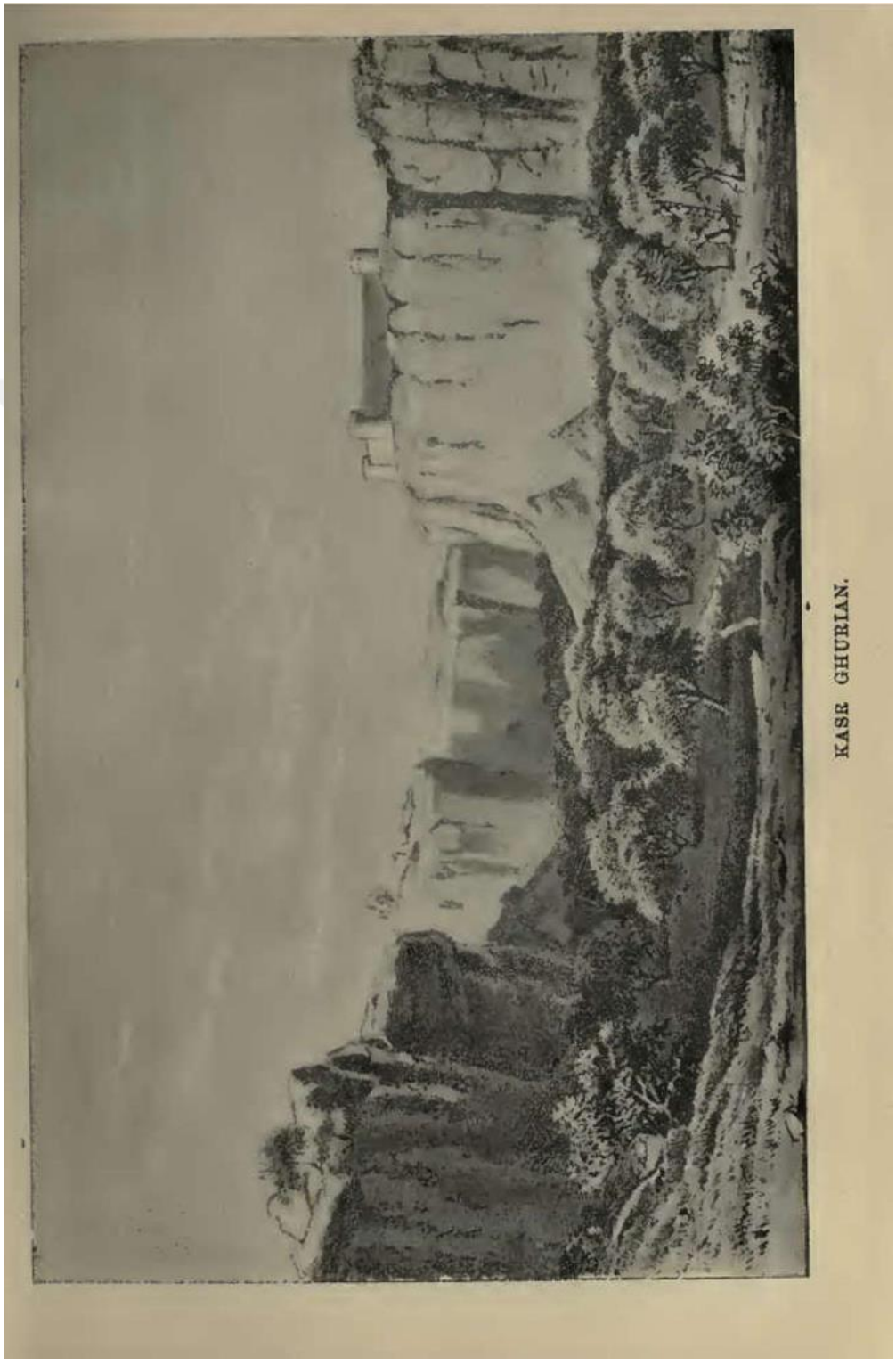
(Trablus Şehrinin Manzarası, Kaynak: **Trablusğarb ve Binğazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir**, 1301, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, Nr. T5002, s.82.)

Ek 6: Murzuk'a Ait Bir Çizim

(1850'de bölgeden geçen seyyah Henry Barth'ın çizimi ile Murzuk şehri. Kaynak: Henry Barth, **Travels and Discoveries in North and Central Africa**, Ward, Lock, And Co., London, New York and Melbourne 1890, sayfa no yok, 74-75. Sayfalar arasında.)

Ek 7: Garyan Kasrı

(1850'de bölgeden geçen seyyah Henry Barth'ın çizimi ile Garyan Kasrı. Kaynak: Henry Barth, **Travels and Discoveries in North and Central Africa**, Ward, Lock, And Co., London, New York and Melbourne 1890, sayfa no yok, 22-23. sayfalar arasında.)

Ek 8: Trablusgarb Ahalisi

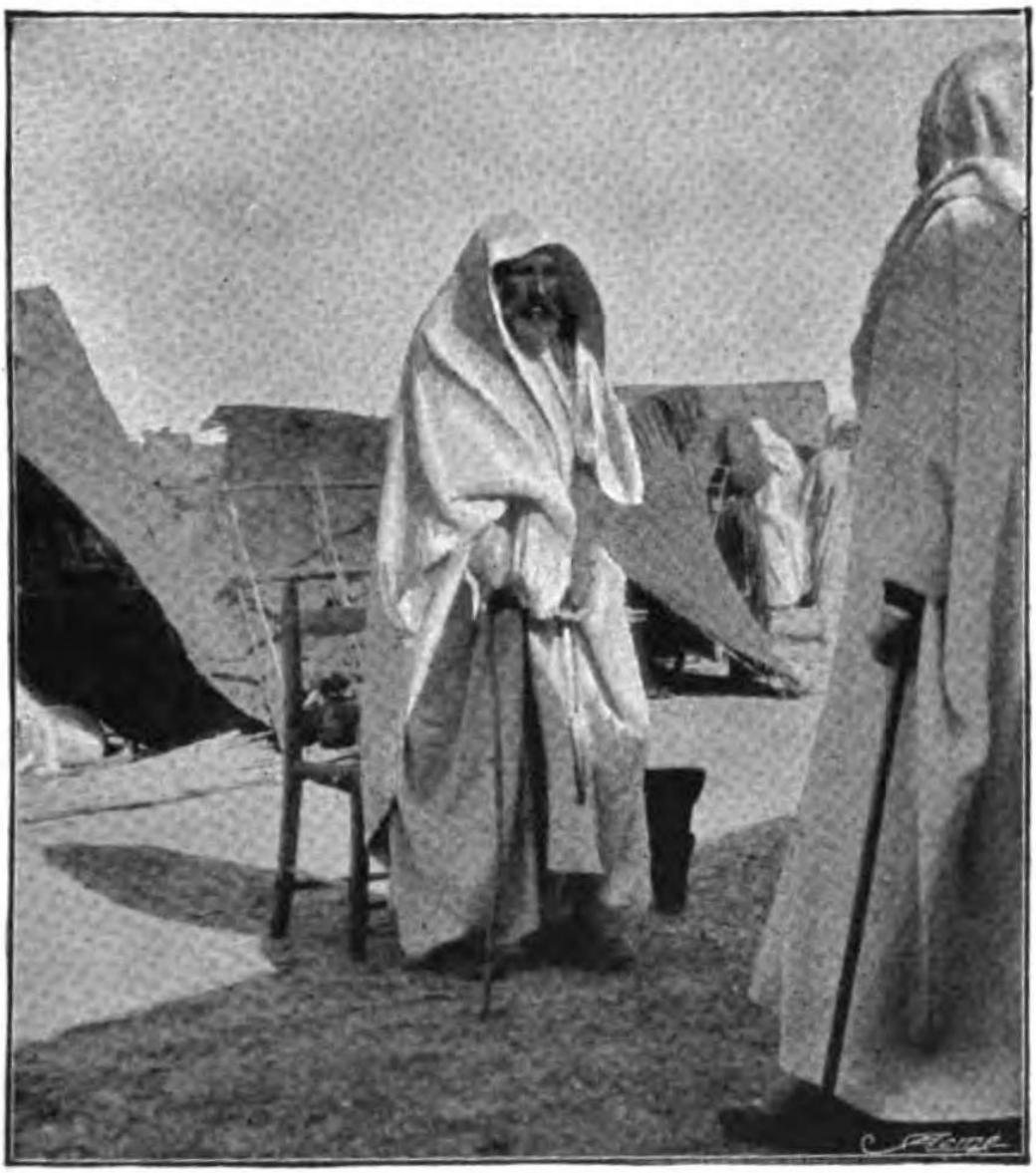

FIG. 3.—A SHEIKH OF TARHUNA.

(1895'de bölgeden geçen Seyyah H. S. Cowper'in fotoğrafıyla Terhûneli bir şeyh. Kaynak: H. S. Cowper, **The Hill of the Graces**, London 1897, s. 19.)

FIG. 12.—A TARHUNI TRIBESMAN.

(1895'de bölgeden geçen Seyyah H. S. Cowper'in fotoğrafıyla Terhûneli bir kabile mensubu. Kaynak: H. S. Cowper, **The Hill of the Graces**, London 1897, s. 56.)

ÖZGEÇMİŞ

Cemal Atabaş

1984'te Gaziantep'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2004 yılında girdiği Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Programı'ndan 2009 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisansını "Sava Paşa'nın Girit Valiliği (1885-1887)" başlıklı tezi ile 2011 yılında tamamladı. 2010'da İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2011 yılında, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. 2016-2017 arasında İngiltere'de bulunan Birmingham Üniversitesi'nde ve İngiliz Milli Arşivi'nde TÜBİTAK burslusu olarak araştırmalarda bulundu. Halen İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya devam etmektedir.